

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic development and standard of living

EDASOL 2012

Economic Development and Standard of Living

ZBORNİK RADOVA PROCEEDINGS

12-13. oktobar 2012.

October 12 - 13, 2012

Tema:
UNAPREĐENJE ŽIVOTNOG STANDARDA
I SOCIJALNA INKLUZIJA U VREMENU
KRIZE

Theme:
*IMPROVING LIVING STANDARDS AND SOCIAL
INCLUSION IN TIMES OF CRISIS*

Organizator skupa:

PANEVROPSKI UNIVERZITET

APEIRON

УНІВЕРСИТЕТ

Banja Luka

škola evropskih znanja

Suorganizator skupa:

ВИСОКА СТРУКОВНА ШКОЛА
ЗА ПРОПАГАНДУ И
ОДНОСЕ СА ЈАВНОШЋУ

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju i životnom standardu
“EDASOL 2012 - *Economic development and Standard of living*”

2nd International Scientific Conference on economic development and standard of living “EDASOL 2012 - *Economic development and Standard of living*”

ZBORNİK RADOVA

PROCEEDINGS

UREDNICI/ EDITORS:

Prof. dr ZORKA Grandov
Doc. dr SANEL Jakupović

Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

**II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju i životnom
standardu “EDASOL 2012 - *Economic development and Standard
of living*”**

ZBORNIK RADOVA/ PROCEEDINGS

Urednici/Editors:

Prof. dr ZORKA Grandov
Doc. dr SANEL Jakupović

Izdavač/Published by:

Panevropski univerzitet "APEIRON"
Banja Luka, godina 2012.

Odgovorno lice izdavača/The Publisher:

DARKO Uremović

Glavni i odgovorni urednik izdavača/Editor in chief of Publisher:

Dr ALEKSANDRA Vidović

Tehnički urednik/Technical Editor:

SRETKO Bojić

Štampa/Print:

"ART-PRINT", Banja Luka, d.o.o., grafika - dizajn – marketing
Banja Luka

Odgovorno lice štamparije/Responsible person printing:

VLADIMIRA Stijak- Ilisić

Edicija/Edition:

Ekonomska biblioteka – Οἶκος νόμος knj. 86

ISBN 978-99955-49-93-0

Radove ili dijelove radova objavljene u štampanom izdanju nije dozvoljeno preštamovati, bez izričite saglasnosti Uredništva. Ocjene iznesene u radovima i dijelovima radova lični su stavovi autora i ne izražavaju stavove Uredništva ili Izdavača.

PROGRAMSKI ODBOR/PROGRAM COMMITTEE:

Prof. dr Zorka Grandov, *predsjednik programskog odbora, Univerzitet Apeiron, BiH*

Prof. dr Risto Kozomara, *rektor, Univerzitet Apeiron, BiH*

Prof. dr Željko Baroš, *dekan Fakulteta poslovne ekonomije, Univerzitet Apeiron, BiH*

Prof. dr Lazo Roljić, *direktor Naučno-istraživačkog instituta, Univerzitet Apeiron, BiH*

Prof. dr Wolfgang Berger, *University of Vienna, Austrija*

Prof. dr Walter Summersberger, *JK University of Linz, Austrija*

Prof. dr Hans Michael Wolfgang, *University of Muenster, Njemačka*

Prof. dr Jovanka Biljan, *Univerzitet SV Kliment Ohridski, Makedonija*

Prof. dr Zbigniew Paszek, *Krakowska Akademia, Poljska*

Prof. dr Kiyomet Tunca Caliyurt, *Trakya University Edirne, Turska*

Prof. dr Emilia Iordache, *University „Constantin Brancoveanu” Pitesti, Rumunija*

Prof. dr Elfrida Zefi, *University “Fan S. Noli” Korce, Albanija*

Prof. dr Zoran Ivanović, *Univerzitet u Rijeci, Hrvatska*

Prof. dr Ratko Zelenika, *Univerzitet u Rijeci, Hrvatska*

Prof. dr Ludvik Toplak, *Univerzitet Maribor, Slovenija*

Prof. dr Rade Ratković, *Univerzitet Mediteran, Crna Gora*

Prof. dr Milica Vujičić, *Univerzitet u Novom Pazaru, Srbija*

Dr Diego Moscheni, *Počasni konzul BiH u Republici Italiji, Italija*

Prof. dr Roberto Cavallaro, *Università Pro-Deo Roma, Italija*

Mag. Gottfried Schellmann, *CFE (Confédération Fiscale Européenne), Bruxelles, Belgija*

ORGANIZACIONI ODBOR/ORGANIZING COMMITTEE:

Doc. dr Sanel Jakupović, *predsjednik organizacionog odbora,*

Panevropski univerzitet Apeiron, BiH

Mr Siniša Aleksić, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Darko Uremović, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Doc. dr Milanka Aleksić, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Doc. dr Marko Laketa, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Doc. dr Bogdana Gligorić-Vujnović, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Doc. dr Vladimir Stojanović, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Doc. dr Radenka Grgić, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Doc. dr Nedim Čaušević, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Doc. dr Aleksandra Vidović, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Mr Jana Aleksić, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Mr Vanja Sredojević, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Mr Anes Cerić, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Marica Banović, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Nina Uremović, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Živana Kljajić, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Siniša Kljajić, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Sanja Šaula, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Maja Grbić, *Panevropski univerzitet Apeiron, BiH*

Sponzori:

78000 Banja Luka, Treći Prigradski put bb
tel +387 51 435 795, www.urban.ba

Brezičanski put bb, 75000 Prijedor
tel +387 52 520 522, fax +387 52 520 552
www.sconto-prom.com

Bosanski šehida bb, 77000 Bihać, Bosna i Hercegovina
tel +387 37 350 594, info@stanovi-bihac.ba

SADRŽAJ/ CONTENTS:

KLJUČNI PROBLEMI I OGRANIČENJA RAZVOJA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA.....	10
<i>KEY PROBLEMS AND CONSTRAINTS IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES</i>	
Ljiljana Arsić, Zoran Milićević, Kristina Cvetković	
FOREIN DIRECT INVESTMENT AS A FACTOR FOR RAISING THE LEVEL OF LIVING STANDARD.....	18
<i>STRANE DIREKTNE INVESTICIJE KAO FAKTOR POVEĆANJA NIVOA ŽIVOTNOG STANDARDA</i>	
Irena Ashtalkoska, Savo Ashtalkoski	
SVJETSKA EKONOMSKA KRIZA I NJEN UTICAJ NA EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE.....	26
<i>WORLD ECONOMIC CRISIS AND ITS IMPACT ON THE ECONOMY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA</i>	
Sadik Bahtić	
UTICAJ NEZAPOSLENOSTI NA RAST BDP-A U BIH.....	33
<i>EFFECT OF UNEMPLOYMENT ON THE GROWTH OF GDP IN BIH</i>	
Marica Banović, Aleksandar Brčić	
THE IMPACT OF THE EURO ZONE DEBT CRISIS IN SUBSIDIARIES’ STRATEGIES OF MNE-S OPERATING IN ALBANIA	43
<i>UTICAJ DUŽNIČKE KRIZE U EVRO ZONI NA STRATEGIJE MULTINACIONALNIH KOMPANIJA U ALBANIJ</i>	
Albana Boriçi [Begani], Arjola Dergjini, Ardita Boriçi	
THE ROLE OF REGIONAL ECONOMIC INTEGRATIONS IN FOSTERING MEMBER COUNTRIES’ DEVELOPMENT: THE CASE OF THE EUROPEAN UNION	60
<i>ULOGA REGIONALNIH EKONOMSKIH INTEGRACIJA U POTICANJU RAZVOJA ZEMALJA ČLANICA: PRIMJER EUROPSKE UNIJE</i>	
Vlatka Bilas, Sanja Franc, Mario Čulina	
ODRŽIVI RAZVOJ KAO STRATEGIJA UNAPREĐENJA ŽIVOTNOG STANDARDA I SOCIJALNE INKLUZIJE U VREMENU KRIZE.....	76
<i>SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A STRATEGY FOR IMPROVING LIVING STANDARDS AND SOCIAL INCLUSION IN TIMES OF CRISIS</i>	
Jovo S. Cabo, Nada N. Debeljački	
THE IMPLEMENTATION OF THE CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE PERSONS WITH DISABILITIES – NEW CHALLENGE FOR RAISING THE LIVING STANDARDS IN THE TIME OF TRANSITION	87
<i>IMPLEMENTACIJU KONVENCIJE O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM - NOVI IZAZOV ZA ŽIVOTNI STANDARD U PERIODU TRANZICIJE</i>	
Biljana Chavkoska	
THE UNIVERSITY & SOCIAL INCLUSION DURING CRISIS TIME - FROM BUSINESS TO KNOWLEDGE.....	98
<i>UNIVERZITET I SOCIJALNA INKLUZIJA U VREME KRIZE – OD BIZNISA DO ZNANJA</i>	
Dimitrovski Robert, Dimitrovska Marija	

DINAMIKA POSLOVNOG USPJEHA – UNAPREĐENJA ŽIVOTNOG STANDARDA.....	107
<i>MANAGEMENT DYNAMICS MODEL OF SUCCESS - QUALITY ECONOMY</i>	
Zekija Đidić, Edin Trklja, Huso Česir	
STRATEGIJA ANGAŽOVANJA I TROŠENJA U VREMENU KRIZE	119
<i>ENGAGEMENT STRATEGY AND WEAR IN TIME OF CRISIS</i>	
Zekija Đidić, Edin Trklja, Huso Česir	
PREDUZETNIČKI PRISTUPI PREVAZILAŽENJU KRIZE.....	131
<i>ENTREPRENEURIAL APPROACH OVERCOMING THE CRISIS</i>	
Maja Đokić, Verica Jovanović, Biljana Panić	
KONCEPT LJUDSKE BEZBEDNOSTI KAO OKVIR ZA OTKLANJANJE POSLEDICA EKONOMSKE KRIZE.....	140
<i>THE CONCEPT OF HUMAN SECURITY AS A FRAMEWORK FOR ELIMINATION OF THE CONSEQUENCES OF THE ECONOMIC CRISIS</i>	
Ivica Đorđević, Marko Filijović	
ODRŽIVI RAZVOJ KAO STRATEŠKI CILJ UNAPREĐENJA ŽIVOTNOG STANDARDA U BiH	157
<i>SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A STRATEGIC OBJECTIVE OF IMPROVING LIVING STANDARDS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA</i>	
Veljko Đukić	
POBOLJŠANJE KONKURENTNOSTI EKONOMIJE BiH MOGUĆA STRATEGIJA BORBE ZA SMANJENJE SIROMAŠTVA	170
<i>IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF ECONOMICS BIH POSSIBLE STRATEGIES FOR POVERTY REDUCTION</i>	
Veljko Đukić, Biljana Đukić	
SIVA EKONOMIJA- POŠAST ILI IZVOR EGZISTENCIJE U USLOVIMA KRIZE .	181
<i>GRAY ECONOMY-PLAGUE OR SOURCE OF SUSTENANCE IN TIME OF CRISIS</i>	
Zvezdan Đurić, Olivera Đurić	
UČINCI POREZNE REFORME U REPUBLICI MAKEDONIJI NA FISKALNU IZDAŠNOST.....	196
<i>THE EFFECTS OF TAX REFORMS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA ON FISCAL CAPACITY</i>	
Sejdefa Džafče, Temelko Risteski, Emrah Mihtaroski	
OBRAZOVANJE ZA VIRTUELNA ZANIMANJA	204
<i>EDUCATION FOR VIRTUAL PROFESSIONS</i>	
Bogdana Vujnović-Gligorić, Sanel Jakupović, Sadik Bahtić	
OCENA RIZIČNOSTI BIZNISA U TURBULENTNOM PRIVREĐIVANJU	211
<i>EVALUATION OF BUSINESS RISK IN THE TURBULENT ECONOMIC CONDITIONS</i>	
Zorka Grandov, Verica Jovanović, Mileta Radojević	
KADROVI PO MJERI TRŽIŠTA	219
<i>PERSONNEL PER MARKET MEASURES</i>	
Sanel Jakupović, Bogdana Vujnović-Gligorić, Radenka Grgić	

KRIZA EVROPSKE UNIJE I NJENE POSLJEDICE NA OKRUŽENJE, MOGUĆNOSTI I PROGRAMI ZA DALJE UNAPREĐENJE ŽIVOTNOG STANDARDA.....	225
<i>CRISIS OF THE EUROPEAN UNION AND HER EFFECTS ON THE ENVIRONMENT, OPPORTUNITIES AND PROGRAMS FOR FURTHER IMPROVEMENT OF LIVING STANDARDS</i> Maja Janjetović, Jelena Kukobat	
UTICAJ KRIZE NA SIROMAŠTVO, KORUPCIJU I SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI.....	236
<i>IMPACT OF CRISIS ON POVERTY, CORRUPTION AND GRAY ECONOMY BOSNIA AND HERZEGOVINA</i> Maja Janjetović, Jelena Kukobat	
TURIZAM I ZAPOSLENOST U SRBIJI U USLOVIMA KRIZE.....	253
<i>TOURISM AND EMPLOYMENT IN SERBIA IN TIME OF CRISIS</i> Radica Jovanović, Olivera Nedeljković, Jana Cvijić	
FACTORS THAT CONDITION THE LIVING STANDARDS – CONDITIONS AND TENDENCIES IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA.....	260
<i>ФАКТОРИ КОЈИ УСЛОВЉАВАЈУ ЖИВОТНИ СТАНДАРД – СТАЊЕ И ТРЕНДОВИ У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ</i> Вера Карацова, Ристо Гогоски, Снежана Дическа	
INTERACTIONS BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND RISING LIVING STANDARD.....	277
<i>ИНТЕРАКЦИЈА ИЗМЕЂУ ПРИВРЕДНОГ РАСТА И РАСТА ЖИВОТНОГ СТАНДАРДА</i> Ристо Гогоски, Вера Карацова	
UTICAJ I ULOGA KONCESIONE TAKSE NA DONOŠENJE ODLUKE O INVESTIRANJU.....	289
<i>THE INFLOW AND ROLE OF TAXES OF CONCESSION ON INVESTMENT DECISION MAKING</i> Ismet Kumalić	
AUTOMOBILSKA INDUSTRIJA-RAZVOJNA ŠANSА SRBIJE	303
<i>AUTOMOTIVE INDUSTRY-DEVELOPMENT OPPORTUNITY FOR SERBIA</i> Laketa Marko, Laketa Luka	
EКОНОМСКЕ МЕРЕ ЗА СМАЊЕЊЕ СИРОМАШТВА И СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ - НЕКИ АСПЕКТИ СИТУАЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ.....	310
<i>ECONOMICAL MEASURES FOR THE REDUCTION OF POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION – SOME ASPECTS OF THE SITUATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA</i> Aleksandar Nikolovski, Nada Petrusheva	
PRIMENA KONCEPTA KDO KAO POSLOVNOG PROJEKTA ZA UNAPREĐENJE ŽIVOTNE SREDINE	324
<i>APPLYING THE CONCEPT CSR AS A BUSINESS PROJECT ENVIRONMENTAL IMPROVEMENT</i> Milica Ničić, Dragan Božić	
COST BENEFIT ANALIZA U OCENI PROJEKATA ZA UNAPREĐENJE ŽIVOTNE SREDINE I ŽIVOTNOG STANDARDA.....	331
<i>COST- BENEFIT ANALYSIS IN THE EVALUATION OF PROJECTS FOR IMPROVING THE ENVIRONMENT</i> Milica Ničić	

AKTIVNE MJERE SOCIJALNE POLITIKE NA TRŽIŠTU RADA U BORBI PROTIV SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI	342
<i>ACTIVE MEASURES OF SOCIAL POLITICS IN LABOR MARKET IN FIGHT AGAINST POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION</i>	
Asim Pandžić, Nijaz Karić	
ULOGA LOKALNE SAMOUPRAVE SA CILJEM SMANJENJA SIROMASTVA U SRBIJI.....	359
<i>THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS TO REDUCE POVERTY IN SERBIA</i>	
Biljana Petrović	
PRAVO NA ODGOVARAJUĆI ŽIVOTNI STANDARD KAO PRIRODNO LJUDSKO PRAVO I ULOGA DRŽAVE U NJEGOVOM OSTVARIVANJU	371
<i>THE RIGHT TO ADEQUATE STANDARD OF LIVING AS A NATURAL HUMAN RIGHT AND THE ROLE OF STATE IN ITS ACHIEVEMENT</i>	
Temelko Risteski, Sejdefa Džafče, Gligorova Anita	
GLOBALIZACIJA I FRANŠIZNI SISTEM	386
<i>GLOBALISATION AND FRANCHISING SYSTEM</i>	
Mirnes Saldum, Muhamed Softić, Elvir Jugo	
INTEGRALNE SMJERNICE ZA POLITIKU ZAPOSŁJAVANJA PODIZANJEM PREDUZETNIČKE INFRASTRUKTURE U CILJU ODRŽIVOG RAZVOJA	397
<i>INTEGRATED GUIDELINES FOR THE EMPLOYMENT POLICIES BY RAISING ENTREPRENEURIAL INFRASTRUCTURE FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT</i>	
Sandra Santrač	
UNIVERZALNOST FINANSIJSKE KRIZE I UTICAJ NA BANKARSKI SEKTOR U SRBIJI	408
<i>UNIVERSALITY AND FINANCIAL CRISIS IMPACT ON BANKING SECTOR IN SERBIA</i>	
Ljiljana Mihajlović Stošić, Petronije Jevtić, Cvijetin Živanović	
UTICAJ PRIVREDNIH KRETANJA NA PRIMANJA STANOVNIŠTVA U SRBIJI ZA VREME KRIZE.....	418
<i>THE IMPACT OF MACROECONOMIC TRENDS ON PERSONAL INCOMES IN SERBIA DURING THE PERIOD OF CRISIS</i>	
Ivan Stošić, Zvonko Brnjas, Predrag Dedeić	
IZGRADNJA VISOKO REGULISANE MARKETING STRATEGIJE RAZVOJA USLUŽNE ORGANIZACIJE	430
<i>CONSTRUCTION OF STRATEGIES HIGHLY REGULATED SERVICE ORGANIZATIONS</i>	
Vladimir Stojanović, Dinko Čorluka, Elvir Jugo	
REDUCTION OF POVERTY AS ONE OF THE UNITED NATIONS MILLENNIUM DEVELOPMENT GOALS- A PRECONDITION FOR REALIZATION OF HUMAN RIGHTS	439
<i>SMANJENJE SIROMAŠTVA KAO JEDAN OD MILENIUMSKIH RAZVOJNIH CILJEVA UJEDINJENIH NACIJA - UVJET ZA REALIZACIJU LJUDSKIH PRAVA</i>	
Elena Todorova	
SOCIAL PROBLEMS, THE LABOR MARKET AND POVERTY, WAYS OF IMPLEMENTING MEASURES FOR AND SOLUTIONS TO THE PROBLEMS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA	452
<i>СОЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ, ТРЖИШТА РАДА И СИРОМАШТВА, НАЧИНИМА ПРЕДУЗИМАЊА РАДЊИ И РЕШАВАЊЕ ПРОБЛЕМА У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ</i>	
Мирко Трипуноски, Александар Николески, Марина Топалоска	

SERVICES OF MUNICIPALITIES FOR THE ELDERLY IN TURKEY	458
<i>USLUGE OPŠTINA ZA STARIJE OSOBE U TURSKOJ</i>	
Menaf Turan, Mahmut Güler	
UTICAJ STANDARDA STANOVNIŠTVA NA SMANJENJE IZDAVANJA ZA DODATNE AKTIVNOSTI - ZA SPORT I REKREACIJU	468
<i>IMPACT OF STANDARDS ON POPULATION DECREASE THE ISSUANCE OF ADDITIONAL WORK - FOR SPORT AND RECREATION</i>	
Vojkan Bižić	
TERITORIJALNA KOHEZIJA I SMANJENJE SIROMAŠTVA U SRBIJI KAO KOMPONENTE POLITIKE INTEGRACIJE U EU	475
<i>TERRITORIAL COHESION AND POVERTY REDUCTION IN SERBIA AS THE COMPONENTS OF INTEGRATION POLICY IN THE EU</i>	
Milica Vujičić, Lela Ristić, Milan Vujičić	
UTICAJ EKONOMSKE KRIZE NA UPRAVLJANJE LJUDSKIM RESURSIMA I DAUNSAJZING	482
<i>THE INFLUENCE OF ECONOMIC CRISIS ON HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND DOWNSIZING</i>	
Svetlana Vukotić, Nebojša Zakić, Jugoslav Aničić	
PORESKA EVAZIJA U BOSNI I HERCEGOVINI I SOCIJALNO OKRUŽENJE.....	491
<i>TAX EVASION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND SOCIAL ENVIRONMENT</i>	
Wolfgang Berger, Radenka Grgić, Saudin Terzić	
ECONOMIC DEVELOPMENT AND FINANCIAL MARKET PERFORMANCE: THE CASE OF BALKAN COUNTRIES	503
Res. Asist. Seda Abacıoğlu, Dr. Engin Demirel, Dr. Ahmet Atakişi	

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

KLJUČNI PROBLEMI I OGRANIČENJA RAZVOJA MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA

Ljiljana Arsić¹, Zoran Milićević², Kristina Cvetković³

¹Vanredni profesor, Ekonomski fakultet u Prištini-Kosovska Mitrovica, ljiljana.arsic@pr.ac.rs.

²Vanredni profesor, Ekonomski fakultet u Prištini-Kosovska Mitrovica, zoran.milicevic@pr.ac.rs.

³Profesor strukovnih studija - Visoka poslovna škola strukovnih studija - Blace,
kristina.cvetkovic.tina@gmail.com.

Rezime: Cilj ovog rada je sagledavanje stvarne slike stanja, problema i potreba sektora MSP i nastalih promena u odnosu na prethodni period, kako bi se stvorila pouzdana osnova za donošenje adekvatnih mera za podsticanje njegovog rasta i razvoja. Intenzivniji razvoj sektora MSP jedan je od ključnih segmenata sprovođenja strukturnih reformi u Srbiji. Paralelno sa aktivnostima na održavanju makroekonomske stabilnosti započet je proces privatizacije i restrukturiranja. Nizak nivo privredne razvijenosti i nepovoljno poslovno okruženje, ključna su ograničenja razvoja preduzetničkog sektora na početku tranzicije. Prevelik broj propisa i značajan uticaj negativnog stava administracije prema privatnim preduzetnicima (nasleđen iz prethodnog perioda), visok nivo fiskalnog opterećenja i neadekvatno formulisani propisi uslovi su brojne formalne i neformalne prepreke, vezane za primenu regulative, birokratski odnos, nefer konkurenciju i relativno visok udeo sive ekonomije. Uočava se nedostatak poslovne infrastrukture i hroničan nedostatak sredstava za finansiranje MSP. Nije bilo dovoljne mase jeftinih kredita ili jednostavnog pristupa finansiranju na tržištu hartijama od vrednosti, jer nisu postojale institucije tržišne privrede, fer konkurencija, ni dovoljan nivo poverenja za obavljanje transakcija i minimiziranje transakcionih troškova poslovanja.

Ključne reči: Ekonomski problemi, preduzeće, reforma, svetska kriza.

JEL klasifikacija: L33

UVOD

Mala i srednja preduzeća predstavljaju okosnicu zaposlenosti, kreiranja novih radnih mesta i ključnog igrača u stvaranju i održavanju blagostanja regionalnih zajednica. Značaj malih i srednjih preduzeća za Evropsku uniju i zemlje članice konstantno raste, što je potvrđeno praktičnim politikama koje sprovode Evropska komisija i zemlje članice. Dakle, blagostanje malih i srednjih preduzeća predstavlja ključni element za budući rast ekonomije EU ali i za kreiranje takozvane ekonomije zasnovane na znanju. U Evropi mala i

srednja preduzeća čine 99,8% ukupnog broja preduzeća, zapošljavaju 67,1% radnika u privatnom sektoru, a Evropska investiciona banka MSP finansira sa 30 milijardi evra. Evropska povelja o malim i srednjim preduzećima počiva na 10 principa koji se popularno nazivaju „10 zapovesti za razvoj MSP”. Poslovnu zajednicu preduzetnika i MSP u Srbiji čini preko 99% svih privrednih subjekata. U ovom sektoru radi oko dve trećine ukupnog broja zaposlenih, on donosi dve trećine ukupnog prometa u privredi i učestvuje u stvaranju oko 60% bruto društvenog proizvoda Srbije. Dakle, MSP predstavljaju generator razvoja Srbije. O značaju ovog sektora najbolje govore i činjenice da je u Srbiji približno 303.000 privrednih subjekata i da je među njima samo oko 1.800 srednjih preduzeća i mali broj velikih sistema. Pritom, od ostatka tog broja preko 95% svih subjekata predstavljaju mikro preduzeća (do 10 zaposlenih). Ta grupa čini preko 270.000 privatnih preduzetnika i mikro privrednih društava. Za rešavanje ovih ali i svih drugih problema u privredi Srbije nepostoje odgovarajuće institucije i problemi su sistemske prirode, jer u Srbiji se nikada ne rešavaju uzroci već samo ublažavaju posledice, pa se problemi stalno gomilaju. Srbiji su potrebne radikalne strukturne reforme kako bi se otklonili propusti u kreiranju i sprovođenju ekonomskih reformi. Ekonomisti smatraju da su mala i srednja preduzeća razvojna šansa Srbije. Ipak, ne ide sve u skladu sa planovima i projekcijama. Mala i srednja preduzeća su u svakoj evropskoj zemlji praktično najbrojnija i na njima se temelji veliki deo ekonomije. Lako se prilagođavaju promenama i usvajaju tehnološke novine. Svakoga dana se u Srbiji, za osam radnih sati, ugasi, odnosno prestane da radi, oko 20 preduzetničkih radnji. Posljednjih meseci je broj zatvorenih od broja otvorenih zanatskih radnji, veći za nekoliko stotina.

POSLOVANJE MALIH I SREDNJIH PREDUZEĆA U SRBIJI

Strategija razvoja konkurentnih i inovativnih malih i srednjih preduzeća za period od 2008. do 2013. godine i mere ekonomske politike Vlade Republike Srbije su kompatibilne sa Evropskom poveljom [<http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/best-practices/charter/> pristupljeno 5.05.2012] o malim preduzećima i Aktom o malim preduzećima. Evropska povelja o malim preduzećima usvojena je juna 2000. godine, i od tada je ona glavno sredstvo politike promocije razvoja preduzetništva. Povelja ističe značaj malih preduzeća i preduzetnika za rast, konkurentnost i povećanje zaposlenosti u EU, a definiše i šta zemlje članice EU i Evropska komisija treba da učine kako bi poboljšali okruženje za poslovanje ovih preduzeća. Srbija je 2003. godine prihvatila Evropsku povelju o malim preduzećima i time se obavezala da, merama svoje ekonomske politike, ostvaruje njene ciljeve. Ministarstvo privrede, odnosno Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, od 2003. godine, u saradnji sa Evropskom komisijom i OECD-om, ocenjuje sprovođenje ove povelje u zemljama zapadnog Balkana. Na osnovu određenog upitnika Evropske komisije, utvrđuje se Indeks politike MSP [**Indeks politike MSP 2008 (SME Policy Index)**, <http://www.merr.gov.rs/sr/c/saradnja-eu-mspp/saradnja-eu-mspp/182>., pristupljeno 10.08.2012]. Osnovni zaključak ocene sprovođenja ove povelje na Zapadnom Balkanu iz 2008. godine je da je Srbija napredovala, jer je veoma brzo prešla iz faze određivanja strateških ciljeva u fazu njihove realizacije. Napredak Srbije ocenjen je ukupnom ocenom 3,3 (od maksimalno 5) [Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2010. godinu, 2011:11.]. Oblasti u kojima je Srbija ostvarila najveći napredak su: podrška inovativnim preduzećima i preduzećima u osnivanju, pružanje poslovnih usluga i šire-

nje informacija na on-line osnovi, unapređenje dijaloga između javnog i privatnog sektora o politici podrške MSP, itd.

Kao novi okvir politike MSP u EU, koji je zamenio Evropsku povelju, a sa ciljem dalje podrške održivom razvoju i povećanju konkurentosti MSP, u junu 2008. godine, Evropska komisija je usvojila Akt o malim preduzećima, koji je u decembru 2008. potvrdio i Evropski savet. Od juna 2009. godine, nakon regionalne ministarske konferencija o Evropskoj povelji o malim preduzećima za Zapadni Balkan, Srbija je, kao i druge zemlje regiona, otpočela sprovođenje Akta o malim preduzećima, kojim se ističe ključna uloga MSP u evropskoj ekonomiji i, u formi 10 principa, definišu ključna područja za razvoj ovog sektora.

Institucionalnu infrastrukturu za podršku razvoja MSP i preduzetništva u Republici Srbiji čini mreža javnih institucija i agencija – Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Fond za razvoj, Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza, Nacionalna služba za zapošljavanje i dr. Od 2009. godine u Srbiji je aktivna i Evropska preduzetnička mreža, koja deluje u okviru konzorcijuma predvođenog nacionalnom agencijom za regionalni razvoj. Na ovaj način, MSP u Srbiji imaju mogućnost da, kao i preduzeća u EU, dobiju potrebne informacije i usluge, koje su im od značaja za razvoj poslovanja na tržištu EU, za pronalaženje poslovnih partnera, za inovacije, transfer tehnologije i učešće u programima EU. Privredna komora Srbije, sa svojom mrežom, takođe je aktivna u pružanju podrške za razvoj ovog sektora.

U Srbiji je, u 2009. godini, poslovalo ukupno 88.586 MSP, što je predstavljalo 99,4% ukupnog broja preduzeća. Ako se ovom broju doda 226.241 preduzetnika, dobija se da je u Srbiji u 2009. godini ukupno bilo 314.827 malih i srednjih preduzeća i preduzetnika, što je predstavljalo 99,8% od ukupnog broja privrednih subjekata. Posmatrano po delatnosti, 63% MSP je u oblasti usluga (trgovina na veliko i malo i servisi za popravku gotovih proizvoda 34%; hoteli i restorani 6%; saobraćaj, skladištenje i veze 10%; 13% u poslovima sa nekretninama), 17% je u prerađivačkoj industriji i 8% je u oblasti građevinarstva. U sektoru MSP i preduzetnika bilo je zaposleno 872.540 radnika, što je predstavljalo preko 2/3 od ukupno 1.308.291 zaposlenog u privredi Srbije. Posmatrano po veličini preduzeća, najveći udeo u zapošljavanju imala su velika preduzeća (33,3%), zatim preduzetnici i srednja preduzeća (po 19,8%), mala preduzeća (15,4%) i mikropreduzeća (11,7%). Za podršku razvoju ovih preduzeća i preduzetnika u Srbiji, na regionalnom i lokalnom nivou, formirane su, pored mreže regionalnih razvojnih agencija, i različite organizacije i institucije, kao što su, na primer, poslovni inkubatori, tehnološki parkovi i dr. Poslovni inkubatori predstavljaju značajan deo poslovne infrastrukture jer pružaju poslovno okruženje povoljno za razvoj MSP, tako što aktivno nastoje da novoosnovanim preduzećima obezbede resurse, usluge i pomoć koja im je potrebna. Danas u Srbiji postoji petnaest aktivnih poslovnih inkubatora, zatim tri koja su u procesu registracije, tri inovativna inkubatora i dva tehnološka parka. Realno je očekivati da će se u skorijoj budućnosti broj aktivnih poslovnih inkubatora znatno povećati i da će se set usluga koje poslovni inkubatori pružaju svojim inkubatorima više razviti. Za sada se one, uglavnom, svode na korišćenje poslovnog prostora i na brže reagovanje javne administracija na potrebe MSP; prilagođavanje instrumenta politike MSP potrebama MSP: olakšavanje učešća MSP u javnim nabavkama i korišćenju državne pomoći; omogućavanje pristupa MSP izvorima finansiranja i izgradnja zakonodavnog i poslovnog okruženja koje će podsticati izmirenje obaveza na vreme u komercijalnim transakcijama; pomaganje MSP da ostvare veću korist od poslovnih mogu-

čnosti koje nudi jedinstveno tržište; promovisanje unapređenja znanja i veština zaposlenih u MSP kao i svih oblika inovacija; omogućavanje MSP da izazove okruženja pretvore u poslovne šanse i ohrabrivanje i podržavanje MSP da ostvare koristi od rasta tržišta.

RAZVIJENOST SEKTORA MSPP

U 2010. godini od ukupno 319.044 preduzeća, preduzetnički sektor čini 99,8% (314.827 preduzeća). Sektor MSPP generiše 66,4% zaposlenih (814.585), 65,3% prometa (4.678 mlrd. dinara) i 55,9% BDV (817,4 mlrd. dinara) nefinansijskog sektora u 2010. godini. Procenjuje se da je u 2010. godini sektor MSPP učestvovao sa oko 33% u BDP Republike, sa 45,4% u ukupnoj zaposlenosti, te ostvario 44,5% izvoza i 52,3% uvoza. Efekti ekonomske krize na razvoj sektora MSPP u 2009. u odnosu na 2008. Godinu [Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Republički zavod za razvoj i Nacionalna agencija za regionalni razvoj, 2010:13.][Tatjana Đurić-Kuzmanović & Marija Vuković, 2010:38.] su:

- Povećanje broja MSPP (za 12.125) rezultat je povećanja broja preduzetnika (za 11.420) i mikro preduzeća (za 703) koja, zbog slabe ekonomske snage, nisu bitnije uticala na povećanje nivoa razvijenosti celokupnog sektora;
- Smanjen je neto efekat (odnos broja osnovanih i ugašenih preduzeća i radnji) – na 10 ugašenih preduzeća osnovano je 28 (37 u 2008.), a na 10 radnji koje su prestale sa radom osnovano je 11 novih (13 u 2008.);
- Smanjen je broj zaposlenih za 67619 (ili 7,2%), čime je prekinut pozitivan trend tranzicionog perioda kontinuiranog otvaranja novih radnih mesta i značaj MSPP u ublažavanju ukupne nezaposlenosti u zemlji;
- Smanjena poslovna aktivnost za 14,7% uticala je na iznadprosečan pad ostvarene bruto dodate vrednosti (-11,2% prema -4,8% u velikim preduzećima i -8,6% u nefinansijskom sektoru);
- Pad produktivnosti, meren vrednošću BDV po zaposlenom, intenzivniji je nego u nefinansijskom sektoru (-4,3% prema -2,3%, respektivno), uprkos višoj stopi smanjenja zaposlenosti (-7,2% prema -6,5%, respektivno);
- Od najprofitabilnijeg postao je najneprofitabilniji deo privrede (stopa profitabilnosti je 39,6% prema 41,3% u velikim preduzećima i 38,3% u nefinansijskom sektoru);
- Profit sektora MSPP realno je manji za 15,5%, dok je učešće profita u BDV manje za 1,9 procentnih poena. Profit je realno manji u svim sektorima koji opredeljuju visinu profita MSPP (u trgovini 26,1%, prerađivačkoj industriji 13,8%, građevinarstvu 25%, saobraćaju 4,7%), izuzev u sektoru poslovi s nekretninama, iznajmljivanje (gde je ostvaren rast od 12,2%);
- Nepromenjena je sektorska koncentracija MSPP – trgovina, prerađivačka industrija, poslovi s nekretninama i iznajmljivanje i građevinarstvo;
- Povećane su regionalne disproporcije. Nivo razvijenosti sektora MSPP po okruzima u Srbiji, meren indikatorom BDV po zaposlenom, ukazuje da je odnos okruga sa najrazvijenijim sektorom MSPP (Grad Beograd) i okruga sa najnerazvijenijim sektorom MSPP (Zaječarski okrug) 3,0:1 (2,8:1 u 2008.), dok su razlike u profitabilnosti sektora MSPP u ovim okruzima još veće (odnos 5,6:1 u 2009. prema 4,4:1 u 2008. godini).

DESET ZAPOVESTI ASOCIJACIJE MSP-a I PREDUZETNIKA SRBIJE

Moraju se preduzeti urgentne mere za detaljne privredne reforme u zemlji. Njih je moguće sprovesti u kratkom roku, a zato je neophodno da postoji adekvatan institucionalan ambijent. Asocijacija MSPP-a Srbije definisala je deset zapovesti koji se moramo pridržavati ukoliko želimo da ovaj sektor bude pokretač razvoja zemlje. A to su [Asocijacija malih i srednjih preduzeća i preduzetnika Srbije, Udruženje poslodavaca Srbije, <http://www.poslodavci-apps.org/?p=399>., pristupljeno 10.08.2012]:

1. Popis i klasifikacija MSP-a i preduzetničkih radnji i analiza njihovog pravno-statusnog i finansijskog stanja;
2. Departizacija i depolitizacija kadrova i reforma javnog sektora;
3. Svođenje crnog tržišta i sive ekonomije u optimalne mere;
4. Urgentno poboljšanje efikasnosti rada pravosudnih organa. Sprovođenje stečaja u svim preduzećima u kojim su se stekle zakonske pretpostavke za to;
5. Rigidna kontrola javnih nabavki, trošenja budžetskih sredstava, razvojnih i podsticajnih fondova. Partnerstvo javnog i privatnog sektora;
6. Smanjenje birokratskih i administrativnih procedura, poboljšanje konkurentnosti poslovanja;
7. Plaćanje PDV-a po izvršenoj naplati, razduživanje države i lokalnih zajednica za obaveze koje imaju prema MSP-u;
8. Formiranje razvojne banke;
9. Poreska reforma kako bi se rasteretile radno-propulzivne grane tako što bi se na plate od 30.000 dinara porezi i doprinosi smanjili za 30, a preko tog iznosa za 10 %;
10. Donošenje zakona o zanatstvu.

Realizacijom ovih zadataka stvorile bi se realne pretpostavke za primenu kratkoročnih i dugoročnih strategija razvoja MSP-a.

MSPP I SVETSKA EKONOMSKA KRIZA

Svetska ekonomska kriza istovremeno predstavlja i izazov, ali i pretnju, kako pojedincima, tako i malim i srednjim preduzećima, lokalnim zajednicama, regionima, pa i čitavim nacionalnim državama, u zavisnosti od toga na koji način je kriza stigla, kakvi su im inicijalni uslovi i kakve efekte mogu očekivati [Miloš Obradović, www.balkanmagazin.net/biznis/cid13123460/nekonkurentnost-srbije, pristupljeno 8.09.2012.,].

Poslednjih godina sektor malih i srednjih preduzeća neprestano stagnira, zbog čega je neophodna promena pristupa razvoju ovog, za privredu Srbije, vitalnog sektora. Srbija spada u zemlje sa visokim porezima i doprinosima na zarade, brojnim fiskalnim i parafiskalnim opterećenjima i nametima, visokim administrativnim troškovima poslovanja, zbog čega smo trenutno na 95. mestu na listi konkurentnosti Svetske banke, na evropskom začelju sa zemljama kao što su Albanija, Makedonija i BiH [Ana Trbović, 2009:3].

U takvim okolnostima nije ispunjen cilj Nacionalne strategije razvoja koja je predviđala da se do 2015. godine u Srbiji svake godine otvara za 10 000 više MSP nego što ih se zatvara.

Mala i srednja preduzeća u svim razvijenim evropskim državama zapošljavaju između 64 i 97 odsto od ukupnog broja zaposlenih i motor su regionalnog i lokalnog ekonomskog razvoja. Srbiji je potreban model razvoja MSP koji bi u uslovima Svetske ekonomske krize, nedostatka obrtnog i investicionog kapitala u zemlji i sa nasleđenim problemima iz postsocijalističkog perioda bio prekretnica u obnavljanju privrede, povećanju zaposlenosti i životnog standarda stanovništva. U ovom trenutku to je nemoguće sa najvećim javnim sektorom u Evropi, preskupom državom sa stotinama agencija, zavoda, direkcija i drugih institucija, zastarelim poreskim sistemom i bez domaćih investicionih banaka za podršku privredi. Zbog toga se neodložno mora pristupiti reformi javnog sektora i administracije smanjenjem broja agencija, zavoda, direkcija i drugih institucija, kao i reformi poreskog sistema. Reforma javnog sektora i redukcija agencija i ostalih institucija stvorila bi prostor za značajne uštede u republičkom budžetu i osnivanje konkretnih kreditnih linija Razvojne banke Srbije. Istovremeno, poreskom reformom bio bi napušten dosadašnji način linearnog oporezivanja i uvedene različite stope poreza i doprinosa za pojedine privredne grane i delatnosti, prema profitabilnosti i njihovim realnim platežnim mogućnostima.

To bi dovelo do značajnog rasterećenja niskoprofitabilnih privrednih grana koje imaju potencijal da zaposle stotine hiljada ljudi, čime bi se smanjila siva ekonomija i ubrzao razvoj preduzeća u granama poljoprivrede, tekstilne industrije, zanatstvu i jednom delu sektora usluga.

Mala i srednja preduzeća i preduzetnici (MSPP) postala su značajna poluga ekonomskog razvoja Srbije. Država za sada pokušava da probleme nedovoljnih izvora finansiranja ublaži stimulativnim kreditnim linijama za započinjanje poslovanja, investiranje u nerazvijena područja, unapređenje turističko-ugostiteljske ponude. Postoje i subvencije za samozapošljavanje i opremanje radnih mesta. Znatan deo realizovanih subvencija kod odobravanja kredita za otklanjanje posledica ekonomske krize odnosi se na MSPP. Nacionalna agencija za regionalni razvoj realizuje program podrške uspešnim preduzećima i preduzetnicima za jačanje konkurentnosti. Slični podsticaji odobravaju se preko SIEPA u okviru podrške internacionalizaciji MSP, a AOFI finansira izvozne poslove i osiguranje potraživanja. Preko nadležnih ministarstava finansijski se podržavaju inovatori i klasteri. Svakoga dana se u Srbiji, za osam radnih sati, ugasi, odnosno prestane da radi, oko 20 preduzetničkih radnji. Posljednjih meseci je broj zatvorenih od broja otvorenih zanatskih radnji, veći za nekoliko stotina.

Dva su osnovna razloga: kriza koja ne prestaje i visoke dažbine koje se plaćaju državi po raznim osnovama. Svi navedeni pokazatelji govore da se sektor malih i srednjih preduzeća, zajedno sa sektorom preduzetnika, nalazi u dubokoj krizi. U Nacionalnoj strategiji razvoja predviđeno je da bi u našoj zemlji godišnje trebalo da se otvara 10. 000 više malih i srednjih preduzeća nego što se zatvori, da bi Srbija do 2016. imala 150.000 aktivnih malih i srednjih preduzeća koja bi zapošljavala blizu 2 miliona građana. Međutim, osnovna statistika izgleda ovako:

- ✓ Od 2008. godine do danas prosečno je 20% manje novoosnovanih preduzeća godišnje, a u 2011. broj novoosnovanih manji je za čak 30%
- ✓ U 2008. bilo je 30.411 nelikvidnih malih i srednjih preduzeća, a u 2011. je taj broj porastao na 38 088.

- ✓ Kod preduzetnika (koji su takođe oblik malog biznisa sa drugačijom pravnom formulacijom) je ukupan broj nelikvidnih sa 51.799 u 2008. skočio na 91. 821 u 2011. godini
- ✓ U odnosu na 2008. ukupno 28.132 malih, srednjih preduzeća i preduzetnika izašlo je iz sistema PDV, što znači da je njihov promet pao na ispod 3 miliona dinara godišnje.
- ✓ Broj zaposlenih u 2011. godini u malim i srednjim preduzećima manji je za 61.538 u odnosu na septembar 2008. godine.
- ✓ Broj zaposlenih kod preduzetnika drastično se smanjio sa 572.658 u 2008. godini na 401.287 u 2011. godini.

Svi navedeni pokazatelji govore da se sektor malih i srednjih preduzeća, zajedno sa sektorom preduzetnika, nalazi u dubokoj krizi. U periodu od 2007. do kraja 2011. godine privredi je uvedeno ukupno 21 novo opterećenje (takse, naknade, dažbine, uvođenje evropskih standarda, više cene komunalnih usluga, i drugo), što je u proseku poskupelo proizvodnju u Srbiji za čitavih 48 odsto po jedinici proizvoda. Istovremeno, došlo je do pada kupovne moći građana za 24,7 odsto i pada prometa u trgovini na malo, što je mnoga mala i srednja preduzeća i preduzetnike nateralo u bankrot ili smanjenje broja zaposlenih.

ZAKLJUČAK

MSP čine temelj razvoja novih poslovnih ideja. Ona se moraju posmatrati kao glavni pokretači inovacija, zapošljavanja, kao i socijalne i lokalne integracije u Evropi. Iz tog razloga, trebalo bi, po ugledu na Evropu, kreirati najbolje moguće okruženje za potrebe malog biznisa i preduzetništva. U procesu primene Evropske povelje o malim preduzećima, Srbija je napravila najveći napredak na Zapadnom Balkanu i veoma brzo prešla iz faze formulisanja politike i definisanja strateških ciljeva u fazu realizacije te politike, u smislu podrške inovativnim i *start-up* preduzećima, pružanja poslovnih usluga i *on-line* širenja informacija, kao i unapređenja dijaloga o politici razvoja MSP između javnog i privatnog sektora. Srbija je preuzela i obavezu sprovođenja Akta o malim preduzećima i prihvatila principe koje on definiše, a koji su označeni kao ključni za razvoj sektora MSP u EU. U tom smislu su se izdvojili i neki nacionalni prioriteti, pa bi posebna pažnja u narednom periodu trebala biti posvećena oblastima od specifičnog interesa za razvoj ovog sektora, pružanju podrške razvoju obrazovanja i obuci za preduzetništvo. Privreda Srbije grca u dugovima, visokim opterećenjima države, prekomerenoj birokratiji, preskupoj i neefikasnoj javnoj administraciji i javnom sektoru koje mora da finansira. Umesto pričanja istih priča potrebni su konkretni potezi i ozbiljne reforme – reforma poreskog sistema, reforma penzijskog i zdravstvenog sistema, redukcija tzv. skrivenih poreza (parafiskalna opterećenja), formiranje Razvojne banke Srbije i ulaganje sredstava u razvoj a ne u potrošnju. Modelom u kome se država zadužila za 7,1 milijardu evra samo u periodu 2008. – mart 2012, najveći ceh platila su i plaćaće i dalje upravo mala, srednja preduzeća i preduzetnici koji će punjenjem budžeta morati da vraćaju nagomilane dugove države. Privredi Srbije treba ozbiljan menadžer, spreman da donosi hrabre i teške odluke, načini raskid sa dosadašnjom politikom praznih obećanja i svakodnevno radi na stvaranju boljeg privrednog ambijenta.

LITERATURA

1. Ana Trbović, (2009). Pristupanje Srbije Evropskoj uniji kroz prizmu konkurentnosti malih i srednjih preduzeća, Konkurentnost malih i srednjih preduzeća, Univerzitet Singidunum, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju, str.3.
2. Asocijacija malih i srednjih preduzeća i preduzetnika Srbije, Udruženje poslodavaca Srbije, <http://www.poslodavci-apps.org/?p=399>., pristupljeno 10.08.2012.
3. Evropska povelja o malim preduzećima na Internet stranici: <http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/best-practices/charter/>, pristupljeno, 5.05.2012.
4. Indeks politike MSP 2008 (SME Policy Index), <http://www.merr.gov.rs/sr/c/saradnja-eu-mspp/saradnja-eu-mspp/182>., pristupljeno, 10.08.2012
5. Miloš Obradović, (Ne) konkurentnost Srbije, od 8.09.2011, www.balkanmagazin.net/biznis/cid13123460/nekonkurentnost-srbije, pristupljeno 10.09.2012.
6. Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2010. godinu, Republički zavod za razvoj i Nacionalna agencija za regionalni razvoj, Beograd, septembar, 2011., str.11.
7. Tatjana Đurić-Kuzmanović, Marija Vuković, Društvena odgovornost kompanija u Srbiji u uslovima krize, Škola biznisa, 3/2010., str.38.

KEY PROBLEMS AND CONSTRAINTS IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES

Ljiljana Arsić¹, Zoran Milićević², Kristina Cvetković³

¹Associate Professor, Faculty of Economics in Pristina-Kosovska Mitrovica, Ljiljana.arsic@pr.ac.rs.

²Associate Professor, Faculty of Economics in Pristina-Kosovska Mitrovica, zoran.milicevic@pr.ac.rs.

³Professor of High Vocational Schools - Higher School of Professional Studies - Blace, kristina.cvetkovic.tina@gmail.com.

Summary: *The aim of this paper is to give a realistic portrait of the problems and needs in MSPP sector and the present changes related to the previous period in order to make a reliable base for adequate measures that would encourage its growth and development. a more intensive development of the MSPP sector is one of the key segments in realizing of the structural reforms in Serbia. Along with the activities in the maintaining of the macro-economic stability, the process of privatization and restructuring has been initiated. Low level of economic development and unfavourable business environment are the most prominent limitations to the development of the entrepreneurship sector at the very beginning of transition. Too many regulations and a very important negative position of the administration towards private entrepreneurs (inherited from the previous period), high level of fiscal load and inadequately formulated regulations have caused numerous formal and informal barriers concerning the implementation of regulations, bureaucratic relations, unfair competition and relatively high part of grey economy. Furthermore, there is also a lack of business infrastructure and a chronic lack of means to finance MSPP. Insufficient mass of cheap credits and simple approach to the financing in the securities market were lacking, since there were no institutions of the market economy, fair competition or sufficient level of trust in doing transactions so as to minimize transaction expenses in business activities.*

Key words: *Economic problems, enterprise, reform, the global crisis.*

JEL classification: *L33*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

FOREIN DIRECT INVESTMENT AS A FACTOR FOR RAISING THE LEVEL OF LIVING STANDARD

Irena Ashtalkoska¹, Savo Ashtalkoski²

¹Magistrate of Economic Sciences, Faculty of Economics, University FON, Skopje, Republic of Macedonia,
email: irena.ashtalkoska@fon.edu.mk

²Doctor of Economic Sciences, Faculty of Economics, University FON, Skopje, Republic of Macedonia, email:
savo.ashtalkoski@fon.edu.mk

Abstract: *Global economic environment imposes redefining the relationship of states to FDI in direction for raising the living standard of the population that is seriously reduced. The significance of foreign direct investment (FDI) in crisis, in the importing country and a global shortage of capital, suggesting that long basic criterion for evaluating the effects of FDI on capital importing countries, undoubtedly should be a contribution to increasing productivity, raising competitiveness, the possibility of creation of capital goods and there with raising the living standard of population in the country. FDI and transnational companies (TNC), significantly and interactive can impact of increasing the competitiveness of a national economy. By providing, an additional flow of resources from abroad in the host country of FDI that previously had or could procure a very high cost to raising its competitive edge in world markets. FDI and TNC contribute to have a break of national economy to new markets, by raising the quality of products, working practices, especially trough the new organizational mechanism and thus significantly affect the living standard in the country.*

Keywords: *foreign direct investment, living standards, transnational companies.*

JEL classification: *F65 - Finance, G1 – General Financial Markets, O11- Macroeconomic Analyses of Economic Development.*

INTRODUCTION

Guidelines of the international movement of capital experienced the major changes during the past century. Namely, in the run up to World War II, the main direction of international movement of private capital was developed in the poorest countries in the world, from the developed countries in their colonies.

After the war, the economic picture of the world is completely changed. System of imperialist was finally broke, and former colonies, one by one, began to acquire its political independence. Soon, it was found that the acquisition of political independence is not sufficient prerequisite for gaining economic independence. Governments in the newly, liberated countries believed that investing in foreign capital investment in the form of direct

investment is the direct source of their economic dependence. Foreign companies ruthlessly exploit their natural resources to meet the needs of industrial production in their home economies. Therefore have been adopted regulations that are predicted to be expropriated and nationalized property that foreign transnational companies (TNC) possessed in these countries. This made a larger part of foreign investors to withdraw their capital from developing countries and to drop further investments in the form of direct investment.

Thus, after World War II private equity in the international economy, in the short term are forwarded by the relationship developed – non-developed countries the relationship developed - developed countries.

Concepts, that explain the development of individual countries and their integration into the international economy, in the last three decades, have experienced radical changes. Modern development concepts, their conclusions are based on a totally different view of the world, on the factors that are crucial to a country's development, as well as holders of that development. The evolution of economic thought has led so far as foreign direct investment (FDI) and transnational companies (TNC), as their primary carriers, is attributed entirely different role than the role in the past.

Under the pressure of all events in the contemporary international environment and expressed a lack of fresh capital, a high number of national governments, especially from less developed countries have completely changed its attitude and relationship to TNC and FDI.

Just thirty years ago, most national governments, TNC were problems hindering the development of national economies. Today, on the contrary, they require the solution of development problems of less developed countries.

MOTIVES FOR FDI

Taking into the problems in these changes, in perceptions of the importance of FDI as a development factor, national governments rushed to amend their legislation to liberalize FDI regime. Moreover, they began to grant various incentives and benefits for foreign investors in order to increase the attractiveness for FDI and to attract greater inflows of foreign capital into their economies. Expansion of FDI is particularly marked during the last decade of the twentieth century. Data show that their annual growth rate during that period was about 20%, which exceeds three times the average annual growth rate of world exports [UNCTAD, 2004]. Their growth trend continues in the next period.

The need of FDI is to raise the living standard of the population that made the countries to actualize their significance and down a detailed analysis of all the motives that affect foreign investor in his decision to locate their capital abroad.

Thus, the primary **motives for FDI** and TNC can be classified into three basic groups: **strategic motives, subjective motives and economic motives** [Magnis Blomstrom, Ari Kokko and Mario Zejan 2000].

First, **strategic motives** for FDI and TNC are those who aimed enhancing or expanding the quality of operations and activities on the basis of: providing cheaper factors of pro-

duction, providing a market for product placement, increasing the efficiency of the production process and achieve strategic interests. One of the first and also the oldest motives of TNC for investing abroad is certainly providing cheaper factors of production, thus reducing production costs, and thus through the possibility of price reduction is achieved increasing the competitiveness of the firm. This is, usually accomplished in a way that production in which are use low-cost resources, are located in countries that have available resources, the finished products are placed in mainstream markets of TNK and beyond, for later.

In the group of strategic motives for FDI are included and the conquest of new markets and / or the retention of existing ones. The significance of this motive is even greater if it is believed that markets will soon rapidly increase the level of activities. Also, TNC often decide to establish their own subsidiaries in countries that previously were present through the export of its products, if those countries have to increase the level of customs duties and non-tariff barriers. By locating production within those countries, TNC avoid restrictive measures. This is particularly the case when countries are members of regional integration with large common markets.

Increasing the efficiency of the production process as a strategic motive for FDI is closely related to the previous two. TNC through FDI perform international rationalization of the production process which improve the efficiency of fertilization of their capital. And finally, the realization of strategic interests is the fourth motive of this group. This realization of the strategic interests basically means investing TNC abroad for achieving numerous individual goals, such as: increased production capacity, market expansion and strengthening their role in this market, streamlining administrative activities, etc. Moreover, strengthening competitive capabilities TNC and other firms from market research is of course the ultimate goal.

When these processes are characteristic that even means TNC are not unlimited, so this type of investment has been accompanied by a withdrawal of capital from other areas. With this, TNC concentrate its power in some regional, achieving there by carve up markets and greater individual dominance at them [Branislav Pelević, 2005 p.250].

The second group of motives for FDI and TNC are the **subjective motives**. These include: fears of losing markets and market positions, monitoring the actions of TNC and incentives FDI from foreign countries to locate their territories. These motives acting in combination with motives from other groups. In the third group are **economic motives**. These motives for FDI in part intertwined with the previously mentioned strategic and subjective motives. It primarily refers to those motives whose exercise, is aimed at giving effect to the economies of scale, greater rationalization in product differentiation, improve the efficiency of management and marketing activities, research and development, acquisition of technological advantages and so on. It is a part of the motives for FDI with intensive financial character.

Specific while the other part of the economic motives. Namely, a part of FDI, the capital of TNC practically escape from the home economy and establishing branches abroad with exactly the same activity. This flight of capital from the home economy to another, mostly related to differences in the regulation, which practically allows TNC to "replace" the domestic (stringent) regulations with foreign (milder).

ADVANTAGES OF LOCAL COMPANIES OVER FOREIGN

One of permanent criticism of FDI is that they cause difficulties and extrusion of domestic companies from the market. This statement certainly has its own weight, but the truth should be noted that successful and competitive domestic companies can remain competitive operating in the domestic market concentrating on the obvious advantages they have in terms of the foreign investor.

Local companies generally have a several advantages over foreign. For example:

- Have a better understanding of local market consumers and suppliers;
- No cost of operating on distance;
- Usually get help from the state;
- Do not operate in different, often hostile social and political environment, which speaks a different language and there are different tax regulations and exchange rates;
- Last, but not least, TNC may sometimes have some shortcomings in the opinion of the local politicians in the states. In other words, TNC, basically, are foreign and often relatively large companies.

Such advantages of domestic companies allow space for conclusions to favor the possibility of parallel and successful operation and collaboration between foreign and local firms. This is in order to achieve mutual benefit and social benefits to the country to improve the standard and economy as a whole.

POTENTIAL TROUBLES FOR HOST COUNTRY FROM FDI ON TNK

Probably the greatest strength of TNC comes from their large international mobility, ie the ability to enter and exit the industry. They can perform and arbitration matters relating to capital can borrow in countries where most expected income. TNC can allocate overhead and risk among its affiliates. These companies also extend control over international markets. If a branch produces a final good, then other parts of TNC may increase exports of components in that branch. TNC produce highly developed and complex technology, but they avoid the transfer of such technologies through markets in order to prevent competitors to reproduce. As far as the time gap in terms of technology imitators larger, so some of TNC can act as monopolists. Therefore TNK longer can act as monopolists. Therefore, TNK usually only perform technology transfer among its affiliates.

Quite tense can sometimes be relations between TNC and host countries. Industries that require large amounts of venture capital before commercial use may be adequate example for analysis. Namely, different countries often compete and offer incentives for foreign direct investments and effectively participate in the "game for location" [David Parry, 2004]. In this phase TNC have the strongest bargaining position (bargaining). When TNC locate your work in the host country, they may require, for example, change the tax system in the host country or interest rates, which will result in a more favorable situation than domestic enterprises. Thus, TNK may become a threat to national economic policy of the host country. However, a large amount of investment, can make TNC hostages host countries. These sunk costs with limited or no, "liquidation values" may represent a barrier to exit from the host countries. The governments of the host countries may re-negotiate

with TNC operation. This kind of dangers can TNC forced to borrow mostly from financial that are kept in the host countries, and from other parts transfers only technical and management expertise. Possible closure of branches in host countries may lead to damage of loss of work at the local level, both in the branch, and the companies that supply parts. Disadvantaged local workers and their families can lobby in favor of the interests of TNC, so these corporations can find allies among the industries in the host countries. While TNC buy from them, and the branches, and local businesses can work together to lobby the government for protection, subsidy, tax exemption and similar benefits for TNC.

TNC can pose a serious threat to the market structure of the host countries. They can hold a monopoly over the entire domestic market through damping pricing, industry prevent entry of potential companies in host countries. TNC can introduce technology that uses, relatively more resources, are necessary (capital), and relatively less than that part which is present in more quantities (labor) in the host countries. They may offer relatively higher wages of skilled workers from the host to gain, now passes from enterprises of the host countries in TNC. However, this may in part be due to the fact that domestic enterprises are not sufficiently valued this rare resource. Job vacancies in domestic enterprises can be filled with less skilled labor, which may contribute to the adverse effect on production growth in host countries. While the TNC technology use in host countries may not be used in developing countries (technologies that comply with environmental standards are an obvious example.)

TNC can have an unfavorable impact on the allocation of resources in host countries if their work participates in a significant part in production, employment, procurement and sales. Therefore, the work of TNC can have a greater impact in certain segments of the industry in developing countries than in developed countries. This state of affairs requires a harmonized approach to regional groups in the developing world against TNC. Moreover, it is the establishment and application of a common industrial policy, which could support regional development banks or joint planning. Openness and participation in an integrated network of international production through TNC will contribute to the potential for growth in developing countries.

This analysis shows that TNC not turn much attention to the total needs of host countries. This is true. But it is not the duty of TNC meets social needs, including the needs for infrastructure in the host country. Nobody compels host countries to accept TNC. The fulfillment of these social claims is the duty of the government in that country.

FDI AND THE OPPORTUNITIES FOR NATIONAL ECONOMIES IN TERMS OF CRISIS

However, despite these potential hazards of foreign capital in crisis, lack of use of resources, inflation, external and budgetary debt, hunger, low standard of living and lack of development, any investment in the strong currency is welcome. Any attempt of the host to restrict FDI entry and operations of TNC could break the weak jet inflow of capital. Host countries sometimes refer to (or had custom to behave) off like FDI, but not foreign investors.

Unfortunately, developing countries are the ones that this type of investment is most necessary.

Some TNC, to increase its presence in the local markets, engage in local communities by sponsoring local sports and cultural events, and even education and professional training. Asked if this was a calculated ploy in the field of public relations in order to avoid criticism or is it true and deep obligation to the community, is unanswered [Peter Dicker, Forsgren Mats and Malmberg Anders, 2001].

The presence of TNC can facilitate economic harmonization in the developing world. These companies have the know-how, the ability to provide resources and expanded channels for selling products that help in the growth of exports. In many developing countries, mineral resources, including oil, are owned by the state. The government is the one that negotiates the terms of entry TNC in some countries. In the manufacturing industry, the role of the government is somewhat less pronounced. In this case, the government usually sets the general conditions of admission and operation industry. While in developing countries, as a rule, with reinforced control conditions for entrance TNC industrialized countries control the output of such companies and the possible effect on the loss of jobs and the environment.

However, despite the apparently low environmental standards in developing countries, it has come to a transfer of business activities that lead to pollution of the environment in these countries. This is a consequence of the still existing direction TNC to developed countries and acceptance of TNC application of environmental standards (which are often the same as in their home country) that are far greater than those prevailing in developing countries. TNC treat its operations in other countries as against only market activity. Their financial service is always centralized, so that it can best meet the needs of the company as a whole [UNCTAD, 1993].

This leaves space areas such as employment, earnings and labor relations to be decentralized within TNC. Decentralization of these issues is an expression of the optimal policy TNC which requires use of the policy of the underdeveloped countries themselves in order to create jobs and reduce poverty and low standard of living.

Finally, host countries may realize some benefit from FDI and working activities of TNC. These benefits, which are limited to the operation of TNC within a specific area, including not only material resources (capital transfer at very favorable terms than can provide the financial market, tax revenue, economies of scale, supply factors produce from local suppliers and employment) that it provides a different cost than through the market, but other intangible assets. It intangible assets includes a new production technology, management and control that makes existing resources more productive; positive external effects in production throughout the business relationship; international networks for the classification of products that can overcome barriers to export to foreign markets; new ideas; education a group of related enterprises; workforce training and competition. Cash element of these successive impacts is very difficult to measure.

CONCLUSION

In a crisis, and low standard of living, insufficient domestic savings and investment countries are more directed towards finding ways to attract foreign capital. However, they concentrate on the potential benefits of functioning TNC their territory though thus aware of the dangers and potential damages that may arise. In contrast relative hostility, public sen-

sitivity, the polemic against foreigners exported domestic resources and certain official concerns about the operations of TNC, from 80 years onwards, the situation changed.

All countries in the world accept FDI. There is a tendency towards convergence of national rules governing FDI. Despite some control, these countries provide TNC distinct advantages which include the construction of necessary infrastructure, tax relief measures to stimulate exports and exemption from payment of customs duties. However, these countries need to have in mind that compete with other possible locations (or countries), hence there is a tendency towards liberal and mutually harmonized national systems to TNC.

FDI and location of TNC in the national economy is a serious challenge for each country, potential benefits cannot be measured directly and in the short term, but many of them can be listed as follows:

- Increased capital formation and growth (wealth creation);
- Access new technology, research and development, innovation, standards and know-how in production networks, management and marketing;
- Improving the quality of existing resources and capabilities;
- Recruitment of local resources;
- External effects (including the use of sources of local companies);
- Introduction of new resources and capabilities in the national economy;
- Scale of Economies and efficient use of resources and capabilities;
- Access broad international networks of production and distribution of products;
- Link to economies of different countries;
- Improved production efficiency and increased competitiveness;
- Use of learning;
- Product Differentiation;
- Improved quality volume production, etc.

Host countries, despite obstacles, realize significant gains and hence stimulate FDI and operations of TNC in their countries. These corporations can have technology that is superior to existing domestic technologies. It leads to increasing the capacity of the volume of production, operation and tax revenues in the host country, as well as saving state taxes for the unemployed, and also lead to an increase in the country's exports. These significant gains letting FDI condition and TNC be accepted as an essential element to improve the quality of life in countries in crisis are faced with serious problems and lack of capital.

LITETATURE

1. Ankie, Hoogvelt, (2000), Globalization and the Postcolonial World, The John Hopkins University Press, Baltimore
2. Antonija, Nikiforovska, (1995), Menagmentot i stranskite direktni investicii, Godisnik, Ekonomski institut, Skopje
3. Branislav, Pelević, (2005), Uvod u međunarodnu ekonomiju, Ekonomski fakultet, Beograd
4. David, Parry, (2004), Career Guide for the High-Tech Professional, Career Press, New York
5. John, Dunning, (1988), Explaining International Production, Unwin Hyman, London
6. John, Dunning, (2011), New Challenges for International Business Research: Back to the Future, Edward Elgar, London
7. Magnis, Blomstrom, Ari, Kokko, Mario, Zejan (2000), Foreign direct investment: firm and host country strategies, Macmillans, London

8. Paul, Krugman, Maurice, Obstfeld, (2000), International Economics Theory and Policy, V ed., Addison-Wesley Longman Inc., Massachusetts
9. Peter, Dicker, Forsgren, Mats, Malmberg, Anders, (2001), The local embeddedness of transnational corporations, Oxford University Press, Oxford
10. Robert, Gilpin (2000), The Challenge of Global Capitalism: The World Economy in the 21st Century, Princeton University Press, Princeton
11. UNCTAD (1993), World Investment Report: Transnational Corporation and Integrated International Production, New York

STRANE DIREKTNE INVESTICIJE KAO FAKTOR POVEĆANJA NIVOA ŽIVOTNOG STANDARDA

Irena Ashtalkoska¹, Savo Ashtalkoski²

¹Magister ekonomskih nauka, Ekonomski fakultet, Univerzitet FON, Skopje, Republika Makedonija, email: irena.ashtalkoska@fon.edu.mk

²Doktor ekonomskih nauka, Ekonomski fakultet, Univerzitet FON, Republika Makedonija, Vojvodina b.b. 1000 Skopje, Email: savo.ashtalkoski@fon.edu.mk

Sažetak: *Strani kapital, u uslovima nedovoljne domaće štednje i investicije, se nameće kao faktor rešavanja probleme sa životnog standarda. Zemlje se koncentrišu na potencijalne koristi od funkcionisanja TNK na svojim teritorijama, iako su svesne opasnosti i mogućih šteta koje mogu pritom nastati. Potencijalne koristi od SDI i TNK koje zemlje očekuju su: povećano formiranje kapitala, razvoj i stvaranje bogatstva, pristup ka novim tehnologijama, istraživanje i razvoj, inovacije, know - how, menadžment i marketing; poboljšanje kvaliteta postojećih resursa i mogućnosti; angažovanje lokalnih resursa; korišćenje lokalnih preduzeća; uvođenje novih resursa i kapaciteta u nacionalne ekonomije, efikasno korišćenje resursa, link do ekonomije raznih zemalja; povećana konkurentnost, koristi od učenja i dobrih poslovnosti, itd. Zemlje domaćini daju TNC različite prednosti koje uključuju izgradnju neophodne infrastrukture, poreske olakšice, mere za podsticanje izvoza i oslobodjenje od plaćanja carinskih dažbina. Ovo je za razliku od relativnog neprijateljstva i negativnog javnog mnjenja do 80 godina prošlog stoleća drastično različita situacija. A i kako ne bi bila, ako se zna da zemlje ostvaruju značajne dobitke od ove korporacije, što dovodi do povećanja kapaciteta obima proizvodnje, rada i poreskih prihoda u zemlji, te i uštede javnih rashoda države za nezaposlene. Ove značajne dobitke od SDI i TNK se prihvataju kao bitan element za poboljšanje kvaliteta života u zemljama u krizi koje se suočavaju i sa ozbiljnim problemima i nedostatkom kapitala.*

Ključne riječi: strane direktne investicije, životni standard, transnacionalne kompanije

JEL klasifikacija: F65 - Finance, G1 – General Financial Markets, O11- Macroeconomic Analyses of Economic Development

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

SVJETSKA EKONOMSKA KRIZA I NJEN UTICAJ NA EKONOMIJU BOSNE I HERCEGOVINE

Sadik Bahtić

Docent, Univerzitet u Travniku, BiH, email: sadiksado.bahtic@hotmail.com

Rezime: U ovom radu će biti riječi o svjetskoj ekonomskoj krizi, njenoj pojavi i nastanku, proširenju na cijeli svijet, uzrocima, posljedicama i mjerama koje su države poduzele za izlazak iz krize, s posebnim osvrtom na ekonomsku situaciju u BiH prije i u toku krize. Cilj rada je da predložimo razloge koji su doveli do nastanka krize, analiziramo posljedice koje je kriza prouzrokovala u državama, te odgovor država kroz mjere fiskalne i monetarne politike za prevazilaženje krize. Kad je u pitanju Bosna i Hercegovina i uticaja krize na njenu ekonomiju u ovom radu želim naglasiti da vlast u BiH nije ništa poduzela kako bi se negativni efekti koje sa sobom kriza donosi neutralisali ili ublažili. Naprotiv, dok je svjetska kriza uveliko zahvatila ekonomiju SAD i dolazila u Evropu naši najviši nosioci vlasti u medijima su izjavljivali kako će kriza zaobići Evropu i Bosnu i Hercegovinu. Nažalost vrijeme je pokazalo da nisu bili u pravu.

Ključne riječi: kriza, ekonomija BiH, uzorci i posljedice krize, mjere za prevazilaženje krize

JEL klasifikacija: E60, E61

UVOD

Svjetska kriza nastala je 2007 godine u SAD na američkom tržištu, velikom finansijskom krizom izazvanom problemima na tržištu hipotekarnih kredita. Veliki broj dužnika nije bio platežno sposoban da otplaćuje svoje kreditne obaveze i američke banke koje su imale velika očekivanja u pogledu profita, upravo po osnovu plasiranih kredita našle su se pred bankrotom. Međutim, kriza se nije zaustavila samo na tržištu hipotekarnih kredita, ona je zahvatila cjelokupno američko finansijsko tržište. I pored toga što je kriza izbila na finansijskom tržištu SAD, za veoma kratko vrijeme ona se proširila i imala utjecaj na tržištima u cijelom svijetu kao i u BiH. [Jeremić. Z. 2008]

Ovakovo širenje krize na cijeli svijet pokazuje nam koliko su tržišta svijeta međusobno povezana. Kriza na finansijskom tržištu svijeta ostat će upamćena kao dosad najteža finansijska kriza u historiji. Kriza se u prvoj polovini 2008 godine prenijela na tržišta akcija i obveznica, čije cijene tada drastično padaju, a poslije toga kriza je zahvatila cjelokupan bankarski sektor, gdje je kraje 2008 godine registrovano bankrotstvo nekoliko velikih investicionih banaka. Država je odgovorila pumpom fiskalne injekcije kako bi spasila ugro-

žene banke i povratila likvidnost na tržištu hipotekarnih hartija od vrijednosti. Posljedice krize u prvoj fazi bile su nelikvidnost, došlo je do velikog pada vrijednosti na berzama u SAD i drugim ekonomsko razvijenim zemljama, te do velikog povećanja međubankarskih kamatnih stopa zbog smanjenog povjerenja među finansijskim institucijama.

Centralne banke razvijenih zemalja intervenisale su tako što su ubacili likvidna sredstva na tržište, da bi ublažile poremećaje na tržištima novca. U pojedinim zemljama nacionalne vlade su dokapitalizovale pojedine banke da bi ojačale njihovu solventnost međutim, sve to nije bilo dovoljno da se ublaže posljedice globalne finansijske ekonomske krize, a što se vidi kroz nagle i česte promjene u makroekonomskim prognozama zbog smanjenja globalne tražnje i manje raspoloživosti kredita. Investitori su izvlačili svoja sredstva sa svjetskih berzi, što je uzrokovalo pad cijena na svjetskim berzama. Izvlačili su kapital s rizičnih i nesigurnih tržišta i ulagali ga u državne dužničke hartije od vrijednosti.

Odliv kapitala iz zemalja istočne Evrope učinio je ranjivim zemlje ovog regiona s visokom ino zaduženošću i visokim deficitom tekućih transakcija zbog visoke zavisnosti većine ovih zemalja od priliva stranog kapitala. Smanjenje priliva stranog kapitala u ove zemlje dovelo je do slabljenja njihovih valuta te im smanjilo sposobnost servisiranja dugova i smanjenja deviznih rezervi. Druga i treća posljedica svjetske krize su recesija i nezaposlenost.

Usljed krize u 2008 godini ostvarena je niža stopa globalnog privrednog rasta [3,4%] u odnosu na prethodnu godinu [5,2%]. SAD su ostvarile stopu rasta od 1,1%, a EU od 1,3%, što je niže u odnosu na 2007 godinu. [2% i 3,1%]. Rast svjetske trgovine od 4,1% je bio znatno sporiji u odnosu na 2007 godinu. [7,2%].

Vodeće privrede najrazvijenijih zemalja ušle su u recesiju 2008. I početkom 2009 godine, što pokazuju podaci Eurostata o kretanju BDP i stope nezaposlenosti. SAD su ostvarile blagi pad BDP u trećem [-0,1%] i četvrtom [-1,6%] kvartalu 2008 godine, koji je nastavljen u prvom [-3,3%] i drugom [-3,2%] kvartalu 2009 godine.

EU je ostvarila pad BDP u drugom [-0,1%] trećem [-0,13%] i četvrtom [-1,5%] kvartalu 2008 godine, a koji je nastavljen u prvom [-4,9%] i drugom [-5,1%] kvartalu 2009 godine. Stopa nezaposlenosti u SAD je povećana s 5,8% u decembru 2008 godine na 9,5% u junu 2009 godine. Stopa nezaposlenosti u EU je povećana sa 7.6% u decembru 2008 godine na 8,9% u junu 2009 godine. [Gnjatović D.2010]

Pad BDP u 2009 godini na globalnom i nacionalnom nivou praatio je rast nezaposlenosti, tako da su SAD u 2009 godini zabilježile stopu nezaposlenosti od 9,3%, EU od 9,3%, evro zona od 9,4%, Njemačka 9,4%, Francuska 7.4%, Italija 7,8% i španija 18%.

UZROCI GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE

Uzroci globalne ekonomske krize su identificirani kroz funkciju finansijskog sistema SAD-a, te uloge dolara u svjetskim finansijama. Kao i do sada u istoriji uzroci krize su špekulacije na finansijskim tržištima. One su posljedica pohlepe za što većim profitom. Da bi ostvarili profit špekulanti se kockaju i klade na finansijskim tržištima, očekujući da će neki vrijednosni papir [vrijednosnica-dionica ili obveznica] poskupiti, oni ga kupuju sada, pa ga prodaju kasnije kad poskupi i tako ostvaruju zaradu, ali ako u međuvremenu vrijednosnica pojeftini oni će imati gubitak. SAD su dvije decenije više trošile nego što je

iznosio njihov bruto domaći proizvod,a što se pokazalo kroz ogroman deficit tekućeg računa platnog bilansa.

Trošenje nezarađenog i budućeg dohodka postala je praksa na svim nivoima u toj zemlji,od pojedinca,porodice,kompanije i države u cjelini.

Sve veća razlika između ukupnog priliva stranog kapitala u zemlju od njegovog odliva,omogućavao je višegodišnje trošenje od stvarnog stvorenog BDP. Zbog toga se vrijednost akcija i nekretnina u SAD enormno povećavala. Zahvaljujući ogromnom prilivu stranog kapitala u banke na teritoriji SAD-a,stvoren je i ogroman kreditni potencijal,pa su banke preko svoje agresivne kampanje dokazivale da će cijene stanova i kuća dinamično rasti i da je racionalno i iaplativo uzeti kredit za njihovu kupovinu ili izgradnju. Posljedica toga porastao je odnos privatnih dugova prema BDP od početka osamdesetih godina prošlog vijeka,zaključno s 2008-om godinom, povećavala se s 183% na čak 290%.

Dugovi domaćinstva prema BDP povećali su se sa 48 do 100%. Ogroman priliv stranog kapitala u SAD ,omogućio je i rast jeftinog uvoza ,što je gušilo domaću industriju i dovelo do ogromnog spoljnotrgovinskog i platnog deficita,stimulisalo trošenje i destimulisalo štednju,a što je sve skupa moralo da dovede do teške ekonomske krize. [Josifidis.K.2008]

Također SAD su 90-ih godina od zemlje vjerovnika transformisale u zemlju dužnika. To se dogodilo zbog privredne ekspanzije dalekoistočnih zemalja i Kine. Te zemlje su zbog vanjsko-ekonomskih viškova kupovale dolare, trezorirale ih i tako uvećavale svoje devizne rezerve.

Najsnažniji uticaj na međunarodno finansijsko tržište imaju promjene na deviznim tržištima ,jer se preko njih uspostavljaju veze između pojedinih nacionalnih finansijski tržišta.Zato i uzroci krize na međunarodnom finansijskom tržištu su deviznog porijekla.Nametnule su se dileme neodrživosti dolara kao svjetskog novca i potrebe uspostavljanja nekog novog međunarodnog novca. Dolar kao svjetsko novac rezultat je procesa globalizacije koji nameće Amerika. Dominacija SAD nakon Drugog svjetskog rata,njihova želja i nastojanja da se dolar koristi kao svjetski novac u čitavom svijetu ,uz enormno narastanje budžetskog i platnog deficita Amerike,glavni su uzroci svjetske finansijske i ekonomske krize,koja se javila tokom jeseni 2008 godine.

POSLEDICE KRIZE

Kriza je do sada proizvela niz teških ekonomskih i socijalnih posljedica koje će se vremenom samo uvećavati.

Među najtežim posljedicama su:

- Smanjenje svjetskog bruto domaćeg proizvoda,
- Povećanje nezaposlenosti,
- Smanjenje vrijednosti svjetske trgovine i usluga,
- Bitno smanjenje direktnih stranih investicija,
- Sve teže dobivanje kredita u inostranstvu i zapadanje u dužničku krizu velikog broja zemalja,
- Smanjenje priliva deviza po osnovu doznaka radnika zaposlenih u inostranstvu,
- Protekcionizam koji praktikuje sve veći broj zemalja,

- Sve veće gubljenja povjerenja , naročito poslije samita G-20 održanog početkom aprila tekuće godine,
- Kriza Svjetske trgovinske organizacije,pogotovo nakon nagovještaja najvećeg pobornika slobodne svjetske trgovine SAD.a da se mogu povući iz te organizacije.

Posljedice krize poebno su odrazile i imale negativan uticaj na velike svjetske kompanije i njihovo poslovanje. Došlo je do velikog pada profita i vlasnici kompanija bili su prinuđeni da otpuštaju svoje radnike.

MJERE ZA IZLAZAK IZ KRIZE

Da bi se zaustavila,ublažila ili barem smanjila kriza,države su donosile mjere i intervernirale na različite načine,ali uglavnom novcem poreskih obveznika.Paket pomoći posrnulim špekulantim a koji je prihvatio Američki kongres iznosio je 700 milijardi dolara,slično je bilo i u Velikoj Britaniji,Njemačkoj i u još nekim zemljama. Dakle, države su u spašavanje banaka intervenisale velikim novcem,iako se radi o velikom novcu problem nije riješen i kriza nije zaustavljena, liječene su posljedice a ne uzroci.

Zanimljivo je napomenuti da su državne intervencije dokapitalizacijom posrnulih banaka dovele do promjene strukture vlasništva.Država na taj način „nacionalizira „privatne banke. Američka vlada kao i vlade mnogih drugih razvijenih zemalja djelovale su mjerama fiskalne i monetarne politike u zaustavljanju krize i to: [Dujšin.U. 2009]

Mjere fiskalne politike :

- Javni radovi
- Projekti javnog zapošljavanja
- Promjene poreznih stopa

Mjere monetarne politike:

- Politika ograničavanja novčane ponude
- Stabilnost domaćeg novca i njegovog deviznog tečaja
- Monetarna ravnoteža
- Povećanje investicija
- Povećanje BDP i proizvodnje
- Povećanje zaposlenosti

UTICAJ KRIZE NA EKONOMIJU BIH

Prije dolaska krize u BiH 2008 godine ekonomija Bosne i Hercegovine na makroekonomskom planu imala je fiskalni i ekonomski napredak:

- DBP je imao trnd rasta unazad 3 godine.2005 [6%],2006 [6%] i 2007 [6,5%],
- Izvoz je povećan a smanjen uvoz,
- Smanjen deficit,
- Devizne rezerve su se povećavale a 2007 godine iznosile su 6.650 milijardi km,
- Inflacija 4,9% -2007 godine,
- Povećana štednja,
- Povećana zaposlenost,
- Povećane investicije,

- Povećana proizvodnja
- Smanjen i umjeren vanjski dug

Gore navedeni ekonomski pokazatelji nisu rezultat rada vlada u BiH već efekti uvođenjem PDV-a 1. januara 2006 godine.

Implementacija i uvođenje PDV-a imala je višestruke efekte na ekonomiju BiH:

- Došlo je do smanjenja uvoza, povećanje izvoza zbog povrata poreza za izvoznike,
- Smanjila se siva ekonomija i povećao broj poreskih obveznika duplo na 40.000.
- Povećale su se dvizne rezerve i smanjio trgovinski deficit,
- Strana ulaganja su povećana ,
- Naplata indirektnih poreza bilježi konstantan rast,
- Došlo je do porasta investicija u privatnom sektoru,

Uvođenjem PDV-a dobili smo suficite na svim nivoima, prihodi su nam stalno rasli, ali vođenje fiskalne politike nije bilo dobro. Umjesto da su se ta uvećana sredstva uložila u privredu i razvoj kako bi spremno dočekali krizu, naša vlast je je to usmjerila u potrošnju, tako što su povećali plate na svim razinama, iako to povećanje plata nije pratila produktivnost.

Globalna ekonomska kriza i njeno širenje na Bosnu i Hercegovinu imalo je jako negativan efekat na ekonomiju BiH. Reagovanje vlasti na krizu u početku nije bilo, oni su smatrali da će nas kriza miomići iako je poznato da su naše banke i naša ekonomija ovisni o uticaju izvana. Kriza je u BiH postala ambijent u kome se živi, ambijent koji kreira pogled na svijet, na reforme, na budućnost. Kriza u BiH ima više uzroka:

- Prije svega politička nestabilnost,
- Loše stanje ekonomije
- Odsustvo pravne države,
- Niska efikasnost reformi,
- Visok stepen nezaposlenosti i siromaštva,
- Nizak nivo koordinacije između različitih nivoa vlasti,
- Neefikasne institucije,
- Velika uloga međunarodne zajednice.

Zaoštravanje krize u BiH praćeno je:

- Padom ekonomske aktivnosti,
- Usporavanjem ili zaustavljanjem reformi,
- Politizacijom krize i njenih posljedica,
- Zaoštravanjem pitanja raspodjele javnih prihoda,
- Smanjenjem mogućnosti finansijske intervencije vlasti,
- Otežanom postizanju konsenzusa povodom zaduživanja,
- Rastom poreskog opterećenja,
- Socijalizacijom gubitaka i investicionih promašaja,
- Sklonost ka protekcionizmu,
- Usporavanje Evro integracija.

ZAKLJUČAK

Kriza koja je prvo zahvatila SAD, a zatim se proširila na ostale zemlje nije nastala slučajno. Kriza je nastala kao posljedica vođenja neodgovorne poslovne politike nadležnih državnih institucija za kontrolu finansijskog tržišta i nestručnosti u radu rejting agencija, kao i fundamentalnih slabosti koje godinama postoje u oblasti finansijske kontrole i regulative SAD. Kao što znamo velika ekonomska kriza 30-tih godina odredila je sudbinu civilizacije u dvadesetom vijeku. Nesumnjivo je da će velika ekonomska kriza s početka 21-og vijeka odrediti našu sudbinu i vjerovatno suštinski promijeniti privredni sistem i geopolitičke odnose na planeti.

Poredeći krizu s početka 21-og vijeka i veliku krizu 30-tih godina evidentno je:

- Da su obe krize nastale u SAD i odatle se proširile na cijeli svijet,
- Kriza s početka 21-og vijeka se smatra dramatičnijom od krize 30-tih godina,
- Krizu 30-tih karakterisao je brzi slom-krah berze, dok je pad berze sadašnje krize nešto sporiji.

Kada je u pitanju Bosna i Hercegovina, na osnovu negativnih kretanja ekonomskih pokazatelja za 2009, 2010. i 2011. godinu, kao i pokazatelja za prvih 6 mjeseci u 2012. godini, nemožemo predvidjeti kolika je dubina krize i koliko će trajati.

Međutim, možemo zaključiti da opšta kriza u BiH ima svoju političku, ekonomsku i socijalnu dimenziju. Svjetska ekonomska kriza zaoštriće sva tri aspekta krize. Zbog niskog nivoa ekonomske aktivnosti ukupan apsolutni efekat gubitaka zbog krize u BiH u poređenju s drugim zemljama, može izgledati mali. Međutim, najveća šteta po BiH nastaje upravo kroz produbljavanje opšte krize. Sve što je u BiH učinjeno u poslijeratnom periodu na poboljšanje ekonomske, političke i socijalne stabilnosti, zahtijevalo je mnogo truda i novca, a efekti su često bili lošijeg u nizu drugih zemalja u tranziciji. Produbljavanje krize u ambijentu koji se sporo mijenja može imati za posljedicu vrlo spor oporavak BiH u postkriznom periodu. Činjenica je da BiH ne može računati na široku međunarodnu finansijsku podršku sličnu onoj neposredno poslije rata. Najveći dio tereta oporavka od krize podnijet će građani BiH. Tokom trajanja ekonomske krize Bosna i Hercegovina i njena ekonomija vratit će se unazad nekoliko koraka, a to znači da će joj za oporavak trebati novi početak. [Tomaš. R. 2010].

Glavni pravac djelovanja vlasti u Bosni i Hercegovini u cilju ublažavanja posljedica krize ogleda se u domenu javnih finansija i to na smanjenje budžetskog deficita i stabiliziranje javnog duga kao segmenta implementacije efikasne fiskalne politike, te smanjenje javne potrošnje i fiskalnih opterećenja koja su glavna smetnja jačanju konkurentne sposobnosti BiH privrede.

LITERATURA

1. Dujšin, U. (2009): Ideje o ekonomskoj politici (Doktrine ekonomske politike), Pravni fakultet Zagreb,.
2. Gnjatović D. (2010). Nestabilnost finansijskih tržišta kao uzrok globalne finansijske krize-moment minskog, Megatrend Univerzitet, Megatrend revija Vol 7 (1)
3. Jeremić Z. (2008). Finansijska tržišta, Univerzitet Singidunum, Beograd.
4. Josifidis K. (2008). Makroekonomija: principi i teorije politike, Novi Sad .
5. Tomaš. R. (2010). Kriza i siva ekonomija u BiH, Sarajevo.
6. Stjanov, D. (1985). Ekonomska kriza i ekonomska politika
7. (neoklasičari, Keynes, Friedman, Marx). Zagreb: Informator.

WORLD ECONOMIC CRISIS AND ITS IMPACT ON THE ECONOMY OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Sadik Bahtić

Assistant professor, University in Travnik, Bosnia and Herzegovina, email:sadiksado.bahtic@hotmail.com

Summary: *This paper will address the global economic crisis, its occurrence and formation, expanding to the whole world, the causes, consequences and measures that states have taken to overcome the crisis, with particular emphasis on the economic situation in BiH before and during the crisis. The aim of this paper is to present to the reasons that led to the emergence of the crisis, we analyze the impact that the crisis has caused in the states, and state response by the fiscal and monetary policies to overcome the crisis. When it comes to Bosnia and Herzegovina and the impact of the crisis on its economy in this paper, I want to emphasize that the authorities in Bosnia and Herzegovina did not do anything to the negative effects that the crisis brings with it neutralized or reduce. Indeed, while the global crisis had greatly affected the economy of the U.S. and Europe came to our highest public authorities in the media have claimed that the crisis will bypass Europe and Bosnia and Herzegovina. Unfortunately time has shown that they were wrong.*

Key words: *crisis, the economy of Bosnia and Herzegovina, the causes and consequences of the crisis, measures to overcome the crisis*

JEL classification: *E60, E61*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

UTICAJ NEZAPOSLENOSTI NA RAST BDP-A U BIH

Marica Banović,¹ Aleksandar Brčić²

¹Asistent, dipl. ecc., Fakultet poslovne ekonomije, Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka,
email: marica.b@apeiron-uni.eu

²Dipl. menadžer poslovne ekonomije, Trebinje, Kolubarska 1/14 89101, aleksandar.brcic@teol.net

Rezime: Od 2008. god. pa sve do danas zaposlenost u BiH je u konstantnom padu. Moglo bi se reći da od tada kriza počinje da zahvata BiH. Pojava recesije najprije se odražava na pad ekonomskih aktivnosti, gubitka radnih mjesta, što dovodi do smanjenja društvenog proizvoda. Prije svega, makroekonomsku poziciju BiH prije izbijanja krize karakteriše izrazit deficit na računu tekućih plaćanja, uzrokovan deficitom u vanjskoj trgovini. U sektorima koji čini najveći dio zaposlenih (prerađivačka industrija, trgovina na velikoi malo i građevinarstvo) došlo je do najvećih negativnih efekata po zaposlenost. Smanjenem potrošnje, kao najvažnije sastavnice BDP-a u BiH, neminovno je dovelo do smanjena samog BDP-a. Da bi se riješio ovaj krupni problem u radu se navodi koliko mora rasti privreda po stopi rasta potencijalnog BDP-a na godišnjem nivou, da bi se stopa nezaposlenosti smanjila 1/2 postotnog boda svake godine. Takođe je prikazano je koliko mora rasti prosječna godišnja stopa BDP-a i za koliko mora biti uvećana da bi se smanjila nezaposlenost, tj. koju stopu realnog BDP-a mormao ostvariti. Primjenom statističke i komparativne metode u radu je prikazano kretanje BDP-a i stope zaposlenosti/nezaposlenosti u BiH u periodu od 2007. – 2011. god.

Ključne riječi: privreda, bruto društveni proizvod, zaposlenost i nezaposlenost.

JEL klasifikacija: E24, E25, B22

UVOD

Najgora posljedica svake recesije jeste povećanje stope nezaposlenosti. Nezaposlenost je makroekonomska pojava i kao takva nalazi se pod uticajem niza spoljnih faktora. Ekonomsko stanje u zemlji direktno utiče na nivo nezaposlenosti. To je i razumljivo jer ekonomsko stanje određuje odnose na tržištu rada i način na koji će ono funkcionisati. Tržište rada zahtijeva poseban tretman kod postavljanja strategija, vođenja makroekonomskih i sektorskih politika, kao i posebnu strategiju i politiku rješavanja problema vezano za njegovo funkcionisanje. Visok rast domaćeg proizvoda obično je povezan sa smanjenjem nezaposlenosti.

BiH mora da teži brzom priovrednom rastu, punoj zaposlenosti i stabilnim cijenama Neto cijena radne snage je na niskom nivou, ali je relativno visokim stopama poreza i doprinosa

na platu vještački dignuta na viši nivo na ponudu i tražnju rada na tržištu, a posebno na području RS zbog primjene novog Zakona⁹ o izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dohodak i Zakona o doprinosima u RS-u. Makroekonomsku poziciju BiH i prije izbijanja krize, u dužem periodu, karakteriše izrazit deficit u računu tekućih plaćanja, koji osnovne korijene vuče iz deficita u vanskoj trgovini, a to karakteriše potrošnja koja je u BiH veća od proizvodnje, visok rast BDP-a u posljednje vrijeme je u tijesnoj vezi sa visokom tražnjom sredstava koja pristižu iz inostranstva.

VEZA IZMEĐU NEZAPOSLENOSTI I DOMAĆEG PROIZVODA

Dva najvažnija makroekonomska agregata su zaposlenost i proizvodnja, jer zaposlenost pokreće proizvodnju. Njihovu vezu opisao je A. Okun (tzv. Okunov zakon) i to na dva načina:

1. u dva sukcesivna perioda: $Q_t - Q_{t-1} = -a(U_t - U_{t-1})$

1 - promjena društvenog proizvoda (Q) zavisi od promjene nezaposlenosti,

2 - da bi se društveni proizvod povećao ($Q_t > Q_{t-1}$) nezaposlenost mora da se smanji ($U_t < U_{t-1}$) (posredstvom konstante $-a$).

2. u odnosu na prirodne veličine društvenog proizvoda/nezaposlenost: $(Q - Q^*)/Q = b(U - U^*)$

1 - odstupanje stvarnog BDP (Q) u odnosu na prirodni (na nivou pune zaposlenosti) (Q^*) je „BDP gep“;

2 – ukoliko je $Q < Q^*$, tada je $U > U^*$: za stvarni proizvod manji od prirodnog stvarna nezaposlenost je veća od prirodne nezaposlenosti.

Koncept nedovoljne zaposlenosti se javlja onda kada društvo dovoljno ne iskorištava svoj proizvodni potencijal, odnosno kada je stvarni proizvod manji od potencijalnog. Koliko će biti nezaposlenih iznad prirodne stope zavisi od proizvodnog jaza (GAP_p) [Kovačević, 2006:21]. Poznato je da padom proizvodnje raste nezaposlenost, a rastom iste nezaposlenost se smanjuje. U većini zemalja postoji jasan odnos između promjene nezaposlenosti i rasta BDP-a. Taj odnos poznat je kao Okunov zakon. Visok rast domaćeg proizvoda obično je povezan sa smanjenjem stope nezaposlenosti, dok je nizak rast domaćeg proizvoda vezan uz rast stope nezaposlenosti.

Visok rast domaćeg proizvoda dovodi do visokog rasta zaposlenosti, kao što preduzeća najamljuju radnike koji će proizvoditi veći domaći proizvod. Visok rast zaposlenosti dovodi do smanjenja nezaposlenosti, tj. dolazi do niskog rasta domaćeg proizvoda. Ovaj odnos sadrži jednostavnu, ali važnu implikaciju: ako je trenutna stopa nezaposlenosti previsoka, potreban je viši rast domaćeg proizvoda za njezino smanjenje. Ako je stopa nezaposlenosti preniska, tada je potreban niži rast domaćeg proizvoda kako bi porasla stopa nezaposlenosti [Blanchard, 2005:29]. Ako je stopa nezaposlenosti oko prave grnice, tada bi rast domaćeg proizvoda rebao biti sposoban održati nezaposlenost gotovo konstantnom.

Stopa nezaposlenosti pruža signal makroekonomistima o tome kako privreda stoji i koja je stopa rasta poželjna. Vrlo niska stopa nezaposlenosti loša je za privredu, vodeći ka manjku radnika u preduzećima i rastu inflacije [Kovačević, 2006:21].

Okunov zakon: od rasta domaćeg proizvoda do nezaposlenosti

Na prvi se pogled nezaposlenost obično kreće suprotno od proizvodnje tokom poslovnog ciklusa. Ovo kretanje, koje je prvi uočio Arthur Okun, poznato je kao Okunov zakon. Okunov zakon pruža ključnu vezu između tržišta proizvoda i tržišta rada. On opisuje povezanost između kratkoročnih kretanja realnog BDP-a i promjena nezaposlenosti.

Ako krenemo od pretpostavke da se domaći proizvod u donosu na zaposlenost kreće u omjeru jedan naprema jedan, tako da sve promjene domaćeg proizvoda dovode do jednakih promjena zaposlenosti. Takođe, pretpostavke su da je radna snaga konstantna, tako da se promjene zaposlenosti odražavaju u omjeru jedan naprema jedan u suprotnim promjenama nezaposlenosti. Ako se domaći proizvod i zaposlenost kreću paralelno, povećanje domaćeg proizvoda od 1% dovest će do povećanja zaposlenosti od 1%. Ako se kretanja zaposlenosti odraze u suprotnim kretanjima nezaposlenosti, tada povećanje zaposlenosti od 1% dovodi do smanjenja stope nezaposlenosti od 1%.

Kako bi se spriječio rast stope nezaposlenosti, godišnji rast domaćeg proizvoda trebao bi da bude najmanje 3%. Da bi se na tržištu zadržala nepromijenjena stopa nezaposlenosti, zaposlenost mora rasti po jednakoj stopi kao i radna snaga. Ako uzmemo za primjer da radna snaga raste 1,5% godišnje, i zaposlenost mora rasti 1,5% godišnje. Ako domaći proizvod po zaposlenom raste 1,3% godišnje, to govori da domaći proizvod mora rasti za $1,5\% + 1,3\% = 2,8\%$ godišnje. Da bi stopa nezaposlenosti ostala ista, domaći proizvod mora rasti po stopi od 2,8% godišnje. Normalna stopa rasta zahtijeva normalnu stopu rasta domaćeg proizvoda potrebnu da bi se zadržala nepromijenjena stopa nezaposlenosti.

Rast domaćeg proizvoda od 1% iznad normalnog za jednu godinu dovodi do povećanja stope zaposlenosti od samo 0,6%. Povećanje stope zaposlenosti ne dovodi do smanjenja stope nezaposlenosti u omjeru jedan naprema jedan. Tačnije, povećanje stope zaposlenosti od 0,6% dovodi do smanjenja stope nezaposlenosti od 0,4%. Razlog tome je povećavanje participacija u radnoj snazi. Kod povećanja zaposlenosti, ne dobijaju nove poslove samo oni koji su do sada bili nezaposleni, neke od poslova dobijaju ljudi koji su svrstani u grupu izvan radne snage. Kada dolazi do poboljšavanja mogućnosti za nezaposlene na tržištu rada, neki od radnika koji su prethodno bili svrstani u grupu izvan radne snage odlučuju aktivno da traže posao i počinju da se vode kao nezaposleni.

Okunov zakon kaže da se na svakih 2% pada BDP-a u odnosu na potencijalni BDP stopa nezaposlenosti povećava za oko 1%. To znači da se, ako BDP počinje sa 100% svoga potencijala i padne na 98%, stopa nezaposlenosti povećava se za 1%, recimo sa 6 na 7%. Važna posljedica Okunova zakona je da ostvareni BDP mora rasti jednako brzo kao i potencijalni BDP kako bi spriječio rast stope nezaposlenosti. Na neki način BDP mora rasti samo da bi se nezaposlenost držala jednakom [Samuelson, 2007:654]. Ako se stopa nezaposlenosti želi smanjiti, ostvareni BDP mora rasti brže od potencijalnog.

Prema Okunovom zakonu uvijek kada proizvodnja raste 2% brže od potencijalnog BDP-a, stopa nezaposlenosti se smanjuje za 1 postotni bod. To pokazuje da su promjene nezaposlenosti dobro predviđene stopom rasta BDP-a.

Odnos između nezaposlenosti i politike

Nezaposlenost je jedna od najvažnijih pitanja za glasače. Kada je nezaposlenost visoka u izbornim godinama, političari koji su na položajima često bivaju izbačeni s vlasti. Tokom depresije i recesije, kao 1932. god., 1960. god., 1980. god., 1992. god., stranke na vlasti izgubile su Bijelu kuću. Suprotno tome, u godinama rasta s niskom nezaposlenošću (kao 1964. god., 1972. god., 1984. god.) političari na vlasti bili su ponovo izabrani. Pretpostavite da ste ekonomski savjetnik Predsjednice Mary James, koja je upravo izabrana:

PREDSJEDNICA JAMES: Nezaposlenost je previsoka. Fiskalnom i monetarnom politikom želim smanjiti stopu nezaposlenosti sa 7% na 5% do ponovnih izbora. Koliko brzo privreda mora rasti tokom sljedeće 4 godine da bi se ispunio taj cilj?

GLAVNI EKONOMSKI SAVJETNIK: To možemo izračunati pomoću Okunova zakona. Privreda mora rasti po stopi rasta potencijalnog BDP-a (oko 3% na godišnjem nivou), da bi se stopa nezaposlenosti smanjila za oko $\frac{1}{2}$ postotnog boda svake godine. Prosječna godišnja stopa rasta BDP-a mora biti 3% za kretanje i uvećana za 1% za smanjivane nezaposlenosti, s toga moramo ciljati stopu rasta realnog BDP-a od 4% godišnje do izbora.

UTICAJ INFLACIJE NA BDP

Niska inflacija – okarakterisana je cijenama koje rastu sporo i predvidivo. Kada su cijene relativno stabilne ljudi vjeruju novcu jer on zadržava svoju vrijednost iz mjeseca u mjesec, godine u godinu.

Galopirajuća inflacija – inflacija u dvoznamenkastim ili troznamenkastim iznosima (20,100 ili 200%) godišnje zove se galopirajuća inflacija revolucije. Jednom kada se galopirajuća inflacija ustali, nastaju ozbiljni privredni poremećaji.

Hiperinflacija – dok privrede u uslovima galopirajuće inflacije, čini se, preživljavaju, treća i smrtonosna vrsta javlja se kao napredni rak hiperinflacija. Ništa se dobro ne može reći o tržišnoj privredi u kojoj cijene rastu milijun ili čak bilijun posto godišnje. Inflacije naglašavaju katastrofalne učinke. Inflacija je trajan rast opšteg nivoa cijena. Stopa inflacije je stopa po kojoj rastu cijene. Stalnom inflacijom države mogu zaplijeniti, tajno i neopazivo, veliki dio bogatstva svojih građana [Samuelson, 2007:667]. Makroekonomisti obično promatraju dvije mjere nivoa cijena: dva indeksa cijena: BDP deflator i indeks potrošačkih cijena. *Kada nominalni BDP raste brže od realnog, razlika se pojavljuje od rasta cijena.* BDP deflator u godini t , P_t , definisan je kao odnos nominalnog BDP-a i realnog BDP-a u godini t :

$$P_t = \frac{\text{nominalni BDP}_t}{\text{realni BDP}_t} = \frac{Y_t}{Y_t}$$

U godini u kojoj je BDP po konstrukciji jednak nominalnom, ova definicija implicira kako je razina cijena jednaka 1. Ustvari, BDP deflator je ono što se naziva indeksom. Njegova se visina arbitarno odabire, u primjeru je on jednak jedan, ali njegova stopa promjenjiva, $(P_t - P_{t-1}) / P_{t-1}$ ima jasno ekonomsko tumačenje, ustvari to je stopa po kojoj se tokom vremena povećava opšta visina cijena – stopa inflacije [Blanchard, 2005:30].

Nominalni BDP jednak je BDP deflatoru pomnoženom s realnim BDP-om.

Koja je optimalna stopa inflacije

Većina zemalja traži brzi privredni rast, puna zaposlenost i stabilnost cijena.

Tabela 1. Inflacija i ekonomski rast

Stopa inflacije (% godišnje)	Rast BDP-a po glavi stanovnika (% godišnje)
-20-0	0,7
0-10	2,4
10-20	1,8
20-40	0,4
100-200	-1,7
1,000+	-6,5

Izvor: Pazl A. Samuelson, William D. Nordhaus, Ekonomija, Zagrebačka škola za ekonomiju i menadžment, 2007.god.

Zajedničko iskustvo 127 zemalja pokazuje kako je brzi rast povezan s niskim stopama inflacije. Deflacija i umjerena inflacij prate spor rast dok su hiperinflacije povezane s naglim silaznim fazama. BDP deflator daje prosječnu cijenu proizvoda, finalnih dobara proizvedenih u privredi. Ali, potrošače zanima prosječna cijena potrošnje, odnosno dobara koje troše. Te dvije cijene ne trebaju biti iste: skup dobara proizvedenih u privredi nije jednak skupu dobara koja se u privredi potroše, i to iz sljedećih razloga:

- neka od dobara u BDP-u nisu prodana potrošačima već preduzetnicima, strancima,
- dio dobara koja kupe potrošači nisu proizvedena u zemlji, već uvezena.

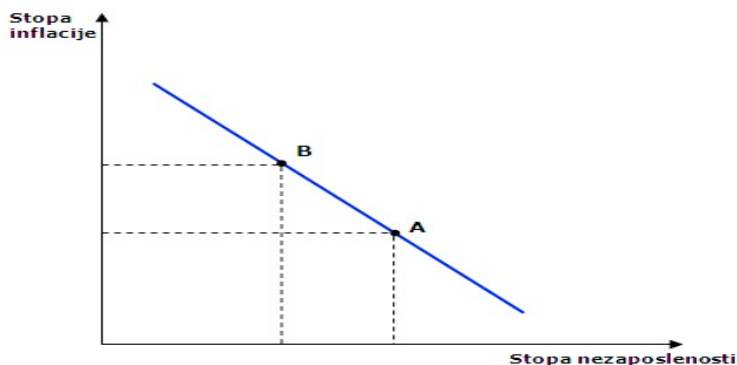
Za mjerenje prosječne cijene potrošnje makroekonomisti promatraju indeks potrošačkih cijena (CPI). CPI i BDP deflator kreću se zajedno većinu vremena.

Inflatorna kretanja u BiH 2011.god. bila su nešto naglašenija i pokazuju da je prosječan rast cijena bio 3,7% i veći je za 1,6 postotnih poena nego prosječan rast cijena u 2011. god. Tokom godine zabilježene su relativno visoke stope rasta prevoza, hrane i administrativno upravljanih cijena robe i usluga koje nisu podložne tržišnoj konkurenciji. S druge strane, ako uzmemo u obzir da su cijene većine ostalih troškova bile stabilne, te da su cijene odjeće i obuće i cijene u zdravstvu niže za 7,3%, odnosno 1,9% prosječna godišnja stopa inflacije bila je umjerena i nije izašla iz okvira koji se smatraju prihvatljivim za privredu zemlje. Inflacija u BiH u 2011. god. viša je od stope inflacije u EU za 1,0.

FILIPSOVA KRIVA – UZAJAMNI ODNOSI INFLACIJE I ZAPOSLENOSTI

Dva najteža makroekonomska problema savremenih privreda su inflacija i nezaposlenost. Savremena privreda pokazuje da je nezaposlenost (iznad prirodne stope) redovna pojava, a raniju cikličnu nezaposlenost zamjenjuje strukturna i tehnološka nezaposlenost.

Grafikon 1. Odnos između stope inflacije i nezaposlenosti pomoću Filipsove krive

Slika 1: Filipsova kriva

Izvor: [hptt// www.economist.com](http://www.economist.com)

Ova slika kaže nam kako će visoka inflacija usloviti nisku stopu nezaposlenosti. Odnosno, kako će smanjenje stope inflacije dovesti do povećanja nezaposlenosti. Filipsova kriva pokazuje negativnu vezu između stope inflacije i stope nezaposlenosti. U tački A, inflacija je niska, a nezaposlenost visoka. U tački B inflacija je visoka a nezaposlenost niska. Filipš je utvrdio da se porastom nezaposlenosti dolazi do usporavanja rasta cijena. Filipsova kriva pokazuje da između stope nezaposlenosti i stope inflacije postoji obrnuta proporcionalnost. Saznanja do kojih se dolazi primjenom Filipsove krive, stasvljaju subjekte ekonomske politike pred alternativu: ili inflacija sa visokom stopom zaposlenosti ili stabilne cijene uz visoku nezaposlenost. Filipsova kriva u procesu stagflacije počinje da se udaljava od koordinatnog početka i obadvije veličine (inflacija i nezaposlenot) istovremeno rastu. Kasniji razvoj Filipsove krive, faza tzv. prirodne stope nezaposlenosti, nezaposlenost koje ne ubrzava inflacije i faza racionalnog očekivanja, onemogućava makroekonomsku politiku države da „trguje” između nezaposlenosti i inflacije. Inflacija ne samo da smanjuje nezaposlenost već je jedan od njenih uzroka. Novi model krive **Filipsova kriva uvećana očekivanja** pokazao je da postoji ravnoteža po kojoj firme podižu plate radnika po istoj stopi po kojoj se očekujeda će primanja biti povećana u čitavoj privredi.

ANALIZA I PREZENTACIJA ISTRAŽIVANJA NEZAPOSLENOSTI I BDP-A

U ovom istraživanju [CBBiH, 2011] primjenom statističke i komparativne metode prikazan je BDP-a kao glavni makroekonomski pokazatelj, posmatran u zadnjih pet godina prema proizvodnom pristupu. U odnosu na prethodne godine, u 2011.god. došlo je do povećanja realne stope rasta BDP-a u iznosu od 1,3%.

Prema istraživanjima bruto nacionalni dohodak u 2010. god. iznosio je 25.075 mil. KM, a bruto nacionalni raspoloživi dohodak 28.410 mil. KM. Bruto domaći proizvod BiH, po stanovniku, izražen u Standardu kupovne moći u posmatranim godinama je iznosio 30% prosjeka EU27 i bio je 70% niži od prosjeka u EU 27=100. Prema nominalnoj stopi rasta

od 3,62% najveće učešće u rastu BDP-a imale su trgovina (13,79%), prerađivačka industrija (11,80%), državna uprava (9,69%) i poslovna nekretninama (9,19%).

Tabela 2. Glavni ekonomski indikatori

	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.
Nominalni BDP BiH1) (u milionima KM), tekuće cijene	21.836,0	24.759,0	24.051,0	24.584,0	25.474,0
Realni BDP (stopa rasta u procentima)	6,1	5,6	-2,9	0,7	1,3
Stanovništvo (u hiljadama)	3.842	3.842	3.843	3.843	3.840
BDP per capit (u KM)	6,357	7,318	7,259	7,274	7,614
Broj nezaposlenih u BiH (u hiljadama)	527	493	498	517	530
Prosječne neto plate u BiH (KM)	645	752	790	798	816
CPI (indeks potrošačkih cijena)	1,5	7,4	-0,4	2,1	3,7
Konsolidirani budžet BiH (u % BDP)					
Prihodi	40,3%	38,3%	37,1%	38,0%	24,8%***
Rashodi	39,1%	37,5%	38,2%	40,7%	24,2%***
Saldo	1,1%	1,2%	-1,1%	-2,7%	0,6%***
Vanjski javni dug	15,6%	14,3%	18,2%	22,0%	22,2%***
Novac i kredit***					
Novac u širem smislu (M2)	48,9%	44,2%	45,6%	48,8%	49,3%
Kreditiranje privatnog sektora	23,8%	24,3%	22,9%	22,9%	23,2%
Platni bilans**					
Saldo tekućeg računa (u milionima KM)	-2,328.5	-3,464.4	-1,502.8	-1,498.2	-2,233.3
U % BDP-a	-9,5%	-12,3%	-5,4%	-5,4%	-7,6%
Trgovinski bilans**					
Izvoz roba i usluga (u milionima KM)	8,123	9,102	7,734	9,196	10,306
Stopa rasta %	15,6%	12,1%	-15,0%	18,9%	12,1%
Uvoz roba i usluga (u milionima KM)	14,974	17,236	13,284	14,521	16,350
Stopa rasta %	18,5%	15,1%	-22,9%	9,3%	12,6%
Bilans roba i usluga (u % BDP-a)	-28%	-28,9%	-19,9%	-19,0%	-20,7%
Bruto devizne rezerve**					
U milionima KM	6,698.5	6,295.7	6,212.1	6,457.7	6,423.6
U mjesecima uvoza roba i usluga	5,5	4,4	5,6	5,4	4,7
Servisiranje vanjskog javnog duga***					
U milionima KM	239,0	230,0	245,9	300,9	340,0
U % izvoza roba i usluga	5,8%	4,9%	6,2%	5,2%	6,5%

Izvor: <http://www.cbbih.ba>

Raspoloživi dohodak u 2011. god. je negativno uticao na BDP jer je došlo do pada zaposlenih lica u BiH od 0,6%, realnim padom prosječne plate od 1,4% do čega je u velikoj mjeri došlo do slabljenja rasta industrijske proizvodnje. Sve ovo rezultiralo je skromnoj prvatnoj potrošnji od 0,7%.

Prosječan broj zaposlenih lica u BiH u 2011. godini iznosio je 691,5 hiljada, što je za 0,6% manje u odnosu na 2010. godinu. Najveće smanjenje broja zaposlenih bilo je kao i u 2010. godini u privatnom sektoru (-1,8% g/g). Vlasnici privatnog sektora za su za jačanje vlastite finansijske kondicije najčešće posezali za otkazima.

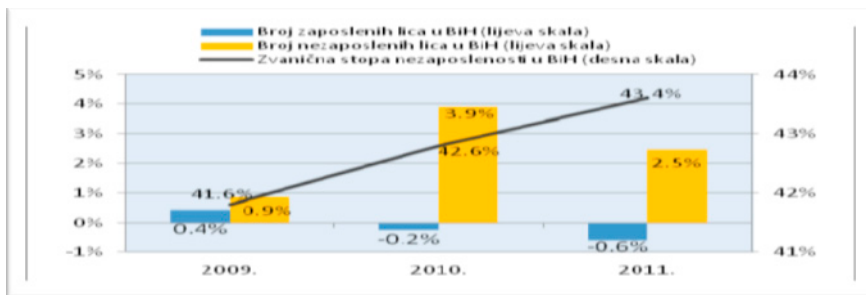
U RS-u je zabilježeno smanjenje broja zaposlenih, u FBiH je registrovan minoran rast zaposlenih lica. Prosječan broj zaposlenih lica u FBiH u 2011. godini je iznosio 440,7 hiljada, što je za 0,4% više u odnosu na 2010. godinu. Pozitivan rast broja zaposlenih u

FBiH zabilježen je prvenstveno zahvaljujući porastu broja zaposlenih u javnom sektoru (1,9% g/g), kao i oblasti poslovanja nekretninama (5,3%) i prerađivačkoj industriji (0,8%). S druge strane, smanjenje broja zaposlenih u FBiH je registrovano u oblasti građevinarstva (-4%), saobraćaja, skladištenja i veza (-1,2%), finansijskog posredovanja (-1,5%) i rudarstva (-2,4%).

U RS u privatnom sektoru u 2011. godini došlo je do smanjenja broja zaposlenih od 3,8% g/g. U okviru prerađivačke industrije broj zaposlenih je smanjen za 6,6%, trgovine na veliko i malo -3%, građevinarstva -8,1%, hotela i restorana -8%, saobraćaja, skladištenja i veza -2,1%. U javnom sektoru u RS-u broj zaposlenih lica je uvećan za 1,7% g/g.

U BiH je u 2011. godini prosječan broj nezaposlenih lica iznosio je 530 hiljada, što je za 2,5% (ili 12,7 hiljada lica) više u odnosu na 2010. god. i najveća stopa nezaposlenosti je u 2011.god. u odnosu na posmatrane godine. Iako je stopa rasta broja nezaposlenih sporija u odnosu na 2010. god., broj nezaposlenih lica je jedan od najvećih nakon 2007. god. U oba BiH entiteta registrovano je povećanje broja nezaposlenih lica. U FBiH je 2011. godine u prosjeku registrovano 367,5 hiljada nezaposlenih lica, što je za 1,9% više u odnosu na 2010. godinu. Slično je u i RS-u, gdje je prosječan broj nezaposlenih u posmatranoj godini iznosio 150,3 hiljade lica, sa stopom rasta od 3,4% g/g. U RS-u, 63% novoprijavljenih lica na zavode za zapošljavanje u 2011. godini je zbog prekida radnog odnosa.

Grafikon 2. Broj zaposlenih i nezaposlenih lica u BiH – poređenje g/g (%)

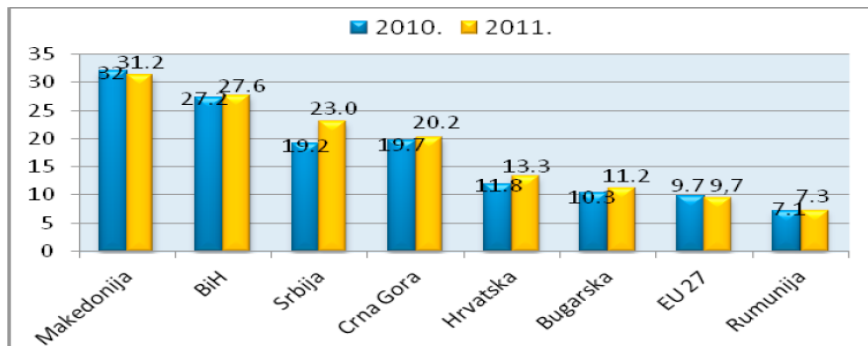

Izvor: Agencija za statistiku BiH, Zavod za zapošljavanje FBiH, RS i BD, DEP kalkulacije

Prosječna administrativna stopa nezaposlenosti u BiH u 2011. se uvećala i iznosi 43,4 %. Stope nezaposlenosti u BiH su najniže u regiji Banja Luke (30,2 %), Kanton Sarajevo (35,4 %) i Zapadnohercegovačkom kantonu (35,9%). U BiH najveće stope nezaposlenosti su registrovane u Unsko-sanskom kantonu (56 %) i Livanjskom kantonu (51 %). Najveće stope nezaposlenosti u RS – u regiji Prijedora (48 %), Trebinja (44 %) i Bijeljine (43 %).

Prema anketi o radnoj snazi u BiH sa zemljama u regiji, kao i prethodnih godina, evidentirano je da se BiH nalazi među zemljama sa najvećom stopom nezaposlenosti. Mada je tokom 2011. većina zemalja zabilježila rast stope nezaposlenosti. Navedeno govori da su sve posmatrane zemlje imale problema sa zadržavanjem postojećeg broja zaposlenih lica i zapošljavanjem nove radne snage.

Grafikon 3. Stope nezaposlenosti – poređenje

Izvor: Agencija za statistiku posmatranih zemalja, Eurostat za EU27

Prosječna neto plata u avgustu 2002. god. iznosila je oko 419 KM, nešto više u FBiH (489 KM) nego u RS (366,6 KM). U junu 2002. zvanična stopa nezaposlenosti je iznosila oko 41% u FBiH i 40 % u RS. Skroman obim polsovnihi aktivnosti u 2011. uticao je na primanja zaposlenih u BiH. Prosječna neto plata je iznosila 816 KM i veća je za 2,2 % u odnosu na 2010. Bez obzira što je nominalni rast neto plata bio brži u odnosu na prethodnu godinu, u realnom smislu neto plate su imale negativan rast. Visoka stopa inflacije je uticala da realni rast neto plata u BiH bude negativan (-1,4% g/g).

ZAKLJUČAK

Osnovni uzrok pada zaposlenosti u BiH je pad proizvodnje, te nedovoljno iskorištavanje proizvodnog potencijala na adekvatan način. Potrošnja u BiH je veća je od proizvodnje, pri čemu se razlika finansira iz inostranihi izvora (kredita). Smanjenem potrošnje direktno je uticalo na proizvodnju, i kao najvažnijeg dijela BDP-a, dovelo je do njegovog smanjenja. Takođe, jedna od posljedica svjetske krize po BiH su nelikvidnost stranihi tržišta koja su uticala na smanjenje priliva sredstava u BiH. Slabljenje konkurentnosti ekonomije u BiH, veliki uvoz roba na naše tržište i slabljenje izvoznih potencijala su takođe uzroci krize. Posljedice nabrojanog su uticale na usporavanje i zaustavljanje privrede, što se direktno odrazilo na zaposlenost i životni standard. Da bi se spriječila nezaposlenost u BiH, potreban je godišnji rast domaćeg proizvoda od najmanje 3%, odnosno plus za 1% da bi se smanjivala nezaposlenost svake godine. U BiH je u 2011. god. došlo je do povećanja stope nezaposlenosti od 13 hiljada lica koji su u prosjeku imali platu 816 KM. Iz navednog možemo zaključiti da je samo u 2011. god. došlo do pada potrošnje u iznosu od oko 110 miliona KM. Prema Okunovom zakonu, povećanje nezaposlenosti od 1% dovodi do smanjenja stvarnog BDP-a od 2%, u odnosu na potencijalni. To nam govori da je BDP u BiH, usljed smanjenja potrošnje, uzrokovan rastom nezaposlenosti, smanjen za oko 220 miliona KM.

LITERATURA

1. Blanchard O. (2005). Makroekonomija, Mate, d.o.o., Zagreb
2. Paul K. R. (2009). Međunarodna ekonomija, Mate, d.o.o., Zagreb
3. Kovačević, Ž. (2006). Osnovi Makroekonomije. Fakultet za poslovni menadžment, Gradiška
4. Samuelson P., William D. N., (2007) Ekonomija, Mate d.o.o., Zagreb

5. Bogdanović D., Ivanišević G., (2004) Osnovi ekonomije, Beograd
6. Mankiw N. G., (2008) Principi ekonomije, Ekonomski fakultet, Beograd
7. www.cbbih.ba
8. www.rzs.ba
9. www.wikipedia.org
10. www.scribd.com
11. www.economist.com

EFFECT OF UNEMPLOYMENT ON THE GROWTH OF GDP IN BIH

Marica Banović,¹ Aleksandar Brčić²

¹Assistant, Faculty of Business and Economics, Pan-European University Apeiron, Banja Luka,
email: marica.b@apeiron-uni.eu

²Bachelor in business economics, Trebinje, Kolubarska 1/14 89101, aleksandar.brcic@teol.net

Summary: Since 2008. years. until the present employment in BiH is in constant decline. You could say that this is a turning point when the crisis begins to take place in Bosnia. The appearance of the first recession is reflected in the decline in economic activity, job losses, leading to a reduction in gross domestic product. First of all, the macroeconomic position of the country before the outbreak of the crisis is characterized by a marked deficit on the current account, caused by a deficit in foreign trade. The sectors that account for the largest share of employment (manufacturing, retail and construction pakicē) there was a major negative impact on employment. Reduced consumption as the most important components of GDP in BiH, inevitably leading to reduced the GDP. To solve this major problem, the paper indicates how the economy has to grow at the rate of growth of potential GDP annually to The unemployment rate fell half a percentage point each year. Also shown is how much has to grow at an average annual rate of GDP and how much must be increased in order to reduce unemployment, ie. that the rate of real GDP mormao ostvas-riti. By applying statistical and comparative methods in this paper presents GDP and employment / unemployment in BiH in the period since 2007. - 2011. years.

Keywords: economy, GDP, employment and unemployment.

JEL Classification: E24, E25, B22

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

THE IMPACT OF THE EURO ZONE DEBT CRISIS IN SUBSIDIARIES' STRATEGIES OF MNE-S OPERATING IN ALBANIA

Albana Boriçi [Begani]¹, Arjola Dergjini², Ardita Boriçi³

¹Full-time Lecturer, Faculty of Economy, University of Shkodra “Luigj Gurakuqi”, Sheshi “2 Prilli”, Shkoder, Albania, albanabegani@hotmail.com

²Full-time Lecturer, Faculty of Economy, University of Shkodra “Luigj Gurakuqi”, Sheshi “2 Prilli”, Shkoder, Albania, arjoladergjini@yahoo.com

³Full-time Lecturer, Faculty of Economy, University of Shkodra “Luigj Gurakuqi”, Sheshi “2 Prilli”, Shkoder, Albania, boricil1@yahoo.com

Abstract: *In the recent years, starting the 2009, five euro zone countries, Greece, Portugal, Ireland, Italy and Spain, are suffering what has been termed as the European sovereign debt crisis. The global financial crisis of 2008-2009 drastically reduced world economic growth rates, therefore exposing countries with unstable fiscal policies to high debt risks. In the above mentioned countries, economic growth in recent years was unable to support the pay back of their government debts hence causing investors to require higher bond yields and rethink about their actual and future investments in such countries. Albania is a country particularly sensitive to the effects of this particular crisis since Italy and Greece represent the key Albanian trade partners as well as the main FDI providers for the Albanian economy. Furthermore, these two countries represent the major sources of emigrant remittances for Albania which in fact contribute the greater part of inflows in the Albanian balance of payments. The purpose of our paper is to analyze the impact of the European sovereign debt crisis in the Albanian economy and particularly its impact in the activity of multinationals operating in this market. Relative to the later the paper aims to identify possible changes in Albanian subsidiaries' strategies of these multinationals, such as activity restructuring, reduction or even activity closures.*

Key words: *European debt crisis, Albanian economy, foreign companies strategies.*

JEL Classification: *G01, G010*

INTRODUCTION

While the world was catching up from the turbulence and the consequences of the global financial crisis of 2007-2009, another one, termed as the *sovereign debt crisis*, hit some economies in the euro zone area, raising again doubts about the stability of the global economy. The crisis started in Greece but soon spread over some other euro zone countries, such as Ireland, Spain, Portugal and Italy. The global crisis left these economies weak

and unable to deal under the Economic & Monetary Union framework with their governments' high debt and budget deficit levels. In such conditions, induced as well by the rating agencies evaluations, investors owning these countries' government securities started to sell them, therefore causing a quick increase in their required rate of return and additional difficulties for these countries to provide future long-term financing.

Albanian economy is very much sensitive to the impact of this crisis, because its two major economic partners, Greece and Italy, are through the most hit countries. The most part of Albania's foreign trade exchanges involves Greece and Italy. Also, both these countries provide the greater part of foreign direct investment inflows to Albania, not to mention that the majority of Albanian emigrants work and live in Italy and Greece, from where they have been constantly transferring large amounts of remittances.

In light of these strong economic connections between Albania and Italy and Greece, this paper aims to put in evidence the degree of transfer of the euro zone debt crisis in the Albanian economy together with the identification of the most affected economic activities. For that reason, a large amount of secondary data, provided by national and international institutions as well as by media publications, has been collected, processed and interpreted.

A specific objective of the paper is also the identification of the debt crisis effects in the activity of foreign companies operating in Albania and of the specific actions they have undertaken in order to react to the crisis impact. For this purpose three case studies' analyses have been presented. The first two consist of two important banking institutions in the Albanian market and precisely, ProCredit Bank Albania and Tirana Bank. Data for the analysis of the debt crisis effects in the activity and the financial results of these banks have been provided by the respective 2011 Annual Reports. Also, in the case of ProCredit Bank, a short interview has been conducted with Mrs. Adela Leka, Risk Division Manager at the head office of ProCredit Bank Albania. The third case study consists of Shqiperia Trikot [SHTR], a company operating in the textile industry, which is actually a subsidiary of Cotonella B.V. Netherlands. The analysis of this case has been based too in a short interview conducted with the General Manager of this subsidiary in Albania, Mrs. Gjergj Leqeja.

THE EURO ZONE DEBT CRISIS AND THE UNDERLYING CAUSES

The euro zone sovereign debt crisis, as it has been termed and vastly discussed recently, refers to the actual situation of some euro zone countries, which are being faced with high levels of budget deficit and government debt along with extreme difficulties to refinance the later. The crisis started in the late 2009 in Greece, but very soon it reached some other weak economies in the euro area, namely the Ireland, Portugal, Spain and Italy [Cheol S. Eun & Bruce G. Resnick, 2012], sometimes referred to as the peripheral countries of the euro zone, especially Greece, Spain and Portugal [Costas Lapavistas et al., 2010; John Milios & Dimitris P. Sotiropoulos, 2010]. When the Greek party, PASOK, came into office after the October elections of 2009, it announced to Brussels that the Greek budget deficit for that year was not going to be 3.7% as forecasted, but almost three times higher, 12.7%. After recalculating the respective indicators of government debt and budget deficit of the preceding periods, the European Commission discovered that the previous Greek

governments had falsified data on public finances for years. For that reason it published in January of 2010 a new *Report on Greek Government Deficit and Debt Statistics*, which made in evidence the critical size of Greek public finances' problems [Virginie Mamado-uh & Herman Van Der Wusten, 2011]. The latter can be strongly attributed to the high level of government borrowing and spending, in order to finance wages and prices increasing at a faster pace than the country's productivity as well as to Greece's inability to use the depreciation of its national currency as a means of gaining competitive advantages, because of its euro zone membership [Eun & Resnick, 2012].

Obviously, financial markets were not indifferent to the new statistics about Greece's sovereign debt and deficit. In fact, the loss of investors' confidence on the state's ability to pay off the respective obligations induced them to start selling their investments on Greek government bonds. Soon the panic involved as well investors in government securities of other peripheral euro zone countries also facing high levels of debt and budget deficit [Eun & Resnick, 2012]. However the situation deteriorated the most in the spring of 2010, when the rating agencies Moody's and Standard & Poor's downgraded the above mentioned countries' government bonds, especially Greek bonds, classifying them as "Junk". This was then associated with a quick increase in the secondary market government bond yields, making it very difficult for these countries to provide long-term financing. According to the January-June 2011 Report of the Statistical Economic and Social Research and Training Center for Islamic Countries [SESRIC], dedicated specifically to the euro zone debt crisis, before March 2010, the average yield for government bonds with maturities close to 10 years was fluctuating somewhere below 6% for all the peripheral countries. Nevertheless, starting that moment and on the general trend of the yields has been a continuous increase, with Greece being faced with a 17% yield, while Ireland and Portugal with an 11% yield by May 2011.

In the light of such developments the leading European Union [EU] countries, Germany and France, in collaboration with the International Monetary Fund [IMF] collected and made available a sum of 750 billion € to bail out Greece and the other European economies affected by the crisis. By doing so they actually ignored the fact that EU treaties do not enclose specific provisions for these kinds of aids [Luka Brkić & Kristijan Kotarski, 2010]. Moreover, reaching an agreement about the bailout plan was a difficult and expensive process, mainly due to the lack of political union within the EU. But, what actually caused the European sovereign debt crisis? It seems that there is a general consensus among several authors about this issue. Despite the various arguments provided, they all agree on the fact that the euro zone crisis was a consequence of the 2007-2009 global financial crisis, which also put into evidence an important shortage of the European Economic & Monetary Union [EMU] arrangement. Countries within the euro zone have reached only monetary integration among them, but not fiscal integration. Policies regarding taxation, government spending and borrowing are still determined almost independently by the national governments, hence exposing the whole area to high risks any time a particular country is "living" beyond its capacities [Lapavitsas et al., 2010; Milios & Sotiropoulos, 2010; Brkić & Kotarski, 2010; Eun & Resnick, 2012].

Lapavitsas et al. [2010] and Milios & Sotiropoulos [2010] seem to support the same argument regarding the roots of the crisis. They believe that the position of the peripheral

countries within the euro zone has been unstable and therefore very much susceptible to the impact of the 2007-2009 crisis. The euro zone is composed of countries with different economic development levels, which, during the years prior to the global crisis, were experiencing different growth rates and opposite positions relative to the current and financial accounts. On one side there are the so called “center” or “core” countries, represented particularly by Germany, which for many years, after the euro area inception, have been facing slower growth rates than the peripheral countries. Nevertheless, by continuously applying a policy of hard pressure on workers’ pay and conditions they were able to strengthen their competitive position in the euro zone market, consequently contributing to their exports increase and the building of positive current account balances. Current account surpluses were then recycled in the form of bank lending or foreign direct investments [FDIs], the majority of which reached euro zone peripheral countries, so contributing to the generation of financial account surpluses for them.

In the mean time, peripheral countries were experiencing higher growth rates stipulated primarily by consumption’s expansion, which was financed via the growing indebtedness of both their households and corporations. Due to the low cost of domestic borrowing and the flow of foreign investments [especially from the euro zone core countries] peripheral countries were able to satisfy the increase in domestic demand for products and services. Such increase in domestic demand, combined with their weak competitive position in the EU market [because of less stringent pressure on workers’ pay and conditions as compared to Germany], faced them with continuous current account deficits. So, prior to the 2007-2009 crisis the economy of these countries was highly dependent on the debt “bubble” provided by financial markets. Once the crisis started, above all when it peaked up with the collapse of Lehman Brothers in 2008, bank lending and capital transfer to peripheral countries, as anywhere else, reduced drastically, therefore bringing to a situation of accelerated recession. At that same moment, governments around the euro zone, particularly in peripheral countries, started to search financial markets for funds. Their liquidity needs derived from the reduction of their tax revenues following the recession, from the necessity to replace funds used for rescuing private banks in their respective countries as well as from their attempts to sustain aggregate demand. In such conditions, when banks refused to lend but the need for funds in the market was high, the possibility for the cost of money to rise up was huge, so creating a very lucrative environment for speculators. Clearly they would hit first and more strongly the most vulnerable subjects, in our case the peripheral euro area countries and their respective public finances. In the case of Greece, speculation was more easily accommodated, because of the low integrity of this country’s government, which for years had falsified data on government debt and budget deficit. According to Lapavitsas et al. [2010] the European Central Bank [ECB] is to be blamed too for the actual size of the euro zone debt crisis. It provided help and liquidity to private banks suffering the consequences of the 2007-2009 crisis, but it did not do the same for the countries facing financial difficulties following it.

The increase in the level of unemployment has been one of the major consequences of the euro zone sovereign debt crisis in the economy of the hit countries. For the most part it is a result of the severe austerity measures undertaken by their governments in order to comply with the conditions of the bail-out plans. In June of 2011 the unemployment rate in Spain, Greece, Ireland and Portugal reached the respective values of 21.3%, 17.1%, 14.4% and 12.5%. Furthermore, the countries within the EU, experiencing the highest unemployment rates are those belonging to the euro zone area or those having their cur-

rencies pegged to the euro. EU countries which continue to use a floating regime of their national currencies seem to be in a better position as far as unemployment is concerned [SESRIC, 2011]. This fact supports the argument that the use of a single currency and a single monetary policy limits the ability of a specific country to adjust according to changes in national and international macroeconomic conditions.

THE IMPACT OF THE EURO ZONE DEBT CRISIS IN THE ALBANIAN ECONOMY

The sovereign debt crisis in Greece, Ireland, Portugal, Spain and Italy is not any more a sole concern of the euro zone. In fact its impact is being spread very quickly in other European areas, especially in the East and the transition region. According to the European Bank for Reconstruction and Development [EBRD] Report on Regional Economic Prospects [July, 2012], the average growth rate in transition countries for the year 2012 is expected to decline to 2.7% from a 4.6% level in 2011, mainly due to the negative effects of the crisis. Albania in particular is sensitive to such effects, because of its strong economic relationships with Greece and Italy. They represent the two major trade partners of Albania as well as the major providers of its foreign direct investment [FDI] inflows. On the other hand, the majority of Albanian emigrants is living and working in these countries, meaning that they provide the core sources of emigrants' remittances to Albania.

Data from the EBRD Transition Report [2011] evidence that, during 2010, Albania experienced the highest growth rate in the South-Eastern Europe [3.8%] region, for the second consecutive year. Such growth was related to the strengthening of its exports' position, mainly in the energy sector and to the 17% increase in the level of FDI inflows for the year. The economy continued to grow faster too during the first half of 2011, but the rest of 2011 and the early 2012 confirmed the first signs of an expected decline, which can strongly be related to the Greece's and Italy's crisis.

Obviously, one of the most dolorous consequences of the euro zone debt crisis in the Albanian economy is the decline in the level of emigrants' remittances, which for years have been "fueling" and smoothing the current account deficit of our country's balance of payments. This is particularly true in the case of Greece, where is located the majority of Albanian emigrants, over 700.000. Involved in an economy with declining growth rates and faced with the austerity measures undertaken by the Greek government, Albanian emigrants find themselves with fewer funds available to send their families or to invest in some kind of business activity in Albania. Some are even faced with the risk of losing their jobs and the decision to come back to Albania, especially those working in the construction and the tourism sector, so contributing to further increase in the level of unemployment in our country.

Albanian emigrants living and working in Greece fear also a potential failure of the Greek banking system and for that reason, since the debt crisis onset, they have been transferring their savings to the banks back home. Based on data from the European Statistics Office [Eurostat], when the Greek crisis reached its peak in 2010, Albanian emigrants transferred a sum of 514 million € in our country, compared to a sum of 390 million € and 314 milli-

on € transferred respectively in 2008 and 2009. This trend is confirmed as well from the Bank of Albania's data, which report a faster increase of foreign exchange deposits in Albanian banks', during 2011, as compared to deposits in Albanian LEK-s [ALL] [Bank of Albania, Annual Report, 2011]. This is a positive thing when viewed from the prospective of the Albanian economy and banking system, but only in the short-run, because from a long-term viewpoint it actually implies an interruption in the flow of emigrants' remittances.

The decreasing trend in the level of emigrants' remittances in Albania started with the inception of the 2007-2009 global financial crisis, while the euro zone debt crisis contributed to further intensify it. In 2008 the level of remittances reached the value of 800 million € accounting for 9.2% of GDP [Uruçi & Boriçi Begani, 2009], but representing a 16% decrease as compared to the previous year. The decreasing tendency of remittances continued as well during the year 2009. Their level declined by 6.5% compared to 2008 [Bank of Albania, Annual Report, 2009], but the deterioration was even stronger when comparing the first nine months of 2011 to the same period of 2010. The decline in this case was about 8.6% [Bank of Albania, Annual Report, 2011]. During the last three months of 2011 funds deriving from emigrants' remittances were able to finance only 34.3% of that period's trade deficit, which is about 3.5 percentage points less when compared to the same previous year period. Besides, according to the latest data from the Bank of Albania, a slight increase of 3% in annual terms has been registered in the value of remittances for the first trimester of 2012 [Bank of Albania, Report of Monetary Policy, July 2012].

The strong trade relationships of Albania with Greece and Italy stand for another factor that has determined our country's economic sensitivity to the euro zone debt crisis. Italy and Greece are Albania's major trading partners, with Italy being the first and Greece the second biggest receivers of Albanian exports. The majority of Albanian imports also come from these two countries, which, as mentioned above, are through the most punched by the debt crisis.

The later seems to have affected negatively the level of trade volume exchanged between Albania and Greece starting the year 2009. The strong measures applied by the Greek government in order to overcome the crisis, such as increasing taxes, reducing government expenses, or stopping the salaries and pensions increase, combined with the depreciation of the euro, have all contracted Greek domestic and foreign demand for products and services. This has also been reflected in the level of Albanian exports to Greece in 2009, while by the end of in 2010 their level seems to have come back to an increasing trend [Bank of Albania, Annual Report, 2011]. Data from the Albanian Institute of Statistics [INSTAT, the First Quarterly Statistical Bulletin 2012] reconfirm this. During the first trimester of 2012 the level of Albanian exports to Greece has increased by 15% compared to the same trimester of 2011.

Table 1. *Albanian exports to Greece 2008-2011 [in million €]*

Years	2008	2009	2010	2011
Level of EXP	80.4	56.4	62.5	71.1

Source: Data processed by the authors based on Bank of Albania, Annual Report, 2011

On the other hand, Albanian imports from Greece have been decreasing over time, therefore contributing to a general decline in the level of trade volume among these two countries during the period 2008-2011, amounting to about 20%. However, imports seem to have started catching up slightly in 2012 [Bank of Albania, Annual Report, 2011], since during the first trimester of this year they increased by 4% compared to the same period of 2011 [INSTAT, the First Quarterly Statistical Bulletin 2012].

Table 2. *Albanian imports from Greece 2008-2011 [in million €]*

Years	2008	2009	2010	2011
Level of IMP	523.7	504.9	458.5	411.8

Source: Data processed by the authors based on Bank of Albania, Annual Report, 2011

The panorama of trade exchanges among Albania and Italy looks somewhat different from the above, probably because the degree of the debt crisis development in Italy has been lower than in Greece. As already stated, Italy represents the major receiver of Albanian exports, which in fact, according to the Bank of Albania, experienced a decline in 2009, but restarted increasing in 2010 and 2011. They also increased by around 11% during the first trimester of 2012, as compared to the three first months of 2011 [INSTAT, the First Quarterly Statistical Bulletin 2012].

Table 3. *Albanian exports to Italy 2008-2011 [in million €]*

Years	2008	2009	2010	2011
Level of EXP	566.6	459.6	595.5	747.4

Source: Data processed by the authors based on Bank of Albania, Annual Report, 2011

Imports from Italy performed as well better than those from Greece. After declining in 2009, they rebounded again in 2010, but obviously at a slower pace than Albanian imports from other countries, such as Croatia for example [Bank of Albania, Annual Report, 2010].

Table 4. *Albanian imports from Italy 2008-2011 [in million €]*

Years	2008	2009	2010	2011
Level of IMP	945.8	850.1	987.9	1200.7

Source: Data processed by the authors based on Bank of Albania, Annual Report, 2011

In front of this unstable situation in Greece and Italy, causing a low rhythm of Albanian exports' increase, the Governor of Bank of Albania, Mr. Ardian Fullani, in an interview to the daily newspaper "Panorama", in May of 2012, declared that the Albanian monetary authority is insisting in keeping the LEK interest rate at its lowest historical level of 4.25%. This way it is possible to stimulate credit and production activities within the country, consequently supporting domestic demand and economic growth, which at the moment cannot be supported adequately by export activities. The later are currently under hard pressure because of the decreasing demand from the Albania's major trading partners and the additional potential depreciation of the euro, which both derive from the actual euro zone debt crisis.

Italy and Greece are not only the two most important trading partners of Albania, but also the countries with the highest share in its foreign direct investments stock. In 2010 Greece accounted for 27% of Albania's FDIs stock, while Italy for 15% of them. Greek investments are concentrated in the telecommunication and banking sector, while Italian investments in the manufacturing and construction sector, a specific characteristic of which is their small and medium size [Report on Foreign Direct Investment in Albania, 2011, May, 2012, United Nations Albania].

Of particular interest is the analysis of the debt crisis impact in Albanian FDIs coming from Greece, first because of the fact that the crisis originated in Greece and then expanded to other countries, and second, because of the high presence of the Greek capital in Albania. The trembled financial stability of Greece's largest banks and companies, following the start of the debt crisis, directly affected Greek investments in Albania, whose share on the total FDI stock decreased from 42% in 2007 to 27% in 2010 [Report on Foreign Direct Investment in Albania, 2011, May, 2012, United Nations Albania]. However, the Albanian banking system, where Greek banks own 35% of the total system assets, seems to have resisted so far to the debt crisis impact [EBRD Transition Report, 2011]. This may be related to the fact that the system has a low level of exposure to the international financial system and is sufficiently liquid and safe. At the end of 2011 its assets accounted for 85% of the GDP compared to a share of 81% in 2010, which are mainly financed by the public deposits and are used to provide credit to the Albanian private business sector [Bank of Albania, Annual Report, 2011].

The safety of the system is assured too by the existence of the state owned Deposits Insurance Agency, whose responsibility is to insure savings deposits in Albanian LEKs or foreign exchange that do not exceed the sum of 2.5 million ALL [or 17,730 €] and are not used for commercial purposes [3d International Conference on FDI in Albania, June 2012]. But, a potential deepening of the crisis in the near future, along with a strong position of Greek banks in the Albanian banking sector, can become very problematic for the provision of the necessary credit to the Albanian economy. This is so because Greek politicians are asking their country's banks to restructure, reduce expenses, employees and the credit provided in their activities abroad.

While the debt crisis impact has not yet reached Greek investments in the Albanian banking system, the textile sector seems to have started feeling the crisis "quakes" since the year 2009. Some production units in the city of Korça have been closed leaving around 300 people unemployed. The crisis effects have been felt too by the food and retail sector,

as well as by the construction sector where Greek investments account for a share of 30-40%.

However, the crisis is still on and its effects on Albanian FDIs are yet to be seen, but they do not have to be necessarily negative. Examples from FDIs in other countries, such as those in the new EU members, verify that in certain cases some countries can provide opportunities to foreign investors in times of crises and therefore become very attractive to them. This was the case of some companies from Western countries, which, faced with the turmoil of the 2007-2009 global crisis, instead of closing or retrieving their capital from new EU members like Hungary and Poland, found out opportunities and decided to keep or expand their investments there. They were generally operating in the shared services centers sector and, even if the amount of investments they provided was modest, they contributed very much in increasing employment in the above mentioned countries [Sergey Filippov & Kalman Kalotay, 2011].

Albania too can become attractive to foreign investors coming from debt crisis disturbed countries, particularly Greece and Italy. Albania is still showing satisfying growth rates, no matter the consecutive crises in international markets. It also offers a very friendly legal framework and a set of policies that favor foreign investments. But above all, it provides a very low cost of labor. The latter is also in many cases young and qualified, therefore representing an important asset for those foreign companies aiming at such characteristics. Finding a labor force that is cost efficient, but at the same time qualified, is crucial in times of crises, it's an opportunity every company should be looking for and exploit. The following section will present the effects of the euro zone debt crisis in two important foreign banks operating in Albania as well as in a company operating in the textile sector, together with the respective changes they undertook as a reaction to such effects.

THE IMPACT OF THE EURO ZONE DEBT CRISIS IN FOREIGN COMPANIES OPERATING IN ALBANIA

ProCredit Bank Albania

The founding shareholders of ProCredit Bank Albania were FEFAD Foundation, ProCredit Holding [then known as IMI], the European Bank for Reconstruction and Development [EBRD] and the International Finance Corporation; they were joined by Commerzbank AG in 2002. ProCredit Bank Albania was established in 1995 as the "Foundation for Enterprise Finance and Development" [FEFAD] with 100% of its share capital provided by KfW. The institution focus was on providing small and very small Albanian businesses with the necessary funds to support their operations. Despite the country's economic and political unrest of 1997, FEFAD achieved a strong financial performance and received the banking license in 1999, becoming FEFAD Bank.

This year, ProCredit Holding further consolidated its ownership position in the bank, taking over the shares of EBRD, and therefore becoming the major shareholder with 80% of the total ProCredit Bank Albania's shares. ProCredit Holding goal it to expand its financial services in developing countries and transition economies by building a group of banks that are the leading providers of fair, transparent financial services for very small,

small and medium-sized businesses as well as the general population in their countries of operation. [Interview with Mrs. Adela Leka]

The impact of the euro zone debt crisis on ProCredit Bank Albania's activity

The sovereign debt crisis in Greece and some other euro zone countries has created a disturbed and uncertain economic situation in all South Eastern and Eastern European countries where ProCredit Bank operates. This has certainly affected in various ways the bank's activity. As in the case of the 2007-2009 crisis, ProCredit Bank, as well as other Western banks in these countries, was faced with deposits withdrawal generated by the general public loss of confidence in the banking sector, reduction of liquid assets, deterioration of credit portfolio quality [increase of Non Performing Loans, NPL], reduction of investments by small and medium-size businesses, as well as profit reduction [Interview with Mrs. Adela Leka; ProCredit Bank Albania, Annual Report, 2011].

However, in the case of ProCredit Albania the contrary happened. As mentioned above, the Albanian banking sector has been resilient to the debt crisis effects up to now, experiencing in fact a more than 5% increase in 2011, and certainly ProCredit Albania has been part of this optimistic picture. Data retrieved from the bank's 2011 Annual Report prove the persistent efforts of its management to conduct the company toward the achievement of its key goals: a) the growing of lending to businesses, b) the maintaining of a high quality loan portfolio and c) the continuous improvement of its internal organization and processes, in order to reach high level of efficiency and quality.

During 2011 the activity of the bank in Albania was mainly concentrated in enforcing relationships with the small and agricultural businesses. Small and medium-sized activities account for more than 95% of business firms in Albania and therefore represent the major target market for ProCredit Albania. In 2011 the share of *small business* loans to the total outstanding portfolio was about 25.4%, while the outstanding volume in this client category increased by 24.4% from the 2010 level. *Agricultural businesses* represent the other segment whose position in the target market of ProCredit Albania has improved during 2011. The level of the loan portfolio in this category increased by 18%, from a level of 17.2 million € to a level of 19.7 million €, accounting for 14% of the total bank's loan portfolio. A good positioning was also preserved in the *medium-sized businesses* category. By the end of 2011 it accounted for 35.2% of the total loan portfolio. The aim of the bank's management for this client group was the increase in the number of transactions as well as the establishment and maintenance of excellent relationships with it. The only client category experiencing a slight decrease in 2011 was the *very small businesses* category, whose outstanding loan volume declined by 6.4%. It must be emphasized that ProCredit Albania has been careful in finding the right way to support lending in the actual troubled situation. It has chosen to use low interest rates for all types of deposits and for all types of currencies. This has contributed to cost savings and credit stimulation, but also to a slight decrease of 4.8% in the level of deposits. However, the majority of depositors, instead of short-term price advantages have continued to choose ProCredit Albania's credibility [ProCredit Bank Albania, Annual Report, 2011].

The bank seems to dedicate particular attention to its depositors by providing specific services customized to specific individual requirements and by improving its staff's ability to

build and maintain loyalty relationships with the clients. Furthermore, during 2011, some interesting innovations and marketing efforts were undertaken in order to support deposits' service. So, throughout the summer a savings campaign was run bringing to a 10% increase in savings account balances by the end of the year. It was associated as well with the launch of a new savings account type connected to a debit card that provided clients with a 24 hour access to their funds. Additional changes were made too in the e-banking service, so giving customers the possibility to choose between simply reviewing their banking operations online [free access] and the opportunity to perform online transactions [full access], among which international money transfers and exchange transactions. Such innovations have affected positively to the increase in the number of contracts with both individual and business clients, respectively from 236 and 203 in 2010 to 1,354 and 675 in 2011[ProCredit Bank Albania, Annual Report, 2011].

The sustainable position of ProCredit Albania in its loans target market, its continuous efforts to improve the services provided to depositors along with the continuous bank's staff commitment to build good relationships with the clients, have been reflected in the positive profit indicators for the year 2011. The net profit of ProCredit Albania in 2011 amounted to 2,004 million € compared to a sum of 0.76 million €. Also its return on equity ratio increased from a level of 2.92% in 2010 to a level of 6.64% in 2012. Such figures prove again that ProCredit Albania has not been yet affected by the euro zone debt crisis. The reorganization measures, the redefinition of its various functions and processes, together with the development of new plans, a whole process that started by the middle of 2011 and is continuing during 2012, are not aiming at reacting to the crisis effects, but instead to the strengthening and expansion of the bank's position in the Albanian market [Interview with Mrs. Adela Leka, ProCredit Bank Albania, Annual Report, 2011].

Tirana Bank Albania

Tirana Bank is the first bank in Albania to be totally financed by private capital funds. It was established in 1996 and since then it has expanded the activity all over the country through a network of 56 branches. During these 16 years of operation Tirana Bank has consolidated its market position by offering a large variety of products and services in compliance to customers' preferences and requirements. It is part of the Piraeus Bank Group and operates in synchronization to the Group's goals and objectives. The focal point of Tirana Bank's operations philosophy is to continuously provide qualitative products and services to customers as well as to be a leader in launching new banking products in the Albanian market.

The impact of the euro zone debt crisis on Tirana Bank Albania's activity

Looking at the bank's financial data and the report on its performance during the year 2011, published at its 2011 Annual Report [Tirana Bank, Annual Report, 2011], it can be inferred that, even if overall it has been resistant to the crisis, reflecting the general trend of the Albanian banking system, it has nevertheless been faced with some indirect effects.

For the period of 2011, Tirana Bank has been able to preserve somehow the level of its interests and commissions' net incomes, which in fact experienced a respective slight drop of 3.9% and 4.8% from their 2010 level. Likewise, operating costs declined by only 2.9%

from their previous year level, so reflecting a good costs management by the bank. On the other hand, the increase in the level of problematic loans induced to a huge increase [about 176%] in provisions' expenses for the year 2011 as compared to 2010. Their amount reached the value of 1.121 billion ALL, contributing to a 57.4% decline in the value of the bank's earnings before taxes, from a level of 1.664 billion ALL in 2010 to a 0.708 billion ALL in 2011, also hampering its return on equity and return on assets ratios [$ROE_{2010}=12.01\%$ vs. $ROE_{2011}=5.10\%$; $ROA_{2010}=1.71\%$ vs. $ROA_{2011}=0.83\%$] [Tirana Bank, Annual Report, 2011].

The level of Tirana Bank's loan portfolio reduced by 7% in 2011, after going for years through an increasing trend, while problematic loans in 2011 amounted to a level of 6.98 billion ALL. They resulted from businesses financial difficulties caused by the recent years' consecutive crises, in particular from the euro zone crisis. As was stated in the previous sections, the latter affected many export and import related Albanian businesses, which, faced with domestic and foreign demand contraction accrued less revenues and consequently encountered difficulties in paying their respective obligations to the banks. In order to respond to this situation Tirana Bank reorganized its Corporate Banking Division by replacing the previous Department of Financial Projects and Real Estate [created in 2010] with the new Department for Structured Financing. The mission of the new department comprises the support of proactive clients, the restructuring of clients facing financial difficulties and the judgment with more scrutiny of new structured investments in specific economic sectors.

During 2011 the total outstanding volume of corporate loans declined by 4.8% compared to 2010. This was related to the bank's objective and attempts to successfully face the general trend of problematic loans increase in the Albanian market, by reorganizing its existing portfolio, restructuring problematic loans and improving the position of its collaterals and guaranties [Tirana Bank, Annual Report, 2011].

Reorganization was also implemented in the Small and Medium-Sized Enterprises Division. Business Centers within Tirana Bank were reorganized to collect and centralize all folders and data about this group of clients with the intent to know better each one of them. This would then make it easier for the bank to serve better this category and consequently expand in the near future the loan portfolio offered to it. As stated previously, small and medium-sized companies are the engines of the Albanian economy. Moreover, those focused in the domestic market are less exposed to international markets crises and therefore represent a fast growing and less risky investment for the banks [Tirana Bank, Annual Report, 2011].

Differently from the loans' case, 2011 resulted to be a positive year for Tirana Bank's deposits, which increased by 2% from a level of 68.6 billion ALL in 2010 to a level of 69.9 billion ALL in 2011. This small increase can be mainly attributed to the increase by 9% in individual deposits. The bank's division dedicated to this client category has been strongly working in this direction by trying to preserve the actual clients as well as gaining new ones [Tirana Bank, Annual Report, 2011]. In conclusion we can say that the euro zone debt crisis affected the activity of Tirana Bank indirectly, by first hampering the financial situation of its business clients, which then contributed to the increase in the level and number of the bank's risky loans [Tirana Bank, Annual Report, 2011].

Shqiperia Trikot [SHTR]

Shqiperia Trikot [SHTR], located in the city of Shkodra, represents a subsidiary of Cotonella B.V. Netherlands, which started its activity in Albania since the year 1995 based on a production contract with Cotonella SPA Italy, the Italian subsidiary of Cotonella B.V. Netherlands. The activity of the company consists in producing intimate outfit with raw materials provided by the ordering company, in this case Cotonella SPA Italy. The activity is performed in collaboration with 4 Albanian subcontractors, also located in Shkodra, which execute the production process with the materials supplied by SHTR. When the final product is ready they hand it back to SHTR which then delivers it for sale. The major part of the production is exported, mostly in Italy, while the rest, a small part of it, is sold in Albania and in other Albanian areas in the Balkans region [Interview with the General Manager of SHTR, Mr. Gjergj Leqejza].

Since its establishment the company has been profitable. In fact, according to its General Manager, Mr. Gjergj Leqejza, its profit is actually the highest in the Shkodra district and through the highest in the country. The company has contributed substantially in smoothing social problems in the Shkodra region by creating new job places for the young and not highly qualified workers. Up to now, the total number of people employed by the company and its subcontractors has been more than 550. The low cost of labor in Albania was in fact the key reason why Cotonella B.V. Netherlands, through the intermediation of Cotonella SPA Italy, decided to invest a sum of 5 million € in building this production facility in Shkodra.

The impact of the euro zone debt crisis on Shqiperia Trikot's activity

The interview with Mr. Leqejza proved what was mentioned above relative to Albanian export businesses, whose ability to sell their products in foreign markets, particularly in those suffering the sovereign debt crisis, has deteriorated, due to the reduction in the aggregate demand in such markets. SHTR sells the majority of its production in Italy, one of the countries hit by the debt crisis, therefore its exports have experienced a decline during the last year and the first months of this year. On the other hand, in order to stimulate demand, in a situation of general demand contraction, the company has been obligated to increase its marketing costs. Some restructuring and reorganization of the production process has also been done in order to reduce costs to compensate for increased marketing costs and reduction of sales. According to Mr. Leqejza, in attempts to search for new alternative markets where to sell the product, the headquarters, namely, Cotonella B.V. Netherlands is trying as well to build new contracts with other companies operating in the textile industry, accepting also to produce under their logo.

Relative to measures taken by the Albanian government to protect foreign companies in Albania from the negative effects of the euro zone crisis, Mr. Leqejza thinks that the government has tried to intervene. Nevertheless, according to him the measures should have been more accurate, because in some cases they haven't produced the expected result. Even worse, the every year increase in the level of minimal wage level, applied by the government in the middle of the year, can be detrimental to companies operating in the textile or other work-intensive sectors, where the cost of labor comprises 60% of the product's unit cost, especially in these times of crises. The General Manager of SHTR belie-

ves the government has not yet quite understood and appreciated the crucial role played by businesses operating according to the same mechanism as SHTR in solving employment problems in Albania and in increasing the level of its exports. The design and application of a good and detailed plan, accompanied with a clear stimulation and control system of such businesses, can provide good opportunities for Albania to benefit from the difficult moments our two major partners, Italy and Greece, are going through.

CONCLUSIONS

Since the end of 2009, Greece and some other euro zone countries, Ireland, Spain, Portugal and Italy, have been struggling with the emergence and the consequences of the so called sovereign debt crisis, which refers to these countries governments being faced with high level of debt and budget deficit, as well as their tremendous difficulties to attract additional financing. Various arguments have been given relative to the causes of the crisis. However, it seems that in general researchers agree on the fact that the debt crisis was a direct consequence of the previous global financial crisis [2007-2009]. The latter's consequences left the above mentioned economies weak and due to their obligation to comply with the European Economic & Monetary Union [EMU] arrangements [i.e. their obligation to use the same currency and to be submitted to a single monetary policy] unable to recover. The crisis hit only some of the euro zone countries brining many authors to argue that the EMU is not functioning as it should, countries within the it have integrated only their monetary policies, but are still quite independent to decide about their fiscal policies. This has then made some economies of the euro zone more susceptible than others to the effects and consequences of the global financial crisis.

Albanian economy has been as well affected by the euro zone debt crisis, chiefly because of its strong economic relationships with Italy and Greece, two of the most hit countries. The crisis has influenced Albanian economy in three main directions. First of all, the declining growth rates in the countries stroked by the crisis combined with the austerity measures undertaken by their respective governments in order to recover reduced the Albanian emigrants' incomes and the level of their remittances transferred to Albania. Some of them did also lose their jobs and decided to come back to Albania, so augmenting the numbers of unemployed in our country.

Albania's trade exchanges with Italy, and particularly with Greece, were also affected by the crisis. The volume of exchanges between Albania and Greece reduced over the period 2008-2011, mainly due to the decline in the level of Albanian imports from Greece. The situation in the case of Italy looked somewhat better, imports and exports have been both increasing for the period 2009-2011. But in both cases, what concerns most the Albanian economy, is the slow growth pace of Albanian exports to these countries, due to their domestic and foreign contracted demand.

Italy and Greece are also the major providers of foreign capital in Albania. Viewed from the debt crisis effects prospective, Greece is of particular interest. Greek investments in Albania have been focused in important sectors such as the banking and the telecommunications sector, but they also cover the textile, the construction, as well as the retail and

food sectors. While the first two, especially the banking sector have been so far resistant to the crisis effects, the other sectors have suffered somehow the consequences. Nevertheless, the debt crisis is still on and their next effects on Albanian FDIs from Greece and Italy are still to be seen. But they do not have to necessarily be negative. Some lucrative motives, such as low cost of labor, favorable political and legal environment for FDIs, and investments opportunities, can be very attractive to companies from Italy and Greece trying to escape their own turbulent economies in search of alternative markets to invest.

The analysis of the three case studies presented in the paper proved what was previously stated relative to the debt crisis effects in the Albanian economy. First of all, the ProCredit Bank Albania case emphasized again the strength of the Albanian banking system and its resistance to the debt crisis. All reorganization and processes' redefinition measures undertaken by this bank were intended to reinforce and expand its position in the Albanian market, and not react to the crisis effects. On the other hand, in the case of Tirana Bank, the effects of the crisis were felt but in an indirect way. The crisis hit the financial situation of Tirana Bank's business clients so contributing in increasing the level and the number of problematic loans to such clients, but, in order to deal with this situation the bank reorganized its Corporate Banking Division. On the other hand the bank's position relative to the other two client categories, the small and medium-sized businesses and the individual clients, continued to be strong. Finally, the case of Shqiperia Trikot, SHTR, a company operating in the textile sector and engaged in export activities, proved that the euro zone crisis can be detrimental for Albanian exporters. Due to the reduction of domestic and foreign demand in its major market, Italy, the company was faced with reduced sales and higher marketing costs, used to stimulate demand.

Despite the valuable analysis and conclusions provided by this paper as far as the effects of the debt crisis in the Albanian economy is concerned, it also involves some limitations, which can be overcome in future studies relative to this topic. First of all, more detailed and specific data, regarding the level of exports, imports, and the flow of capital between Albania and Italy or Greece, can provide a more sustainable base for the analysis of the crisis effects. Specific data relative to specific economic sectors, in terms of trade exchanges and FDI inflows, would complete the analysis and conclusions. Second, the effects of the crisis in foreign companies in Albania were based on only three case studies as well as on annual reports of the respective companies or short interviews with their respective managers. To make the analysis more complete and concrete, specific studies could be undertaken for specific economic sectors where such companies operate. Also, the number of companies involved in such studies should be large and specific statistical analyses should be run in order to understand the relationship among specific crisis consequences and particular business aspects.

BIBLIOGRAPHY

1. Bank of Albania [2012], "Report of Monetary Policy, July 2012",
2. www.bankofalbania.org
3. Bank of Albania [2009], "Annual Report, 2009"
4. www.bankofalbania.org
5. Bank of Albania [2010], "Annual Report, 2009"
6. www.bankofalbania.org
7. Bank of Albania [2011], "Annual Report, 2009"

8. www.bankofalbania.org
9. Brkić, L. & Kotarski, K. [2010], "Managing crisis in the euro zone", *Politicka misao*, Vol. 47. No. 5, pp. 7-26.
10. Eun, S.C. & Resnick, B.G. [2012], "International Financial Management", 6th Edition, Published by McGraw-Hill/Irwing.
11. EBRD [2012], "European Bank for Reconstruction and Development [EBRD] Report on Regional Economic Prospects [July, 2012]",
12. http://www.ebrd.com/downloads/research/economics/macrodta/REP_July_2012.pdf
13. EBRD [2011], "Transition Report, Country Assessment, Albania, 2011",
14. <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/assessments/albania.pdf>
15. "Efektet e krizes greke ne remitancat dhe shkembimet tregtare me Shqiperine [The effects of the Greek crisis in remittances and trade exchanges with Albania]", January, 2012,
16. <http://www.shqiptariitalise.com/component/content/article/36-tema-mergimi/2467-efektet-e-krizes-greke-ne-remitancat-dhe-shkembimet-tregtare-me-shqiperine-.html?directory=77>
17. Filippov, S. & Kalotay, K. [2011], „Global crisis and activities of multinational enterprises in new EU member states“, *International Journal of Emerging Markets*, Vol. 6, No. 4, pp.324-328.
18. "Fullani: Kriza greke po rrit pasigurine ekonomike [Fullani: The greek crisis is raising economic insecurity", May, 2012,
19. <http://www.panorama.com.al/2012/05/30/fullani-kriza-greke-po-rrit-pasigurine-ekonomike/>
20. <http://www.tiranabank.al>
21. <http://www.procreditbank.com.al/?cid=2,128>
22. INSTAT [2012], "INSTAT: The First Quarterly Statistical Bulletin 2012",
23. <http://www.instat.gov.al/graphics/doc/downloads/statistika/Statistika%201%202012.pdf>
24. "Kriza greke shqeteson edhe fqinjet [The Greek crisis concerns the neighbors]", March, 2010,
25. <http://www.tribuna-news.com/mat.php?idm=2622&l=a>
26. "Kriza e Greqise, kriza e nje vendi fqinj [The Greek Crisis, the crisis of a neighbor country",
27. <http://www.shqiperia.com/shqip/opinionart/aID/679/>
28. Lapavitsas, C., Kaltenbrunner, A., Lindo, D., Michell, J., Paineira, H.P., Pires, E, Stenfors, A. & Teles, N. [2010], "Beggar thyself and thy neighbor", *Journal of Balkans and Near Eastern Studies*, 12:4, 321-373.
29. Mamadouh, V. & Van Der Wusten, Herman [2011], "Financial, monetary and governance crisis: an outlook on the euro [zone]", *Tijdschrift voor Economische en Social Geografie*, Vol. 102, No. 1, pp 111-118.
30. Milios, J. & Sotiropoulos, D.P. [2010], "Crisis of Greece or crisis of the euro? A view from the European 'periphery'", *Journal of Balkans and Near Eastern Studies*, Vol. 12 No. 3.
31. "Report on Foreign Direct Investment in Albania, 2011, May, 2012, United Nations Albania",
32. www.bankofalbania.org/previewdoc.php?crd=6446&ln=2&u
33. SESRIC, [2011], "The euro zone debt crisis: a second wave of global crisis?" January-June 2011 Report of the Statistical Economic and Social Research and Training Center for Islamic Countries,
34. <http://www.sesric.org/files/article/442.pdf>
35. "3d International Conference on FDI in Albania, June 2012",
36. www.idbgbf.org/assets/2012/6/4/pdf/324e33ce-c4b0-4890-a1cc-7
37. Uruçi, E & Boriçi [Begani], A [2009], "The impact of the actual global crisis in the Albanian economy and business", International Conference "Economic policy and the global recession", University of Belgrade, Faculty of Economy, Belgrade, Serbia, September, 2009.

UTICAJ DUŽNIČKE KRIZE U EVRO ZONI NA STRATEGIJE MULTINACIONALNIH KOMPA NIJA U ALBANIJI

Albana Boriçi [Begani]¹, Arjola Dergjini², Ardita Boriçi³

¹Redovni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet Shkodra "Luigj Gurakuqi", Sheshi "2 Prilli", Shkoder, Albania, albanabegani@hotmail.com

²Redovni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet Shkodra "Luigj Gurakuqi", Sheshi "2 Prilli", Shkoder, Albania, arjoladergjini@yahoo.com

³Redovni profesor, Ekonomski fakultet, Univerzitet Shkodra "Luigj Gurakuqi", Sheshi "2 Prilli", Shkoder, Albania, boricil1@yahoo.com

Sažetak: U posljednjih nekoliko godina, počevši od 2009, pet zemalja evro zone Grčka, Portugal, Irska, Italija i Španjolska, pate od europske dužničke krize. Globalna financijska kriza u 2008-2009 gdje su drastično smanjene svjetske ekonomske stope rasta, izložile su zemlje visokim dužničkim rizicima i nestabilnim fiskalnim politikama. U navedenim zemljama, gospodarski rast u posljednjih nekoliko godina nije bio u mogućnosti da podrži vraćanje njihovih državnih dugova, time uzrokujući investitorima da zahtijevaju veće prinose obveznica i promišljanju o njihovim stvarnim i budućim investicijama u tim zemljama. Albanija je zemlja posebno osjetljiva na učinke ovom konkretnom krizom, jer Italija i Grčka predstavljaju ključne albanske trgovinske partnere, kao i glavne FDI pružatelje usluga za albansko gospodarstvo. Nadalje, ove dvije zemlje predstavljaju glavne izvore iseljeničkih doznaka za Albaniju koje u stvari pridonose većem dijelu priljeva albanske platne bilance. Svrha našeg rada je analizirati utjecaj europske suverene dužničke krize u albanskom gospodarstvu, a posebice njezin utjecaj na aktivnosti multinacionalnih kompanija koje djeluju na tom tržištu. U odnosu na projekcije ekonomskih kretanja, rad ima za cilj utvrditi moguće promjene u albanskim strategijama tih multinacionalnih kompanija, kao što su djelatnosti restrukturiranja, smanjenje prinosa i uposlenosti, ili čak aktivnosti zatvaranja tih kompanija.

Ključne riječi: Evropska dužnička kriza, albansko gospodarstvo, strategije stranih preduzeća.

JEL klasifikacija: G01, G010

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

THE ROLE OF REGIONAL ECONOMIC INTEGRATIONS IN FOSTERING MEMBER COUNTRIES' DEVELOPMENT: THE CASE OF THE EUROPEAN UNION

Vlatka Bilas¹, Sanja Franc², Mario Čulina³

¹PhD, Professor, Department of International Economics. Faculty of Economics and Business, University of Zagreb, Croatia. E-mail: vbilas@efzg.hr.

²PhD, Teaching and research assistant. Department of International Economics. Faculty of Economics and Business, University of Zagreb, Croatia. E-mail: sfranc@efzg.hr.

³Regional sales manager for Gristiren Ltd., Greece. E-mail: culina@tel.net.ba.

Summary: *The purpose of this paper is to elaborate potential effects of regional economic integrating on member countries' development, since many countries consider accession to the regional economic integration as necessarily beneficial to boosting development, especially less developed countries. There are many examples, all over the world which show that much effort should be put into gaining positive effects from regional economic integrating, especially for less developed countries, no matter which type of the regional economic integration they are acceding. In this paper we put our focus on less developed countries within regional economic integration, analyze potential effects of the accession of these countries into such forms of cooperation, as well as theoretically try to back up the main hypothesis that entering or creating regional economic integrations per se will not produce wanted results using the example of the regional economic integration EU. There are certain preconditions that need to be fulfilled as well as commitment to implementation of the regional economic integrations rules. Also, there are no universal effects, all potential effects are unique for a certain country and depend upon different, country specific factors.*

Key words: *regional economic integrations, development*

JEL classification: *F15*

INTRODUCTION: THE TREND OF COUNTRIES INTERCONNECTING REGIONALLY

The growth in the number of regional trade blocs represents one of the most significant trends in international relations in the past years [Mato Grgić, Vlatka Bilas and Sanja Franc, 2012]. 511 notifications of regional trade agreements [RTAs] [counting goods and services separately] had been received by the GATT/WTO, of which 319 are in force

[WTO, web]. Regional agreements widely differ one from another, but they have all a common objective: to lower trade barriers among their member states and enhance economic growth, development and reduce poverty. However, the approach of the “new regionalism” defines regional integration as a multidimensional process that goes beyond trade and economic integration and that involves other dimensions such as politics, diplomacy, culture and policy harmonization [Bjorn Hettne, Andras Inotai and Osvaldo Sunkel, 1999].

Different processes usually coincide with regional integration to different degrees, depending on the region. Besides the direct effects, such as the improved access to the market when trading in goods, investments and, of recent, in services too, there may also be an increase in the functional cooperation in the areas such as regional infrastructure development, security, safeguarding of democracy, market size and income level increase, cooperation with regard to the movement of people, creation of regional investment funds and social programmes. In conclusion, it is possible to say that there are numerous ways of how creating regional integration may affect national economies [Mato Grgić and Vlatka Bilas, 2009].

Given the trend of expanding systems of regional economic integration, the overlapping memberships in several forms of regional integration may present a significant problem, especially for less developed countries. For example, the situation is particularly complex in the case of overlapping memberships of African countries. Their regional integration or the trend found therein is often called “spaghetti bowl”. However, there are a few potential advantages of overlapping memberships in several forms of regional integration [Marc Piazolo, 2001]. A member state of several forms of regional economic integration may be an interesting production location for foreign investors. It will attract foreign direct investment if other members of the regional economic integration model introduce a higher level of protectionist measures [higher tariffs, for instance] compared to this country. Once rules of origin are introduced, this potential advantage will decrease. Based on the history of European integration, it is mostly the founding members of regional integration that enjoy various economic advantages, rather than those that join the integration later. They are also politically more powerful, as they set conditions based on which new members may accede. While the advantages of overlapping memberships are difficult to measure, the problems caused by the overlapping membership can be easily detected [Piazolo, 2009]: [a] countries with memberships in several regional integration agreements may be interesting for foreign investors, but investors may also be deterred by the complexity of trade regulations that arise from the membership in different forms of regional integration, especially when there are many exceptions to the rule. Furthermore, the complexity due to the memberships in different types of regional integration models often reduces the obligation and pace at which governmental agencies implement trade agreements; [b] where governments attempting to implement the regulations of various regional integration arrangements are concerned, there is usually an evident trend of declining commitment to trade liberalization at a multilateral level. There are particularly significant fiscal implications of opening the domestic market, such as the loss of tariff revenue; [c] some countries face mutually conflicting obligations and inconsistencies and [d] political conflicts, within or between member states, delay further integration.

The purpose of this paper is to elaborate potential effects of regional economic integrating on member countries' development, since many countries consider accession to the regional economic integrations as necessarily beneficial to boosting its development, especially less developed countries. It is divided into four parts. After the introduction, in second part some potential effects of regional economic integrating on the member countries' development are discussed. In third part, the issues of economic heterogeneity among member countries and conducting common policies are analyzed. The fourth part of the paper contains conclusions.

REGIONAL ECONOMIC INTEGRATION AND POTENTIAL EFFECTS ON THE MEMBER COUNTRIES' DEVELOPMENT

Developing countries mostly look at regional integration schemes as a development tool of industrial policy. The advocates of import-substitution strategy of industrialization are aware of the problem of this strategy's enforcement in the context of small domestic markets and they see regional integration as a way to develop these industries on a more competitive ground.

In the static analysis, Vinerian effects of trade creation and diversion still hold the central position. Integration in which trade is primarily created is beneficial to its member countries, whereas those whose primary effect is trade diversion are harmful to both its members and to the world in general [Arvind Panagariya, 1998]. Furthermore, there are effects on the terms of trade. It is possible that one member country of the union, in which the effects of trade diversion are the primary effects, achieves great benefits by joining the union and changing the terms of trade within integration to its favor. It is because, individually, the members of a customs union may be relatively small compared to the global market but together they may become large and capable of affecting their terms of trade [Grgić and Bilas, 2009]. A broader approach, on the other hand, considers a systematic impact of regionalism on global trade system with primary objectives of answering the questions of whether expanding regionalism harms global welfare and whether regionalism assists or undermines multilateralism [Richard E. Baldwin, 2008].

It is considered that traditional efficiency benefits from removing barriers to economic activities are found in industrialized countries with large, diversified industrial structures and that the static effects in small, less well-developed countries are relatively small [Alan Matthews, 2003].

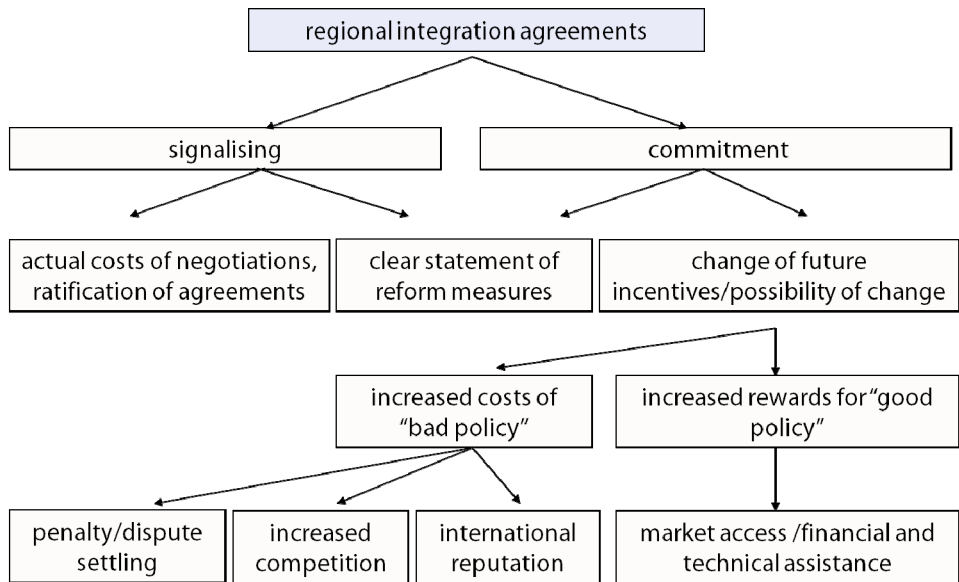
While regional integration models are often evaluated from a purely economic aspect, the new theory of regional economic integration emphasizes that integration can occur or a country may join an integration model for political reasons as well. Although trade integration/benefits from entering a regional economic integration model are most often mentioned as reasons, this is difficult to explain today when tariff levels are mostly lowered because of the process of trade liberalization. However, even when political motives are not so important, political will is a crucial ingredient of the integration process and very little progress can be made without it. At the same time, economic integration may have political consequences, for example, when it contributes to the stabilization of a political regime etc.

When analyzing the effects on welfare and where the assumption of perfect competition is concerned, the models allow for imperfect competition, economies of scale and product differentiation. These new analytical perspectives on market integration underscore the pro-competitive effects of larger markets, rather than comparative advantages. Additional sources of benefits to welfare under the assumption of imperfect competition involve some effect explained in further text [Matthews, 2003]. In many small countries, domestic markets do not boast a high number of companies and there is a tendency for companies to secretly agree on raising prices at the expense of consumers. Reducing trade barriers may compel companies to lower prices down to the level of the marginal cost. Large markets as a result of regional integration offer companies a chance to exploit economies of scale, reducing the costs and prices for local consumers and may enhance the range and diversity of products available to consumers.

The new theory also highlights a number of consequences of regional economic integration [Matthews, 2003]: [a] Accumulation or the effects on growth: If deeper integration improves the efficiency, it is likely that investments will increase too. If there are additional investments, countries may experience the medium-term effects on economic growth. If such investments are related to a more rapid technological progress or human capital accumulation, it is also possible to improve long-term growth rates; [b] Investment effects: A greater emphasis is put on the effect of regional integration on production by way of the effect on foreign direct investment and investment creation and diversion. Transaction cost and regulatory barriers. The traditional theory of customs unions was developed in the context of tariff reductions. However, the effects on welfare may be quite different if the barriers which are removed are those that increase costs; [c] Importance of credibility: The emphasis on credibility assumes ensuring the implementation of commitments which countries are bound by when joining a regional integration scheme.

One of the most important and often mentioned potential effects of regional integration is acquiring credibility and the possibility to implement reforms more successfully [Anja Zorob, 2007]. A certain level of credibility is needed, as investors, in particular foreign companies, will either not invest or will respond negatively to reforms if they do not expect their full enforcement. This will then encourage domestic interest groups opposing economic reforms to try and influence the government to restrict the planned measures. Regional integration agreements can contribute to the growth of reform credibility by creating a commitment of enforcement and signaling mechanisms for the implementation of trade and other political measures [Figure 1.]. Agreements could offer a reward for good policies or increase costs for bad policies. The danger of losing international reputation due to suspension or termination of an agreement can raise the costs of bad policy to such an extent that these exceed the costs of short-term return to the time-consistent policy.

Figure 1. Increased credibility of national governments as a result of regional integration schemes

Source: Adapted from: Zorob, Anja [2007] *The Potential of Regional Integration Agreements in Enhancing the Credibility of Reform: The Case of the Syrian-European Association Agreement*. German Institute of Global Area Studies [GIGA], Working Papers No. 51.

However, it is hardly likely that regional integration agreements will succeed in increasing the credibility of national governments and policies they implement if the countries are not committed to their obligations within the framework of the agreement. Also, it must be underscored that regional integration agreements cannot replace domestic reforms.

The costs of adjustment to trade reforms entering regional economic integration can be defined as different potential negative short-term result of trade liberalization [Steven J. Matusz and David Tarr, 1999]. They may include reduced employment and output, loss of human capital, macroeconomic instability resulting from the problems in the balance of payments and reduced government revenues. Regional economic integrating induces effects on global business as follows: [a] easier comparison of international prices, [b] lower prices, [c] reduced revenues/profits and [d] trade liberalization and eliminated monopolies. Since consumers have the possibility of easily comparing international prices and, therefore, they will shift their purchase to a lowest price country, it is likely that there will be a reduction in prices. Purchasing power parity and the “one price law” explain the expected drop in prices [William J. Kehoe, 2006]. As far as revenue/profit reduction is concerned, the pressure to reduce prices will most likely cause a drop in the companies’ revenues and, subsequently, a drop in profits.

There is also a developmental approach to regionalism among developing countries that was severely criticized in the framework of the analysis of static effects. In this analysis, the larger the share of third countries in total imports, the greater the tariff revenue loss when an agreement is formed. Similarly, trade partners with initially higher tariffs lose

more when an integration scheme is formed because higher tariff revenue is then redistributed away from them. Since developing countries often have high initial tariffs and are extra-regionally dependent, they will lose from the formation of integration. The costs manifested as the effect of trade diversion will be high with a high likelihood that not only single partner countries but also the overall integration scheme will lose. From this aspect, it comes as no surprise that many developing countries' regional integration schemes have failed. It is believed that regional integration will lead to a net effect of trade creation if this process is accompanied by a considerable level of trade liberalization and when emphasis is put on reducing trade barriers which create costs.

Furthermore, as mentioned regional integration models can also ensure political credibility, which is necessary to attract investment. This is why North-South agreements are preferred to South-South agreements, which may not be capable of generating significant gains in terms of credibility. The "hub and spoke" configuration of regional trade agreements often entails uneven bargaining powers. Each economic benefit for countries which are successful in forming regional trade agreements with a larger economy will be partially at the expense of those countries which are unable to do so. The domino effect can compel third countries to seek their own preferential arrangements at a later stage, and their joining the agreement will be negatively accepted by the countries that were the first ones to join it, if the inclusion of the former presents a threat to the latter group of countries.

Regional integration will affect growth through inter-regional technology diffusion. Spillovers will go from the leader to its followers. Because of integration, the country-follower has a possibility to access greater knowledge, which will stimulate its growth rate and increase product diversity. A progressive decrease in transaction costs through the removal of trade barriers together with product imitation can foster growth and convergence in a member state [David-Pascal Dion, 2004].

Small developing countries have some serious issues to consider related to regional integration, that is, a fear, in most cases related to [Gerald K. Helleiner, 1996]: political autonomy, adjustment costs and risk. It would be wrong to analyze the benefits and costs stemming from regional integration primarily based on the trade effects. Small countries can expect to have very little influence on the rules that must be harmonized. It is a fact that smaller countries have to adjust to the standards of more developed countries, irrespective of whether that is in line with their needs, conditions and possibilities.

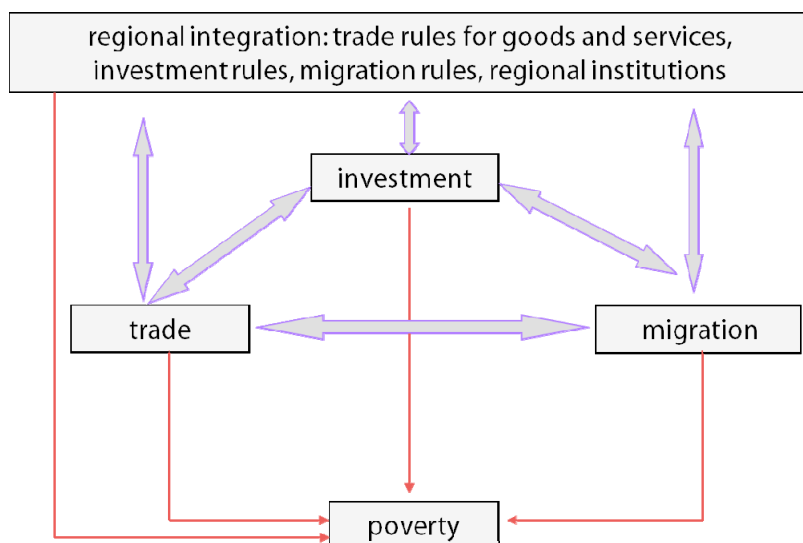
Many integration models involving developing countries were formed in the 1960s when the prices of resources were still on the flat part of their long-term path [Michel Fouquin, Rolf J. Langhammer and Rainer Schweickert, 2006]. The experience of the second half of the 20th century shows that resource-abundant countries were not the initiators of regional integration schemes. Also, once these countries were already a part of such schemes, they did not advocate integration deepening. Poor and resource-abundant countries in South-South integration schemes were victims of the trends of diverging incomes. These countries usually suffer from trade diversion in industry not only because their structure traditionally lags behind and is characterized by dualism. The main reasons are shocks due to fluctuating world prices. Generally speaking, countries rich in resources are oriented towards the global market. Therefore, integration agreements between these countries are usually inefficient [Fouquin, Langhammer and Rainer Schweickert, 2006].

Member states of regional integration must respect collective rules that regulate and govern their behavior. Therefore, it is of particular importance to have a quality monitoring system and regional economic integration management, which will consider the agreed criteria and principles. Systematic monitoring of regional integration is a relatively new activity. Better monitoring provides the possibility to achieve more efficient integration policies and transparent integration processes. In the new multi-level governance architecture, the regional or supranational level has become extremely important with a potential to become even more significant with the strengthening of regional integration trends. Institutionalized regional integration and cooperation involves, for example, ad hoc projects and policy coordination, functional integration, regional economic organizations, free trade areas etc. The possible actors interested in designing a system of indicators for regional integration involve: regional organizations, individual countries, academic and civil society and external governmental and non-governmental actors [Philippe De Lombaerde, Giulia Pietrangeli and Chatrini Weeratunge, 2008].

Many regional trade agreements of developing countries have not seen a full exploitation of the potential of liberalization and one of the most important factors for the failure of this kind is deemed to be the implementation of common integration commitments [Muhannad, A. El-Mefleh, 2006]. Therefore, the implementation is considered to be the Achilles heel of the developing country regional trade arrangements [Philippe De Lombaerde, Antoni Estevadeordal and Kati Suominen, 2008]. The causes of implementation problems are different: domestic political sensitivity, the lack of technical capacities in government agencies, the negotiations and implementation of several trade agreements at the same time. Furthermore, modern regional trade arrangements cover several member states and are deeper, which makes the significance, but also the problem of implementation huge.

There are stances that regional integration agreements contribute to poverty reduction. However, the link between the creation of a regional integration agreement and poverty is difficult to prove. There are many studies that analyze the impact of the creation of regional integration agreements on trade, on attracting FDI etc. Trade and investments are often associated with poverty but regional integration agreements alone are rarely related with poverty [Dirk W. te Velde, 2006]. Regional integration models affect the movement of products and production factors across borders, i.e., trade in goods and services and movement of people and capital, which can eventually affect poverty in various ways [Figure 2.].

Figure 2. *The impact of regional economic integration on poverty*

Source: Adapted from: Velde, W. D. te [eds.] [2006] *Regional integration and poverty*. SAD [Burlington]: Ashgate Publishing Company, pg. 4.

Regional integration models can also affect poverty through special initiatives or programmes, although, looking from a narrow perspective, these might be seen as movement of capital. Trade, investment, labour migration flows and complementary conditions that include public policies are essentially the channels through which regional integration agreements affect the level of poverty in a country [Velde, 2006].

The direct impact of specific changes in trade on poverty can be followed through prices, employment and fiscal effects on income and then through household analysis, to the income and assets aspects of poverty. Trade policy reforms affect: [1] the prices of foreign trade goods, [2] output, wages and employment opportunities and [3] government's fiscal position [Velde, 2006]. The main effect of regional integration will be a reduction in the prices of products traded within integration. The total effect on poverty will depend on which products are traded regionally and what the effect is on prices. Countries should increase their output if they specialize based on their comparative advantages. However, not all countries can benefit to the same extent [the static effect]. Many a time large member states will have a competitive advantage and most benefits. Smaller member states will most likely face increased competition from imports and production will therefore not increase that much. *Ceteris paribus*, the conclusion is that the impact on poverty is favourable in larger countries, and less favourable in smaller countries. Regional integration could affect poverty through dynamic effects on output and productivity, as is the case through competition and economies of scale. The effects on tax revenues depend on the pattern of trade and tariffs before and after regional integration. It can be expected that import liberalization will reduce government's revenues, since tariffs represent a significant source of budgetary income. However, this is not necessarily so. Lower tariffs can reduce evasion and avoidance of payments and collection efficiency can increase. In addi-

tion to this, if tariff revenue decreases, this can be compensated from other taxes. Nevertheless, in practice, tax revenues decline. Integration among developing countries affects only a minor part of their total trade and the effects on the volume of trade are smaller, as are the effects on government revenue. In the case of integration among developing countries and developed countries, the effect of trade diversion is more likely to occur and the effects on government revenue are greater. This indicates that there is a need to take political measures to neutralize the effects on income distribution.

By making a difference between static and dynamic effects, FDI can have both positive and negative dynamic effects. FDI is traditionally seen as an additional source of capital, crucial for the development of countries with insufficient economic capacity and infrastructure and low rates of domestic savings. Net effect will depend on the economic and political factors in the country recipient of FDI, on the specific sector and the strategies of multinational companies. The role of the government is to facilitate the development of private sector and actively support the link between domestic and multinational companies. There is a potential danger of divergence between members of developing country regions as a result of an uneven distribution of benefits and a potential danger of agglomeration. The agglomeration effects refer to a spatial clustering of an economic activity suitable for the growth of productivity, and are another way to affect poverty through investment. These effects can occur within the country or between countries.

The static effects of migration can be illustrated by the 2x2x2 Heckscher-Ohlin model variation. If neither trade in goods nor capital flows are allowed, free movement of workers will also bring about production price equalization in a situation when labour is optimally allocated. However, besides static, there are also dynamic effects. As already mentioned, it is necessary to distinguish the effects on the country of emigration and the effects on the country of immigration. The emigration of workers reduces unemployment and increases wages. Following the emigration, workers send remittances back home. These remittances represent a significant source of foreign capital flows, especially for developing countries. According to the World Bank, the remittances for Sub-Saharan Africa constitute a third of total FDI flows [World Bank, 2003]. However, it is considered that migration flows as the regional integration's channel of influence on poverty have a limited impact compared to trade and investment.

IMPLICATIONS OF ECONOMIC HETEROGENEITY AMONG MEMBER COUNTRIES ON CONDUCTING COMMON POLICIES AND BOOSTING DEVELOPMENT: THE CASE OF THE EU

European integration is an endogenous process which arises from a collective and autonomous political project, and is not determined by external pressure. The cooperation around resources, in particular coal and steel production, was seen to be a precondition for peace and stability [Anne-Sophie Claeys and Alice Sindzingre, 2003]. The European Union [EU] was built through the integration of economic and sectoral policies. According to a functionalist approach, political integration should follow from economic solidarity. Further developments have revealed the limitations of this approach and the need for a true political will, not only to achieve economic integration but also to deepen integration. Besides economic integration through common sectoral policies, member states have

accepted transferring a part of their sovereignty to European institutions. The EU experience is widely accepted not only as an example but also as a model for regional economic integration [Sanoussi Bilal, 2005]. The EU approach to regionalism creates both possibilities and challenges for the regional integration process of developing countries.

European experience in its way to integration shows that countries of different size and market access can cautiously increase their political and economic share, thanks to a system that guarantees a single market, supra-national law and institutions and common values and interests [Roberto Ridolfi and Andrea S. Rotondo, 2006]. Total rights and obligations accumulated during this integration process have led to the development of a kind of “European identity“.

Today, the EU counts 27 member states and is known as one of the most successful regional integration models in the world. The EU institutions reflect a complex interaction and continuous clashes between supranational and intergovernmental characteristics of this regional integration model.

From a global aspect, it can be said that the EU is the most open market for the poorest countries. The generalized system of preferences allows for tariffs to be reduced with no quantitative restrictions. The reductions are formed in line with product sensitivity. While less sensitive products enter the EU market with no tariffs, sensitive products enter the market with a reduced tariff rate of 3,5%. Special arrangements reward the countries' efforts to approximate to some internationally agreed labour or environmental standards by fostering sustainable development and ensuring additional trade preferences by further reducing tariffs by 5% [Pascal Kerneis, 2007].

The free movement of people is one of the main principles of the European Union, i.e., one of the four freedoms of the internal market. These were already established in the first Treaty establishing the European Community. As integration developed, so did the regulations on the free movement of people, i.e., this right was regulated by various regulations, agreements and acts. The Treaty of Amsterdam, signed in 1998, brought in new initiatives in the area of the free movement of people, immigration and asylum and the importance of setting the objective of increasing employment was particularly highlighted. The full implementation of free movement of people and workforce is restricted by the controls of entry, which are carried out by old member states in respect of workers from new member states. These restrictions are justified by the fact that there are huge competition pressures in the labour market for workers with low qualifications, which might cause migrations in only several specific countries. European citizens face legal, practical or administrative barriers when moving to a different member state. Besides this, the problems of incomplete implementation of laws, lengthy administrative procedures, insufficient information on the rights of workers, insufficient cooperation between member states and other issue have not been solved yet.

After accomplishing the free movement of goods and services, the end of the 1980s saw first attempts to liberalize capital flows. The control of capital flows became a common responsibility of all European countries by the end of the 1970s. Most countries introduced considerable controls, which affected the prices of assets and the portfolio of capital flows. Exceptions to this were Germany, the Netherlands, Belgium and Luxembourg, which historically had low controls [Mato Grgić, Vlatka Bilas and Sanja Franc, 2012a]. The total liberalization of capital flows in the framework of the EU was agreed on in

1988, and came into force in 1990. As a result, the liberalization of capital flows was accompanied by the development of the economic and monetary union, and all this was embodied in the Maastricht Treaty signed in 1992. The Treaty banned any restrictions to capital movement between member states, but also between member and non-members. Furthermore, the liberalization of capital movement enabled greater FDI inflows and outflows. The European Union is the biggest investor in the world, owns a third of world FDI stock, exclusive of intra-EU investment, and a half world stock when intra-EU investment is included [European Commission, 2008]. Only intra-EU investment accounts for more than 30% of world stock. The most developed member states have been recognized as significant providers of FDI, while both developed and developing countries have been recognized as FDI recipients. The research of Ray Barell and Nigel Pain [1997] showed that FDI played a significant role in the technological progress of the private sector in the EU-15 group and that it positively affected economic growth in all European countries. Roland Döhrn, Antoine-Richard Milton and Nils A. Radmacher-Nottlemann [2001] observed the impact of increased FDI inflows in the new member countries in the mid 1990s after their accession to EU became probable. The authors claim that FDI is a source of a transfer of technology, skills and knowledge and better governance. According to their research, half of inflows in the new member states came from the existing EU members, mostly from Germany. They proved that there was a positive correlation between economic growth and FDI per capita. Teodora Borota and Ali M. Kutan [2008] explored the impact of trade and foreign direct investment on economic growth of the EU-15 countries. The results of their research did not provide any evidence on the impact of capital formation on economic growth. On the other hand, it was proved that there was a positive impact of FDI on technological development. The authors concluded that the formation of the EU economic integration positively affected economic growth to the extent to which FDI inflows were increased.

Although the European Union is considered to be an example of successful integration, there are several challenging areas in which progress has not been satisfactory. The average EU economic growth rate is lower than in most of its economic partners, and this is a consequence of the productivity gap that has been accentuated over the past decade. Within the EU, employment rates are lower than in other developed parts of the world such as, for example, the USA and Japan. The demographic statistics of the region are also not favourable. The combination of a decreased number of working age people and an increased number of retired people exerts an additional pressure on social systems [European communities, 2008]. The EU enlargement can also create considerable problems. Since the EU is an extremely heterogeneous region, different political, cultural and socio-economic problems may arise. It is necessary to create and implement such laws, policies and programmes that will regulate business, health and social systems and successfully face potential problems. Social security models differ from one country to another and there is an additional risk of social exclusion. All this indicates that there is a need to invest in human and physical capital, as well as to create a friendly environment and a system of social welfare that will fight social exclusion. Innovation in educational systems is a key for achieving economic growth, social inclusion and participation of population of all ages, nationalities and cultures [Mark Boden et al., 2010]. Furthermore, it is necessary to create such a system that will be capable of facing the intense competition in the global markets for goods and capital. The emerging markets of Asia, Latin America, Russia and Eastern Europe have rapidly developed their financial assets and markets.

Financial and commodity flows have become more global and less European [Boden et al., 2010]. In order to successfully face new challenges and maintain its competitive position, the EU must ensure a stable and free access to raw materials and energy.

Various studies showed positive impact of the membership in the EU on member countries development, but also are not exclusive about them. The study carried out by Jesús Crespo-Cuaresma, Maria A. Dimitz and Doris Ritzberger-Grünwald showed that the EU15 membership had positive and asymmetric effects on long-term member state growth rates. The outcome of their research acts as an empiric support to the endogenous theory of growth, indicating that less well-developed countries mostly benefit from joining the broader technological framework offered by regional integration. However, technology is not the only factor explaining EU membership-related growth, this can partly be attributed to financial assistance for poorer member states. David L. Ellison [2001] states that if trade liberalization includes greater capacities for economic competitiveness and growth, then EU membership is supposed to generate the highest possible return on the political decision to join integration; however, the likelihood of all countries benefiting equally from economic integration remains an issue. Regional and structural funds can affect and be of great assistance to poorer countries, but it has also been proven that these funds do not generate long-term growth effects [Michele Boldrin and Fabio Canova, 2000]. The results of research conducted by Dan Ben-David and Ayal Kimhi [2000] show those countries trading more intensely converge more. Since EU countries trade intensively, or since intra regional trade is intensive within EU, we can expect according to these results that EU countries would converge more.

Moreover, enlarging the European Union can create considerable problems. The level of economic development in some new member states and candidate countries is much lower than in the “old” EU member states. Therefore, these countries require significant transfers from older member states to bring their level of economic development up to a satisfactory level.

The most serious problem of E[M]U enlargement is the lack of convergence, which causes significant risks during the transition towards joining the monetary union. Since the union of the 27 countries is heterogeneous, the likelihood of asymmetric shocks is high. The questions arise: since these obvious differences among the EU members, is it appropriate to conduct mutual policies which are not able to take into consideration these differences? Would it be more appropriate to leave certain space to less developed countries in order to adjust policies to their special needs? Ljubo Jurčić, Vlatka Bilas and Sanja Franc [2012] answer these questions affirmatively. Surely, uniformed policies will not be able to foster economic growth and development in each member country equally due to different conditions among them. Less developed member countries need to achieve higher and sustainable growth rates in order to achieve high and sustainable convergence. Without real, structural, and finally, nominal convergence, costs of forming monetary and economic union increase.

Given the rather low flexibility of the EU labor market, the single monetary policy will hardly suit all member states [Ljubo Jurčić, Vlatka Bilas and Sanja Franc, 2011]. Essentially, the effects of union enlargement on old member states are significant in terms of European Union institutional capacity-building and fiscal implications, while the effect of monetary integration in new member states on managing the monetary policy in the

Union is insignificant. For example, even if the inflationary rate in new member states were three percentage points above the average inflationary rate in the old EMU member states, there would be a shift in the EMU's aggregate inflationary rate of only 0.2 percentage points [Klaus Gern et al., 2004]. The future of EU development depends on maintaining a sense of togetherness and joint activities. A strategy is needed to enable long-term sustainability, higher employment rates, higher productivity and social cohesion. An example of such strategy is "Europe 2020", which defines the vision for the European economy and society in the 21st century. The strategy has three priorities [European Commission, 2010]: [1] achieving "smart" growth, which implies developing a knowledge- and innovation-based economy; [2] achieving sustainable growth by stimulating a more efficient use of resources, environmental protection and competitiveness; [3] achieving inclusive growth imply creating a high rate of employment, with social and territorial cohesion. In order to achieve the abovementioned priorities in an easy and quick way, seven initiatives have been launched. These include [European Commission, 2010]: [1] facilitating access to financing for the activities of research and development and innovations, [2] improving the quality of educational systems and facilitating the entry of youth into the labour market, [3] fostering efficient use of natural resources, [4] developing an industrial policy suitable for the conditions of globalisation, [5] modernizing the labour market, [6] stimulating the development of skills and life-long learning and [7] fight against poverty.

CONCLUSIONS

Regional economic integrating can produce both positive and negative effects on member countries. Which group of effects will prevail depends upon different country and regional economic integration specific factors. Even if positive effects prevail, some groups or sectors within an economy can experience losses or negative effects. Considering accession to or creating a regional economic integration necessarily as a tool of achieving higher growth and faster development is often mistake of developing countries. There are certain preconditions that need to be fulfilled in order to achieve such gains. First, there are possible costs and losses from trade reforms – if countries are not on satisfying level of competitiveness, these losses can be even bigger and manifest as an increase in unemployment, devastating home industries, etc. Second, in some types of integrations there are huge economic and social differences among member countries which put a lot of pressure on successful deepening of regional integration, and also make questionable possibility of conducting beneficial for all common policies. For example, because of the existing economic heterogeneity among the EU member countries, it is difficult to accomplish that mutual policies suit each member country in achieving its own specific goals. Most probable losers in these arrangements would be smaller and less developed countries, having in mind their weights in total regional economy as well as bargaining power within the integration. Considering the EU, each member country and potential member countries should develop their own strategy of regional economic integrating in a manner it enables them to benefit from such processes and to minimize potential losses. Regional economic integrating per se will not bring solutions to the developmental problems and those who rely merely on the process of integration could end up disappointed. There are risks of concluding regional agreements and good reasons for implementing

individual domestic policies, since the harmonization of policies does not generally enhance welfare in all member countries of a region, and these risks should be acknowledged and properly treated.

Finally we can conclude that that entering or creating regional economic integrations will not automatically produce wanted results on the country's development. There are certain preconditions that need to be fulfilled and there should be a clear commitment to implementation of the regional economic integrations rules. Also, there are no universal effects, all potential effects are unique for a certain country and depend upon different, country specific factors.

REFERENCES

1. Baldwin, Richard E. [2008] Big-think regionalism: A critical survey. National Bureau of Economic Research, Working paper 14056.
2. Barell, Ray and Pain, Nigel [1997] Foreign direct investment, Technological change, and economic growth within Europe. *Economic Journal*, Vol. 107 [445], pg. 1770-1786.
3. Ben-David, Dan and Kimhi, Ayal [2000], Trade and the Rate of Income Convergence. NBER, Working Paper 7642.
4. Bilal, Sanoussi [2005] Can the EU Be a Model of Regional Integration? Risks and Challenges for developing countries. Globalization Studies Network Second International Conference on Globalization: Overcoming Exclusion, Strengthening Inclusion, Dakar, 29-31 Aug 2005. Available at: [http://www.ecdpm.org/Web_ECDPM/Web/Content/Download.nsf/0/52D667FD6C95057DC125719D004B65F6/\\$FILE/Bilal%20Can%20EU%20be%20a%20model%20of%20RI%20Draft%20for%20comments.pdf](http://www.ecdpm.org/Web_ECDPM/Web/Content/Download.nsf/0/52D667FD6C95057DC125719D004B65F6/$FILE/Bilal%20Can%20EU%20be%20a%20model%20of%20RI%20Draft%20for%20comments.pdf) [20 Sept 2010].
5. Boden, Mark, Cagnin, C., Carabias, V., Hegeman, K. and Konnola, T. [2010] Facing the future: time for the EU to meet global challenges. European Commission: JRC scientific reports.
6. Boldrin, Michele and Canova, Fabio [2000] Inequality and Convergence: Reconsidering European Regional Policies, Lisbon, Paper presented at the 31st Panel Meeting of „Economic Policy“.
7. Boreiko, Dimitri [2002] EMU and Accession Countries: Fuzzy Cluster Analysis of Membership. Central Bank of Chile. Working Paper No. 189.
8. Borota, Teodora and Kutun, Ali M. [2008] Regional integration and economic growth: the case of the European Union. *The Journal of International Trade and Diplomacy* 2 [1], pg. 98-113.
9. Claey's, Anne-Sophie and Sindzingre, Alice [2003] Regional integration as a transfer of rules: the case of the relationship between the European Union and the West African Economic and Monetary Union [WAEMU]. Development Studies Association Annual Conference, 10-12 September, Glasgow. Available at: www.acp-eu-trade.org/.../Claey's-A-and-Sindzingre-A_EN_01092003_EDPS_Regional-Integration-as-a-Transfer-of-Rules.pdf [20 Sept 2010].
10. Crespo-Cuaresma, Jesús, Dimitz, Maria A. and Ritzberger-Grünwald, Doris [2002], Growth, Convergence and EU membership. Oesterreichische Nationalbank, Working Paper 62.
11. De Lombaerde, Philippe, Estevadeordal, Antoni and Suominen, Kati [eds.] [2008] Governing regional integration for development. England [Hampshire]: Ashgate Publishing Company.
12. De Lombaerde, Philippe, Pietrangeli, Gulia and Weeratunge, Chatrini [2008] Systems of Indicators for Monitoring Regional Integration Processes: Where Do We Stand? *The Integrated Assessment Journal* 8 [2], pg. 39–67.
13. Dion, David-Pascal [2004] Regional integration and economic development: A theoretical approach. Governance and the Efficiency of Economic Systems, Discussion Paper No. 20.
14. Döhrn, Roland, Milton, Antoine-Richard. and Radmacher-Nottelmann, Nils A. [2001] The impact of trade and FDI on cohesion. Final report to the European Commission DG Regional Policy, RWI Essen. Available at: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/trade_en.pdf [1 July 2010].
15. Ellison, David L. [2001] CEEC Prospects for Convergence: A Theoretical and Historical Overview [online]. Available at: <http://fesportal.fes.de/pls/portal30/docs/FOLDER/POLITIKANALYZE/COHELLISON.PDF> [3.06.2007].
16. El-Mefleh, Muhannad A. [2006] Economic Analysis of Regional Economic Integration. Available at: <http://aabss.org/Perspectives2006/AABSS2006Article6EconomicAnalysis.pdf> [22 Jan 2010].

17. European Commission [2010] Communication from the Commission: EUROPE 2020, A strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Available at: http://ec.europa.eu/eu2020/index_en.htm [20 July 2010].
18. European Commission: Directorate general for trade [2008] Global Europe; EU performance in the global economy. Available at: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2008/october/tradoc_141196.pdf [20 July 2010].
19. European Communities [2008] The 2009 ageing report. European economy 7/2008.
20. Fouquin, Michel, Langhammer, Rolf J. and Schweickert, Rainer [2006] Natural Resource Abundance and its Impact on Regional Integration. Curse or Blessing? ELSNIT/Fundacao Getulio Vargas Conference Sao Paulo, 7 April 2006. Available at: <http://www.cepii.fr/anglaisgraph/communications/pdf/2006/070406/fouquin.pdf> [24 June 2010].
21. Gern, Klaus J., Hammermann, F., Schweickert, R. and De Souza, L. V. [2004], European Monetary Integration after EU Enlargement. Institut für Weltwirtschaft Kiel. Discussion Paper.
22. Grgić, Mato and Bilas, Vlatka [2009] International Economics. Zagreb: Lares plus.
23. Grgić, M., Bilas, V., Franc, S. [2012] Regional economic integrations: effects and perspectives. Zagreb: Sinergija.
24. Grgić, Mato, Bilas, Vlatka, Franc, Sanja [2012a] Regionalne ekonomske integracije u svijetu. Zagreb: Sinergija.
25. Helleiner, Gerald K. [1996] Why small countries worry: Neglected issues in current analyses of the benefits and costs for small countries of integrating with large ones. *World Economy* 19 [6], pg. 759-63.
26. Hetne, Bjorn, Inotai, Andras and Sunkel, Osvaldo [1999] Globalism and the new regionalism. London: Macmillan Press.
27. Jurčić, Ljubo, Bilas, Vlatka, Franc, Sanja [2011] Economic growth and development of less developed countries within regional integrations: the case of the EU. In: Kandžija Vinko [ed.]. - Rijeka: University of Rijeka – Faculty of Economics – Chair Jean Monnet, pg. 1-14.
28. Jurčić, Ljubo, Bilas, Vlatka, Franc, Sanja [2012] The new EU members after seven years of membership In: Antevski, M., Mitrović, D. [eds.] Western Balkans: from stabilisation to integration. Beograd, Srbija: Institut za međunarodnu politiku i gospodarstvo, pg. 63-79.
29. Kehoe, William J. [2006] Regional and Global Economic Integration: Implications for Global Business. Available at: <http://www.abe.sju.edu/proc2006/kehoe.pdf> [24 June 2010].
30. Kerneis, P. [2007] The view of the European Services Industry. The Third World Services Congress in Bogota: Multilateral Trading System and New Challenges of FTAs, RTAs towards Sustainable Development. Available at: www.tralac.org/unique/tralac/pdf/20070229_Kerneis.ppt [1 Aug 2010].
31. Matthews, Alan [2003] Regional Integration and Food Security in Developing Countries. Food and Agriculture Organization of the United Nations training materials for agricultural planning 45. Roma: FAO.
32. Matusz, Steven J. and Tarr, David [1999] Adjusting to Trade Policy Reform. Available at: <http://www.wto.org/english/whatsnew/article%20RR%20ASR%20for%20NZ%20final.pdf> [20 Sept 2010].
33. Panagariya, Arvind [1998] The Regionalism Debate: An Overview. Available at: [http://www.columbia.edu/~ap2231/Policy%20Papers/overview-we\[1\].pdf](http://www.columbia.edu/~ap2231/Policy%20Papers/overview-we[1].pdf) [22 May 2005].
34. Piazolo, Marc [2001] Regional Integration in Southern Africa: Motor of Economic Development? Available at: <http://www.essa.org.za/download/papers/reginteg.pdf> [24 June 2010].
35. Ridolfi, R. and Rotondo, A. S. [2006] The EU as Integration Model: How relevant is the European experience to the Pacific? Available at: <http://www.delfji.ec.europa.eu/en/whatsnew/article%20RR%20ASR%20for%20NZ%20final.pdf> [20 Sept 2010].
36. Velde, W. Dirk te [eds.] [2006] Regional integration and poverty. The USA [Burlington]: Ashgate Publishing Company.
37. World Bank [2003] Global economic prospects 2004. Washington: World Bank.
38. WTO. Available at: http://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm [14.9.2012].
39. Zorob, Anja [2007] The Potential of Regional Integration Agreements in Enhancing the Credibility of Reform: The Case of the Syrian-European Association Agreement. German Institute of Global Area Studies [GIGA], Working Papers No. 51.

ULOGA REGIONALNIH EKONOMSKIH INTEGRACIJA U POTICANJU RAZVOJA ZEMALJA ČLANICA: PRIMJER EUROPSKE UNIJE

Vlatka Bilas¹, Sanja Franc², Mario Čulina³

¹Vanredni Profesor, Odjel za međunarodnu ekonomiju, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska. E-mail: vbilas@efzg.hr.

²Doktor nauka, asistent u nastavi i istraživanju. Odjel za međunarodnu ekonomiju, Ekonomski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatska. E-mail: sfranc@efzg.hr.

³Regional sales manager for Gristiren Ltd., Greece. E-mail: culina@tel.net.ba.

Sažetak: U ovom radu fokusirali smo se na slabije razvijene zemlje u okviru regionalnih ekonomskih integracija, analizirali potencijalne efekte ulaska ovih zemalja u takve oblike suradnje te teoretski pokušali potkrijepiti našu glavnu tezu da ulazak ili stvaranje regionalnih ekonomskih integracija se neće proizvesti željene rezultate, a koristeći primjer regionalne ekonomske integracije Europske unije. Postoje određeni preduvjeti koji se moraju ispuniti ako i potreba za predanošću u implementaciji pravila regionalne ekonomske integracije. Regionalne ekonomske integracije mogu proizvesti i pozitivne i negativne efekte svojim zemljama članicama. Koja grupa efekata će prevagnuti ovisi o različitim, zemlji i samoj regionalnoj integraciji specifičnim čimbenicima. Čak i ako pozitivni efekti prevagnu, neke grupe ili sektori unutar ekonomije mogu iskusiti gubitke ili negativne efekte. Smatranje pristupanje ili stvaranje regionalne ekonomske integracije nužno alatom za ostvarivanje bržeg ekonomskog rasta i razvoja česta je greška zemalja u razvoju. Prvo, nisu svjesne mogućih troškova i gubitaka od trgovinske reforme – ako se ne nalaze na zadovoljavajućoj razini konkurentnosti, ovi gubitci mogu biti i veći te se manifestirati porastom nezaposlenosti, uništavanjem i slabljenjem domaćih industrija, i drugo. Drugo, u nekim tipovima integracija velike su ekonomske i socijalne razlike među zemljama članicama što stvara veliki pritisak na uspješno produbljivanje regionalne integracije te čini upitnim mogućnost vođenja zajedničkih politika na način da su korisne za sve zemlje članice. Primjerice, zbog postojeće ekonomske heterogenosti među članicama EU, teško je postići da zajedničke politike odgovaraju svim zemljama članicama u ostvarivanju njihovih ciljeva. Najvjerojatiji gubitnici u ovakvim situacijama su većinom manje zemlje i slabije razvijene zemlje, imajući na umu njihove udjele u ukupnoj regionalnoj ekonomiji kao i pregovaračku moć u okviru integracije. Sve zemlje članice i potencijalne članice regionalnih ekonomskih integracija trebaju razviti vlastite strategije regionalnog ekonomskog integriranja na način koji im omogućava ostvarivanje koristi od tih procesa i minimiziranje potencijalnih gubitaka.

Ključne riječi: regionalne ekonomske integracije, razvoj

JEL klasifikacija: F15

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

ODRŽIVI RAZVOJ KAO STRATEGIJA UNAPREĐENJA ŽIVOTNOG STANDARDA I SOCIJALNE INKLUZIJE U VREMENU KRIZE

Jovo S. Cabo¹, Nada N. Debeljački²

¹Cabo Jovo, diplomirani ekonomista na master studijama na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, Grad-
ska opština Vračar u Beogradu

²Mr Nada Debeljački, specijalista i magistar Evropskog prava, Doktorant na Pravnom fakultetu Univerziteta u
Beogradu, e-mail: nadadebeljacki@yahoo.com

Rezime: Države Balkana su na početku XXI veka u vremenu krize. Njihov odnos sa Evropskom unijom (EU) je na različitim stepenima pridruživanja ili članstva u toj međunarodnoj organizaciji. Za unapređenje životnog standarda i socijalne inkluzije, u vremenu krize, je neophodan razvoj strategije održivog razvoja. Radi sprovođenja politike održivog razvoja u svim oblastima društva, potrebno je uvesti i unapređeni način javnog upravljanja prema načelu supsidijarnosti. U radu se analizira razvoj strategije održivog razvoja i uvođenje načela supsidijarnosti, kao unapređenog načina javnog upravljanja u vremenu krize, u uslovima decentralizacije vlasti i javne uprave.

Održivi razvoj podrazumeva tri stuba: održivu ekonomiju, održivi socijalni/društveni razvoj i zaštitu životne sredine. Za održivi razvoj su takođe važne institucionalna komponenta i humana/etičko-moralna komponenta. Pojam supsidijarnosti obuhvata pravni institut/opšte načelo, kojim se pravno, putem ustava i zakona, odnosno konstitutivnim aktom međunarodne organizacije, određuje odnos i kordinacija centralnih i necentralnih organa vlasti i javne uprave, pri čemu u decentralizovanom sistemu, centralni organi rešavaju samo pitanja koja nisu u njihovoj nadležnosti, pod uslovom da ista mogu rešiti efikasnije i ekonomičnije nego što bi ih rešili necentralni organi (opštinski, regionalni, pokrajinski).

Ključne reči: održivi razvoj, supsidijarnost, životni standard

JEL klasifikacija: Q01- Sustainable Development, K2 - Regulation and Business Law

UVOD

U naučnoj, pedagoškoj i stručnoj literaturi o održivom razvoju postoje mnoge interpretacije pojedinih elemenata i aspekta održivosti, počev od formule „Tri stuba održivosti“: ekonomski, socijalni i ekološki, pa preko više desetina principa i indikatora održivosti.

Preovladava koncept da je za održivi razvoj potrebno ispunjenje više pretpostavki. Naime, neophodna je harmonizacija različitih aspekata ekonomskog, socijalnog i ekološkog razvoja. Ranije su se posebno izučavali ekonomsko - politički problemi i globalni razvojni socijalni problemi, a izolovano su se posmatrali ekološki problemi.

Za određivanje pojma održivog razvoja važne su i institucionalna komponenta i humana/etičko – moralna, a sve u cilju solidarnosti prema dolazećim generacijama.

Reforma pravnog sistema podrazumeva uvođenje načela koja se u nas do sada nisu primenjivala, kao što je supsidijarnost u procesu decentralizacije i održivi razvoj kao koncept.

ODRŽIVI EKONOMSKO SOCIJALNI RAZVOJ

Održivi ekonomski razvoj, kao i svaki razvoj zasniva se na privredi zasnovanoj na znanju. Ekonomski rast društva je zasnovan na znanju, štedi resurse, povećava efikasnost faktora i elemenata održivog razvoja i produktivnosti rada što doprinosi ukupnom održivom razvoju društva. Nadalje, u razvijenim društvima, zasnovanim na znanju ekonomije i sveopštem znanju, život ljudi je dugovečniji (Japan, SAD, Nemačka, Kina).

Pored ljudskih resursa, značajno utiče na održivi ekonomski razvoj i tehnološki progres. Pozitivan primer, u uslovima svetske ekonomske krize, je Južna Koreja, koja optimalno posvećuje pažnju ekonomskom, socijalnom i ekološkom razvoju svog društva.

Znanje u privredi i ostalim delatnostima daje ekonomske rezultate. To je produktivni faktor koji ima cenu i efekte, a utiče na povećanje doprinosa svih ostalih proizvodnih faktora, što direktno i indirektno utiče na životni standard i socijalnu inkluziju.

Koncept održivog razvoja je u razvoju, nije statična kategorija i odnosi se na nacionalni/državni nivo i nadnacionalne integracije.

Evropska unija je 2000. godine, u „Lisabonskoj strategiji“ zacrtala da Unija do 2010. godine treba da postane najkonkurentnija i najdinamičnija svetska ekonomija zasnovana na znanju, sposobna za održiv ekonomski rast sa više radnih mesta i sa bolje plaćenim radnim mestima. EU je pri tom istovremeno osmislila i oko 50 specifičnih mera i politika čije bi ostvarenje trebalo da vodi ka pomenutom cilju. Imajući to u vidu može se zaključiti da i velike regionalne zajednice sveta na današnjem stepenu razvoja pokušavaju duboko da promisle i osmisle svoj budući razvoj okrenut interesima čoveka u skladu sa prirodnim okruženjem, na principima održivosti, odnosno harmoničnog razvoja usaglašenog sa principima morala i humanosti.

Ekonomski razvoj Republike Srbije zahteva temeljnu rekonstrukciju, od promene ekonomskog sistema i reforme aktuelne privredne strukture, do prihvatanja i primene koncepta ekonomije zasnovane na znanju, o čemu će u daljem tekstu biti još reči.

Održivi socijalni razvoj, kao segment sveukupnog održivog razvoja, podrazumeva društvenu ravnotežu i socijalu pravdu.

Privreda i društvo danas treba da vode usaglašen privredni i socijalni razvoj kako bi se održivost obezbedila i na socijalnom / društvenom planu. Naime, socijalni problemi današnjeg sveta sve više potresaju nacionalni regionalni i globalni razvoj. Ne može se govoriti

o stabilnosti u okolnostima nesnosnog masovnog siromaštva, epidemije zaraznih bolesti, gladi, necivilizacijskih uslova stanovanja, beskućništva, visoke nezaposlenosti, kao i masovnog kriminala, korupcije i trgovine ljudima. U takvom stanju nema održivosti, ma kakve bile stope rasta privrede ili rezerve prirodnih resursa. U globalnom shvatanju, ponajviše zahvaljujući konceptu UN, stalo se na stanovište da nema dobre ekonomije i zdrave životne sredine koji ne služe ljudima [P.Djukić, 2011, str. 28 i 29].

Ekonomisti, političari, sociolozi, filozofi i „humanitarci“ jednako ubedljive argumente izlažu dokazujući dva krajnje oprečna stanovišta, pa odgovor na pomenuta pitanja može biti i potvrđan i odrećan. Došavši i sami do ovakvog zaključka, autori najnovijeg izveštaja UNDP-a o humanom razvoju za 2002. primećuju paradoks: da se uprkos opštem smanjenju siromaštva u svetu nivo nejednakosti među pojedinim zemljama i regionima u poslednje vreme povećao [P.Djukić, 2011, str. 29-32].

Stanje ljudskog kapitala je najbolji indikator garancija održivog razvoja, pa su mnogi drugi ciljevi u krajnjoj liniji postali izlišni, bez garancija koje održivi razvoj pruža ljudima i zajednici. S tog stanovišta, najčešće se u projekcijama održivog razvoja pojavljuju tzv. Milenijumski ciljevi koje su Ujedinjene nacije proglasile kao svoje dugoročne ciljeve radi poboljšanja života na planeti u trenutku smene drugog i trećeg milenijuma. U tom smislu su se u razumevanje koncepta održivog razvoja, na neki način došli do izražaja motivi za smanjenje siromaštva, gladi i neuhranjenosti u svetu, zaraznih bolesti, beskućništva, nemogućnosti elementarnog obrazovanja i bazične zdravstvene zaštite, načina života bez elementarnih sanitarnih uslova itd.

ZAŠTITA PRIRODE I RESURSA

Zaštita životne sredine je treći stub održivog razvoja, bez kojeg nema održivog razvoja. Bez zaštite prirode i resursa nema ni održive privrede, koja utiče povratno na razvoj svih resursa.

Ekonomija zasnovana na znanju i u društvu socijalne ravnoteže reflektuje se na stanje životne sredine i status prirode. Ni jedan zahvat ekonomske i socijalne politike nema mnogo smisla ukoliko se odražava na pogoršanje životne sredine i time dovodi upitanje normalan život ljudi u saglasnosti sa ekološkim kapacitetom zemlje i zakonima prirode.

Današnji koncept koji projektuje ovaj ili onaj aspekt razvoja, mora u sebi da sadrži segment ili aspekt ekološke zaštite u širem smislu ili zaštite prirodne sredine i prirodnih resursa. Utoliko sve strategije održivog razvoja današnjeg sveta računaju na zaštitu prirodne baštine, biodiverziteta, neobnovljivih resursa. Na osnovu dosadašnjeg sagledavanja ekonomsko - ekološkog kompleksa u teoriji i praksi, takvu strategiju je moguće kreirati, a njena osnovna načela morala bi, u izvesnom smislu, imati imperativan karakter. Razume se da se zahtevi za ekološkim standardima i principima održivog razvoja moraju sprovoditi prvenstveno u okviru zakona, koji se uklapaju u sistem tržišne privrede. Naime, sve više u teoriji i praksi prevladava mišljenje da je svojevrсни „zeleni ekstremizam“, koji se ispoljavao kroz razvojno neprihvatljive i u krajnjoj liniji besplodne akcije zaštite „svega i svačega“ danas u ozbiljnoj krizi, tako da su mnogi ekolozi prihvatili logiku profita i tržišne privrede, ne samo kao neminovni, već i kao nepohodni ambijent za delovanje u pravcu održivog razvoja [P.Djukić, 2011, str. 29-32].

Po većini autora održivi razvoja je razvoj kojim se ide u susret potrebama sadašnjosti tako da se ne ugrožava mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje sopstvene potrebe... U suštini održivi razvoj je proces promena unutar koga su eksploatacija resursa, usmeravanje investicija, orijentacija tehnološkog razvoja i institucionalne promene u harmoniji i omogućavaju korišćenje sadašnjih i budućih potencijala, kako bi se zadovoljile ljudske potrebe i aspiracije [World commission on Environment and Development, 1987].

Komponente održivog razvoja obuhvataju: ekonomsku komponentu, društvenu komponentu i komponentu zaštitne životne sredine.

Borba protiv siromaštva: održive ekonomske mere zapošljavanja kojima se povećava zapošljavanje siromašnih slojeva stanovništva, odnosno najugroženijeg sektora, primena monetarne i finansijske politike kojom se osiguravaju bolje proizvodne i marketinške mogućnosti za mala preduzeća i seljake, usmeravanje nacionalnog dohotka ka unapređivanju proizvodnih mogućnosti najsromašnijih slojeva stanovništva, stvaranje zakonskih mogućnosti i fondova za zadružna i kooperativna privredna društva

Poljoprivredna proizvodnja: usmeravanje ekonomske politike prema poljoprivrednoj proizvodnji, razvijanje trenda snabdevanja stanovništva hranom koja se proizvodi u okruženju, investicije javnog sektora i unapređenje zemljišta, bolje upravljanje vodotokovima i navodnjavanjem, pošumljavanje.

Uloga države: kao ekonomski agent: prilagođavanje uloge države radu u oblastima u kojima je ona efikasnija od privatnog sektora i u kojima može da omogući optimalno učešće privatnog sektora, kao „menadžer“ javnog blagostanja: unapređivanje administrativnih i regulatornih funkcija vlade u oblastima u kojima se zahteva zaštita javnog interesa, kao i uspostavljanje standarda ovih funkcija, kao garant društvenog razvoja: obezbeđivanje društvenih dobara i servisa, kao i servisa zaštite životne sredine i jednakosti u njihovom korišćenju.

Društvena komponenta održivog razvoja obuhvata: Ostvarivanje jednakosti u distribuciji, društveni servisi, polna jednakost, stabilizacija populacije, politička odgovornost i participacija i umrežavanje [S. Milutinović, 2004, str. 14-19].

Teorija održivog razvoja predstavlja ekonomsko-tehnolški i socijalni, kao i moralni i opšte razvojni koncept (humana održivost, državno-politički sistem, institucionalna dimenzija), koji pretenduje da se obezbedi uravnoteženo zadovoljenje potreba sadašnjih i budućih generacija, kao ključem reprodukcije i trajanja ljudske i ostalih vrsta. Sama ideja održivog razvoja je potekla iz političke sfere.

Teorija održivosti/održivog razvoja je nastala kao antiteza neodrživosti ekonomskog rasta i kratkoročnih poteza i mera odgovornih u državi, zatim kao posledica mnogih procesa društvenog i tehnološkog napredka, pozitivnih ekonomskih tokova i njihovih posledica.

Prvi put je uspostavljen pojam „neodrživosti“ kod problema narušavanja životne sredine, koji je ukazivao na urgentnost potrebe zaštite životne sredine i očuvanja prirodnih resursa.

Prva je reagovala nauka u drugoj polovini XX veka povodom sve lošijih globalnih izveštaja o stanju životne sredine i prirodnih resursa. Naučnici su upozorili svet na potrebu potpunog drugačijeg pristupa problemu i principima zaštite životne sredine i prirodnih resursa.

Nakon toga su političari i eksperti istupali na konferencijama Ujedinjenih nacija (UN). Značajna je Konferencija o životnoj okolini (Stokholm 1972 s učešćem 179/182 države) kao i o životnoj sredini i razvoju održane u Rio de Žaneiru 1992. godine (Agenda 21) i Konferencija Rio + 10 u Johaneshburgu, gde su učestvovali i privrednici. Zaključci i programi su prošireni na sve resurse.

Devedesetih godina XX veka, između Ria i Johaneshburga pojavljuje se jedna od konferencija iz oblasti ekonomije koja uporedo tretira i probleme održivosti na etičko moralan način. Nobelovac i ekonomista Robert Solou (Solow) prvi put definiše održivost kao obavezu, da se potomcima ostavi u nasleđe generalna sposobnost za kreiranje blagostanja. U pitanju je koncept koji ističe da održivost ne može biti tretirana kao obaveza da se ostavi u nasleđe identična situacija kakva je zatečena.

Filozofija održivosti je postavljena, tako da obezbeđuje kontinuitet pozitivnih civilizacijskih tekovina.

Ideja održivosti se razvijala, pa se došlo do zaključka da ljudi imaju pravo da bolje žive, više proizvode, uživaju na veću zaposlenost i na viši dohodak. Poenta je ne lišavati buduće generacije istog takvog prava (princip „među - generacijska pravda“).

Ekonomisti (Smit, Rikardo, Maltus, Džon Stjuart Mil) predstavnici klasične škole, su promišljali razvojne probleme u kontekstu ograničenosti prirodnih resursa, i neograničenih potreba stanovništva. Ovi naučnici su bili zabrinuti zbog naglog povećavanja potrošnje prirodnih resursa i opadanja rezervi istih.

Pojavio se koncept održivog razvoja, prvo stidljivo u ekonomskoj teoriji, a kasnije kao sveobuhvatni razvojni koncept, izvan polja pojedinih nauka (opšti koncept).

60- tih i 70- tih godina XX veka održivim razvojem bavili su se ekonomisti, koji su počeli i posebno ekonomski tretirali, ekonomske aspekte okoline i prirodnih resursa.

U to vreme su se više angažovali „zeleno“ ekonomski orijentisani autori Mišan (Mishan), Niz (Kneese) i Boulding (K. Boulding).

Polovinom 70-tih godina XX veka, u središte koncepta održivog razvoja uspeva kategorija osnovnih potreba. Pristalice ovakvog usmerenja skreću pažnju na borbu protiv siromaštva, odnosno na obezbeđenje potrebe za hranom, odećom, obućom, stanovanjem, zdravstvenom zaštitom i obrazovanjem, kao esencijalni sadržaj održivog razvoja. U širem smislu osnovne potrebe obuhvataju i pravo na posao uz zaradu, kao i zdravo i humano okruženje, ali i participaciji ljudi u kreiranju zajedničkih odluka. Koncept podstiče zemlje u razvoju i zadržava kao koncept „održivi humani razvoj“.

Ekonomisti su uglavnom do 1985.godine ponudili ukupno više od 50 definicija održivog razvoja.

Ideje održivog razvoja su većinom sazrevale krajem XX veka, zato što su, bez obzira na protivrečnost koje s sobom nosi globalizacija, 2000 god. u OUN su usvojeni „Milenijumski ciljevi“. „Lider 189“ država na početku XXI veka su postavili globalne ciljeve: iskorenjivanje ekstremnog siromaštva i gladi; smanjivanje smrtnosti dece; poboljšavanje zdravlja majki; borba protiv HIV-a; malarije i drugih bolesti; ekonomsku stabilnost; ostvarivanje univerzalnog osnovnog obrazovanja; izgradnju globalnog partnerstva za razvoj; ostvarivanju ravnopravnosti polova i jačanja položaja žena itd [P.Djukić, 2011, str. 3-12].

Međunarodna zajednica, preko Ujedinjenih nacija, je održala nakon 20 godina, ponovo Konferenciju o održivom razvoju u Brazilu od 20.-22.juna 2012.godine Rio 20+. Tom prilikom analizirane su teme: zelena ekonomija u kontekstu smanjivanja siromaštva i održivog razvoja kao i institucionalni okvir za održivi razvoj.

Naglasci s Konferencije u Rio de Ženeiru obuhvataju ključne tačke održivog razvoja:

- da **nema razvoja bez smanjivanja siromaštva** i bez brige o ograničenjima na planetu;
- mnogi dogovori iz Rija 1992.g. nisu postignuti i provedeni. Uprkos nekim uspesima, svet ne kreće putem održivog razvoja, posebno u odnosu na smanjenje siromaštva i rešavanja zaštite životne sredine;
- ideje iz Rija 1992.g. su još aktuelne, međutim svet se promenio za dve decenije. Razmatrani su novi izazovi tehnologije.

Doprinos Evropske unije raspravi:

- Komunikacija EU usvojena 20.06.2011. temelji se na nizu politika EU koji se odnose na OR i EU strategiju 2020. Dokument je napravljen temeljem konsultacija s različitim učesnicima.

Preporuke:

- Zelena ekonomija i bolje upravljanje predstavljaju način da se dotaknu izazovi OR-a
- Potrebno je investiranje u održivo upravljanje ključnim resursima i prirodnim kapitalom

KAKO - ustavljanjem pravičnog tržišta i uslova regulisanja: omogućiti uslove za stimuliranje zelenog rasta i tržišta: eko-porezi, inovacije, regulacijski instrumenti, mobilizacija javnih i privatnih finansijskih sredstava, razvoj novih veština i dr.

KO - poboljšanje upravljanja i upravljačkih struktura, uključivanje privatnog sektora

ŠTA - ulaganje u održivo upravljanje ključnim resursima i prirodnim kapitalom: voda, energija, morski resursi i okeani, sigurnost hrane i održiva poljoprivreda, šume, hemikalije, otpad itd.

Održivo upravljanje prirodnim kapitalom esencijalno je za konomiju, smanjivanje siromaštva i očuvanje okoline, može postati osnova za budući ekonomski rast u celom svetu. Ako se bude dobro upravljalo ljudi se mogu izvući iz siromaštva, mogu se kreirati bolji životni uslovi i otvoriti nova radna mesta.

- Očekivani rezultati procesa Rio+20:
- Šire političko pozivanje za zeleniju i održiviju privredu
- Ojačano međunarodno partnerstvo.

Održivi razvoj podrazumeva razvoj ekonomskih nauka, porast dohotka, ali na način koji pruža budućim generacijama potomaka približno istu mogućnost. Značenje ovog pojma podrazumeva eksploataciju prirode i njeno korišćenje za ekonomski napredak i dobrobit

ljudi, na takav način i uz uslov da se očuvaju neophodne prirodne ravnoteže i pretpostavke razvoja, koji neće dovesti u pitanje održivost zbog načina odnosa ljudi prema prirodi danas.

Šira definicija značenja održivog razvoja, je najpre definisana kao razvoj koji daje šanse sadašnjim generacijama da žive bolje, ne uskraćujući to pravo budućim generacijama.

Ideja i značenje su se u istoriji menjali i usavršavali. Osnovno značenje se odnosi na to da se održivi razvoj tiče ekonomskog rasta i razvoja. Ekonomisti su definisali rast kao povećanje ekonomske aktivnosti merenje bruto domaćim proizvodom (BDP) i dohotkom u vršenju (stanje rastuće proizvodnje i potrošnje predstavlja rast).

Novija generacija ekonomista, nakon konferencije Rio 1992. godine, i Johaneshburgu 2002.godine poentira višedimenzionalnosti. Po Goodlendu i Rao – u trebalo je odrediti takozvani globalni sistem održivog razvoja, koji je shvaćen višestruko, odnosno u četiri dimenzije i to: ekonomska održivost, socijalna održivost, ekološka održivost i humana održivost.

Mi se pridružujemo stavovima da održivi razvoj ima i institucionalnu dimenziju [P.Djukić, 2011, str. 12-14].

PRINCIPI ODRŽIVOG RAZVOJA

Održivi razvoj se bazira na sledećem opštim principima: međugeneracijska pravda - princip je već citiran u radu; princip participativnosti - to je princip učešća u donošenju mera, strategija, zakona itd.; princip integralnosti i preklapanja, ekonomske, ekološke i socijalne dimenzije u razvojnim projektima: princip predostrožnosti - ne može da se stanje i sadržaji razvoja vrlo i često menjaju i da održivo u današnjem trenutku, već sutra može postati neodrživo, princip zagađivač plaća - osnovno pravilo ekonomije, da nema besplatnog obroka, dolazi do izražavanja u tržišnoj ekonomiji - ovo je osnovni princip zaštite životne sredine i podrazumeva ekonomsku, socijalnu i ekološku komponentu; princip oslanjanja na znanje kao nosilac održivog razvoja proklamuje da samo ekonomije zasnovane na znanju mogu dostići stanje o kome će proizvodnja, društvo i životna sredina da budu u harmoniji, a ne u suprotnosti; princip integrisanja zaštite životne sredine u ostale sektorske politike - pitanja zaštite životne sredine moraju da se tretiraju kao sastavni deo politika, projekata i akcija, u svakom sektoru ekonomije i društva - jedino tako se ostvaruje održivi razvoj; otvoreno i demokratsko društvo obezbeđuje učešće građana u odlučivanju - to podrazumeva pristup informacijama i dostupnost pravde; princip predostrožnosti podrazumeva prevenciju u delovanju; ekonomski rast ne sme da uzrokuje porast degradacije životne sredine [P.Djukić, 2011, str. 35-39].

Ciljevi održivog razvoja

Ciljevi održivog razvoja se prožimaju. To se najpreciznije saznaje na taj način, što je strateško opredeljenje Evropske unije da dostigne ekonomski sistem koji ne ugrožava životnu sredinu uz obećanje elementarne socijalne ravnoteže.

I pravo i ekonomija treba da vode ka održavom razvoju društva.

Održiva ekonomija je suprostavljanje između ekonomije zasnovane na tržišnim principima i tehnološkom progresu i efikasnosti, s jedne strane i socijalnih i ekoloških, odnosno dugoročnih interesa očuvanja životne sredine i stabilnog socijalnog stanja, s druge strane. Naime, zaključak je većine autora da samo efikasan sistem može da stvori ekonomske pretpostavke za druga dva stuba održivosti, odnosno za zaštitu životne sredine i socijalnu pravdu. To stoga, što sama ekonomska efikasnost, koja nije praćena socijalnim i ekološkim napredkom i čuvanjem i unapređivanjem stanja prirodnih resursa, ne vodi ka održivom razvoju društva.

Zakonodavstvo i pravo moraju da budu pravično definisani da društvo ide ka višem dohodku, višem standardu i većoj zaposlenosti, te očuvanju prirodnih resursa, zaštiti životne sredine, sprečavanju klimatskih turbulencija na planeti Zemlji, gde se odvija razvoj populacije. Jedan od velikih zagađivača životne sredine je i farmaceutska industrija, bez koje ne može čovečanstvo.

Kriterijumi održivosti se menjaju u skladu sa društvenim problemima [P.Djukić, 2011, str. 39].

Ovaj naslov rada obuhvata političke i ekonomske osnove održivog razvoja, a što zavisi od politike i strategije upravljanja održivim razvojem i dostupnog razvoja društva. Koncept održivog razvoja potiče iz globalne političke sfere.

STRATEŠKE OSNOVE ODRŽIVOG RAZVOJA

Nagli rast populacije u XX veku je uzrokovao intenzivniju zainteresovanost za održivi razvoj društva.

Za problem održivog razvoja veliki značaj ima stokholmska konferencija 1972. godine na kojoj je doneta stokholmska deklaracija. Ova deklaracija promoviše stav da ekonomski razvoj nerazvijenih država će rezultirati smanjenjem problema u zaštiti životne sredine, čije je zagađenje znatno poraslo usled industrijalizacije.

U periodu od Konferencije u Stokholmu do Konferencije u Rijju o zaštiti životne sredine, pojavili su se ekološki pokreti, zaoštrili se odnosi između razvijenih i nerazvijenih (Bopal, Černobil).

Pojam i termin održivosti se pojavio u World Conservation Strategy / WCS (prvo pominjanje naziva održivosti).

Održivi razvoj doživljava početak definisanja pojma najpre u oblasti zaštite životne sredine i razvoju – Bruntland komisija 1987. godine definiše odgovornost sadašnjih generacija za osiguranje mogućnosti za razvoj. Podvlači se u izveštaju da ukupan razvoj mora da bude održiv, uvažavajući neophodnost ekonomskog rasta za brži napredak zemalja u razvoju. (Our Common Future, 1987). Znači, promovisana je održivost u kontekstu međunarodnog ekonomskog poretka.

Na Samitu o planeti zemlji na Rio Konferenciji o životnoj sredini i razvoju 1992. godine formalno je prihvaćen koncept održivog razvoja u Rio deklaraciji. Ova deklaracija sadrži

27 načela održivog razvoja i sugerise preporuku da svaka država sačini sopstvenu nacionalnu strategiju održivog razvoja, radi ostvarivanja zajednički definisanih ciljeva.

Konferencija u Johannesburgu o održivom razvoju 2002. godine razvijala je dalje koncept održivog razvoja, u skladu sa globalnim političkim zahtevima i konvencijama [P.Djukić, 2011, str. 8].

Koncept održivog razvoja je morao da prevazilazi mnoge protivrečnosti. Naime, da bi sistem funkcionisao i da bi se razvijao u ekonomsko - političkom i socijalnom smislu, valjano je obezbediti da se on realizuje na principu slobode radi jednakih šansi, štiti individualna prava i preduzetničke sposobnosti pojedinaca i kompanija (od tradicionalnih shvatanja neoklasičnih ekonomista, dela pravnika i inženjera, do liberalne škole koja počiva na tržišnoj privredi i političkoj demokratiji).

Nasuprot pristalicama čiste ekologije, mnogi konzervativci liberalno orijentisani ekonomisti i političari su odbijali ideju održivog razvoja, smatrajući je primenom državne intervencije radi ograničavanja ekonomskih sloboda ljudi.

Koncept je nastao i početno se razvijao u oblasti zaštite životne sredine, da bi se kasnije razvio u opšti koncept i načelo opšteg karaktera uz obaveznu socijalnu komponentu [P.Djukić, 2011, str. 41].

DOMENI I PODRUČJA PRIMENE ODRŽIVOG RAZVOJA KOJI UTIČU NA SIROMAŠTVO I SOCIJALNU INKLUZIJU

Domeni održivosti se ispoljavaju kako na ličnom, tako i na lokalnom, nacionalnom i globalnom planu u sledećem: domen prirodnih uslova, demografski domen, domen donošenja odluka, domen tehnologije.

Republika Srbija je identifikovala sledeća područja održivosti:

- privrede u tranziciji,
- ekonomije,
- makroekonomskog okruženja i izbora ekonomske politike,
- neodržive proizvodnje i potrošnja,
- obrazovanja za održivi razvoj,
- informaciono-komunikacione tehnologije i ekonomije održivog razvoja,
- održivost naučno-tehnološke politike,
- socijalne sigurnosti,
- radne ravnopravnosti,
- javnog zdravlja,
- urbanizma i stanogradnje,
- regionalni i lokalni aspekt održivog razvoja,

- životne sredine i prirodni resursi (voda, vazduh, zemljište, biodiverzitet i zaštitom prirode, šume, mineralni resursi, obnovljivi izvori energije) [P.Djukić, 2011, str. 247; V.Grbić, 2008, str. 175].

ZAKLJUČAK

Globalizacija kao proces ima uticaja na svetsku ekonomiju, socijalni sistem, stanje životne sredine i na siromaštvo i socijalnu inkluziju. U teoriji i praksi je mnogo kontraverzi/suprotnosti u vezi s globalizacijom.

Po većini teorija globalizacije je ekonomsko i tehnološko objedinjavanje sveta, u za slobodu konkurencije i ne slobodnog transfera tehnologije, robe, usluga kapitala.

Globalizacija je doprinela brzim promenama u svetu tokom poslednje decenije XX i prve decenije XXI veka. Proces je intenziviran nakon pada „Berlinskog zida“ i tranzicije u socijalističkim državama radi promene sistema u demokratski i tržišne ekonomije.

Ekonomska kriza koja zahvata ceo svet, a posebno Evropu utiče na veliki procenat nezaposlenosti stanovništva i intezivirano siromaštvo

Održivost kao pojam se razvija od principa u ekologiji, ka opštem konceptu u političkoj strategiji i kao opšte načelo u pravnom i ekonomskom sistemu i doprinosi smanjenju siromaštva u svetu i u nas.

LITERATURA

1. Debeljački, Nada, (2011), Supsidijarnost kao način javnog upravljanja u uslovima decentralizacije, Zadužbina Andrejević, Beograd
2. Đukić, Petar, (2011), Održivi razvoj – utopija ili šansa za Srbiju, Tehnološko metalurški fakultet, Beograd
3. Grbić, Vladimir, (2008), Globalizacija i održivi razvoj, Megatrend univerzitet, Beograd
4. <http://www.unep.org/greeneconomy/AboutGEI/FrequentlyAskedQuestions/tabid/29786/Default.asp>
5. Milutinović, Slobodan, (2004), *Industrijski objekti i urbanizacija*, Fakultet zaštite na radu, Niš
6. Nacionalna strategija održivog razvoja Republike Srbije (Sl. gl. RS br 57/2008)
7. World commission on Environment and Development, 1987

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A STRATEGY FOR IMPROVING LIVING STANDARDS AND SOCIAL INCLUSION IN TIMES OF CRISIS

Jovo S. Cabo¹, Nada N. Debeljački²

¹Economist at the master studies the Faculty of Law, University of Belgrade City Municipality Vracar

²Specialist and Master of European Law, PhD candidate at the University of Belgrade, e-mail: nadadebeljacki@yahoo.com

Summary: *The Balkan states are at the beginning of the XXI century in a time of crisis. Their relationship with the European Union (EU) in various degrees of association or membership in the international organization. To improve the living standards and social inclusion, in a time of crisis, it is necessary the development of a strategy for sustainable development. For the implementation of sustainable development in all spheres of society, of barriers and introduce an improved method of governance based on the principle of subsidiarity. This paper examines the development of a strategy for sustainable development and the introduction of the principle of subsidiarity, as improved methods of governance in times of crisis, in terms of decentralization of government and public administration.*

Sustainable development includes three pillars: sustainable economy, sustainable social / social development and environmental protection. Sustainable development is also an important component of the institutional and human / ethical-moral component. The concept of subsidiarity involves legal institution / general principle, which is legal, by the constitution and laws, and constitutive act of an international organization, defines the relationship and coordination between central and noncentral government and public administration, while in the decentralized system, the central authorities address issues not only in their jurisdiction, provided that it can be solved more efficiently and economically than would solve necentralni authorities (municipal, regional, provincial).

Keywords: *sustainable development, subsidiarity, the standard*

JEL Classification: *Q01-Sustainable Development, K2 - Regulation and Business Law*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
AYENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

THE IMPLEMENTATION OF THE CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE PERSONS WITH DISABILITIES – NEW CHALLENGE FOR RAISING THE LIVING STANDARDS IN THE TIME OF TRANSITION

Biljana Chavkoska

*Doctor of law sciences, Assistant professor, Faculty of Law, FON University, Macedonia,
biljana.chavkoska@fon.edu.mk, bcavkoska@yahoo.com*

Summary: *Respecting the human rights and freedoms was one of the top priorities of the Western Balkan countries especially after arising of the new political system of modern democracies. Recently, the United Nation adopted a new legal document the Convention on the Rights of the Persons with disabilities as a step forward of the implementing of the principle of equality. Thus, this article aims to analyze the process of ratification of the Convention in the Western Balkan countries such as the further steps that should be taken in the future. The Convention obligates the member parties to take measures in the areas of education, justice, employment so it is very important to meet the challenges that people with disability face in everyday activity.*

The article would give analyze of the current situation of recognition of the rights of the people with disabilities such as the future obligation under the UN Convention. Implementing the UN Convention in the Western Balkan countries would be crucial towards implementing the non discrimination European Union law. European Union is for the first time a party of the UN Convention on the Rights of the Persons with disabilities as a legal person and thus strongly supports the ratification of the Convention in the Member States and candidate countries. This is also in line with the Lisbon Strategy for economic growth and development such as the social inclusion and raising the living and working conditions of the people with disabilities.

Key words: *Disability Convention, disabled people, employment, social inclusion, living and working condition*

JEL Classification: *J7 Labor Discrimination*

INTRODUCTION

Improving the living and working conditions is one of the basic tasks of the modern societies including the living and working conditions of the disabled people. Woman, people with disability, young people are particularly vulnerable on the labor market not just to the equal access but also to equal payment for equal work or work of equal value.

The Millennium Development Goals adopted by the United Nations member states and at least 23 international organizations have to be achieved by the year 2015. The eight Millennium goals were set to eradicate extreme poverty, to promote gender equality and to empower woman, to achieve universal primary education, to reduce child mortality rates, improve maternal health, combat diseases, such as ensure environmental sustainability and develop global partnership for development. People with disabilities face discrimination in every day activity so the international organizations must take additional measures to improve their living and working conditions.

This article aims to analyze the activity that United Nations and European Union took to improve the standards of the people with disabilities adopting new legal instrument to obligate its Member States. It is very important that the people with disabilities have equal rights as a condition to raise the living and working conditions. Also it is important to analyze the situation of the people with disabilities in the Western Balkan countries especially after the ratification of the Convention on the rights of the people with disabilities. In the article Republic of Macedonia is analyzed as a case study for including the disabled people in the area of employment.

UN DISABILITY CONVENTION-WHEN AND WHY?

The Convention on the Rights of Persons with disabilities was adopted in the United Nation on 13 December 2006 and opened for signature on 30 March 2007. Following ratification by the 20th party, it came into force on 3 May 2008. As of April 2012, it has 153 signatories and 112 parties, including the European Union as a party of the Convention. This spared a review in many countries, to ensure compliance with the Convention and improve national systems for employment, social protection, education and other key services. Several countries also adopted anti discrimination legislation and established specific independent institutions for protecting the rights of the persons with disabilities. Countries that ratify the Convention will also have to report regularly to the UN about the steps they are taking to protect and promote the rights of the disabled people. The Convention defines specific obligations for the States Parties there to and its goal is to guarantee equitable status of persons with disabilities compared to individuals in the society when enjoying and exercising all rights and freedoms.

The UN Disability Convention is a breakthrough in more ways than one: the CRPD is the first UN human rights treaty of the 21 century, it adopts a modern social model of disability, to explicitly recognize the legal rights of the world largest marginalized group and in a break from its predecessor treaties, the CRPD contains novel provisions for implementation and monitoring, with progressive structure and process of human rights oversight [Reiss W. Jennifer, 2011].

For that purpose, the Convention identifies two levels of action aimed to achieve this goal:

- prohibiting discrimination based on disability
- such as obligation on taking proactive measures aimed to create conditions conducive to effective enjoyment and realization of all human rights and freedoms by persons with disabilities.

There are eight guiding principles that underlie the Convention:

- Respect for inherent dignity, individual autonomy including the freedom to make one's own choices, and independence of persons
- Non-discrimination
- Full and effective participation and inclusion in society
- Respect for difference and acceptance of persons with disabilities as part of human diversity and humanity
- Equality of opportunity
- Accessibility
- Equality between men and women
- Respect for the evolving capacities of children with disabilities and respect for the right of children with disabilities to preserve their identities.

Article 1 of the Disability Convention provides for definition of the disabled people those who have long term physical, mental, intellectual or sensory impairments which in interaction with various barriers may hinder their full and effective participation in the society on an equal basis with others. The definition in article 1 moves away from the historically dominant medical model of disability and towards the social model understanding of disability [Jarlath Clifford, 2010]. The Convention contains 50 articles and addresses civil, political, economic, social and cultural rights. It does not stipulate new rights for persons with disabilities but clarifies the obligations of States Parties to the Convention in regard to the exercise of these rights by persons with disabilities [Mirjana Najchevska at al. 2011, p. 7]. It establishes a Committee of experts to monitor its implementation at the international level and also provides for the operation of independent national level monitoring mechanism. The CRPD is also joined by an Optional Protocol that recognizes the competence of the Committee on the Rights of Persons with disabilities to receive and consider communications from or on behalf of individuals subject to its jurisdiction who claim to be victims of a violation by that State Party of the provisions of the Convention.

The Convention is first legal binding document adopted by the United Nation that regulates this matter with *jus cogens* (obligatory) norms for the State Parties. In the Preamble of the Convention the State Parties agreed that the international cooperation for improving the living conditions of persons with disabilities in every country, particularly in developing countries is very important. Also recognizing the valued existing and potential contributions made by persons with disabilities to the overall well being and diversity of their communities and that the promotion of the full enjoyment by persons with disabilities of their human right and fundamental freedoms and of full participation by person with disabilities will result in their communities enhanced sense of belonging and in significant advances in the human, social and economic development of society and the eradication of poverty. The right to work is regulated with the article 27 of the Convention interpreted in correlation with the article 28 of the Convention which addresses the right to adequate standard of living of persons with disabilities. Article 27 of the Convention states that State Parties recognize the right of persons with disabilities to work, on an equal basis with others, this includes the right to the opportunity to gain a living by work freely chosen or accepted in a labor market and work environment that is open, inclusive and accessible to persons with disabilities. States Parties shall safeguard and promote the realization of the right to work, including for those who acquire a disability during the course of employment, by taking appropriate steps, including through legislation. Implementing the

disability policy in employment in the States Parties means prohibition of discrimination based on disability in all fields where this right is exercised meaning recruitment, hiring and employment, continuance of employment, career advancement, redress of grievances and safe and healthy conditions.

The wording of the Convention in the article 27 obligates State Parties just to promote - promote employment opportunities and career advancement, promote opportunities for self employment, promote the employment of persons in the private sector, promote the acquisition by persons with disabilities in open labor market, promote vocational and professional rehabilitation, job retention and return to work programs. Only in some paragraphs the Convention in the Article 27 stipulates that States Parties have to ensure that persons with disabilities are able to exercise their labor and trade union rights on an equal basis with others, to ensure that reasonable accommodation is provided to persons with disabilities in the workplace. In order to enhance the implementation of both domestic legislation as well as the CRPD, Article 8 sets forward the objectives for aware raising measures as well as examples of such measures.

In the recent analyzes according the implementation of the Disability Convention the UN stated an estimated 386 million of the world's working-age people are disabled, says the International Labor Organization. Unemployment among the disabled is as high as 80 per cent in some countries. Often employers assume that persons with disabilities are unable to work. According to the International Labor Organization, in Europe a person with disability aged between 16 and 64 has a 66% chance of finding a job, this rate falls to 47% for a moderately disabled people and 25% for a person with a severe disability [Clifford, 2010, p.12]. Most recently, General Assembly resolutions 63/150, 64/131 and 65/186, have reiterated the need to promote the inclusion of disability in all internationally agreed development goals including the Millennium Development Goals. In this context the CRPD has been recognized as a significant tool to realize inclusive development. Furthermore, the General Assembly also requested the Secretary General to strengthen the role of the United Nations and its development programs and agencies in mainstreaming disability issues and to ensure its development programs are inclusive of and accessible to persons with disabilities.

EUROPEAN UNION AND DISABILITY POLICY IN THE AREA OF EMPLOYMENT

European Union has one of the best antidiscrimination law models in the world. In the beginning the Union started with regulating the gender discrimination and discrimination based on nationality in context of the creating of the EU Internal Market.

Since 2000, the European Union has taken on an important role in setting down minimum standards with respect to disability discrimination law within member states. With the adoption of the Amsterdam Treaty, article 13 now includes ethnic origin, religion or belief, age, disability or sexual orientation basis for forbidding discrimination. This is the legal basis for adopting the Equal Treatment Directives: Directive 2000/43/EC for equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin [OJ L 180/22, 19.7 2000] and the Directive 2000/78/EC on establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation [OJ L 303, 2.12.2000] thus forbidding direct or indirect disc-

rimination and harassment. The Directives does not define the term “disability” so practically the European Court of Justice interpreted through the case law. The United Nation Convention on the right of the people with disability defines the disability. Thus, with the adopting of the Convention, European Union law has a concrete definition of what disability really means. The Directive 2000/78/EC obligates the Member Sates to take measures on equal treatment based on disability only in the area of employment vis a vis the Convention on the Rights of the Persons with disability. The Convention on the Rights of the Persons with disability deepens the action of the country party of the Convention in the area of education, health, participation in political and public life, participation in cultural life, recreation, leisure and sport, access to justice.

The EU signed the UN Convention on the Rights of People with Disabilities on its opening day for signature on 30 March 2007. It has since been signed by all 27 EU countries and a further 120 states worldwide. Following completion of the ratification procedure, the EU as a whole is now the first international organization which has become a formal party to the Convention [MEMO/10/198]. The then Secretary General of the United Nation Kofi Annan perhaps said it best: “Access to information and communication technologies creates opportunities for all people, perhaps none more so than persons with disabilities. As the development of the Internet and these technologies takes their needs more fully into account, the barriers of prejudice, infrastructure and inaccessible formats need no longer stand in the way of participation” [Leonie Watson, 2011]

Following formal ratification, it is the first time in history the European Union has become a party to an international human rights treaty – the United Nation Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The Convention aims to ensure that people with disabilities can enjoy their rights on an equal basis with all other citizens. It is the first comprehensive human rights treaty to be ratified by the EU as a legal subject in the international relations. The EU becomes the 97th party to this treaty. The Convention sets out minimum standards for protecting and safeguarding a full range of civil, political, social, and economic rights for people with disabilities. It reflects the Unions broader commitment to building a barrier-free Europe for the estimated 80 million people with disabilities in the EU by 2020, as set out in the European Commission's disability strategy. Many of the CRPD obligations clearly engage shared and supplementary Union competences, particularly in term of CRPD article 9 and article 20 on accessibility and personal mobility, respectively. The EU specifies exclusive competence regarding its own public administration and shared or supplemental competence in areas where it is provided for in the TFCE, such as transport, discrimination on the grounds of the disability, employment and vocational training [Reiss, 2011]

An Information Note by the European Commission on the progress of implementing the Convention found that at member state level, mechanisms were being put in place to support the implementation of the Convention. It reported that:

- Seven of the member states had undertaken strategies which aim specifically at implementing the CRPD;
- A further eight were in the process of developing strategies;
- Twenty four of the member states had established a focal point;
- Thirteen had established or decided upon a coordination mechanism.

In October 2011, the European Commission proposed a legislative package on cohesion policy, which included general ex ante conditional ties in the areas of non-discrimination, gender equality and disability. The last one called upon the member states to implement measures promoting accessibility for people with disabilities and the implementation of the convention.

Additional to Member States activities on implementation and coordination mechanisms, progress has also made on gathering research and data on disability among EU Member States. One of the six people in the European Union has a disability that ranges from mild to severe making around 80 million people who are often prevented from taking part fully in society and the economy because of environmental or attitudinal barriers. For people with disabilities the rate of poverty is 70% higher than the average partly due to limited access to employment. The Strategy aims to empower people with disabilities so that they can enjoy their full rights and benefit fully from the participating in the society and in the European economy notable through the Single Market. The Strategy targets 8 key areas where further measures will be taken by the European institutions. In the area of employment to achieve the EU growth targets, more people with disability need to be in paid employment than in the open labor market. The European Commission will step up its support for voluntary initiatives that promote diversity management at the workplace, such as diversity charters signed by employers and a European Business Initiative. EU Action will support and supplement national efforts to analyze the labor market situation of people with disabilities, fight those disability benefit cultures and traps that discourage them from entering the labor market, help their integration in the labor market use of the European Social Fund, develop active labor market policies, make workplaces more accessible, develop services for job placement, support structures [MEMO/10/578Brussels].

By the end of the 2013 the European Commission will report on progress achieved through this Strategy, covering implementation of actions, national progress and the EU report to the UN Committee on the Rights of Persons with Disabilities. The European Commission will use statistics and data collection to illustrate changes in disparities between people with disabilities and the population as a whole.

The Strategy is intended to harness the combined potential of the EU Charter of Fundamental Rights, the Treaty of functioning of the EU, the UN Convention and to make full use of Europe 2020 and its instruments.

REPUBLIC OF MACEDONIA AND DISABILITY POLICY IN THE AREA OF EMPLOYMENT-CASE STUDY

Republic of Macedonia is a social and democratic country where everyone is equal in front of the law, thus one of the constitutional values is respecting of the democratic principles and human rights concept. Article 35 of the Constitution stipulates that the Republic of Macedonia has to provide social protection and social security of citizens in accordance with the principle of social justice. The Republic guarantees the right of assistance to citizens who are infirm or unfit for work. The Republic provides special protection for invalid persons, as well as conditions for their involvement in the life of the society. Article 54 of the Constitution of the Republic of Macedonia states that: Restricting the freedoms and

rights can not be discriminatory and based on gender, race, skin color, region, national or social origin, welfare or society position. The citizens are equal before the Constitution and the law [Constitution of the Republic of Macedonia, No. 144 from 18.11.2008].

The new antidiscrimination law in Republic of Macedonia is approximated with the international regulation, especially UN and EU antidiscrimination law. Republic of Macedonia has signed important international treaties regulating the respecting of human rights. In 2001 the Stabilization and Association Agreement with European Community and the EU Member States was signed [OJ L84 of 20/03/2004, p.1]. One of the goals of the Agreement was supporting the Republic of Macedonia in continuing the economic and international cooperation and approximating the internal legislation with the *acquis communautaire* of the European Union. In this direction, the cooperation between countries would mean harmonization of the legislation regulating the prevention and protection of all forms of discrimination based on gender, sexual orientation, ethnical origin, people with disability, age and double discrimination.

Republic of Macedonia signed the Convention on the Rights of the Persons with disabilities on 30 March 2007 and the Facultative Protocol on the 29 July 2009. The Convention gives legal framework for protection and promotion of the rights of the people with disabilities thus making step forward in understanding the concept of disability not just as personal problem but as social problem of the country. The countries that ratified this Convention are legally obligated to treat the people with physical and mental disability as equal subject and member of the society. Republic of Macedonia signed and ratified the UN Convention on the Rights of the Persons with disability thus continuing on the road of more inclusive and equal society. Still, the country has problems in taking concrete steps in implementing the UN Disability Convention. The area of employment is one of the crucial sphere where further affords are very important for the people with disability to be included. The Labor Law in article 6 contains antidiscrimination clause in the area of employment. To improve the situation in employment of the people with disability, Republic of Macedonia adopted special Law on Employment of Disabled Persons [Official Gazette No.144, 2008]. Article 2 gives a definition of person with disability such as the benefits for the employers who employ people with disability. Article 4 regulates the measures for improving the working conditions of the people with disabilities. Those measures include:

- giving grants to the employees of the people with disabilities, such as financial support for adaptation on the work place and appropriate equipment for the disability worker based on the criteria defined by the legal act;
- tax benefits;
- financial support in the working process.

The employee is obligate to pay salary to the disabled worker in compliance with the internal law, collective agreements and the employment agreement. The employee pays the salary on the bank account of the disabled worker. The disabled person can use the salary by himself or by his marriage partner, parents or custodian. The salary of the worker who takes care of its children with physical and mental impairments or with chronic diseases is regulated with the Labor Law [Official Gazette No.158/2010]. The competent authority is the Center for social politics and this right is enjoyed only by the family members of the disabled children. In August 2009, the Law on sign language was adopted [Official Gazette of Republic of Macedonia No. 105/09]. Adopting this law meant that the

recognition of sign language as a natural communication measure between deaf people and other physical and legal person is a part of the social inclusion of the disabled people. This law aims to fulfill the obligations under the Recommendation No.1598 from 2003 for protection of the sign language in the Member States of the Council of Europe and the Convention on the Rights of the Persons with disability.

Republic of Macedonia has very high rate of unemployment thus including the disabled people is a very challenging in the time of transition. Employing the disabled people is strongly connected with the accessibility to services and educational system. Due to the situation, Republic of Macedonia has to improve the accessibility and education of the disabled people in order to include this people in employment. In the area of the Internet connections, the education of the disabled person should be more accessible. Republic of Macedonia adopted important strategies toward implementing the Disability Convention. The National Strategy for disability policy 2010-2018 aims to:

- unify the policies in the area of the protection of the rights of the people with disabilities with the domestic and international standards;
- including the trends in the accessibility of the disabled persons in all areas of living and acting;
- continuing of the development of the international standards such as creating the best protection model based on the principle of non discrimination;
- improving the domestic legal framework for protection of the people with disabilities
- taking measures for implementing the legislation and monitoring the effectiveness of its implementation.

The National Strategy for employment 2012-2015 aims to achieve the percentage of 55 employed people by the 2015 such as social inclusion of the vulnerable groups particular woman, ethnic minorities, disabled person. Republic of Macedonia also adopted National Strategy for lowering the poverty and social exclusion providing for concrete measures for improving the working and living conditions and lowering the poverty. During the 2011 new rights for improving the social protection were introduced such as the special treatment for mobility of the blind people, people with normal, hard or difficult impediments in the mental development or for people with the most severe physical disability.

The National agency for employment analyses the condition of the disabled workers particular the number of unemployed disabled people, the age comparison of disabled workers such as the type of the disability. According to the reports of the National Agency for employment it is evident that the disabled people with the impairments in the development and the people with physical disability are less employed comparing with the people with other form of disability. Education of the disabled people also plays important part for including the disabled people in the area of employment and thus improving the living and working conditions in the time of transition. The statistics state that the number of disabled people with low educational qualification is bigger comparing to the highly qualified disabled workers. This just confirms the fact the Ministry for labor and social policy such as the Ministry for education must take additional measures for improving the accessibility of disabled people in Republic of Macedonia. The National agency for employment also analyses the employment of disabled people according the age. Due to

the statistics for the period 2009-2011 the disabled people ageing from 30-39 are more vulnerable in the area of employment

Still, the changes are slow and difficult according to the high rate of unemployment and poverty. The county must take additional measures to empower the disabled people in the area of employment. The concrete measures must aim to reduce the poverty and social exclusion of disabled people, create new employment opportunities in line with reforming the social systems. Local government must play more important role in implementing the National disability strategies especially in developing social entrepreneurship or including the disabled persons in public services.

The major recommendations for the Republic of Macedonia when implementing the UN Disability Convention are in regard to:

- transforming protected employment into the open labor market;
- implementing the antidiscrimination law and antidiscrimination clauses in the labor law;
- using the affirmative action to improve the position of the disabled persons in the area of employment;
- increasing the accessibility of the disabled persons to the educational system, such as the qualification and prequalification programs;
- increasing the project under the EU funds and other international organizations;

Republic of Macedonia is one of the Western Balkan countries that ratified the UN Disability Convention. The challenges for the Western Balkan countries in implementing the UN Convention on the Rights of the Persons with disability are in direction to:

- raising awareness and improve the understanding at both governmental and non governmental institutions about the Conventions;
- bring out new perspectives on policy approach on disability in participating countries in the framework of the Convention;
- generate fresh insights into the activities of Governments, the UN system and international non governmental organizations in addressing issues related to disability. Creating and strengthening local and national cross-disability umbrella bodies in Western Balkans countries is therefore a necessary step to create a new environment in which NGOs can successfully promote the rights and interests of people with disabilities.

CONCLUSIONS

The Disability Convention was adopted to make important changes in creating a new approach in respecting the rights of disabled people all around the world. The living and working conditions of the disabled people is strongly connected with the right to work. Therefore the Convention addresses the rights in article 27 and 28 thus obligating state parties to implement the rights in the national laws. European Union signed and ratified the Convention for the first time as legal subject. Even though the ratification is still in legal procedure in some of the Member States the fact that EU signed this Convention gives new momentum in obligating the international organization on disability rights. At the time of crisis, the extra funds provided by the EU should be used to support much-

needed reform towards a more humane model based on independent living and inclusion in society.

In regard of this European Union adopted Disability Strategy targeting key areas including employment for disabled people. EU action will support and supplement national efforts to analyze the labor market situation of people with disabilities, fight those disability benefit cultures and traps that discourage them from entering the labor market, help their integration in the labor market by using the European Social Fund, develop active labor market policies, make workplaces more accessible, develop services for job placement, support structures.

Republic of Macedonia signed and ratified the UN Disability Convention by the end of the December 2011 thus obligating to make important changes in the national law and practices. It is important to unify the terminology used in the Disability Convention with the internal law addressing the disability problems. Further measures and instruments are needed to improve the living and working conditions of the disabled people such as affirmative actions provided by the Disability Convention. In the area of employment, the National agency for employment has to play more active role in registering and employing the disabled people. Broad actions are needed to overcome stereotypes and prejudices that limit or prevent equal enjoyment of rights and freedoms.

Many laws lack articles for non discrimination of the disabled people and equality. In the area of employment it is important to move the “good health” requirement as a condition for employment. Due to this the Law on public administration should be amended for employment in the public sectors. Republic of Macedonia will report for the progress made for implementing the UN Disability Convention

LITERATURE

1. Neal, Alan (2002) *European Labor Law and Social Policy: Cases and Materials*, Kluwer Law International, The Hague, London, New York
2. Barnard, Catherine (2006) *EC Employment Law*, Oxford, Oxford University Press
3. Ellis, Evelyn (2005) *EU Anti Discrimination Law*, Oxford, Oxford University Press
4. Clifford, Jarlard (2010) *The UN Disability Convention and its impact on European Equality Law*, available at http://www.equalrightstrust.org/ertdocumentbank/ERR06_jarlath_article.pdf
5. Reiss, Jennifer (2011) *The Convention on the Rights of Persons with Disabilities in the Post Lisbon EU*, available at <http://www.wcl.american.edu/hrbrief/19/2reiss.pdf>
6. Najchevska, Mirjana et al. (2011), *Invisible for the society*, SOROS, Skopje, p. 7
1. Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 lays down the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin OJ L 180/22, 19.7.2000.
2. Directive 2000/78/EC on establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation, OJ L 303, 2.12.2000
3. European Union Disability Strategy 2010-2020
4. Constitution of the Republic of Macedonia, No 08-4642/1, 17 November 1991
5. Law on labor relations, Official Gazette of the Republic of Macedonia, No. 158/2010
6. Law on Employment of Disabled Persons, Official Gazette, No. 144, 2008
7. <http://www.hrw.org/news/2010/12/30/eu-commitment-disability-rights>
8. http://ec.europa.eu/news/justice/101115_en.htm,
9. <http://www.zvrm.gov.mk/?ItemID=55C7B7227454CD459819602F7D4021AE>

IMPLEMENTACIJU KONVENCIJE O PRAVIMA OSOBA SA INVALIDITETOM - NOVI IZAZOV ZA ŽIVOTNI STANDARD U PERIODU TRANZICIJE

Biljana Chavkoska

Doktor pravnih nauka, Docent, Pravni fakultet, FON Univerzitet, Skopje, Makedonija, email: biljana.chavkoska@fon.edu.mk, bcavkoska@yahoo.com

Rezime: Poštovanje ljudskih prava i sloboda je jedan od prioriteta zemalja Zapadnog Balkana, upravo nakon nastanka novog političkog sistema modernih demokratija. Nedavno je Skupština Ujedinjenih nacija usvojila novi zakonski tekst Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, kao korak napred u primeni principa jednakosti. Dakle, ovaj rad ima za cilj da analizira proces ratifikacije Konvencije u zemljama Zapadnog Balkana, kako i daljih koracima koje treba preduzeti u budućnosti. Konvencija obavezuje članice da preduzimaju mere u oblasti obrazovanja, pravosuđa, zapošljavanja, tako da je veoma vazno suočavanje sa izazovima za poštovanje prava osoba sa invaliditetom. Rad će dati analizu trenutnog stanja priznavanja prava osoba sa invaliditetom, kako i buduće obaveze u implementaciji UN Konvencije. Implementacija Konvencije u zemljama Zapadnog Balkana je od presudnog značaja u pravcu implementacije prava nediskriminacije u zemljama Evropske unije. Evropska unija je prvi put stranka Konvencije za prava osobe sa invaliditetom kao pravnog lica i tako snažno podržava ratifikacije i implementacije Konvencije u državama članicama i državama kandidatkinjama za članstvo. Ovo je takođe u skladu sa Lisabonskom strategijom za rast i razvoj, kako i socijalno uključivanje i podizanje životnog standarda i uslova rada osoba sa invaliditetom

Ključne reči: Konvencije za prava osobe sa invaliditetom, osoba sa invaliditetom, socijalno uključivanje, životni i radni uslovi

JEL Classification: J7 Radna Diskriminacija

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

THE UNIVERSITY & SOCIAL INCLUSION DURING CRISIS TIME - FROM BUSINESS TO KNOWLEDGE

Robert Dimitrovski¹, Dimitrovska Marija²

¹Ph.D. Management, full profesor in Management, Vice Rector for Strategic and Carier Development of FON
University- Skopje, Makedonija,

dimitrovski.r@gmail.com robert.dimitrovski@fon.edu.mk

²MSC in Management, maria_bt2002@yahoo.com

Abstract: *The higher education represents a vanguard carrier and creator of the overall social processes. As an activity of special social interest in the states of “people’s democracy” the university was exclusively linked to the public sector. Shyly, based on the implemented social changes, the private initiative was made possible in the higher education. Declared as prestigious and elitist, it is often more business than a real educational mission. The Republic of Macedonia is one of the co-signers of the Bologna Declaration that establishes the relations in the higher education, which has also made it possible for the private initiative to be oriented in this space, too. How much and in which way the private institutions in the Republic of Macedonia have been incorporated and present an elitist prestige for creating competences is an open question that is now in discussion. Whether and for who, how much and in which way they have fulfilled their dream for a vanguard educational leaders’ prestige and achievements are matters that are yet to be seen. In the absence of criteria for realistic ranking and comparing (public-private) of the imagination of the unknown, this is probably closer to an attempt and desire than to fulfilment.*

Key words: *Higher education role(HER), Higher Education Institutions Models (HEIM)s, Knowledge management*

JEL Classification: *I21 - Analysis of Education I23 - Higher Education and Research Institutions D83 - Search; Learning; Information and Knowledge; Communication; Belief*

INTRODUCTION

The consideration about the beautiful and the useful in relation with the latter and in the name of the former has always been more than just a challenge. To be before the others in the space of something that is neither forbidden nor explicitly not allowed is the characteristic of the person-creator. The one who creates the changes – the leader, always pulls the strings of the new and weaves the net before the others can see it. The decadent fate of the others is tacking through the space of the forbidden, the safe, and normally, the experienced past, which is divergently opposite to the expected and the uncertain resultant of the

hazard of the first. The alternative to the dream against the possible defeat of the hazard is the price that is bearable for the creative spirit with intention.

The problem of the expressed and the completed in the higher education (HE) is a separate story. In the process of possibilities creation, two types of declaration are possible: in the national and in the private sector. Henceforth, the national institutions of the education, in using the position and acting comfortably, have no reporting. A “sound and strong” public education without a true evaluation will first of all create problems for itself, but it will definitely include in it the public interest as well. Some of the higher educational institutions (HEI), on the other hand, which are oriented to the market see the result more in the material than in the spiritual achievement. By emphasizing their “own existence for the service user” they are actually more oriented to a fast profit. The difference in the approach and the achievements is definitely not accidental. However, it always moves between the ordinary business and the leader’s elitism. On the other hand, the declared path to the beautiful (elitist leadership) is always filled with dreams about the uncertain. To head on the road of high goals implies at least to generate a thinking perspective as a proto-sketch of the designed path that, normally, initially speaks more about the intent. The projection of the future and the mission and its institutionalization is a higher degree of seriousness and maturity.

BEGINNINGS AND ACTUAL SITUATION

As regards whose, which, and definitely with what intentions is the idea for the formation of private institutions in the area of HE is to the best knowledge of the founders themselves. The future research will indicate the real intention that, made possible by the democratization of the socio-political relations and the created ambience, created a true possibility for a visionary risk that still has real chances for a success. The largest number of the HEI initiatives starts operating with the following on their mind:

1. Extension of the present approach to study via the creation of a new university campus, or
2. Promotion of study quality for the students.

Nevertheless, the initial stress on the approach or the quality stirs the decisions for the organization, as well as for the raising of funds [Gary E. Miller, 2006, p.18]. In the case of the Republic of Macedonia, the findings indicate that the true reason for the foundation of private HEI is first of all the business. The declarative idea speaks of the intent for giving exclusive service, existence for the user, and exclusive quality education. The truth of this will be confirmed by the economy in many years to come.

Although the business orientation is directed, first of all, to itself, yet one cannot deduce that the private HEI have the position for acting with comfort. The foundation is conditioned by meeting serious duties that are more rigorous for the private institutions. So, under the conditions of creating an ambience of political support of the public sector, even ambivalent processes with quality consequences on a long term have happened. At the same time, starting from the intention to consistently meet the normative conditions, the HEI increased and consolidated the staff structure. The number of teachers in the 2006-07 academic year increased by 26.4%, and in the next 2007-08 by 12.7% because of the HEI (official statistics say that in 2008 there were 2,028, and in 2009 – 2,128 teachers).

An additional problem in the intent for creating an elitist-leader's education is the fulfillment of the legal obligation: creation of an integrated university. The process of the creation of an integrated university is accomplished via three approaches:

- Integration of the already existing (3 state universities)
- Foundation of integrated universities (2 state and several private universities)
- Normative transformation of the already existing private ones

POSITION AND ROLE OF PRIVATE HEI

Although the road to a leader's position is still far away, yet we cannot but mention the positive impact of the private HEI in the Republic of Macedonia. In conditions of unreasonable and controversial populism with a communist range of the present generation that is zigzagging on this basis from improvisation to doubtful quality in the public HEI, the need for private institutions is more than obvious. In using its autonomy, the state university no longer represents a real service to the citizens who, aware of the erosion in the quality of the public education, are more often deciding for private and, at first sight, more expensive studying. This emphasizes and consolidates the position of the private university that aspires to giving elitist service and providing a relevant academic position. Better prepared, more active, oriented to entrepreneurship, and aware that monopoly is only broken with quality, it should be even happy for the open attack of the state: it is not aware that it is even making it more capable in surviving in the efforts for the realization of the mission and for achieving a vision while moving from the world of the business to the real academic quality. Although the transformation has not yet been completed, the progress is evident and with some of them the initial inferiority has been overcome.

Nevertheless, probably the most sustained measurement of the values is created in dependence of the contribution that we are giving and achieving with our actions. The same goes for the private HEI, too. In this sense there is an evident positive impact of the private HEI, particularly as regards:

- Democratization of academic processes in conformity with the overall social transformation;
- De-mystification of the HEI as a closed and inaccessible system is perhaps the greatest achievement that happened in the past period.
- Creation of competition space that implies dynamics and breaking-up of monopolized higher education;
- Creation of a real basis for controllability over public HEI on new practices and parameters created with the help of the private;
- Creation of true possibilities for meeting the elementary right to choose education;
- Ensuring elementary conditions for generating higher quality via the rivalry and competition system;
- Corrector of the erosion of the quality generated by the public HEI with the help of the state;
- Creation of several types of HEI models as an experience and inspiration for a corrective development of the already existing ones.

Although the process of the desired conquering of the leader's position is not yet finished, the contributions that it created in a period of 7 years are grand. In some segments, the private HEI has even the advantage. The inert big systems (the state HEI), burdened by rules and procedures, are harder to move than the private. On the other hand, the private ones, in which the titular of the ownership is known, are generating clear positions and relations. The division of the authority (a process in a rising line) into administrative and academic is not a mutual internal competition, but a supplement and mutual impetus.

PRIVATE V-S. STATE

In any case (the results will be measured much later), it is a fact that the private HEI have caused a strong motion inside the existing HEI. There are several phases, and based on this also relationships towards the private HEI on the side of the state ones. So, in the past 7 years, the relationship can be mainly characterized as:

A) *Underestimation*: At the very beginning, an understanding had been developed that the private HE does not have the capacity and the state HEI saw it as an unworthy subject incapable of responding even to the elementary expectations in the environment.

B) *Individual cooperation*: Some teachers from the state HEI saw the opportunity for their personal positioning and achievement of interests in the private HEI, in which they helped the development and creation and promotion of the academic ambience. This created a good basis and helped the definition of the elementary principles for the creation of a constructive academic community.

C) *Antagonism*: After viewing the situation, only 5 years after the first HEI in the area of private education, there emerged processes of aggression, repulsion, underestimation, and open attack. The reason (true and quality competition) certainly does not justify the means or the benefit from the monopoly position and creation of an ambience for destructing the competitive area, affecting directly the quality of the academic service.

D) *Dosed cooperation*. It is true that there exist HEI from the private education. This is a fact to which everybody should get used to, for which adequate communication corridors are necessary. The biggest state university, after its first ban for any contacts of any of its employee, in 2009 made a deal for cooperation with the first private FON University.

It is a fact that the evolution thread is in a rising line, but the question about the normalization of the relations is far from being resolved. The declarative decision for cooperation (with only one university) was not made by accident or in a hurry. The right to citizenship has to be earned before granted. This is why probably only if the conditions are met, this will be generated. It is good that it has been finally understood that the interest is common and that the reality of the time is accepted. The modalities and approaches of the realization of the cause are certainly different, but the goal is common. Probably the tensions will be slowly melted and the orientations turned towards one's own instead of towards somebody else's work. In the next phase, after overcoming pride and monopoly attitude, we should expect a larger cooperation dosed by the academic level based on competition.

One of the essential questions that will definitely situate and acknowledge the quality and the leader's position of the HEI is the freedom of the student to decide where the academic funds meant for him will be spent. If the model of directing the funds to the public HEI

is replaced with a model when it (the money) will follow the wish and the need of the student, we will then be able of talking about a system of equal opportunities. In that case, by using his right, the student will choose the convenient milieu that will most appropriately meet his needs in the education. This way assumes a constant development of the quality and a constructive competition of the HEI with the purpose of becoming an attractive area to become and remain as such provided that it is in conformity with the mainstream and the timing. This also means a clear use of the best service and concern for the user by giving the declarative statement a true dimension. Nevertheless, this question implies the following:

- Completed system of values created on the real need for HEI
- Developed system of real evaluation
- High inclusion of stake-holders
- High awareness for the need and interest of the student
- Cooperation instead of declarative plights for cooperation
- Reporting
- Competition instead of monopoly
- Politics outside academic circles
- HEI Management based on Knowledge Management

TRANSFORMATION

It is obvious that confusion does not suit the average, but at the same time it is not the progress that relies on it. Those who set in motion the progress, serve this mass to themselves and not for those who cannot choose what to take and would, therefore, often take it all. In conditions of the average, the confusion of choice can often create a consumption fever that has its goal and that is, nevertheless, managed. This indicates the fact that, after all, everything is managed: the society, as well as the education in particular.

This is the reason why it is unavoidably confirmed that good changes cannot be made without good management. The question of the HEI management is on the front plan. The reason for the management implications is not accidental, because in its essential form the management belongs to history. The component of predisposition is logical and expected, in combination with the preparedness, the functions, the skills, and the abilities. However, they have been absolved a long time ago and they are not sufficient as essential factors. The management has always been engaged in: people, knowledge, and information. The co-activity of these three factors remains and survives, no matter that it often allows the creation of various systems of values and possibilities.

Knowledge management, with all its characteristics, is on the front plan, as well as is human management. The management triangle with its three postulates now does not exist as topicality, but it creates implications that are now more significant for the management than they used to be. If 20 years ago the program contents of computing on university level had elementary values, now they are on a completely different level. Henceforth, knowledge as a fundament of progress gains disproportionately greater meaning. The programs competition and the performance come as a crucial factor in the definition of the institutional credibility and a factor in the creation of successful managers. Clumsiness as

institutional dimension of “imagined values” is already replacing the entrepreneurship, the flexibility, and the reactivity of the new style. Private education as counterpart of state pets breaks the taboo of eternal values and stereotypes. The question – elitism or business as a defensive hiding term is clear – there can be no long-lasting survival. The right to citizenship after the first established steps has strong implications even in Macedonia. The initial achievements are more certainly proven in the area of confirmed values. The approach – everyone is a subject with his own area and creates and transfers values, accepted as generator of universality and totality of human achievements and efforts for securing information and knowledge is most significantly speaking of the evolution of awareness vis à vis resistance.

Normally, the problem of management has an institutional dimension. Man and human cannot be institutionalized only in a professor-student two-way communication. The basis of this communication is the relaxed professor-professor relationship to which, normally, belong the associates as well. So, in function of this imperative, the management of the institutions should be developed to unite the three postulates of modern management. The serious and soundly based composition in these institutions presents the standard of the future managerial structures. The uniting manager, a leader and beloved, the first among the first is an indication for the quality.

The authority of the proven and constantly promoted values of professionalism is the basic dimension in every sense. The conceptual abilities for viewing the total and defined values of harmonization are also necessary. Without neglecting the tiniest elements that create the common spirit, the complexity is, nevertheless, the expression that defines the institution, and normally, colors the management and the manager. Hence, there comes the level of harmonization or dissonance of the roles and the performers. Nevertheless, the charisma of the person, the professionalism, and the follow-up of the first towards the first among the first make up the biggest indicator. Starting from the follow-up – beside the extorted as the grounded, the old fashioned, and the ready to be sent to the archives, there remain variations of perhaps two more models: parallelism or team leadership and true leadership and follow-up on that base, of course.

Regardless of the desires, the expectations, and the projections of the new, the first system is still surviving on the positions. In the name of the eternal values and achievements of the past, as well as on personal behalf for the sake of personal projections of the individual, the mental model, the frustrations, and the genetic code, [Henri Fayol 1916]. The problem of Fayol’s actuality would not have been so important unless the practices developed on them had been adapted to the global society info. The reason is that the long-sight and futurism of Fayol related to the created management principles are stunning, and even impressive [Robert Dimitrovski 2008, p 25]. However, we are forgetting that Fayol has really created principles, although the tools and their applicability are not transparent and recognizable at the moment and they need to be urgently transformed. It is obvious that the created principles are living and are applied even today. They have an applicable value. However, the only approach for solving the problems is no longer valid. Theory and practice have evinced this long time ago. The old fashioned principle of hierarchy is probably the most controversial in the time and ambience in which the management is acting (the link of virtual organization with hierarchy is as if you were to attach a plough to a tractor).

CONCLUSION: PERSPECTIVES AND MODELS

There are numerous considerations and often even divergently opposite views concerning the realization of the interests in the area of higher education. Everybody agrees that the interest is in the first plan, except that the views are different from the aspect of who, and in which way, should do it. Which is the real way, i.e. the institution that reflects the public interest? Is it the state, the private-profitable, or the private-unprofitable HEI? The experiences in the Republic of Macedonia are definitely not sufficient and knowledge should be extracted from the practices of the systems with a longer tradition. In any way, the considerations often go to the direction that only the public institutions accomplish the public interest in the higher education, unlike others who claim that all HEI have a public mission. The difference between these two approaches is the knowledge that in the new world of market competition in the higher education the public interest is best protected via public policy of fostering all the institutions to regulate the academic standards and seriously develop the educational-scientific processes that will promote effective students' studies. According to [David Dill 2005, p.8], the public interest is neither accomplished through the efforts for creating a system of higher education with special proportions for HEI in the public and the private sector nor by providing a similar mission or compatible status of theirs. Probably the public interest is best accomplished provided that all HEI (private or public) help secure human capital for the society by acting impartially, adequately, and as efficiently as possible.

There are authors who are pointing out the global aspect of the education. So, [Simon Marginson 2007, p. 323-325] higher education in global frameworks creates a mix of private and public goods. Globalization raises the potential of both types of goods. This mix is too sensitive, but there are no adequate forums for developing a global policy for it. The global private profit (goods) is fully comprehensible; the global public profit and the potential cooperation of inter-governmental forums and non-governmental agents for this profit are not.

Which model (private or state) is more productive in conditions when faculties are losing their subjectivity and status of legal subjects and are merging in the integrity of the university? The matrix of projections, tasks, and expectations in circumstances of a stressed centralization (consolidated role of the Rector's position) is a question that requires an urgent response. The integrated university pushes to the front plan the difference and on this basis the conflict of the two conceptions is clear:

A) In the public-state HEI: the Management in the hands of one person has good possibilities for transforming the autonomy into autocracy, and progress into stagnation. In any case, an additional degree of autocracy should be expected. The centralization and positioning of too great power in one person (which will not always be in the interest of quality accord with the needs and expectations of the academic community) will always create tensions and retrograded processes. An additional problem to this is the increased right of the government to interfere in the academic cause. The untouchable state frequently has the chance to be transformed into imagination, freedom into dependence.

B) A great difference in the private HEI cannot be felt. They were integrated the moment they were created. However, their separate profile and particularly structure create real

dispositions for them to be vanguard. All of a sudden, the clear positions of the academic and the administrative, if they had shown failures when they first vitalized, are being transformed and in acquiring a concrete form and clear position they present a big advantage. The conflict of the academic cause and the private (public) interest normalize the relationship and position of these, at first sight opposed, and in fact compatible entities.

LITERATURE

1. Baumgartl Bernd., Freed Jochen., Glass A, Ed, (2007) From Here to There: Mileposts in Higher Education, Navreme Knowledge Development publications, 7a Vienna
2. Wigger Berthold & Weizacker Robert, (1999) Risk, Resources, and Education-Public Versus Private Financing of Higher Education, IMF Working Paper,
3. Van Keer Chris, (2004), Quality Management and Self, Assessment in Higher Education
4. Dill David, (2005), The Public Good, the Public Interest, and Public Higher Education, Conference Paper Recapturing the "Public" in Public Higher Education or Blurring the Boundaries: The Changing Dynamics Between Public and Private Higher Education, City University of New York
5. Drori G, Meyer J, Hwang H Ed, (2006), Globalization and Organization, World Society and Organizational Change, Oxford New York,
6. Gabriel Ivan, (ed). (2008), Partners for Quality in Higher Education: Enhancing the Employability of Graduates, British Council, Bucuresti, Agata
7. Gary E. Miller & Stephen Schiffman and Franklin W. [2006] : ALN Business Models and The Transformation of Higher Education
8. Srikanthan G, Dalrymple Johan, (2002)] Developing a Holistic Model for Quality in Higher Education, Centre for Management Quality Research, Business Faculty, RMIT University, Melbourne , Australia conference paper, 7ICIT
9. Kevin O'Sullivan, (ed.) (2009), Strategic knowledge management in multinational organizations /. Information science reference, Hershey, New York
10. Mark Allen, (2002) (Ed.) The corporate university handbook: Designing, Managing, and Growing a Successful Program Amacom, New York
11. Роберт Димитровски (2008) Менаџмент, четврто и дополнето издание, ИМЗ, Скопје
12. Simon Marginson (2007), The public/private divide in higher education: A global revision, Higher Education (2007) 53: 307–333, Springer Science+Business Media B.V. Mitra & Gupta Creating Agile Business Systems with Reusable Knowledge, Cambridge university press,
13. Stevan Zivojinovic (2007) "Integrated Quality Management" As a Subject in Higher Education Curriculum, International Journal of Quality research, Vol. 1, No.1,
14. Yaying Mary Chou Yeh, ([2005] The Implementation Of Knowledge Management System In Taiwan's Higher Education, Journal of College Teaching & Learning , Volume 2, Number 9

UNIVERZITET I SOCIJALNA INKLUZIJA U VREME KRIZE – OD BIZNISA DO ZNANJA

Dimitrovski Robert¹, Dimitrovska Marija²

¹Doktor nauke menadzmenta, redovni profesor u oblasti menadzmenta i prorektor FON Univerziteta- Skopje, Makedonija

dimitrovski.r@gmail.com robert.dimitrovski@fon.edu.mk

²Magister menadzmenta, maria_bt2002@yahoo.com

Rezime: Osnovni zadatak visokoškolske ustanove je stvaranje najboljih kadrova koji će pružiti najbolju budućnost društvu. Pitanje je koliko će HEI (i privatni i državni) odgovoriti potrebama i buduće filozofije globalnog društva. Pojava privatnih HEI nagovestila je

razbijanje postojećih monopola. Uski krugovi u kojima su bili profilirani kadrovi za HEI su odjednom demistificirani i transparentni i otvoreni. Polako, ali sigurno, sa svim svojim nedostacima, privatno obrazovanje nakon početne zbunjenost, sada postaje konkurent. Od vladajućih minulih privilegija, edukacija je postala izazov koji jača kompeticiju. Ovo je stvarno dobro. Međutim, to je nije išlo tako glatko: od bazične saradnje preko blokovske podeljenosti, do saradnje pomoću impulsivne reakcije akademskih kadrova. Pojava privatnih HEI ima silni uticaj na obrazovanje: razbijanje monopola je bazični pokretač kvaliteta državnih HEI koji su sada više nego ikada okrenuti stvarnom problemu: studentu. Može se reći da je u ovom trenutku prednost na strani privatnih visokoškolskih ustanova zbog nekoliko razloga: fleksibilnosti, jasnim odnosima, formirane svesti o položaju i dužnosti, razvijen sistem kontrole, uspostavljenih konsekventnih relacija sa studentom ... U takvim okolnostima razvoj yavisi od kapaciteta menadžmenta HEI. Jaki menadžment zasnovan na načelima promotivne unutrašnje kompeticije okrenut sticanju znanja, vodeći ljude znanjem, je pravi odgovor. Zajednički duh nauke i obrazovanja s odgovarajućim i aktuelnim nastavnim planovima i programima kao i inspirativni učitelji su temelj i imperativ budućih realnih mogućnosti napretka.

Ključne riječi: *Uloga visokog obrazovanja (HER), modeli visokoškolskih ustanova (HEIM), Upravljanje znanjem*

JEL klasifikacija: *I21 - Analiza obrazovanja , I23 - visoko školstvo i istraživačke institucije, D83 - istraživanje; učenje, informacije i znanja, komunikacija; vjerovanje*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

DINAMIKA POSLOVNOG USPJEHA – UNAPREĐENJA ŽIVOTNOG STANDARDA

Zekija Đidić¹, Edin Trklja², Huso Ćesir³

¹Magistar ekonomije, Uprava za indirektno oporezivanje, Banja Luka,
email: zeki9393@gmail.com

²Magistar ekonomije, Uprava za indirektno oporezivanje, Banja Luka,
email: edin.trklja@uino.gov.ba

³Diplomirani menadžer, master studij, Panevropski univerzitet Apeiron Banja Luka,
email: husobosnaplast@yahoo.com

Rezime: Osnovni ekonomski princip reprodukcije mezoekonomskog sistema je ostvarivanje maksimalnog rezultata sa što manje ulaganja. Sve što se u mezoekonomskom sistemu stvori, rezultat je transformacije ideja i materijalnih vrijednosti u neke korisnije oblike – nove upotrebne kvalitete.

Efektivniji način izvršenja te transformacije koristiće, kako mikroekonomija tako i mezoekonomija za vlastiti opstanak i razvoj životnog standarda. Da bi se ekonomski ciljevi poslovanja preduzeća ostvarili što racionalnije, a na temelju raspoloživih resursa, potrebno je pridržavati se ekonomskih principa koji se temelje na zakonitostima reprodukcije što se ispoljava u ostvarivanju rezultata većih od ulaganja.

Ključne riječi: ekonomski principi, ulaganje, rezultati, transformacija.

JEL klasifikacija: I22 – Educational Finance

UVOD

Poslovni uspjeh bi se mogao definisati kao ostvarivanje ukupnog mezoekonomskog kvaliteta u dinamici. Ovaj uspjeh čini poseban podsistem mezoekonomskog sistema- podsistem kvaliteta, koji je uslov funkcionisanja sistema upravljanja [Kukoleča S., Beograd, 1986: 68].

Pod rezultatima rada mezoekonomskog sistema u osnovi se podrazumjeva uspješnost ostvarivanja određenih razvojnih ciljeva. Ti rezultati se izražavaju preko materijalnih rezultata mezoekonomije a koji mogu biti trojaki[Božić V. , 1980: 357].

(a) kvantitativni,

(b) kvalitativni,

(c) finansijska stabilnost.

(a) Pod kvantitativnim rezultatima mezoekonomskog sistema podrazumjeva se proširenje obima poslovanja konkretne ekonomije. Taj obim je determinisan obimom izlaznih elemenata mezoekonomskog procesa kao što su: fizički obim rezultata rada, vrijednost fizičkog obima rezultata rada - bruto produkt, realizovana vrijednost - ukupan prihod, nova vrijednost - dohodak i dobitak.

(b) Kvalitet sistema je u stvari, kvantitativni izraz odnosa između svih elemenata rezultata i svih elemenata ulaganja. Saldo tih promjena ravan je razlici između ulaznih i izlaznih promjena koje mogu biti pozitivne i negativne. Drugim riječima, novi kvalitet sistema se dobije ako se početnom stanju dodaju promjene izlaznih elemenata i od ovog zbira oduzmu promjene ulaznih elemenata. Mjerenjem ukupnog mezoekonomskog kvaliteta – poslovnog uspjeha poslovnog sistema, omogućava se adekvatno upravljanje i ostvarivanje ekonomskih principa poslovanja, na temelju kojih se smanjuje jaz između mogućnosti proizvodnje i društvenih potreba, jer su društvene potrebe neograničene, a mogućnosti njihovog zadovoljavanja ograničene.

(c) Finansijsku stabilnost mezoekonomskih sistema izražavamo odnosom između raspoloživih novčanih sredstava i kratkoročnih obaveza - likvidnosti i mogućnosti podmirenja anuitetnih obaveza iz raspoloživih sredstava amortizacija i akumulacije - solventnosti.

POJAM I VRSTE REZULTATA RADA

Materijalni rezultati rada kao izraz efikasnosti poslovanja

Da bi se kvantificirao poslovni uspjeh a pogotovo njegova dinamika, nameće se potreba kvantificiranja svih ulaznih elemenata ulaganja i svih izlaznih elemenata - rezultata mezoekonomskog sistema, te njihovo svođenje na zajedničko mjerilo [Kukoleća, 1986: 68].

Različiti elementi ulaganja i rezultata izražavaju se različitim jedinicama mjere, pa i kada se izražavaju istom mjernom jedinicom, isti broj jedinica jednog elementa, ne mora da ima istu jedinicu drugog elementa, na primjer, angažovanje i trošenje. S obzirom da je rad stvaralac vrijednosti to je opredjeljenje da se sve ekonomski relevantne determinante (ulaganje i rezultati) svode na zajedničko mjerilo i izražavaju radom, odnosno radnim ekvivalentom. Funkcionisanje i razvoj preduzeća zahtijeva da rezultati budu veći od ulaganja i da se ta pozitivna razlika pravilno rasporedi na sva tri nivoa organizovanja ekonomije.

Putem tržišta i drugih oblika razmjene, društvo svakoj konkretnoj organizaciji za njene proizvode ili usluge priznaje količinu rada različitu od one koja je utrošena u konkretnoj mezoekonomiji. Pri kvantificiranju elemenata rezultata i ulaganja pojavljuje se problem razdvajanja i utvrđivanja veličine objektivnih i organizacionih komponenti.

Utvrđivanje organizacionih komponenti rezultata i ulaganja ne samo da je nužno nego je i uslov za definisanje i sprovođenje upravljačkih odluka u cilju sprovođenja mjera za postizanje višeg nivoa mezoekonomskog kvaliteta. I uopšte, primjena teorijsko metodoloških rješenja mjerenja poslovnog uspjeha pretpostavlja visok nivo organizovanja sistema evidencija.

Tako se prilikom analiziranja poslovnog uspjeha, utvrđuje i razlučuje uticaj organizacionih komponenti na taj uspjeh. Ekonomska stvarnost većine preduzeća ne obezbjeđuje potreban broj i kvalitet evidencija, na temelju čega se može zaključiti da je ukupni nivo organizovanosti dosta nizak i shodno tome, uticaj organizacionih komponenti dosta visok. Upotrebljivost samih bilansnih podataka je takođe diskutabilna. Gomilanje latentnih rezervi ili skrivenih gubitaka u bilansu, do kojih dolazi neadekvatnim procjenjivanjem bilansnih pozicija, otežava pa i onemogućava izvođenje ispravnih zaključaka o realnosti poslovnog uspjeha, a time i finansijskom zdravlju poslovnog sistema. Adekvatnosti procesa rada u preduzeću usmjerene su prije svega, na iznalaženje mogućnosti za kontinuirano zadovoljavanje svih vrsta potreba pa, prema tome, i svih vidova trošenja, odnosno za stalno povećanje životnog standarda.

Zbog toga mjerenje ukupnog poslovnog uspjeha zaslužuje posebnu pažnju i ozbiljniji tretman u mezoekonomiji. Reprodukovanje utrošaka živog i minulog rada na istom nivou je uslov postojanosti ekonomije, a reprodukovanje na kvalitativno i kvantitativno višem nivou obezbjeđuje progres. Istraživanje mezoekonomskog kvaliteta putem parcijalnih izraza produktivnosti, ekonomičnosti i rentabilnosti ima niz nedostataka.

Parcijalni izrazi mogu imati (a i ne moraju) isti, drugačiji pa čak i suprotan smjer, te se na osnovu njihove divergentnosti kretanja ne može donositi sud o stvarnom poslovnom uspjehu. Ovo se može otkloniti primjenom modela mjerenja ukupnog poslovnog uspjeha koji obezbjeđuje kvantifikaciju kvaliteta jednim pokazateljem – svođenjem svih elemenata ulaganja i rezultata na jednom osnovu, odnosno na radne ekvivalente.

Kvantitativni rezultati mezoekonomskog sistema

Kvantitativni rezultati mezoekonomskog procesa podrazumijevaju obim poslovanja, tj. izlaznim elementima procesa proizvodnje. Izražava se preko:

- (1) fizičkog obima rezultata rada – učinka (q);
- (2) vrijednosti fizičkog obima – bruto produkta (C);
- (3) realizovane vrijednosti fizičkog obima – ukupnog prihoda (C_u);
- (4) realizovane nove vrijednosti – dohotka (D), i
- (5) dobitka (D_d).

(1) Pod fizičkim obimom rezultata rada (Q) se podrazumjeva obim ostvarenih upotrebnih vrijednosti. Fizički obim obuhvata materijalne i nematerijalne vrijednosti. Fizički obim materijalnih vrijednosti moguće je mjeriti, uglavnom na tri načina: naturalnim jedinicama mjere, vrijednosno - novčanim jedinicama i časovima potrebnog rada [Božić , 1980: 299].

Kvantitativni razvoj se izražava preko koeficijenta izlaznih elemenata tj. koeficijentom promjene fizičkog obima rezultata rada (K_q) [Berberović Š., Jelić M., 2005: 146].

Proizvod zadovoljava određenu ljudsku potrebu. Proizvod u tom smislu je i izvršena usluga prema zahtjevima proizvođača ili pojedinca. U uslovima robno- novčane razmjene roba ima karakter upotrebne vrijednosti i vrijednosti. To znači da je namjenjena drugima , a ne

njegovom proizvođaču. Zadatak preduzeća je da plasira proizvode na tržište radi zadovoljenja potreba društva. Što je veća količina proizvoda i usluga time je veće društveno bogatstvo, a i zadovoljavaju se potrebe društva. Time se trebaju poštovati i drugi principi ekonomije.

Proizvodi i usluge su namijenjeni da zadovoljenje potreba društva, bilo konačne potrošnje ili reprodukcione. Time proizvod i usluga dobijaju karakter upotrebne vrijednosti, a i ekonomska kategorija. U suprotnom, bez upotrebne vrijednosti nema ekonomske kategorije. Upotrebna vrijednost određuje namjenu proizvoda ili usluge.

Zahtjev tržišta za proizvodnjom koja se odnosi na tehnološki kvalitet proizvoda je ekvivalentnost jedinica istog proizvoda. Tako je neophodno svesti upotrebni kvalitet na ekvivalentne jedinice. To se postiže standardizacijom proizvoda npr. veličina, sastav, oblik i drugo.

Fizički obim proizvodnje obuhvata asortiman više proizvoda, koji se razlikuju po svojoj veličini, kvalitetu, obliku ili dimenziji. Savremena proizvodnja mora da se rukovodi zahtjevima tržišta, odnosno proizvesti što se prodaje i time ostvariti bržu reprodukciju uloženi vrijednosti. Kvantitet proizvoda se označava se naturalnim jedinicama mjere, npr. komad, tona, metar, litar i slično. Tako izražen kvantitet proizvodnje omogućava izračunavanje cijene koštanja i prodajne cijene po jedinici proizvoda. U uslovima šireg asortimana različiti proizvodi se svode na istu jedinicu mjere.

(2) Vrijednost robe (C) je izraz količine društveno priznatog rada u datoj proizvodnji. Količina društveno priznatog rada se izražava u novčanim jedinicama i valorizuje se na tržištu. Djelovanjem subjektivnih i objektivnih faktora na tržištu razmjene roba realizuje se prodajna vrijednost, koja je po pravilu različita od proizvodne vrijednosti.

(3) Ukupni prihod (Cu) je vrijednost izražena kroz novac, u obimu u kojem je fizički proizvod realizovan na tržištu. Ukupni prihod predstavlja finansijski izražen bruto rezultat poslovanja.

4) Pod dohotkom se podrazumjeva novostvorena vrijednost u procesu reprodukcije. On predstavlja jedini izvor svih vidova potrošnje - lične, investicione i zajedničke i on je jedan od najznačajnijih komponenti ekonomskog sistema organizacionog sistema. Kvantitativno se dobija kada se od ukupnog prihoda (Cu) oduzmu troškovi sredstava za proizvodnju (Tmi) [Božić, 1980: 329].

$$D_{Cu} = T_{mi}$$

(5) Kao neto rezultat reprodukcije na nivou preduzeća javlja se nova vrijednost - dohodak (D). Međutim, to je oblik rezultata poslovanja koji ima značaj pretežno sa stanovišta ukupne društvene ekonomije, jer predstavlja izvor zadovoljenja svih potreba društva: lične, društvene i razvojne. Međutim sa stanovišta preduzeća kao privrednog subjekta značajniji je izraz neto rezultata - dobitak (Ds) i kvantitativno se izražava kao razlika realizovane vrijednosti - ukupnog prihoda (Cu) i ukupnih troškova (T) [Berberović Š., Todorović Z., 2009: 221].

$$D_s = C(Cu) - (T_{mi} + T_l)$$

Kvalitativni rezultati sistema

Podsistem kvaliteta ekonomije preduzeća izražava se odnosom između ostvarenih rezultata -izlaznih elemenata mezoekonomskog procesa i izvršenih ulaganja tog procesa. Za izražavanje ukupnog poslovnog uspjeha - kvaliteta ekonomije preduzeća koriste se parcijalne i kompleksne metode. Parcijalni mezoekonomski kvalitet izražava se preko: produktivnosti, ekonomičnosti i rentabilnosti.

Produktivnost je podsistem kvaliteta posmatran kao efikasnost rada. Sadržina principa produktivnosti se svodi na zahtjev što većeg fizičkog rezultata rada sa što manjeg utroška radne snage.

Parcijalni kvalitet posmatran sa stanovišta ulaganja u vidu trošenja proizvodnje izražava se ekonomičnošću. Princip ekonomičnosti se svodi na zahtjev da se sa što manjim trošenjem ostvari određena vrijednost proizvodnje.

Rentabilnost je podsistem mezoekonomskog kvaliteta, koji zavisi od visine profita i sume angažovanih sredstava. Ovaj princip se svodi na zahtjev da se ostvari što veći profit sa što manjom sumom angažovanih sredstava, stoga je ovo dvojni princip reprodukcije.

Parcijalnim izrazima kvaliteta prekriveni su svi relevantni elementi ulaganja, kao i faktori koji na njih djeluju, nužno je pratiti i ukupan poslovni uspjeh. Na bazi poslovnog uspjeha donosi se genelana ocjena i daje smjer djelovanja upravljačkom podsistemu. Nijedan parcijalni izraz kvaliteta sam po sebi nije dovoljan za upravljanje funkcionisanjem određenog poslovnog sistema. U njima pojedinačno nisu obuhvaćeni svi relevantni elementi i faktori ulaganja i rezultata. Cilj praćenja kvaliteta parcijalnim izrazima svodi se na to da se parcijalni kvaliteti dovedu u vezu sa sferama u kojima se ostvaruju, odnosno da odgovornost tih sfera mezoekonomije bude u funkciji kvaliteta.

Poslovni uspjeh se ostvaruje u sferi proizvodnje, sferi razmjene i segmentu finansiranja. Proizvodnu sferu poslovnog sistema treba vezati za ostvarivanje produktivnosti, razmjensku sferu za ekonomičnost, a segment finansiranja za rentabilnost. Pri tome, uspostavljanje ovih funkcionalnih veza ne elimiše odgovornost ostalih sfera a parcijalne kvalitete i ukupan poslovni uspjeh, s tim što je ona manjeg obima i intenziteta. Parcijalni kvaliteti se izražavaju odnosom pojedinih izlaznih i ulaznih elemenata sistema.

MJERENJE KVALITATIVNIH REZULTATA

Parcijalne metode

Postoji niz metoda za izražavanje i mjerenje produktivnosti rada, ali je najpodobnija ona u kojoj se proizvod izražava fizičkim jedinicama mjere[To su metode za mjerenje i izražavanje produktivnosti u kojoj se proizvod izražava: fizičkim jedinicama mjere, tržišnim cijenama proizvoda, cijenom koštanja i količinom društveno potrebnim radom].

Objektivno uslovljena produktivnost, izražena odnosom proizvoda u fizičkim jedinicama mjere i utroška radne snage je:

$$P = \frac{Q}{U}$$

L

Gdje je :

P = objektivno uslovljena produktivnost;

Q = količina proizvodnje u fizičkim jedinicama mjere;

L = utrošci radne snage.

Izraz produktivnosti u kome se proizvod predstavlja fizičkim jedinicama mjere realniji je od produktivnosti izražene na ostale načine. Međutim, najčešće se ne proizvodi samo jedan proizvod već više sličnih ili različitih proizvoda, koji često nisu međusobno mjerljivi. Kada organizacija ima heterogenu proizvodnju, svođenje te proizvodnje na zajednički imenitelj vrši se pomoću tržišne cijene proizvoda[Kukoleča ,1994:135].

$$P = \frac{\sum Q_i \cdot C_{qi}}{L} \text{ gdje je :}$$

Q1 do Qn = količina različitih proizvoda;

Cq1 do Cqn = tržišne cijene proizvoda konkretnog asortimana

Pri promjeni tržišnih cijena dobije se pogrešan pokazatelj produktivnosti. Da bi se to izbjeglo, pribjegava se obračunu proizvodnje po standardnim stalnim ili planskim cijenama, odnosno:

$$P = \frac{\sum Q_i \cdot C_{qi}}{L}$$

Gdje je Cqi = standardna stalna ili planska cijena raznih proizvoda iz asortimana.

Pri analizi poslovanja dolazi se do saznanja, u kojoj mjeri je stvarna produktivnost uslovljana objektivnim, a u kojoj mjeri subjektivnim faktorima[Kukoleča S., Stavrić B.,1979: 145].

$$\pi = \frac{Q}{L} \cdot P_o ;$$

Pri čemu je: π = stvarna produktivnost,

Q = stvarni obim proizvodnje,

L = stvarni utrošci radne snage,

P = objektivno uslovljena produktivnost.

To su metode za mjerenje i izražavanje produktivnosti u kojima se proizvod izražava : fizičkim jedinicama mjere, tržišnim cijenama proizvoda, cijenom koštanja ili društveno potrebnim radom.

Ako je : $\pi = Q \cdot Kq$

$$L = L\pi \cdot Kq + L\varphi \cdot Kq + l\varphi \cdot l\pi$$

Stvarna produktivnost je [Kukoleča , Stavrić,1979:146].

$$Q \cdot Kq$$

$$\pi = \frac{Q \cdot Kq}{L\pi \cdot Kq + L\varphi \cdot Kq + l\varphi \cdot l\pi}$$

Pri čemu je:

Kq = koeficijent iskorištenosti kapaciteta;

$L\pi$ = objektivno uslovljeni proporcionalni utrošci radne snage;

$L\varphi$ = fiksni utrošci radne snage;

$l\varphi$ = organizaciono uslovljeni fiksni utrošci radne snage zbog neiskorištenosti kapaciteta;

$l\pi$ = organizaciono uslovljeno uvećanje angažovanja radne snage zbog odsustvovanja s posla.

Dati obrasci predstavljaju statički izraz produktivnosti , dok se produktivnost u dinamici izražava na sljedeći način[Kukoleča , Stavrić,1979:147].

$$P_{II} = \frac{1}{1 \pm Llk}$$

Pri čemu je:

$$1 \pm Kl$$

$$Llk = \frac{1 \pm Kl}{1 \pm Kq} - 1 ;$$

Gdje je :

P_{II} = produktivnost u drugom periodu;

Llk = objektivno uslovljena promjena utrošaka radne snage po jedinici rada;

Kl = koeficijent promjene obima proizvodnje od prvog do drugog perioda;

Kq = koeficijent promjene utrošaka radne snage od prvog do drugog perioda;

nkretni proizvođači imaju različita individualna vremena, koja odstupaju od društveno potrebnog radnog vremena. Ta odstupanja izražavaju kriterij njihovog uspjeha i kvalitet njihove mezoekonomije.

Produktivnost rada je u funkciji korištenja kapaciteta, posebno proizvodne opreme. Ako je rast produktivnosti sporiji od rasta tehničke opremljenosti, znači da se tehničke mogućnosti neefikasno koriste.

Porastu produktivnosti doprinosi bolja kvalifikovanost zatim upotreba standardnih materijala, poboljšanje tehnoloških postupaka. Peter Drucker smatra da će ubuduće produktivnost sve više ovisiti o sposobnosti da se pobeća efikasnost nemanuelnih radnika, da je učinak tih radnika teško mjeriti i da na tom planu treba živi rad supstituirati strojevima. Osim toga osvrćući se na produktivnost stručnjaka, na tom planu moraju se preduzimati mjere za podizanje produktivnosti njihovog uma[Drucker P.F, 1995].

Odstupanje naniže od standardne kvalifikovanosti usporava proces proizvodnje. Ono dovodi do produženja ciklusa trošenja radne snage preko trajanja ciklusa rada. Odstupanje kvalifikovanosti naviše u odnosu na standardnu kvalifikovanost dovodi do povećanja ukupnih utrošaka radne snage, izraženih kroz ekvivalente prostog rada. Odstupanje od standardnog intenziteta bilo na više ili na niže ima za posledicu povećanje trošenja radne snage. Odstupanje od standardne organizacije dovodi do produženja ciklusa trošenja radne snage preko ciklusa potrebnog rada[Berberović Š., Šunjić – Beus M.,1999: 270].

Ekonomičnost je parcijalni izraz mezoekonomskog kvaliteta posmatran sa stanovišta trošenja elementa proizvodnje. Princip ekonomičnosti zahtijeva ostvarivanje određene vrijednosti učinka što manjim troškovima elementa proizvodnje. Trošenje u procesu reprodukcije izražava se naturalno – u vidu fizičkih utrošaka elementa proizvodnje i finansijskih – u vidu troškova. Ekonomičnost može biti naturalno i finansijski izražena. Podsystem ekonomičnosti prekriva, pored proizvodnje i sferu razmjene. Za ekonomičnost je odgovorna proizvodna, a posebno razmjenska sfera preduzeća. U podsystemu ekonomičnosti rezultati su tretirani kao fizički proizvod (Q) i ukupan prihod (C), a ulaganje kao utrošci (U) i troškovi(T). Faktori od kojih zavisi ekonomičnost dijele se na objektivne i organizacione. Objektivni faktori ekonomičnosti su prirodni, društveni i tehnički. Organizacioni (subjektivni) faktori ekonomičnosti predstavljaju odstupanja od objektivnih faktora.

Cilj utvrđivanja i klasifikacije relevantnih faktora ekonomičnosti u poslovnom sistemu je da obezbjedi odgovarajući sistme informacija radi preduzimanja mjera poslovne politike za izmjenu neodgovarajućih uslova proizvodnje, odnosno mjera organizacione prirode za minimiziranje ili eliminisanje subjektivnih slabosti.

Podsystem rentabilnosti je dvojni parcijalni princip reprodukcije. U njegovoj suštini je zahtjev za maksimiranje profita, uz minimalno angažovanje sredstava. Ovaj podsystem obuhvata sve elemente profita i faktore relevantne za veličinu profita i angažovanih sredstava. Razlaganjem elemenata, klasifikacijom faktora i njihovih uticaja, formira se relevantan sistem informacija neophodnih za navođenje mezoekonomije u pravcu objektivno uslovljene rentabilnosti. Finansijska analiza u preduzeću obuhvata istraživanje i kvantificiranje elemenata profita i angažovanih sredstava, faktore profita i angažovanih sredstava i sve druge relevantne činjenice koje neposredno ili posredno, determinišu nivo rentabilnosti.

MJERENJE I IZRAŽAVANJE KVANTITATIVNIH REZULTATA

Mjerenjem ukupnog mezoekonomskog kvaliteta, tj. poslovnog uspjeha poslovnog sistema, omogućava se adekvatno upravljanje i ostvarivanje ekonomskih principa poslovanja,

na temelju kojih se smanjuje jaz između mogućnosti proizvodnje i društvenih potreba, jer su društvene potrebe neograničene, a mogućnosti njihovog zadovoljavanja ograničene.

Kvantificiranje poslovnog uspjeha predstavlja veoma složen metodološki problem, posebno kada se vrši u dinamici.

Ekonomska teorija je dala raščlanjene, ali i jedinstven sistem kontrolnih instrumenata ekonomskog ponašanja, svodeći sve ekonomski relevantne manifestacije na uporedive veličine, koje se izražavaju u ekvivalentima ljudskog rada kao izvora svih ekonomskih vrijednosti.

I pored niza teorijsko – metodoloških rješenja pomoću kojih se može mjeriti poslovni uspjeh, postoje praktični problemi pri mjerenju poslovnog uspjeha u konkretnoj organizacionom sistemu. Cjelovito zadovoljavanje teorijskih i metodoloških rješenja mjerenja poslovnog uspjeha u praksi, pretpostavlja da su time obuhvaćenih svi elementi ulaza i izlaza mezoekonomskog procesa, da se kvalitet izrazi jednim pokazateljem, da se istim postupkom mjeri stepen uticaja svih komponenti i da se istim metodološkim postupkom mjere i kontrolišu neiskorišteni unutrašnji i spoljni potencijali.

Ekonomija preduzeća nije isključivo pod dejstvom ekonomskih zakonitosti, pa rezultat svake konkretne organizacije, manje ili više, odstupa od rezultata uslovljenih objektivnim faktorima.

Kvalitativni rezultati poslovanja preduzeća podrazumijevaju određeni rezultat po jedinici proizvoda i izračunava se preko koeficijenta kvaliteta.

Razvoj preduzeća može se ostvariti pri nepromjenjenom, povećanom ili smanjenom kvalitetu[Božić V.,1980:269].

$$K_q > K_z \quad \text{ili} \quad K_q < K_z$$

Gdje je K_q koeficijent promjene fizičkog obima, K_z = koeficijent kvaliteta ekonomije preduzeća. Najbolji efekti se ostvaruju kada je uporedo povećanje obima praćeno povećanjem kvaliteta. Uporedno povećanje može biti praćeno povećanjem standarda života, a takođe i povećanje obima poslovanja uz isti kvalitet utiče pozitivno na rast preduzeća (povećanje obima proizvodnje, povećanje broja uposlenih, povećanje akumulacije).

MJERENJE I IZRAŽAVANJE FINANSIJSKE STABILNOSTI

Kolika će biti ulaganja u proces reprodukcije zavisi od mogućnosti finansijskih izvora i od samih uslova ulaganja sredstava. Svaki mezoekonomski sistem za izvršenje svojih postavljenih zadataka u procesu reprodukcije mora imati novčana sredstva. Da bi se realizovala prosta reprodukcija potrebno je da proda svoje proizvode, a za proširenu reprodukciju treba da akumulira višak sredstava iz više ciklusa reprodukcije.

Izvori finansiranja sredstava mogu biti[Berberović , Jelić ,2005:70].

(a) vlastiti - interni finansijski izvori,

(b) tuđi eksterni finansijski izvori.

(a) Interni izvori predstavljaju vlastita sredstva organizacionog sistema i ulažu se u obliku: osnivačkog uloga, dijela profita namjenjenog investiranju i akcijskog kapitala.

(b) Eksterni - tuđi izvori se angažuju u uslovima kada je nemoguće sa internim izvorima obezbjediti potrebe proširene reprodukcije. U vezi s tim potrebno je da se definišu i kriteriji za angažovanje finansijskih sredstava iz tuđih izvora. Ti kriteriji se mogu naznačiti kao: utvrđivanje optimalnog odnosa između vlastitih i tuđih izvora, granice korištenja kreditnih aranžmana, oblici eksternih izvora finansiranja i provjera efekata korištenja tuđih izvora finansiranja.

Finansijska stabilnost znači da je preduzeće sposobno izvršiti svoje kratkoročne i dugoročne dospelje obaveze na vrijeme. Finansijska stabilnost firme se izražava preko[Berberović, Jelić, 2005:155].

(1) likvidnosti i

(2) solventnosti.

(1) Trenutna likvidnost podrazumjeva sposobnost izmirenja dospelje obaveze na određeni dan, iz iznosa raspoloživih sredstava. Izračunava se preko koeficijenta likvidnosti i to:

$$Ss = \frac{S(li)}{S(ob)} - 1;$$

Gdje je :

Ss = koeficijent likvidnosti,

S(li) = raspoloživa sredstva,

S(ob) = dospelje kratkoročne obaveze.

Očekivana likvidnost se određuje za određeni budući naredni interval. Očekivana likvidnost zavisi od: tekuće likvidnosti, očekivanog priliva likvidnih sredstava i od očekivanih kratkoročnih obaveza.

$$Ssk = \frac{S(li)}{S(ob)} \left(\frac{Ks(li)}{Ks(ob)} - 1 \right) ;$$

Gdje je :

Ssk = koeficijent očekivane likvidnosti,

S(li) = raspoloživa sredstva,

S(ob) = dospelje kratkoročne obaveze,

Ks(li) = koeficijent promjenjivih sredstava,

Ks(ob) = koeficijent promjene dospeljih kratkoročnih obaveza.

(2) Solventnost podrazumjeva sposobnost preduzeća da odgovori na dospelje anuitetne obaveze po kreditima.

Kvantitativni izraz stepena solventnosti u jednom vremenskom periodu jednak je[Berberović, Jelić, 2005:157].

$$S(ol) = \frac{Sha}{An}$$

Gdje je :

S (ol) = koeficijent solventnosti,

Sha = raspoloživa finansijska sredstva iz kojih se izmiruju obaveze po kreditima (raspoloživa amortizacija i sredstva akumulacije),

An = dospjeli anuiteti po kreditima.

Koeficijent solventnosti može biti veći od 1 i kazuje da je preduzeće sposobno da izvrši dospjele obaveze, i manje od 1, i tada je preduzeće nesolventno, tj. nije u mogućnosti da izmiri dospjele obaveze. U dinamici određenih perioda solventnost se mijenja i u zavisnosti je od promjena raspoloživih sredstava i dospelih obaveza. Potreba prakse nalaže mjerenje tih promjena i uticaje na promjenu ukupne solventnosti.

ZAKLJUČAK

Mjerenje mezoekonomskog kvaliteta putem parcijalnih izraza – produktivnosti, ekonomičnosti i rentabilnosti – ne obezbjeđuje uvijek objektivne informacije upravljačkom podsisistemu za sprovođenje odgovarajućih upravljačkih odluka. Samo naučna analiza poslovnog uspjeha može dovesti do objektivnog suda o poslovanju mezoekonomskog sistema i obezbjedi dovoljno informisanje za preduzimanje mjera u pravcu poboljšanja kvaliteta. Težnja za neprekidnim razvojem proizvodnih snaga je konstitutivni element razvoja društva. Slijedeći ovu težnju ka stalnom uvećanju poslovnog uspjeha omogućava se kontinuitet proširene reprodukcije, a time i unapređenje životnog standarda. Naime poslovni uspjeh se neće ostvariti sam od sebe niti samo zato što postoje sve determinante za njegovo postizanje, već je potrebno poslovni sistem neprekidno podsticati na ostvarivanje ključnih ciljeva i višeg nivoa kvaliteta ekonomije. Sadašnjost se manje više analizira na bazi prošlosti a budućnost se gradi na spoznajama prošlosti i sadašnjosti kao i na predviđanju budućnosti. Kvantificiranje poslovnog uspjeha predstavlja veoma složen metodološki problem, posebno kada se vrši u dinamici. Ekonomska teorija je dala raščlanjene, ali i jedinstven sistem kontrolnih instrumenata ekonomskog ponašanja, svodeći sve ekonomski relevantne manifestacije na uporedive veličine, koje se izražavaju u ekvivalentima ljudskog rada kao izvora svih ekonomskih vrijednosti. I pored niza teorijsko – metodoloških rješenja pomoću kojih se može mjeriti poslovni uspjeh, postoje praktični problemi pri mjerenju poslovnog uspjeha u konkretnoj organizaciji. Cjelovito zadovoljavanje teorijskih i metodoloških rješenja mjerenja poslovnog uspjeha u praksi, pretpostavlja da su time obuhvaćeni svi elementi ulaza i izlaza mezoekonomskog procesa, da se kvalitet izrazi jednim pokazateljem, da se istim postupkom mjeri stepen uticaja svih komponenti i da se istim metodološkim postupkom mjere i kontrolišu neiskorišteni unutrašnji i spoljni potencijali. Ekonomija preduzeća nije isključivo pod dejstvom ekonomskih zakonitosti, pa rezultat svake konkretne organizacije, manje ili više, odstupa od rezultata uslovljenih objektivnim faktorima.

LITERATURA

1. Adižes I.: Životni ciklus preduzeća, Privredni pregled, Beograd 2001.god.
2. Berberović Š., Jelić M.: Menadžment malih i srednjih preduzeća, Banja Luka, 2005.god.
3. Berberović Š., Beus – Šunjić M.: Ekonomika Preduzeća, Ekonomski fakultet, Banja Luka- Sarajevo, 2005.god.
4. Berberović Š., Beus – Šunjić M.: Troškovi i poslovna politika preduzeća, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 1999.god.
5. Berberović Š., Todorović Z., Ekonomika preduzeća, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 2009.god.
6. Božić V.: Sistem kontrole, Beograd, 1980.god.
7. Božić, V.: Upravljanje poslovnim sredstvima, Beograd, 1980.god.
8. Drucker P.F.: Menadžment za budućnost, Beograd, 1995.god.
9. Kukoleča S., Stavrić B.: Osnovi ekonomike i organizacije proizvodnje, Beograd, 1979.god.
10. Kukoleča S.: Ekonometar, Beograd, 1994.god.
11. Kukoleča S.: Osnovi teorije organizacionih sistema, Beograd, 1986.god.
12. Stavrić B., Berberović Š., Anđelković, R.: Ekonomika preduzeća, Beograd, 1996.god.
13. Stavrić B.: Mjerenje uspješnosti poslovanja privrednih organizacija, Sarajevo, 2/82.

MANAGEMENT DYNAMICS MODEL OF SUCCESS - QUALITY ECONOMY

Zekija Đidić¹, Edin Trklja², Huso Česir³

¹Master of economics, The Indirect taxation Authority, Banja Luka,
email: zeki9393@gmail.com

²Master of economics, The Indirect taxation Authority, Banja Luka,
email: edin.trklja@uino.gov.ba

³Master student, Pan-European University Apeiron Banja Luka, email: husobosnaplast@yahoo.com

Summary: *The basic economic principle mezzoeconomic playback system is to achieve maximum results with minimum investment. All this is creating mezzoeconomic system, the result is the transformation of ideas and material values of some useful forms - new usable quality. Effective way of executing this transformation will be used to microeconomics and mezzoeconomy for their own survival and development. . To the economic objectives of business enterprises accomplish their rational, based available resources, it is necessary to adhere to economic principles that are based on the laws of reproduction which manifests itself in achieving greater results from your investment.*

Key words: *hiring, spending, reproduction, production inputs, output elements of production, successful business.*

JEL classification: I22 – Educational Finance

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

STRATEGIJA ANGAŽOVANJA I TROŠENJA U VREMENU KRIZE

Zekija Đidić¹, Edin Trklja², Huso Ćesir³

¹Magistar ekonomije, Uprava za indirektno oporezivanje, Banja Luka, email: zeki9393@gmail.com

²Magistar ekonomije, Uprava za indirektno oporezivanje, Banja Luka, email: edin.trklja@uino.gov.ba

³Diplomirani menadžer, master studij, Panevropski univerzitet Apeiron Banja Luka, email: husobosna-plast@yahoo.com

Rezime: *Podsistem trošenja karakterišu funkcionalni tokovi dok se angažovanjem ovi isti tokovi omogućuju. Svaki proces reprodukcije započinje novcem (jer je univerzalni oblik vrijednosti) da bi nastavio razmjenom tog istog u početni robni oblik sredstava za rad i materijala. U daljem odvijanju procesa reprodukcije stalno dolazi do metamorfoze i promjene oblika vrijednosti i to od početnog robnog oblika, preko prelaznog tehnološkog, završnog robnog, da bi završetkom prelaznog prometnog oblika ponovo dobio univerzalni oblik, a to je novac. Ovako posmatrana reprodukcija predstavlja kruženje vrijednosti pri čemu se, pored trošenja elemenata proizvodnje, vrijednosti angažuju u naturalnom obliku, kao uslov kontinuelnog odvijanja tog procesa reprodukcije, i u vrijeme krize.*

Ključne riječi: angažovanje, trošenje, reprodukcija, uspješno poslovanje.

JEL klasifikacija: I22 – Educational Finance

UVOD

Trošenja ima ulazne i izlazne elemente, za razliku od angažovanja koji nema izlaznih elemenata. U uslovima tržišne privrede da bi proizvođač mogao uopšte započeti proces proizvodnje on mora posjedovati i univerzalni oblik vrijednosti – a to je novac. U ovom času započinje angažovanje vrijednosti u naturalnom (robnom) obliku [Stavrić B., Berberović Š., Anđelković, 1996:193]. Pod uslovljenošću angažovanja sredstava podrazumjevaju se karakteristike i razmjere angažovanja sredstava u pojedinim elementima angažovanja, koji se formiraju pod dejstvom objektivnih faktora, od kojih angažovanje zavisi [Kukoleča S., 1971: 340].

Funkcija angažovanih sredstava u ciklusu reprodukcije zavisi od toga da li se sredstva angažuju u :

- faza zaliha sredstava za proizvodnju ili prethodna robna faza (X2);
- tehnološka faza ili faza proizvodnje (X3);

- faza prekrivanja uzastopnih tehnoloških postupaka (X4);
- faza zaliha gotove robe ili završna robna faza (X5).

Kao i od toga da li se sredstva angažuju u:

- sredstvima za rad
- materijalu ili
- zaradama radnika.

USLOVLJENOST ANGAŽOVANJA VRIJEDNOSTI

Uslovljenost angažovanja vrijednosti u prethodnoj robnoj fazi

Angažovanje sredstava u početnom robnom obliku uslovljeno je tržišnim faktorima. Sredstva za rad u početnom robnom obliku uslov su otpočinjanja proizvodnje, dok angažovana sredstva u materijalu obezbjeđuju uslove za kontinuirano odvijanje procesa proizvodnje. Sredstva za rad u početnom robnom obliku angažuju se u procesu rada u periodu izgradnje proizvodnog kapaciteta. Manji dio sredstava za rad u vidu alata i zaliha materijala i dijevoja za zamjenu, angažovan je u početnoj robnoj fazi tokom funkcionisanja konkretne mezoekonomije.

Obim angažovanja sredstava rada u početnoj robnoj fazi uslovljen je tržišnim faktorima i ritmom izgradnje. Angažovanje je različito u zavisnosti od toga da li sama organizacija gradi objekat ili je tu izgradnju povjerila drugoj organizaciji. Iako je prilikom izgradnje objekta redosljed pojedinih faza prethodno definisan, organizacionim mjerama je moguće uticati na razmjere i vrijeme angažovanja. Suma angažovanih sredstava za rad biće manja ako se blokiranje vrši što bliže kraju izgradnje.

Prema tome, redosljed izgradnje i montaže determinira veličinu prosječne sume sredstava za rad u početnoj robnoj fazi. Ako tehničko-tehnološki uslovi dozvoljavaju, proizvodnu opremu treba uključivati u proizvodnju po dovršetku izgradnje ili montaže. Na taj način, prosječna suma angažovanih sredstava za rad u početnoj robnoj fazi biće manja. Međutim, ako je puštanje u proizvodnju uslovljeno dovršenjem izgradnje kompletnog objekta, tada se na prosječnu sumu angažovanih sredstava može uticati samo pomjeranjem ritma ulaganja bliže kraju izgradnje. Puštanjem izgrađenog objekta u proizvodnju, sredstva za rad se transformišu u prelazne tehnološke oblike.

Sredstva angažovana u alatima, rezervnim dijelovima i materijalu za održavanje, angažuju se u prvom ciklusu i to angažovanje kontinuirano prati funkcionisanje mezoekonomije. Suma angažovanih sredstava u obom obliku uslovljena je tehničkim faktorima, kao što su karakteristike proizvoda, tehnološkog procesa, materijala sredstava za rad, te asortimana i tip proizvodnje. Angažovanje materijala u početnom robnom obliku uslovljeno je tehničko-organizacionim i tržišnim faktorim. Preduzeće mora raspolagati nekom minimalnom zalihom materijala koja će osigurati kontinuitet procesa proizvodnje.

Visina minimalne zalihe uslovljena je vremenom nabavke i ritmom ulaganja materijala u proizvodnju. Pod dejstvom tržišnih uslova nabavke, formiraju se optimalne zalihe materijala. Nabavne cijene materijala i uslovi koje postavlja ili obezbjeđuje dobavljač, utiču na sumu sredstava koja se angažuju u materijalu. Treba imati u vidu da se, kroz veće pojedinačne nabavke materijala, obezbjeđuje od dobavljača niz pogodnosti u pogledu cijene,

kvaliteta, dopreme i slično, ali da se povećanim nabavkama, angažuje veća suma sredstava i povećavaju troškovi skladištenja i održavanja.

Prema tome angažovanje materijala u početnom robnom obliku uslovljeno je sa dvije grupe suprotno djelujućih faktora. Optimum se postiže pri minimalnom zbiru troškova nabavke, troškova skladištenja i održavanja skladišta materijala, dodajući kamatu na sredstva u zalihama.

Zarade, odnosno troškovi radne snage ne javljaju se u početnom robnom obliku, jer se radna snaga, zbog neodvojivosti od ličnosti radnika, ne može kupovati (pribavljati) prije započinjanja procesa proizvodnje.

1.2. Uslovljenost angažovanja u tehnološkoj fazi

Angažovanje sredstava u prelaznim tehnološkim oblicima vrši se u :

- sredstvima za rad;
- materijalu,
- zaradama radnika.

Angažovanje vrijednosti u sredstvima za rad predstavljaju osnovna sredstva, dok sume predujmljene u materijalu i isplaćenim zaradama radnika čine obrtna sredstva. Različiti faktori i na različit način uslovljavaju sumu angažovanih sredstava u zavisnosti od toga da li se angažovanje vrši u sredstvima za rad, materijalu ili zaradama.

Sredstva za rad u prelaznim tehnološkim oblicima angažuju se u punom iznosu. Pri tome se ne mijenja njihov upotrební kvalitet, kao što je slučaj sa materijalom. Zbog toga nema uobičajenog ritma priliva ovih sredstava kao kod materijala. Priliv se jedino pojavljuje prilikom zamjene pojedinih dijelova u vezi sa tehničkim rekonstrukcijama ili racionalizacijama. Suma angažovanih sredstava u prelaznim tehnološkim oblicima uslovljena je ekonomskim i tehničkim faktorima, karakteristikama proizvodnog reprodukovanja i finansijske reproduktivnosti.

Ekonomski faktori su relevantni za izbor i korištenje kapaciteta. Adekvatna kompozicija fiksnih troškova opredjeljuje veličinu kapaciteta. Fiksni troškovi uslovljavaju donju veličinu i granicu korištenja kapaciteta, ispod koje bi bila ugrožena racionalnost poslovanja organizacije. Veći obim proizvodnje obezbjeđuje niže fiskne troškove po jedinici proizvoda. Optimalni kapacitet postiže se po jedinici proizvoda. Stepén korištenja kapaciteta ne utiče na sumu angažovanih osnovnih sredstava. Međutim, on uslovljava nivo kvaliteta ekonomije, zbog promjenivosti troškova po jedinici proizvoda. Suma angažovanih osnovnih sredstava u prelaznim tehnološkim oblicima uslovljena je pored ostalog, karakteristikama proizvoda, karakteristikama sredstava za rad i materijala kao i prirodnim uslovima. Kompozicijom ovih faktora, uz odgovarajuća tehnička rješenja, vid organizacije i nivo tehničke opremljenosti, obezbjeđuje se optimalna suma angažovanih osnovnih sredstava u prelaznim tehnološkim oblicima. Karakteristike proizvodnog reprodukovanja sredstava za rad uslovljavaju sumu angažovanih sredstava putem zamjene dotrajalih dijelova, mašina i postrojenja. Stepén finansijske reproduktivnosti uslovljava suma angažovanih sredstava putem zamjene dotrajalih dijelova, mašina i postrojenja. Stepén finansijske reproduktivnosti uslovljava sumu angažovanih sredstava tako što ovu sumu sačinjavaju samo aktivni dijelovi neamortizovanih osnovnih sredstava.

Suma angažovanih sredstava u materijalu u prelaznim tehnološkim oblicima uslovljena je:

- veličinom uložaka,
- trajanjem angažovanja.

Veličina uložaka zavisi od količine i cijene. Što su veće količine i cijene veća je i suma angažovanih sredstava u materijalu u prelaznim tehnološkim oblicima. Redosljed ulaganja djeluje na sumu angažovanih sredstava u materijalu u prelaznim tehnološkim oblicima tako što se angažovanjem većih suma pri kraju ciklusa prosječna suma smanjuje i obratno. Trajanje angažovanja je duže ili kraće, što uslovljava veću ili manju prosječnu sumu sredstava u materijalu u prelaznim tehnološkim oblicima. Širina ulaganja se izražava stepenom prekrivanja uzastopnih ciklusa angažovanja. Angažovana suma se povećava, srazmjerno povećanju stepena prekrivanja više ciklusa. Angažovanje obrtnih sredstava u zaradama u tehnološkoj fazi uslovljeno je: veličinom radnog kolektiva, kvalifikacionom strukturom, ciklusom proizvodnje konkretnog asortimana i kontinuitetom rada. Veći radni kolektiv ima veće sume isplata zarada i sumu angažovanih sredstava u zaradama. Viši nivo kvalifikacione strukture zahtijeva veću zaradu po jedinici rada, a time i angažovanu sumu sredstava u zaradama. Zarade se obično isplaćuju mjesečno unazad, tj. za prethodno obavljeni posao. Ako su isplaćene zarade bliže kraju ciklusa, prosječna angažovana suma sredstava u zarada je manja. Dužina ciklusa proizvodnje utiče na prosječnu sumu sredstava u zaradama u ovoj fazi tako što ako je ciklus kraći, brže se deblokiraju sredstva angažovana u zaradama i prosječna suma je manja. Izmjenom asortimana mijenja se ritam deblokiranja sredstava u zaradama što se direktno odražava na angažovanu sumu. Prekidi rada, izostanci i dugo za koje se ne isplaćuje zarada, umanjuju sumu angažovanih sredstava u tehnološkoj fazi.

Uslovljenost angažovanja u fazi prekrivanja uzastopnih tehnoloških postupaka

Da bi se proizvodnja odvijala u kontinuitetu potrebno je proizvodnju na narednom ulošku otpočeti prije završetka prethodnog uloška. To znači da se nova sredstva moraju angažovati u proizvodnji prije nego što su prethodna napustila proizvodnju, ili bar prije nego što su napustila fazu zaliha. Iz ovog izlazi da se vrlo često dva ili više sukcesivnih uložaka u proizvodnju vremenski djelimično prekrivaju što znači da se [Stavrić, Berberović, Anđelković, 1996:201].

- srazmjerno veličini toga prekrivanja, produžuje vrijeme angažovanja,
- srazmjerno veličini toga prekrivanja, povećava suma sredstava angažovanih u reprodukciji

1.4. Uslovljenost angažovanja u završnoj robnoj fazi

Završni robni oblik angažovanih sredstava predstavlja nastanak i uslov kontinuiteta angažovanosti iz prethodnih tehnoloških oblika. Ukoliko se gotovi proizvodni realizuju kupcima direktno po okončanju proizvodnje, izostaje angažovanje sredstava u ovom obliku.

Zalihe gotovih proizvoda rezultanta su odstupanja ritma dovršavanja proizvoda posmatranog ciklusa proizvodnje od ritma prodaje gotovih proizvoda. Ritam završavanja proizvoda je u funkciji iskorištenja kapaciteta i vida proizvodnje, dok je ritam prodaje u funkciji zahtjeva tržišta i organizacije prodajne funkcije. Raspon ovih zahtjeva determinira sumu

angažovanih sredstava materijala u završnom robnom obliku. Suma angažovanih sredstava u sredstvima za rad u završnoj robnoj fazi determinirana je iznosima amortizacije zaračunatim u zalihama gotovih proizvoda. Angažovana sredstva u zalihama u završnoj robnoj fazi determinirana su veličinom zaliha gotovih proizvoda. Faktori koji uslovljavaju ritam završavanja gotovih proizvoda i ritam realizacije tih proizvoda istovremeno su i faktori koji uslovljavljaju sumu angažovanih sredstava u zaradama u završnoj robnoj fazi.

Jedan ciklus reprodukcije je period od početnog angažovanja (nabavka) do reprodukcija tih sredstava (ponovna nabavka). Faze ciklusa angažovanja su i faze ciklusa reprodukcije, s tim što ciklus reprodukcije ima i petu fazu- sredstva u novčanom obliku.

KOEFICIJENT ANGAŽOVANJA KAO POKAZATELJ EFIKASNOSTI KORIŠTENJA ANGAŽOVANIH SREDSTAVA – KAPITALA

Koeficijent angažovanja, koji predstavlja izraz vremena angažovanja, dobija se iz odnosa prosječno angažovane sume (S) i objektivno uslovljenih troškova (T)[Berberović Š., Todorović Z.,2009:199].

$$\beta = S : T$$

Podsistem ulaganja čine elementi : trošci radne snage (L), troškovi elemenata proizvodnje (T) i angažovana sredstva (S). Podsistem rezultata čine elementi : fizički proizvod (Q), realizovana vrijednost proizvodnje (V), odnosno ukupan prihod (C) i nova vrijednost (V1) odnosno dohodak (D) i dobitak (Ds).

Poslovni uspjeh, izražen odnosom izlaznih i ulaznih elemenata, izražava se funkcijom:

$$P = f (\underline{Q, C, D, Ds})$$

$$L, T, S$$

On će se mijenjati direktno proporcionalno s promjenama :

obima proizvodnje (Q) , ukupnog prihoda (C), dohotka (D) i dobitka (Ds), a obrnuto proporcionalno s promjenama : utroška radne snage (L), troškova (T) i prosječne sume angažovanih sredstava (S).

Metodologija obračuna radnog ekvivalenta materijalnih troškova moguća je zbog toga što troškovi materijalne reprodukcije su negativna vrijednost dohotka ($D = C - T$ mi), pa ako oni rastu dohodak opada i obratno.

Promjena veličine proizvoda svedena je na jedinicu rada (Lqk), a osim toga rad je prihvaćen kao mjerni etalon. Zbog toga se veličine iz prethodnih obrazaca moraju svesti na jedinicu rada, da bi bile međusobno mjerljive. Iznosi desnih strana jednačina obih obrazaca projeciraju se na jedinicu rada i tada unose u obrazac.

Potom se vrši sabiranje veličina izlaznih i oduzimanje veličina promjena ulaznih elemenata. Na taj način dobija se poslovni uspjeh u dugom periodu i uticaj svakog elementa na promjenu poslovnog uspjeha od prvog do drugog perioda.

Suma angažovanih sredstava povećava se i zbog produžavanja ciklusa angažovanja.

Ovo je posljedica nagomilavanja sredstava u pojedinim fazama, produžavanja procesa proizvodnje i sl.

Povećana suma angažovanih sredstava utiče na poslovni uspjeh kao [Kukoleča S., Stavrić B., 1979:158].

$$Pu_{rshu} = 1 - 1_{shku}$$

Pri čemu je:

$$1_{shku} = \frac{shu \cdot Kr}{L \cdot Ddln(1 + K \cdot 1)}$$

$$L \cdot Ddln(1 + K \cdot 1)$$

Gdje je :

Pu_{rshu} = poslovni uspjeh prouzrokovan povećanjem angažovane sume zbog produžavanja ciklusa angažovanja,

1_{shku} = radni ekvivalent povećane sume angažovanih sredstava pod dejstvom usporavanja ciklusa angažovanja, projiciran na jedinicu rada,

Shu = suma angažovanih sredstava nastala dejstvom usporavanja ciklusa angažovanja.

PARCIJALNI I UKUPNI KOEFICIJENT ANGAŽOVANJA

Koeficijent angažovanja, koji predstavlja izraz vremena angažovanja, dobija se iz odnosa prosječno angažovane sume (S) i objektivno uslovljenih troškova (T):

$$\beta = S : T$$

Objektivno uslovljena angažovana suma je:

$$S = \beta \cdot T$$

Stanje angažovanosti sredstava mijenja se proporcionalno s promjenom vremena angažovanja (izraženog sa β) i promjenom objektivno uslovljenih troškova (T) .

S obzirom na to što je kamata cijena angažovanih sredstava – proporcionalna sumi angažovanih sredstava, poslovni uspjeh ovisi o vremenu angažovanja i objektivno uslovljenim troškovima.

Angažovana sredstva su element podsistema ulaza ciklusa reprodukcije i utiču na poslovni uspjeh kroz sumu i vrijeme angažovanja.

Koeficijent angažovanja (β) može se iskazati i parcijalno kroz odnos angažovanih suma svake faze, prema objektivno uslovljenoj cijeni koštanja, odnosno objektivno uslovljenim troškovima [Berberović , Todorović, 2009:199].

$$\beta = \beta_2 + \beta_3 + \beta_4 + \beta_5 = Sh_2/T + Sh_3/T + Sh_4/T + Sh_5/T$$

Reprodukcovanje je sporije ako se na isti obim proizvodnje angažuje veća suma sredstava.

KOEFICIJENT ANGAŽOVANJA I REPRODUKOVANJA

Kod ulaganja i angažovanja sredstava u određenom mezoekonomskom sistemu, sa stanovišta ekonomije preduzeća neophodno je znati koliko je potrebno angažovati sredstava po jedinici proizvoda. Odnos između prosječne sume angažovanih sredstava (kapitala) i visine ukupnih troškova, predstavlja koeficijent angažovanih sredstava (β), što se može predstaviti obrascem:

$$\beta = \frac{S}{T}$$

Gdje je : S = suma angažovanih sredstava,

T = ukupni troškovi.

Reprodukovanje je obrnuto proporcionalno angažovanju odnosno koeficijent reprodukovanja je recipročna vrijednost koeficijenta angažovanja [Berberović , Todorović, 2009:201].

$$\frac{1}{\beta} = \frac{T}{S}$$

Pod pretpostavkom da je objektivno uslovljena cijena koštanja po jedinici proizvoda ista, odnosno da se mijenja srazmjerno promjeni obima proizvodnje, kroz promjene koeficijenta angažovanja dolaze do izražaja promjene vremena angažovanja i promjene angažovanih suma:

$$S + \Delta S = (\beta + \beta_t + \beta_h) \cdot T$$

Pri čemu je:

ΔS = objektivno uslovljena promjena prosječno angažovane sume sredstava

β_t = objektivno uslovljena promjena koeficijenta angažovanja prouzrokovana promjenom sume angažovanih sredstava

β_h = objektivno uslovljena promjena koeficijenta angažovanja zbog promjene vremena angažovanja. Radni ekvivalent angažovanih sredstava svodi se na jedinicu rada, kako bi se mogao sabirati sa promjenom proizvodne snage po jedinici rada. Shodno ovome, promjena angažovanih sredstava djeluje na poslovni uspjeh .

$$Lsk = \frac{S}{L} \cdot \frac{Kr}{Ddln} (1 + Ks) - 1$$

Gdje je :

Lsk = radni ekvivalent promjene prosječne sume angažovanih sredstava po jedinici rada,

Ks = koeficijent promjene prosječne sume angažovanih sredstava od prvog do drugog perioda,

$K1$ = koeficijent promjene utroška radne snage od prvog do drugog perioda,

S = prosječna suma angažovanih sredstava u periodu i ,

L = utrošci radne snage u prvom periodu.

Ovako izračunat radni ekvivalent promjene prosječne sume angažovanih sredstava po jedinici rada oduzima se kao ulazni element sistema od poslovnog uspjeha prvog perioda, odnosno etalon mjerila i tako, skupa sa ostalim determinantama poslovnog uspjeha, opredjeljuje ukupni mezoekonomski kvalitet preduzeća.

S obzirom na izražen uticaj na mezoekonomski kvalitet, nužno je stalno pratiti angažovanje i cirkulaciju sredstava putem informacionog sistema preduzeća u svim fazuama ciklusa reprodukcije. Informacije o cirkulaciji sredstava predstavljaju nezamjenjivo sredstvo podsistema mezoekonomije u pripremanju i donošenju odluka u sferi finansiranja. U mnogim preduzećima ne poklanja se dužna pažnja cirkulaciji sredstava. Zbog toga su i posljedice negativne, ponekad i prsudne za funkcionisanje mezoekonomije.

Ukoliko funkcija finansijskog upravljanja u preduzeću ne obezbjedi cirkulaciju sredstava, mezoekonomski kvalitet biće u odgovarajućoj srazmjeri slabiji a problemi kruženja i reprodukcije sredstava oštrije izraženi. Naprotiv ako se ubrza cirkulacija sredstava skraćivanjem vremena proizvodnje, skraćivanjem rokova isporuke, bržom naplatom potraživanja.

PRAĆENJE DINAMIKE ANGAŽOVANJA I TROŠENJA

Na svom putu u ciklusu reprodukcije, sredstva prolaze kroz četiri metamorfoze i pet stanja. Novcem se pribavljaju sredstva za proizvodnju, te se novčani oblik sredstava transformiše u početni robni oblik. Ulaganjem sredstava u proizvodnju, ona se transformišu u prelazni tehnološki oblik. Završavanjem proizvodnje proizvoda, grupe proizvoda ili kompletnog izvatka, sredstva iz prelaznih tehnoloških oblika transformišu se u gotove proizvode. Gotovi proizvodi iz završne robne faze prodajom se transformišu u novac, ovog puta, u završni novčani oblik. Sredstva su univerzalno raspoloživa jedino u novčanom obliku.

Za razliku od toga, sredstva transformisana u različite materijalne oblike, imaju ograničenu raspoloživost i fleksibilnost. Najmanju fleksibilnost imaju sredstva za rad. Jednom data u kompoziciju konkretnog ciklusa, ne mogu se adekvatno prenijeti i upotrijebiti u kompoziciji nekog, kvantitativno ili kvalitativno različitog ciklusa reprodukcije. Sredstva u okviru jednog ciklusa stalno pulsiraju. Ovi pulsirajući tokovi su često aritmični i neravnomjerni.

S obzirom na specifičnosti i karakteristike angažovanja, kao i način i dinamiku trošenja ukupni tokovi vrijednosti jednog ciklusa razlažu se na tokove sredstava za rad – osnovnih sredstava i tokove vrijednosti u materijalu i zaradama – obrtnih sredstava.

Ciljevi mezoekonomije ostvaruju se funkcionisanjem. Mezoekonomski kvalitet determiniran je, pored ostalog kvalitetom upravljanja podsistem finansiranja[Stavrić B.,2/82].

U toku funkcionisanja sredstava za rad, deblokirani iznosi amortizacije jednim dijelom se vraćaju u proces reprodukcije, nabavkom materijala i dijelom za zamjenu odnosno uključivanjem u ciklusu reprodukcije drugih sredstava za rad.

Poslije svakog ciklusa reprodukcije, odnosno poslije isteka svake godine angažovana vrijednost u osnovnim sredstvima smanjuje se za iznos jedne amortizacione kvote, i tako redom do konačnog prenošenja ukupne vrijednosti na proizvode. Rekonstrukcijama i racionalizacijama u proizvodnji se obično unose nova sredstva – savremena tehnika, što utiče na promjenu sume angažovanih sredstava.

Promjena asortimana zahtijeva drugu kompoziciju osnovnih sredstava, pa i to uslovljava promjenu angažovane sume ovih sredstava. Pod pretpostavkom ravnomjernog amortizovanja sredstava za rad u njihovom vijeku upotrebe, prosječna angažovana suma je ravna polovini sume unesene u prvi ciklus.

Suma angažovanih osnovnih sredstava u ciklusu je [Kukoleča S.,1971:331].

$$S_{in} = S_{i1} - nT_i + S_{i2} + S_{i3} ,$$

Gdje je:

S_{in} = suma osnovnih sredstava u n –tom ciklusu;

S_{i1} = početna suma osnovnih sredstava unesenih u reprodukciju;

n = broj amortizacionih kvota do n –tog ciklusa;

T_i = amortizaciona suma;

S_{i2} = dijelovi amortizacije vraćeni u reprodukciju;

S_{i3} = povećanje sume angažovanih sredstava zbog rekonstrukcije ili promjene asortimana.

Angažovanje i tokovi osnovnih sredstava odvijaju se kroz:

-početnu robnu fazu, tehnološku fazu, završnu robnu fazu i završnu novčanu fazu.

Angažovanje osnovnih sredstava u početnoj robnoj fazi je dvojako: kao angažovanje u toku izgradnje objekta, kada se angažovanje vrši kroz duži period, i kao angažovanje u zalihama rezervnih dijelova i rezervnih mašina, čija je namjena da obezbjede kontinuitet proizvodnje postojećom kompozicijom sredstava. Prosječna suma osnovnih sredstava u fazi izgradnje je [Kukoleča , 1971:370].

$S_{i1h2} = \sum S_{i2j} \cdot H_{2j}$, gdje je:

365

S_{i1h2} = prosječno angažovana suma osnovnih sredstava u fazi izgradnje;

S_{i2j} = pojedinačne angažovane sume u fazi izgradnje;

H_{2j} = trajanje angažovanja pojedinačnih suma.

Prosječna visina zaliha rezervnih dijelova i mašina kreće se u granicama koje čine tehnički minimum a ekonomski optimum [Tehnički minimum predpostavlja održavanje kontinuiteta proizvodnje. Ekonomski optimum je uslovljen troškovima nabavke, troškovima održavanja i kamatom na angažovana sredstva].

Način izračunavanja prosječnih zaliha rezervnih dijelova i mašina, identičan je kao i za sredstva u izgradnji. Sredstva za rad u tehnološkoj fazi aktivno su uključena u proces proizvodnje.

U ovoj fazi se tim sredstvima vrše tehnološke operacije na materijalu, pri čemu se njihova vlastita vrijednost postupno prenosi na nove upotrebne kvalitete. Prosječna suma osnovnih sredstava u tehnološkoj fazi ravna je zbiru početno uložених sredstava pri izgradnji i naknadno nabavljenih sredstava, raspoređenih na vijek upotrebe sredstava.

U reprodukciju se unosi određena suma osnovnih sredstava u odgovarajućoj kompoziciji. Prosječna suma osnovnih sredstava u tehnološkoj fazi ravna je ponderisanom aritmetičkom prosjeku raščlanjenih amortizacija. Ova suma se povećava zbog reinvestiranja amortizacionih iznosa i potpuno novih angažovanja.

Angažovana vrijednost sredstava za rad u završnom robnom obliku kvantitativno se izražava iznosima amortizacije, zaračunatim u gotovim neprodatim proizvodima.

Suma angažovanih osnovnih sredstava u ovoj fazi je veća, što su veće zalihe gotove robe i obratno.

Prosječna suma osnovnih sredstava u završnoj robnoj fazi je [Kukoleča, 1971: 372].

$$Sih5 = \sum Ti5j H5j ,$$

365

Gdje je :

Sih5 = prosječna suma angažovanih osnovnih sredstava u završnoj robnoj fazi;

Ti5j = pojedinačni iznosi amortizacije u gotovim proizvodima,

H5j = trajanje angažovanja pojedinačnih iznosa amortizacije u gotovim proizvodima.

Pojavni oblik osnovnih sredstava u završnoj novčanoj fazi predstavljaju zaračunate amortizacije u gotovim proizvodima, koje su prodajom i naplatom prodane robe unovčene, a nisu vraćene u reprodukciju.

Način izračunavanja prosječne sume naplaćenih neutrošenih amortizacija je isti kao i u završnoj robnoj fazi.

Prosječna ukupna suma angažovanih osnovnih sredstava u jednom ciklusu reprodukcije je:

$$Si = Sih2 + Sih3 + Sih5 + Sih6$$

Gdje je :

Si = prosječna suma osnovnih sredstava u ciklusu reprodukcije;

Sih2 = prosječna angažovana suma u početnoj robnoj fazi;

Sih3 = prosječna suma u tehnološkoj fazi;

Sih5 = prosječna suma u završnoj robnoj fazi;

Sih6 = prosječna suma u završnoj novčanoj fazi.

Obrtna sredstva se postupno ulažu u ciklus reprodukcije, a njihovi elementi u cjelini se troše u reprodukciji u obimu u kojem su uneseni u konkretni ciklus. Trošenjem materijala i radne snage stvaraju se novi upotrebnih kvaliteta za zadovoljavanje pojedinačnih, zajedničkih i razvojnih potreba. Obrtna sredstva čine sredstva u materijalu i zaradama konkretnog ciklusa reprodukcije. S obzirom na to što između tokova vrijednosti materijala i sredstava u zaradama ima razlika, nužno ih je razdvojeno analizirati

ZAKLJUČAK

Angažovanje prethodi trošenju, uslov je i pretpostavka kontinuiteta proizvodnje tokova vrijednosti kroz faze ciklusa. Podsystem angažovanja sredstava je kvalitativno, kvantitativno i vremenski determinisan karakteristikama proizvodnje. Unutar podsystema angažovanja, kao i između angažovanja i trošenja kao drugog elementa ulaza, mora postojati određena ravnoteža, odnosno kvalitativni, kvantitativni i vremenski sklad. U mezoekonomskom sistemu ciklus reprodukcije vrijednosti započinje novčanim oblikom, i transfer se nastavlja, a završnom novčanom fazom upotpunjava se ciklus reprodukovanja vrijednosti.

U mezoekonomskom sistemu vrijednosti cirkulišu od ulaznog podsystema, i prolaze kroz razne pojavne oblike do izlaznog sistema.

Angažovanje sredstava zavisi od visine iznosa sredstava koji se ulaže u proces reprodukcije, i trajanja proizvodnog ciklusa, a u vrijeme krize poprima sasvim drugu dimenziju praćenja.

Mezoekonomski sistem je zainteresovan da mjeri i analizira efekte svog funkcionisanja, kako bi mogao znati da li se ostvaruju njegovi ciljevi. U praksi se često kvalitet ekonomije sagledava putem raznih parcijalnih izraza i odnosa ekonomski relevantnih veličina i na temelju tih odnosa donose se upravljačke odluke.

Mezoekonomski sistem ima podsystem ulaza-ulanjanja i izlaza rezultata od kojih svaki ima svoje elemente. U sistemu se odvija tehnološki proces u kojem se radom prenosi vrijednost sredstava za proizvodnju na novi proizvod i pri tom stvara nova vrijednost.

Kvalitete mezoekonomije podrazumijeva stanje u određenom vremenu i momentu izraženo odnosom izlaznog prema ulaznom podsystemu. Kompozicija elemenata ulaza determinira kompoziciju elemenata izlaza, što sve formira ukupan poslovni uspjeh.

Prema tome ukupan poslovni uspjeh nije prost zbir parcijalnih kvaliteta – produktivnosti, ekonomičnosti i rentabilnosti, jer veličine koje se mjere putem parcijalnih kvaliteta nemaju isti ekonomski značaj. S obzirom na to što su elementi oba pod systema ulaza i izlaza, preobraženi ljudski rad, logično je njegovo mjerenje na bazi rada, što je najbliže ekonomskoj suštini pojma i definicije poslovnog uspjeha.

Promjene ulaznih elemenata imaju efekte promjena izlaznih rezultata. Optimalna neiskorištenost postavljenih kapaciteta, veličina troškova kao i uticaj promjenjivosti faktora koji utiču na njih, obim proizvodnje, tj. veličina ukupnih ulaznih elemenata su faktori ukupnih rezultata.

Praćenje dinamike angažovanja i trošenja u ciklusu proizvodnje, ima za rezultat lociranje odgovornosti, što omogućava menadžmentu donošenje pravovremenih odluka koje rezultiraju kvalitetom i kvantitetom izlaznih elemenata u mezoekonomskom sistemu. Na osnovu kvalitetnih informacija upravljački podsystem ostvaruje usješno postavljene ciljeve i u vrijeme krize.

LITERATURA

8. Adičes I.: Životni ciklus preduzeća, Privredni pregled, Beograd 2001. god.

9. Berberović Š., Beus – Šunjić M.: Ekonomika Preduzeća, Ekonomski fakultet, Banja Luka- Sarajevo, 2005.god.
10. Berberović Š., Beus – Šunjić M.: Troškovi i poslovna politika preduzeća, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 1999.god.
11. Berberović Š., Todorović Z., Ekonomika preduzeća, Ekonomski fakultet, Banja Luka, 2009.
12. Božić, V.: Sistem mjerenja rezultata rada, Beograd, 1977.
13. Kukoleča S., Stavrić B.: Osnovi ekonomike i organizacije poizvodnje, Beograd, 1979.god., str. 158
14. Kukoleča S.: Ekonomika preduzeća I, Beograd, 1971.god.
15. Kukoleča S.: Ekonomika preduzeća II, Beograd, 1971.god.
16. Stavrić B., Berberović Š., Anđelković, R.: Ekonomika preduzeća, Beograd, 1996.god.
17. Stavrić B., Mjerenje uspješnosti poslovanja privrednih organizacija, Sarajevo, 2/82.

ENGAGEMENT STRATEGY AND WEAR IN TIME OF CRISIS

Zekija Đidić¹, Edin Trklja², Huso Ćesir³

¹Master of economics, The Indirect taxation Authority, Banja Luka, email: zeki9393@gmail.com

²Master of economics, The Indirect taxation Authority, Banja Luka, email: edin.trklja@uino.gov.ba

³Master student, Pan-European University Apeiron Banja Luka, email: husobosnaplast@yahoo.com

Summary: *Characterize the functional subsystem spending flows while engaging these same flows allow. Any reproduction process begins with money (because it is a universal form of value) in order to continue the exchange of the same commodity in the initial form of tools and materials. In continuation of the process of playing constantly coming up metamorphosis and change of values and that the initial commodity form, via intermediate technology, final goods, in order to end the transitional forms of transport regained universal form, and that is money. Thus observed a cycle of reproduction in which, in addition to spending the elements of production, the value of engaging in physical form, as a condition of continual progress ess of reproduction.*

Key words: *hiring, spending, reproduction, production inputs, output elements of production, successful business.*

JEL classificational: *I22 – Educational Finance*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PREDUZETNIČKI PRISTUPI PREVAZILAŽENJU KRIZE

Maja Đokić¹, Verica Jovanović², Biljana Panić³

¹Doktor ekonomskih nauka, Fakultet poslovne ekonomije, Panevropski Univerzitet Apeiron, Banja Luka, BiH,
e-mail: spin_on@hotmail.com

²Magistar ekonomskih nauka, Ekonomsko-menadžerska škola, Pančevo, Srbija,
e-mail: ekomen.pancevo@gmail.com

³Master-ekonomista, Visoka strukovna škola za propagandu i odnose sa javnošću, Novi Beograd, Srbija, e-mail:
biljana.panic@elitcollege.edu.rs

Rezime: Tekuća svetska ekonomska kriza očigledno predstavlja fenomen, s obzirom na to da za sada nije determinisan opšte prihvaćen način za njeno prevazilaženje. Ovo se najbolje dokazuje razlikama između vodećih svetskih naučnika, kako u interpretiranju razloga nastanka te krize, tako još više u nuđenju načina za njeno prevazilaženje. Shodno tome, u ovom radu se dublje ne razmatraju uzročnici svetske krize, kao većinom poznati, već se akcenat stavlja na potrebu napuštanja pasivnog i afirmisanje aktivnog odnošenja države i preduzetnika prema kriznom privređivanju čija primena će u konkretnom nacionalnom okruženju najefikasnije dovesti do suzbijanja te krize, odnosno do ubrzanog privrednog oporavka i podizanja životnog standard stanovništva. To naročito važi za male i nedovoljno razvijene zemlje kojima danas pripadaju Srbija i Republika Srpska.

Ključne reči: kriza, preduzetništvo, aktivnost, razvoj.

JEL klasifikacija: M21 - Business Economics, O21 - Planning Models; Planning Policy.

UVOD

Sadašnja svetska ekonomska kriza, kao izraz velikih nesklada u međunarodnoj ekonomiji izazvanih brojnim finansijskim mahinacijama [Pol, Krugman, 2010. str.172]; i interesima najvećih zemalja, veoma se teško prevazilazi. Osnovni razlog tome je težnja najmoćnijih da očuvaju i ojačaju svoju povlašćenu ekonomsku poziciju [Entoni Gidens, 2008. str.12]. U tom kontekstu, gledano sa aspekta konkretne nacionalne ekonomije, naročito malih i nedovoljno razvijenih zemalja poput Srbije i BIH, najbitniji interni faktor za prevazilaženje krize jeste oslanjanje na sopstvene potencijale, a pre svega stvaranje uslova za razvoj preduzetništva. Ovo otuda što je preduzetništvo ključni faktor svake tržišne ekonomije i što se time najefikasnije utiče na funkcionisanje i efikasnost svakog nacionalnog privrednog sistema.

Iz tih razloga se u fokus ovog rada stavlja razmatranje opšteg odnosa između krize i preduzetništva, uz posledično isticanje potrebe afirmisanja preduzetništva kao najefikasnijeg sredstva za prevazilaženje krize naročito u malim i nedovoljno razvijenim zemljama. Sho-

dno tome, na ovaj način se najbolje rešavaju pitanja rasta društvene zaposlenosti, suzbijanja siromaštva i uključivanja marginalnih socijalnih grupa u takvo društveno privređivanje.

KORELACIJA KRIZE I PREDUZETNIŠTVA

Svaku, pa i sadašnju ekonomsku krizu, sa aspekta nacionalne ekonomije, karakteriše pad poslovne aktivnosti ohbuhaćenih privrednih subjekata, što posledično dovodi do redukovanja društvene zaposlenosti i opšteg osiromašenja stanovništva. U takvim nepovoljnim opštim okolnostima država najčešće poseže za uvođenjem strožije makroekonomske politike koja dodatno otežava rad privrednih subjekata, zbog čega oni nužno redukuju svoje poslovanje i otpuštaju viškove zaposlenih, što posledično dovodi do likvidacije ili stečaja većeg broja privrednih subjekata [J. Gorčić i dr., 2010, str. 55].

Pored državnih mera, na urušavanje rada privrednih subjekata u kriznom privređivanju naročito nepovoljno deluje otežano razvojno finansiranje privrednih projekata, kao i smanjenje izvoza i slabljenje priliva stranih direktnih investicija. Otežano finansiranje razvojnih projekata se ogleda u tome što finansijske institucije (poslovne banke i fondovi) u kriznom privređivanju pooštavaju uslove kreditiranja i zahtevaju sve nepovoljnija sredstva obezbeđenja (hipoteke, zaloge, jemce i dr.). Smanjene izvoza logična je posledica dejstva krize, jer se u tim okolnostima smanjuje inostrana tražnja za robama i uslugama, s obzirom na slične tamošnje privredne teškoće i pad platežne sposobnosti inostranih privrednih subjekata i građana. Istovremeno, u takvoj nepovoljnoj opštoj situaciji rapidno opada obim stranih direktnih investicija u sve zemlje (osim u najstabilnije i najperspektivnije), pre svega zbog rasta opšte nesigurnosti i velike rizičnosti plasmana kapitala.

S druge strane, na planu preduzetništva, ekonomska kriza implicitno utiče na pad preduzetničkih aktivnosti koje izaziva ne samo pomenuta nestašica investicionog kapitala, već i preduzetničko izbegavanje osetnijeg razvoja, s obzirom na pojačane tržišne rizike u uslovima kriznog privređivanja. Kada je reč o tome, treba naglasiti da se preduzetnici u kriznom ambijentu tradicionalno povlače i prvenstveno se koncentrišu na održavanje svog kapitala preko prilagođavanja svoje produkcije smanjenoj tržišnoj tražnji. Međutim, upravo taj način, usled neminovnosti starenja postojećih proizvoda, dovodi do smanjenja vrednosti uloženog kapitala, odnosno do njegovog ubrzanog obezvređivanja, što posledično dovodi ne do ublažavanja, već do produbljivanja tekuće ekonomske krize, jer preduzeća koja u periodu krize svesno donose odluku o staganaciji, praktično već odlučuju da uđu u fazu propadanja.

Dakle, u sadašnjoj ekonomskoj krizi najveći broj preduzetnika (samostalnih vlasnika malih i grupnih vlasnika velikih privrednih subjekata) pasivno se odnosi prema dejstvu te krize. Ali to, kako je već rečeno, najpre dovodi do propadanja njihovih firmi. Dokazi za to su mnogobrojni i njih čine primeri velikog broja privrednih subjekata u dubiozi ili onih koji su prestali sa radom. Naravno, takva situacija, posmatrano sa aspekta države, neminovno dovodi do rasta nezaposlenosti i pada životnog standarda stanovništva. Pri tome su posebno pogođene marginalne grupe građana koje nisu u potrebnoj meri integrisane u ekonomske i ukupne društvene tokove.

Sintetizovano gledano, nastanak tekuće svetske ekonomske krize su uzrokovali interesi najmoćnijih zemalja, ali i multinacionalnih kompanija i finansijskih institucija. Njihovo ponašanje, kao pohlepno i usmereno jedino ka stvaranju što većeg profita, dovelo je do negativnih posledica za siromašne i i obične ljude. Što se privrednih subjekata tiče, ni tu teret krize nisu svi podneli podjednako. Velikima je, zbog njihovog značaja, država pritekla u pomoć, dok su mali uglavnom bili prepušteni sami sebi. Pošto se kraj tekuće krize i pored nekih znakova oporavka još uvek ne nazire, preduzetnici prema svom daljem poslovanju moraju da zauzmu određen stav i da odluče da li će se prema novonastalim okolnostima odnositi pasivno ili aktivno (Slika 1).

Slika 1. Uzroci nastanka krize i mogući odnosi preduzetnika prema njoj

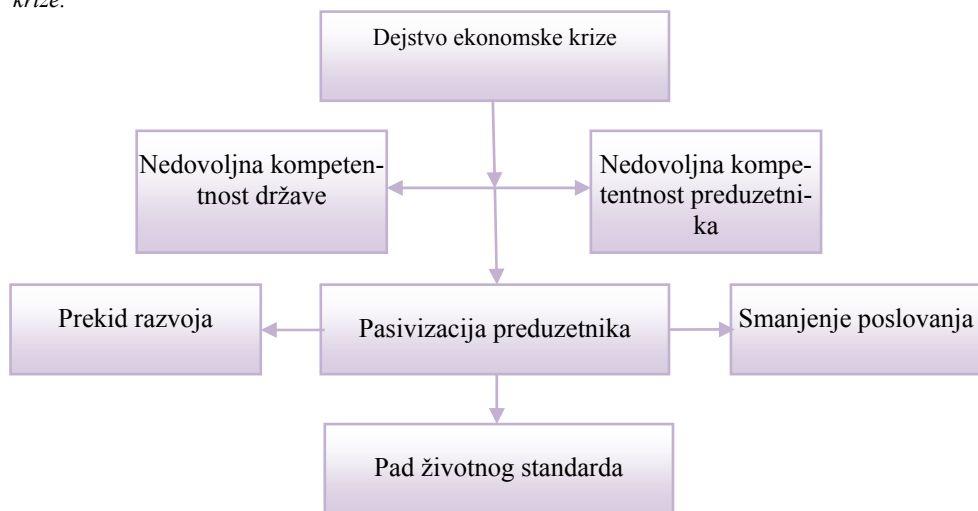

Koju će od ove dve uloge preduzetnici odabrati u mnogome zavisi od ponašanja države u kojoj oni posluju, odnosno od mera koje preduzimanja nadležni organi u pospešivanju razvoja svoje ekonomije.

PASIVAN PRISTUP KRIZI

Pasivan pristup preduzetnika prema dejstvu ekonomske krize zasniva se na njihovom uverenju da oni na njeno suzbijanje ne mogu uticati, pa zato procenjuju da će svoj kapital uložen u biznis najefikasnije očuvati tako što će čekati da kriza sama po sebi prođe. Slično njima ponašaju se naročito male i nedovoljno razvijene zemlje koje u kriznom ambijentu posluju smanjenim intenzitetom čekajući nekakav mehanički privredni oporavak, pri čemu u međuvremenu vode restriktivnu ekonomsku politiku [Angus Maddison, 2011, str. 132]. Razlozi za takvo pasivno ponašanje država i preduzetnika prema tekućoj ekonomskoj krizi su međusobno slični i potiču iz njihove nedovoljne kompetentnosti za prevazilaženje te krize (Slika 2.).

Slika 2. Posledice nedovoljne kompetentnosti države i preduzetnika za prevazilaženje ekonomske krize.

Nedovoljna kompetentnost države za prevazilaženje ekonomske krize prvenstveno se ogleda u tome što je njena čitava organizacija usmerena na pokrivanje rashoda, a ne ka stvaranju uslova za prevazilaženje krize. Ovo je karakteristično naročito za male i nedovoljno razvijene zemlje sa skromnom demokratskom i tržišnom tradicijom u kojima aktuelna vlast pre svega brine o zaštiti svojih privilegija. U takvoj situaciji predstavnici države, kao nedovoljno kontrolisani, najpre bez dovoljne kompetentnosti primenjuju makroekonomsku politiku kojom štite državu, a ne i preduzetnike i zaposlene kao tvorce novih vrednosti koji su uslov njenog funkcionisanja. To se naročito ogleda u destimulativnom oporezivanju privrednih subjekata, tolerisanju pooštrevanja uslova finansiranja privrednog razvoja, redukovanju pružanja podrške novim preduzetničkim firmama i sl. – što sve zajedno destimulativno deluje na potencijalne i aktivne preduzetnike koje se nužno povlače.

Šta zapravo uzrokuje nedovoljnu kompetentnost države naročito u manje razvijenim zemljama za prevazilaženje ekonomske krize? Odgovor na to pitanje svakako je veoma složen. On se u suštini svodi na smanjenu transparentnost ekonomskog i socijalnog delovanja države, s jedne, i na niži nivo kompetentnosti njenih predstavnika u oblasti poznavanja uzročnika nastanka krize i načina njenog suzbijanja, sa druge strane. Kada je reč o smanjenoj transparentnosti u delovanju države, treba reći da se to pre svega ogleda u dominantno prisutnom diskretnom vođenju ekonomske politike zemlje koja nije dovoljno izložena sudu naučne i stručne javnosti. S tim u direktnoj vezi je i nedovoljna kompetentnost predstavnika države u poznavanju suštine ekonomske krize i njenog subziranja, jer oni tokom svog obrazovanja nisu u potrebnoj meri izučavali zakonitosti nastanka krize i mere kojima se ona prevazilazi.

S druge strane, kada su u pitanju preduzetnici, oni u kriznoj situaciji i u takvom delovanju države po pravilu prekidaju svoje razvojne aktivnosti i smanjuju obim svog poslovanja, nadajući se da otežani uslovi neće predugo trajati i da će oni uspeti da prežive do boljih vremena. Međutim, pošto se pri tome prenebregava činjenica da stagniranje u razvoju neminovno vodi u sledeću fazu životnog ciklusa preduzeća – fazu umiranja, ovi preduze-

tnici u suštini nisu ni svesni kakvu su posrednu odluku doneli, iako je njihova namera pri takvom opredeljenju bila da očuvaju svoj kapital od propadanja.

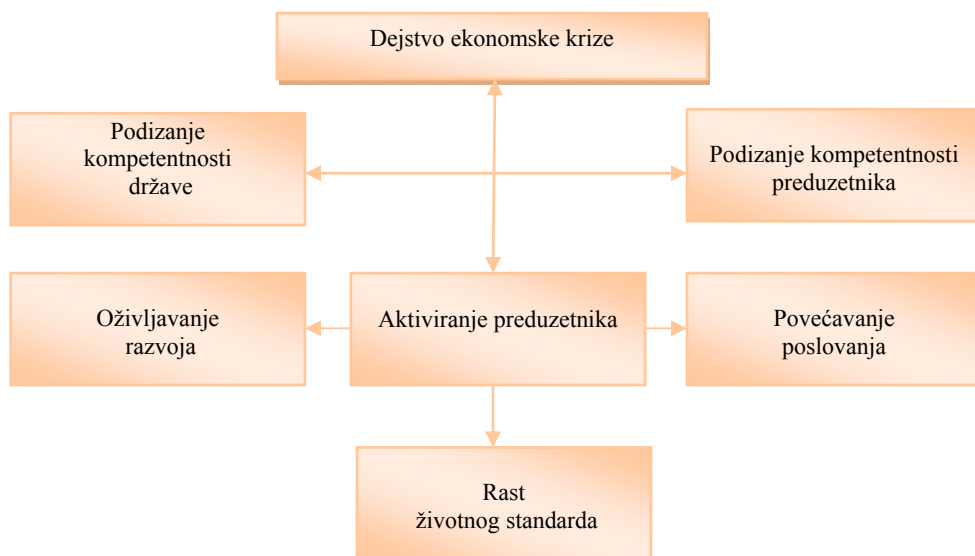
Takvo pasivno odnošenje preduzetnika prema delovanju ekonomske krize prvenstveno uzrokuje navedeno ponašanje države i njenu nedovoljnu kompetentnost za spašavanje svojih privrednih subjekata u otežanim uslovima privređivanja. U tom kontekstu, ponašanje države je ukratko izloženo, dok o pasivnom odnosu preduzetnika treba nešto dodatno reći. Naime, u manje razvijenim zemljama vlada niska preduzetnička kultura, a preduzetnici se u njima pretežno generišu iz raznih socijalnih slojeva i većina njih nema dovoljno preduzetničkih znanja potrebnih za uspešno upravljanje i vođenje sopstvenih firmi. Ovo otuda što je u obrazovnim sistemima tih zemalja izučavanje preduzetništva po pravilu slabo zastupljeno, pa stoga preduzetnici nemaju potreban nivo kompetentnosti u vođenju svojih privrednih subjekata. To naročito dolazi do izražaja u ambijentu kriznog privređivanja koje preduzetnici suštinski ne poznaju, pa zato pribegavaju pasivnom načinu očuvanja svog kapitala koji ima negativno povratno dejstvo ne samo po njihov kapital, već i po životni standard stanovništva.

Zato se, s razlogom, može konstatovati da je u kriznom privređivanju pasivan odnos preduzetnika izraz objedinjenog dejstva nedovoljne kompetentnosti države u vođenju ekonomske politike i niskog nivoa kompetentnosti samih preduzetnika u upravljanju sopstvenim privrednim subjektima u takvom privrednom ambijentu. Na prvi pogled, i jedni i drugi se adekvatno ponašaju u datom dejstvu krizne ekonomije jer svako od njih sa svoje strane računa da će krizni period morati da prođe. Na žalost, tekuća dešavanja u svetskoj ekonomiji nam ukazuju na to da je vreme stabilnosti nepovratno pošlo i da će nam u blizini, a zasigurno i u daljoj budućnosti nepredvidive promene i krize biti stalni pratilac. Stoga je pasivan pristup i čekanje da se privredna tržišta vrate u normalu samo gubljenje vremena i što se duže bude čekalo sa odlučnim zaokretom u priznavanju i prihvatanju novonastale situacije, to će posledice tekuće krize biti manje [Isak Adižes, 2009.], a mogućnosti za uspešan opstanak privrednih subjekata u novonastalim okolnostima veće.

AKTIVAN PRISTUP KRIZI

Po svom karakteru, aktivan pristup preduzetnika prema suzbijanju ekonomske krize je suprotnost pasivnom pristupu. On naročito u manje razvijenim zemljama podrazumeva dobro organizovanu borbu u oblasti podizanja kompetentnosti države i preduzetništva u oblasti suzbijanja te krize, čiji krajnji rezultat će se svoditi na prevazilaženje krize i na implicitni rast životnog standarda stanovništva (Slika 3.)

Slika 3. Rezultati podizanja kompetentnosti države i preduzetnika radi prevazilaženje ekonomske krize

Iz tih razloga je suštinski bitno da država uz pomoć drugih vodećih institucija i organizacija naročito u nedovoljno razvijenim zemljama, akcenat stavi na podizanje transparentnosti svog rada i porast sopstvene kompetentnosti vezane za poznavanje i suzbijanje ekonomske krize [Mary Cotter, 2011, str. 116]. Ispunjavanje oba ova uslova nije lako ostvarivati, jer je to vezano za stepen preduzetničke obrazovanosti stanovništva u konkretnoj državi i za nivo primenjene demokratije u njoj. Unutar toga, najefikasnije i najjeftinije sredstvo predstavlja intenziviranje preduzetničkog obrazovanja svih društvenih struktura i razvoj demokratskih procesa, jer se na taj način implicitno podiže krizna kompetentnost države i transparentnost njenog delovanja.

U takvim okolnostima, po logici stvari, država stvara uslove za napuštanje zastarelog pasivnog i primenu aktivnog odnosa u poslovanju u uslovima krize, što podrazumeva menjanje njene ekonomske politike, naročito u pravcu: racionalizacije sopstvenog rada, mogućeg poreskog stimulisanja privrede, olakšavanja uslova finansiranja razvoja privrednih subjekata, stvaranje boljeg ambijenta za priliv stranih investicija i dr. Sve ovo u sadejstvu logički omogućuje da se unutar konkretne zemlje ublažava i eliminiše negativno dejstvo ekonomske krize i skraćuje vreme njenog prevazilaženja.

Istovremeno, sa intenziviranjem preduzetničkog obrazovanja, direktno se doprinosi jačanju kompetentnosti preduzetnika [Zorka Grandov, 2010, str. 74]. Ovo se naročito odnosi na razvoj shvatanja preduzetnika da u uslovima kriznog poslovanja ne treba zaustavljati procese razvoja sopstvenih firmi, tj. ne treba pasivizirati njihovo poslovanje, već se nasuprot tome treba racionalnim razvojem aktivno odnositi prema konkretnom dejstvu ekonomske krize [David Campbell, 2011, str. 96]. Primenjujući takav pristup privredni subjekti mogu najefikasnije zaštititi svoj kapital od obezvređivanja i zadržati svoje zaposlene, čime ujedno obezbeđuju sebi konkurentnu poziciju na ciljnom tržištu.

Time, uz navedeno aktivno odnošenje države, preduzetnici neposredno doprinose ubrzanju prevazilaženja ekonomske krize. Naravno, u takvoj opštoj situaciji stvaraju se neophodni uslovi da se izraženo negativno dejstvo ekonomske krize na privredu i životni standard stanovništva sistematično smanjuje, odnosno da se njene posledice postpuno izbegnu i eliminišu. Gledano sa aspekta konkretne države, njen uspeh u tome zavisi i od eliminacije pre svega eksternih uzročnika tekuće krize [Pol, Krugman, 2010, str. 39], u čemu ona takode treba aktivno da učestvuje.

KOMAPARACIJA ANALIZIRANIH PRISTUPA

S obzirom na prethodna razmatranja, sasvim određeno se može konstatovati da, sa aspekta interesa države i njenih građana, ekonomsku krizu treba prevazilaziti ne pasivnim već aktivnim odnosom prema njoj (Slika 4.), s obzirom na to da se sa takvim pristupom razorno dejstvo krize brže i efikasnije zaustavlja i prevazilazi.

Slika 4. Posledice pasivnog i aktivnog odnosa države i preduzetnika prema ekonomskoj krizi

Upravo iz tih razloga proističe preporuka da prevashodno u malim i nedovoljno razvijenim zemljama njihovi državni organi treba da se trude da na aktivan način podižu svoju kompetentnost u borbi za prevazilaženje tekuće ekonomske krize i da prilagođavaju svoje delovanje novonastalim uslovima koji postaju sve turbulentniji i neizvesniji. U tome centralno mesto treba da zauzima sinhronizovana borba za razvoj preduzetničke kulture i prakse kao najefikasnijeg sredstva za pravazilaženje tekuće pa i svake naredne ekonomske krize.

ZAKLJUČAK

Izložena razmatranja nastanka i pristupa prevazilaženju tekuće svetske ekonomske krize omogućuju izvođenje sledećih osnovnih zaključaka:

- izvorište tekuće ekonomske krize čine krupni poremećaji u svetskoj ekonomiji koji su izazvani interesima najjačih zemalja da još više ojačaju svoju povlašćenu poziciju u svetskoj ekonomiji i politici. Za prevazilaženje te krize svetski poznati naučnici nude razne koncepte kojima se najpre obuhvata potreba menjanja svetske ekonomije, dok se pitanje njenog suzbijanja unutar nacionalne ekonomije u osnovi zanemaruje;
- upravo iz tih razloga akcenat u ovom radu se stavlja na problem prevazilaženja krize u konkretnoj zemlji, a naročito u maloj i nedovoljno razvijenoj. U tom kontekstu identifikovana su dva osnovna pristupa prevazilaženju krize u nacionalnoj državi, i to: pasivan i aktivan pristup;
- pasivan pristup prevazilaženju krize danas je dominantan i on je posledica nedovoljne kompetentnosti države da za to stvori pogodan ambijent, s jedne, i takođe nedovoljna kompetentnost njenih preduzetnika u vođenju svojih firmi u kriznom privređivanju, sa druge strane. U takvoj situaciji i država i preduzetnici pasivno očekuju da kriza sama po sebi prođe i da iza toga oni stabilizuju svoje poslovanje. Rezultati takvog pasivnog pristupa su porazni jer oni ne doprinose suzbijanju krize i njenom bržem prevazilaženju;
- aktivan pristup prevazilaženju krize se za sada frontalno nigde ne primenjuje, ako se izuzmu pojedine iznuđene mere uglavnom najrazvijenijih zemalja usmerene na sprečavanje propadanja velikih kompanija i banaka. Ovaj pristup se zasniva na potrebi podizanja kompetentnosti države u vođenju antikrizne politike i povećanja kompetentnosti preduzetnika za vođenje njihovih firmi. Ovo se, naročito u manje razvijenim zemljama, može najefikasnije ostvarivati masovnim i intenzivnim preduzetničkim obrazovanjem kojim se sagledava suština sadašnje i svake druge ekonomske krize i obrađuju aktivni načini njenog prevazilaženja. To sredstvo, kao najubojitije, na potreban nivo podiže državnu i preduzetničku kompetentnost u borbi protiv svakih nepovoljnih i nepredvidivih dešavanja u okruženju, koja će u budućnosti biti sve češća.

LITERATURA

1. Adžes, Isak, (2009), Kako upravljati u vreme krize, Asee, Novi Sad
2. Campbell, David i dr., (2011), Business Strategy, Mac Millan, New York
3. Cotler, Mary, (2011), Strategijski menadžment na delu, Data status, Beograd
4. Gidens, Entoni, (2008), Evropa u globalnom dobu, Agora, Beograd
5. Gorčić, Jovan, i dr. (2010), Upravljanje krizom preduzeća i banaka, Proinkom, Beograd
6. Grandov, Zorka, (2010), Strategije planiranja i budžetiranja, BTO, Beograd
7. Krugman, Pol (2010), Povratak ekonomije depresije i svetska kriza 2008, Heliks, Smederevo
8. Madison, Agnus, (2011), A Millennium Perspective, OECD, Paris

ENTREPRENEURIAL APPROACH OVERCOMING THE CRISIS

Maja Đokić¹, Verica Jovanović², Biljana Panić³

¹Doctor of Economic Sciences, Faculty of Business Economy, Pan-European University Apeiron, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, e-mail: spin_on@hotmail.com

²Magistrate of economy Sciences, Economics and Managerial School, Pancevo, Serbia, e-mail: ekomen.pancevo@gmail.com

³Master-economists, Higher Education Institution for Professional studies for Propaganda and Public Relations, Belgrade, Serbia, E-mail: biljana.panic@elitcollege.edu.rs

Summary: *The current world financial crisis is obviously still a phenomenon, given the fact that its causes have not been explained and the ways to overcome it have not been defined yet. This is certainly evidenced in the major differences in interpreting these facts and in the attempts of the leading theorists to try to overcome the crisis. In addition, a special attention is devoted to the consideration of international economic disturbances, whereas the issue of resolving the crisis within nation states has practically been marginalized. In this paper a special attention has been focused on the relations of a certain state and its entrepreneurs towards the current financial crisis. To this effect, this relation can be divided into active and passive.*

Key words: *crisis, entrepreneurship, activity, development*

JEL Classification: *M21 - Business Economics, O21 - Planning Models; Planning Policy*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

KONCEPT LJUDSKE BEZBEDNOSTI KAO OKVIR ZA OTKLANJANJE POSLEDICA EKONOMSKE KRIZE

Ivica Đorđević¹, Marko Filijović²

¹Docent, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu e-mail: ivicadj@fbg.ac.rs

²Doktorant, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu: e-mail: mfilijovic@yahoo.com

Rezime: Ekonomska kriza čiji smo mi savremenici dolazi, pre svega, kao posledica preterane monetarizacije ekonomskih tokova koja je dovela do gubljenja regulatornog uticaja države i njenih institucija na društveno – ekonomske procese. Društveno ekonomska paradigma zasnovana na neoliberalnom konceptu uređenja ljudskih aktivnosti oduzima državnim institucijama moć uticaja i legitimne kontrole negativnih aspekata globalizacije. Upravo zbog globalizacije ekonomskih aktivnosti države ostaju bez mehanizama zahvaljujući kojima su uspevale da preventivno deluju u slučaju tržišnih poremećaja. Oduzimanje monetarnih instrumenata iz ruku nacionalnih vlada u kombinaciji sa smanjenjem budžetskih prihoda od carina državnim institucijama ostavlja vrlo malo prostora za antikrizno delovanje. Insistiranje na principu maksimizacije profita i dodeljivanje uloge državi servisa transnacionalnog kapitala materijalizovano kroz vašingtonske konsenzuse građanima je uskratilo mnoge beneficije i prava stečena kroz period važenja koncepta države blagostanja. Ekonomska kriza je potkopala temeljne principe na kojima funkcioniše globalni kapitalistički sistem. Zahvaljujući padu standarda stanovništva i rastu nesigurnosti ljudi za njihovu budućnost, dolazi do raznih tenzija i nestabilnosti. Problemi se javljaju kako u nerazvijenim tako i u razvijenim delovima sveta. Kao rezultat nastale situacije zabeležen je rast unutrašnjih konflikata u odnosu na međudržavne sukobe. Prva reakcija na opisanu situaciju došla je iz UNDP koji uočavajući postojeće trendove nudi novi analitički okvir za razumevanje savremene realnosti. Sada, već daleke 1994.godine, u izveštaju o ljudskom razvoju predstavljen je koncept Ljudske bezbednosti koji je, kroz sveobuhvatnu analizu, ukazivao na osnovne probleme ljudi u postbipolarnom svetu. Jedan od suštinskih aspekata za razumevanje situacije i projektovanje daljeg toka događaja je, pored ostalih dimenzija, i ekonomska bezbednost građana. Kroz analizu odgovarajućih indikatora može se steći uvid u realnu situaciju i predvideti mogući razvoj događaja na nekom prostoru. Upravo iz tih razloga smatramo da Ljudska bezbednost kao teorijsko-analitički okvir može da doprinese boljem sagledavanju aktuelnih problema i njihovom rešavanju.

Ključne reči: Ljudska bezbednost, globalizacija, ekonomska bezbednost, ekonomska kriza, socijalna odgovornost države,

JEL klasifikacija: P41, P48

UVOD

Drugu polovina XX veka obeležili su procesi liberalizacije ekonomskih tokova i širenje poslovnih mreža na prostoru cele planete Zemlje. Nakon perioda pozitivnih efekata trgovinske liberalizacije, dolazi vreme monopolizacije pojedinih sektora od strane velikih transnacionalnih kompanija (TNK) i nekontrolisano kretanje finansijskih transakcija u cilju sticanja spekulativne dobiti. U početku negativni efekti pomenutih procesa bivaju ograničeni na prostor zemalja u razvoju (ZUR). Kako je vreme odmicalo sa rastom moći transnacionalnog kapitala smanjuje se mogućnost kontrole negativnih pojava i u razvijenim zemljama. Izgubivši osnovne poluge kontrole nad ekonomskim tokovima nacionalne države ostaju na milost i nemilost neformalnih centara moći koji određuju pravce kretanja investicija.

Globalno finansijsko tržište po svom obimu i količini transakcija značajno prevazilazi obim robnog prometa. Nekontrolisano kretanje sredstava čiji je osnovni motiv ostvarivanja zarade, bez ikakve odgovornosti prema posledicama izvršenih operacija dovodi do velikih poremećaja u funkcionisanju svetske privrede. Nakon nekoliko manjih regionalnih kriza 2008. godine dešava se globalni kolaps kapitalističke *kazino* ekonomije. Po efektima na stanovništvo mnogi aktuelnu ekonomsku krizu upoređuju sa paradigmatomskom krizom iz 1929. godine.

Glorifikovanje profita kao vrhovnog pokretačkog motiva dovodi do poremećaja u sistemu vrednosti koji vodi ka tome da se građanin u ekonomiji dominantno posmatra kao izvor dobiti, bilo u svojstvu radne snage ili kao potrošač. Gubljenje humanih dimenzija i zamenjena političke ekonomije ekonomikom vodi ka marginalizaciji ljudi u ekonomskim ali i političkim procesima. Uočavajući opisani trend koji posebno dolazi do izražaja u tranzicionom periodu na prostoru nekadašnjeg istočnog bloka Program za razvoj ujedinjenih nacija (United Nations Development Programme – UNDP) 1994. godine promovira novi pristup problemima bezbednosti savremenog sveta ukazujući na negativan trend statusa ljudi u uslovima globalizacije. Skrećući pažnju na probleme običnih ljudi, UNDP koncept ljudske bezbednosti (Human Security) ukazuje na neodrživost postojećeg modela funkcionisanja savremenog sveta. Nudeći metodološki okvir sa sedam bitnih oblasti za analizu stanja bezbednosti na nekom prostoru, UNDP daje model koji može da doprinese adekvatnijoj reakciji zajednice kako bi se efekti postojeće krize minimizirali, odnosno izbegla pojava novih kriza.

KONCEPT LJUDSKE BEZBEDNOSTI

Koncept ljudske bezbednosti nastaje kao deo procesa borbe za ljudska prava od antike do današnjih dana. U osnovi koncepta možemo da prepoznamo antičke i ideale francuske buržoaske revolucije kao i mnogih potonjih deklaracija o ljudskim pravima. Pokušaj uspostavljanja metodologije vrednovanja i utvrđivanja stanja bezbednosti ljudi na nekom prostoru je ono što izdvaja pomenuti pristup ljudskim pravima u odnosu na deklaracije i konvencije. Kvalitet života građana i njihov osećaj sigurnosti u odnosu na okruženje i procese kojima je čovek izložen, primarna su merila na osnovu kojih se utvrđuje trenutno stanje i vrše anticipacije mogućih trendova.

Istorijat nastanka koncepta

Pad Berlinskog zida nije samo uklanjanje fizičke prepreke između dva dela nemačkog naroda, taj trenutak simbolizuje pad jednog sistema vrednosti, socijalnih odnosa i neočekivani geopolitički preokret. Na zapadu je pogrešno protumačen krah dojučerašnjeg ideološkog protivnika. Opijenost pobedom nije omogućavala da se objektivno sagledaju odnosi i da se shvati gubitak odraza u ogledalu geopolitičke moći. Sovjetski blok nastao je kao direktna reakcija na slabosti kapitalističkog sistema organizacije društveno-ekonomskih aktivnosti ljudi. Ne treba ići dalje od zvanične verzije izbijanja Prvog svetskog rata i Crveno-oktobarske revolucije u Moskvi. Prvi svetski rat, kao reakcija na pokušaj preraspodele kolonijalnog plena, doveo je do, u to vreme, nezabeleženog stradanja stanovništva i razaranja materijalnih dobara. U takvim uslovima odigrava se proces nasilne promene vlasti sa ogromnim žrtvama i razaranjem privrednog potencijala Rusije. Uslovi pod kojima je završen Prvi svetski rat, sa izuzetno restriktivnim klauzulama prema Nemačkoj i gubljenje velikog ruskog tržišta iz sistema robne proizvodnje, doveo je do krize hiperprodukcije. Industrijski potencijal koji je bio stvoren za opsluživanje ratnih potreba SAD nastavlja sa proizvodnjom, dok je mogućnost plasmana sužena. Protekcionizam zemalja koje žele da zaštite svoj prostor od negativnih uticaja krize još više pogoršava situaciju tako da kriza kulminira 1929. godine. Uporedo sa opisanim procesom u Nemačkoj na vlast dolazi ekstremna nacistička partija koja koristi veliko nezadovoljstvo i povređenu sujetu nemačkih građana. Nedovršena organizacija Lige naroda nije u stanju da se izbori sa postojećim protivurečnostima jer njen rad nema potpunu podršku tadašnjih najvećih sila. Protivurečnosti kulminiraju 1939. godine sa početkom Drugog svetskog rata, koji je po njegovim inspiratorima trebalo da ispravi nepravdu iz 1918.-te i obezbedi novi životni prostor silama osovine.

Drugi svetski rat po svojim negativnim efektima ne zaostaje za Prvim, čak ga u mnogim aspektima i prevazilazi. Broj ubijenih i stradalih po koncentracionim logorima nadilazi sve ranije sukobe. U toku rata predstavnici savezničkih država pod utiskom razvoja događaja i određenog stepena krivice počinju da razmišljaju u pravcu kreiranja novog sistema koji bi nakon okončanja postojećeg sukoba sprečio nastajanje novog. Još u toku rata počinju pregovori o uspostavljanju svetskog monetarnog i finansijskog sistema, kao i univerzalne organizacije koja bi predupredila nove slične sukobe. Nažalost, u oblasti privrednog i finansijskog sistema prevagu odnosi logika najjače sile saveznice sa Zapada (SAD) i ignoriše se predlog koji je imao Džon Majnard Kejns [Dragoljub Stojanov]. Uspostavljene organizacije su u osnovi kreirane tako da obezbede uslove za plasman robe proizvedene u SAD čija je privreda ostala netaknuta u toku rata - ta logika se održala i do današnjih dana. Postojeće institucije globalnog privrednog sistema instrumentalizovane su za potrebe razvijenih zemalja i krupnog kapitala. Modeli stabilizacije i razvoja koji se forsiraju kao uslov za pomoć nerazvijenima nisu dali pozitivne rezultate. U praksi je čak došlo do rasta razlika između siromašnih i bogatih (razvijenih i nerazvijenih), kako zemalja tako i građana.

Paralelno sa opisanim procesom kreiranja privrednog sistema radilo se na uspostavljanju nove međunarodne političke organizacije koja bi okupljala predstavnike svih zemalja sveta. Problem sa Društvom naroda se rešava tako što se najvećim državama iz savezničkog bloka daje poseban privilegovan status oličan u pravu veta kako bi se garantovalo poštovanje njihovih interesa. Sistem je u startu postavljen na trulim osnovama te se u praksi, kako je vreme odmicalo, pokazivao sve lošije. Najpre zahvaljujući podeli interesnih sfera,

SAD su na prostoru Latinske Amerike preko svojih marioneta držale u zavisnosti i bedi milione ljudi. Na drugoj strani Sovjetski savez je imao određene ruke da se obračunava sa svim svojim neprijateljima na prostoru Istočne Evrope bez straha od bilo kakve ozbiljnije međunarodne sankcije. Kao lajtmotiv od pedesetih godina prošlog veka postoji strah od nuklearnog sukoba i uništenja planete Zemlje što je pod tepih guralo mnoge druge ozbiljne probleme.

Sa propašću istočnog bloka otvorena su mnoga nova poglavlja na listi globalnih problema savremenog sveta. Implozija sistema u zemljama istočnog bloka ostavlja interregnum u funkcionisanju institucija. Iznenadni krah starih nije dobio adekvatnu zamenu u novim institucijama, već su partijski kadrovi iskoristili trenutne položaje i situaciju da uzurpiraju vlast i prigrabe sebi prirodna bogatstva i proizvodne kapacitete. U opštem metežu najgora prolaze radnici koji ostaju bez zaštite, izloženi najnegativnijim efektima tranzicionog procesa iz komunizma u kapitalizam. Ti efekti su poređeni sa ekonomskim genocidom [Celestine Bohlen], imajući u vidu broj radnika koji su ostajali bez ikakvih izvora prihoda ili bili primorani da rade za mizerne plate. Istovremeno, postojeću situaciju koriste zapadne kompanije za prodor na novo tržište što samo po sebi nije ništa loše, ali uslovi pod kojima je to rađeno bacaju novo svetlo na karakter kapitalističkog sistema. Najpre, model tranzicije koji je nametnut od strane neoliberalnih (neokonzervativnih) ekonomista doveo je do drastičnog obaranja društvenog proizvoda i standarda stanovništva. Maksimalno su eksploatisani uslovi institucionalnog rasula kako bi se jeftino došlo do resursa, dok su nedostatak kontrole i korumpiranost sistema korišćeni kako bi se maksimizirao profit uz preteranu eksploataciju radne snage i zagađenje životnog okruženja.

Istovremeno i na zapadu dolazi do negativnih tendencija jer je sistem, oslobođen ideološke konkurencije, počeo da pokazuje svoje pravo lice. Selidbom proizvodnje na istok mnogi radnici ostaju bez posla, ukidaju se mnoge socijalne beneficije i dostignuća države blagostanja proglašavaju neodrživim. Opisana situacija sa početka 90-ih godina prošlog veka daje materijala za kritički osvrt na model funkcionisanja savremene civilizacije. Naime, posle jednog značajnog uspona u sferi standarda građana i ljudskih prava dolazi do regresije i ugrožavanja dostignutog nivoa, kako na istoku, tako i na zapadu. Opisana situacija nastaje kao posledica nedostataka institucionalnih sistema, kako na državnom nivou, tako i globalno. Sa padom Berlinskog zida dolazi do procesa koji se sa potpunim pravom mogu nazvati globalnim. Promena ekonomskih, kulturnih i socijalnih obrazaca življenja postaje fenomen koji se pojednostavljeno opisuje rečju *globalizacija*. Globalizacija je umnogome promenila položaj građana i ustaljene demokratske mehanizme njihove zaštite i kontrole rizika od nastajanja neželjenih događaja, kako na lokalnom, tako i na globalnom nivou. Došlo je do regresije u pogledu poštovanja ljudskih prava i ugrožavanja njihovog dostignutog nivoa u dugom periodu još od robovlasništva, preko razbijanja feudalnog sistema i borbe za prava radnika. Dostignuća države blagostanja se devastiraju pod pritiskom ekonomičnosti i polako država stavlja u funkciju interesa krupnog kapitala sa obrazloženjem kako će podizanje privredne efikanosti doprineti i boljem položaju građana. U realnosti je sasvim drugačije. Standard građana iz godine u godinu opada, ali su zato profiti TNK sve veći a prihodi upravljačkih struktura enormni.

Osnovne teorijske postavke

Imajući u vidu opisane procese, u prethodnoj celini, UNDP pokušava da ukaže na negativne tendencije i potrebu da se izvrše korekcije sistema kako bi se ljudi zaštitili nezavisno od mesta njihovog življenja. Oslobođeni straha od nuklearnog holokausta, intelektualci svoju energiju usmeravaju ka analizi postojećeg sistema i njegovim slabostima. Pomenuti proces globalizacije ljudskih aktivnosti doveo je do širenja poslovnih mreža širom planete Zemlje. Pored pozitivnih, prisutni su i negativni efekti tog procesa. Liberalizacija prekograničnog prometa osim korisnih transakcija omogućava i mnoge negativne pojave - počev od toga da se transnacionalne poslovne mreže koriste kako bi se izbegli visoki ekološki standardi razvijenih zemalja, pa do toga da se maksimalno eksploatišu razlika u nivou dostignutih sindikalnih prava radnika. Paralelno sa poslovnim transakcijama javljaju se i kriminalne organizacije koje koriste razlike u pravnim sistemima različitih zemalja i nepostojanje globalne pravne regulative. Gubljenje moći nacionalnih institucija i nemogućnost kontrole opisanih procesa dovode do toga da se fokus analize stanja bezbednosti pomera sa države (njenih institucija) i teritorije na građane. Vrlo često u praksi postoje situacije da u prividno stabilnim sistemima postoji veliki jaz između bogatih i siromašnih, narušavanje elementarnih ljudskih prava i zloupotreba institucija od korumpiranih vlastodržaca koji su u sprezi sa krupnim kapitalom. Opisano stanje vrlo često nastaje kao posledica uplitanja stranih faktora, koji putem političke i finansijske podrške kreiraju lokalni ambijent u skladu sa sopstvenim potrebama čime se gubi prirodna veza između lokalnog stanovništva i vlastodržaca. Time se potkopavaju osnovni principi funkcionisanja savremenih demokratskih sistema i institucije postaju eksponenti interesa krupnog kapitala.

Uočavajući opisane procese, istraživački tim UNDP u izveštaju za 1994. godinu prvi put iznosi jedan zaokružen koncept koji bi trebalo da posluži objektivnom sagledavanju situacije i ukaže na uzroke problema. U navedenom izveštaju bezbednost se ne vezuje samo za posledična stanja, već je uključena i u same programe razvoja [UNDP]. Novi pristup bezbednosti od strane OUN može da se vidi iz sledećeg citata: «Osećanje nesigurnosti većine ljudi potiče više od svakodnevnih životnih briga, nego straha od kataklizmičnih svetskih događaja. Da li će oni i njihove porodice imati dovoljno da jedu? Da li će izgubiti posao? Da li će ih matletirati represivna država? Da li će postati žrtve nasilja zbog svojih opredeljenja? Da li će zbog svog verskog ili etničkog porekla biti meta proganjanja? ... U konačnoj analizi, ljudska bezbednost je dete koje nije preminulo, zarazna bolest koja se nije proširila, posao koji nije oduzet, etnička tenzija koja nije eksplodirala u nasilje, disident koji nije ućutkan. Ljudska bezbednost nije problem oružja – to je problem koji se tiče ljudskog života i dostojanstva»[UNDP:p.22].

Glavne kategorije ili komponente ljudske bezbednosti prema UNDP su:

- ekonomska bezbednost, koja zahteva osnovni prihod od «produktivnog i unosnog rada»;
- bezbednost u pogledu hrane, što znači da svi ljudi, u svakom trenutku, imaju u fizičkom i ekonomskom smislu pristup hrani;
- zdravstvena bezbednost, posebno za siromašne;
- bezbednost životne sredine, koja se definiše kao zdrava fizička sredina;
- lična bezbednost, u obliku smanjenih pretnji pojedincu od nasilja;
- bezbednost zajednice, tj. bezbednost putem članstva u grupi (pod uslovom da društvene norme i ponašanje grupe ne dovode u opasnost fizičku bezbednost pojedinaca); i

- politička bezbednost, tako da ljudi «žive u društvu koje poštuje njihova osnovna prava»[UNDP:pp.25-33].

Širenje prostora bezbednosti sa nacionalne/državne teritorije na čitavu planetu i napredak od *bezbednosti uz pomoć oružja na bezbednost uz pomoć održivog razvoja*, daje nadu da postojeće tenzije i protivurečnosti mogu da se amortizuju. Širenjem mogućnosti izbora za sve na planeti Zemlji a ne samo za povlašćene u pogledu načina života i kulturnog nasleđa bez ugrožavanja istih prava ostalima, je ideal kome se teži. Pretnje bezbednosti ljudi kao što su zarazne bolesti, terorizam, zagađenje, siromaštvo i uništavanje životnog okruženja nisu fenomen vezan samo za jug, istok ili treći svet. To su problemi koji su sve akutniji i na severu i zahtevaju globalnu akciju koja je najmanje vezana za vojne efektivne i nasilne metode. Ukazivanje na značaj jednakih mogućnosti i pravo pristupa globalnom bogatstvu je pravac koji omogućava izgradnju preventivne strategije, izgradnje nove paradigme *dugoročnog održivog ljudskog razvoja*.

Ljudska bezbednost kao koncept u sebi objedinjuje saznanja nauke o međunarodnim odnosima, političkih nauka, istorije, političke ekonomije, sociologije, psihologije, prirodnih nauka, filozofije. U ovom konceptu nema mesta za vojnu strategiju i policijsku taktiku, sem u onoj meri u kojoj je njihovo poznavanje neophodno za kontrolu i upravljanje krizama u cilju izbegavanja većih sukoba.

EKONOMSKA BEZBEDNOST

Obezbeđivanje svih međunarodnih standarda u oblasti ljudskih prava ništa ne znači bez ekonomske sigurnosti. Može da se postavi pitanje koliko je čovek slobodan i siguran za svoju budućnost ukoliko nema uslova za zapošljavanje, strahuje za svoje radno mesto ili je primoran da radi za satnicu koja je daleko ispod minimalnih uslova za pristojan život. Ovde nije problem samo u statusu siromašnih slojeva. U uslovima velikih socijalnih razlika, i bolje situirani, imućniji slojevi društva takođe su izloženi riziku, jer kriminal raste u uslovima velikih društvenih raslojavanja.

Glorifikovanjem slobodne ruke tržišta i odustajanjem od koncepta države blagostanja došlo se do spirale koja zbog povećanja konkurentnosti nacionalnog prostora sve više smanjuje socijalne standarde. Socijalna razgradnja, povezana sa nezaposlenošću i raslojavanjem, gura ispod egzistencijalnog minimuma sve veći broj ljudi. Jeftina radna snaga bez sindikalne i državne zaštite u ZUR preuzima sve veći deo globalne robne proizvodnje što bi po Cirnu moglo da bude i preko 80% od ukupne globalne robne proizvodnje [Mihael Cirn:p.91]. Povećanjem nezaposlenosti u zemljama OECD stvaraju se uslovi za opšte nezadovoljstvo i pojavu društvenih pokreta koji s pravom negoduju u vezi procesa koji negativno utiče na pad standarda stanovništva. Na drugoj strani, radnici po pogonima u bescarinskim zonama globalne procese doživljavaju takođe, kao vrlo neprijateljske. Raznim represivnim merama ljudi su otrgnuti od svog tradicionalnog načina života kako bi bili saterani u ograđene prostore u kojima rade pod uslovima koji su daleko od humanih. Ekonomska nesigurnost i neravnopravnost u šansama za uspeh izazivaju socijalne tenzije koje mogu, dugoročno gledano, imati velikog uticaja i na bezbednost onih koji su u poziciji da svet uređuju prema svojoj zamisli. Očigledno da porast privatnih armija i savremenih bezbednosnih tehničkih sistema još uvek nije dovoljno efikasna naspram rešenosti da se zbog bezizlazne situacije žrtvuje i život. Izgleda da je civilizacijski jaz između bogatih i

siromašnih toliki da ovi prvi nisu u stanju da shvate dubinu provalije i ne razumeju da je njihova zasluga za takvo stanje dosta velika. Poremećeni odnosi razmene i raspodele dohotka floskulu o jednakim šansama koje kapitalistički sistem pruža svima, dovode u pitanje. Opšta nesigurnost i pad standarda širokih slojeva dovodi do povećanog broja delikvenata koji se ne zadovoljavaju malom socijalom, nego žele život koji im se prezentuje preko mas medija. Industrija potreba i dalje radi nesmanjenim tempom, a mogućnost kupovine, pa makar i na kredit, je sve teža.

Indikatori stanja

Sagledavanje ekonomskih prilika na nekom prostoru sa aspekta bezbednosti ljudi, zahteva kompleksnu multivarijacionu analizu. Nije dovoljno puko navođenje nacionalnih statističkih podataka o kretanju bruto domaćeg proizvoda (Gross Domestic Product - GDP) ili ukupnim prihodima (Gross National Income - GNI), već je neophodna i njihova kvalitativna analiza. Pored klasičnih statističkih podataka o obimu proizvodnje po glavi stanovnika, neophodno je uočavanje njegove strukture i tendencija u njenoj promeni. Bitno je uočiti koliko je zastupljena klasična industrijska proizvodnja, informaciono-komunikacione tehnologije (IKT), nove tehnologije (*bio* i *nano*). Ovi podaci mogu da ukažu na aktuelne strukturne probleme, kao i da projektuju buduće trendove. Iz njih može da se vidi koliko se privreda neke zemlje prilagođava aktuelnim trendovima i da li uspeva da ostvari (ili zadrži) konkurentnost u uslovima globalizacije ili je na silaznoj putanji. Struktura zaposlenih po sektoru delatnosti dodatno opredeljuje zaključke jer se na osnovu broja zaposlenih u pojedinim sektorima i njihovom učešću u društvenom proizvodu može odrediti njihova konkurentnost u globalnim razmerama.

Kretanje stope zaposlenosti, odnosno nezaposlenosti daje podatak o ekonomskoj sigurnosti građana. Stabilan izvor prihoda omogućava investicije u životni prostor, stručno usavršavanje, planiranje porodice. Kod tumačenja podatka treba uvek biti obazriv kako se ne bi upalo u zamku stereotipa. Na primer, kada se analizira struktura nezaposlenosti po polu može se vrlo lako upasti u zamku rodnog fundamentalizma. Neretko se potencira priča o velikom broju nezaposlenih žena u odnosu na muškarce, a ignoriše činjenica da u određenoj životnoj dobi, i na nekim prostorima, ima više žena od muškaraca ili obratno. Recimo, u Kini se kao rezultat aktuelne populacione politike pojavio *višak* od preko 38.300.000 muškaraca u odnosu na broj ženske populacije [*China Statistical Yearbooks, 2010.*].

Na osnovu analize privredne situacije i strukture zaposlenih po sektorima svojine, mogu da se projektuju trendovi daljeg razvoja privredne situacije. Ukoliko u uslovima tranzicionih i nerazvijenih zemalja ima previše zaposlenih u javnom sektoru i državnim institucijama, onda je reč o neracionalnom raspolaganju društvenim resursima i daljem propadanju privrede. Velika administracija opterećuje primarni sektor dodatnim poreskim nametima, privreda postaje nekonkurentna u odnosu na ostale zemlje. Priliv stranih investicija se smanjuje, a domaći proizvođači beže u sivu zonu izbegavajući plaćanje visokih poreza. Visoke poreske stope mogu da dovedu do omasovljavanja prakse rada na crno. To dovodi do uvećanja broja zaposlenih koji obavljaju privremene ili povremene poslove, a samim tim se povećava i broj onih građana koji su nesigurni za svoju budućnost. Na primeru Srbije možemo da ilustrujemo navedenu situaciju. Naime, 2001. godine u Srbiji je bilo ukupno zaposlenih 1.752.226. Od toga je u državnoj administraciji i javnim službama

radilo 395.159 građana. Za deset godina ta situacija se menja na lošije, tako da je ukupan broj zaposlenih 1.354.637, a u državnoj administraciji i javnim službama radi 424.777 građana. Po mnogim ekonomistima, jedan od značajnih faktora koji je doveo do sadašnje ekonomske krize u Srbiji je bujanje administracije i njen procentualni rast u ukupnom broju zaposlenih sa 23% (2001.) na 31% (2010. godine) [Zavod za statistiku Republike Srbije].

Broj nezaposlenih prema zvaničnoj evidenciji nije uvek pouzdan pokazatelj pravog stanja u predmetnoj oblasti. Ukoliko je prisutna situacija iz prethodnog slučaja, sa visokim fiskalnim obavezama prema državi, onda postoji velika verovatnoća da je značajan broj novih nezaposlenih ostao na svojim radnim mestima, ali da su skinuti sa evidencije zaposlenih. Takođe, u uslovima povećanja potrebe za novom radnom snagom, poslodavci problem rešavaju upošljavanjem radnika na crno. Gora opcija od neprijavljivanja radnika je dodatno opterećenje postojeće radne snage, što može dovesti do povećanja profesionalnih oboljenja u većem procentu, kao i do povređivanja na radu kao posledice premora.

Struktura nezaposlenih prema školskoj spremi daje informacije o usklađenosti školskog sistema sa potrebama privrede. Ukoliko ima dosta nezaposlenih sa visokim obrazovanjem, to je značajan problem u smislu rasipanja društvenog, ali i porodičnog kapitala. Nepotrebno izgubljeno vreme i novac u pripremama za obavljanje neke profesije nije samo finansijski problem nego dovodi i do raznih psihosocijalnih poremećaja kod nerealizovanih stručnjaka nekonjunktturnih profila [Marko Filijović, Ivica Đorđević, Marija Čukanović-Karaviđić:pp.43-64].

Učešće sive ekonomije u BDP-u nije samo problem naplate poreza, već ukazuje i na dublje društvene probleme sa korupcijom i načinom funkcionisanja sistema. Ekonomska bezbednost podrazumeva stabilne institucije i efikasan sistem kontrole u ostvarivanju javnih prihoda i rashoda. Ukoliko veliki deo ekonomskih aktivnosti ostaje van sistema, onda to pokazuje da je država slaba i nesposobna da se izbori sa neformalnim centrima moći. To za sobom povlači siromašnije fondove socijalnog i zdravstvenog sistema, te ostavlja veliki broj građana izvan sistema socijalnog i zdravstvenog zbrinjavanja. Ljudi van sistema, prepušteni sami sebi, silom prilika postaju prestupnici što dovodi do problema održivosti zajednice. Država u takvim uslovima nije u stanju da obezbedi sredstva ni za obavljanje osnovnih delatnosti, već je primorana da se zadužuje, pri čemu dolazi do rasta javne u odnosu na registrovanu potrošnju, javlja se budžetski deficit i raste javni dug, što neminovno vodi ka inflaciji.

Indeksi troškova života, prosečne cene na malo, indeks siromaštva i procenat domaćinstva sa primanjima ispod granice siromaštva, služe samo za potvrđivanje dijagnostikovanog stanja. Njihovim registrovanjem imamo dobar materijal za poređenje sa drugim državama i zajednicama. U osnovi ekonomske bezbednosti je stabilna i jaka država sa institucijama koje su u stanju da štite interese svojih građana uz istovremeno stvaranje i održavanje stimulativnog privrednog ambijenta. Procenat građana koji se osećaju ekonomski nesigurnim (po pitanju zaposlenja i stabilnosti prihoda) su najkvalitetniji pokazatelj stanja na nekom prostoru i oni mogu da posluže kao rano upozorenje ukoliko se menjaju u negativnom pravcu. Podaci koji govore da je nezaposlenost mladih između 15 i 24 godina visoka, deluje dosta alarmantno u odnosu na moguće projekcije budućih dešavanja na prostoru Zapadnog Balkana (Tabela br.1.).

Tabela 1: Procenat nezaposlenosti u odnosu na sve zaposlene i one ispod 25 godina starosti na prostoru Zapadnog Balkana (2008.godina).

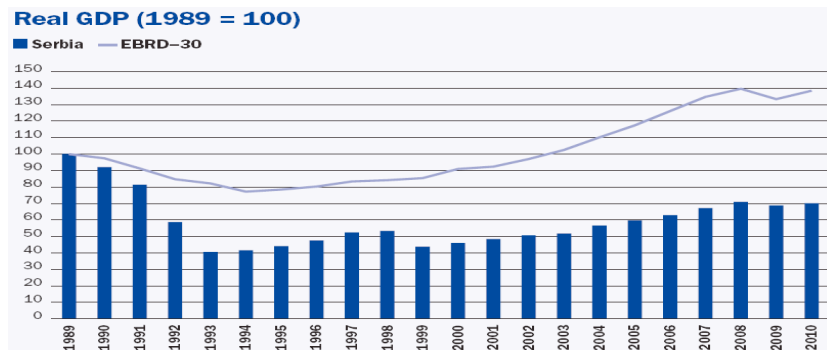
	Hrvatska	Makedonija	Crna Gora	Srbija	Bosna i Hercegovina*	Albanija*
Svi zaposleni	13,4	33,8	10,8	18,8	40,6	13,0
15-24 godina	27,0	57,7	26,2	43,7	58,5	26,0

* Pored zvanično registrovane stope nezaposlenih sindikati i kritički orijentisani istraživači tržišta rada polaze od toga da realna stopa nezaposlenih među mladima u BiH iznosi čak 70-75%. U Albaniji se realna stopa procenjuje na 30-35%, pri čemu bi ona za mlade osobe mogla da iznosi oko 40%.

Izvor: [Heribert Kohl:p.20].

Ukoliko se ne reaguje na vreme po pitanju indikatora koji nas upozoravaju da nešto nije u redu sa privrednom situacijom onda se dešavaju situacije poput one prikazane na slici br.1. Na dijagramu može da se vidi kako je realni društveni proizvod Srbije zbog ovde navedenih razloga, a i mnogih drugih, u 2010. godini bio za 40% ispod nivoa ostvarenih privrednih aktivnosti 1989. godine. U istom periodu ostale članice EBRD ostvarile su rast od 40%. Svakako da se ova situacija može okarakterisati kao bezbednosno visoko rizična jer predstavlja potencijal za mnoge od pojava koje obrađujemo u daljem tekstu.

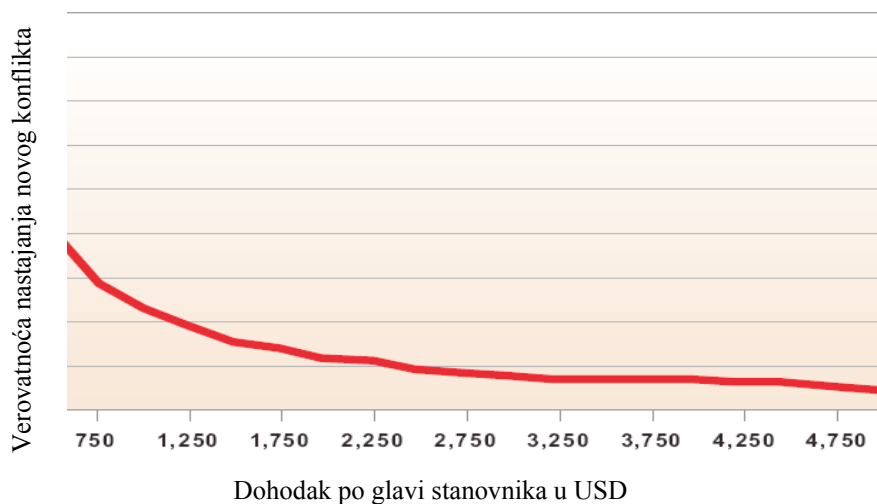
Slika 1. Realni bruto društveni proizvod Srbije za period 1989-2010.godine

Izvor: [Transition Report 2010: p.141].

Koliko je stanje ekonomije bitno za stabilnost nekog prostora možemo da vidimo sa slike br. 2. Utvrđena je statistički značajna korelacija između izbijanja oružanih sukoba i nivoa GDP na prostoru neke privredne celine. Iz metodoloških razloga treba napomenuti da je model predstavljen u grafikonu rađen 2004. godine i da nemamo podatke na osnovu koje bazne godine je konstruisan. Bez obzira na rezervu koja postoji u tom pogledu, možemo prihvatiti prikazani model na slici broj 3. kao relevantan okvir za analizu i značajno postojanje korelacije između standarda ljudi i njihove bezbednosti, odnosno stabilnosti sistema.

Slika 3. Korelacija između GDP p/c i rizika od nastajanja sukoba

Izvor: [Human Security Project:p.51].

USLOVI ZA PRIMENU KONCEPTA LJUDSKE BEZBEDNOSTI

Savremeni svet opterećen je ideološkim nasleđem i još uvek nema dovoljno snage i hrabrosti da se kritički suoči sa korenima krize kapitalizma kao društveno-ekonomskog sistema. Raskorak između globalne prakse i lokalnog dometa institucija, uz instrumentalizaciju postojećeg međunarodnog institucionalnog sistema, dodatno komplikuje postojeću situaciju. Države gube svoje funkcije u sferi zaštite interesa građana, dok narastajući centri moći nemaju odgovornost i osećaj za posledice svojih aktivnosti.

Neo - liberalni funadamentalizam

Međunarodni ekonomski poredak uspostavljen posle Drugog svetskog rata imao je kao deklarirani cilj obezbeđivanje uslova za razvoj ratom razorenih privreda i nesmetano obavljanje međunarodne trgovine. U osnovi ideje o osnivanju MMF, SB i GATT(sadašnjeg STO) je obezbeđivanje stabilnosti međunarodnog privrednog i finansijskog sistema. Taj sistem je uvek bio pod kontrolom i dominacijom SAD. Period njegove relativno uspešne misije okončan je sredinom 80-ih godina XX veka, kada se odustaje od koncepta države blagostanja. Početak epohe neoliberalnog konzervativizma poklapa se sa ekspanzijom imperijalnih TNK koje instrumentalizuju međunarodni ekonomski sistem. Jedna u osnovi dobra ideja za uređenjem svetskih ekonomskih prilika, zloupotrebljena je. Ekonomski modeli koji se nameću zemljama u krizi, te krize još više produbljuju, vezujući dužnički kamen oko vrata ZUR. Svetska ekonomija sa dolarom kao jedinom svetskom valutom, postala je talac interesnih krugova i centara moći sa prostora SAD. Pokušaji oslobađanja od ove zavisnosti preko korpe valuta (Special Drawing Rights

– specijalna prava vučenja) [IMF] i smanjenja zavisnosti međunarodne ekonomije od USD doživeli su neuspeh.

Korigovanje tržišnih tokova u uslovima savremene globalizacije ograničeno je samo na prostor nacionalne države. Klasični makroekonomski instrumenti ne daju odgovarajuće rezultate u međuzavisnoj svetskoj privredi jer ne postoje opšte prihvaćena pravila koja bi omogućila korektivne poteze. Postojeće organizacije MMF, SB i STO ne doprinose izgradnji sistema koji bi omogućio premošćavanje razvojnog jaza između najrazvijenijih i najsiromašnijih. Sistem je ustrojen tako da omogući zadržavanje distance, odnosno da prvi ne bude ugrožen na vrhu piramide od ostalih. Zapadna Evropa je pod pretnjom od *crvene opasnosti* morala da prihvati podređeni položaj, istovremeno ona je imala određene privilegije u odnosu na ostatak sveta. Nakon propasti SSSR-a očigledno je da više nema razloga za lagodan položaj koji je EU uživala od strane SAD. Takođe, odnos SAD i Japana može da se posmatra u datom kontekstu. Više nema razloga za nezdravu simbiozu. Zbog egoističkog postavljanja, SAD još uvek nisu spremne da prihvate ravnopravno partnerstvo sa bilo kime. Neophodnost izgradnje međunarodnog sistema sa odgovarajućim institucijama je sve izraženija. Ukoliko se ne preduzmu adekvatni koraci, moguće su socijalne reakcije koje niko od učesnika u međunarodnim odnosima ne želi. Institucije su te koje bi trebalo da izdejtstvuju kolektivno poželjne rezultate. Problem nastaje u teorijskoj sferi, jer na osnovu dosadašnjih paradigmi društvene i ekonomske organizacije društva, ne mogu da se prevaziđu postojeći problemi.

Globalna uprava bi trebalo da dovede do ravnomernijeg širenja pozitivnih efekata globalizacije proizvodnje i ekonomskih aktivnosti. Postojeći problemi mogu da se utvrde samo objektivnom analizom rada međunarodnih ekonomskih institucija. Najsporniji je princip nemešanja u dejstvovanje tržišnih zakonitosti. Osnovni principi međunarodne razmene ukazuju na to da su, u trgovini između razvijenih i nerazvijenih, razvijeni uvek u povoljnijem položaju. Naravno, neke proizvode je bolje kupiti od drugih nego ih sam proizvoditi jer se dobijaju povoljnije u razmeni za našu robu. Međutim, u ekonomskoj teoriji nigde ne stoji preporuka da treba uništavati sopstvenu proizvodnju kako bi se uspešnije integrisali u međunarodnu privredu. Upravo je to glavni trend u nerazvijenim zemljama koje doslovno poštuju stroge propise STO i koncept uređenja nacionalne ekonomije koji forsiraju MMF i SB. Insistiranje na otvaranju privrede kod nerazvijenih, a istovremeno zaštiti svog prostora raznim protekcionističkim merama, kao što to rade razvijeni, krajnje je licemerno. Instrumenti monetarne politike se drugima ograničavaju preko zahteva MMF i SB, a SAD mogu da manipulišu svojom valutom u odnosu na evro u cilju povećanja konkurentnosti američkog izvoza u odnosu na evropski. Kretanje finansija na svetskom tržištu je samo prividno bez kontrole. Ukoliko dođe do krize na američkoj berzi, američka država interveniše u cilju sprečavanja panike i stabilizuje situaciju, a to isto se uskraćuje azijskim državama kada je kod njih kriza. Čak se direktno utiče kako bi se odustalo od formiranja interventnog fonda za krizne situacije jer onda nema lova u mutnom. Kada druge države štampaju novac bez pokrića, onda je to inflacija i poremećaj privrede, a kada SAD štampaju dolar, onda je to održavanje svetske likvidnosti. Sve pobrajane situacije su rezultat potrebe da se ukaže na puno nelogičnosti koje su dijagnostikovane u strukturi aktuelnog međunarodnog ekonomskog sistema. Ukoliko se ulazi sa iskrenim namerama u reformu sistema, onda sve pobrajane nelogičnosti moraju da se otklone. Mora konačno da se prekine sa praksom robovanja tržištu i njegovim zakonitostima. Tržište u najvećem broju slučajeva, bez odgovarajuće regulative, proizvodi ekonomsku neefikasnost. Tržišni mehanizmi nisu osetljivi na

ekološke troškove. Degradacija prirodnog okruženja ne ulazi u cenu proizvoda, odn. stimulisana je upotreba prljavih tehnologija zbog njihove *jeftinoće*. Svakako da je u postojećim uslovima na međunarodnom planu daleko lakše ukinuti prepreke trgovini nego utvrditi pravila makroekonomskog upravljanja, socijalne politike i standarde za zaštitu životne sredine.

Nedostaci međunarodnog sistema su značajni, međutim, oni nisu nesavladivi. Potrebno je samo postići konsenzus na internacionalnom nivou i mnogi problemi mogu da se barem ublaže, ako ne i potpuno reše. Recimo, insistiranje na poštovanju standarda u procesu proizvodnje, minimalnih nadnica i ekološki održive proizvodnje može da natera TNK da prihvate ista pravila bez obzira na to gde organizuju proizvodnju. U tom delu međunarodne organizacije mogu da imaju značajnog udela pri konstituisanju upravljačkih mehanizama novog međunarodnog ekonomskog sistema.

Socijalna odgovornost države

Promena uloge države u savremenim društveno – ekonomskim okolnostima je nesporna. Ostaje samo dilema u kojoj meri je došlo do njenog obezvlašćivanja i da li država kao oblik ljudske organizacije odlazi sa istorijske scene. Moderna država je nastajala kroz dug period traženja oblika organizacije ljudskog društva kako bi se ono zaštitilo od spoljnih ugrožavanja, odnosno obezbedilo njegovo unutrašnje funkcionisanje. Takođe nesporno je da nova situacija koja dolazi sa globalizacijom, zahteva i nove forme organizovanja i institucije koje bi usmeravale procese kako bi isti opet bili u funkciji interesa, ovoga puta, globalnih građana. Najviše globalizovane zajednice (društva) dostigle su današnji nivo razvoja i pozicije u globalnim okvirima zahvaljujući dobroj organizaciji i efikasnosti njihovih institucija. Postigavši prednost u odnosu na ostale, lideri globalnih procesa, uspostavljaju nova pravila koja uskraćuju ostalim državama iste instrumente za razvoj i prelazak u višu fazu organizacije i funkcionisanja. SAD su najznačajnije naučno-tehnološke prodore ostvarile zahvaljujući angažovanju državnih fondova u istraživačkim programima. Japan je takođe putem indikativnog planiranja uspeo da se iz pepela izdigne do jedne od najrazvijenijih svetskih privreda. I u jednom i u drugom slučaju, zahvaljujući moći države da izvrši veliku koncentraciju sredstava na strateškim projektima, ostvarena je značajna startna prednost u odnosu na konkurenciju. Zbog principa na kojima funkcioniše globalna privreda, nerazvijene i siromašne zemlje, bez značajnije uloge države i pomoći razvijenih, nisu u stanju da premoste razvojni jaz. Dok se ne konstituiše globalni sistem institucija koji poseduje pravnu utemeljenost i demokratsku legitimnost, probleme građana mogu da rešavaju samo državne institucije koje su zadržale i legalitet i legitimitet u odnosu na građane čije interese zastupaju. Danas postoji problem sa gubljenjem legitimnosti, odnosno kršenje pravnih normi od strane otuđenih centara moći koji kontrolišu institucionalni sistem vlasti.

Zbog svega navedenog treba imati u vidu da potpuno sagledavanje mesta i uloge nacionalnih država u novim globalnim uslovima ne možemo da posmatramo izvan konteksta moći državnih institucija da utiču na tok događaja. Za potrebe ovog dela rada iskoristićemo metodološki pristup iz knjige *Neuhvatljivost nacionalne moći* u kojoj je dat prikaz svih bitnih činilaca nacionalne moći [Milan Mijalkovski i Ivica Đorđević]. Sintagma *nacionalna moć* u ovom kontekstu, podrazumeva moć države da zastupa interese građana

koji žive na njenoj teritoriji. Imajući u vidu koncept ograničenog suvereniteta i opisane globalne trendove, suprotno očekivanjima i nekim tendencioznim analizama, problem savremenog sveta nisu jake države već, naprotiv, nedostatak snage i autoriteta nekih država da putem svojih institucija obavljaju zakonom im propisane funkcije. U šemi nacionalne moći koja je data u navedenom izvoru, prilikom analize snage i položaja neke države, treba uzeti u obzir sledeće činioce: teritoriju, prirodni ambijent, geopolitički položaj, demografska obeležja, politički sistem, ekonomske prilike, nivo tehnološkog razvoja, bezbednosnu komponentu (koja se iskazuje kroz obaveštajni sistem i oružane snage) i identitet [Mijalkovski i Đorđević:str.44].

Svakako da se ovom spisku može pridodati još neki činilac, odnosno moguća je i drugačija struktura unutar pobrojanih elemenata. Ono što je bitno u datom kontekstu to je činjenica da se bez uzimanja u obzir svih navedenih elemenata ne može dobiti kvalitetna analiza stanja bezbednosti neke zajednice, odnosno države. Prilikom analize nacionalne moći treba imati u vidu zapažanje njenih autora da se radi o dvema grupama činilaca: prirodnim i društvenim, odnosno objektivnim i subjektivnim. Odnosi između ove dve grupe činilaca zavise od njihovih uzajamnih interakcija čiji konačni rezultat predstavlja usklađenost ambicija, želja i mogućnosti da se one realizuju u skladu sa postojećim potencijalom i širim kontekstom.

Centralno mesto u šemi činilaca nacionalne moći zauzima identitet, svest o pripadnosti širem kolektivitetu. Bez obzira na opisane globalne procese, postoje mnoge specifičnosti koje zavise od lokalnih prilika i čiji uticaj značajno doprinosi kvalitetu života zajednice na nekom prostoru. Organizacija i sposobnost rešavanja problema zavisi od angažovanosti građana u radu institucija sistema, a to opet zavisi od karaktera političkog uređenja. Osećaj pripadnosti nekoj zajednici i svest njenih članova o ulozi, svakog ponaosob, u rešavanju problema ili doprinos njenom skladnom funkcionisanju, proizilazi iz celokupnog ambijenta koji čine navedeni faktori nacionalne moći. Svi pobrojani elementi su međusobno povezani i postoje povratne sprege uticaja. Tako na primer, teritorija nije samo površina izražena u hektarima ili nekoj drugoj meri za površinu, ona predstavlja prostor od čijih karakteristika i položaja, umnogome zavisi kvalitet života i nivo standarda stanovništva.

O značaju institucija i ulozi države u privrednom razvoju čitalac može da pročita u ozbiljnoj studiji koja je urađena za potrebe Svetske banke nakon zahuktavanja ekonomske krize 2008. godine [Justin Yifu Lin]. Potpredsednik Svetske banke Justin Yifu Lin je u objektivnoj analizi uzroka krize i njenog toka izneo dosta kritički intoniranih činjenica na račun vladajuće ekonomske paradigme. Naime, suprotno percepciji Svetske banke kao bastiona neokonzervativnih ekonomista, čitajući nacrt studije posvećen strukturalnoj ekonomiji i potrebi za preispitivanjem razvojnih modela, vidimo da se i u toj međunarodnoj organizaciji shvata kako aktuelni modeli nisu primereni situaciji. U radu je dat pregledan odnos tri različita pristupa ulozi države u savremenim privredama (starog i novog strukturalizma, kao i neoklasične ekonomije) [Yifu Lin:p.31], tri varijacije na istu temu koje su odredile ekonomsku istoriju sveta posle Drugog svetskog rata.

Detaljna analiza iznesenih stavova i osnovnih obeležja prikazanih ekonomskih pravaca odvela bi nas duboko u teorijsku ekonomiju. Ovde treba naglasiti da se iz navedenog izvora vidi kako su kreatori savremenog društveno-ekonomskog ambijenta shvatili da je nešto duboko pogrešno u samim fundamentalnim postavkama i da se to preispituje. Očigledno

je da svet još uvek nije potpuno zreo za potpuni raskid sa ekonomskim neoklasicizmom koji glorifikuje tržišne mehanizme kao univerzalni lek za sve društveno - ekonomske probleme. Međutim, veliki je napredak i to što se preispituju postojeći modeli i uočava činjenica da najveći deo aktuelnih problema svoje korene ima u ekonomskom fundamentalizmu koji je prepisivao tržište kao univerzalni lek.

Izbacivanje institucija kao korektivnih mehanizama dovelo je do logičnog nametanja interesa jačih partnera u privrednim aranžmanima kao jedino mogućih. Nerazvijene i siromašne zemlje ne samo što su i dalje ostale to što su bile, nego je došlo do još većeg zaostajanja u odnosu na razvijeni svet koji je maksimalno koristio svoju poziciju jačeg partnera u asimetričnom partnerstvu. U tom kontekstu treba pomenuti izvesno Hartvikovo (Hartwick) pravilo koje se bazira na logičnoj primeni principa održivog razvoja u državama koje svoje privredne aktivnosti baziraju na neobnovljivim prirodnim izvorima. Naime, Hartvik je zaključio da bi navedena grupa država imala mnogo bolju razvojnu situaciju kada bi novac dobijen od eksploatacije prirodnih izvora koristila za investicije u proizvodnju [John M. Hartwick:pp.972-74].

Mnogi su razlozi zašto prihodi od prodaje prirodnih resursa nisu ulagani u razvoj proizvodnih kapaciteta - počev od korumpiranosti lokalnih elita, nedostatka kvalifikovanih kadrova, pa do ekonomskih modela koji su pravljani zarad održanja zavisnosti a ne izlaska iz zone siromašnih. Nije ovde reč samo o potrebi da se sirovine prerađuju u zemlji porekla, već i izgradnji novih privrednih struktura koje bi smanjile zavisnost od neobnovljivih prirodnih izvora. Pored toga što bi se racionalnije raspolagalo sa ograničenim resursima kojih je sve manje, izbegla bi se zavisnost od cikličnih kretanja na tržištima, podigla bi se akumulativna sposobnost privrede, uposlio bi se veći broj domaćih radnika, podigao obrazovni nivo stanovništva, poboljšao zdravstveni sistem i smanjio broj ekoloških katastrofa.

Imajući u vidu prethodne informacije i analizu, lakše možemo razumeti podatke o strukturi svetskog bogatstva, koji pokazuju koliko je bitno racionalno i strateški dugoročno raspolaganje resursima. Razvijene zemlje su pokazale da je njihova strategija prevazilaženja krize i deficita neobnovljivih prirodnih resursa uticala na kreiranje privredne strukture u kojoj ovi imaju značajno manje učešće u ukupnim prihodima (2% u zemljama OECD naspram 30% u nerazvijenim zemljama) [IBRD:p.28].

Upravo podaci o efektima investiranja prihoda od eksploatacije prirodnih resursa u kombinaciji sa japanskim razvojnim modelom, pokazuju koliko država pozitivnom ulogom može da doprinese boljem položaju svojih građana. Nažalost, u ovom kontekstu postoji daleko više negativnih primera iz prakse.

ZAKLJUČAK

Iz napred izloženog materijala moguće je sagledati osnovne principe na kojima se zasniva koncept ljudske bezbednosti. Imajući u vidu parametre na osnovu kojih se određuje sigurnost ljudi u odnosu na njihov ekonomski status i prilike u zajednici čiji su oni članovi, dovoljno je reći kako uzimanjme u obzir elemenata izložene analize može da doprinese uspešnom razrešenju mnogih aspekata aktuelne ekonomske krize. Insistiranje isključivo na monetarnim aspektima i budžetskim restrikcijama ne doprinosi rešavanju suštinskih problema. Nekontrolisano kretanje spekulativnog kapitala omogućava zloupotrebu globalnog finansijskog sistema kako bi se određena država ili region planski destabilizovao. Svakako da pojedinačne države nisu više u stanju da zadrže apsolutnu

kontrolu nad finansijskim tokovima, ali upravo zbog toga treba da se izgradi globalni regulatorni sistem koji bi sprečio bankarsku samovolju. Nastavak sa postojećom praksom *kazino ekonomije* može i bukvalno da dovede do prokockavanja stabilnosti i mira na planeti Zemlji. Odvajanje realnog od finansijskog sektora i dominacija profita pri odlučivanju na državnom nivou dovodi do gubljenja osećaja za vezu koja postoji između finansijskih transakcija i njihovih posledica po živote građana. Građani najčešće jedini plaćaju ceh na kraju kockarske partije a posledice su niži standard, povećana stopa nezaposlenosti, viša stopa kriminala i nestabilnost, unutrašnji sukobi i ratovi na međudržavnom nivou.

Države trenutno imaju dvojaku ulogu - one mogu biti faktor stabilnosti i zaštitnik građana, ali da predstavljaju i veliki izvor nestabilnosti, pokriće za eksploataciju radnika i uništavanje prirodnog okruženja. Situacija u pogledu pomeranja klatna moći koje sve više preteže na stranu neformalnih grupa vlasnika krupnog kapitala, dovodi u pitanje osnovne vrednosti i dostignuća savremene civilizacije. Demokratija, kao proces i sistem, može biti dobar okvir za zaštitu interesa građana, ali taj sistem takođe može biti instrumentalizovan i stavljen u funkciju realizacije projekata vlasnika krupnog kapitala. Imajući u vidu iskustva sa izbornim procesom u SAD, s pravom možemo postaviti pitanje koliko je u konačnim rezultatima zastupljena slobodna volja američkih građana, a koliko je to rezultat uticaja reklamnih kampanja, koje zavise od donatora koji u krajnjem očekuju da se njihova investicija višestuko isplati.

Za uspešan izlazak iz krize ne treba puno mudrosti. Treba se samo prisetiti kako je Kejns uspeo da produži opstanak kapitalističkom sistemu na svetskoj pozornici kada je bio u potpunom kolapsu. Nažalost, izgleda da je robovanje ideologiji jače od razuma. Teško je nakon toliko godina glorifikacije tržišta i njegovih mehanizama priznati potrebu za intervencijom institucija. Svakako da se ne zalažemo za model koji je primenjen u oblasti bankarstva, gde su upumpavana ogromna budžetska sredstva na uštrb javnih potreba, dok su menadžeri sebi isplaćivali enormne bonuse. Spas za mnoge posrnule privrede je povećanje tražnje, a ne restrikcija potrošnje. Međutim, imajući u vidu globalne sveprisutne poslovne mreže, treba izbeći zamku da sredstva izdvojena za pokretanje investicionog ciklusa završe u džepovima globalnih tajkuna. Sistem u kome je dozvoljen uvoz svega i svačega, bez ikakve odgovornosti uvoznika za lokalne prilike, još više gura nerazvijene u siromaštvo i bedu jer dovodi do isisavanja ionako oskudnih sredstava. Treba obavezati globalne trgovce i proizvođače da za svaki uvoz imaju i odgovarajući izvoz sa prostora uvoza. To je jedino rešenje za prevazilaženje jaza između razvijenih i nerazvijenih, bogatih i siromašnih zemalja. Svesni smo da se ova teza kosi sa svim dogmama međunarodnih finansijskih i trgovinskih organizacija, ali to je jedino rešenje. U suprotnom, nerazvijene zemlje doći će u situaciju da mogu da izvezu samo ljude i sirovine jer neće imati svoju konkurentnu proizvodnju koja može da se nosi sa produktivnošću imperijalnih TNK.

Još jedan prilog za razmišljanje je podsećanje na tobinovu taksu za sve međunarodne transakcije. Uvođenje te takse bio bi veliki doprinos u borbi protiv spekulativnih transakcija, a ostvareni prihodi dobar razvojni impuls slabije razvijenim zemljama. Insistiranje na slobodnom protoku sredstava i robe po svaku cenu, sa posledicama koje su evidentno negativne, vodi u dalje urušavanje sistema. Ukoliko se ova kriza na neki način prevaziđe, treba imati u vidu da se bez otklanjanja njenih uzroka može u skorijoj budućnosti očekivati još drastičnija forma kolapsa međunarodnog finansijskog i

privrednog sistema. Podsetimo se samo hronologije događaja i jačine prethodnih kriza: Meksiko, Argentina, Azijska kriza - sve pomenute su bile uvod u krizu iz 2008. godine. Usput treba reći da su spekulacije koje su dovele do krize u SAD omogućene ukidanjem zakona koji su doneseni nakon velike krize iz 1929. kako bi se sprečilo ponavljanje istih grešaka. Očigledno da su savremene elite preskočile neke časove iz svetske istorije, a imaju sve manje sluha za upozorenja akademske zajednice.

LITERATURA

1. Bohlen Celestine (1992): "Yeltsin Deputy Calls Reforms Economic Genocide", The New York Times, 9. Februar.
2. Boogaard F.C., Van de Ven, F.H.M. & Palsma A.J. (2008): "Dutch guidelines for the design & construction and operation of SUDS", 11th International Conference on Urban Drainage, Edinburgh/Scotland.
3. Ćirić Mihael (2003): Upravljanje sa one strane nacionalne države, Beograd: Filip Višnjić.
4. EBRD (2010): Transition Report 2010, European Bank for Reconstruction and Development, London.
5. Filipović Marko, Đorđević Ivica, Čukanović-Karavidić Marija (2011): „Uticaj globalizacije na razvoj visokog obrazovanja“, Andragoške studije 6p.2/2011, Beograd.
6. Gartner Heinz, Hyde-Price Adrian and Reiter Erich (2001): Europe's new Security Challenges, Boulder: Lynne Rienner Publishers.
7. Hartwick, John M. (1977): "Intergenerational Equity and the Investing of Rents from Exhaustible Resources." American Economic Review 66.
8. Human Security Project (2011): Human Security Report 2009/2010, the causes of peace and the shrinking costs of war, Simon Fraser University, Oxford University Press.
9. IBRD (2011): The changing wealth of nations: measuring sustainable development in the new millennium. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington.
10. Klajn Naomi (2003): Ne logo, Beograd: Samizdat B92.
11. Kohl Heribert (2009): Sloboda udruživanja, prava zaposlenih i socijalni dijalog u srednjeistočnoj Evropi i na zapadnom Balkanu – skraćena verzija, Fondacija Fridrich Ebert, Berlin. Izdanje na srpskom jeziku.
12. Krasner, Stephen D. (1976): "State Power and the Structure of International Trade", World Politics.
13. Mijalkovski M. i Đorđević I. (2010): Neuhvatljivost nacionalne moći, Beograd: Službeni glasnik.
14. National Bureau of Statistics of China (2010): China Statistical Yearbooks.
15. Stojanov Dragoljub (1982): Medjunarodne finansije, Sarajevo: Svjetlost.
16. UNDP (1994): Human Development Report. New York – Oxford: Oxford University Press.
17. Yifu Lin Justin (2009): NEW STRUCTURAL ECONOMICS - A Framework for Rethinking Development, World Bank.
18. B92 Net: <http://www.b92.net>
19. Heriot-Watt University, School of the Built Environment: <http://web.sbe.hw.ac.uk>
20. IMF - International Monetary Fund: <http://www.imf.org>
21. National Bureau of Statistics of China: <http://www.stats.gov.cn>
22. New York Times: <http://www.nytimes.com>
23. TANJUG – novinska agencija: <http://www.tanjug.rs>
24. United Nations Statistics Division: <http://unstats.un.org>
25. Zavod za statistiku Republike Srbije: <http://webzrzs.stat.gov.rs/>

THE CONCEPT OF HUMAN SECURITY AS A FRAMEWORK FOR ELIMINATION OF THE CONSEQUENCES OF THE ECONOMIC CRISIS

Abstract: *The economic crisis to which we are contemporaries emerges primarily as a result of an excessive monetization of economic processes that lead to the loss of the regulatory power of the State and its institutions in the socio - economic processes. Socio-economic paradigm based on the neo-liberal concept on human activity order takes away from the state institutions the power to influence and legitimately control the negative aspects of globalization. It is exactly because of the globalization of economic activities that the states remain without the mechanisms through which they managed to act preventively in cases of market disruption. Revocation of monetary instruments from the hands of the national government in conjunction with the reduction of budget revenues from tariffs leaves little room to state institutions for anti-crisis activities. Insisting on the principle of profit maximization and giving the state the role of service of transnational capital materialized through the Washington Consensus, denies the citizens many of the rights and benefits gained through the period of validity of the concept of the welfare state. The economic crisis has undermined the fundamental principles on which the global capitalist system works. Due to falling living standards and rising uncertainty in their future people come up with various tensions and instability. Problems arise both in underdeveloped and developed parts of the world. As a result of this situation a rise in internal conflicts relative to international conflicts is detected. The first reaction to the situation described came from UNDP. Having noted the current trends it offers a new analytical framework for understanding the contemporary reality. In now distant 1994, in The Human Development Report, it promotes the concept of human security, which indicates the basic problems of the people in the post-bipolar world by a comprehensive analysis. One of the key aspects for understanding the situation and projecting future course of events, in addition to other dimensions, is the economic security of citizens. Through the analysis of appropriate indicators an insight into the real situation can be gained and possible developments in a certain area predicted. Because of these reasons, we believe that human security as a theoretical and analytical framework can contribute to a better perception and understanding of the current problems and their solution.*

Keywords: *human security, globalization, economic security, economic crisis, social responsibility of the state.*

JALE classification: *P41, P48*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

ODRŽIVI RAZVOJ KAO STRATEŠKI CILJ UNAPREĐENJA ŽIVOTNOG STANDARDA U BiH

Veljko Đukić

Vanredni profesor., Panevropski univerzitet APEIRON, Banja Luka. e-mail: ognjendj@gradiska.com

Rezime: Na osnovu aktuelnog stanja, razvojne politike BiH se moraju fokusirati na jačanje uloge znanja i inovacija, kompletiranju unutrašnjeg tržišta, rastu zaposlenosti radi veće društvene usklađenosti. Time će doprinjeti poboljšanju konkurentnosti, odnosno ispunjenju ekonomskog uslova za postajanje članom EU društva i bolje se globalno pozicionirati.

Održivi razvoj kao strateški cilj unapređenja životnog standarda u BiH odnosi se na razvoj okoliša i okolinske infrastrukture, energije i obnovljivih izvora energije, transportnu infrastrukturu i telekomunikacije te razvoj poljoprivrede i ruralnih područja s ciljem diverzifikacije ekonomskih aktivnosti, a posebno povećanja snabdjevanja građana BiH zdravom hranom.

Ključne riječi: održivi razvoj, energija, poljoprivreda, zdrava hrana.

JEL classification: Q01

UVOD

Mijenjanje demografske slike Evrope (starenje stanovništva, povećanje očekivanog trajanja života, niže stope rađanja sa snažnim uticajima na penziona i zdravstveni sistem), bolja zaštita okoliša i značaja obnovljivih izvora energije te klimatske promjene, dugoročno ojačana internacionalna konkurencija, kao rezultat veće ekonomske globalizacije i globalna ekonomska recesija čine složeno vanjsko okruženje BiH u periodu pripreme i realizacije strateških dokumenata.

Unapređenje životnog standarda u BiH treba učvrstiti konsenzus u BiH zajednici o neophodnosti ekonomski efikasnog, okolinski održivog i socijalno pravednog razvoja u interesu sadašnjih i budućih generacija. Održivi razvoj je ideja vodilja za 21. vijek. U središtu konsenzusa je uvažavanje tri dimenzije: ekonomske, socijalne i ekološke koje se moraju posmatrati s jednakim uvažavanjem u sklopu lokalnih, regionalnih i nacionalnih strategija održivog razvoja kao i međunarodnih sporazuma postignutih u okviru globalnog upravljanja radi postizanja održivog razvoja [Veljko N. Đukić, 2008].

Svrstana u grupu zemalja s niskim dohotkom, BiH neizbježno treba nove, adekvatne strategije razvoja. One treba da ukažu u kojim oblastima BiH mora postići ekonomiju obima i tehnološko liderstvo na globalnom nivou.

AKTUELNA SITUACIJA

BiH je većim dijelom sačuvala svoju *geo* i *bio* raznolikost (i pored relativno visokih emisija sumpordioksida u atmosferu, nekih zagađenih riječnih tokova i velikog broja divljih i neuređenih odlagališta otpada), koji mogu poslužiti kao podloga njenom održivom razvoju. Preuzimanje pravnih stečevina u oblasti okolinskog *acquis-a* treba biti u funkciji održivog razvoja, a ne predstavljati teret ekonomiji, tj. treba jačati, a ne slabiti njenu konkurentnost. Područje koje može najviše doprinijeti održivom razvoju je povećanje efikasnosti korištenja energije. Također BiH ima značajne zemljišne površine, povoljne klimatske uslove i u značajnoj mjeri razvijenu prerađivačku industriju, te joj poljoprivreda može snažno servisirati vlastito tržište hrane i ostvarivati izvoz. Međutim, niz je izazova na tom putu. Npr., sistemi navodnjavanja od 1995. još nisu obnovljeni, a veličina navodnjavanih površina je izuzetno mala, daleko najmanja u regionu. Još uvijek nije osiguran pristup vanjskim tržištima, što ne samo destimuliše domaću proizvodnju, nego i rezultira velikim vanjskotrgovinskim deficitom u oblasti hrane[Veljko N. Đukić,2011].

BiH ima kompetitivnu prednost u oblasti energetike, posebno u oblasti hidroenergije. Energetika može znatno doprinijeti njenom ekonomskom razvoju. Po svojim mogućnostima, BiH može biti regionalni lider u oblasti energije i značajan izvoznik energije.

Država treba dati primjer u promovisanju energetske efikasnosti. Ona koristi mnogo energije i kupuje mnogo električnih uređaja. Zato bi država trebala svoje investicije, nabavke i tekuće poslovanje usmjeriti u energetske štedne poslovne prostore, proizvode i usluge. BiH administracija bi mogla postaviti cilj smanjenja uštede električne energije za 8% tokom perioda 2011 – 2014. To je trebala početi činiti već 2010.godine lansiranjem pilot projekta “100 energetske efikasne državnih zgrada”.

Održivi razvoj kao strateški cilj unapređenja životnog standard u BiH odnosi se na zaštitu životne sredine i okolinske infrastrukture, energije i obnovljivih izvora energije, transportnu infrastrukturu i telekomunikacije te razvoj poljoprivrede i ruralnih područja s ciljem diverzifikacije ekonomskih aktivnosti, a posebno obezbeđenja BiH stanovništva zdravom hranom[Veljko N. Đukić,2011].

KLJUČNI IZAZOVI U USPOSTAVLJANJU ODRŽIVOG RAZVOJA

Glavni izazovi s kojima se treba suočiti u oblasti zaštite životne sredine i infrastrukture i aktivisanja potencijala izvora energije su:

- globalizacija i svjetska finansijska i ekonomska kriza,
- klimatske promjene – ranjivost BiH na poplave, suše i druge ekstremne događaje,
- smanjenje neobnovljivih izvora energije i rast cijene energije,
- mjesto BiH u regionu i saradnja sa susjedima,
- neefikasan sistem upravljanja čvrstim otpadom.

Niti jedna mjera u području zaštite životne sredine unutar EU nije donesena odvojeno od ukupnog razvoja, uz obavezno preispitivanje ekonomskih mogućnosti. Mjere se uvode postepeno i dobro promišljeno tako da svaka od njih treba doprinositi održivom razvoju i povećanju dohotka. Upravo dobro promišljena postepenost uvođenja pojedinih mjera postala je osnova održivog razvoja zemalja s visokim dohotkom. Tako je npr. u Petom akcionom programu za okoliš EU (1992 – 1999. god.) uveden princip o “poboljšanju upravljanja i kontroli proizvodnih procesa uključujući i uvođenje sistema dozvola vezanih za integralnu prevenciju i kontrolu zagađivanja”.

Postizanje integralnog pristupa sprečavanju i kontroli zagađivanja koje potiče od širokog spektra industrijskih i poljoprivrednih aktivnosti u EU definisano je Direktivom o integralnoj prevenciji i kontroli zagađivanja (IPPC Direktivom, 96/61/EZ i 2008/1/EC). Duh Direktive potiče reciklisane ili obradu otpadnog toka, čije se nastajanje nije moglo izbjeći nekom od Best available techniques (BAT) i njegovo zbrinjavanje na okolišno prihvatljiv način. Direktiva i predloženi BAT-ovi doprinose racionalnom korištenju energije i prirodnih resursa, smanjuju rizik od akcidenata i omogućavaju da se lokacija, nakon što industrija prestane s radom, lakše dovede u prvobitno stanje (sanira). Za potrebe implementacije Direktive, EU je izradila priručnike o BAT-ima, odnosno referentne dokumente koji sadrže osnovne informacije o BAT-ima, koji, ako se adekvatno tumače, ostavljaju dovoljno prostora za uvođenje čak i lokalnih BAT-ova. Poželjno je da evropske države u tranziciji počnu primjenu zahtjeva Direktive za vrijeme prelaznog perioda.

EU ima jedno od najnaprednijih zakonodavstava u oblasti zaštite životne sredine na svijetu, pa zemlje kandidati i pristupnice dugoročno imaju koristi od prihvatanja tog zakonodavstva.

U procesu približavanja BiH Evropskoj uniji postavljaju se mnogobrojni uslovi, u kojima pitanja zaštite životne sredine postaju sve značajnija. To se objašnjava sve većom razlikom između nivoa zaštite životne sredine u zemljama kandidatima, pristupnicama i zemljama EU. Okvir i smjernice za usklađivanje predstavljaju tzv. “pravne stečevine životne sredine” (*environmental acquis communautaire*). Sam proces usklađivanja nacionalnog zakonodavstva, koji pretpostavlja i odgovarajući institucionalni kapacitet za sprovođenje promjena u skladu sa standardima EU, ima opšte pozitivan učinak na kvalitet životne sredine. Potpuna transpozicija pravne stečevine EU u području zaštite životne sredine u nacionalno zakonodavstvo jedan je od preduslova za članstvo BiH u EU.

Usvojeni set entitetskih zakona iz oblasti zaštite životne sredine zasnovan je na principima održivog razvoja i djelimično harmonizovan s EU zakonodavstvom. Zakoni o zaštiti životne sredine predviđaju “poseban režim kontrole” za “aktivnosti ili pogone i postrojenja koja ugrožavaju ili mogu ugroziti životnu sredinu ili koja imaju ili mogu imati negativan uticaj na životnu sredinu”, te također nalaže “načelo integralnog pristupa”, čija je svrha “sprečavanje ili svođenje na najmanju moguću mjeru rizika štete po životnu sredinu u cjelini”. Zakoni time nameću kao imperativ uključivanje komponente životne sredine u politiku svakog oblika poslovanja a time i unapređenje životnog standarda u BiH. Princip “zagađivač plaća” i princip “prevencije” predstavljaju osnovu Zakona o životnoj sredini i pretpostavljaju da su industrijska preduzeća pravno i finansijski odgovorna za sigurno odlaganje otpada i kontrolu emisija otpadnih materija u skladu sa zahtjevima, stvaranje

preduslova za izbjegavanje nastanka emisija i njihovo minimizovanje na mjestu nastanka, te efikasno i racionalno korištenje energije i prirodnih resursa.

Međutim, još uvijek se zakoni uglavnom baziraju na prostom i djelimičnom prenošenju zahtjeva iz EU regulativa, bez uvažavanja domaćih uslova i okolnosti. Tražena zaštita kod nas u pravilu podrazumijeva striktno preuzimanje uslova iz EU, a ne sagledavanje vlastitih mogućnosti i prilagođavanja domaćim uslovima, što je i implicitni cilj Direktive, tako da u praksi čak ni dozvole za dva ista postrojenja ne moraju biti identične.

Iako je situacija u BiH industriji dosta složena, ona je ne oslobađa od njenih obaveza i aktivnosti na zaštiti životne sredine, koje stoje pred njom. Operatori industrijskih pogona i postrojenja nisu informisani o njihovim obavezama koje će proizaći nakon transponovanja i usvajanja u BiH cjelokupne EU pravne stečevine iz oblasti zaštite životne. Postoji značajan nedostatak potrebnog nivoa znanja i obučenog osoblja u industriji, koje će moći odgovoriti svim obavezama koje ih čekaju u narednom periodu.

Evropska unija i svijet su na raskrsnici razmatranja energetske budućnosti. Klimatske promjene, rast ovisnosti o uvozu nafte i drugih fosilnih goriva, rast uvoza i rast cijena energije čini BiH ranjivim. Prevazilaženje ovih problema veliki je izazov za BiH.

2.1 Održivi razvoj podrazumijeva sljedeće aktivnosti:

- Razvoj obnovljivih izvora energije, konkurentnih konvencionalnim i istovremeno sa smanjenim štetnim emisijama,
- Razvoj vlastitih resursa, dostupnih za zadovoljenje energetske potrebe unutar Evrope (oslanjanjem na vlastite resurse, a ne na uvoz),
- Ulaganje napora čitave zajednice na zaustavljanju klimatskih promjena i poboljšanju kvaliteta vazduha.

Konkurentnost koja podrazumijeva sljedeće aktivnosti:

- Osigurati da otvoreno tržište energije donosi koristi potrošačima i ekonomiji u cjelini dok se ulaže u proizvodnju energije i u povećanje energetske efikasnosti,
- Smanjiti uticaj viših međunarodnih cijena energije na ekonomiju BiH i njene građane,
- Podržavati razvoj energetske tehnologije.

Sigurnost snabdjevanja koja podrazumijeva:

- Smanjenje ovisnosti od uvoza energije putem smanjenja zahtjeva, korištenja konkurentnih obnovljivih izvora energije,
- Diverzifikovanje izvora i puteva snabdjevanja energije uvoza,
- Kreiranje sistema koji će adekvatno stimulirati ulaganja radi zadovoljenja rastućih zahtjeva za energijom,

- Poboljšavanje uslova traženjem pristupa globalnim resursima,
- Osiguranje mogućnosti i dostupnosti svih građana energetske izvorima.

Za postizanje navedenih ciljeva važno je uključiti ih u cjeloviti sistem. To se može postići stratezijskim ciljem koji izjednačava ciljeve održivog razvoja, konkurentnosti i sigurnog snabdjevanja. U ovisnosti od ukupnog učešća različitih izvora energije Evropske unije, svaka zemlja članica i buduća članica bira koju vrstu obnovljivih izvora energije će razvijati, kako bi se postigli ciljevi učešća obnovljivih izvora energije.

Pojedini regioni svijeta polako zapadaju u probleme radi energije. Npr., proizvodnja primarne energije u EU je u opadanju tokom posljednjih 15 godina. To zahtjeva sve veća oslanjanja EU na uvozu energiju. EU već uvozi polovinu potrebne energije, a do 2030. godine će uvoziti dvije trećine potrebne energije; pri tome će iz uvoza pokrivati 95 % potreba u nafti i 84% potreba u prirodnom gasu.

Vrijeme jeftine energije je nepovratno iza nas. Evropa ulazi u novu energetske eru. Danas je energija ne samo važna za funkcionisanje EU nego je ključna i za postizanje njenih stratezijskih ciljeva. Povećanje proizvodnje domaće energije i povećanja konkurentnosti te proizvodnje s uvozom, važan je imperativ BiH, kako bi se smanjila ovisnost o uvozu energije. Na tom putu od ključne važnosti je usmjerenost na obnovljive izvore energije, kao i unapređenje tehnologija za korištenje energije iz obnovljivih izvora.

Korištenje obnovljivih izvora energije je važno zbog:

- Smanjenja ovisnosti o energiji iz uvoza,
- Podsticaja razvoja ostalih privrednih grana,
- Povećanja mogućnosti zapošljavanja domaće radne snage,
- Produženja trajanja rezervi primarnih energetske izvora,
- Pozitivnog odnosa prema životnoj sredini (okolinska održivost, ekološki značaj) itd.

Dok u razvijenim zemljama Evrope već dugi niz godina postoji stratezijski cilj iznalaženja novih oblika energije, među koje spadaju i obnovljivi izvori energije, BiH je na samom početku prihvatanja izazova smanjenja uvoznih energenata na bazi nafte i veće upotrebe vlastitih za životnu sredinu prihvatljivih tehnologija za proizvodnju energije.

BiH troši relativno malo energije, a što potroši ne troši racionalno. Od evropske zemalja jedino Albanija i Moldavija troše manje električne energije po glavi stanovnika od BiH. Što se tiče energetske intenzivnosti bruto domaćeg proizvoda (količina energije za proizvodnju jedinica bruto domaćeg proizvoda) jedino Moldavija i Ukrajina troše više energije za proizvodnju jedinice bruto domaćeg proizvoda.

Sektor poljoprivrede zauzima po tradiciji važno mjesto imajući u vidu geografski položaj zemlje i raspoloživost prirodnih resursa. BiH ima niz povoljnosti za razvoj poljoprivredne proizvodnje i ruralnih područja kao što su:

- Dobri prirodni resursi,
- Relativno jeftini troškovi radne snage (u odnosu na zemlje u okruženju),

- Blizina EU i mediteranskih tržišta,
- Tradicija poljoprivredne proizvodnje,
- Nezagađeno zemljište, dobri uslovi za razvoj *eko* hrane,
- Dobri uslovi za razvoj agroturizma,
- Postojanje određenog nivoa fizičke i socijalne infrastrukture u ruralnim područjima.

Pored nabrojanih prednosti mnogo je više nedostataka i prepreka na putu razvoja poljoprivrede i ruralnih područja, tako da je potrebno da BiH preduzme neophodne korake kako bi što prije stvorila institucionalne okvire za optimalno korištenje prirodnih resursa.

Poljoprivredna industrija, posebno industrijska prerada povrća, voća, mesa i mlijeka trenutno

je daleko od potencijalnih mogućnosti. Mnoga polja su neobrađena i pusta.

U situaciji kada nepoljoprivredni sektori u zemlji, posebno nakon nastupanja svjetske ekonomske krize, ne obećavaju značajnije apsorbovanje ruralne radne snage izvan poljoprivrede, poljoprivreda ostaje još izvjesno vrijeme jedna od bazičnih djelatnosti apsorbovanja radne snage.

Razvoj poljoprivrede na bazi korištenja prirodnih kompetitivnih prednosti te modernizacija poljoprivredne proizvodnje radi povećanje njene efikasnosti, konkurentnosti i koncepta održivog razvoja ruralnog područja su pravci budućeg razvoja sektora, što je u skladu s EU politikama poljoprivrede.

Razvoj poljoprivrede u narednom periodu treba usmjeriti na:

- Povećanje obima poljoprivredne proizvodnje i jediničnih prinosa,
- Viši stepen specijalizacije i modernizacije poljoprivredne proizvodnje i time dostizanja njenog većeg stepena konkurentnosti,
- Bolje i potpunije korištenje raspoloživih prirodnih resursa za poljoprivrednu proizvodnju,
- Usvajanje standarda i pravila Zajedničke poljoprivredne politike i instrumenata EU (fondova),
- Viši stepen prerade sirovina poljoprivrednog porijekla,
- Povećanje potrošnje hrane domaćeg porijekla,
- Grupisanje sitnih poljoprivrednih proizvođača radi uspješnijeg nastupa na tržištu,
- Uravnoteženje vanjskotrgovinskog bilansa poljoprivredno-prehrambenih proizvoda,
- Povećanje materijalno-finansijske podrške domaćoj poljoprivrednoj proizvodnji i seoskim područjima,
- Uspostavljanje te kadrovsko i materijalno jačanje institucija neophodnih za uspješan razvoj domaće poljoprivrede.

Osim u vezi s poljoprivredom, ruralni prostor treba posmatrati znatno šire kao životni prostor za ljude, životinje i biljke. Koncept cjelovitog ruralnog razvoja se već duže vrijeme primjenjuje u zemljama sa srednjim i visokim dohotkom, a bazira se na tome da

se prirodni resursi koriste na raznovrsne načine, s tim da se osigura njihovo normalno obnavljanje u istom ili većem obimu, kako bi se sačuvali i za buduće generacije. U tom pravcu treba usmjeravati i budući razvoj ruralnih područja u BiH, a u skladu s EU politikama ruralnog razvoja.

Ruralni razvoj u narednom periodu treba usmjeriti na:

- Unapređenje ljudskih kapaciteta u ruralnim područjima i povećanje njihove informisanosti, vještina i znanja,
- Unapređenje proizvodne infrastrukture i infrastrukture za otkup poljoprivrednih proizvoda u ruralnim područjima,
- Unapređenje kvaliteta i sigurnosti poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda u skladu s EU standardima,
- Održivo upravljanje poljoprivrednim i šumskim zemljištem, stočnim fondom i uopšte životnim prostorom u ruralnim sredinama,
- Poboljšanje kvaliteta i dostupnosti javnih usluga ruralnom stanovništvu,
- Poboljšanje položaja žena na selu,
- Izgradnju i održavanje ruralne infrastrukture,
- Zaštitu i očuvanje prirodnog i kulturno-historijskog naslijeđa u ruralnim područjima,
- Diverzifikaciju poljoprivrednih i nepoljoprivrednih aktivnosti u ruralnim sredinama,
- Podršku započinjanju svih vidova mikro, malog i srednjeg biznisa u ruralnim sredinama i
- Razvoj agro i ruralnog turizma u ruralnim područjima.

Ukoliko BiH ubrza svoje aktivnosti na harmonizaciji svoje legislative s EU legislativom u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja, sredstva koja bi mogla koristiti iz predpristupnih fondova bi se dodala već postojećim domaćim ulaganjima i na taj način doprinijela bi bržem razvoju poljoprivrede i stvaranja boljih uslova za život ruralnog stanovništva.

Transportna infrastruktura je važan segment u sektoru transporta i po svom značaju predstavlja glavnu podlogu za održivi razvoj zemlje, te kreiranje ekonomske politike neizostavno podrazumijeva kreiranje i razvoj transportne politike, odnosno razvoja infrastrukture. Transportna infrastruktura je, uopšteno promatrano, važna za konkurentnost preduzeća i zemlje jer utiče na geografsku lokaciju ekonomskih aktivnosti i na smanjenje značaja udaljenosti pojedinih geografskih prostora.

Od ukupne infrastrukture u BiH posebnu pažnju zaslužuju transportna infrastruktura i informaciono-komunikacione tehnologije. Transportna infrastruktura je na nižem stepenu razvoja nego u zemljama u okruženju, dok je u odnosu na prosječnu razvijenost EU zemalja u značajnom zaostatku. Ne samo da je BiH ispod nivoa razvijenosti zemalja komparatora u oblasti vazdušnog transporta, koji je transportna okosnica treće tehnološke revolucije, nego uveliko zaostaje i u cestovnom i željezničkom saobraćaju, transportnim okosnicama prve i druge tehnološke revolucije. Na putu ekonomskog razvoja i unapređenja konkurentne pozicije, BiH mora biti uključena u EU transportno-komunikacione mreže. Već sada se radi na izgradnji brzih puteva i dijelova autoputeva na evropskom koridoru Vc, čime će se uz postepeno ukidanje granica olakšati komunikacija između zemalja u Cen-

tralnoj Evropi sa Sredozemljem. Na ovom prostoru postoji značajan potencijal za razvoj intermodalnog transporta. Prostor BiH je važan vazdušni koridor.

Telekomunikaciona mreža osigurava brz i slobodan protok informacija i bolje donošenje odluka na osnovu tih informacija. U oblasti informaciono-telekomunikacionih tehnologija čine ključnu infrastrukturu u daljem razvoju zemlje prema informacionom društvu. Osiguravanje nediskriminatornog pristupa i njihovog visokog kvaliteta po pristupačnim cijenama čine jednu od osnova politike razvoja BiH društva i interesa građana BiH. Opšte mjere za sprovođenje takve politike su:

- Liberalizacija tržišta telekomunikacija,

- Podsticaj razvoju sektora telekomunikacija,

- Osiguravanje mjera efikasne kontrole u svrhu zaštite prava korisnika i smanjenja prepreka za ulazak novih operatera.

Telekomunikacione mreže BiH u tehnološkom smislu su razmjerno dobro razvijene, prate svjetske trendove i bilježe stalan rast, te se stalno radi na dostizanju prosjeka EU. Telekomunikacione mreže pokrivaju cijelo područje BiH i velik dio svijeta. Primjetno je širenje mobilne telefonije i internet umrežavanja u BiH. Krajnji cilj politike telekomunikacija je potpuna liberalizacija i regulacija sektora što podrazumijeva otklanjanje svih poteškoća u funkcionisanju jedinstvenog tržišta telekomunikacione opreme usluga i mreža. U postizanju ciljeva neophodno je primjenjivati princip tehnološke neutralnosti koji odražava konvergenciju informacionih tehnologija, telekomunikacija i elektroničkih medija.

PRIORITETI U POSTIZANJA ODRŽIVOG RAZVOJA

Poljoprivreda, proizvodnja hrane i ruralni razvoj

Prioritet 1: Uspostavljanje funkcionalnog institucionalnog kapaciteta

Manjak institucionalnog kapaciteta na svim nivoima umanjuje konkurentnost poljoprivrednog i prehrambenog sektora što za posljedicu ima stalno uvećanje trgovinskog deficita u vanjskom prometu primarnim i prerađenim poljoprivrednim proizvodima.

Uspostavljanje funkcionalnog i odgovornog institucionalnog kapaciteta za poljoprivredu i ruralni razvoj bi svakako vodilo poboljšanju takvog stanja. Takav manjak institucionalnog kapaciteta sprečava i brže uvođenje principa Zajedničke poljoprivredne politike EU.

Mjere ovog prioritetskog područja ojačat će generalnu koordinaciju kapaciteta na državnom nivou i omogućiti postepeno usaglašavanje politike i mjera podrške potrebnih za zadovoljavanje uslova za članstvo u EU. Na državnom i na entitetskom nivou potrebno je više ljudskih potencijala i jačanje kapaciteta osoblja kako bi se osiguralo adekvatno efektivno poznavanje, planiranje i koordinacija brojnih različitih kompleksnih komponenti opšte reforme trenutnog pravnog okvira, politike i javnih institucija.

Prioritet 2: Poboljšanje konkurentnosti u proizvodnji, preradi i trgovini uz podizanje nivoa kvaliteta i sigurnosti domaćih proizvoda

Poboljšanje konkurentnosti u potpunosti uvažava privrednu strukturu BiH u kojoj još uvijek značajno mjesto zauzima poljoprivreda i šumarstvo, kao i bogatu resursnu podlogu koju čine površine poljoprivrednog zemljišta. Za realizaciju ovog cilja predviđeno je niz mjera koje će doprinijeti poboljšanju konkurentnosti poljoprivrede i ruralnog razvoja.

Prioritet 3: Očuvanje prirode i racionalno gazdovanje prirodnim resursima

Očuvanje prirode i racionalno gazdovanje resursima dobija na značaju zbog rastućeg konflikta između intenzivisanja poljoprivredne proizvodnje i korištenja modernih tehnologija u poljoprivredi (npr. eko-poljoprivreda, permakultura) i prerađivačkoj industriji kao potrebe očuvanja prirode i njene zaštite od dalje degradacije.

Bez obzira što se na sadašnjem nivou privrednog i društvenog razvoja ovom cilju u BiH ne pridaje dovoljno pažnje, u budućem periodu će dobijati sve više na značaju, što zbog sazrijevanja svijesti o značaju i potrebi očuvanja prirode te i zbog obaveza koje proizilaze iz brojnih međunarodnih konvencija koje je BiH potpisala ili će ih potpisati.

Prioritet 4: Poboljšanje uslova života i diverzifikacije prihoda ruralne zaposlenosti

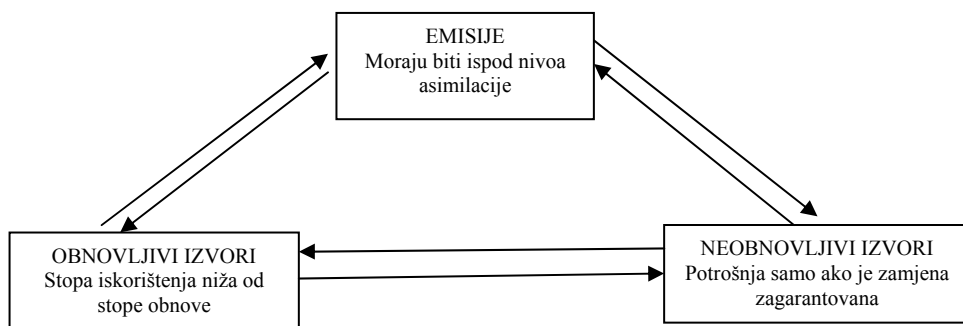
Poboljšanje uslova života i uvođenje veće raznolikosti kod ostvarivanja prihoda u ruralnoj ekonomiji je i do sada bilo prepoznato kao izuzetno značajno za zaustavljanje dalje depopulacije seoskih prostora i stvaranja pretpostavki za dislokaciju i diverzifikaciju raznih vidova nepoljoprivrednih djelatnosti iz urbanih prema ruralnim područjima.

Ekologija i razvoj energetske potencijala

Prioritet 1: Korištenje obnovljivih i neobnovljivih prirodnih resursa za osiguravanje održivog razvoja

Postizanje optimalnih koristi od prirodnog okruženja znači kretanje od slabe prema snažnoj ekološkoj održivosti [Michael von Hauff, 2009].

Pomjeranje od paradigme o održivosti ukupnog kapitala prema paradigmi o održanju ekološkog kapitala, tj. o postojanju čvrstih pravila o zaštiti prirodnih resursa i reguliranju ljudske aktivnosti u vezi s tim može se vidjeti na slici 1.

Slika 1. Pravila okolinski održivog razvoja

Prioritet 2: Razviti koncepciju mjerenja održivosti razvoja i razvoja okolinske infrastrukture

Neophodno je razviti set relevantnih indikatora za praćenje napretka održivog razvoja, kroz svima pristupačne i uporedive indikatore stanja i trendova. Kompetentno odlučivanje je nemoguće bez relevantnih indikatora kao pomoći donosiocima odluka na svim nivoima.

Potrebno je napraviti detaljnu analizu nedostajućih podataka radi njihovog izračunavanja i praćenja.

Prioritet 3: Osigurati jače integrisanje politika zaštite životne sredine politikama ostalih sektora

Politika zaštite životne sredine ne smije biti kočnica razvoja, naprotiv, stvarni razvoj je moguć jedino uz adekvatne mjere zaštite životne sredine. Zato politike svih sektora, a posebno onih koji se direktno dotiču prirodnih resursa, moraju u sebi integrisati i politiku zaštite životne sredine.

Prioritet 4: Podsticati razvoj energetskog sektora

BiH bi hitno na nivou države trebala donijeti odgovarajuće zakone, osnovati institucije i formirati baze podataka koje se bave energetskim pitanjima koje mogu osigurati transparentan i stručan proces razvoja energetskog sektora zemlje [Svjetska banka, 2004]. Potrebno je realizovati preostale preporuke iz Ugovora o energetske zajednici – Mapa puta za električnu energiju i gas (Sastanak Ministarskog vijeća EZ-a, Skoplje, 2006).

Prioritet 5: Podsticati razvoj svih obnovljivih izvora energije

Od izuzetne je važnosti za BiH ustanoviti godišnje ciljeve proizvodnje energije iz obnovljivih energetskih izvora. Ovo je još uvijek veoma nerazvijen sektor u BiH, opterećen praktično svim slabostima organizacije sistema, a ogromni prirodni potencijali u BiH su praktično potpuno neiskorišteni. Ti ciljevi bi uvezali u zajedničke aktivnosti i javni i privatni sektor.

Proizvodnja energije iz obnovljivih izvora predstavlja veliku razvojnu šansu za BiH jer je to trend u EU.

Transport i komunikacije

Prioritet 1: Zadovoljenje i povećanje mobilnosti roba i ljudi, te doprinos ukupnom održivom društvenom i ekonomskom razvoju

Bosna i Hercegovina je mala zemlja, po površini i broju stanovnika, što zahtijeva veću angažovanost, odnosno povezanost i mobilnost ljudi i roba, u cilju ekonomskog i društvenog razvoja, na osnovu većeg korištenja internih prirodnih, ljudskih i drugih resursa. Razvoj svih vidova transporta je neophodan radi konkurentnosti i ponude različitih vidova usluga te se u tom pogledu postavlja cilj optimalnog razvoja svih vidova transporta, kako bi se u skladu s EU transportnom politikom postigao zadovoljavajući nivo svih usluga uz dostignuće promovisanog i praktično primijenjenog intermodalnog transporta i sistema inteligentnog transporta (ITS), kao najviših oblika modernog i ekonomičnog transporta, potrebnog ekonomiji, društvu i građanima pojedinačno.

Prioritet 2: Optimalan razvoj svih vidova transporta i pružanje najboljeg nivoa usluga pri najnižim troškovima

BiH je jedna od rijetkih zemalja, a vjerovatno i jedina u Evropi, koja u oblasti transporta nema

razvojnih strateških dokumenata, ni investicionih programa s prioritetima projekata i aktivnosti.

Da bi izvršila obaveze iz zaključenih međunarodnih sporazuma, te poboljšala planiranje transportne infrastrukture na državnom i entitetskom nivou u svjetlu dosljednog utvrđivanja prioriteta transportnih projekata duž zajedničke regionalne transportne mreže Jugoistočne Evrope i drugih internih mreža.

Prioritet 3: Interna usaglašenost u oblasti transporta te harmonizacija s EU standardima i propisima uključujući aspekte sigurnosti i zaštite životne sredine

Postojeći transport ne zadovoljava društvene i ekonomske potrebe na način kako je to u razvijenim zemljama Evrope i zbog toga su neophodni veliki naponi za povećanje funkcionalnosti i ekonomičnosti transporta. Funkcionalan i ekonomičan transport ima izuzetne indirektne efekte na ekonomiju i društvo.

Prioritet 4: Povećati spremnost za informaciono-komunikaciono umrežavanje

Informacione i komunikacione tehnologije (IKT) sve više zauzimaju važno mjesto u strategijama povećanja konkurentnosti zemalja širom svijeta, zahvaljujući svojoj modernizujućoj snazi kao suštinskom omogućivaču rasta i razvoja. IKT je od izuzetne važnosti u osposobljavanju zemalja sa srednjim dohotkom u postizanju viših etapa rasta i ostvarivanja ekonomske i socijalne transformacije.

Neophodno je osigurati izgradnju i razvoj informaciono-komunikacionih tehnologija, zasnovanih što više na optičkim vezama, i njihovu upotrebu od što većeg broja građana, posebno mladeži, i organizacija da bi se zemlja što bolje uključila u e-Evrope i globalne informaciono-komunikacione procese. Posebno je važno osigurati što bolji pristup širokopojasnom internetu u osnovnom i srednjim školama te fakultetima.

INDIKATORI REZULTATA ZA CILJ ODRŽIVI RAZVOJ

Benchmark indikatori predstavljaju BiH „udaljenost“ u odnosu na prosjek EU 4. Ovaj prosjek je izjednačen s indeksom 100 i BiH vrijednost predstavlja udio u toj vrijednosti. Indeks 100 predstavlja „pokretni prosjek“ odnosno prosjek EU 4 koji se posebno izračunava za svaku godinu. (Četiri zemlje članice EU koje se koriste za izračunavanje prosjeka su Bugarska, Rumunija, Slovačka i Mađarska, kao četiri zemlje članice EU koje su istovremeno tranzicijske zemlje.)

ZAKLJUČAK

Opšti princip održivog razvoja zasniva se na očuvanju ili povećanju vrijednosti sveukupnog kapitala države u toku vremena. Pod sveukupnim kapitalom se podrazumjeva: proizvodna sredstva, ljudski kapital i prirodni kapital. Elementi ovog vida razvoja su: oživljavanje razvoja, promjena kvaliteta života, zadovoljenje osnovnih potreba, osiguranje održivog nivoa stanovništva, konzervacija i unapređenje resursne baze, preorijentacija tehnologija i upravljanje opasnostima, povezivanje ekonomije i ekologije u donošenju odluka i preorijentacija međunarodnih odnosa.

Ključni politički, socijalni, tehnološki i okolinski faktori koji utiču na internacionalnu konkurentnost BiH, njenu makro stabilnost, EU put, pa tako i na njene mogućnosti održivog razvoja kao strateškog cilja unapređenja životnog standarda su:

- Mijenjanje demografske slike Evrope i BiH: starenje stanovništva, povećanje očekivanog trajanja života, niže stope rađanja s snažnim uticajima na penzioni i zdravstveni sistem,
- Klimatske promjene i sve veći značaj obnovljivih izvora energije,
- Dugoročno ojačana internacionalna konkurencija, kao rezultat ekonomske globalizacije,
- Jačanje uloge inovativnih i istraživačkih aktivnosti, koje postaju centralni element ekonomskog razvoja,
- Globalna finansijska i ekonomska recesija sa svojim reperkusijama na ekonomske partnere BiH i na samu BiH,
- Kolebljive cijene energenata, hrane i baznih metala na svjetskom tržištu.

LITERATURA

1. Đukić, V., (2008). *Osnove zaštite životne sredine*, Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka.
2. Đukić, V., (2011). *Ekološki menadžment i održivi razvoj*, Međunarodna konferencija-Održivi razvoj i očuvanje biodiverziteta, Panevropski univerzitet APEIRON Banja Luka.
3. Đukić, V., (2011). *Evropska politika održivog turizma*, Međunarodna konferencija-Održivi razvoj i očuvanje biodiverziteta, Panevropski univerzitet APEIRON Banja Luka.
4. Michael von H., (2009). *From a Social to a Sustainable Market Economy*, Policy paper 31, Bon, Njemačka.
5. Svjetska banka, (2004). *Bosnia and Herzegovina-Energy Strategy 29023-BA*.

SUSTAINABLE DEVELOPMENT AS A STRATEGIC OBJECTIVE OF IMPROVING LIVING STANDARDS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Veljko Đukić

Vanredni profesor, Panevropski univerzitet APEIRON, Banja Luka. e-mail: ognjendj@gradiska.com

Summary: *Based on the current situation, development policy of BiH must focus on strengthening the role of knowledge and innovation, completing the internal market, employment growth for greater social conformity. This will contribute to improving competitiveness and meeting the economic requirements for becoming an EU member and the company is better positioned globally.*

Sustainable development as a strategic objective of improving living standards in BiH is the development environment and environmental infrastructure, energy and renewable energy sources, transport infrastructure and telecommunications and the development of agriculture and rural areas with the aim of diversification of economic activities, especially the increase in supply of BiH citizens with healthy food.

Key words: *sustainable development, energy, agriculture, healthy food.*

JEL classification: *Q01*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidisciplinary & Virtual Studies
Banja Luka

POBOLJŠANJE KONKURENTNOSTI EKONOMIJE BiH MOGUĆA STRATEGIJA BORBE ZA SMANJENJE SIROMAŠTVA

Veljko Đukić¹, Biljana Đukić²

¹Vanredni profesor., Panevropski univerzitet APEIRON, Banja Luka, e-mail: ognjendj@gradiska.com

²Osnovna škola „Danilo Borković“ Gradiška, e-mail: biljanau@gmail.com

Rezime: Osnovni izazov BiH ekonomije je nekonkurentnost. BiH spada među najmanje konkurentne

evropske zemlje. Evidentan je trend opadanja konkurentnosti BiH ekonomije od 2006. godine. Osnovni način povećanja internacionalne konkurentnosti i ostvarivanja snažnog ekonomskog razvoja je podsticanje internacionalno konkurentne proizvodnje i distribucije znanja. To se može postići, prije svega, povećanjem ulaganja u istraživanja i razvoj na minimalno 0,50 % bruto domaćeg proizvoda u 2013.

Istraživačko-razvojni centri u preduzećima (na koje u zemljama članicama EU otpada preko 60 % ukupnog broja istraživača) nisu adekvatno razvijeni, pa zato nema adekvatnog razvoja proizvoda. Konkurentnost preduzeća, koja su osnovni nosioci konkurentnosti zemlje, na niskom je nivou. Preduzetnici još uvijek smatraju da je sticanje komparativne prednosti ključna tačka uspjeha preduzeća, pa se njihovi zahtjevi uglavnom odnose na smanjenje poreza, snižavanje kriterija radnog zakonodavstva, uvođenje protekcionističkih i sličnih mjera. Kada se to ne podrži ili se samo djelimično i sporo podrži odnosnim politikama, rezultat je gušenje lokalne konkurencije, čime opada produktivnost, pa se izlaz nalazi u prodaji često monopolske pozicije stranim investitorima, na koje država zbog njihove snage i vlastite slabosti ne može adekvatno uticati. Alternativa je stvaranje uslova da lokalni preduzetnici svoj uspjeh ostvaruju u konkurentskoj utakmici.

Ključne riječi: konkurentnost, strategija, smanjenje siromaštva.

JEL classification: F02

UVOD

BiH se na osnovu svojih čvrstih političkih opredjeljenja želi pridružiti Evropskoj uniji (EU). Zato razvojnim politikama nastoji što više poboljšati konkurentnost svoje ekonomije. Time nastoji ispuniti ekonomske uslove za postajanje članom EU društva. Na osnovu Lisabonske agende, postavljen je cilj postati najdinamičnija i najkonkurentnija, na znanju zasnovana, ekonomija na svijetu, s održivim ekonomskim razvojem, s više boljih radnih mjesta, većom društvenom skladnošću i boljim očuvanjem životne sredine. BiH i Evropa

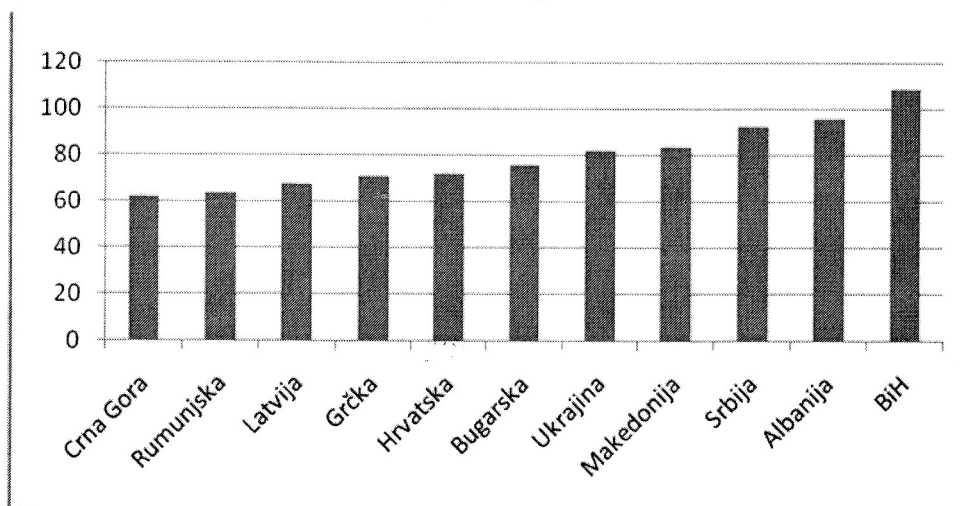
u cjelini snažno reaguju na globalizaciju svijeta svojom većom skladnošću, stavljajući se u središte tog svijeta. Ključni elementi Lisabonske strategije, ojačavane trogodišnjim ciklusima, su: jačanje uloge znanja i inovacija, kompletiranje internog tržišta i snaženje rasta i zaposlenosti radi veće društvene skladnosti[Direkcija za ekonomsko planiranje BiH,2010].

Kod cilja poboljšanja konkurentnosti ekonomije kao podciljevi utvrđeni su: razvoj klaster-skih inicijativa, poboljšanje kompetencija ljudskih resursa, razvoj naučno-tehnološke i poslovne infrastrukture te uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora. Povećanje konkurentnosti će se postići identifikacijom domaćih poslovnih lanaca, jačanjem njihovih istraživačkih i razvojnih aktivnosti, adekvatnim vještinama radne snage, pomoćnim uslugama poslovne infrastrukture i grozdanjem firmi kroz njihove čvrste i fleksibilne veze.

AKTUELNA SITUACIJA

Osnovni izazov BiH ekonomije je nekonkurentnost. BiH spada među najmanje konkurentne evropske zemlje (Slika 1.). Zajedno s ostalim zemljama Jugoistočne Evrope čini najnekonkurentniji region Evrope. Pored toga je evidentan i trend opadanja konkurentnosti BiH ekonomije od 2006. godine[Ekonomske institute Sarajevo,2009)].

Slika 1. Najmanje konkurentne evropske ekonomije

Osnovni način povećanja internacionalne konkurentnosti i ostvarivanja snažnog ekonomskog razvoja je podsticanje internacionalno konkurentne proizvodnje i distribucije znanja. To se može postići, prije svega, povećanjem ulaganja u istraživanja i razvoj na minimalno 0,50 % bruto domaćeg proizvoda u 2013.godini.

Istraživačko-razvojni centri u preduzećima (na koje u zemljama članicama EU otpada preko 60 % ukupnog broja istraživača) nisu adekvatno razvijeni, pa stoga nema adekvatnog razvoja proizvoda. Posljedično konkurentnost preduzeća, koja su osnovni nosioci konkurentnosti zemlje, na niskom je nivou.

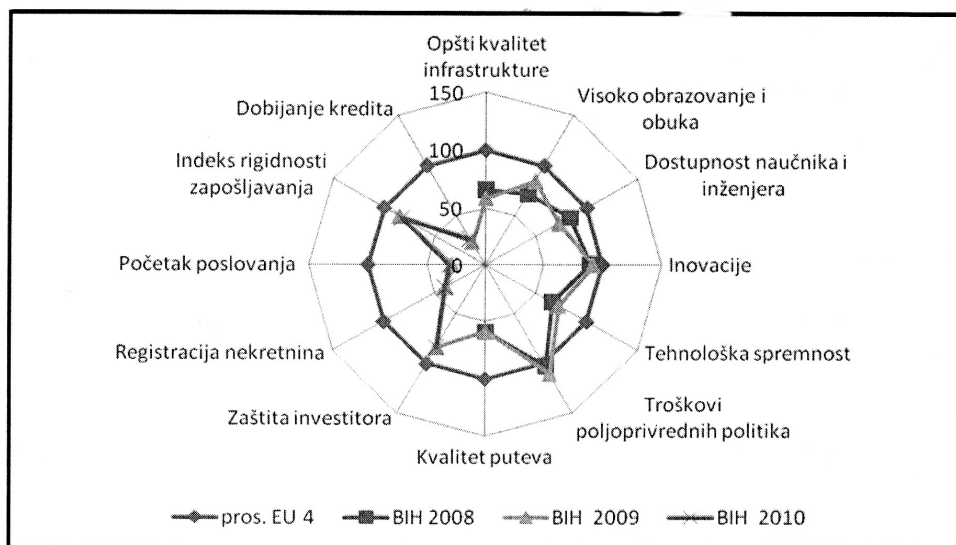
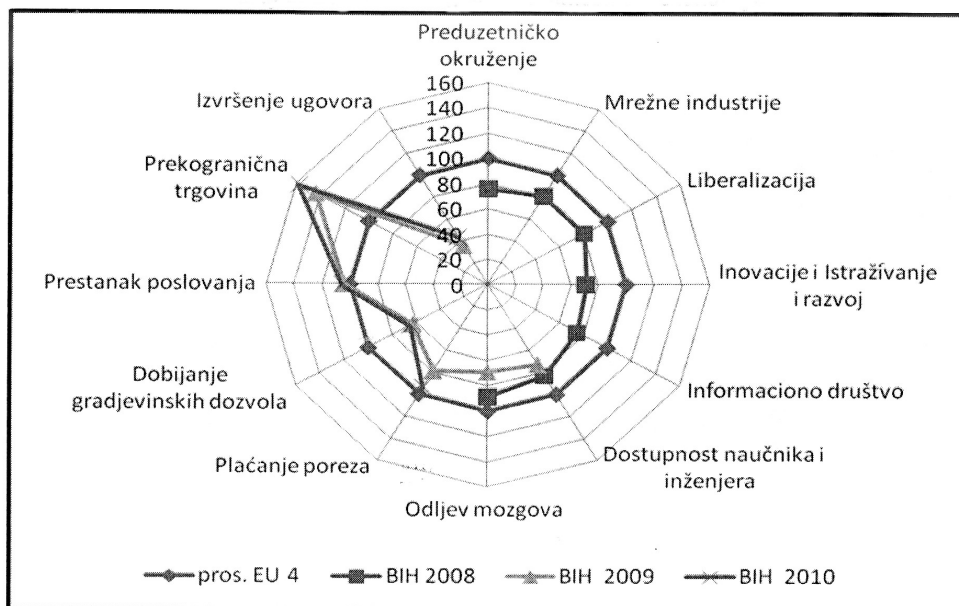
Postojeća norma Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD) da svaki univerzitetski nastavnik provodi polovinu radnog vremena u proizvodnji znanja (istraživanjima), a polovinu u distribuciji tih znanja (edukaciji) u BiH je ispunjena s 3%.

Sa slike 2. zasnovane na indikatorima Svjetskog ekonomskog foruma, "Doing business" Svjetske banke, vidno je da su izvršenje ugovora i registracija nekretnina s jedne strane, te početak poslovanja i dobijanje kredita s druge strane, među glavnim razlozima nekonkurentnosti BiH ekonomije.

Pravni okvir za odvijanje ekonomskih aktivnosti nije razvijen. BiH uveliko zaostaje za drugim ekonomijama u oblasti izvršenja ugovora. Ako sigurnost prava svojine i izvršenje ugovora nisu osigurani, investicije i trgovina te time i ekonomski razvoj će biti ugroženi. Pojednostavljivanje i harmonizovanje propisa u BiH bi doprinijelo uspostavljanju jedinstvenog ekonomskog prostora, što bi dalje doprinijelo porastu konkurentnosti kroz uspostavu ekonomije obima i smanjenje troškova poslovanja.

BiH ima nedovoljno izobraženu radnu snagu, pa je neophodno poboljšavati sistem obrazovanja od najnižeg do najvišeg nivoa, kako kroz porast obuhvata obrazovanjem, tako i poboljšanjem performansi obrazovnog sistema.

Slika 2. Benchmarking konkurentnost BiH ekonomije

Neophodno je povećati aktuelno mali broj studenata, posebno na prirodnomatematickim i tehničko-tehnološkim fakultetima, radi jačanja baze za regrutovanje istraživačkih kadrova. To je i put za osnivanje istraživačko-razvojnih centara u preduzećima, koji uveliko nedostaju.

Veoma je mali broj preduzeća koja pružaju internu obuku za svoje zaposlenike ili mogućnost vanjske obuke. To je posljedica nedostatka priznavanja vrijednosti obuke ili toga što je većina preduzeća u BiH veličine mikro ili malih i srednjih preduzeća koja u većini slučajeva ne raspolažu sredstvima za obuku zaposlenika.

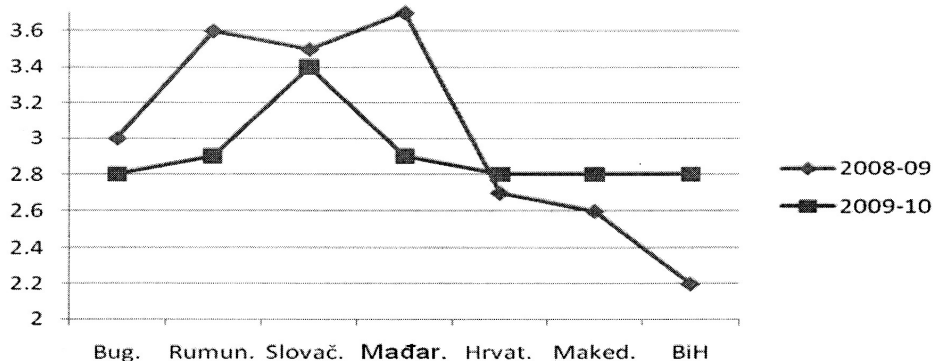
Ideja o konkurentnoj prednosti nije preovlađujuća u krugovima koji se bave poslovanjem i/ili donose ključne političke odluke. Preduzetnici još uvijek smatraju da je sticanje komparativne prednosti ključna tačka uspjeha preduzeća, pa se njihovi zahtjevi uglavnom odnose na smanjenje poreza, sniženje kriterija radnog zakonodavstva, uvođenje protekcionističkih i sličnih mjera. Kada se to ne podrži ili se samo djelimično i sporo podrži odnosnim politikama, rezultat je gušenje lokalne konkurencije, čime opada produktivnost, pa se izlaz nalazi u prodaji često monopolske pozicije stranim investitorima, na koje država zbog njihove snage i vlastite slabosti ne može adekvatno uticati. Alternativa je stvaranje uslova da lokalni preduzetnici svoj uspjeh ostvaruju u konkurentskoj utakmici[Kearney A.T.,2005].

Jedna od posljedica rata u BiH u periodu 1992 – 1995.godina je emigracija visokokvalifikovane radne snage što je imalo snažan uticaj na razvoj zemlje. Svjetska banka procjenjuje da procenat emigracije visokoobrazovanih iz BiH iznosi 28,6%. Ne postoje precizni podaci o odlivu mozgova (*brain drain*) iz zemlje, ali kao ilustracija o kolikom obimu je riječ može poslužiti podatak da je BiH napustilo 79% inženjera istraživača iz oblasti tehničkih nauka 81% magistara i 75% doktora nauka. Danas na evropskim i američkim univerzitetima i vodećim svjetskim kompanijama rade profesori, istraživači i stručnjaci BiH porijekla koji su spremni pomoći razvoju BiH kroz neki oblik privremenog angažmana.

Tokom rata zemlju je također napustilo 260.000 djece osnovnog i srednjoškolskog uzrasta. Mnogi od njih, kao i novostasale generacije, u međuvremenu su stekli visoko obrazovanje.

BiH nema urađenu mapu postojećih klastera, niti usvojene politike razvoja klastera. Slika 3. pokazuje poziciju klastera u odnosu na izabrane zemlje.

Slika 3. Razvijenost klastera

Nedovoljno razvijeno jedinstveno tržište u BiH, odnosno postojanje niza prepreka poslovanja unutar nje, dalja je smetnja razvoju, dodatni trošak poslovanja, koji ima negativan uticaj na konkurentnost ekonomije BiH.

KLJUČNI IZAZOVI U POBOLJŠANJU KONKURENTNOSTI

U doba globalizacije svi rezultati i indikatori o kojima je riječ kod poboljšanja konkurentnosti ekonomije BiH moraju biti *relevantni na svjetskom nivou*, što se postiže internacionalizacijom i evropeizacijom nauke i obrazovanja[Stiglitz J.,2004].

Jačanje konkurentnosti i s tim u vezi održivo povećanje zapošljavanja zahtjeva saradnju svih nivoa vlasti u prihvatanju evropskih normi, čime se istovremeno doprinosi unapređenju unutrašnjeg ekonomskog prostora te ulasku u regionalne i evropske ekonomske tokove.

Situacija u razvijenim zemljama je takva da je evidentna „tranzicija“ naučno-istraživačkih sistema prema novom modelu „proizvodnje znanja“ koji podrazumijeva heterogenost, interdisciplinarnost i umrežavanje, s akcentom na kooperativna istraživanja u saradnji nauke i privrede. U središte istraživačke i tehnološke politike dolazi inovacija, a napor se usmjeruje prema uspješnom iskorištavanju i komercijalizaciji znanja i rezultata istraživanja u proizvodnom i u uslužnom sektoru.

Ne smije se izgubiti iz vida uloga pojedinačnih inovatora koji nisu neophodno vezani za univerzitetske, odnosno, institutske laboratorije ili istraživačke centre u preduzećima. Uspjehe BiH inovatori, koji veoma često nemaju neka formalna akademska ili istraživačka zvanja i koji na svjetskim smotrama inovacija dobijaju najviša priznanja, prati mali stepen primjene u privredi. Tržišni potencijali njihovih pronalazaka ili poboljšanja uglavnom ostaju neiskorišteni, zbog nedovoljne pomoći BiH društva za te, veoma važne, inovacione aktivnosti. Država treba da snosi rizik promašaja koji može proisteci iz inovacionog postupka“.

Ekonomska globalizacija sve više relativizuje državne granice i daje šansu sposobnim preduzetnicima, a uloga javne administracije država je da svojim aktivnostima doprinosi većoj konkurentnoj sposobnosti privrednika na što širem prostoru[Stiglitz ,2004].

Unapređenje jedinstvenog ekonomskog prostora i uključivanje u regionalna tržišta i tržište Evropske unije otvara neslućene mogućnosti ekonomskog i društvenog razvoja u Bosni i Hercegovini i prevazilaženje problema apsorpcionih mogućnosti veoma malog i platežno inferiornog domaćeg tržišta.

Dalje unapređenje jedinstvenog ekonomskog prostora u Bosni i Hercegovini zahtijeva usaglašavanje složene mreže zakona i propisa, te jačanje institucija na svim nivoima vlasti, uz punu efikasnost i efektivnost u primjeni usvojenih EU pravila i standarda, a isto može da bude postignuto samo uz saglasnost svih učesnika u njegovom kreiranju. To podrazumijeva akceptiranje podjele nadležnosti između svih nivoa vlasti u BiH.

Sadašnju situaciju u BiH karakterišu dva djelimično koordinisana ekonomska prostora (čemu treba dodati i Distrikt Brčko čiji su propisi u sferi ekonomije također specifični) s neusaglašenim zakonodavnim i upravnim sistemima.

Zbog toga što nisu zadovoljena međunarodna pravila koja se odnose na vanjsku trgovinu, iz BiH se može izvoziti izuzetno mali broj industrijskih proizvoda, a najveći dio izvoza predstavljaju sirovine i polupreradevine. S druge strane, zbog nepostojanja adekvatnih propisa i sistema provjere usklađenosti proizvoda, usaglašenih na cijeloj teritoriji, u BiH se može uvoziti praktično sve, a to znači i proizvodi koji su neadekvatni, pa čak i potencijalno štetni i opasni po zdravlje i život potrošača. Najslabija tačka sistema infrastrukture kvaliteta je tehnička infrastruktura za ocjenjivanje usklađenosti (ispitne i kalibracione laboratorije, certifikacijski i inspekcijski organi) u koju već dugo nije ništa investirano.

Stvaranjem unutrašnjeg tržišta u skladu s principima koji važe u Evropskoj uniji ostvarit će se niz važnih efekata:

- ukinut će se tehničke barijere trgovini (usklađenost s odgovarajućim propisima o sigurnosti proizvoda) za sve proizvode u izvozu na tržište EU pa prema tome i na ostala nacionalna i regionalna tržišta u svijetu u okviru Svjetske trgovinske organizacije (WTO),

- životi i zdravlje ljudi i domaćih životinja, te životne sredine kao i interesi potrošača bit će maksimalno zaštićeni,

- u kombinaciji s preuzimanjem i sprovođenjem mjera iz prioritetnih pregovaračkih poglavlja (industrijska politika, mala i srednja preduzeća, nauka i istraživanje i obrazovanje i obuka) izgradit će se konkurentna sposobnost privrede BiH na tržištu EU kao i ostalim nacionalnim i regionalnim tržištima.

Unapređenje i pravilno funkcionisanje unutrašnjeg tržišta Bosne i Hercegovine preduslov je za implementaciju bilo kakve razvojne strategije ili politike, te za članstvo u WTO i Evropskoj uniji. Usklađivanje ekonomskog prostora s dijelom *acquis-a* koji se odnosi na unutrašnje tržište EU zahtijeva dobru organizaciju i multidisciplinovanu stručnu ekipu u resornim ministarstvima. Samo dobar izbor prioriteta u preuzimanju dijela *acquis-a* koji se odnosi na unutrašnje tržište imao bi blagotvoran efekat na razvoj ekonomije i društva u cjelini.

Očigledno je da Bosni i Hercegovini predstoji izazovan put kreiranja pravnog i privrednog sistema u skladu s EU standardima i pravilima, ali je to i jedini mogući pristup na putu da se postane punopravni član Unije i da se ravnopravno konkuriše drugim zemljama u okruženju na polju privređivanja i privlačenja investicija. Radi lakšeg savladavanja prepreka na tom putu i ubrzanja procesa pridruživanja, Bosna i Hercegovina treba da više uvažava vlastitu ustavnu strukturu i da maksimalno koristi poziciju entiteta, Brčko distrikta i jedinica lokalne samouprave za uvođenje EU pravila i standarda, putem harmonizacije propisa i usklađivanja dinamike promjena.

PRIORITETI U POBOLJŠANJU KONKURENTNOSTI

Klasteri

Poboljšati produktivnost preduzeća

Povećanje produktivnosti kao osnove povećanja konkurentnosti od ključnog je značaja za bolje pozicionisanje domaćih proizvođača na domaćim i inostranim tržištima. Konkurentnost je sposobnost postizanja uspjeha firmi na tržištima, prvenstveno tržištu EU što znači

podsticanja uvođenja inovativnosti u poslovanje posebno mikro, malih i srednjih preduzeća[Porter E. Michael,2003].

Jačati poslovne lance

Neophodno je radi porasta konkurentnosti BiH ekonomije jačati čvršće i stabilnije veze firmi i drugih institucija ugrozanih na određenim geografskim prostorima u jače poslovne lance. Pouzdanost isporuke u prethodno utvrđenim vremenskim okvirima uz stalno relativno sniženje troškova inputa doprinosi povećanju konkurentnosti kako odnosnog lanca tako i ekonomije u cjelini[Ketels C.et al.,2006].

Jačati klasterske inicijative (KI)

Na postojećem stepenu razvoja BiH, kriteriji za selekciju izbora KI trebaju biti: liderstvo klastera, vizija i strategija klastera, ekonomski učinak na ekonomiju regiona i zemlje. Ciljevi uspostave KI trebaju biti: povećanje dodatne vrijednosti, izvoza, zaposlenosti i komercijalizacija inovativnog rada. Glavne aktivnosti kojima se trebaju baviti KI su istraživanja (tržišta, tehnologija) i razvoj, zajednička nabava, proizvodnja i/ili prodaja, poslovno okruženje (razvoj infrastrukture, lobiranje za promjene politike i regulative) te usavršavanje kadrova. Učinak KI se treba mjeriti preko sljedećih mjera: zaposlenost, obim proizvodnje, izvoz, broj firmi, poslovno okruženje, uvoz, plate, inovacije, cijene/dodatna vrijednost, vladino finansiranje/subvencije.

Kompetentnost ljudskih resursa

Osigurati kompetencije kroz institucionalne sisteme obrazovanja

Povezanost povećanog opsega obrazovanja i ekonomskog rasta je velika, zbog toga je uvođenje većeg obuhvata, naročito visokim obrazovanjem i treningom glavni prioritet za zemlju koja teži ostvarivanju većeg kvaliteta života. Dodatna godina obrazovanja stanovništva pojedine zemlje omogućuje povećanje proizvodnje po stanovniku za 4 – 7%.

Bosanskohercegovački obrazovni sistemi u uslovima globalne konkurentnosti moraju imati evropsku dimenziju. Internacionalizacija u svim vidovima – mobilnost nastavnika, inostrana literatura, nastava na stranim jezicima, međunarodna saradnja i mobilnost – moraju postati svakodnevica u svim obrazovnim institucijama u BiH. To podrazumijeva da su studenti i učenici u prilici sticati vještine govorenja stranih jezika i komunikaciju savremenim komunikacijskim tehnologijama i metodama korištenjem savremenih istraživačkih metoda. Također je neophodno imati u vidu ravnopravnost spolova i jednake mogućnosti, usklađivanje privatnog, porodičnog i profesionalnog života i povezivanje ekonomije brige i tržišne ekonomije.

Osigurati da rezultati obrazovanja i stečene kompetencije odgovaraju potrebama konkurentne ekonomije

Zbog povećanja konkurentnosti potrebno je osigurati da se javna sredstva koja se izdvajaju za nauku i istraživanja postepeno povećavaju i sistemski prate. Privatni sektor nedovoljno ulaže u razvoj sopstvenih kadrovskih kapaciteta.

Potrebno je osigurati bolju vezu između obrazovanja i tržišta rada u Bosni i Hercegovini te da se obrazovne institucije pri kreiranju i evaluiranju svojih programa konsultuju sa

strukovnim udruženjima, privrednim komorama, te time formiraju novu vrstu obrazovnih zanimanja u skladu s potrebama modernog tržišta rada.

Koristiti vještine i znanja dijaspore

Veliki broj stručnjaka u dijaspori predstavlja značajan potencijal koji se može usmjeriti u razvoj Bosne i Hercegovine. Postojanje velikog broja stručnjaka u dijaspori se može iskoristiti za ostvarivanje veza i umrežavanje domaćih institucija s institucijama na kojima oni rade. Takav model dobro funkcioniše i daje rezultate.

Naučno-tehnološka i poslovna infrastruktura

Izgraditi savremenu naučno-tehnološku i poslovnu bazu

Bez savremene naučno-tehnološke i poslovne baze, koja podrazumijeva odgovarajuće ljudske resurse, naučno-istraživačke i istraživačko-razvojne institucije, istraživačku i informacionu opremu, uređaje i sisteme, relevantne baze podataka, definisane statističke indikatore za oblast nauke i tehnologije, tehnoparkove, inkubatore i centre, umrežene naučne, istraživačke i razvojne punktove kako između univerziteta, instituta, udruženja inovatora i privrednih subjekata u Bosni u Hercegovini, tako i sa onima u inostranstvu, učešća u međunarodnim udruženim naučno-istraživačkim i tehnološko-razvojnim programima i projektima, odnosno, bez adekvatnih finansijskih ulaganja, nema ni inovativne ni konkurentne proizvodnje u našoj zemlji.

Unapređivati saradnju istraživačkih organizacija i privrede

U uslovima kada su politika nauke i istraživanja i politika proizvodnje i tehnologije nezavisne jedna od druge, a u cilju povećanja inovativnosti i konkurentnosti privrede, treba preduzeti niz mjera. Da bi se povećala konkurentnost BiH privrede potrebno je ojačati inovativnotehnološke aktivnosti i povezati ih s preduzećima, čime će se ubrzati tehnološko-inovativne promjene u BiH i povećati konkurentnost BiH proizvodnje.

Uspostaviti institucionalni okvir za razvoj naučno-tehnološke i poslovne infrastrukture

Politike stvaranja, prenosa i primjene znanja u BiH su odvojene. Neophodno je da se ove pojedinačne politike sagledaju, sinhronizuju i objedine. Da bi se poboljšalo kreiranje i praćenje dogovorenih ili usvojenih politika po pitanju povećanja konkurentnosti i inovativnosti privrede u BiH, potrebno je imati izgrađene efikasne evropski primjerene institucije koje prate, usmjeravaju i savjetuju privredni sektor, specijalno mala i srednja preduzeća.

Upravljanje tehnološko-inovacionim procesom je planiranje, organizovanje i usmjeravanje ljudskih i kapitalnih resursa prema uspješnom:

- kreiranju novog znanja,
- generisanju ideja usmjerenih na nove ili poboljšane proizvode, proizvodne procese i usluge,
- razvoju ovih ideja,
- prenošenju ideja u proizvodnju, distribuciju i upotrebu.

Jedinstven ekonomski prostor

Uskladiti tehničku regulativu sa zakonodavstvom EU

Bosna i Hercegovina će se u ranoj fazi preuzimanja zakonodavstva EU fokusirati na one dijelove koji se odnose na unutrašnje tržište i trgovinu, što znači da će prioritet imati usklađivanje tehničke regulative s obzirom da je ona ključni element unutrašnjeg tržišta i ima ključni uticaj na trgovinu. Usklađivanje tehničke regulative sa zakonodavstvom EU predstavlja jedan od preduslova za ostvarenje slobodnog protoka proizvoda koji su sigurni za upotrebu i koji ne ugrožavaju zdravlje ljudi, zdravlje životinja i životnu sredinu, a što je naročito važno predstavlja preduslov za nesmetan protok proizvoda na inostrana tržišta.

Unapređivati sistem infrastrukture kvaliteta

Unapređenje sistema infrastrukture kvaliteta, kojega čine sistem standardizacije, metrologije, ispitivanja i certifikacije, akreditacije i upravljanja sistemima kvaliteta približavanjem modelu EU, drugi je preduslov za unapređenje unutrašnjeg tržišta Bosne i Hercegovine, ostvarenje slobodnog protoka BiH proizvoda na tržištu, kao i priznavanje certifikacionih i ispitnih dokumenata koji ih prate. Bosna i Hercegovina je preuzela obavezu da će preduzeti korake kako bi postigla usaglašenost s praksom u navedenim oblastima koji vladaju u Evropskoj uniji, sve do nivoa da se steknu uslovi za zaključenje ugovora između dvije strane o međusobnom priznavanju u oblasti ocjene usaglašenosti proizvoda.

Poboljšavati poslovno okruženje

Tempo poboljšanja poslovne klime u BiH je znatno sporiji od zemalja u okruženju. U cilju unapređenja ekonomskog prostora BiH potrebno je predvidjeti aktivnosti na usklađivanju poslovnog okruženja u entitetima i Distriktu Brčko.

ZAKLJUČAK

Kao preduslov poboljšanja konkurentnosti ekonomije BiH podrazumjeva se razvoj klsterskih inicijativa, poboljšanje kompetencija ljudskih resursa, razvoj naučno-tehnološke i poslovne infrastrukture te uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora. Povećanje konkurentnosti će se postići identifikacijom domaćih poslovnih lanaca, jačanjem njihovih istraživačkih i razvojnih aktivnosti, adekvatnim vještinama radne snage, pomoćnim uslugama poslovne infrastrukture i grozdanjem firmi kroz njihove čvrste i fleksibilne veze.

Jačanje konkurentnosti i s tim u vezi održivo povećanje zapošljavanja zahtjeva saradnju svih nivoa vlasti u prihvatanju evropskih normi, čime se istovremeno doprinosi unapređenju unutrašnjeg ekonomskog prostora te ulasku u regionalne i evropske ekonomske tokove.

LITERATURA

1. Direkcija za ekonomsko planiranje BiH,(2010). *Strategija razvoja BiH*,Sarajevo.
2. Ekonomski institute Sarajevo, (2009). Komparativna analiza konkurentne pozicije BiH ekonomije sa implikacijom za oblikovanje politika,Sarajevo.
3. Kearney,A.T.,(2005).*A Survey of the EU's eastern borders*, The Economist, London.

4. Ketels, C., Göran, K., Örfjan, S., (2006), *Cluster Initiatives in Developing and Transition Economies*. Center for Strategy and Competitiveness, Stockholm.
5. Porter E. M. (2003), *Clusters and Regional Competitiveness: Recent Learnings*, Presented to the International Conference on Technology Clusters Montreal, Quebec, Kanada.
6. Stiglitz, J., (2004). *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Algoritam, Zagreb.

IMPROVING THE COMPETITIVENESS OF ECONOMICS BIH POSSIBLE STRATEGIES FOR POVERTY REDUCTION

Veljko Đukić¹, Biljana Đukić²

¹professor, Pane-European University APEIRON, Banja Luka, e-mail: ognjendj@gradiska.com

²Primary school „Danilo Borković“ Gradiška, e-mail: biljanau@gmail.com

Summary: *The main challenge is the lack of competitiveness of BiH economy. BiH is among the least competitive European countries. There is a trend of declining competitiveness of the BiH economy since 2006. The main way to increase international competitiveness and achieve strong economic development is to encourage internationally competitive manufacture and distribution of knowledge. This can be achieved primarily by increasing investment in research and development to at least 0.50% of gross domestic product in 2013.*

Research and development centers in companies (in which the EU member states, accounting for over 60% of the total number of researchers) are not adequately developed, so there is no proper development of the product. The competitiveness of enterprises, which are the main carriers of the country's competitiveness, a low level.

Entrepreneurs still believe that the acquisition of comparative advantages of the success of the company's focal point, so that their requirements mainly related to reducing taxes, lowering the criteria of labor legislation, the introduction of protectionist measures and the like. When this is not supported or are only slowly and partially supported by relevant policies, the result is the suppression of local competition, which decreases productivity, and the output is often in the sale of the monopoly position of foreign investors on the state of their own strengths and weaknesses can not adequately influence. The alternative is to create conditions for local entrepreneurs achieve their success in a competitive match.

Key words: *competitiveness, strategy, poverty reduction.*

JEL classification: F02

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
ВУЕНБОН
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

SIVA EKONOMIJA- POŠAST ILI IZVOR EGZISTENCIJE U USLOVIMA KRIZE

Zvezdan Đurić¹, Olivera Đurić²

¹Profesor, docent, Beogradska poslovna škola visoka škola strukovnih studija Beograd, Srbija,
zvezdadj@open.telekom.rs

²Profesor, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Blace, Srbija, zvezdadj@open.telekom.rs

Rezime. O sivoj obično se priča u negativnom kontekstu, jer zbog njenog postojanja država gubi deo javnih prihoda, ipak njeno postojanje, sa aspekta ukupne ekonomske aktivnosti, nije beskorisno. Poslovanje koje se odvija u sektoru sive ekonomije takođe je, najčešće, racionalna ekonomska delatnost. Dakle, nije reč o štetnoj, beskorisnoj ili zabranjenoj delatnosti. Kao takva, ona ima niz pozitivnih uticaja na ukupnu proizvodnju, ukupnu potrošnju, zaposlenost resursa, razvoj preduzetničke inicijative, razvoj inovacija, socijalnu stabilnost, standard stanovništva, stabilnost tržišta i cena. Tako se može reći da u određenim uslovima siva ekonomija nije zlo, već opravdana nužnost koja ljudima osigurava egzistenciju i bolji život te naglašava kako bi i formalni sektori mogli učiti od preduzetnika iz sive zone.

Međutim, bilo bi pogrešno shvatiti, zbog postojanja pozitivnih strana sive ekonomije, da njene negativne strane i ne postoje, a pogotovo da je nepotrebna akcija u njenom ograničavanju. Siva ekonomija ima katastrofalne dugoročne posledice po jednu zajednicu. Njen visok nivo ukazuje na nefunkcionisanje sistema u svim dimenzijama: pokazuje se da je postojanje države i njenih institucija nepotrebno, a sistem vrednosti date zajednice počinje izlaziti izvan okvira koje je dostiglo civilizovano društvo. Dakle, o sivoj ekonomiji možemo govoriti kao o pojavi koja ima pozitivnih strana u korišćenju resursa, ublažavanju socijalnih tenzija i vršenju pritiska na vlast da uredi sistem u kome će biti manje sive ekonomije, ali to je, istovremeno, pojava koja svojim dugotrajnim delovanjem i širenjem uništava sve državne institucije i vrednosni sistem civilizovanog društva.

Ključne reči: kriza, siva ekonomija, rad na crno, porez, nelegalno, egzistencija

JEL klasifikacija: A13 – Odnos ekonomije i društvenih vrednosti; A14 – Ekonomska sociologija.

UVOD

Ekonomska kriza se nametnula kao najvažnije pitanje naših dana. S obzirom na to da su posledice svih kriza dovele u pitanje opstanak čovečanstva, to bi trebalo da bude naše

stalno unutrašnje zanimanje. Kriza je grčka reč i znači sud, ako je pravilno prevedemo i pravilno idenitifikujemo njene uzroke, doći će se i do rešenja i predloga za njeno prevazi-
laženje. Ekonomska kriza je došla kao posledica pada poslovnog morala. Zato, jedini
način da se ona prevaziđe predstavlja otklanjanje uzroka njenog nastanka, kao što je vra-
ćanje poslovnog i ljudskog morala uopšte. U nekontrolisanom finansijskom sistemu, ban-
ke su kreirale takvu kreditnu politiku koja se zasnivala na enormnim kamatnim stopama,
što je na drugoj strani uzrokovalo slabljenje privrede u celini. Na ta jnačin kriza je inkor-
porirana u sve segmente društva.

Drevni pojam reči kriza (krisis) doprineo je da se krizama pristupalo i o njima govorilo
kao o prekretnicama koje donose oporavak ili nove nevolje. Ma kako da se problem pos-
tavi, nesumnjivo je da su krize društvenih sistema neminovnost i da se javljaju s vremena
na vreme u okviru jednog šire postavljenog razvojnog toka [Đukić, P., (2010), br.1/210].

U ekonomskim raspravama se sve više govori o velikim razmerama sive ekonomije koja
postoji u gotovo svim zemljama bez obzira na stepen ekonomskog razvoja, društveno ure-
đenje, ili pak vladajuće socijalno i religiozno okruženje. Naročito je izražena u uslovima
krize. Siva ekonomija obuhvata vrlo različite delatnosti koje se pružaju od gotovo legalnih
transakcija, pa sve do potpuno kriminalnih dela. Osim naziva siva ekonomija koriste se i
drugi nazivi, neslužbena ekonomija, neformalna ekonomija, paralelna ekonomija, rad na
crno i slično. Pod tim pojmovima obično se u najširem smislu misli na one aktivnosti koje
se iz različitih razloga odvijaju izvan okvira službenog okvira.

Siva ekonomija (engl. „**hidden economy**”, „**shadow economy**”, „**gray economy**”,
„**informal economy**”), globalna je pojava, u manjoj ili većoj meri, prisutna je u svim
zemljama, bez obzira na tip društva i stepen društveno-ekonomskog razvoja. U različitim
zemljama upotrebljavaju se različiti nazivi za sivu ekonomiju, kao što su različite ali ipak
i slične faze ispoljavanja sive ekonomije. Ti nazivi su najčešće recorded economy, first
economy, offozelle i unoffizielle wirtschaft, steuerhinterziehung, tunjevaja ekonomija,
dok se termini kao underground economy ili untergrund wirtschaft upotrebljavaju o bilo
kojoj varijanti crnog tržišta. [Đurić, Z., (2003), Str. 15.]

POJAM I DEFINICIJA SIVE EKONOMIJE

Pod “ekonomijom u senci”, “sivom ekonomijom”, “neformalnom ekonomijom” podrazu-
mevamo:

1. zapošljavanje u registrovanim firmama, bez zaključenih ugovora o radu,
2. zapošljavanje u registrovanim firmama, čiji deo posla kojim se firma bavi nije
registrovan, odnosno firma nije registrovana za sve poslove kojima se bavi,
3. zapošljavanje u neregistrovanim firmama i
4. samozapošljavanje – a što sve ima negativan uticaj kako na ostvarivanje prava
zaposlenih, tako i na javne finansije i poslodavce iz sfere formalne ekonomije

No jednako tako kako je broj naziva koji označavaju fenomen skrivene ekonomske aktiv-
nosti velik, tako je velik i broj njenih definicija. Budući da je teško dati jednu formalnu

definiciju sive ekonomije, **prikazaćemo različite definicije kojima se služe pojedini autori.**

Thomas [Thomas, J. J., 1992.] smatra *kako sivu ekonomiju čine aktivnosti koje nisu evidentirane u sistemacionalne statistike*. Takve aktivnosti odvijaju se u četiri različita sektora proizvodnje: u domaćinstvima, u neformalnom sektoru u iregularnom sektoru i u kriminalnom sektoru. U **domaćinstvima** obično se radi o proizvodnji i potrošnji dobara i usluga koja se ne iznose na tržište, pa je i njihova cena nepoznata. Takve aktivnosti bez cene, kao što je na primer rad domaćica, vrlo je teško vrednovati i tako uvrstiti u veličinu nacionalnog dohotka. Pod **neformalnim sektorom** autor misli na proizvodnju u malim kućnim radionicama, a njihovi se proizvodi prodaju na ulici. Radi se o proizvodnji legalnih dobara i usluga, a kod te proizvodnje i prodaje nije došlo do kršenja zakona. Ovi proizvodi imaju cenu i stoga nema razloga da ne budu uključeni u državnu statistiku. Zbog male veličine, i u mnogim zemljama velikog broja, državna ih statistika namerno zanemaruje. **Iregularni sektor** obuhvata dobra i usluge čija je proizvodnja potpuno legalna, no u proizvodnji i/ili prodaji dolazi do nekih nelegalnosti, kao što je utaja poreza, nepoštovanje zakonskih odredbi što se odnose na minimalne nadnice, zaštitu na radu ili socijalnu zaštitu. Dok se u iregularnom sektoru radi o legalnim dobrima i uslugama, u **kriminalnom sektoru** radi se o zabranjenim dobrima i uslugama, kao što su krađe, droge i prostitucija.

Za razliku od Thomasa, **Tanzi** [Tanzi, V., 1983. 10-13] sivu ekonomiju definiše ili kao ukupno zarađeni dohodak koji nije prijavljen poreskim vlastima, ili kao ukupan dohodak koji nije uključen u nacionalne društvene račune.

Feige [Feige, E. L., 1990., 18 (7), 989-1002]. pri definisanju sive ekonomije koristi se klasifikacijom zasnovanom na kriterijumu prema kojem siva ekonomija predstavlja nepoštovanje institucionalnih pravila u određenim oblicima ekonomske aktivnosti. Tako u njegovom sistemu pod skupnim imenom siva ekonomija (ili kako on kaže podzemna ekonomija) nalazimo četiri različita oblika: ilegalnu, neprijavljenu, neregistriranu i neformalnu ekonomiju. **Ilegalna ekonomija** obuhvata proizvodnju i distribuciju zakonom zabranjenih dobara i usluga, kao što je trgovina drogama, prostitucija, ilegalno kockanje. **Neprijavljena ekonomija** predstavlja one akcije kojima se izbegavaju utvrđena fiskalna pravila sadržana u poreskim zakonima. Iznos dohotka koji su poreski obveznici trebali prijaviti poreskim vlastima, ali to nisu učinili predstavlja meru ovog oblika sive ekonomije. **Neregistrirana ekonomija** predstavlja one ekonomske aktivnosti koje su trebale biti prijavljene službenoj statistici, ali njihovi nosioci to nisu učinili. Mera ove veličine jeste iznos dohotka koji nije registriran u okviru računovodstva. **Neformalna ekonomija** obuhvata delatnosti kojima se umanjuju troškovi preduzeća i krše administrativna pravila kojima se regulišu prava vlasništva, ugovori o radu, ugovori o kreditu, licencna prava i sistem socijalne sigurnosti.

Neki drugi autori (Portes, Castells i Benton,) [Portes, A., Castells, M. and Benton, L. A., 1989.] razlikuju sivu ekonomiju prema ciljevima koji se skrivanjem ekonomske aktivnosti postižu. Tako se razlikuju, **prvo**, aktivnosti koje pomažu preživljavanju pojedinca ili domaćinstava, kao što je prodaja robe na pijacama. **Drugo**, siva ekonomija može služiti povećanju fleksibilnosti preduzeća i smanjenju troškova rada tako da se zapošljavaju radnici "na crno", ili da se daju poslovi spoljašnjim neformalnim preduzetnicima. **Treće**, cilj sive ekonomije može biti povećanje akumulacije kapitala stvaranjem mreže preduzeća koja udružuju svoje napore da bi smanjila troškove poslovanja.

SIVA EKONOMIJA U SVETU (OSVRT NA NEKE ZEMLJE)

Siva ekonomija javlja se u svim zemljama sveta, nerazvijenim i razvijenim. Jedan od mnogih razloga za postojanje sive ekonomije jeste; priroda državne intervencije u privredi. Kao što to kaže **Brink Lindzi** u svojoj provokativnoj knjizi *Balast prošlosti*, proceniti obim sivog ekonomskog sektora je težak zadatak. Kako se uopšte može proceniti ono što se zvanično ignoriše i što često teži da ostane skriveno? Procene govore kako je u Kanadi u različitim razdobljima iznosila između 5 do 20 posto bruto nacionalnog proizvoda (BNP), u Italiji od 10 do 20 posto, u Norveškoj i Velikoj Britaniji od 3 do 7 posto, u Švedskoj 4 do 13 posto, u Sjedinjenim Američkim Državama 16 do 22 posto, a u Indiji od 9 sve do 49 posto. (Tanzi, 1982). Precizan udeo „sive“ ekonomije ne zna se ni u drugim državama. Pre izbijanja svetske ekonomske krize nivo sive ekonomije u zemljama EU, po nekim istraživanjima, bio je oko 16 odsto BDP-a, dok je tokom 2010. godine povećan na 20 odsto BDP-a. Postoje samo procene i one kažu da je njen obim u Evropi prošle godine iznosio oko 2.200 milijardi evra. U Nemačkoj i Francuskoj „siva“ ekonomija čini osminu bruto domaćeg proizvoda. U zemljama poput Bugarske, Litvanije, Hrvatske, Estonije ona odnosi i više od 30 odsto BDP-a. Ekonomska kriza primorava u Poljskoj sve više preduzeća da rade u zonu sive ekonomije i prema najnovijim istraživanjima saveza poslodavaca Leviatan, već svako treće preduzeće zapošljava deo radnika na crno. Podaci Evropske komisije pokazuju da je udeo sive ekonomije u bruto domaćem proizvodu Poljske u 2011. bio 25%. Po tome je ona među članicama EU sa većim udelom sive ekonomije u BDP-u.

Prema podacima koje je Evropska komisija iznela u predlogu smernica za jačanje borbe protiv utaje poreza i poreskih prevara, objavljenom u julu 2012, siva ekonomija u EU najrasprostranjenija je u Bugarskoj sa učešćem od 32,3% bruto domaćeg proizvoda (BDP) u prošloj godini, [Koliko je stanje bugarske ekonomije loše, svedoči izjava bugarskog ministra ekonomije Trajka Trajkova da je "bolje da postoji crna ekonomija nego nikakva". Javnost u Bugarskoj izrazila je veliko nezadovoljstvo povodom ove izjave, ne toliko zbog njene sadržine, već zbog činjenice da ona potiče od visokog zvaničnika te zemlje. Trajkov, koji je i ministar energetike, kazao je da "siva ili ne, privreda postoji i stvara bruto domaći proizvod"]. dok je najmanje ima u Austriji - ispod 10% BDP.

Evropska komisija je iznela niz konkretnih predloga kao što su minimalne sankcije za poreske prekršaje, poreski identifikacioni broj za prekogranične obveznike i stroža kontrola "poreskih rajeva". Međutim, jedan deo članica, među kojima je i Austrija, sabotira dosadašnje pregovore sa zemljama poput Švajcarske o otkrivanju identiteta vlasnika bankovnih računa i njihovom efikasnijem oporezivanju. Čak ni Kipar, koji sada predsedava EU, ne poštuje poreske zakone Unije. Sive ekonomije nešto manje ima u Rumuniji (29,6% BDP-a) i Litvaniji (29%).

Sobzirom na globalizaciju ekonomije i tehnološke prednosti, jasno je da pojedinačni nacionalni pokušaji u borbi sa izbegavanjem plaćanja neće dati rezultat, zaključila je Komisija u dokumentu posvećenom borbi protiv poreskih prevara koji je 27. juna poslala Evropskom savetu i Parlamentu. U tom kontekstu Komisija je zadovoljna činjenicom da članice sve više razmenjuju poreske podatke. U martu 2012. Evropski savet i članice zatražile su od Komisije da brzo razvije nove konkretne mere protiv poreskih prevara i izbegavanja plaćanja poreza, uključujući i u odnosima sa trećim zemljama i da podnese izveštaj do juna 2012. što je Komisija i učinila.

Sledeći korak komisije je da razvije ideje iz ovog dokumenta i da do kraja godine predstavi akcioni plan za borbu protiv poreskih prevara, sa preciznom definisanim merama. U izveštaju Komisije upućenom Savetu i Evropskom parlamentu navodi se i da je u ofšor zemljama neoporezovano i neprijavljeno na desetine milijardi evra iz EU. Naime, građani i firme iz EU 35% depozita drže u ofšor zemljama. Kajmanska ostrava i Švajcarska trenutno drže 20% svetskih depozita čija je ukupna vrednost 1.400 milijardi dolara. U izveštaju se takođe navodi da su Kajmanska ostrva, inače britanska teritorija, među najbrže rastućim centrima za privlačenje novca. EU ima poreske sporazume sa pet susednih zemalja: Švajcarskom, Andorom, Monakom, Lihtenštajnom i San Marinom. Cilj ovih sporazuma je da članice lakše oporezuju građane koji imaju račune u ovim zemljama. Poenta sporazuma je i da se saradnja digne na viši nivo tako da te zemlje počnu da primenjuju poreske mere koje su na snazi u EU. Razgovori se trenutno vode sa Singapurom, Hong Kongom i Makaom ne bi li se i tamo primenile slične mere.

Kipar koji od 1. jula predsedava EU našao se takođe na listi zemalja kojima je Brisel dao instrukcije da bolje primenjuju postojeće poreske zakone. Ovo ostrvo, poznato kao ofšor bankarski centar, na listi je članica sa razvijenom sivom ekonomijom od 28% BDP-a. Grčka koja dosad prima najveću pomoć od zemalja EU, takođe je u vrhu sa sivom ekonomijom od 24% BDP-a. U predlogu mera koje je iznela Komisija, navodi se i da članice treba da se usredsrede na popravljavanje administrativnih kapaciteta za prikupljanje poreza. Komisija će pažljivo posmatrati njihov napredak i pružati tehničku pomoć. Vlasti bi takođe trebalo da olakšaju poštovanje poreskih propisa kroz osnivanje jedinstvenog šaltera ili portala o porezima, predložila je Komisija [Izvor: EurActiv.rs].

3. SIVA EKONOMIJA U SRBIJI (OSVRT NA NEKA PODRUČJA)

Rezultati istraživanja koje su uradili: **Unija poslodavaca, Savez samostalnih sindikata i sindikat Nezavisnost**. [Jun 2010]. Učestvovalo 227. preduzeća koja zapošljavaju 10.587 radnika.

Tabela. 1. Uzroci sive ekonomije na osnovu uzorka od 227 ispitanih kompanija

Slab rad inspekcije	46,70%
Nedostatak političke volje	29,07%
Slab rad MUP-a	19,38%
Korupcija	17,18%
Slaba aktivnost carina	11,45%
Nedostaci u zakonskoj regulativi	4,41%

Istraživanja privrede i sindikata ukazuju da je privredi najviše smetaju:

- Nelegalni prodavci koji robu prodaju oglasima
- Nelegalni prodavci koji robu prodaju u neprijavljenim radnjama
- Privreda zbog nelojalne konkurencije gubi preko 5 milijardi dinara godišnje.

Izvor nelegalnog uvoza je administrativna granica sa Kosovom, granice sa Bosnom, Makedonijom, Bugarskom i Rumunijom. Novi pazar je označen kao grad u kome je prema istraživanju siva ekonomija veoma izražena. Unija poslodavaca Srbije je nedavno iznela procenu da se u sivoj ekonomiji Srbije godišnje obrne 14 milijardi evra sto je 40% srpskog bruto nacionalnog proizvoda. [Početak 2012]. U pogledu prisustva sive ekonomije, Republika Srbija u odnosu na druge zemlje nije izuzetak, međutim ono što Srbiju izdvaja od velikog broja zemalja jeste veliki broj i visok procenat učešća stanovništva koje je angažovano u sivoj ekonomiji u ukupnom broju radno sposobnog stanovništva. Grube procene ukazuju na to da zbog „crnog“ ili „sivog“ tržišta budžet Srbije gubi blizu tri milijarde evra godišnje. Manjak u državnoj kasi, kako ga je predvideo Zakon o budžetu, ove godine bi trebalo da bude manji od polovine ovog iznosa - 140 milijardi dinara.

Rad na crno

Rad na crno u Republici Srbiji prisutan je u građevinarstvu, trgovini, turizmu i ugostiteljstvu, zanatstvu i uslužnom sektoru, a sve više prisutan je i u malim i srednjim preduzećima. Procene broja radnika na „crno“ kreću se od 700.000 do čitav milion. Ako i oni primaju zvaničnu prosečnu platu, a ona iznosi oko 40.000 dinara, državi promiče da naplati najmanje 122,8 milijardi dinara, odnosno oko milijardu evra poreza i doprinosa. Ukoliko bi istini bile bliže procene da u Srbiji radi, a ne stiže ni zdravstveno, niti penziju, oko milion ljudi, ovaj gubitak bi dostigao 307 milijardi dinara, što je oko 2,74 milijarde evra. Realan broj je verovatno negde između. A i plata koja se zarađuje u „crnoj“ zoni teško da može da dostigne zvanični prosek.

Među granama u kojima je rad na „crno“ najizraženiji je građevinska industrija. Prema podacima Privredne komore Srbije u ovom sektoru je tokom prošle i prethodne godine oko 30.000 radnika radilo neprijavljeno. Neka su im plate bile oko 250 evra, a doprinosi su nešto veći od 60 odsto, tako da je lako izračunati koliko je država izgubila na tome. Oko 40 odsto repromaterijala koji se koristi u građevinarstvu se „prometuje“ na crno. To znači da oko 200 evra po svakom kvadratu ide u crnu zonu. Država tako izgubi između 20 i 25 miliona evra godišnje. Neprijavljene radnike angažuje 90 odsto firmi, i to zato što nemaju dugoročno ugovorene poslove. Angažovali bi ih oni i na kraće preko ugovora o delu, ali je zbog krize značajno smanjena cena kvadrata. To traži jeftinu radnu snagu, a to znači štednju na doprinosima. Tako imate firme koje zvanično zapošljavaju 15 radnika, a angažovane su na poslovima koji zahtevaju stotine radnika.

Postoje brojni uzroci rada na crno u Republici Srbiji, a njih u prvom redu treba tražiti u sledećem:

- visokoj stopi nezaposlenosti, a naročito visokoj stopi nezaposlenosti mladih;
- niskim primanjima i padu životnog standarda;
- nezaokruženom poreskom sistemu i slaboj poreskoj kontroli;
- blagim kaznama, tj. malom riziku u odnosu na očekivanu dobit;
- neizgrađenosti tržišnih mehanizama, institucija i neefikasnosti javne administracije;
- dominaciji politike nad ekonomijom i dr.

Nadležni državni organi neretko radu na crno „gledaju kroz prste“, budući da je rad na crno svojevrsni „socijalni“ ventil za regulisanje naraslih tenzija u društvu zbog dugogodi-

šnje ekonomske i socijalne krize. Rad na crno ima brojne negativne posledice i to ne samo na zaposlene, već i na poslodavce, kako na one koji prijavljuju, tako i na one koji ne prijavljuju zaposlene, na državu i na čitavo društvo.

- **Poslodavci koji posluju legalno**, u odnosu na poslodavce koji zapošljavaju radnike na crno, izloženi su nelojalnoj konkurenciji, pošto imaju velike izdatke za poreze i doprinose koje je teško pokriti iz poslovanja. Ovi poslodavci, na ovakav način bivaju kažnjeni što poštuju zakon i izvršavaju svoje obaveze.
- **Preduzeća koja ne prijavljuju zaposlene**, takođe u izvesnoj meri trpe posledice rada na crno, s obzirom da **neprijavljeni rad često znači nisku produktivnost koja donosi dugoročne štete**. Jasno je da je ponašanje ovih poslodavaca u suprotnosti sa zakonom i da podleže krivičnoj odgovornosti.
- **Zbog povećanih socijalnih izdataka, država u velikoj meri opterećuje privredu, zadržavanjem visokih stopa poreza i doprinosa**, koji u najvećoj meri opterećuju poslodavce koji posluju u skladu sa zakonom. Neplaćanjem poreza i doprinosa budžeti i fondovi ne ostvaruju potrebne prihode za finansiranje prava zaposlenih i svih građana, što neretko ima za posledicu zaduživanje države i prebacivanje tereta na buduće generacije.

Odnos države prema radu na crno, u suštini, može biti: ignorantski, represivni, kontrolnii motivacioni (zaštitni). Procenjeno je da su prosečne razlike u maloprodajnim cenama između istih proizvoda, koje prodaju registrovani privredni subjekti i njihova konkurencija iz sive zone, u maju 2010. godine, između 14% i 34%. Jasno je da ta razlika predstavlja deo maloprodajne cene za koje su proizvodi kod registrovanih privrednih subjekata skuplji jer oni redovno plaćaju poreze i doprinose, PDV, republičke i lokalne administrativne takse i ostale obaveze prema državi.

Udeo sive ekonomije u bruto domaćem proizvodu iznosi oko 35 - 40 odsto. [Analitičari koji za USAID rade Projekat za bolje uslove poslovanja kažu da se procenjuje da u Srbiji oko milion ljudi u „sivoj“ zoni stvara između 30 i 40 odsto bruto domaćeg proizvoda]. Takođe, procena je da je budžet republike u 2010. godini, zbog rada na crno izgubio oko 4 milijarde evra. [Novosti, od 25. januara 2011. godine].

Neplaćanje poreza i parafiskalnih nameta

U „crnoj“ i „sivoj“ zoni budžet gubi najviše po dva osnova: od nameta na potrošnju i nameta na rad. „Siva“ zona je poslovanje u kome se deo vodi kroz knjige, a deo plaća na ruke. „Crna“ zona je kada poslovanje uopšte nije registrovano i sve ide na ruke. Procena je da budžet po osnovu nameta na potrošnju gubi oko 1,5 milijardi evra. Od toga na neplaćeni porez na dodatu vrednost otpada oko milijarda evra. Po osnovu nameta na rad, gubitak budžeta se procenjuje na oko 1,2 milijarde evra. S druge strane, konsolidovani budžet države na godišnjem nivou prihoduje oko 4,8 milijardi evra od PDV, akciza i carina. Opterećenja plata za godinu dana donesu ukupno oko 4,5 milijardi evra. Oporezivanje profita i imovine, međutim, donose znatno manje - 0,3 i 0,2 milijarde evra. Poreska uprava ne može reći koliki je tačno ukupan poreski dug, ali navode da se pola ne može naplatiti jer je reč o preduzećima koja su u stečaju, postupku privatizacije, reorganizaciji ili lik-

vidaciji. To su manje više propale firme, a zakon im ne dopušta da od njih prisilno naplate poreze. Tu ima i ostalih potraživanja.

Nelojalna konkurencija ostane, doduše, dužna i lokalnim samoupravama. Oni koji posluju mimo svake evidencije preskaču plaćanje i lokalnih komunalnih taksi. Što se tiče parafiskalnih nameta, taksi i naknada, one na godišnjem nivou iznose oko 0,8 milijardi evra. Tačan udeo nelojalne konkurencije je teško utvrditi, jer, kako objašnjavaju, ne postoje precizne metode merenja. Glavni pokazatelj su zato utisci privrednika, onih koji legalno posluju. Među nametima koje poslodavci koji posluju na „sivo“ i „crno“ izbegavaju nalaže se porezi i doprinosi na zarade, ali i ostalih skoro 370 parafiskalnih nameta. Firme koje legalno zapošljavaju, pokazalo je jedno USAID istraživanje, kao najveće troškove ističu administrativne zahteve. Tako srpsku privredu prijava radnika na obavezno socijalno osiguranje godišnje košta 1,269 milijardi dinara. Angažovanje administrativaca i vreme potrošeno na pripremu i dostavu obaveznih obrazaca preduzeća u Srbiji košta malo više od milijardu dinara. Za odjavu radnika sa obaveznog socijalnog osiguranja potroši se - 928,75 miliona dinara.

Istraživanje o „sivoj“ ekonomiji koje je sproveda Unija poslodavaca pokazalo je da je svaki peti anketirani uključen u neki vid neformalnog rada, dok se od onih koji su formalno zaposleni svaki deseti takođe angažuje i u zakonski „nepokrivenom“ sektoru. Među nezaposlenima, 55 odsto, prema ovom istraživanju, izvor egzistencije nalazi u radu „na crno“. Poslovna anketa, koju su sprovedi, pokazala je da oko 11 odsto anketiranih veruje da „siva“ ekonomija čini do jedne četvrtine poslovanja u njihovoj grani, a 24 odsto da je taj procenat od 25 do 50. Oko 14 odsto ispitanika smatra da čak više od polovine poslovanja čini „siva“ ekonomija. Čak i da je to samo na nivou percepcije, ti podaci govore o potencijalnom manjku motivacije onih koji legalno posluju.

Nelegalno poslovanje kao sistemski problem

Zbog postojanja sive ekonomije na gubitku su, kako država (zbog neostvarenog prihoda po osnovu poreza i doprinosa), tako i poslodavci koji redovno izmiruju svoje obaveze (poslodavci iz sive zone prave im nelojalnu konkurenciju) i zaposleni (uskraćeni su za ostvarivanje socijalnih prava zbog neuplaćivanja doprinosa za obavezno socijalno osiguranje).

Najveći problem su ilegalna poslovanja nekih srpskih preduzeća, što je rezultat činjenice da je nezakonit rad preduzeća sistemski ugrađen u našu privredu. [Slučaj jednog preduzeća je otkrio kako je legalni uvoz naftnih derivata prikazan kao promet repromaterijala za proizvodnju boja i lakova]. Ovde se radilo o klasičnoj zlouporabi propisa, a ne o krijumčarenju i švercu U našoj zemlji se, inače, u nekim granama posluje po principima nepoštovanja carinskih i poreskih propisa, ilegalne trgovine, krijumčarenja i šverca. Proizvodnja hrane i pića, čak i namirnica za decu, proizvodnja lekova, tekstila, cigareta, nosača zvuka i DVD filmova, naftnih derivata, vozila i auto delova produžena su ruka sive ekonomije, jer se temelje na ilegalnoj trgovini, izbegavanju carinske kontrole i krijumčarenju. Većina ovih proizvoda su surogat roba. Time je fabrička proizvodnja uništena, jer je svedena na goli šverc i preprodaju jeftine uvozne robe. [Pokret za zaštitu potrošača je, na primer, otkrio da je čak 30 posto uzoraka voćnih sokova iz beogradskih trgovina neispravno, jer umesto voća sadrže veštačku boju i tekući šećer uvezen iz BiH].

Pijace su prepune voća i povrća sumnjivog kvaliteta, s marokanskih brodova, koje sazreva u kamionima tokom transporta do srpskih pijaca. Proizvođači pršuta sa Zlatibora koriste švercovano meso iz Argentine. Analize **Europola** kazuju da je i organizirani kriminal deo sive ekonomije u Srbiji.

- Ilegalnim prometom droge, oružja, automobila i ljudi u Srbiji se "okreće" dve milijarde dolara,
- a od nafte i cigareta još najmanje toliko (dve do tri milijarde dolara).
- A pošto na uvoznom tekstilu gubimo tri milijarde eura,
- onda računica pokazuje da siva ekonomija "okreće najmanje osam milijardi dolara.

Ilegalno poslovanje u privredi je potpomoglo u razvoju ne samo tekstilne, već i farmaceutske mafije, ojačalo zelenu, pijačnu i lovačku mafiju, koja tajno preprodaje srpsku divljač i zarađuje 80 miliona eura.

Nizom političkih odluka i sistemskih propusta vlasti, su stvoreni uslovi da proizvođači i trgovci u Srbiji izbegavaju državne, poreske i carinske dadžbine. Time osiromašuju budžet, lično se bogate se bogate i izrastaju u sloj svemoćnih biznismena. Štete sive ekonomije su katastrofalne po našu privredu. [Firma u obliku društva s ograničenom odgovornošću DOO može registrovati s nekoliko stotina eura, a da napravi dugovanja od nekoliko stotina miliona dinara. U svakom trenutku vlasnik je siguran jer takvo preduzeće jamči za obveze samo do iznosa kapitala kojim je osnovana. Kada radnici ili država odluče da tuže takvu firmu ili pokrenu prisilnu naplatu, mogu da se "slikaju" jer je to prazna ljuštura, bez imovine i para].

SIVA EKONOMIJA KAO IZVOR EGZISTENCIJE I UBLAŽIVAČ SOCIJALNIH TENZIJA

Iako se autori spore oko jasne i nedvosmislene definicije sive ekonomije njene prave veličine, većina njih se slaže kako siva ekonomija ima presudan uticaj na ukupna ekonomska kretanja. Osim što u nekim razdobljima može služiti kao ublaživač u socijalnoj sferi, i kao dinamičan sektor podsticati rast ekonomije, dotle u dužem roku ona putem nužnog povećanja graničnih poresnih stopa pojačava poresku presiju i ugrožava rast. Siva ekonomija dodatno iskrivljuje službenu statistiku i time dovodi u pitanje ispravnost vođenja ekonomske politike koja se zasniva na takvim netačnim statističkim podacima.

Siva ekonomija teška je bilione dolara, a **prema nekim procenama zapošljava oko polovinu svetske radne snage**. Zbog fleksibilnosti, inovativnosti i prilagođenosti kupcima, preduzetnici unutar sive ekonomije zapošljavali su i u vreme krize i brojnim ljudima osigurali egzistenciju.

“Pomozi sam sebi i Bog će ti pomoći“: ta proverena poslovice primenjiva je na mnoge oblasti ljudskog života. „*Duh samopomoći u korenu je svakog istinskog razvoja pojedinca i, kao što su to životi mnogih pokazali, predstavlja istinski izvor nacionalnog zdravlja i*

snage,“ napisao je pre 150 godina moralista Semjuel Smajls i nesvesno nam pružio definiciju sive ekonomije.

Možda je u svetu rad na „crno“ pitanje motiva samog radnika. Spreman je da žrtvuje doprinose, ako će u ruke leći veća zarada. U Srbiji, međutim, u „sivu“ zonu ljudi idu trbuhom za kruhom. Prihvataju da rade na „crno“ ili za minimalac i srećni su, jer su uspeali da nađu bilo kakav posao. Ljudi su izgubili i poverenje u državu i penzijski sistem, tako da im visina „proknjižene“ plate apsolutno ništa ne znači. Među mladom populacijom generalno vlada mišljenje da će dok oni dočekaju penziju postojati privatni penzioni fondovi. Tako da im se više isplati da rade za „keš na ruke“ nego da im država uzme dobar deo plate ni za šta. U mnogo većem broju slučajeva pitanje bruto plate u Srbiji nije izbor radnika, već poslodavca. A on u „mutnu“ zonu beži od prevelikih i nameta, taksi, poreza, kazni... Što ne bi radili na „crno“ kada ih, kako kažu, niko ne kažnjava.

O sivoj ili neformalnoj ekonomiji obično se priča u negativnom kontekstu, jer zbog njenog postojanja država gubi deo javnih prihoda, ipak njeno postojanje, sa aspekta ukupne ekonomske aktivnosti, nije beskorisno. Pre bi se moglo reći da postojanje sive ekonomije otvara pitanja antagonizma javnih i privatnih interesa, zatim raspodele i preraspodele, te politike i ekonomije. Postojanje sive ekonomije u visokom procentu u jednoj zemlji, uvek će za to činiti odgovornim i građane i vlast. Vlasti bi morale da shvate, ako su demokratske, da se plaćanjem javnih prihoda ne plaća danak vlastima, nego se kupuje ono što vlasti treba da "proizvedu" kroz javne institucije. Dakle, sklonost ka sivoj ekonomiji nije samo izraz "pokvarenosti" naroda. Oni koji plaćaju javne prihode, očekuju da nešto i dobiju za taj novac. Ako vlasti neracionalno troše novac poreskih obveznika, pri tome nudeći loše i nedovoljne javne usluge i javna dobra, rašće sklonost ka sivoj ekonomiji. Takođe, ako su vlasti neefikasne u rešavanju socijalnih i ekonomskih problema, građani će biti prinuđeni da se bave sivom ekonomijom. Naravno, ako su sankcije za delovanje u sektoru sive ekonomije niske, i ako su vlasti uz to i korumpirane, siva ekonomija će da se širi u sve sektore, jer ona postaje „isplativiji“ oblik poslovanja od legalne ekonomije. koja se odvija u sektoru sive ekonomije takođe je, najčešće, racionalna ekonomska delatnost. Dakle, nije reč o štetnoj, beskorisnoj ili zabranjenoj delatnosti. Kao takva, ona ima niz pozitivnih uticaja na ukupnu proizvodnju, ukupnu potrošnju, zaposlenost resursa, razvoj preduzetničke inicijative, razvoj inovacija, socijalnu stabilnost, standard stanovništva, stabilnost tržišta i cena.

Novinar **Robert Neuwirth** u svojoj knjizi **Stealth of Nations: The Global Rise of the Informal Economy** ističe kako mali nelegalni poslovi ukupno trguju i proizvode robu i usluge vredne bilione dolara i zapošljavaju polovinu svetske radne snage. [Časopis **Wired**, april 2012.]. Dalje novinar navodi kako su kompanije koje posluju u formalnom sektoru često vezane uz svoje poslovne planove što ih čini krutima i neprilagodljivima na promene u okruženju i uslove u kojima se poslovanje odvija. Za razliku od njih mali poslovi unutar sive ekonomije mnogo se lakše prilagođavaju novonastalim uslovima i iskorišćavaju krutost formalnog sektora. Uz to takvi poslovi lakše prate lokalne potrebe stanovništva i u određenim segmentima bolje uočavaju promene trendova. Kao primer **Neuwirth** navodi Procter&Gamble (P&G) koji u zemljama u razvoju prodaje mnogo proizvoda u malim, neregistriranim i nelicenciranim prodavnicama u kojima kupuje velik broj ljudi. U tu svrhu P&G angažuje distributere koji plasiraju proizvod legalne kompanije onoj koja je voljna dalje plasirati malim trgovcima i preprodavcima na različitim štando-

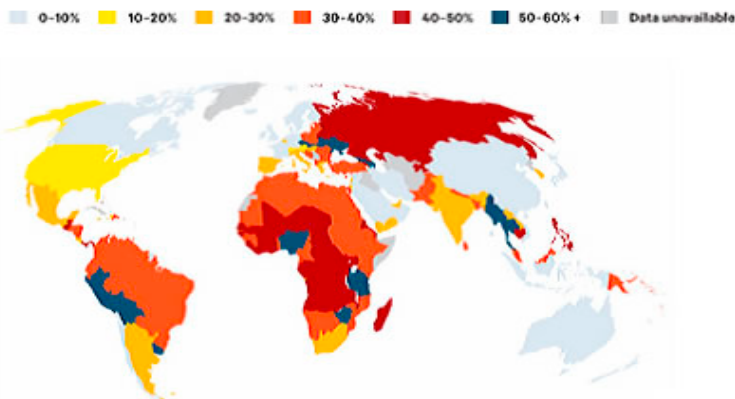
vima, kioscima i nelegalnim prodavnicama koji ne plaćaju porez. **Neuwirth** tvrdi kako se takvim putem proda više P&G-evih proizvoda nego u Walmartovim prodavnicama.

Uz fleksibilnost **Neuwirth** je naglasio i inovativnu sposobnost preduzetnika koji deluju unutar sive ekonomije. [Navodi primer dual-sim mobilnih telefona nastalih u sivoj zoni još 2007. godine. Prvi takav mobilni kasnije je razvila i **Nokia** što je primer kako su preduzetnici unutar sive ekonomije ranije prepoznali koristi i prilike od velikih kompanija iz formalnog sektora].

Još jedna od prednosti, možda i najizraženija, je ta što se poslovanje sive ekonomije temelji na masovnim proizvodima dostupnima velikom broju ljudi, pa taj sektor raste jer robu poput hrane i jeftine odeće koju preprodaje i proizvodi ljudi neprestano trebaju. **Siva ekonomije zato nije pogođena, već dakako, raste u kriznim vremenima i dodatno zapošljava nove radnike.**

Na globalnom nivou siva ekonomija iznosi 10 biliona dolara. Ako uporedimo zbir procenjene ukupne svetske sive ekonomije s veličinom najvećih globalnih ekonomija onda nam postaju jasnije njene razmere. Naime, 10 biliona dolara, na koliko se procenjuje ukupna globalna siva ekonomija, manje je jedino od vrednosti najveće ekonomije na svetu, one SAD-a. **Siva ekonomija i oblik poslovanja koji ju prati najzastupljeniji je u područjima sveta gde vlada siromaštvo i oskudnost resursa, što nam i pokazuje njena dole prikazana globalna distribucija.**

Slika 1. Globalna distribucija sive ekonomije (u % BDP-a)

Izvor: Friedrich Schneider i dr. (2010.) New estimates for the shadow economies all over the world. International Economic Journal (2010.) Vol. 24, Br. 4

Veličina sive ekonomije zavisi od stanja u formalnoj ekonomiji, kao i o poreskoj politici i kvaliteta javnih servisa. Ukoliko je stanje u formalnoj ekonomiji loše, prilike za pokretanje legalnog posla takođe će biti vrlo slabe. Isto tako ako je porezno opterećenje s jedne strane veliko, a kvalitet javnih servisa koji se njima finansiraju loša, ljudi će imati više motivacije za ulazak u sivu zonu ekonomije. U određenim uslovima siva ekonomija nije zlo, već opravdana nužnost koja ljudima osigurava egzistenciju i bolji život te naglašava

kako bi i formalni sektori mogli učiti od preduzetnika iz sive zone. Bilo bi pogrešno shvatiti, zbog postojanja pozitivnih strana sive ekonomije, da njene negativne strane i ne postoje, a pogotovo da je nepotrebna akcija u njenom ograničavanju. Siva ekonomija ima katastrofalne dugoročne posledice po jednu zajednicu. Njen visok nivo ukazuje na nefunkcionisanje sistema u svim dimenzijama: pokazuje se da je postojanje države i njenih institucija nepotrebno, a sistem vrednosti date zajednice počinje izlaziti izvan okvira koje je dostiglo civilizovano društvo. Dakle, o sivoj ekonomiji možemo govoriti kao o pojavi koja ima pozitivnih strana u korišćenju resursa, ublažavanju socijalnih tenzija i vršenju pritiska na vlast da uredi sistem u kome će biti manje sive ekonomije, ali to je, istovremeno, pojava koja svojim dugotrajnim delovanjem i širenjem uništava sve državne institucije i vrednosni sistem civilizovanog društva.

NEKE OD MERA ZA SUZBIJANJE SIVE EKONOMIJE U SRBIJI

1. Udeo nelojalne konkurencije donekle bi smanjila stroža kontrola i oštra kaznena politika.
2. Bez ozbiljne poreske reforme, međutim, opstanak u legalnim tokovima skoro je nemoguć. Pokušaj suzbijanja „crne“ zone u oblasti nameta na rad je bez poreske reforme jalov posao. Nerazumno je tražiti od molera ili programera koji radi veb-sajt da, kada ugovori posao za 300 evra, 120 evra da državi. Ne postoji poreska uprava u svetu koja tako nešto može uterati. Nameti na rad se moraju smanjiti za trećinu i to progresivno, da onaj ko prima minimalac ne plaća ništa.
3. Treba uvesti sintetički porez na dohodak koji kaže da je nebitno po kom osnovu imate prihod, porezi su isti za sve. Tek onda se može insistirati na nultoj toleranciji za izbegavanje poreza. Po ovom modelu, manjak koji bi nastao zbog nižeg opterećenja zarade nadoknadio bi se većim oporezivanjem profita i imovine preduzeća.
4. Tek treća mera bilo bi povećanje PDV-a i to privremeno. Dok obuhvat poreskih obveznika ne postane veći. Problem sive ekonomije kod nas prevazilazi nacionalne granice i može se rešiti na internacionalnom nivou, saradnjom sa administracijom susednih zemalja. Samo tako se može ući u trag svim poslovnim mahinacijama. [Primer insceniranja povraćaja PDV, na kome se zarađuje veliki novac ukazuje na to. Carina zato pedantno prati izlaske kamiona i šlepera preko granice, razmenjuje podatke sa susednim carinama i formira bazu podataka koja ukazuje da li neko pokušava prikazati fiktivne izlaske robe iz zemlje da bi naplatio povraćaj PDV-a].
5. Država ne želi da koristi prinudnu naplatu jer se, kako navode nadležni, tako uništava firma i manje su šanse da se uzme neki novac. Ovu bolećivost države spretni biznismeni obilato koriste. Kada dugovanja postanu velika, osnivaju novo preduzeće i rade sve iz početka. Pojedini dužnici imaju po desetak takvih preduzeća. Javna je tajna da je reč o istom vlasniku, ali država zatvara oči. Umesto da im zabrani da se bave bilo kakvim biznisom.
6. U Srbiji postoji 110.000 tezgi na kojima se prodaje roba koja se uvozi iz Kine, vredna oko 700 miliona evra. Carina na tu robu je deseti deo nominalne vrednosti. A posle carinjenja, 90 odsto kineske robe proda se na crno. To treba urediti.

7. Najgore u svemu tome je što su računi pojedinih preduzeća blokirani više godina, čak i duže od desetak, a njihovi vlasnici ne trpe nikakve posledice. Iako imaju dosta imovine – od kuća preko lokala do luksuznih automobila. Potrebno je promeniti zakone da bi ovo bilo sprečeno, ali i dati određene ruke Poreskoj upravi da radi svoj posao.
8. Umesto ažurnije akcije Poreske uprave, krajem 2008. godine odlučeno je da se dužnicima koji su je više puta prevarili pruži još jedna šansa. Država je rešila da poreskim dužnicima oprosti kamate u iznosu od 15 milijardi dinara, ili 183 miliona evra, pod uslovom da plate u celosti osnovni dug nastao do 31. Decembra 2007. Godine i obaveze od 1. Januara 2008. Do dana podnošenja zahteva. Akcija je trajala do 31. Julu 2008. Slična ponuda postojala je i za doprinose za zdravstveno osiguranje. Stručnjaci su tada kritikovali ovu odluku rečima da se iz dosadašnjeg iskustva pokazalo da bilo kakvo popuštanje u naplati poreza utiče na povećanje fiskalne nediscipline. Neplatiše su pre toga imale mogućnost da poreski dug plate na rate. Pokazalo se da su u pravu jer se mali broj dužnika prijavio za ovu mogućnost. Kresanje budžeta i mere štednje odlična su prilika da se kroz efikasnije javne nabavke omogući da građani ne osete da država raspolaže sa manje novca. Efikasnijim javnim nabavkama godišnje je moguće uštedeti 400 miliona evra. Novi Zakon o javnim nabavkama koji vlast najavljuje do kraja godine trebao bi da odstrani anomalije koje su primećene. Male nabavke su izvor korupcije. Glavne nameštaljke „regulišu“ se aneksima ugovora u kojima se cene naduvavaju nekoliko puta više od ugovorenih. Radi se o slučajevima koji se mogu sprečiti reakcijom državnih organa. Propisi jesu važni, ali suština je u boljoj kontroli. Da se proverava kako se izvršavaju ugovori i da li je ono što se nabavlja zaista i potrebno. Da se vidi zašto je neko naručio 100 kompjutera, a ima 50 radnika. Da se proverava da li novi asfalt ima propisanu debljinu ili je znatno tanji jer je neko “vešto uštedeo”. U toj kontroli uloga Državne revizorske agencije je ključno.
9. Posao sa nekretninama postao je najunosniji za srpske „perače novca. U našoj zemlji godišnje se „opere“ između jedne i 1,7 milijardi evra, najviše preko prometa nepokretnosti. U Srbiji se na godišnjem nivo opere oko 5 odsto BDP-a.
10. Potrebno je smanjiti poreze i doprinose, jer veliki nameti državi prisiljavaju mnoge da posluju nelegalno.
11. *Striktna kontrola izdavanja PDV računa uz visoke kazne za nepoštovanje ove zakonske obaveze, može dati rezultate isključivo ako nema privilegovanih koji bez ikakvih posledica izbegavaju tu obavezu,*
12. *Treba uvesti transparentnu kontrolu uplate poreza i doprinosa na plate i kažnjavanje u slučaju neizmirenja duga u propisanim rokovima. Možemo samo da nashutimo koji veliki poreski obveznici već godinama ne ispunjavaju svoje obaveze.*
13. *Tu je, takođe, ne manje važna i kontrola neregistrovanih pravnih i fizičkih lica koja se bave sezonskim poslovima.*

ZAKLJUČAK

Raširenost sive ekonomije pogoduje i širenju „crne“ ekonomije, odnosno širenju zabranjenih oblika poslovne aktivnosti i konstituisanju mafije kao svojevrsnog menadžerskog sloja koji upravlja sivom i crnom ekonomijom. Kratkoročno, siva ekonomija može pove-

čati konkurentnost nelegalnog sektora privrede u odnosu na legalni sektor privrede. Dugoročno, siva ekonomija vodi ka neracionalnoj upotrebi resursa.

Siva ekonomija *dugoročno ima katastrofalne posledice po opšti napredak zemlje.* Pored toga što stvara ozbiljan manjak u javnim finansijama, ona proizvodi i novo zaduživanje, a time bitno pogoršava makroekonomske parametre, koji su u našoj situaciji od izuzetne važnosti. Budžetski problemi, ali i naš spoljni dug, bili bi manji kada bi se siva prevela u legalnu ekonomiju.

Zbog ilegalnog poslovanja, siva ekonomija nema pristup podsticajnim merama vlade, razvojnim kreditima, stručnoj pomoći profesionalnih asocijacija, privrednim i trgovinskim komorama i slično, tako da je neefikasna u obezbeđivanju razvoja, primeni moderne tehnologije i znanja. Upravo zbog ovakvih slabosti, pridaje se veliki značaj borbi protiv sive ekonomije. Umeće te borbe sastoji se u izgradnji institucija koje će biti sposobne da građane i preduzeća stimulišu da svoju ekonomsku aktivnost obavljaju u formalnom sektoru.

Država mora ukloniti svoje barijere prelaska sive ekonomije iz neformalnog u formalni sektor. Vlasti treba da stimulišu građane i preduzeća da više posluju u formalnom sektoru ekonomije, te na taj način koriste niz prednosti po ekonomski sistem koje ne postoje u sektoru sive ekonomije. Tek tada država stiče pravo da primenjuje sankcije za dalje zadržavanje te delatnosti u sivom sektoru. U protivnom, ako država primeni sankcije i zadrži teške uslove privređivanja u formalnom sektoru privrede, posledica će biti gušenje razvoja mnogih delatnosti.

LITERATURA:

1. Đukić, P., (2010) Globalna i nacionalna ekonomska kriza – izazov za reforme i održivi rast ekonomije, „Škola biznisa“, br. 1/20
2. Đurić, Z., (2003) Siva ekonomija i korupcija- kao globalni problem, Univerzitet u Prištini, Ekonomski fakultet.
3. Feige, E. L., 1990. „Defining and Estimating Underground and Informal Economies: The New Institutional Economics Approach“. World Development, 18 (7).
4. Kosanović, R., (2011), Socijalno pravo, Beograd, 2011.
5. Portes, A., Castells, M. and Benton, L. A., 1989. The Informal Economy. Baltimore ; London: The Johns Hopkins Univeristy Press.
6. Tanzi, V., 1983. „The Underground Economy“. Finance and Development (December).
7. Thomas, J. J., 1992. Informal Economic Activity. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

GRAY ECONOMY-PLAGUE OR SOURCE OF SUSTENANCE IN TIME OF CRISIS

Zvezdan Đurić¹, Olivera Đurić²

¹Assistant professor, Belgrade business School, High school of professional studies in Belgrade, Serbia,
email: zvezdadj@open.telekom.rs

²Professor, Business College of Professional Studies, Blace, Serbia, email: zvezdadj@open.telekom.rs

Summary: *The gray is usually the story in a negative context, because of its existence, the state is losing part of the public revenue, though its existence, in terms of overall economic activity, is not useless. Business, which takes place in the gray economy is also, usually, a rational economic activity. So it's not a word about the harmful, useless or prohibited activities. As such, it has a number of positive effects on overall production, total consumption, employment resources, development of entrepreneurial initiatives, the development of innovation, social stability, standard of living, market stability and price. It can be said that in certain circumstances the gray economy is not evil, but a necessity that justified people an existence and a better life, and stressed that the formal sectors can learn from entrepreneurs from the gray zone.*

However, it would be wrong, because of the positive sides of the gray economy, to its negative side and there, especially the unnecessary action in its limitation. Underground economy is disastrous long-term consequences for a community. Her high level indicates a non-functioning systems in all dimensions, we show that the existence of the state and its institutions is unnecessary, and the value system of the community starts to come out of the box that has reached a civilized society. Hence, the shadow economy can be understood as a phenomenon that has positive aspects in the use of resources, easing social tensions and pressure the government to regulate the system which will be less underground economy, but it is, at the same time, a phenomenon that its actions and long-term expansion destroys all the state institutions and the system of values of a civilized society.

Key words: crisis, gray economy, moonlighting, income, illegal, existence.

JEL classification: A13 - Relation of Economics and social values;

A14 - Economic Sociology.

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

UČINCI POREZNE REFORME U REPUBLICI MAKEDONIJI NA FISKALNU IZDAŠNOST

Sejdefa Džafče¹, Temelko Risteski², Emrah Mihtaroski³

¹Docent, Univerzitet FON, Skoplje, gjsejdefa@yahoo.com

²Redovni profesor, Univerzitet FON, Skoplje, temelko_mkd@yahoo.com.

³Student posleddiplomskih studija na Pravnom fakultetu Univerziteta FON, Skoplje

Rezime: Ovaj rad ima za cilj da napravi analizu uticaja poreske reforme iz 2006 u Republici Makedoniji koje uključuju usvajanje Zakona o poreznom postupku i Zakona o Upravi javnih prihoda, kao i uvođenje ravnog poreza (flat tax) za porez na dohodak i porez na dobit, na fiskalnu izdašnost državnog budžeta. Navedena reforma poreskog sistema predstavlja reforma institucionalnog i administrativnog koncepta Poreske uprave koja ima za cilj pojednostavljivanje poreskog postupaka, uključujući flat tax kao potpora ovom konceptu. Analiza datih pitanja treba da odgovori na dilemu dali pomenuta reforma može omogućiti efikasno ostravljivanje fiskalne izdašnosti u cilju održavanja visokog nivoa stabilnosti državnog budžeta i koliko je presudna javna potrošnja u održavanju stabilnosti državnog budžeta.

Ključne reči: poreska reforma, fiskalna izdašnost, ravni porez, Republika Makedonija.

JEL klasifikacija: H29.

UVOD

Oporezivanje predstavlja jako osetljivo područje odnosa između države i njenih građana. Legitimitet poreznih zahteva proizlazi iz potrebe života ljudi u društvenoj zajednici. Finansiranje društvene zajednice se odvija preko oporezivanja zasnovanom na principima uzajamnosti i solidarnosti. Savremeno društvo jasno nameće pravila koja kreatori poreske politike treba da postave na visokoj poziciji prioriteta: umeran i transparentan porezni sistem, koji će omogućiti odgovornost države pred porezne obaveznike u vezi i načinu realizacije javne potrošnje. Pokraj ovih uslova oporezivanje treba da obezbedi i fiskalnu izdašnost koje je u funkciji neprečenog funkcionisanja državnog aparata.

Servisiranje tekovnih obaveza države, realizacija dugoročnih planova kao i ostala poteškoća u fazi finansiranja javne potrošnje predstavlja napor ne samo za države u razvoju već i za razvijene države u uslovima svetske ekonomske krize sa kojom se suočavamo u dva deset i prvom veku. Efikasna realizacija javne potrošnje je direktno determinisana nivou fiskalne izdašnošću države.

U ovoj prilici ćemo sagledati učinke uvođenja ravnog poreza u Republici Makedoniji na fiskalnu izdašnost kao i uticaj zakonskih rešenja u oblasti uvođenja i naplate poreza: Zakona o poreskom postupku, Zakona o Upravi javnih prihoda. Predmet interesa svakako su i dopunske mere tehničke prirode koji su propratni elementi uvođenja ravnog poreza.

POTREBE POJEDNOSTAVNJANJA PORESKOG SISTEMA REPUBLIKE MAKEDONIJE

Republika Makedonija je počela proces pojednostavljanja poreskog sistema preko donošenja posebnog Zakona o Upravi javnih prihoda i Zakona o poreskom postupku. Pre donošenja ovih zakonski rešenja ova materija je bila regulisana u jednom zakonskom rešenju.

Republika Makedonija je uvela ravni porez (Flat tax) 31.12. 2006 godinni za porez na dohod i porez na dobit. Prihvaćen je t.z. proporcionalni model sa jednom poreznom stopom poreza na dohodak i poreza na dobit kao i mnoštvom nestandardnih oslobođenja i olakšica. Aktuelna stopa poreza na dohodak i poreza na dobit je 10% (ova porezna stopa se odnosi i na kapitalne dohodke bez obzira na njihovu visinu).

Model ravnog poreza koji je prihvatila Republika Makedonija u osnovi teoretsko-metodološkog uporišta ne odražava Hall-Rabushkin model. U stvari Hall-Rabushkin model ravnog poreza dosledno ga nijedna zemlja ne primenjuje, osim Islanda (HANNES GISSURARSON, DANIEL J. MITCHELL, 2007), Slovačke (MARTIN CHREN, 2006) i Rumunije. Zemlje koje su ga uvele imali su prvenstveni cilj da zadrže nivo poreznih prihoda koji bi mogao da bude smanjen kao rezultata smanjivanja granične porezne stope. Stoga se broj naesandardnih olakšica smanjuje u korist standardnom ličnom odbitku.

Motive uvođenje ravnog poreza je pre svega zbog njegove jednostavnosti kao i zbog očekuvane rezultate ekonomske efikasnosti: smanjenje učinka supstitucije, tj. poticajan element niže, tj. konstantne granične porezne stope, kao na povećani radni napor stimuliran niskim porezskim izdatcima tako i na različite oblike štednje, no i smanjenje sive ekonomije. Za tranzicijske države jednostavniji poreski sistem i nisko poresko opterećenje pravi ih pogodne za biznis klimu koja će privući strane investicije.

Jedan od više razloga je i stvarni rast ekonomske aktivnosti, nisko poresko opterećenja stimuliše rad. Realno niska poreska stopa destimulišu poreznu evaziju, a samim tim dovodi do povećanih poreznih prihoda. Osnovna ideja sa kojom polaze države pri uvođenju ovog modela jeste balans koji se postiže: smanjivanjem porezne stope namaljuje se porezna evazija koja doprinosi povećanjem poreznih prihoda.

Slabost ravnog poreza jeste mogućnost efikasnog ostvarivanja fiskalne izdašnosti, za koji ćemo ovom prilikom razmotriti slučajeve Republike Makedonije.

Ali ono što je jako bitno za poresko pravo jeste narušavanje vertikalne pravednosti koji predstavlja fundamentalni princip poreskog prava, koji prouzrokuje ravni porez. Naime uzrok narušavanja vertikalne pravednosti poreskog sistema predstavlja jedna porezna stopa ravnog poreza. Dakle iako jedna poreska je formalno proporcionalna, ostavruje izvesnu regresiju kao rezultat egzistencijalnog minimum koji se ne oporezuje (ROSEN S. HARVEY, 1999). Sa porastom dohodka progresija je sve manja, zbog manjeg udela neo-

porezivanog dohodka na visoke dohodke. Ova karakteristika ravnog poreza dovodi u pitanje vertikalnu pravednost. Kombinacija indirektnog progresivnog sa direktnom progresijom preko porastom graničnih stopa je u funkciji vertikalne pravednosti. Ovo stanje odi u korist najvišim dohodovnim slojevima. Progresivnost se ostvaruje samo na početku za niže dohodke, da bi se održala progresivnost potrebno je povećati neoporezivan iznos na račun drugim nestandardnim olakšica. Ovo stanje najviše pogoduje kategoriju poreznih obaveznika sa srednjim primanjem (THE ECONOMIST, 2005: 33).

Problem jedne stope je osetila i Republika Makedonija. Narušen je fundamentalni princip vertikalne i horizontalne pravednosti koji je bio prihvaćen 1993. godine. Uzrok je jedna poreska stopa poreza na dohodak i poreza na dobit, kao i rešenja oko standardnih i drugih nestandardnih oslobođenja i olakšica. Standardno godišno lično oslobođenje sveukupnih primanja poreznih obaveznika iznosi 30.000 denara, kao i lično oslobođenje u iznosu od jedne dvanaesetine od plate ili penzije. Pokraj standardnih oslobođenja model predviđa i veliki broj nestandardnih oslobođivanja, koji su doprinesli do manipulaciju sistema od strane poreznih obaveznika. Na ovaj način ne može se postići željeni efekat izvesne progresije, porezni obaveznici sa najvišim primanjima su u najboljoj poziciji što direktno dolazi do zagroživanja principa jednakosti pred zakonom, uključujući i porezni zakon koji je proklamiran Ustavom RM. Postavlja se pitanje koliko Ustavni sud RM ima razvijenu praksu procenjivanja ustavnosti poteskih zakona zbog povrede principa jednakosti niz prizme principa sposobnosti plaćanja, kao što takva praksa uspešno funkcioniše u Njemačkoj, Francuskoj i Italiji.

U cilju nadminjivanja slabosti ravnog poreza u Republici Makedoniji bili su doneseni i druga zakonska rešenja koji su u prilog pojednostavljivanja postupka utvrđivanja i naplate poreza. U 2006-oj godini je ušao na snagu posebni Zakon o poreznom postupku i Zakon o Upravi javnih prihoda kao bazični zakoni postupka utvrđivanja i naplate poreza.

Zakon o poreskom postupku je pojednostavio postupak uvođenja, naplate i kontrole poreza kodifikacijom svih procenih normi u jedno zakonsko rešenje. Koncept pravnog regulisanja poreznog postupka, kao posebnog upravnog postupka, u stvari ide u prilog garanciji oživotvorenja principa zakonitosti i osiguranje procesnog položaja poreznih obaveznika. Pre donošenja Zakona o poreskom postupku porezni postupak u Republici Makedoniji nije predstavljao jedinstveni postupak, već zbir više vidova postupaka predviđenih u više zakonskih rešenja. Ovo stanje se odrazilo i na postupak uvođenja i naplate poreza čineći ga komplikovanim, nerazumnim, teškim za primenu, netransparentnim i sporim. Složeni karakter odnosa u samom postupku rezultira inertnošću, neefikašnošću, sklonosti na evaziju. Ovakav karakter odnosa ostavlja prostor za zloupotrebu kao od strane poreznog tela tako i od strane poreznih obaveznika.

Dobar porezni sistem se razvija na osnovu ekonomske efikasnosti, pravednosti, administrativne jednostavnosti, transparentnosti, fleksibilnosti i demokratičnosti u sprovođenju poreskih odluka (ALEKSANDRA HEINZER, 2005:119). Kodifikacijom procesnih normi postupak uvođenja i naplate poreza je pojednostavljen, izbegnuta je konfuznost procesnih normi, za porezne obaveznike su jasno predviđena prava i obaveze, i svakako jasno je potenciran javni interes koji treba da bude ostvaren prilikom sprovođenja postupka. Ovo zakonsko rešenje nadopunjuje jednostavnost kojom treba da se postigne uvođenje ravnog poreza.

U delu propratnih mehanizma koji su u funkciju i podršci sistema ravnog poreza jeste Zakon o Upravi javnih prihoda. Ovaj podvig je u funkciji kontinuirane modernizaciji javne uprave kao tajni zadatak svake demokratske zemlje (PUSIĆ EUGEN, 2003:1-22). Uprava javnih prihoda u makedonskom pravnom sistemu je nosilac fiskalne politike, kao i aktivni činitelj porezne politike kome je dodeljeni zadatak povećanja poresnih prihoda zemlje, kao i veća fiskalna izdašnost poreznog sistema, preko mogućnosti kreiranja poreske politike. Novi zakon treba da doprinese efikasnost i efektivnost Uprave javnih prihoda, veća poresna disciplina, kao i da spreči mogućnosti korupcije poresnih službenika.

Jako bitne se aktuelne izmene, iz 2010-te godine, Zakona o Upravi javnih prihoda (SLUŽBEN VESNIK NA REPUBLIKA MAKEDONIJA, BR. 145) i Zakonu o poreskom postupku (SLUŽBEN VESNIK NA REPUBLIKA MAKEDONIJA, BR. 145) u kome se povećane ingerencije Uprave javnih prihoda. Uprava javnih prihoda u saglasnosti sa aktuelnim izmenama ja sada nadležna za naplate potraživanja dužnika države: radi se dakle o novčanim kaznama građana i pravnih lica za prekršoke; sudska i upravna rešenja sporova koji su završile u korist države; kao i naplate radiodifuzne takse. Aktuelne izmene Zakona o poreskom postupku, Upravi javnih prihoda daju ovlašćenja za sprovođenje prekršočnog postupka i izricanja prekršočnih sankcija za prekršoke predviđenim u Zakonu o poreskom postupku, Zakonu o porezu na dobit, Zakonu o personalnom porezu na dohodak, Zakonu o porezu na dodatnu vrednost, Zakonu o registrovanju gotovinskih plaćanja, i Zakonu o igri na sreću i zabavne igre.

Na ovaj način sa ovako jasnim i velikim ingerencijama Uprava javnih prihoda u Republici Makedoniji igra važnu ulogu realizacije poreske politike države, uključujući i stepen realizacije postupka uvođenja i naplatu poreza. Na ovom planu je svakako za pozdravljanje borba protiv evazije poreza koja se efikasno sprovodi u Republici Makedoniji zahvaljujući naporu koji ulaže Uprava javnih prihoda.

U delu tehničkih mera su formiranje Direkcije za velike porezne obaveznike koja od 2011 broji 260 članova. U okviru Direkcije formirana je služba elektronskih poreskih usluga koja obezbeđuje elektronsku poresku evidenciju. Za novo registrirana trgovska društva je uspostavljen centralni registar za obezbeđivanje jedinstvenog poreskog broja, preko jednošalterskog sistema. Osnovan je novi centar za obradu podataka. Formirani su pet regionalne direkcije, osam lokalnih jedinica, kao i 72 novih poresnih prijemnih punktova. Pojačana je borba protiv porezne evazije, povrat poreza kao i integralni sistem naplate socijalnih pridoznosa i poreza na dohodak.

Jednostavniji porezni postupak, kompjuterizacija Uprave javnih prihoda, bolja komunikacija sa poreskim obaveznicima i niže stope predviđene ravnim porezom je omogućila povećanje broj registrovanih poresnih obaveznika. Ovo stanje je rezultiralo poboljšanom naolatom i povećanju poresnih prihoda. Moramo napomenuti i vladinu propaganda na ovom planu kao i inicijativu za jačanje poreskog morala.

U svim izveštajima Evropske Komisije (EVROPSKA KOMISIJA, 2007,2008,2009,2010,2011) pozdravljeno je prestrukturiranje Uprave javnih prihoda. Poboljšana je implementacija poreskog zakonodavstva, borbe protiv poreske evazije, kao i implementacija strategije o poreskoj kontroli.

STANJE FISKALNE IZDAŠNOSTI U REPUBLICI MAKEDONIJI

Analiza relevantnih pokazatelja preko ukupno budžetskih prihoda i rashoda pokazuje rezultate navedene reforme kao i njihov uticaj na fiskalnu izdašnost zemlje:

Tabela 1. Analiza fiskalne izdašnosti u Republici Makedoniji

U milionima Denara	Prihodi	Prihodi od Poreza	Rashodi	Suficit/Deficit
	1		2	3=1-2
2005	100.877	55.985	100.219	658
2006	104.044	59.774	105.744	-1.700
2007	119.608	69.761	117.455	2.153
2008	136.411	76.854	140.222	-3.811
2009	128.498	71.023	139.393	-10.895
2010	132.150	73.753	142.692	-10.543
2011	137.166	78.910	148.649	-11.483
2010 K-1	29.521	16.186	33.625	-4.104
K-2	32.322	18.688	34.293	-1.972
K-3	36.134	19.405	36.644	-510
K-4	34.173	19.474	38.130	-3.957
2011 K-1	31.422	18.194	35.147	-3.725
K-2	36.040	19.557	40.042	-4.002
K-3	34.444	20.398	36.103	-1.659
K-4	35.258	20.761	37.350	-2.092
2012 K-1	31.798	18.427	36.328	-4.530
2012 I	10.352	6.295	11.781	-1.429
II	10.332	5.655	12.203	-1.871
III	11.114	6.477	12.344	-1.230
IV	13.714	6.777	13.603	111
V	10.332	5.589	11.332	-1.000

Izvor: Ministarstvo finansije Republike Makedonije, Bilten, juli 2012, Skopje, dostupno na: http://www.finance.gov.mk/files/u9/Bilten_maj_2012.pdf.

Analiza jasno pokazuje da uvođenje ravnog poreza, pojednostavljeni porezni postupak, poboljšani administrativni koncept Uprave javnih prihoda, jednošalterski sistem, i borba protiv porezne evazije kao propratni mehanizmi ekonomske politike su rezultirali poboljšanom naplatom poreza i većim poreznim prihodima. Stanje pre ove reforme pokazuje da iako je porezno opterećenje bilo znatno veće na kraju godine beležili smo manju naplatu poreza. Za ovo istraživanje u fokusu ćemo postaviti 2007-mu godinu kad jasno možemo videti rezultate reforme ravnog poreza i poreznog procesnog zakonodavstva u Republici Makedoniji (u fokusu će biti sve vrste poreza iako se ravni porez odnosi na porez na dohodak i porez na dobit iz razloga što reforma procesnog zakonodavstva se odnosi na sve tipove danaka). U 2007-oj godini ukupni prihodi centralnog budžeta porasli su za 21,0% u odnosu na isti period prošle godine, i iznose 22,8% BDP, poreski prihodi su porasli za 16,8% u odnosu na 2006-oj godini (Ministarstvo finansija Republike Makedonije, 2007:31-42). Stvarni rast BDP u 2006-oj godini iznosio je 5.0 % dok u 2007-oj beleži rast i iznosi 6.1%. Iako je preko poreske reforme obezbeđeno znatno više prihoda, ipak beležimo veoma visok budžetski deficit.

Tabela 2. Stanje stranih direktnih investicija

Period	Ukupno stranih direktnih investicija u RM	% u BDP
2003	100,4	2,4
2004	260,7	5,9
2005	77,2	1,6
2006	344,8	6,6
2007	506,0	8,5
2008	399,9	6,0
2009	144,9	2,2
2010	221,4	3,2
2011	303,5	/
2010 K-I	50,9	/
2011 K-I	170,7	/
2012 K-I	90,48	/

Izvor: Narodna banka Republike Makedonije, dostupno na:
http://www.finance.gov.mk/files/u9/Bilten_maj_2012.pdf.

Analiza pokazuje da stanje u pogledu stranih ulaganja nije ispunilo očekivane rezultate, čak što i beleži izvestan pad, iako u 2007-oj godini je zabeležen izvestan rast, ipak moramo potencirati da je stanje na ovom planu i to kako determinisano svetskom ekonomskom krizom čije posledice su najprisutne u ovo ekonomsku kategoriju.

Napredak Makedonije kao rezultat potencirane reforme je potencirala i Svetska banka u njenim izveštajima. Pre reforme porezno-procesnog zakonodavstva, za otvaranje novi biznis u Republici Makedoniji bilo je potrebno napraviti 13 administrativnih procedura u vremetravanju od 48 dana, dvojno više u sporedbi sa državama članica OECD-a, sa ukupnim trošocima od 230\$, po istraživanju Svetski banke i Međunarodne finansijske korporacije (<http://www.kapital.com.mk>)¹. Vremetravanje oko plaćanja poreza, makedoncima je bilo potrebno ukupno 96 časa.

Sedmogodišna studija t.z. „Doing Business“ Svetske banke, rangira Makedoniju kao treću po red državu reformator u svetu po Ruandu i Kirgistan. Posledni izveštaji „Doing Business“, (<http://www.voanews.com/macedonian/news/macedonia/Macedonian-Doing-Business-106706773.html>), Svetske banke 2011-te godine, od ukupno 183 država u svetu od Avganistana do Zimbabvea, Makedonija je na 38-mo mesto i je najbolje rangirana od država u region iako beleži pad za dve mesta u sporedbi sa prethodnim izveštajem. Iza nje su Slovenija, Bugarska, Turska, Albanija, Hrvatska, Srbija, Grčka.

U kategoriji „plaćanje poreza“ Makedonije je na 33-će mesto u svetu. U izveštaju je jasno navedeno da je država implementirala krupne reforme u porezni sistem poslednih nekoliko godina i da to radi već kontinuirano. Uprkos svetskoj ekonomskoj krizi broj registrovanih kompanija poraslo je na 16% u period 2008-2009-te godine. U poslednom izveštaju revizorske kuće Pricewaterhouse Kopers, Makedonije je peta u svetu po poreznom rejtingu. Kao i spored ukupnog rejtinga plaćanja poreza za 2011 je rangirana na visoko peto mesto. Za indeks „jednostavnost plaćanja poreza“ kotira na 33-to mesto, kao i 26-ta pozicija za potrebno vreme za plaćanja poreza i taksi.

ZAKLJUČAK

Aktuelna poresna reforma u Republici Makedoniji je poboljšala naplatu poreskih prihoda. No analize pokazuju i na visoki budžetski deficit. Ako su rashodi u 2005-oj godini bili 100.219.000 DEN, u 2011-oj godini iznose 148.649.000 DEN, što znači da se javna potrošnja povećala za 48.441.000 DEN ili 42,39%. Ili ako smo u 2005-oj godini imali budžetski suficit od 658.000 DEN, sada imamo budžetski deficit od 11.483.000 DEN. Fiskalna politika svake države može doprinesti makroekonomskoj stabilnosti nezaobilazivo u uslovima svetske krize: automacko smanjivanje vladine štednje i njeno povećanje za vreme ekonomskih podviga; kao i preko diskrecionih promena javne potrošnje i poreznih instrumenta da u cilju neutralizacije efekta ekonomske krize. Republika Makedonija uspešno je neutralizirala učinke ekonomske krize preko porezne politike i poreskih modela, iako Evropska komisija reagira na niska poreska opterećenja posebno u delu ditektnih poreza kao i niske stope akciza, i PDV-a.

Propust koji u nikom pogledu ne treba da se opravda jeste glomazna javna potrošnja. Rezultat veliokg budžetskog deficit jeste njegovo kumuliranje u javni dug. U Republici Makedoniji godina uz godinu se povećava negativni trend javnog duga. Ovu slabost treba da ublaži poreska reforma preko stimulisane štednje i reduciranje potrošnje što u stvari predstavlja najveća slabost ekonomske politike države. Stav Evropske unije je da potencijalne države članice mora da prilagode svoje uređenje na granično i domaće oporezivanje sa ciljem isporuke Uniji dovoljan iznos "sopstvenih sredstava" (carina i stope poljoprivrednih proizvoda) i delo prihoda PDV-a (SIGMA, br. 23: 150).

Poreska politika Republike Makedonije u pogledu fiskalne izdašnosti je na zadovoljavajućem nivou. Ovo stanje fiskalne izdašnosti nije zahvaljujući jedinstveno na niskim porezom stopama, ovu reformu nemožemo izolirati da posmatramo, bez da potenciramo važnost propratnim ekonomskim merama koje je Republika Makedonija uvela. Primer Makedonije možemo slobodno da sporedimo sa reformom u Rusiji. OECD je na stavu da je porast javnih prihoda Rusije više rezultat administrativne reforme nego niže poreske stope ravnog poreza koje je uvela 2011-te godine (OECD, No.13, 2006: 86- 90).

LITERATURA

1. Aleksandra Heinzer, Mednarodno sodelovanje v davčnih zadevah v Evropski uniji, Uprava, Letnik III, 1/2005, Ljubljana, 2005.
2. Evropska komisija, Izveštaj za napredokot na Republika Makedonija 2010, http://www.sep.gov.mk/content/Dokumenti/MK/EK_izvestaj_2010_mk.pdf.
3. Evropska komisija, Izveštaj za napredokot na Republika makedonija 2009, http://www.sep.gov.mk/content/Dokumenti/MK/EK_izvestaj_2009_mk.pdf.
4. Evropska komisija, Izveštaj za napredokot na Republika Makedonija 2008, KOM(2008)674, Brisel, 2008.
5. Evropska komisija, Izveštaj za napredokot na Republika Makedonija 2007, KOM(2008)663, Brisel, 2007.
6. Hannes Gissurarson, Daniel J. Mitchell, The Iceland Tax System Key features and lessons for Policy Makers, Prosperitas, A polisy Analysis from the Center for Freedom and Prosperity Foudation, Vol. VII, Issue V, August 2007. <http://www.freedomandprosperity.org/Papers/iceland/iceland.pdf>.
7. <http://www.kapital.com.mk>.
8. Macedonian-Doing-Biznis, <http://www.voanews.com/macedonian/news/macedonia/Macedonian-Doing-Business-106706773.html>.
9. Martin Chren, The Slovakian Tax System - Key Features and Lessons for Policy Makers, Prosperitas, A polisy Analysis from the Center for Freedom and Prosperity Foudation, Vol. VI, Issue VI, September 2006. <http://www.freedomandprosperity.org/Papers/slovakia/slovakia.pdf>.
10. Ministerstvo za finansii, Bilten, juli, Skopje, 2012.

11. Ministerstvo za finansii, Bilten, Skopje, 11/12, 2007.
12. OECD: Fundamental Reform of Personal Income Tax, OECD Tax Policy Studies No.13. Paris: OECD, 2006.
13. Pusić, Eugen, Modernizacija velikih europskih upravnih sustava, Modernizacija hrvatske uprave, Društveno veleučilište u Zagrebu, Zagreb, 2003.
14. Rosen, Harvey S.: Javne financije, Zagreb: Institut za javne financije, 1999.
15. SIGMA, Priprema državnih uprava za evropski administrativni prostor, SIGMA radovi: br. 23.
16. "The Economist print edition", April 14, 2005.
17. The Economist, 2005, br. 8443.
18. Zakon o izmeni i dopunama Zakona o Upravi za javnih prihoda, „Služben vesnik na Republika Makedonija“, br. 145.
19. Zakon za dopune Zakona o poreskom postupku, Služben vesnik na Republika Makedonija“, br. 145.

THE EFFECTS OF TAX REFORMS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA ON FISCAL CAPACITY

Sejdafa Džafče¹, Temelko Risteski², Emrah Mihtaroski³

¹Assistant professor, University FOM, Skopje, gjsejdafa@yahoo.com

²Full professor, University FOM, Skopje, temelko_mkd@yahoo.com.

³Student of master studies at the Faculty of law, University FOM, Skopje

Summary: *This paper aims to analyze the tax reforms of 2006 in the Republic of Macedonia which include the adoption of the Law on Tax Procedure and the Law on Public Revenue Office as well as the introduction of flat rate tax and their implications on fiscal capacity to supplement the state budget. The reform, integrated in all efforts, shall be examined as a reform of the institutional and administrative concept of tax authorities aiming to simplify the tax procedures, including flat tax as a support to this concept. The next issue to be thoroughly analyzed is whether fiscal capacity is sufficient to maintain a high level of stability of the state budget and how crucial is public consumption in maintaining budget stability.*

Key words: *Tax reforms, fiscal capacity, flat tax, Republic of Macedonia.*

JEL classification: *H29.*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

OBRAZOVANJE ZA VIRTUELNA ZANIMANJA

Bogdana Vujnović-Gligorić¹, Sane Jakupović², Sadik Bahtić³

¹Vanredni profesor, Panevropski univerzitet “Apeiron”, Banja Luka, BiH,
e-mail: bogdana-vujnovic@yahoo.com

²Docent, Panevropski univerzitet “Apeiron”, Banja Luka, BiH, e-mail: sanel.j@apeiron-uni.eu

³Docent, Univerzitet u Travniku, BiH, email: sadiksado.bahtic@hotmail.com

Rezime: Sa stvaranjem jedinstvenog poslovnog prostora i želje za sticanjem što većih profita izražen je interes za kvalitetnim kadrovima. Na globalnom tržištu ima dovoljno resursa i savremene tehnologije, ali je sve manje kadrova koji su pripremljeni za poslovanje na otvorenom tržištu. Zato nije ni čudo što se ovaj vijek naziva “vijekom znanja” u kojem će “globalni pasoš” dobijati inovativni kadrovi. I pored takve činjenice malo je urađeno na reformi nastavnog programa, tako da se nastava danas izvodi na sličan način kao što je to bilo na početku prošlog vijeka. Postojeće obrazovanje je više temeljeno na informacijama, a manje na činjenicama; umjesto tinskog rada stimuliše se pojedinačni rad; umjesto multimedijalnih lekcija primjenjuju se zastarjeli udžbenici i sl. Savremeni trendovi generišu nova zanimanja koja traže potpuno novi način obuke. Obrazovni sistem nije prilagođen novim strukturama u društvu i načinima na koje se danas stiču znanja. Naša zemlja će se vrlo brzo suočiti sa porastom tražnje za radnicima osposobljenim za virtuelna zanimanja. I dok se na realnom tržištu rada bude bilježio rast nezaposlenih, virtuelno tržište rada će vapiti za kadrovima. U radu su obrađene osnovne karakteristike virtuelne organizacije, virtuelna zanimanja koja će biti tražena u narednim godinama, kao i poželjni profil virtuelnih kadrova. Poseban akcenat je stavljen na obuku kadrova u skladu sa zahtjevima virtuelnog radnog mjesta. Cilj je inicirati projekte edukacije mladih ljudi i nezaposlenih lica u srednjim godinama za određena virtuelna zanimanja.

Ključne riječi: virtuelne organizacije, virtuelna zanimanja i virtuelni kadrovi.

JEL: I22 - Educational Finance

UVOD

Razvijene zemlje svijeta prednjače u oblasti organizovanja preduzetništva u odnosu na zemlje u razvoju, kakva je BiH. Razvoj preduzetničkog načina djelovanja u BiH otežava neadekvatno znanje, nastalo kao posljedica neusklađenosti obrazovnog sistema sa potrebama savremene prakse. Disbalans između ponude i potražnje kadrova se sve više usklađuje putem virtuelnih preduzeća. Virtuelna preduzeća su u mogućnosti da zadovolje pot-

rebe poslodavaca za obučanim kadrovima, koji se odmah mogu uključiti u radni proces. Obuka, koju prolaze virtualni kadrovi, osposobljava učesnika za sve zahtjeve budućeg radnog mjesta, tako da stečena znanja budu odmah primjenjiva u praksi. Stečena znanja omogućavaju osposobljenim kadrovima da osnuju preduzeće, razviju menadžerske vještine, vještine vođenja administrativnih i finansijskih poslova, steknu znanja iz oblasti marketinga, prodaje i sl. Obuka se vrši u virtualnim preduzećima. Obzirom da omogućavaju brzo i kvalitetno sticanje ključnih znanja i vještina za potrebe prakse, virtualna preduzeća postaju model poslovnog života.

U preduzetništvu BiH-e je osjetan nedostatak znanja i vještina. Virtualna preduzeća mogu vrlo efikasno amortizovati takav nedostatak. Zato je potrebno blagovremeno pokrenuti edukativne programe virtualnih preduzeća, namjenjene prvenstveno osnovnim i srednjim školama, nezaposlenim licima, a potom i poslodavcima koji tragaju za kvalitetnim kadrovima.

POJAM VIRTUELNE ORGANIZACIJE

Savremene komunikacione i informacione tehnologije dovele su do nastanka efikasnih i fleksibilnih organizacija, poznatih pod nazivom virtualne organizacije. Stvaranje virtualnih organizacija postala je nova tendencija, slična stvaranju multinacionalnih kompanija. Zahvaljujući prednostima razvijene komunikacione infrastrukture, virtualne organizacije usvajaju nove principe poslovanja, koji su efikasniji od tradicionalnih. Poslovanje se odvija bez direktnog kontakta učesnika u poslovanju i bez papirne dokumentacije (elektronsko poslovanje). Formiranje virtualnih preduzeća se vrši prema zakonskoj regulativi koja je važeća za stvarna preduzeća.

Zadnjih godina virtualne organizacije postaju realnost. Radi se o geografski dislociranim organizacijama koje su, u ostvarenju zajedničkih interesa, djelimično ili u cjelosti povezane pomoću informacionih i telekomunikacionih tehnologija. Virtualne organizacije se mogu organizovati:

- U kući, pri čemu zaposleni izvršavaju poslove uz pomoć tehničkih sredstava, shodno raspoloživom vremenu i dinamici posla,
- Satelitske kancelarije, tj kancelarije koje su udaljene od sjedišta, pri čemu zaposleni dijele radni prostor i štede vrijeme i troškove komuniciranja,
- Mobilne kancelarije, koje su zastupljen kod trgovačkih putnika,
- Telecentri, koji podrazumijevaju podjelu radnog prostora sa zaposlenim u drugim organizacijama.

Zahvaljujući virtualnim kancelarijama smanjuju se izvjesni troškovi, poput troškova putovanja, troškova poslovnog prostora, troškova izostanaka sa posla, a radnici mogu bolje organizovati radno vrijeme (koje je fleksibilno) i više se skoncentrisati na učinke posla. Na ovakve poslove se mogu angažovati kadrovi iz drugih regija koji su deficitarni na lokalnom području.

CILJEVI VIRTUELNE ORGANIZACIJE

Izlazak na otvoreno tržište je uslovio potrebu za inovativnijim načinom rada. Jak pritisak konkurencije inicirao je traganje za načinom poslovanja u kojem se može ostvariti veća produktivnost, kao i poboljšati kvalitet ponude [Bakingem, 2005:233]. Mnoge organizacije su spoznale neiskorištene potencijale u kadrovima, kao i potrebu za njihovim vještinama i sposobnostima. Takve tendencije su naprije uočene u kompanijama koje su zapošljavale mobilne radnike, poput trgovačkih putnika, revizora, konsultanata, serviseri, akvizitera i sl. Cilj je bio smanjiti troškove imovine koja se koristi u tradicionalnim kompanijama, troškovi radne snage koja je postajala sve skuplja u odnosu na cijenu rada na jeftinim istočnim tržištima, itd.

Virtuelna radna mjesta su donijela olakšanje, i za radnike, i za poslodavce. Zaposleni radnici podižu kvalitet svog života i kvalitet svog rada. Postignut je izvjestan balans između posla i privatnog života. Porodični zahtjevi se više ispunjavaju zahvaljujući ličnom ostvarenju i fleksibilnosti radnog mjesta. Radnici su rasterećeni problema u prevozu sa posla i na posao, smanjuje se neproduktivno vrijeme, smanjuju se troškovi goriva i njihov negativni uticaj na sredinu. Istovremeno se ostvaruju i koristi za poslodavca: povećanje produktivnosti i konkurentnosti kompanije i ostalih učesnika zajedničkog posla. Kompanije pokazuju veći interes za saradnjom na zajedničkom poslu, a sa ostvarenjem tog cilja prekida se i saradnja.

Partneri u zajedničkom poslu nude aktivnosti koje su najbolje (one u kojima su lideri) na putu sticanja konkurentske prednosti za određeni posao. Shodno postavljenom cilju partneri u virtuelnoj kompaniji dijele rizike poslovanja, profite i gubitke. Preduzeća u mreži mogu biti organizovana tako da u njihovom centru postoji centralna grupa koje definiše strategiju razvoja i osigurava operativnu podršku za frunkcionisanje mreže. U tom slučaju centralna grupa generiše idaju, a svi ostali poslovi oko istraživanja, razvoja proizvoda, distribucije i sl. su povjereni drugim kompanijama koje su u ugovornom odnosu. Struktura mreže se mijenja sa promjenom proizvodnog, odnosno uslužnog asortimana. Ovakva organizacija je fleksibilna jer preduzeća po potrebi ulaze, a po prestanku potrebe izlaze iz sastava mreže. Osnovni cilj ovakve organizacije je da se poluče sinergijski efekti u raspoloživim znanjima i resursima, iskoriste elementi procesa rada na najoptimalniji način, kao i da se postigne bolja iskoristivost tržišnih mogućnosti.

I pored toga što se pomoću virtuelne kompanije mogu lansirati novi proizvodi i osvojiti tržište, uvijek postoji opasnost da svaka od kompanija razvije proizvode koji će konkurišati zajedničkom. Najveći problem u radu virtuelne kompanije se ogleda u nedostatku menadžmenta, posebnih sposobnosti i vještina. Kod zaposlenih mora biti izražena samomotivacija i odgovornost, na čemu se temelji održivost velikih kompanija. Ukoliko nema te motivacije i odgovornosti, koja se u tradicionalnim organizacijama uspostavlja kroz kontrolu od strane lidera, onda izostaju i očekivani efekti [Đurić, 2010:22]. Mogući problem kod virtuelnih organizacija je upitan kontinuitet mjesečnih prihoda, što je najčešće i uslov kod zapošljavanja. Osim toga, ako ne postoji stabilna struktura i direktne komunikacije teško je zahtijevati posvećenost zaposlenih poslu kojim se bave. Prema virtuelnim povjericima skeptični su i kupci, posebno kada žele obezbijediti stabilnost u snabdijevanju.

VIRTUELNI KADROVI

Sa napretkom tehnologije mnoga zanimanja se mijenjaju. Takođe, budućnost će generisati nova zanimanja koje sada ne postoje, ali će u narednim godinama postati aktuelnost, kao što su [Info 24 sata, 2012, <http://www.24sata.info>]: „advokat za virtualne posjede i vlasništvo, organizator privatnog života, profesor za socijalizaciju i druženje sa prijateljima, majstor za popravljane vjetroturbina, dizajneri 3D avatara, psiholog za biljke, ali i vrlo traženi nanodoktori koji će se u medicini budućnosti koristiti nanotehnologijom”. Povećaće se interes za uslugama školovanja djece kod kuće, profesionalnih prijatelja, virtualnih advokata, virtualnih mentora, urbanih agronoma, psihoterapeuta za smrt, virtualnih matičara i sl. Promocija seoskog turizma i kupoprodaja robe postaju poželjna Internet zanimanja, kako bi se smanjile prodajne cijene. Internet bi u narednim decenijama mogao postati “radno mjesto” za veliki broj građana. Nezaposleni kadrovi sa tržišta rada bi ovo trebali prepoznati i ulagati u svoju prekvalifikaciju.

Britanska kompanija Fast Future je na zahtjev vlade obavila istraživanja o najtraženijim zanimanjima u narednih 20 godina i utvrdila da su to sljedeća zanimanja [Blog: Nađi posao, 2012: <http://www.kakonaciposao.blogger.hr>]:

- Pravnici koji će se baviti virtualnim pravom,
- Stručnjaci iz oblasti nano-medicine,
- Poslovi sa klimatskim promjenama,
- Rad sa starijom populacijom,
- Psiholozi za virtualno neprilagođene osobe,
- Lični brend menadžeri (koji će stvarati imidž za pojedince),
- Zaštitari okoline,
- Gradski farmeri,
- Hirurzi za poboljšanje pamćenja,
- Stručnjaci za kvalitet života stanovništva (radi produženja života),
- Svemirski turistički vodiči, itd.

Shodno predviđenim tendovima u razvoju novih zanimanja potrebno je pripremiti mlade ljude da stiču nova znanja i vještine za buduća tržišta rada.

ULOGA I ZNAČAJ OBUKE ZA VIRTUELNA PREDUZEĆA

Vrlo efikasan model obuke za virtualna zanimanja predstavlja učenja kroz rad, odnosno kroz iskustveno-interaktivni pristup u radu sa kandidatima. Kandidati kroz različite oblike radionica, primjere iz prakse, diskusije, timski rad, prezentacije, igre uloga, simuliraju proces rada, od osnivanja preduzeća, izrade poslovnog plana, prijema kadrova, do formiranja službi, kao što su: služba prodaje, nabavke, finansija i računovodstva, marketinga, kadrova i sl. Kandidati moraju posjedovati određena informatička znanja, kao i znanje engleskog jezika. Tokom trajanja obuke stiču se i razvijaju određene individualne osobine, kao što su: samopouzdanje, kreativnost, samostalnost, komunikativnost, samoinicijativnost i sl. [Tudor, 2008:265-278].

U virtualnom preduzeću znanje se stiče i kroz učenje na greškama, što smanjuje broj grešaka kod odlučivanja u realnom svijetu. U razvijenim zemljama, česta je praksa da se prilikom zapošljavanja kao jedan od kriterijuma navodi da je kandidat prošao obuku u virtu-

elnom preduzeću. To predstavlja garanciju da se radi o kvalitetnom kadru [Zavod za zapošljavanje Crne Gore, 2011:62-66].

VIRTUELNO ZAPOSŁJAVANJE

U skladu sa razvojem virtuelnih zanimanja prijem i selekcija kadrova se vrši putem intervjua koji se organizuju preko kompjutera, tzv. virtuelni intervjui. Uz pomoć web kamere i alata za videokonferencije (Skyp i sl.) intervju sa poslodavcem se mogu održati putem kompjutera.

U takvim intervjuima je potrebno obratiti pažnja na korisničko ime koje, u poslovne svrhe, mora biti formulisano u vidu imena i prezimena. Takođe, važan je način odijevanja kao i uređenost prostora u kojem je smješten kompjuter. Prije održavanja intervjua potrebno je izvršiti kontrolu funkcionisanja opreme, kako bi slika i glas bili kristalno jasni.

Umjesto pisanog CV-a sve je raširenije predstavljanje poslodavcu pomoću video-CV-a. Prednost takvog predstavljanja je u tome što video materijal pruža mogućnost da se kandidat cjelovitije predstavi, počev od boje glasa, preko izgleda, retoričkih sposobnosti, pa sve do individualnih sposobnosti. Lična prezentacija i razgovor sa poslodavcem se može obaviti i putem sve aktuelnijih regionalnih virtuelnih sajmova karijere i znanja. Svrha ovakvih sajmova je da se omogući povezivanje poslodavaca i lica koja traže posao i tako doprinese povećanju zaposlenosti. Sajmovi su korisni i za lica koja tragaju za boljim zaposlenjem. Takva lica mogu pribaviti edukativne programe za profesionalno i lično usavršavanje potrebne kod ostvarenja karijere. Znači, pored informacija o zaposlenju kandidati mogu na sajmu dobiti korisne savjete vezano za online kurseve ili karijere.

Virtuelni sajmovi zapošljavanja predstavljaju veliki izazov u procesu online regrutacije. Poslodavci dolaze do kandidata koji nije prostorno, niti vremenski ograničen, a što povećava mobilnost radne snage u regiji. Osim toga, poslodavci se putem novog komunikacionog kanala mogu predstaviti na efikasniji način, pomoću video snimki, prezentacija, pdf brošura, ali i bolje upoznati kandidata kroz direktnu komunikaciju, putem online chat-a u realnom vremenu, iz vlastite kancelarije.

Takva organizacija sajma ne zahtijeva fizičku prisutnost, a i diskreciju kandidata je zagarantovana, obzirom na prisutnost radnih kolega iz postojeće firme. Pojava Interneta je olakšala proces regrutacije i selekcije radnika. Internet je smanjio obimnu administraciju oko prijema prijave, identifikacije potencijalnih kandidata, razgovora i sl., te smanjio troškove regrutovanja radnika [Uroš, 2010:10]. Prema istraživačkoj studiji SHRM (The Society for Human Resources Management) iz 2003.godine troškovi odabira radnika po klasičnom načinu iznose \$3295 po zaposlenom, u odnosu na troškove on line odabira koji iznose \$377 po zaposlenom.¹ To ukazuje na potrebu razvijanja i primjene on line odabira kadrova koji će uključiti marketing kampanje i najnovije interaktivne elektronske medije.

ZAKLJUČAK

Svaka kompanija nastoji optimizirati svoju kadrovsku strukturu po brojnosti, znanjima, sposobnostima i karakteristikama ličnosti primjerenim sadržaju posla i ciljevima orga-

¹ <http://www.mojtim.com/hr-clanci/Regrutacija-i-odabir-novih-radnika/Virtuelni-sajam-zaposljavanja-revolucionarno-nov-nacin-regrutacije/95> (14.04.12.)

nizacije. Savremeni uslovi poslovanja zahtijevaju od zaposlenih, umjesto fizičke snage, operativnih znanje i poslušnosti, potpuno nove karakteristike, nao npr.: tehničku i stručnu osposobljenost, kreativnost, inovativnost visoku motivisanost. Postojeći sistem obrazovanja nije u stanju ponuditi traženi kvalitet kadrova, tako da se zadnjih godina povećava broj projekata za obuku kadrova za virtualna preduzeća. U virtualnom preduzeću se stiču teorijska i praktična znanja koja se brzo mogu implementirati u praksu i koja, zahvaljujući virtualnom testiranju, smanjuju broj pogrešaka u realnom poslu. Budućnost generiše potpuno nova zanimanja za virtualna preduzeća i ukoliko se na vrijeme ne spoznaju takvi trendovi i ne uključe mladi ljudi u sticanje znanja primjerenim tim trendovima, povećavaće se broj nezaposlenih na stvarnom tržištu rada, a ispuštati šanse na virtualnom tržištu rada.

LITERATURA

1. Bakingem, M. I Kofman, K., Zaboravite pravila, Algoritam. Zemun, 2005.g.
2. Đurić, Z., Menadžment porodičnog biznisa, Beogradska poslovna škola, Beograd, 2010.g.
3. Tudor, G., Menadžerska učinkovitost 360⁰, M.E.P. d.o.o. Zagreb, 2008.
4. Uroš, Tamara, Elektronsko bankarstvo, Beogradska poslovna škola, Beograd, 2010.
5. Zavod za zapošljavanje Crne Gore, Tržište rada br.7, stručni časopis, Podgorica, 2011.g.
6. <http://www.mojtim.com/hr-clanci/Regrutacija-i-odabir-novih-radnika/Virtualni-sajam-zapostljavanja-revolucionarno-nov-nacin-regrutacije/95> (14.04.12.)
7. <http://www.24sata.info/zabava/zanimljivosti/83714-Poslovi-buducnosti-Virtualni-advokat-profesionalni-prijatelj.html> (12.04.12.)
8. <http://www.kakonaciposao.blogger.hr/post/cime-cemo-se-baviti-u-2030-godini/2918728.aspx> (15.04.12.)

EDUCATION FOR VIRTUAL PROFESSIONS

Bogdana Vujnović-Gligorić¹, Sanel Jakupović², Sadik Bahtić³

¹Professor, Pan-European University "Apeiron", Banja Luka, BiH, e-mail: bogdana-vujnovic@yahoo.com

²Assistant professor, Pan-European University "Apeiron", Banja Luka, BiH, e-mail: sanel.j@apeiron-uni.eu

³Assistant professor, University in Travnik, BiH, email: sadiksado.bahtic@hotmail.com

Summary: *With the creation of unique office space and the desire to acquire higher profits, an interest in quality personnel is expressed. The global market has enough resources and modern technology, but less staff who are prepared to do business in the open market. It's no wonder that this life is called "a life of knowledge" in which "global passport" will receive only innovative staff. Despite these facts there is little done to reform the teaching program, so that teaching is now done in a similar way as it was at the beginning of last century. Existing education is based more on information and less on facts; instead of stimulating teamwork the individual work is stimulated, instead of multimedia lessons outdated textbooks are applied, etc. Current trends generate new jobs that require a completely new way of training. The education system is not adapted to the new structures in society and the ways in which today people acquire knowledge. Our country will soon be faced with increasing demand for skilled workers in virtual occupations. And while the real labor market is recorded growth of unemployment, labor market would virtually cry out for staff.*

In this paper we analyzed the characteristics of virtual organizations, virtual jobs that will be required in future years, as well as the desired profile of virtual employees. Special emphasis is placed on training personnel in accordance with the requirements of the virtual workplace. The goal is to initiate projects and education of young people unemployed in middle years for certain virtual occupation.

Key words: *virtual organizations, virtual jobs and virtual scenes.*

JEL classification: *I22 - Educational Finance*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidisciplinary & Virtual Studies
Banja Luka

OCENA RIZIČNOSTI BIZNISA U TURBULENTNOM PRIVREĐIVANJU

Zorka Grandov¹, Verica Jovanović², Mileta Radojević³

¹Redovni profesor, Univerzitet Privredna akademija, FIMEK, Novi Sad, Srbija, zgrandov@hotmail.com

²Magistar ekonomije, Ekonomsko-menadžerska škola, Pančevo, ekomen@madnet.rs

³Magistar ekonomije, Gradsko saobraćajno preduzeće „Beograd”

Rezime: Prema savremenoj teoriji, svaki plan biznisa privrednog subjekta s razlogom se mora oceniti sa aspekta njegove otpornosti na očekivani tržišni rizik u obuhvaćenom planskom periodu. Prema dosadašnjoj ekonomskoj teoriji ocena rizičnosti biznisa vrši se izračunavanjem i interpretiranjem bitnih pokazatelja kojima se ne uvažava prilagodljivost biznisa mogućim tržišnim promenama. Ovakav pristup gubi na pouzdanosti naročito u tekućim uslovima kriznog privređivanja čija primena ima krupne negativne posledice na razvoj privrednih subjekata. Upravo zato se u svetu poslednjih godina pokušava unaprediti navedeni način ocene rizičnosti biznisa, pri čemu se prvenstveno nude razni modeli parcijalnog karaktera. Radi doprinosa rešavanju ovog krupnog razvojnog problema, u ovom radu se izlažu rezultati jednog empirijskog istraživanja zasnovanog na integralnom uvažavanju prilagodljivosti planiranog biznisa očekivanom riziku na ciljnom tržištu, koji je u praksi dao veoma pozitivne rezultate.

Ključne reči: biznis, planiranje, promene, rizik, turbulentnost, tržište.

Jel klasifikacija: O21, O22.

UVOD

U aktuelnoj teoriji planiranja biznisa nezaobilazni i ujedno eliminatorni faktor prihvatljivosti konkretnog biznisa plana čini ocena rizika njegove primene. Ta teorija je organski deo opšte teorije rizika koja je konkretizovana na rizičnost poslovanja privrednih subjekata u određenim opštim uslovima privređivanja. Unutar toga, rizik čini mogućnost budućih negativnih kretanja na ciljnom tržištu čemu su izloženi svi tržišni akteri, a rizičnost je otpornost konkretnog biznisa na dejstvo tog kretanja. Ona se zato svodi na utvrđivanje otpornosti planiranog biznisa na mogući rizik, tj. na moguću pojavu negativnih kretanja na ciljnom tržištu prodaje i nabavke u planskom periodu (Mark, Carey i Rene Stulz, 2005). U tu svrhu planska teorija nudi krute pasivne (statične) modele planiranja biznisa i na toj osnovi zasnovane ocene njegove rizičnosti, što se može primeniti u uslovima stabilnog tržišnog privređivanja.

Međutim, u tekućoj svetskoj ekonomskoj krizi, planeri biznisa su zapazili da u takvim opštim uslovima privređivanja navedeni način izrade i ocene rizičnosti biznisa, kao pasivan, ne daje pouzdane rezultate - što veoma negativno utiče na razvoj sve većeg broja privrednih subjekata. U cilju prevazilaženja ovog problema poslednjih godina se u svetu nude razni poboljšani modeli izrade i ocene rizičnosti biznisa koji u osnovi imaju parcijalni karakter, budući da se njima celovito ne obuhvata faktor prilagodljivosti planiranog biznisa budućim promenama na ciljnom tržištu. Ovaj problem još više dolazi do izražaja s obzirom na očekivanje da će buduće privređivanje u svetu imati turbulentni karakter, jer će se u njemu ubrzano smenjivati pojave manjih ili većih regionalnih i širih ekonomskih kriza.

Radi doprinosa rešavanju ovog krupnog razvojnog problema u ovom radu je projektovan novi, aktivni (dinamički) način planiranja i ocene rizičnosti biznisa u kome se integralno uvažava prilagodljivost planiranog biznisa tržišnim promenama. On je identifikovan na osnovu istraživanja realizovanog u periodu od 2008. do 2011. godine. Unutar toga, istraživački problem je formulisan pitanjem: kako podići efikasnost ocene rizičnosti biznisa u uslovima turbulentnog privređivanja. Shodno tome, predmetom ovog istraživanja bilo je obuhvaćeno 20 menadžera raznih firmi iz Srbije kojima su autori ovog rada pomagali u pripremi njihovih kreditno zasnovanih biznis planova. Vodilju ovog istraživanja činila je postavljena istraživačka hipoteza, po kojoj: „novi biznis može biti uspešan ako se aktivno planira i ako se zatim u ocenu rizika uključi faktor njegove prilagodljivosti tržišnim promenama čije su komponente: razvojna kompetentnost menadžmenta, univerzalnost korišćenja osnovnih sredstava i radna elastičnost zaposlenih“. Na osnovu toga, pre planiranja biznisa, istraživači su obuhvaćene menadžere uputili u potrebu zamene pasivnog sa aktivnim načinom izrade konkretnih biznis planova, gde prvi način podrazumeva kruto vezivanje poslovnih faktora za odabrani biznis, a kod drugog se ti faktori elastično projektuju u odnosu na odabrani biznis. Ovome treba dodati da su kod svih tih biznis planova ocene rizičnosti biznisa izvršene na aktivan način i da su u njihovoj primeni u osnovi ostvareni pozitivni rezultati. Tako dobijeni istraživački rezultati su strukturirani u naredne segmente rada: razmatranje turbulentnog privređivanja i rizika, zatim na prikaz načina ocene rizičnosti biznisa, kao i na uporednu analizu primene načina ocene rizika.

TURBULENTNO PRIVREĐIVANJE I PRATEĆI RIZIK

Pojava i trajanje tekuće svetske ekonomske krize praktično predstavlja logičan nastavak mnoštva ranijih većih ili manjih međunarodnih ekonomskih kriza koje su se sve češće pojavljivale počevši od druge polovine XX veka (Isak, Adižes, 2009). Pažljiva analiza toga pokazala je da njih izazivaju dva komplementarna faktora. Prvi faktor se odnosi na sve intenzivniju primenu novih naučno-tehnoloških dostignuća, čime novi proizvodi potiskuju postojeće i istovremeno uzrokuju sve radikalnije promene na svim svetskim tržištima. Drugi faktor čine nepomirljivi ekonomski interesi današnjih država, koji posledično utiču na menjanje ponude na nacionalnom i međunarodnom tržištu prodaje. Naravno, u takvom odnosu razvijene zemlje imaju vodeću ulogu, dok ostale zemlje pokušavaju da zauzmu što bolje mesto u međunarodnoj podeli rada i na svetskom tržištu prodaje. Razume se, ovakav svetski ekonomski poredak je današnja realnost i on je u primeni generisao

sve dosadašnje regionalne i svetske ekonomske krize. Izlaz iz toga očigledno je veoma dug i težak i on podrazumeva izgradnju nove svetske realnosti u kojoj će doći do demopolizacije u vođenju svetske ekonomije i politike (Džon Ralston Sol, 2011).

Iz tih razloga sasvim je očigledno da će sadašnju svetsku ekonomsku krizu u budućnosti zamenjivati pojava manjih ili većih regionalnih i širih kriza, što se sve zajedno svodi na očekivan nastavak turbulentnog, tj. nemirnog nacionalnog i svetskog privređivanja. Zato se, s razlogom, može konstatovati da će tekuće turbulentno privređivanje verovatno veoma dugo trajati. Po svom karakteru, turbulentno privređivanje uzrokuje pojavu pojačanog rizika na svim svetskim tržištima. Ovo zbog toga što takvo privređivanje dovodi do pomenutih sve bržih i radikalnijih tržišnih promena koje zahtevaju da im se prilagođavaju sve vrste privrednih subjekata. Upravo zato privredni subjekti, naročito u manje razvijenim zemljama, taj ključni faktor moraju uzeti u obzir prvenstveno pri projektovanju svog budućeg biznisa i oceni njegove rizičnosti.

NAČINI OCENE RIZIČNOSTI BIZNISA

Aktuelna planska teorija u osnovi nudi pasivni (statički) način ocene rizičnosti planiranog biznisa. On se svodi na izračunavanje i interpretiranje dva ključna pokazatelja planiranog biznisa - praga rentabilnosti i umanjene stope rentabilnosti. U tome se zanemaruje prilagodljivost planiranog biznisa mogućim tržišnim promenama, što veoma negativno utiče na budući rad privrednih subjekata koji primenjuju takve biznis planove. Zbog toga, se poslednjih godina kako je ranije istaknuto, intenziviraju naponi za identifikovanje novog načina ocene rizika biznisa koji će uzeti u obzir zahteve tekućeg turbulentnog privređivanja. Ovi naponi su doveli do predlaganja raznih rešenja koja prvenstveno parcijalno uzimaju u obzir potrebu da plan biznisa u primeni bude prilagodljiv budućim tržišnim promenama i da se taj faktor uzme u obzir prilikom ocene rizika tako planiranog biznisa (Joel, Bessis, 2002; Verica, Jovanović, 2008). U tome se naročito ističu pokušaji podizanja otpornosti finansijskih institucija na uvećani krizni rizik. Zato se ova traganja svode na identifikaciju novog načina planiranja i ocene rizičnosti biznisa koji se, nasuprot pasivnog, može nazvati aktivnim (dinamičkim) načinom.

U funkciji toga, izvršeno istraživanje zasnivalo se na elastičnom planiranju biznisa (Karl, Olson, 2002) i posledičnom utvrđivanju integralnog koeficijenta njegove prilagodljivosti tržišnim promenama, kojim se koriguju rezultati pasivnog načina ocena rizičnosti planiranog biznisa. Reč je o tome što se projektovanim iznosom tog koeficijenta integralno izražava stabilizaciono dejstvo tri komplementarna faktora planiranog biznisa: razvojna kompetentnost menadžmenta, univerzalnost primene planiranih osnovnih sredstava i adaptabilnost zaposlenih na zahteve izmenjenog biznisa. Taj novi način izrade i ocene rizičnosti planova biznisa je originalan i on je u primeni dao veoma dobre rezultate. S obzirom na to, naspram pomenutog pasivnog, može se konstatovati da je time identifikovan i aktivan način ocene rizičnosti planiranog biznisa. Termin „aktivan“ odabran je zato što se njime simbolizuje suprotnost u odnosu na pasivno ocenjivanje rizika biznisa i što se time podvlači respektovanje privredne krize. Ova dva načina ocene rizičnosti biznisa imaju određene podudarnosti i razlike.

Kada je reč o podudarnosti, nju čini korišćenje istih pokazatelja rizičnosti planiranog biznisa, tj. praga rentabilnosti i umanjene stope rentabilnosti. Nasuprot tome, razlika između

ovih načina ocene rizičnosti biznisa se pojavljuje u strukturama korišćenih obrazaca. Naime, kod pasivne ocene ne uzima se u obzir pomenuti koeficijent prilagođenosti biznisa tržišnim promenama, čime se smanjuje nivo otpornosti planiranog biznisa na tržišni rizik. Nasuprot tome, kod aktivne ocene taj koeficijent se koristi, što podiže otpornost razvojno usmerenog plana biznisa na tržišni rizik (Abrams, Rhonda, 2011). Naravno, uvažavanjem tog koeficijenta ne teži se veštačkom povećanju otpornosti biznisa na rizik, već on ima čvrstu podlogu s obzirom na to da se u ovom slučaju brinulo da planska rešenja budu prilagođena prevazilaženju negativnih tržišnih kretanja.

Upravo iz tih razloga se može konstatovati da je aktivan način ocene rizičnosti biznisa u uslovima turbulentnog privređivanja značajno pouzdaniji od pasivnog. Do ove konstatacije se došlo na osnovu rezultata navedenog empirijskog istraživanja, pa ostaje da se ona verifikuje u projektnoj praksi pre nego što se uključi u teoriju planiranja biznisa. Shodno tome, potrebno je konkretizovati načine pasivnog i aktivnog ocenjivanja rizičnosti planiranog biznisa u smislu korišćenja adekvatnih pokazatelja i uočavanja razlike među njima.

Kada je reč o pasivnoj oceni rizičnosti planiranog biznisa, koja ne uvažava njegovu prilagodljivost budućim tržišnim promenama, ona se po planskoj teoriji realizuje korišćenjem dva pokazatelja – praga rentabilnosti i umanjene stope rentabilnosti (Kosta, Miljković, 2000).

Pasivnim pragom rentabilnosti se dobija procentno iskazana tačka u kojoj će prihodi biti jednaki rashodima u odnosu na planirane prihode i rashode, čime se uočava procentni raspon između nulte tačke ostvarivanja dobiti u odnosu na planiranu dobit. Na taj način se praktično sagledava otpornost planiranog biznisa na mogući rizik (Stanišić, Milovan, Stanojević, Ljubiša, 2008). Matematički gledano, pasivni prag rentabilnosti (PRp) predstavlja odnos između planiranih fiksnih troškova (FT) i razlike između planiranih ukupnih prihoda (UP) i varijabilnih troškova (VT), odnosno:

$$PRp = \frac{FT}{UP - VT} * 100 < GPR = 90\%$$

pri čemu GPR predstavlja granični iznos praga rentabilnosti iznad kojeg se planirani biznis odbacuje kao suviše rizičan.

Pasivno umanjeno stopa rentabilnosti, koje se još naziva tzv. senzitivnom analizom, predstavlja izračunavanje stope rentabilnosti umanjene shodno mogućem negativnom dejstvu tržišta na planiranu neto dobit (usled procentualnog smanjenja ukupnog prihoda i povećanja ukupnih rashoda). Ponekad se ova stopa zamenjuje tzv. internom stopom rentabilnosti, pri čemu se dobijaju slični rezultati (Tihomir, Radovanović, Verica, Jovanović, 2011). Po tome, umanjena pasivna stopa rentabilnosti (URp) čini odnos između planirane neto dobiti (ND) i angažovanog ukupnog kapitala (UK), odnosno:

$$URp = \frac{ND}{UK} * Ku * 100 > GSR = 10\%$$

pri čemu: Ku čini koeficijent umanjeno stopa rentabilnosti koji u turbulentnom privređivanju iznosi Ku = 0,8 do 1,0 (što konkretno treba ekspertski odrediti); GSR se odnosi na iznos

diskontnog faktora koji ukazuje na prosek kamata na finansijskom tržištu (koji se u turbulentnom privređivanju danas kreće oko 10%).

Aktivni prag rentabilnosti (Pra) zapravo čini pasivni prag rentabilnosti korigovan sa koeficijentom prilagodljivosti planiranog biznisa mogućim tržišnim promenama u planskom periodu (Kp). Zato njegov obrazac ima sledeću formu:

$$PRa = \frac{PRp}{Kp} < GPR = 90\%$$

gde Kp predstavlja koeficijent prilagodljivosti planiranog biznisa mogućim tržišnim promenama u planskom periodu, s tom što njegova vrednost iznosi Kp = 1,0 do 1,2 (čiji precizniji iznos treba ekspertski odrediti).

Aktivno umanj enje stope rentabilnosti (URa) se svodi na korišćenje pasivnog načina korigovanog pomenutim koeficijentom prilagodljivosti planiranog biznisa tržišnim promenama (Kp), odnosno:

$$URa = URp * Kp > GSR = 10\%.$$

Po tome, razlika između pasivne i aktivne ocene rizičnosti planiranog biznisa proističe iz različitih načina planiranja biznisa – pasivnog i aktivnog. U prvom, pasivnom slučaju pri planiranju biznisa ne obraća se pažnja na njegovu prilagodljivost mogućim negativnim promenama na tržištu tokom planskog perioda. U drugom, aktivnom slučaju brine se da planirani biznis bude prilagodljiv mogućim tržišnim negativnostima, pa se uvažavanjem ove prilagodljivosti, koja se izražava navedenim koeficijentom, koriguju statički pokazatelji rizičnosti planiranog biznisa. To ujedno znači da aktivnim načinom, u odnosu na pasivni, s razlogom podiže otpornost planiranog biznisa na negativna tržišna kretanja posmatrana preko praga rentabilnosti i umanj ene stope rentabilnosti. Upravo to i čini ključni razlog zbog kojeg je aktivno planiranje biznisa i njegovo ocenjivanje sa aspekta rizičnosti u turbulentnom privređivanju značajno pouzdanije i efikasnije u odnosu na pasivan način.

PRIMENA NAČINA OCENE RIZIKA

Radi ilustrovanja prednosti aktivnog u odnosu na pasivni način planiranja biznisa i ocene njegove rizičnosti, uzeće se primer jedne fiktivne firme za koju je planirani biznis sačinjen na pasivni i aktivni način. Pri tome se podrazumeva da su između ova dva načina dobijeni isti iznosi pokazatelja u nekoj planskoj godini vezani za ocenu rizičnosti biznisa. Na primer: ukupni fiksni troškovi UF=100.000 evra, ukupni varijabilni troškovi UV = 340.000 evra, ukupan prihod UP = 540.000, neto dobit ND = 80.000 evra i ukupan angažovani kapital UK = 400.000 evra. Pri tome je na predlog planera, menadžment firme procenio da: koeficijent umanj enja ukupnog prihoda usled rizika može iznositi Ku=0,8 a da koeficijent prilagodljivosti planiranog biznisa s obzirom na primenjen aktivni način iznosi Kp=1,2.

Na osnovu toga rezultati pasivne ocene rizičnosti planiranog biznisa bi iznosili:

- za prag rentabilnosti -

$$PRp = \frac{FT}{UP - VT} * 100 = \frac{190.000}{540.000 - 340.000} * 100 = 95\% > GPR = 90\%$$

- za umanjenu stopu rentabilnosti -

$$URp = \frac{ND}{UK} * Ku * 100 = \frac{80.000}{400.000} * 0,8 * 100 = 16\% > GSR = 10\%.$$

S druge strane, rezultati aktivne ocene rizičnosti planiranog biznisa bi bili sledeći:

- za prag rentabilnosti -

$$PRa = \frac{PRp}{Kp} = \frac{95}{1,2} = 79,2\% < GPR = 90\%$$

- za umanjenu stopu rentabilnosti -

$$URa = URp * Kp = 16 * 1,2 = 19,2\% > GSR = 10\%.$$

Prema ovim ocenama sačinjeni biznis plan firme na pasivni način je neprihvatljiv zato što je njegov prag rentabilnosti veći od graničnog ($PRp > GPR$). Nasuprot tome, sačinjeni biznis plan iste firme na aktivni način je prihvatljiv jer su oba njegova pokazatelja rizika pozitivna ($PRa < GPR$, $URa > GSR$). Ovo najbolje ilustruje potrebu da se u turbulentnom privređivanju planiranje biznisa i ocena njegove rizičnosti vrše na aktivni način, tj. elastičnim determinisanjem bitnih poslovnih faktora u biznis planu i uvažavanjem toga u oceni rizičnosti planiranog biznisa.

ZAKLJUČAK

Izložena razmatranja ocene rizičnosti biznisa privrednih subjekata u uslovima aktuelnog turbulentnog privređivanja omogućuju izvođenje sledećih zaključaka:

- tekuće svetsko krizno privređivanje ne čini posebnu istorijsku novinu i ono je izraz poremećenih međunarodnih ekonomskih odnosa zasnovanih na dejstvu primene novih naučno-tehnoloških saznanja i neusklađenih ekonomskih interesa država u kojima vodeću ulogu imaju najrazvijenije zemlje. Ovi uzročnici krize i nadalje će delovati i njihovo dejstvo može slabiti samo procesom demonopolizacije u vođenju svetske ekonomije – koji će očigledno veoma dugo trajati. U takvoj opštoj situaciji logično je očekivati dalju pojavu raznih ekonomskih kriza koje će se smenjivati i koje uzrokuju nastavak turbulentnog privređivanja sa neodređenim vremenskim trajanjem;
- po svom karakteru, turbulentno privređivanje uzrokuje sve intenzivnije promene na svetskim tržištima prodaje i nabavke koje direktno podižu rizik poslovanja svih privrednih subjekata. Iz tih razloga treba istaći potrebu ocenjivanja rizika svakog planira-

nog biznisa, kako bi se time već u projektovanju napustio novi biznis koji je suviše rizičan. U tom smislu, za ocenu rizičnosti planiranog biznisa koriste se izračunavanje i interpretacija bitnih pokazatelja pasivnog karaktera koji ne odgovaraju zahtevima turbulentnog privređivanja;

- u cilju prevazilaženja tog krupnog problema, u ovom radu su prikazani rezultati realizovanog empirijskog istraživanja kojima je projektovan aktivni način ocene rizičnosti planiranog biznisa. On se zasniva na potrebi elastičnog prilagođavanja planiranog biznisa budućim tržišnim promenama u smislu uvažavanja razvojne kompetentnosti menadžmenta, univerzalnosti primene osnovnih sredstava i adaptibilnosti zaposlenih budućim promenama – s tim što taj faktor treba da se koristi i u ocenjivanju rizičnosti planiranog biznisa;
- istraživačka primena ovakvog aktivnog načina planiranja biznisa i zatim ocene njegovog rizika dala je dobre praktične rezultate, budući da se time otklanjaju glavni nedostaci dosadašnje prakse u toj oblasti. Naravno, da bi se ovim dopunila teorija izrade planova biznisa i ocene rizičnosti njihove primene, neophodno je da se ovi istraživački rezultati verifikuju istorodnim širim istraživanjem.

LITERATURA

1. Adižes, Isak, *Kako upravljati u vreme krize*, Asee, Novi Sad, 2009.
2. Bessis, Joel, A, *Risk Management in Banking*, John Wiley, Chichester, 2002.
3. Carey, Mark i Stulz, Rene, *The risks of financial institutions*, University of Chicago, Chicago, 2005.
4. Jovanović, Verica, *Planiranje biznisa*, Ekonomsko-menadžerska škola, Pančevo, 2008.
5. Miljković, Kosta, Priručnik za izradu i ocenu ekonomskog dela investicionih projekata, Poslovni biro, Beograd, 2000.
6. Olsson, Carl, *Risk Management in Emerging Markets*, Prentice Hall, New Jersey, 2002.
7. Radovanović, Tihomir, Jovanović, Verica, *Planiranje biznisa*, Naučno društvo za pravo i ekonomiju, Beograd, 2011.
8. Rhonda, Abrams, *Successful Business Plan*, RN Media, L.A., 2011.
9. Sol, Džon, Ralston, Propast globalizma i preoblikovanje sveta, Arhipelag, 2011.
10. Stanišić, Milovan, Stanojević, Ljubiša, *Evaluacija i rizik*, Univerzitet Singidunum, Beograd, 2008.

EVALUATION OF BUSINESS RISK IN THE TURBULENT ECONOMIC CONDITIONS

Zorka Grandov¹, Verica Jovanović², Mileta Radojević³

¹Full professor, Univesity "Business Academy", Faculty of Engineering Management and Economics, Novi Sad, Serbia, e-mail: zgrandov@hotmail.com

²Master of economics, School for economics and management, Pančevo, email: ekomen@madnet.rs

³Master of economics, The city transport company „Beograd”

Summary: According to the modern theory, every business plan of an economic subject should be estimated as far as its resistance to expected market risk during the planned period is concerned. So far evaluation of business risk in economic theory has been calculated and interpreted concerning essential indicators which do not esteem business adaptation to possible market changes. Such approach is not very reliable especially in current economic crisis and thus its application has huge negative consequences on the development of economic subjects. That is the reason for previously mentioned estimation of business risk to be improved in the world lately, and so there are different models of mainly partial character. As a contribution to the solution of this huge development problem, in this article the results of an empirical research based on complete esteem of planned business adaptation to expected risk at the target market are shown and they have had very positive results in practice.

Key words: business, plan, changes, risk, turbulence, market.

JEL classification: O21, O22.

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

KADROVI PO MJERI TRŽIŠTA

Sanel Jakupović¹, Bogdana Vujnović-Gligorić², Radenka Grgić³

¹Docent, Panevropski univerzitet “Apeiron”, Banja Luka, e-mail: sanel.j@apeiron-uni.eu

²Vanredni profesor, Panevropski univerzitet “Apeiron”, Banja Luka, e-mail: bogdana-vujnovic@yahoo.com

³Docent, Panevropski univerzitet “Apeiron”, Banja Luka, e-mail: radenka.g@apeiron-uni.eu

Rezime: Nedostaci obrazovnog sistema su prisutni na svim nivoima, a što potvrđuje loše stanje i konkurentnost naše privrede. Najveći nedostaci se ogledaju u neusklađenosti ponude i potražnje radne snage u pogledu zanimanja i profila. Osim toga izražen je loš kvalitet kadrova u odnosu na budžetska izdvajanja za obrazovanje, nekoordiniranost obrazovnog sistema, nekompetentnost kadrova u obrazovanju, itd. Konkurentno obrazovanje mora biti usklađeno sa tržištem rada, te fleksibilno kako bi se brzo moglo prilagoditi potrebama tog tržišta. Upravo to je predmet analize ovog rada. Veliki raskorak između stručnog obrazovanja i potreba tržišta rada zahtjeva od vlade mjere i mehanizme koji će “proizvesti” kadrove po mjeri tržišta i tako doprinijeti rastu ekonomije. U nastojanju da privuku najkvalitenije kadrove, vodeće firme utvrđuju kriterije za selekciju kadrova. Cilj je stvoriti podsticajno radno okruženje koje će biti u funkciji ostvarenja najboljih rezultata. Sada se postavlja pitanje: da li čekati mjere države ili se prilagoditi kriterijima kompanija, koje na putu postizanja visokih ciljeva nude i individualno usavršavanje primjereno potrebama tržišta rada? U radu su obrađeni osnovni uzroci nepovezanosti stručnog obrazovanja i tržišta rada. Ujedno je dat profil kadrova po mjeri tržišta, kao i mjerni instrumenti za ljudski potencijal.

Ključne riječi: stručno obrazovanje, tržište rada, selekcija stručnih kadrova.

JEL: I22 - Educational Finance

UVOD

Bez obzira na vrstu djelatnosti kojom se firma bavi, ciljevi su uvijek isti: ostvariti što veći profit na angažovana sredstva, povećati prihod, povećati cijenu akcija, konstantno uvećavati aktivu i sl. Način da se ostvare takvi ciljevi je izgradnja radnog okruženja koji privlači, usmjerava i zadržava kvalitetne i talentovane kadrove. Da bi se održala konkurentnost na globalnom tržištu sve više je potrebno da kompanije pronađu i zadrže vrhunske talente za svaku poziciju u kompaniji. Za takve radnike rezervisane su određene privilegije u kompaniji, počev od akcija na poklon do visokih otpremnina. Odabir kadrova i privlačenje najkvalitetnijih je postalo gorući problem kod zapošljavanja. Kompanije traže jed-

nostavan i precizan mjerni instrument za ocjenu sposobnosti kadrova prema kriterijima, kao i zadržavanja talentovanih ljudi. Sigurno je da bez pravih ljudi kompanija ne može stići do cilja. Optimiziranje ljudskih resursa se vrši pomoću brojnih tehnika i alata kako bi se precizno utvrdio poslovno/privatni komunikacijski profil zaposlenog. Cilj je da se izbjegne odabir neadekvatnih kadrova, odnosno preusmjeri i repositionira postojeći kadar.

POVEZIVANJE STRUČNOG OBRAZOVANJA I TRŽIŠTA RADA

Obrazovni sistem zemlje treba da omogući svakom pojedincu da razvije sistem znanja, vještine i kompetencije potrebne za doživotno učenje [Korjenić, 2007:17] i lični razvoj, kao i lakšu zapošljivost i sprečavanje socijalne isključenosti. Ovakav strateški cilj se može ostvariti povezivanjem stručnog obrazovanja sa ostalim vidovima obrazovanja u zemlji, radi približavanja stručnog obrazovanja tržištu rada. Iako u državi postoji deklarativna uređenost o neophodnosti povezivanja stručnog obrazovanja i tržišta rada, malo je učinjeno na razvijanju načina i metoda za usklađivanja stručnog obrazovanja sa potrebama tržišta rada kroz profile sektora. Stručno obrazovanje u savremenim uslovima mora dati odgovor na brojne izazove, poput, uvođenja novih tehnologija, razvoja ljudskih resursa koji mogu podići privredni rast, zapošljavanja, ostvarenja socijalnih ciljeva, i sl. Ono mora biti povezano sa individualnim potrebama svakog pojedinca, potrebama tržišta rada, visokog obrazovanja, a i društva u cjelini. Samo porast znanja i inovativnosti u društvu može ubrzati napredak. Da bi se osigurao takav razvoj stručnog obrazovanja potrebno je odrediti mehanizme koji omogućavaju da sistem brzo reaguje na zahtjeve tržišta koji se stalno mijenjaju. Takođe, stručna obrazovna ponuda mora biti usklađena sa viskim obrazovanjem.

Agencija za obrazovanje pokušavaju da razviju mehanizme usklađivanja stručnog obrazovanja sa tržištem rada, visokim obrazovanjem i svim drugim povezima društva. direktno ili putem savjetodavnih i stručnih tijela. Veliki doprinos u tome daju i nevladine organizacije kao i korisnici fondova EU-e, koji iniciraju razvoj strukovnog obrazovanja u skladu sa politikama i inicijativama EU-e. Kroz korištenje ovih sredstava dobijaju se i dobre prakse koje jačaju naš obrazovni sistem [Centar za politiku i upravljanje, 2011:11].

Da bi se smanjio jaz između obrazovanja i potreba tržišta rada, prioritet u obrazovnom sistemu se mora staviti na razvoj mehanizama i alata za njihovo povezivanje. Krajnji cilj je da obrazovni sistem bude odraz potreba poslodavaca, visokog obrazovanja i društva u cjelini. Standard zanimanja i standard kvalifikacija i strukovnih kurikuluma mora biti utvrđen na osnovu ispitanih potreba poslodavaca. Na taj način bi učenici sticali stručne kompetencije temeljene na potrebama poslodavaca. Proces usklađivanja dalje mora biti podržan razvijanjem profila sektora, koji će doprinijeti planiranju važne i racionalne mreže obrazovnih programa. Profil sektora predstavlja dio metodologije potpune analize tržišta radne snage i sistema obrazovanja. Usklađivanje traži veliku saradnju sa poslodavcima, čije su potrebe još uvijek neartikulisane, dok na tržištu rada postoji veliki broj kadrova.

Dalji proces usklađivanja mora uobziriti i sve veću zainteresovanost nezaposlenih za obrazovanje. Uspostavljanje bh kvalifikacionog okvira je jedan od važnijih alata koji bi olakšao povezivanje dva sektora – tržišta rada i obrazovnoga sistema. Ako se pri ovome uobziri činjenica da obrazovanje traje dugo i da ekonomiju opterećuje visokim troškovima, onda bi rješenje bilo u adekvatnom obrazovnom sistemu. Bosna i Hercegovina je

opterećena visokim troškovima školovanja, dok se lica zapošljavaju na poslovima koji su ispod njihovih kvalifikacija ili na tržištu rada ne postoje kadrovi čija su znanja dovoljna za obavljanje određenih poslova. U tom slučaju obrazovni sistem je neefikasan, a konkurentnost ekonomije se smanjuje.

Troškovi su veći ukoliko su kadrovi duže nezaposleni usljed čega gube vještine i znanja koje su stekli u obrazovnom procesu, ili su pak prinuđeni na prekvalifikacije i doškolovanja kako bi se uključili u proces rada.

Često se postavlja pitanje koji su ključni razlozi nedovoljne povezanosti između potreba tržišta rada i onoga što je obrazovni sistem ponudio. Kao glavni razlozi se navode [World Bank, 2009]:

- “proces tranzicije,
- nedostatak privatnih pružalaca usluga obrazovanja i obuke radne snage u traženim znanjima i vještinama,
- te nedostatak adekvatne strategije i politika vlade na svim nivoima u BiH.”

Kreatori politike obrazovanja moraju raditi u sprezi sa tržištem rada i da im potrebe tržišta rada budu ključni faktori prilikom dizajniranja obrazovnih politika. Na taj način bi se povećala iskoristivost društvenih resursa i povećala konkurentnost ekonomije. Kod politike usklađivanja moraju se uobziriti i potrebe otvaranja novih radnih mjesta, a u skladu sa trendovima u svijetu. To se posebno odnosi na kadrove koji se zapošljavaju u inostranim kompanijama koje djeluju na našem području. Znači, potrebe i usklađivanja se moraju vršiti na nivou cijele ekonomije.

POVEZANOST IZMEĐU OBRAZOVNOG SISTEMA I TRŽIŠTA RADA U BIH

U obrazovnom sistemu BiH postoje legislative i strateški okvir na nivou države [Vijeće/Savjet ministara BiH, 2010]. Ključne politike se provode na entitetskim (entitetska ministarstva obrazovanja i rada) i kantonalnim nivoima. Njihova povezanost sa strukturom za obrazovanje na nivou države je mala, a posebno na polju definisanja zajedničke politike. Veza između obrazovnog sistema i tržišta rada se realizuje tako što entitetski zavodi za zapošljavanje prave analize kretanja na tržištu rada, koje se kasnije sumiraju na entitetskom nivou. Ovi izvještaji se ne koriste prilikom kreiranja politike obrazovanja, Politika obrazovanja se kreira na osnovu procenjenih potreba poslodavaca i kretanja na tržištu rada. Međutim, potrebe poslodavaca su iznad kvalifikacionog profila radnika, tako da u slučaju zapošljavanja moraju uložiti dodatna sredstva kako bi ih uveli u radni proces.

Problem kreiranja obrazovne politike je otežan zbog njene decentralizacije. Tako je izražena činjenica da se politika obrazovanja kreira na nivou kantona, a politika razvoja tržišta kreira na entitetskom nivou, a provodi na kantonalnom nivou. Problemi nedostatka institucionalne koordinacije su dijelom ublaženi kroz projekte tehničke pomoći koji su finansirani od strane institucija međunarodne zajednice i bilateralnih donatora.

Tako je u periodu 2005-2009.g najveći dio donatorske pomoći bio usmjeren na analizi obrazovanja i tržišta rada, reformi tržišta rada, izradi politike i strategije zapošljavanja, te informatizaciji tržišta rada. U periodu 2010-2011 godina pomoć se, uglavnom, usmjeravala na zapošljavanje mladih i jačanje veze između obrazovnog sistema i tržišta rada.

Značajni pomaci su napravljeni kroz:

- Program razvoja mladih (finansiran od strane GTZ -Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit" GmbH [GTZ, 2010].
- Programe zapošljavanja i zadržavanja mladih U BiH (finansiran od strane Razvojnog programa Ujedinjenih nacija),
- Programe zapošljavanja i zadržavanja mladih u BiH (finansiran od strane švicarske agencije za razvoj.

Budžet Programa zapošljavanja i zadržavanja mladih U BiH (finansiran od strane Razvojnog programa Ujedinjenih nacija iznosi 6 miliona USD, a rok završetka je predviđen za decembar 2012.godine. Sredstvima ovog projekta je otvoreno 14 informativnih centara za pružanje informacija o mogućnostima zaposlenja i usmjeravanje obrazovanja prema potrebama opština koje su uključene u program, usklađivanje nastavnog programa osnovnih i srednjih škola sa potrebama tržišta rada i obezbjeđenje prakse za mlade ljude. Nakon završetka projekta pilot centri će se implementirati kao koncept u cijeloj BiH-i. Sličnu misiju imao je i Program zapošljavanja mladih koji je finansiran od strane Švicarske agencije, s tim što je on završen u oktobru 2011.godine.

SELEKCIJA STRUČNIH KADROVA

Zadnjih godina aktuelizirano je pitanje optimizacije poslovanja sa aspekta kadrova. Naime, firma zapošljava kadrove koji najčešće nisu najbolji izbor za radno mjesto na kojem rade. Istovremeno se može desiti da zaposleni radnik može dati bolji doprinos na nekom drugom radnom mjestu ili firmi. U tu svrhu provode se određeni testovi koji, sa većim ili manjim stepenom vjerovatnoće, mogu utvrditi stepen emotivne i profesionalne inteligencije zaposlenog i, shodno tome, usmjeriti ga u sistem gdje će postići najveću efikasnost. Poslije testova se organizuju razgovori kako bi se utvrdio stepen emotivno-profesionalne distrakcije. Ukupni rezultati se obrađuju i upućuju menadžmentu na analizu i izbor. Ukoliko su radnici već zaposleni, onda se pored testova vrši praćenje poslovnih navika. Takav način je uobičajen za osobe koje se smatraju određenim potencijalom u namjeri da se njegove sposobnosti usmjere u oblasti koje su najpotrebnije firmi. Naša realnost je da se kadrovi najviše zapošljavaju po preporuci ili na osnovu prvog dojma koji se stvara za nekoliko sekundi, a razgovorom se želi potvrditi stečeni dojam. Malo je poslodavaca koji provode testove, bilo da ne poznaju dovoljno njihovu metodologiju, ili im je njihovo provođenje skupo i zahtjevno.

Takođe, kompanije malo rade na zadržavanju kadrova, koji napuštanjem kompanije odnose velike vrijednosti, pravo konkurenciji. Danas se sve više jačina kompanije mjeri putem finansijskih izvještaja, a sve manje onim što je njena stvarna vrijednost: zadovoljstvo zaposlenih, zadovoljstvo potrošača i sl.

MJERNI INSTRUMENT ZA LJUDSKLI KAPITAL

Mjerenje stimulativnih radnih okruženja, tj. onih radnih okruženja koji bi privukli naproductivnije radnike, a otpustila radnike koji nisu u stanju zadovoljiti zahtjevu posla se danas nameće kao nužnost. U praksi su vršena brojna istraživanja koja su dala različite rezultate, zavisno od kriterija koji se postavljaju.

Kompanija Lankford – Sisko² je nakon višegodišnjeg istraživanja usavršila svoj vlastiti mjerni instrument za ljudski capital, koji joj je donio poziciju lidera u proizvodnji hrane. Mjerenje energije i podsticajnosti radnog mjesta, odnosno kvaliteta radnog okruženja je vršeno odgovorom na sljedeća ključna pitanja:

1. “Da li znam šta se od mene očekuje?
2. Imam li materijal i opremu potrebnu za pravilno obavljanje posla?
3. Imam li na poslu svakodnevno priliku da radim ono u čemu sam najbolji/a?
4. Jesam li u posljednjih sedam dana dobio/la priznanje, ili pohvalu za dobar rad?
5. Da li moj nadređeni, ili neko drugi na poslu brine o meni kao o osobi?
6. Ima li neko na poslu ko podržava moj razvoj?
7. Da li se moje mišljenje uzima u obzir na poslu?
8. Da li je misija moje kompanije takva da samatram svoj posao važnim?
9. Da li su moje kolege posvećene i opredjeljene za kvalitetno obavljanje posla?
10. Imam li na poslu najboljeg prijatelja?
11. Da li je za proteklih šest mjeseci neko na poslu sa mnom razgovarao o mom napredovanju?
12. Da li sam imao prilike da učim i da se razvijam tokom protekle godine na poslu?” [Bankingem, 2005:28].

Ponudena pitanja najvećim dijelom nude ekstremne odgovore, poput “imam najboljeg prijatelja na poslu” ili “svakog dana radim na poslu ono u čemu sam najbolji”, čime se uspješno vrši selekcija, odnosno odvajaju najproduktivniji od ostalih. Ukoliko se ukloni ekstremna formulacija onda su odgovori, i najboljih, i ostalih: “slažem se u potpunosti” ili se pak daje najviša ocjena u skali vrednovanja. U testu nema pitanja vezanih za plate i beneficije, nadređenog menadžera ili organizacionu strukturu, obzirom da se isti uvijek usklađuju sa tržišnim nivoom. Mjerni instrument mora biti povezan sa poslovnim rezultatima, produktivnošću, profitabilnošću, brojem godina provedenih u kompaniji, zadovoljstvom zaposlenih i sl. Kompanija je, nakon višegodišnjih istraživanja došla do rezultata da su menadžeri ključni faktor u izgrađivanju potsticajnog radnog okruženja.

ZAKLJUČAK

Ključni problem nezaposlenosti je neadekvatan sistem obrazovanja, odnosno njegova neusklađenost sa tržištem rada. Iako su u BiH-i sistemi tržišta rada i obrazovnog sistema usko povezani ne postoje mehanizmi koji bi, na osnovu informacija sa tržištu rada, kreirali politiku obrazovanja.

Vlada i njena tijela bi se trebali fokusirati na obuke prema potrebnim znanjima i vještinama, kao i na donošenju adekvatne strategije i politika obrazovanja na svim nivoima. Takođe, velika pažnja bi se trebala posvetiti reviziji školskog plana i programa, kako bi se stečene vještine i znanja prilagodili zahtjevima tržišta. Saradnju i povezivanje obrazovnih institucija i poslodavaca je potrebno što više aktuelizirati. Uz sve to potrebno je smanjiti informacionu asimetriju kroz povećano informisanje učenika o stanju na tržištu rada i posljedicama pogrešnog usmjerenja.

2 Kompanija za distribuciju hrane u Merilendu, osnovana 1964.godine.

Svijest mladih ljudi se mora mijenjati tako da, umjesto očekivanja radnog mjesta u javnoj upravi koje garantuje sigurnost, postanu pokretači formiranja preduzeća ili dio lanca velikih kompanija. Obrazovni sistem i studijski program trebaju biti u funkciji stvaranja dobrih ekonomskih rezultata. Budućnost traži kadrove koji će biti u stanju da upravljaju svjetskim ekonomijama na globalnom nivou, kao i malim preduzećima. To zahtijeva koncept doživotnog učenja.

LITERATURA

1. Bankingem M i Kofman K., Zaboravite pravila, Algoritam, Zemun, 2005.
2. Centar za politiku i upravljanje, Analiza politika u oblasti povezanosti obrazovnog sistema i tržišta rada u BiH, april 2011.
3. (<http://www.cpu.org.ba/files/CPU%20Povezanost%20trzišta%20rada%20i%20obrazovanja.pdf>)
4. GTZ „Mladi u svijet zanimanja“, 2010.
5. Korjenić Omer „Tržište rada i cjeloživotno učenje“, Most-časopis za obrazovanje i nauku, Mostar, 2007.
6. World Bank, Are Skills Constraining Growth in Bosnia and Herzegovina?, 2009
7. Vijeće/Savjet ministara BiH, Strategija zapošljavanja u Bosni i Hercegovini 2010-2014, 2010.

PERSONNEL PER MARKET MEASURES

Sanel Jakupović¹, Bogdana Vujnović-Gligorić², Radenka Grgić³

¹Assistant professor, Pan-European University "Apeiron", Banja Luka, BiH, e-mail: sanel.j@apeiron-uni.eu

²Professor, Panevropski univerzitet "Apeiron", Banja Luka, e-mail: bogdana-vujnovic@yahoo.com

³Assistant professor, Pan-European University "Apeiron", Banja Luka, BiH e-mail: radenka.g@apeiron-uni.eu

Summary: Disadvantages of the educational system are present at all levels, as confirmed by the poor state of our economy and competitiveness. The biggest disadvantages are reflected in the mismatch of supply and demand of labor, in terms of jobs and profiles. In addition, there is a poor quality of personnel in relation to budgetary allocations for education, lack of coordination of the education system, incompetent staff in education, etc. Competitive education must be aligned with the labor market and flexible in order to be quickly adapted to the needs of this market. That was the subject of analysis in this paper. The large gap between education and labor market demands of government measures and mechanisms that will "produce" tailor-made human resources market and thus contribute to economic growth. In an effort to attract the best quality shots, leading companies are setting down the criteria for selection of personnel. The goal is to create a stimulating work environment that will be used to achieve the best results. Now the question is: do they wait for measures of states or they adapt to measures of companies, which are on the way to achieve high goals and provide training appropriate to individual needs of the labor market?

The paper deals with the basic causes of disconnection of education and the labor market. It also gives a profile of staff by market measures, as well as measuring instruments for human resources.

Key words: education, labor market, selection of professional personnel,

JEL classification: I22 - Educational Finance

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

KRIZA EVROPSKE UNIJE I NJENE POSLJEDICE NA OKRUŽENJE, MOGUĆNOSTI I PROGRAMI ZA DALJE UNAPREĐENJE ŽIVOTNOG STANDARDA

Maja Janjetović¹, Jelena Kukobat²

¹Diplomirani ekonomista, student II ciklusa studija na Univerzitetu za poslovne studije, Banja Luka,
majaj@blic.net

²Diplomirani ekonomista, student II ciklusa studija na Univerzitetu za poslovne studije, Ministarstvo unutrašnjih
poslova Republike Srpske, Banja Luka, BiH, jelenakukobat@yahoo.com.

Rezime: Glavna prijetnja za stabilnost globalne privrede makroekonomskih zemalja bile su 80- te godine 20-og vijeka. Rezultat velike hiperprodukcije je doveo do razvoja velike ekonomske krize, jer nije imao ko da kupi prizvedenu robu. Osnovni problem zemalja u razvoju je siromaštvo, a njihov primarni ekonomsko- politički cilj je da izađu iz siromaštva. Kada uporedimo sa industrijalizovanim privredama, većina zemalja u razvoju je siromašna kada se posmatraju faktori proizvodnje koji su ključni za modernu industriju, kapital i kvalifikovana radna snaga. Faktori koji dovode do velikih finansijskih kriza su povećanja kamatnih stopa, porast neizvjesnosti, uticaji tržišta na bilanse stanja, problemi u bankarskim sektorima i budžetski debalansi. Globalne finansije još uvijek treba popravljati. Dostupnosti jeftinih kredita, kratkoročnost i pretjerani rizici na finansijskim tržištima podstakli su špekulativno ponašanje i omogućili neprirodan rast i važne neravnoteže. Tako da je Evropi ostavljen veoma jasan ali i jako težak izbor, ili će se zajednički suočiti s neposrednim izazovom oporavka ili će nastaviti u sporom i pretežno nekoordinisanom ritmu s reformama, i tako rizikovati da završi sa trajnim gubitkom bogatstva. Glavni i motivacioni cilj „Evropa 2020“ je stvoriti uslove za modernizaciju tržišta rada, gdje bi primarni cilj bio povećati razinu zaposlenosti, te osiguranja održivosti društvenih modela. Glavni motivi strategije Evropa 2020 bili bi dobro povezana tržišta na kojima konkurencija i pristup potrošačima stimuliraju rasti inovacije.

Ključne riječi: globalizacija i kriza, Evropska monetarna unija, bogatstvo i siromaštvo, Evropa 2020, Evrozona.

JEL klasifikacija: E2-Consumption, Saving, Production, Employment, and Investment; F3- International Finance.

UVOD

Period nakon Hladnog rata, čovječanstvo prolazi kroz dosad nezabilježenu privrednu i socijalnu krizu, koja velikim dijelovima svjetskog stanovništva prijeti ubrzanim osiromašenjem. Nacionalne privrede propadaju, a rasplamsava se nezaposlenost. Glad na lokalnom nivou izbija u Subsaharskoj Africi, Južnoj Aziji i dijelovima Latinske Amerike. Ova globalizacija siromaštva –kojom su uglavnom poništena dostignuća ostvarena dekolonizacijom u godinama poslije Drugog svjetskog rata–započela je u Trećem svijetu i vremenski se poklopila sa izbijanjem krize dugova početkom osamdesetih godina prošlog vijeka kao i pogubnim reformama koje je nametnuo MMF.

Tokom 80-ih godina prošlog vijeka, zemlje u razvoju su bile opsjednute slabim rastom i velikom nezaposlenošću, te su uzrokovane time povećale trgovinsku zaštitu koju su pružale nekim od svojih velikih industrija. Za rastuće siromaštvo u svijetu, vrlo često okrivljujemo globalizaciju, iako stoji činjenica da bi bez globalizacije svjetsko siromaštvo vjerovatno bilo i više rašireno. Ono što je u suštini tačno je to da globalizacija ne donosi korist svim zemljama svijeta. Tipičan primjer toga su najsiromašnije zemlje svijeta(prvenstveno one u Africi južno od Sahare), koje su stavljene namargine procesom globalizacije i danas su siromašnije nego što su bile prije dvije ili tri decenije, odnosno njihov prosječan realni dohodak danas je niži. Ono što možemo smatrati najvećom krivicom globalizacije je to što nije na sve zemlje ravnomjernije i pravednije uticala kada je raspodjela koristi od povećane efikasnosti i otvorenosti koje globalizacija nosi sama sa sobom stavljena u pitanje.

Novi svjetski poredak se hrani siromaštvom ljudi i uništavanjem prirodne okoline. Razdvajava socijalne slojeve, podstiče rasizam i etničke sukobe, krši prava žena i kroz sukobljavanje naroda i manjinskih grupa često gura u propast pojedine države. Od početka 20-ih godina prošlog vijeka, Novi svjetski poredak proširio se na sva glavna područja svijeta, uključujući Sjevernu Ameriku, Zapadnu Evropu, zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza kao i novoundustrijalizovane zemlje na jugoistoku Azije i Dalekom istoku.

SVJETSKA EKONOMSKA KRIZA I SIROMAŠTVO

Svaka veća ekonomska promjena mora imati socijalne konsekvence, jer uzročnik je promjena u načinu egzistencije ljudi, kao i izmjene njihovog relativnog ekonomskog položaja. Najčešći organizovani i oficijalni socijalni odgovor vlasti na krizu definisan je socialnom politikom. Socijalne konsekvence aktelne ekonomske krize u velikoj mjeri mijenjaju morfologiju i efekte ekonomsko-političkih mjera, pa i samog načina izlaska iz krize.

Velika svjetska ekonomska kriza počela je sredinom 2007.godine kao rezultat slabe monetarne politike u SAD, neodgovorne politike hipotekarnih kredita i pada cijena nekretnina u SAD, deregulacije i globalizacije finansijskog sistema i druge. Zbog velike povezanosti u finansijskom i tržišnom svijetu, kriza se preselila na razvijene zemlje Evrope, a zatim nezaustavljivo širila svijetom. Gledište da kriza neće zaobići ni bivše jugoslovesne republike i da postoji prijetnja da ugrozi dostignuća u sferi stabilnosti i ekonomskog napretka postignutog prvih godina 21.vijeka, široko je prihvaćeno.

Među najvažnijim socijalnim problemima savremenog svijeta nalazi se siromaštvo. Ono kao složen, višedimenzionalan, trajan globalni problem zaokuplja pažnju međusobnih

organizacija i institucija, prije svega univerzalne međunarodne organizacije Ujedinjene nacije, kao i nacionalnih nevladinih i vladinih organizacija. Problem siromaštva se zaoštrava i dobija nove karakteristike krajem 20.vijek, zbog čega se kao bitan socijalni cilj 21.vijeka navodi njegovo iskorjenjavanje.[*Vuković,Arandarenko(2009)*]

Takođe možemo reći da je kriza nastala kao posledica kulminiranja problema u dužem vremenskom periodu. Ona je dovela do toga da pristalice finansijskog liberalizma priznaju greške u svojim razmatranjima. Opšte je poznato da se tržišta po svom karakteru kreću ciklično. U potpunoj konkurenciji, koja je u praksi nemoguća, pojedinac teži za što većom korišću za sebe.

Naduvani balon potrošnje i tražnje preko hipo kredita je prsnuo. Taj sistem se morao slo-
miti i završiti u krizi. Mnoge države koje su kupovale američke hartije od vrijednosti sno-
siće teret krize uz velike gubitke. One će izgubiti svoje realne kapitale za koje su kupile
obezvrijeđene hartije od vrijednosti u SAD. Rusija je do sada bila vlasnik američkih obve-
znica oko 60 milijardi dolara, Kina 853 milijarde i Japan oko 690 milijardi. U mnogim
slučajevima obveznice su obezvrijeđene i preko 80%. Tu se nalazi veliki efekat prevaljene
krize iz SAD na druge države.[*Komazec(2010)*]

Početak svjetske krize možemo povezati sa krizom nekretnina u SAD, a zatim se prenosi
na finansijsko područje širi preko SAD u Evropu i ostale dijelove svijeta. Između zajmo-
davca i zajmoprimca ne dolazi do ličnog sporazuma o uslovima zajma već se ubacuje
sedam grupa posrednika. Svaki akter ima svoju ulogu i zhatjeva za svoju finansijsku uslu-
gu proviziju, te samim tim dolazi do rasta troškova. Glavni faktori koji dovode do velikih
finansijskih kriza su povećanja kamatnih stopa, porast neizvjesnosti, uticaj tržišta aktive
na bilans stanja, problemi u bankarskom sektoru i budžetski debalansi.

Zbog pogoršanja svojih uslova poslovanja i neizvjesnosti u vezi sa stabilnošću banaka,
deponenti su počeli da povlače svoja sredstva iz banaka, što je dovelo do stanja bankarske
panike. Smanjenje broja banaka uticalo je na veći porast kamatnih stopa, smanjilo je nov-
čane tokove kompanija, a pojačalo probleme moralnog hazarda. Povećanjem tih problema
otežalo je zajmodavcima kreditiranje i uslovalo pad investicionih i ukupnih privrednih
aktivnosti. [*Frederic S. Mishkin(2006)*]

Prognoze stručnjaka najavljuju da bi recesija trebala da bude mnogo dublja nego prethod-
ne. Stanje svjetske privrede i porast nezaposlenosti kao posljedicu ima povećanje siromaš-
tva kao glavnog ekonomskog i socijalnog problema. Pregled stanja svjetske privrede u
izvještaju MMF-a, koji je dopunjen stavom Svjetske banke pokazuje da će doći si značaj-
nog porasta nezaposlenosti, tako da bi nezaposlenost u SAD 2010.godine dostigla 10%, a
EMU čak 11,5%. Početkom 2009. godine stopa nezaposlenosti u zemljama Evropske uni-
je kretala se od 2,8%u Holandiji do 17,4%u Španiji. Pored Španije, visoku stopu nezapo-
slenosti imale su Letonija, Litvanija i Estonija. Predviđanja stručnjaka govore da će deficit
budžeta 2010.godine u SAD dostići skoro 10% , u Japanu između 9 i 10%, dok bi EMU
bio znatno manji i iznosio bi između 5i 6%.

NEZAPOSLENOST KAO OZBILJAN DRUŠTVENI PROBLEM

Nezaposlenost je jedan od najvećih problema privrede i društva. Radi se o dugoročnom
problemu koji se u uslovima privrednog zastoja i krize brzo pogoršava. Pod dominantnim
uticajem ideologije neoliberalizma i tržišnog fundamentalizma pojava krize ili recesije je

neminovna. To je ideologija krupnog kapitala i interesa grupe najrazvijenih zemalja na zapadu, a ne nedovoljno razvijenih privreda, stoga nije čudno zagovaranje kapitalizma kao sistema i svijet finansijskog kapitala. Nema i ne može biti socijalne pravde i socijalne ravnoteže u društvu s dominantno privatnim vlasništvom i motivom profita, uz ogromnu preraspodjelu dohotka u ruke nosilaca kapitala, gdje su nezaposleni goli privezak kapitala. [Komazec(2010)]

Proces globalizacije utiče i na mobilnost u promjenama radne ponude. Sa sve većom globalizacijom tržišta pojavljuju se slučajevi internacionalnih kompanija koje sjedište svoje proizvodnje namjerno stavljaju u geografska područja s jeftinijom radnom snagom. Tako u svojim sjedištima zapošljavaju manji postotak radnika od njihovog mogućeg kapaciteta. Neki autori tvrde da uvoz proizvoda iz zemalja u razvoju koje imaju niže troškove rada potkopava konkurentnost evropskih proizvoda na internacionalnom tržištu. Rezultat je zatvaranje industrija i povećanje nezaposlenosti.

Nedostatak zapošljavanja, kao pojava koja ima svoje implikacije, oduvijek je bila poznata i važna za ljude. Zapošljavanje se smatra uslovom za produktivno, društveno priznato i potpuno ostvarenje ljudske radne snage, to je egzistencijalna osnova na kojoj ljudi grade svoju finansijsku i socijalnu sigurnost i potvrđuju sopstveni socijalni status. Ovo, naravno, ne definiše sve ključne vrijednosti koje nezaposlenost ima za ljude, ali važno je napomenuti da nezaposlenost uvijek ima negativne posljedice koje nosi sa sobom, stoga možemo zaključiti da se nezaposlenost klasifikuje u ozbiljan kako lični tako i socijalni problem. Kada je u pitanju nezaposlenost, postoje dva konstitutivna elementa koja treba uzeti u obzir: obilnost problema i njegova društvena realnost. Najjasnije suzbijanje nezaposlenosti je gubitak prihoda. [Tomić Radovan, Rikalović Gojko(2009)].

Kao što je opšte poznato, nezaposlenost spada u osnovne probleme ekonomskog života. Visoka nezaposlenost je izraz neiskorištenih resursa privrede sa svim negativnim posljedicama na ukupnu ekonomsku aktivnost nacije, ali i života pojedinca i njegove porodice. Iako se čini da najdublje krize nisu više velika prijetnja naprednim tržišnim ekonomijama, masovna nezaposlenost nastavlja mučiti savremenu mješovitu ekonomiju.

Gledajući sa aspekta ekonomskog uticaja kada se stopa nezaposlenosti povećava ekonomija u biti gubi sva dobra i usluge koje bi nezaposleni radnici mogli proizvesti. Tokom je recesija tako kao da se velike količine automobila, stanova, robe i drugih dobara baci u vodu. Visoka nezaposlenost utiče nasmanjenje BDP-a. Znači, tom prilikom ne koristimo resurse koliko je to moguće, tako danismo u prilici proizvesti dobra i usluge, koji ne omogućiti ljudima da prežive i žive. Koliki su rastrošni rezultati zbog visoke nezaposlenosti? Koliki su oportunitetni troškovi recesije? Mnogim analizama smo vidjeli koliko se stvarna proizvodnja razlikovala od potencijalne proizvodnje tokom glavnih razdoblja visoke nezaposlenosti u zadnjih pola decenije. Najveći se ekonomski gubitak dogodio tokom Velike krize. No i u ustajalim je 1970-im i 1980-im izgubljeno više od trilion dolara proizvodnje. Gubitci tokom perioda visoke nezaposlenosti najveći su dokumentirani gubitci u savremenoj ekonomiji. [Tomić Radovan, Rikalović Gojko(2009)]

Kada govorimo o krizi na našim prostorima, ekonomska kriza je povećala rizik za pojavu siromaštva koje je u našem regionu rasprostranjeno mnogo više nego u zemljama EU i nešto manje u poređenju sa periodom do 2000.godine. zbog kompleksnosti fenomena siromaštva, opšte i neravnomjerno njegove regionalne distribucije, posljedica do kojih dovodi, više uzročnost i slično, prvi put od poslijeratnog razvoja društva sačinjena je stra-

tegija za smanjenje siromaštva kojoj je prethodilo studiozno proučavanje svih aspekata ove pojave u našim uslovima.

Prema posljednjim procjenama stopa nezaposlenosti u svijetu iznosi 30 posto (CIA, 2001), ali postoje pretpostavke da bi stvarna nezaposlenost mogla biti i znatno veća. Zbog različite metodologije prikupljanja, podatke iz različitih zemalja nije uvijek moguće upoređivati. CIA World Factbook nezaposlenost se znači definiše kao postotak radne snage bez posla (CIA, 2001). UN i Eurostat koriste (koliko je moguće) definiciju International Labor Organisation (ILO) prema kojoj su nezaposlene sve osobe starije od 15 godina koje su: bez posla; u mogućnosti početi raditi u sljedeće dve nedelje; aktivno tražile zaposlenje u posljednje četiri nedelje.

Dodatne probleme stvara to što mnoge osobe (više žene nego muškarci) ne traže aktivno posao ukoliko vjeruju da ga nema. U ruralnim krajevima prilike za zapošljavanje su dodatno ograničene izvan 'sezone', te u mnogim zemalja osobe bez posla nemaju niti lako dostupne puteve do formalnih kanala traženja posla. Žene nailaze i na i sociološko-kulturološke prepreke u traženju posla. U takvim okolnostima, kriterij traženja posla trebao bi biti malo blaži nego što je to često slučaj u nacionalnim istraživanjima.

U zemljama u razvoju ograničen broj ljudi može primati neki oblik naknade za nezaposlenost. U tim uvjetima samo mali broj ljudi može dopustiti da budu nezaposleni na duže vrijeme. Velik dio populacije mora biti uključen u neku ekonomsku aktivnost ma koliko ona bila neadekvatna. Prema tome, te ljudi, iako traže drugo zaposlenje, ne brojimo među nezaposlenim.

UTICAJI GLOBALNE KRIZE, ZAPOSLENOST I SOCIJALNA ZAŠTITA

Kao što smo već razmatrali, finansijska kriza pogađa sve države svijeta, uključujući i zemlje u razvoju. Kratak vremenski period postojala je iluzija da će kriza, koja je otpočela u SAD, zaobići Evropu izemlje u razvoju. Sada je sasvim jasno da je to bilo nemoguće. Globalizacija je međunarodne ekonomske odnose učinila integrisanim, pa se shodno tome ne može očekivati da drastični preokreti koji pogađaju najbogatije zemlje svijeta, nemaju daljih implikacija na ostale države. Štaviše, karakter globalizacije i način na koji se ona odvija je upravo omogućio SAD izvoz svojih toksičnih hipoteka u svijet. Da ih sa druge države nisu otkupljivale u razmjerama u kojima su to činile, ekonomska situacija u SAD bi bila neuporedivo teža.

Sadašnja svjetska ekonomska i finansijska kriza je dublja i šira od svih dosadašnjih, dok su mogućnosti njenog savladavanja neizvjesnije, bez obzira na danas vrlo razvijen državni ekonomski intervencionizam u svijetu. „Slom“ iz 2008. godine bio je najteži svjetski finansijski kolaps poslije 1929. i označio je da će se svijet suočiti sa najgorim ekonomskim problemima jos od Velike depresije. Dešavanja u 2008. godini jedinstvena su u istoriji: propast približno 40 hiljada milijardi dolara akcijskog kapitala, nacionalizacija najvećih američkih hipotekarnih povjerilaca; najveće bankrostvo u istoriji-kompanije „Liman brothers“, nestanak investicione banke, paketi za izlazak iz finansijskih teškoća i stimulativni paketi davani širom svijeta u stotinama milijardi dolara. Živimo u vremenu o kojem će se pričati i koje će se proučavati generacijama. Na kraju jedne ere zasnovane na dominaciji

SAD i dolara kao rezervne svjetske valute, predstoji nova paradigma, s brojnim pitanjima na koje treba naći odgovore.[*Džordž Soros(2009)*]

Novembra 2001 godine , tokom posljednje veće ekonomske omamljenosti, direktor MOR-a (Međunarodne organizacije rada), istakao je, uprkos teškoj ekonomskoj situaciji, svoje odlučno protivljenje protekcionizma. Kada je aktualna ekonomska kriza počela da se nazire, gotovo iste preporuke su upućene, međutim one nisu bile ispoštovane. Pakti mjera koje države usvajaju sa ciljem prevazilaženja posledica krize, su uprkos razlikama koje između njih postoje, prevashodno protekcionističkog karaktera. Jedan od primjera u SAD, a koji je promovisan i na domaćem tržištu bilo je „Buy American“ili uopšteno Kupujmo domaće. Ovo predstavlja fragmantan povratak protekcionizmu. Nakon žestokih kritika načinjen je kompromis kojim je realizacija ove mejre morala biti usaglašena sa opštim odredbama sporazuma o slobodonoj trgovini STO. Ovo naizgled djeluje prihvatljivo, ali treba imati na umu da STO sporazum o vladinim nabavkama je sporazum postignut i potpisan između SAD i razvijenih industrijskih zemalja. Poruka koja se nalazi u pozadini glasi da će se u trgovini sa razvijenim industrijskim zemljama SAD pridruživati preuzetih obaveza, dok će diskriminaciji protekcionizmu biti podvrgnut proizvod iz siromašnih zemalja.

Očigledna nam je činjenica da je globalna ekonomska kriza fundamnetalno promjenila prirodu konkurencije i nužnoje ponovno promovisati pravila igre kako bi bili u mogućnosti da krenemo dalje. Nesumnjivo je riječ o krizi globalnih razmjena i saglasno tome, ona može biti uspješno razriješena jedino ukoliko joj se pristupi na globalnom nivou. Neophodno je usvojiti globalni paket stimulativnih ekonomskih mjera, dok se odluke i dalje donose na nacionalnom nivou. Ovo je od izuzetne važnosti zato što države prave projekcije odnosno procjene potencijalnih dobitaka i gubitaka, kao i neophodnih sredstava za realizaciju predviđenih mjera. Istovremeno, prilikom sprovođenja ovih analiza, svaka zemlja se ograničava na promjene unutar nacionalnih granica, često predviđajući globalni nivo, odnosno efekte po globalnu ekonomiju i samim tim preuzete akcije neće biti dovoljno efikasne.[*Mihail Arandarenko, Drenka Vuković(2009)*].

Posebno teška situacija u kojoj su se SAD našle nakon izbijanja velike ekonomske krize, s jedne strane nastala kao posljedica činjenice da je stimulativni paket bio usvojen dosta kasno, dok je s druge strane bio kvantitativno nedovoljan i kvalitativno neadekvatan. Prilikom analize paketa stimulativnih mjera, nužno se moraju uzeti u obzir promjene koje se dešavaju u samoj privredi. Da li već postoje automatski stabilizatori ili destabilizatori, postavlja se pitanje.

EVROPSKA MONETARNA UNIJA I EVROPSKA MIGRACIONA POLITIKA

Finansijska kriza je razotkrila sve slabosti i kontroverze prihvaćenog modela liberalizma nametnutog od SAD, a nekritički prihvaćenog od strane članica EU, uz ukidanje poznatog tržišno-socijalnog modela. Podsticanje potrošnje javnog sektora, posebno socijalnog dijela budžeta, kao i lične potrošnje i visokog standarda enormnom emisijom jeftinih kredita, doveli su do eksplozivnog širenja javne potrošnje i eksplozije budžetskih deficita uz krizu bankarskog sektora. Stvoreno je neizdrživo breme dugova. To su poznati faktori nastanka i širenja globalne finansijske krize.[*Komazec Slobodan (2010)*]

Od samog osnivanja, finansiranje Evropskih zajednica zasnivalo se na primjeni sistema doprinosa od država-članica. Pariskim ugovorom o Evropskoj zajednici za ugalj i čelik formirana su dva budžeta ove zajednice-administrativni i operativni. Takođe, i Rimskim ugovorom o Evropskoj zajednici za atomsku energiju formirana su dva budžeta-administrativni budžet i budžet za troškove investiranja i istraživanja. Jedino je Rimskim ugovorom o Evropskoj ekonomskoj zajednici predviđeno postojanje jednog, opšteg budžeta.

U zemljama u razvoju, čitave industrijske grane, koje su proizvodile za unutrašnja tržišta, po nalogima Svjetske banke i MMF primorane su na stečaj. Neformalni urbani sektor-koji je kroz istoriju bio važan izvor zapošljavanja-poljuljan je i oslabljen devalvacijom valuta, liberalizacijom uvoza i dampingom robe i proizvoda. Na primjer, u Subsaharskoj Africi uništeni su i zbrisani krojački zanati i zamjenjeni tržištima stare, nošene odjeće(koja se sa Zapada uvozi za 80 dolara po toni).

Širenje profitabilnosti svjetskih kompanija zasniva se na globalnom smanjenju kupovne moći i osiromašenju velikih djelova svjetskog stanovništva. Dalje, „slobodnotržišne“ reforme na surov način doprinijele otvaranju novih privrednih prostora, osiguravajući pritom profitabilnost nametanjem nevjerovatno niskih nadnica i deregulacijom tržišta radne snage. U tom procesu siromaštvo se javlja kao input na strani ponude. Cijela skala reformi koje MMF, Svjetska banka i Svjetska trgovinska organizacija nameću po svijetu, igra odlučujuću ulogu u regulisanju troškova radne snage u ime kapitala koji posjeduju velike kompanije.[Čosudovski Mišel, (2003)]

Osnovni cilj Evropske monetarne unije(EMU) jeste jedinstvena valuta i slobodno kretanje kapitala. Sporazum kojim je uspostavljena EMU i Sistem Centralni banaka provjerava značajnu regulatornu moć ECB(Evropske Centralne Banke). Ostvarenje regulatorne moći porazumijeva da je ECB, u cilju ispunjavanja ustanovljenih zadataka, ovlašćena da donosi obavezne pravne akte. Pored toga, ispunjavanje ove uloge podrazumijeva uključivanje u zakonodavni proces putem pružanja preporuka i mišljenja u pogledu pravnih akata koji regulišu pitanja u okviru njene nadležnosti.[Tomić Radovan, Rikalović Gojko (2009)]

Početkom 80-ih godina prošlog vijeka, makroekonomska stabilizacija i programi strukturalnih prilagođenja-koje zemljama u razvoju nameću MMF i Svjetska banka-izazvali su siromašenje stotina miliona ljudi. Nasuprot duu sporazuma iz Breton Vudsa, koji se zasnivao na privrednoj obnovi i postojanosti glavnih novčanih tokova, program strukturalnih prilagođavanja umnogome je dopriniosio destabilizaciji nacionalnih valuta i podrivanja privreda zemalja u razvoju.

Kupovna moć opada, javlja se glad, zatvaraju se zdravstvene ustanove i škole čime se stotinama miliona djece ukida pravo na osnovno obrazovanje. U nekoliko djelova svijeta u razvoju, takve reforme izazvale su i stvorile uslove za ponovno javljanje zaraznih bolesti, uključujući tuberkulozu, malariju i koleru. I dok Svjetska banka kao sastavni dio svog mandata ističe“ borbu protiv siromaštva“ i zaštitu okoline, podrška koju pruža velikim hidroenergetskim i agroindustrijskim projektima ubrzala je proces nestajanja šuma i uništavanja čovjekove prirodne okoline, što je dovelo do nasilnog premještanja i raseljavanja miliona ljudi.

GLOBALNO SIROMAŠTVO

Legitimnost „slobodnotržišnih“ reformi zasniva se na iluziji da globalizacija pogoduje duguročnom prosperitetu. Ta se iluzija održava providnom manipulacijom ekonomskim i socijalnim pokazateljima, uključujući i brojke o siromaštvu. Svjetska banka procjenjuje kako je 18 posto Trećeg svijeta krajnje siromašno, a 33% siromašno. U autoritativnoj studiji Svjetske banke o globalnom siromaštvu, gornja crta siromaštva odoka se postavlja na jedan američki dolar na dan, odnosno godišnji prihodi po glavi od 370 dolara. Grupe stanovništva u pojedinim zemljama s dohotkom po glavi većim od jednog dolara na dan, arbitrarno se svrstavaju među ne-siromašne. Nakon očigledne manipulacije statističkim podacima o dohotku, tako dobijene brojke Svjetske banke zapravo, treba da posluže jedinoj „korisnoj“ svrsi: predstaviti siromašne u zemljama u razvoju kao manjinsku skupinu.

Nadalje, prema MMF-u, politike su usmjerene prema trgovini među važnijim faktorima koji promiču ekonomski rast i konvergenciju među zemljama u razvoju. Deardorff i Stern (2001) navode da globalizacija postavlja zdrave temelje rastu smanjenjem inflacije te ubrzanjem tehnološkog napretka i rasta produktivnosti. Međutim, mnogi autori imaju drugačija stajališta. Srinivasan i Bhagwati smatraju da je veza između rasta i otvorenosti dvosmislena te da će „slobodna razmjena smanjiti trenutni dohodak, pa čak i rast, u usporedbi prirodnom potrebom pojednica ako postoje poremećaji tržišta“. Otvorenost donosi mnoge prilike, ali i prijetnje. Easterly i sur. uočavaju da rast vremenski izuzetno varira, dok su karakteristike zemlje stabilne. Razlog neodrživosti rasta vide upravo u vanjskim šokovima koji dolaze s otvorenošću.[Čosudovski(2003)]

Devalvacije pod kontrolom MMF smjesta izazivaju surove posljedice, kao npr. na domaćem tržištu se preko noći povećavaju cijene osnovnih prehrambenih proizvoda, najvažnijih lijekova, goriva, i javnih usluga. Iako devalvacija bez izuzetka izaziva inflaciju i dolarizaciju cijena na domaćem tržištu, MMF obavezuje vladu da prihvati i tzv. antiinflacijski program. Program se zasniva na smanjenju potražnje što zahtjeva otpuštanje državnih službenika, drastične rezove u socijalnim programima i deindeksaciji nadnica. U Subsaharskoj Africi, na primjer, pošto su MMF i francuska državna blagajna sproveli devalvaciju srednjoafričkog franka 1994.godine, došlo je do smanjenja stvarne vrijednosti zarada i troškova vlade od 50%, dok je istovremeno ogroman dio državnih prihoda preusmjeren na servisiranje spoljašnjeg duga.[Stojanović(2008)]

EVROPA 2020

Nedavna ekonomska kriza je bez presedana u našoj generaciji. Stabilne vrijednosti ekonomskog rasta i stvaranje rdnjih mjesta kojima smo bili svjedoci u protekloj deceniji jednostavno je izbrisano – naš BDP je pao za 4% u 2009.godini, naša industrijska proizvodnja pala je na razinu iz 1990-ih godina, 23 miliona ljudi ili 10% našeg radno sposobnog stanovništva-sada je nezaposleno. Kriza je došla kao veliki šok za milione ljudi te je ukazala na temeljne slabosti naše ekonomije.

Zadatak da se osigura budući ekonomski rast zbog uticaja krize sada je takođe mnogo teži. Još uvijek krhka situacija u našem finansijskom sistemu usporava oporavak, dok kopanije i domaćinstva imaju problema s posuđivanjem, trošenjem i ulaganjem. Kriza je žestoko jelovala na naše javne finansije, sa prosječnim deficitom od 7% BDP-a i razinom duga

preko 80% BDP-dvije godine krize izbrisale su 20 godina fiskalne konsolidacije. Naš potencijal rasta se prepolivio tokom krize. Postoji rizik od gubitka mnogih investicijskih planova, talenata i ideja zbog nesigurnosti, neaktivne potražnje i nedostatka sredstava.

Uprkos napretku, evropske stope zaposlenosti-u prosjeku 69% za stanovništva između 20 i 64 godine-još su uvijek značajno niže od onih u ostalim dijelovima svijeta. Zaposleno je sam 63% žena u odnosu na 76% muškaraca. Od starijih radnika (55-64 godine) zaposleno je tek 46%, za razliku od više od 62% u SAD-u i Japanu. Štaviše, Evropljani u prosjeku rade 10% manje sati od radnika u SAD-u i Japanu.

Oko 27 ekonomija Evropske unije su uglavnom međuzavisna: kriza je naglasila bliske veze i prelijevanja između naših nacionalnih ekonomija, naročito u evrozoni. Reforme ili nedostatak istih, u jendoj državi utiče na aktivnosti svih ostalih, kao što su nedavni događaji dokazali. Kriza i ozbiljna ograničenja u javnoj potrošnji otežala su nekim državama članicama ulaganja u osnovnu infrastrukturu koja im je potrebna u područjima poput transporta i energetike, ne samo s ciljem razvitka vlastitih ekonomija, već i pomoći da se u potpunosti učestvuju na unutrašnjem tržištu.

Koordinacija unutar EU djeluje, naš odgovor na kriz pokazuje da smo znatno efektivniji ako djelujemo zajedno. To smo dokazali zajedničkim aktivnostima za stabilizaciju bankarskog sistema i usvajanjem Evropskog plana za ekonomski oporavak. U globalnom svijetu ni jedna država ne može sama efektno odgovarati na izazove.

EU dodaje vrijednost na globalnoj sceni. EU će uticati na odluke koje se donose na globalnu politiku jedino ako djeluje zajedničkim snagama. Snažnije predstavljanje prema vani mora biti povezano sa snažnijom unutrašnjom koordinacijom.

Pametna, održiva i uključiva rast, projekat Evropa 2020 nude viziju evropske socijalne tržišne ekonomije za 21 vijek. Ciljevi moraju biti mjerljivi i moći održavati raznolikost situacija u državama članica te utemeljeni na dovoljno pozdanim podacima za uporedbu. Temeљem navedenog, odabrani su sledeći ciljevi-njihovo ispunjavanje biće ključno za naš uspjeh do 2020 godine. Stopa nezaposlenosti stanovništva u dobi između 20 i 64 godine mora porasti sa sadašnjih 69% na najmanje 75% uključujući i većim uključivanjem žena, starijih radnika sa boljom integracijom migranata u radno stanovništvo.

Trenutno cilj EU jeste ulaganje 3% BDP-a u istraživanje i razvoj. Ovaj cilj je uspio usmjeriti pažnju na potrebu da i javni i privatni sektor ulažu u istraživanje i razvoj, ali je fokusiran na ulaganje umjesto na efekat. Postoji jasna potreba za unapređenjem uslova za privatno istraživanje i razvoj EU, čemu će pridonijeti mnoge mjere predložene u ovoj strategiji. Takođe je jasno da bi objedinjavanje istraživanja i razvoja sa inovacijama donijelo širi raspon izdataka što bi bilo relevantno za poslovanje i pokretače produktivnosti. Komisija predlaže zadržavanje cilja od 3% uz istovremeni razvoj pokazatelja koji bi reflektovao ontezitet istraživanja i razvoja inovacija.

Takođe, smanjiti emisiju butan gasa za barem 20%, u odnosu na razinu iz 90-te godine, odnosno 30% ukoliko to dozvoljavaju uslovi, povećati udio obnovljivih izvora energije u konačnoj potrošnji energije na 20%, te povećati energetska efektivnost za 20%. Cilj koji se odnosi na obrazovna dostignuća, a bavi se problemom ranog napuštanja obrazovanja smanjenjem stope s trenutnih 15% na 10%, istovremeno povećavajući udio stanovništva u dobi od 30-34 godine koji završavaju specijalno obrazovanje s 31% na 40% u 2020 godini.

Ovi ciljevi su reprezentativni, a ne razrađeni. Predstavljaju opšti stav gdje bi Komisija voljela vidjeti EU po pitanju ključnih parametara do 2020. godine. Ne predstavljaju jedinstveni pristup "jedna veličina za sve". Svaka je država članica drugačija, a Evropska unija predstavlja 27 država te je samim tim raznolika u odnosu na ranije godine. Komisija smatra da su predloženi ciljevi jednako relevantni za sve države članice, kako stare tako i nove. Ulaganja u istraživanje i razvoj te inovacije, u obrazovanje i tehnologije koje efektno koriste resurse će imati pozitivan efekat na tradicionalne sektore, ruralna područja te visoko kvalitetnu uslužnu ekonomiju. Ojačaće ekonomsku, socijalnu i teritorijalnu koheziju. Kako bi osigurala da će svaka država članica prilagoditi strategiju Evropa 2020, imajući u vidu svoju specifičnu situaciju, Komisija predlaže da države članice pretvore ove ciljeve EU u nacionalne ciljeve i smjerove koji održavaju trenutnu situaciju u državi članici te razinu ambicije za ostvarenje šireg EU napora za ostvarenje ovih ciljeva. Uz napore država članica, Komisija će predložiti ambiciozan niz aktivnosti na razini Evropske Unije, koje imaju za cilj podići EU na novi put održivog razvoja. Ovaj spoj EU i nacionalnih napora mora biti međusobno povezan.

ZAKLJUČAK

Poslednjih nekoliko decenija kroz proces globalizacije dolazi do uklanjanja ekonomskih barijera i intenziviranja saradnje u svijetu. Na početku procesa globalizacije u ekonomskim krugovima smatralo se da će razvijene zemlje ostvariti veću štednju od investicija i plasirati svoj višak štednje kroz strane direktne investicije u zemlje u razvoju.

Logično je bilo pretpostaviti da će razvijene zemlje u početnim godinama procesa globalizacije ostvarivati visoke suficite u tekućem djelu platnog bilansa, usled višeg nivoa kvaliteta proizvoda i širine asortimana. Nasuprot razvijenim zemljama, zemlje u razvoju su u tom periodu karakterisale niske zarade radnika, dobar pristup tehnologijama i samim tim mogućnosti za ostvarivanje visokih stopa investicija. Zemlje u razvoju su imale perspektivu ostvarivanja visokih stopa privrednog rasta uz nisku stopu štednje usled niskih plata i visokog nivoa siromaštva. Takođe, jedna od pretpostavki bila je i ostvarivanje visokog deficita tekućeg dijela platnog bilansa.

Velika svjetska kriza je najveća kriza od Drugog svjetskog rata i prva do sada globalna kriza. Stanje i prognoza o djelovanju i uticajima krize mijenja se iz mjeseca u mjesec, te svaka naredna prognoza je lošija nego prethodna. Globalna kriza povećava rizik za povećanje siromaštva. Stanje i prognoza o djelovanju i uticajima krize mijenja se iz mjeseca u mjesec, te svaka naredna prognoza je lošija nego prethodna. Globalna kriza povećava rizik za povećanje siromaštva.

Evropska prosječna stopa rasta bila je strukturno niža od prosječne stope rasta naših glavnih ekonomskih partnera, uglavnom zbog jaza u produktivnosti koji se povećao unutar prošle decenije, većina toga je posljedica razlika u poslovnim strukturama zajedno sa nižim razinama ulaganja u područje istraživanja i razvoja te inovacija, nedovoljne upotrebe informacijskih i komunikacijskih tehnologija, nesklonosti nekih djelova naših društava da prihvate inovacije, barijere pristupa tržištu i nedinamičnog poslovnog okruženja.

LITERATURA

1. Anadarenko M., Vuković D.,(2009) Socijalna politika i kriza, Beograd.
2. Čoušovski Mišel,(2010), Globalizacija siromaštva i svetski poredak, Beograd.
3. Dominik Salvatore,(2009) Međunarodna ekonomija, Beograd.
4. George Soros, (2009)The crash of 2008 and what it means : the new paradigm for financial markets, Public Affairs New York.
5. Komazec S.(2010), Globalna finansisjka kriza u Srbiji, Zemun.
6. R.Paul.Krugman, Maurice Obstfeld,(2009) Međunarodna ekonomija, Beograd.
7. Rikalović G., Tomić R.(2009)Zbornik radova na konferenciji Novi Sad.

CRISIS OF THE EUROPEAN UNION AND HER EFFECTS ON THE ENVIRONMENT, OPPORTUNITIES AND PROGRAMS FOR FURTHER IMPROVEMENT OF LIVING STANDARDS

Maja Janjetović¹, Jelena Kukobat²

¹Economist, student of the cycle of studies at the universities for business studies, BanjaLuka, e-mail: majaj@blic.net.

²Economist, student of cycles of study at the University for Business Studies, Ministry of Internal Affairs Reublika Serbian, Banja Luka, Bosnia, e-mail:jelenakukobat@yahoo.com.

Summary: *The main threat to the stability of the global economy macro-economic countries were 80 - and the 20-th century. The result is a large overproduction which has led to the development of a deep economic crisis, because there was no one to buy goods produced. The main problem in developing countries is poverty and their primary economic policy objective is to move out of poverty. When compared with the industrialized economies, most developing countries is poor when considering the factors of production that are essential to modern industry, capital and skilled labor force. Factors that lead to big of financial crises are raising interest rates, the increase in uncertainties, the effects of the market on the balance sheet and problems in the banking sectors of finance and budget imbalance .Globalne still needs fixing. Availability of cheap credit, short and excessive rizici the financial markets are stimulated speculative behavior, and allow abnormal growth and important imbalances. So Europe has left a very clear and very difficult choice, and will be jointly face the immediate challenge of recovery and will continue at a slow and largely uncoordinated pace with reforms, and so risk thah complete with permanent loss wealth. The main goal and motivation "Europe 2020" to create conditions for modernizing labor markets, where the primary goal was to increase the level of employment, and to ensure the sustainability of the social model. The main motives of the Europe 2020 strategy was to be well-connected markets where competition and consumer access stimulate growth of innovation.*

Keywords: *globalization and crisis, the European Monetary Union, wealth and poverty, Europe 2020, the Eurozone.*

JEL classification: *E2-Consumption, Saving, Production, Employment, and Investment; F3-International Finance.*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

UTICAJ KRIZE NA SIROMAŠTVO, KORUPCIJU I SIVU EKONOMIJU U BOSNI I HERCEGOVINI

Maja Janjetović¹, Jelena Kukobat²

¹Diplomirani ekonomista, student II ciklusa studija na Univerzitetu za poslovne studije, Banja Luka,
majaj@blic.net.

²Diplomirani ekonomista, student II ciklusa studija na Univerzitetu za poslovne studije, Ministarstvo unutrašnjih
poslova Republike Srpske, Banja Luka, BiH, jelenakukobat@yahoo.com.

Apstrakt: Širenje svjetske ekonomske krize na Bosnu i Hercegovinu (u daljem tekstu BiH) nije praćeno reagovanjem vlasti, poslovne zajednice, sindikata i udruženja građana na način kako slične grupacije reaguju u drugim zemljama. Nažalost, iznevjerena očekivanja, političke obmane, nesankcionisani kriminal, devastacija sistema vrijednosti, bijedan materijalni i duhovni život svakodnevno u ovoj zemlji ubijaju nadu u bolju budućnost. Iako je u poslijeratnom periodu BiH ostvarila značajan napredak u svim oblastima, bliža je ocjeni o stanju kontinuirane opšte krize, izložena snažnom riziku pogoršanja stanja pod uticajem globalne finansijske, ekonomske i socijalne krize. Kao i u ostalim zemljama u tranziciji, jaz između bogatih i siromašnih postaje sve veći. Porast siromaštva u BiH neosporna je činjenica, a kriza je postala ambijent u kome se živi, ambijent koji kreira pogled na svijet, na reforme, na budućnost.

Ključne riječi: siromaštvo, siva ekonomija, korupcija, kriza, životni standard

JEL klasifikacija: E2

UVOD

Finansijski sistem predstavlja osnovu ukupnog ekonomskog sistema, i neosporno je da finansijske krize imaju ogromne posljedice na ekonomski i širi socijalni i politički sistem. Nijedna ekonomija nije izolovana. To se odnosi čak i na ekonomije najrazvijenijih zemalja (npr. zemlje G7 grupe: SAD, Kanada, Njemačka, Francuska, Velika Britanija, Japan i Italija). Sve zemlje svijeta, manje ili više, zavise od globalnih trendova, promjena i oscilacija na tržištima novca i roba koje novcu daju vrijednost (nafta i zlato).

Svijet je postao jedinstveno tržište i zanimljivo je sagledati i spoznati najnovije posljedice globalizacije na svjetski finansijski sistem. Za krizu koja je uzdrmala finansijska tržišta i privrede zemalja svijeta u prvoj dekadi XXI vijeka, može se sa sigurnošću reći da je najveća kriza još od tridesetih godina XX vijeka, i da se uprkos nekih pozitivnih pomaka u posljednje vrijeme, ne može reći da je još u potpunosti prevladana.

Finansijsku krizu nije moguće univerzalno definisati, ali je nedvojbeno da se pod finasijskom krizom podrazumijevaju poremećaji u finansijskom sistemu određenih zemalja, regiona ili međunarodnog finansijskog tržišta u cjelini. Vezano za intenzitet ovih poremećaja, pojavljuju se veće i manje finansijske krize.

Ulazak u XXI vijek, na prvi pogled, ostavljao je utisak da je u zapadnim ekonomijama sve mirno. Nezaustavljivo napredovanje globalizacije pothranjivalo je iluziju da velike ekonomske krize pripadaju prošlosti. Stručnjaci su, uprkos mnogim značajnim promjenama, procjenjivali da je svjetska privreda svakim danom sve produktivnija, te da sve više ljudi ima pristup sve većem blagostanju. Krajnje je vrijeme da se ova pretpostavka dovede u pitanje. Doduše, ukupna ekonomska statistika u industriji najrazvijenih zemalja pokazivala je do prije par godina relativno dobre rezultate. Međutim uspon u proteklim godinama bio je najvećim dijelom varka, uglavnom postignut nadimanjem mase novca – i to na štetu sve siromašnijih i sve bolesnijih ekonomskih struktura. Charles Kindleberger (1996) [prvo navođenje]

Sadašnja svjetska ekonomska i finansijske kriza počela je sa poremećajima na američkom tržištu nekretnina u avgustu 2007. godine, kada je došlo do teškoća u otplati hipotekarnih kredita, pada izgradnje, prodaje i cijena nekretnina, a masovno se razvila u drugoj polovini 2008. godine. Postavlja se pitanje da li se mogla prognozirati i da li je bila očekivana. Postojao je vrlo vidljiv pokazatelj, a to je bio vanjskotrgovinski deficit SAD. Ekonomisti i analitičari su problem američkog vanjskotrgovinskog deficita sagledavali na sljedeći način: Da bi se deficit smanjio, potrebno je da dolar depresira, a da to ne bi dovelo do ubrzanja inflacije potrebno je da se poveća kamatna stopa što dovodi do usporavanja rasta. Viša kamatna stopa sama po sebi zahtijeva revalorizaciju sve imovine, a ponajviše vrijednosti nekretnina, a usporeni rast će djelovati u istom pravcu odnosno u pravcu pada njihove vrijednosti. Navedene relacije nisu nešto što je specifično za SAD, ove relacije važe za svaku privredu pa zato u ovoj krizi ne treba tražiti nedostatke kapitalizma, neoliberalizma ili tržišne privrede. Ono što je specifično za SAD jeste inovativnost finansijskog sektora, na što u ovom slučaju nisu baš najspremnije reagovalе regulatorne i monetarne vlasti. Kada je vrijednost nekretnina na tržištu postala značajno manja od stvarne vrijednosti nastala je kriza. Desilo se zapravo ono što bi se gotovo moglo nazvati školskim primjerom iz ekonomije: ista količina novca se obrtala pri kupovini sve više materijalnih dobara odnosno nekretnina, a izostala je redovnost servisiranja kreditnih dugova pa je došlo do manjka novca. Tako više niko nije ni mogao da daje zajmove i bilo je evidentno da je "balon" jednom morao da pukne. Kozamec Slobodan i Ristić Žarko (2008) [prvo navođenje]

Krize danas pogađaju privredne subjekte, političke, državne institucije i druge organizacije, ali i čovjeka kao osobu. Neke krize uzrokuju velike i nepopravljive štete, a iz nekih se može izaći s boljim kredibilitetom (kriza kao pogodnost). Zbog važnosti kriza, danas se u savremenom menadžmentu pridaje velika pažnja kriznom komuniciranju. Krize imaju, ili bi trebale imati, strateško mjesto u životu organizacija. Kriza i krizna komunikacija mogu se razumjeti kroz upotrebu strategija kao odgovora na krizu.

Sa ovom dubokom krizom mi ulazimo na nepoznatu teritoriju – posljedice finansijske krize će biti drastične, ljudi su ubačeni u osjećaj duboke krize, bijeda i teškoće će se povećati za mnoge siromašne ljude u svim krajevima. Ljudi su bijesni kada vide kako se javnim novcem plaćaju problemi za čije stvaranje oni nisu odgovorni. Svijest ljudi i bijes će

rasti kada se recesija bude počela osjećati i kada ekonomija počne tonuti u krizu. U ovome trenutku veća je otvorenost prema alternativama, ali da bi osvojile pažnju i podršku, one moraju biti praktične i neposredno primjenjive.

Naredne stranice ćemo posvetiti ukazivanju na problem svjetske krize, kao i njenog uticaja na život stanovništva u Bosni i Hercegovini.

EKONOMSKA KRIZA – PROBLEM I OSNOVNA OBILJEŽJA

Kao što smo već spomenule u radu izraz „globalna finansijska kriza” je nezaobilazan posljednjih par godina u medijima širom planete. Poslije pucanja tržišta hipotekarnih kredita u SAD, svijet se našao u krizi čiji se ishod ne da predvidjeti, a koja se uglavnom poredi sa Velikom depresijom koja je uslijedila poslije sloma njujorške berze 1929. godine.

Naša ekonomska kriza bi nastala nezavisno od globalne ekonomske krize. Međutim, prisustvo globalne krize je uzrokovalo mnogo veće poremećaje nego što bi oni nastali nezavisno od nje. Do naglog pogoršanja poslovne klime došlo je septembra 2008. godine, sa krahom velikih finansijskih kuća u SAD. Rizici su jako povećani, vrijednosne hartije prodavane po niskim cijenama, a sveopšta likvidnost veoma smanjena. Uticaj finansijske krize na globalnu ekonomiju ispoljio se kroz znatnu kontrakciju kredita (koja je pogodila realni sektor i direktno smanjila poslovnu aktivnost), smanjenje imovine domaćinstava (kao posledica pada cena finansijske i druge imovine što je dovelo do pada potrošnje) i smanjenje povjerenja i kod domaćinstava i kod kompanija (zbog rastuće neizvjesnosti o budućnosti). Naziv sajta: www.emportal.co.rs [prvo navođenje]

Talas finansijske krize prelio se u jesen 2008. godine i u zemlje u razvoju. Uticaj globalne krize djelovao je kroz dva kanala: smanjenje izvozne tražnje za njihovim proizvodima i smanjen priliv kapitala. BDP zemalja u razvoju opao je za 4% u posljednjem kvartalu 2008. godine. Posebno su pogođene zemlje istočne Evrope, kod kojih je zavisnost od priliva inostranog kapitala jače izražena.

U drugom kvartalu dostignuto je dno krize i pad je prestao, da bi pojedine ekonomije počele ponovo da rastu. Ipak, pozitivni pomaci su slabi i rast nije uhvatio dubljeg korijena.

Postavlja se pitanje: šta preostaje stanovništvu da radi u celom ovom vrtlogu koji nas je snašao? Šta da radi slabo plaćen radnik? Otpuštanje radnika je dnevna pojava u cijelom svijetu. Posledice ovoga su nesagledive ali i očekivane, zato što se trošilo ono što se nije imalo.

U ovoj situaciji, sve ono što se smatra „kejnzijanskim idejama“, Kejnz verovatno ne bi podržavao. Ekspanzivna monetarna politika koju danas sprovodi veliki broj razvijenih država je daleko od Kejnzovih shvatanja. Kejnz predlaže da država neposredno troši i time podstiče smanjenu tražnju. Kada se budžetska sredstva koriste za izgradnju puta ili pruge, tada novac ulazi u kanale potrošnje preko plata, kupovine materijala ili opreme, a tražnja raste i podstiče se rast zaposlenosti. Rast zaposlenosti je jedini dokaz da ekonomija izlazi iz krize.

Kada države daju bankama novac nemaju garanciju da će isti podstaći privrednu aktivnost. Banke tim novcem mogu da kreditiraju privredu i podstiču tražnju, ali i ne moraju.

Takođe, mogu uzeti novac od centralne banke ili iz budžeta, kupovati zlato, obveznice, akcije, drugim rečima špekulisati na svim robnim ili finansijskim tržištima bilo gde u svetu, ali tada efekata na zaposlenost nema. Jedino se tako i može objasniti sve veća profitabilnost banaka, dok ostatak privrede uglavnom stagnira.

Medjutim, nikakve garancije nema da će povećanje plata ili penzija dovesti do povećane tražnje, a samim tim i do povećanja zaposlenosti. I uz veće plate ili penzije, tražnja može stagnirati, a zaposlenost opadati zato što stanovništvo može da poveća štednju, kupi devize, ili da se razduži kod bankarskog sektora. Sa druge strane, stanovništvo svoja uvećana primanja može i da troši, ali će to pre izazvati rast cena nego što će podstaći porast zaposlenosti. Kejnz ne bi podržao politiku u kojoj država duguje ogromna sredstva privredi, dok istovremeno subvencionise gotovinske kredite građana. Naziv sajta: www.nkatic.wordpress.com [prvo navođenje]

Posmatrajući uslove u kojim se danas nalazimo, možemo zaključiti da iz krize najlakše izlaze društva koja su kreativna i koja umeju da vrednuju i primene inovacije. Izlazak iz finansijske krize moguć je na dva načina: iznalaženjem novih tehnologija ili ratom. Mnogo manja kriza krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina rešena je zahvaljujući novim IT tehnologijama (na primer, ko je pre 20 godina imao mobilni telefon, računar itd.). Naučnicima je danas potrebno vreme kako bi stvorili osnovu za nove tehnologije. Vreme je potrebno inženjerskim istraživačima i industrijskim inženjerima da stvore proizvode za prodaju a taj proces može da traje i 10 godina. U današnje vrijeme rat baš i ne predstavlja nadu za izlazak iz krize. Ovde možemo postaviti pitanje: šta da se radi do pojave novih tehnologija? Možemo popraviti svoje konkurentске sposobnosti ili svaliti krizu na druge. Pretpostavljamo da će obe ove opcije razvijene zemlje primenjivati, a prednost će imati ona zemlja koja sprovede velike strukturne promene.

Direktne efekte svjetske ekonomske krize osjetice zemlje koje najviše učestvuju u međunarodnim tokovima kapitala i međunarodnoj trgovini, dok će zemlje u razvoju i zemlje koje prolaze kroz proces tranzicije osjetiti indirektne efekte krize u finansijskom sektoru (pad likvidnosti, otežana izgradnja finansijskih institucija) i realnom sektoru (usporavanje privredne aktivnosti). Među ove zemlje ulazi i BiH, koja je u procesu tranzicije.

S obzirom na nestabilnu političku situaciju BiH tokom 2008. dodatno se povećala neizvesnost investitora i došlo je do većeg povlačenja stranog kapitala sa tržišta BiH zbog zbivanja na domaćem i velikim svetskim finansijskim tržištima, što je uticalo na smanjenje likvidnosti tržišta kapitala. Zbog lošeg kreditnog rejtinga BiH i povećanog rizika ulaganja u zemlju, šanse za ulazak kapitala iz inostranstva kroz nove portfolio investicije su male, a domaći investitori zbog straha od budućih dešavanja se odlučuju za štednju u bankama ili za držanje novca u "slamalicama".

Bankarski sektor takođe nije ostao imun na svjetsku finansijsku krizu. Jedan od prvih pokazatelja preko kojeg smo mogli zaključiti da kriza postaje ozbiljnijih razmjera jeste rast kamatnih stopa. Razlika između kamatnih stopa banaka koje su plasirale sredstva i referentnih kamatnih stopa evropskih centralnih banaka postajala je sve veća. S obzirom da je kriza pokazivala sve veće razmjere, slobodnog kapitala je bilo sve manje, a uzimanje novih kredita i refinansiranje postojećih obaveza prema bankama je postajalo puno skuplje.

Uticaj svetske ekonomske krize na našu zemlju se ogleda u povlačenju stranog kapitala. BiH svoj razvoj i integraciju u svetsko tržište zasniva na stranim direktnim investicijama, koje su u periodu krize u velikoj oskudici. Pad povjerenja u bankarski sistem se ispoljava kroz povlačenje deviznih sredstava iz finansijskog sistema i smanjenja devizne likvidnosti, a to smanjenje ponude deviza stvara depresijaciju. Neizvjesnost, povlačenje kapitala i inflatorni pritisci utiču na smanjenje potrošnje i agregatne tražnje, što dovodi do usporavanja privredne aktivnosti. S obzirom da je svjetska tražnja za primarnim proizvodima u padu, u narednom periodu može doći do smanjenja izvoza na tržišta koja su takodje pogođena krizom, što će uticati na smanjenje domaće proizvodnje. Pad tražnje na evropskom tržištu, negativno će se odraziti na spoljnotrgovinsku razmjenu i privredni rast BiH. BiH je zemlja koja pretežno izvozi poluproizvode i sirovine, i ona trpi posljedice smanjene tražnje.

Naziv sajta: www.politickiforum.org [prvo navođenje]

Uzroci nastanka krize u BiH

Opšta kriza u BiH ima više uzročnika. Navest ćemo samo neke sa ciljem prikazivanja ambijenta zbog kojeg BiH potpada pod uticaj ekonomske krize:

1. Politička nestabilnost. U čitavom poslijeratnom periodu BiH je zadržala relativno visok stepen političke nestabilnosti. Proces demokratskog odlučivanja, usaglašavanja i koordinacije teško je funkcionisao. Efikasnost uspostavljenih institucija je niska. Temeljna pitanja organizacije BiH često se dovode u pitanje, demokratske institucije su prilično krhke, nacionalna homogenizacija je daleko snažnija od građanske, OHR je najmoćnija politička, zakonodavna i izvršna institucija. Odlučujuća uloga međunarodne zajednice u svim važnim događajima u BiH stvara prostor za političke manipulacije u pregovaranju, odlučivanju i strateškom pozicioniranju ključnih partnera u BiH. Politička stabilnost je teško ostvariv cilj u BiH, jer podrazumjeva da bi se mnogi politički akteri morali odreći vlastitog političkog identiteta i uloge koju imaju.

2. Odsustvo pravne države. Bez snažne pravne države nema uspostavljanja sistema vrijednosti, nema pravne sigurnosti poslovanja, nema moralnosti u međuljudskim odnosima, nema zaštite imovine, nema ostvarivanja sloboda... Tokom rata, a dijelom i poslije rata, pravna država je doživjela najveću devastaciju u BiH. Očito je da vlasti, prije svega zbog vlastitih interesa, nisu željele pravnu državu, jer ih u njenom uspostavljanju niko nije ograničavao. Čak ni entitetsko uređenje nije prepreka tome. Zbog neefikasnosti pravne države u široj javnosti prisutna je predstava o BiH kao zemlji korupcije, kriminala, sive ekonomije, nezaštićenih ekonomskih sloboda, kršenja ljudskih prava, ograničavanja slobode medija. Rajko Tomaš (2010) [prvo navođenje]

3. Loše stanje ekonomije. Ekonomija BiH je opterećena ozbiljnim strukturnim problemima u privredi, odsustvom strategije i politike korišćenja resursa, što se direktno manifestuje u stvaranju malog društvenog proizvoda, vrlo niskoj efikasnosti upotrebe resursa i neekonomskom valorizovanju doprinosa resursa stvaranju društvenog proizvoda. Neto cijena rada je niska, ali je relativno visokim stopama poreza i doprinosa na platu vještački dignuta na viši nivo u odnosu na ponudu i tražnju rada na tržištu. Nezaposlenost je velika, plate rastu brže od produktivnosti rada, kamatne stope su veće nego u zemljama

u okruženju, cijene i troškovi poslovanja rastu brže nego u evro zoni, uvoz robe je postao uslov egzistencije stanovništva.

4. Visok stepen siromaštva. Iako je siromaštvo jedno od socijalno, ekonomski i politički najtežih obilježja BiH, ne vrše se sistematična istraživanja siromaštva. Gotovo trećina stanovništva BiH je siromašna, ili je na ivici siromaštva. Vlasti formalno podržavaju borbu protiv siromaštva ali je malo dobrih programa kojima se ono rješava. Najefikasniji metod borbe protiv siromaštva je obezbjeđivanje zapošljavanja stanovništvu, ali za to je potrebno provesti mnoge reforme u ekonomskom sistemu, a u BiH nema dovoljno iskrene i odlučne volje za djelovanjem u ovom pravcu. Tomaš (2010) [daljnja navođenja]

Uticaj finasijske krize na privredu BiH

Globalna ekonomska kriza nije zaobišla ni BiH. Ozbiljna ekonomska kriza svjetske ekonomije je dovela do naglog pada BiH izvoza i novčanih priliva iz inostranstva. Važan faktor djelovanja krize vjerovatno je bilo i podizanje kreditnih kriterija od strane banaka što je zadalo snažan udarac investicijama, ali i potrošnji.

Pored uticaja na realni sektor, svjetska ekonomska kriza je značajno umanjila vanjske prilive po osnovi novčanih pošiljki i kompenzacija zaposlenih u inostranstvu. Kriza je zahvatila Bosnu i Hercegovinu, a kolika će dubina krize biti i koliko će trajati danas je teško predvidjeti.

U bankarskom, odnosno finansijskom sektoru BiH nije došlo do značajnih gubitaka kao u finansijskom sektoru razvijenih zemalja. Naime, ne samo da učesnici na finansijskom tržištu kod nas nisu učestvovali u poslovima sa finansijskim instrumentima sličnim onima koji su bili okidač krize u razvijenim zemljama, već je samo tržište kapitala nedovoljno razvijeno tako da ono nema odlučujući uticaj na kretanje u realnom sektoru.

Početak ekonomske krize odvija se u različitim okolnostima kada se radi o razvijenim zemljama u odnosu na okolnosti u BiH. Pri tome, u razvijenim zemljama početak krize ispoljavao se kroz smanjenu likvidnost tržišta, dok se u BiH početak krize odvijao u uslovima pregrijane tražnje.

Bez obzira što finansijsko tržište BiH nije pretrpilo gubitke zbog neadekvatnih garancija plasmana, došlo je do prelijevanja negativnih efekata finansijske i ekonomske krize na privredu BiH. Kao posljedica nelikvidnosti razvijenih tržišta već je manji iznos sredstava na raspolaganju za priliv u BiH. Prvo je smanjen priliv kreditnih sredstava koja se usmjeravaju preko banaka koje imaju svoje osnivače u razvijenim zemljama. Jasno je već sada da su strane direktne investicije smanjene, usporene, uz veći oprez stranih investitora pri donošenju odluka o ulaganju sredstava.

Smanjene potrošnje (tražnje) u kombinaciji sa generalnim smanjenjem tražnje u inostranstvu direktno utiče na proizvodnju, odnosno rast privrede BiH. Istovremeno, pojačat će se pritisci stranih proizvođača koji će željeti da svoje proizvode plasiraju na naše tržište, a što će se događati u kombinaciji sa otežanim plasmanom naših proizvoda u inostranstvo (primjer izvoza mlijeka u Hrvatsku). Na ovaj način će konkurentska sposobnost naše privrede u većoj mjeri nego do sada biti stavljena na probu. Posljedice svih prethodno navedenih kretanja dovešće do usporavanja ili zaustavljanja rasta privrede

sa odgovarajućim uticajem na zaposlenost, životni standard i generalno na cjelokupan život.

Očekivani efekti ekonomske krize mogu biti umanjeni po različitim osnovama. Prije svega mjere za povećanje likvidnosti u razvijenim zemljama kao odgovor na krizu imat će povoljno dejstvo i na našu ekonomiju jer se time istovremeno kreiraju i sredstva koja će biti raspoloživa za plasman na naše tržište.

Takođe, pitanje povećanja konkurentnosti će biti postavljeno ne samo pred našu privredu već i privrede svih zemalja u okruženju. Nije teško pretpostaviti da na kratak rok, naša privreda ima mnogo veće mogućnosti da se pokaže konkurentnom u okruženju nego na širem ekonomskom tržištu. Ovim se otvara i pitanje sektora koji će biti pod najvećim udarom, kao i sektora koji će u manjoj mjeri biti pogođeni krizom.

TRŽIŠTE RADA BiH

Kako se oporavak BiH ekonomije u 2011. godini odvijao usporeno, tako su na tržištu rada izostala pozitivna dešavanja. Broj nezaposlenih lica u BiH se konstantno povećavao bez naznaka stabilizacije, odnosno zaustavljanja rasta broja nezaposlenih. BiH preduzeća su i tokom 2011. godine otpuštala radnike, što je za posljedicu imalo smanjenje broja zaposlenih lica u BiH. Budžetske uštede u javnom sektoru, ali i skroman obim poslovne aktivnosti u privatnom sektoru doprinijeli su umjerenom nominalnom rastu plata. Međutim, inflacija u BiH uticala je da realni rast neto plata bude negativan. Broj penzionisanih lica u BiH se uvećavao paralelno sa smanjenjem broja zaposlenih lica, što je zabrinjavajuća okolnost s aspekta prikupljenih doprinosa za isplatu penzija. Prosječna penzija je uvećana u odnosu na 2010. godinu zahvaljujući povećanju penzija u FBiH, ali je u realnom smislu ipak smanjena.

Zaposlenost u BiH

Prosječan broj zaposlenih lica u BiH u 2011. godini iznosio je 691,5 hiljada, što je za 0,6% manje u odnosu na 2010. godinu. Najveće smanjenje broja zaposlenih bilo je kao i u 2010. godini u privatnom sektoru (-1,8%). Skroman obim poslovne aktivnosti, finansijski problemi kompanija, ali i ne tako povoljno poslovno okruženje su osnovni razlozi otpuštanja radnika. Najveće smanjenje broja zaposlenih je registrovano prvenstveno u oblastima trgovine na veliko i malo, građevinarstva i prerađivačke industrije. Iako je u BiH povećan obim trgovine na malo, broj zaposlenih u pomenutoj oblasti se smanjio za 2%. S obzirom da je riječ o privrednoj grani koja zapošljava 18,7% ukupno zaposlenih u BiH, to je i njen doprinos smanjenju broja zaposlenih u BiH bio najveći u 2011. godini.

Pooštreni uslovi poslovanja i konkurencija velikih tržnih centara mogli bi biti neki od razloga otpuštanja zaposlenih u trgovini. Analogno tome, u 2011. godini došlo je do smanjenja broja zaposlenih u oblasti saobraćaja, skladištenja i veza za 1,7%. I pored činjenice da je u BiH zabilježen skroman rast obima građevinskih radova, broj zaposlenih u građevinarstvu je smanjen za 5,8%. Otpuštanje građevinskih radnika je evidentno u oba entiteta.

Usporen rast obima proizvodnje u prerađivačkoj industriji u 2011. godini se negativno odrazio na broj zaposlenih u ovoj grani. Smanjenje broja zaposlenih u prerađivačkoj industriji se prvenstveno desilo u Republici Srpskoj, dok je u FBiH zabilježen skroman realni rast broja zaposlenih lica. Time je broj zaposlenih u prerađivačkoj industriji u BiH smanjen za 1,7%, međutim primjetno je da je spomenuta stopa smanjenja znatno sporija u odnosu na 2010. godinu. Broj zaposlenih u oblasti hotela i restorana se također smanjio za 3,9%. Smanjena kupovna moć u BiH, te konstantan inspeksijski nadzor mogli bi biti razlozi otpuštanja radnika u ugostiteljstvu. "Direkcija za ekonomsko planiranje, (2012), Bosna i Hercegovina ekonomski trendovi – Godišnji izvještaj za 2011. godinu" [prvo navođenje]

Nasuprot privatnom sektoru, oblast javnog sektora u 2011. godini bilježi rast broja zaposlenih lica od 1,9%. U obrazovanju broj zaposlenih se uvećao za 3,7%, zdravstvu 1,9%, te javnoj upravi i odbrani 1,1%. Dok je u Republici Srpskoj zabilježeno smanjenje broja zaposlenih, u FBiH je registrovan minoran rast zaposlenih lica. Prosječan broj zaposlenih lica u FBiH u 2011. godini je iznosio 440,7 hiljada, što je za 0,4% više u odnosu na 2010. godinu. Pozitivan rast broja zaposlenih u FBiH zabilježen je prvenstveno zahvaljujući porastu broja zaposlenih u javnom sektoru (1,9%), kao i oblasti poslovanja nekretninama (5,3%) i prerađivačkoj industriji (0,8%).

S druge strane, smanjenje broja zaposlenih u FBiH je registrovano u oblasti građevinarstva (-4%), saobraćaja, skladištenja i veza (-1,2%), finansijskog posredovanja (-1,5%) i rudarstva (-2,4%). Za razliku od Republike Srpske, broj zaposlenih u trgovini na veliko i malo i ugostiteljstvu nije smanjen (stagnacija 0,2% i 0,3% respektivno). Prosječan broj zaposlenih lica u Republici Srpskoj je smanjen za 2,2% i iznosi 23.919 hiljada lica. Direkcija (2012) [daljnja navođenja]

U Republici Srpskoj, u privatnom sektoru u 2011. godini, došlo je do smanjenja broja zaposlenih od 3,8%. U okviru prerađivačke industrije broj zaposlenih je smanjen za 6,6%, trgovine na veliko i malo -3%, građevinarstva -8,1%, hotela i restorana -8%, saobraćaja, skladištenja i veza -2,1%. U javnom sektoru u Republici Srpskoj broj zaposlenih lica je uvećan za 1,7%.

Plate

Skroman obim poslovnih aktivnosti u BiH tokom 2011. godine uticao je na primanja zaposlenih u BiH. Prosječna neto plata u BiH je u 2011. godini iznosila 816 KM i veća je za 2,2% u odnosu na 2010. godinu. I pored toga što je nominalni rast neto plate bio brži u odnosu na 2010. godinu, u realnom smislu neto plate su imale negativan rast. Viša stopa inflacije je uticala da realni rast neto plata u BiH bude negativan (-1,4%).

U analizi plata u privatnom i javnom sektoru tradicionalno su zabilježene više plate u javnom sektoru, ali su plate u privatnom sektoru brže rasle zbog budžetskih ograničenja u javnom sektoru. Najviše nominalne neto plate u privatnom sektoru zabilježene su u oblasti finansijskog posredovanja, snabdijevanja električnom energijom, plinom i vodom te rudarstvu. Usljed nešto boljeg obima poslovanja u oblasti rudarstva registrovan je brži rast neto plata u 2011. u odnosu na 2010. godinu (9,6%). U oblasti građevinarstva neto plate su rasle bržom stopom od 4,8%. Međutim, treba napomenuti da su i pored toga plate u spomenutoj oblasti među najnižim u BiH. Nasuprot rudarstvu i građevinarstvu, neto plate u prerađivačkoj industriji su rasle sporije u odnosu na 2010. godinu (2,1%). Oblast s naj-

većom neto platom u BiH, finansijsko posredovanje, bilježi rast neto plate od 3,2%. U ugostiteljstvu i trgovini na veliko i malo je registrovan skroman rast neto plata (1,1% i 1,2% respektivno), ali je realni rast izrazito negativan zbog inflacije u BiH. Direkcija (2012) [daljnja navođenja]

S druge strane, u okviru javnog sektora neto plate u 2011. godini su bile najveće u javnoj upravi i odbrani, s nominalnom stopom rasta od 3,4%, dok su plate u oblasti obrazovanja i zdravstva stagnirale (-0,1% i 0,2% respektivno). Razlika između entitetskih neto plata ostala je nepromijenjena, kao u 2010. godini. Prosječna neto plata u FBiH u 2011. godini je i dalje viša od prosječne neto plate u Republici Srpskoj. Međutim, prosječna bruto plata u Republici Srpskoj u 2011. godini je veća u odnosu na FBiH zbog primjene Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dohodak i Zakona o doprinosima u Republici Srpskoj. U FBiH, prosječna neto plata u posmatranoj godini je iznosila 819 KM s nominalnim rastom 1,9%, dok je u Republici Srpskoj prosječna neto plata iznosila 809 KM i rasla stopom od 3,2%. U okviru privatnog sektora, neto plate u Republici Srpskoj brže su rasle u odnosu na FBiH.

Komparacijom entiteta evidentno je da su neto plate u oblasti prerađivačke industrije brže rasle u Republici Srpskoj (3,8% vs. 1,9% u FBiH), ali su u nominalnom iznosu i dalje niže, dok je u oblasti rudarstva suprotno: prosječna neto plata je brže rasla u FBiH (11,2%) nego u Republici Srpskoj (4,7%). U oblasti građevinarstva skromniji rast neto plata je zabilježen u FBiH (3,3%) u odnosu na Republiku Srpsku (6,2%). U javnom sektoru, u FBiH je zabilježen najbrži rast plata u javnoj upravi (4,4%), dok se plate u zdravstvu i obrazovanju nisu značajnije mijenjale u odnosu na 2010. godinu. U Republici Srpskoj, u javnoj upravi neto plate su uvećane za 1,6%, zdravstvu 1,3%, dok su u obrazovanju neznatno umanjene (-0,2%). Direkcija (2012) [daljnja navođenja]

Penzije

Broj penzionera u BiH se tokom 2011. godine nastavio uvećavati. Prosječan broj penzionisanih lica u BiH je u posmatranoj godini iznosio 602,6 hiljada, što je za 2,7% više u odnosu na 2010. godinu. S druge strane, broj zaposlenih lica u BiH je umanjeno, te se omjer između penzionisanih i zaposlenih lica tokom 2011. godine pogoršao i iznosi 1:1,1.

Prosječna penzija u BiH u 2011. iznosila je 338 KM, što je za 1,7% više u odnosu na 2010. godinu. Povećanje prosječne penzije tokom 2011. godine bilo je limitirano usljed konstantnog priliva novopenzionisanih lica, kao i variranja prihoda od doprinosa iz kojih se većinski vrši isplata penzija u BiH. Rast penzija u BiH determinisan je uvećanjem penzija u FBiH. Od aprila 2011. godine u FBiH je prosječna penzija uvećana 4,4%, dok u Republici Srpskoj nije bilo značajnije promjene, što je uticalo na povećanje razlike između entitetskih penzija.

Prosječna penzija u FBiH je u 2011. godini iznosila 349 KM sa porastom od 2,6%, dok je prosječna penzija u Republici Srpskoj iznosila 321 KM, što je za 0,3% više u odnosu na 2010. godinu. Ako se pritom uzme u obzir inflacija, realni rast penzija u BiH je bio izrazito negativan.

I pored smanjenja broja zaposlenih lica u BiH nivo prikupljenih prihoda od doprinosa u PIO fondove u oba entiteta se nije smanjio. U FBiH prihodi od doprinosa u 2011. godini su uvećani za 1,4%, dok su u Republici Srpskoj uvećani za oko 13%. Za isplatu penzija u Republici Srpskoj iz Budžeta Republike Srpske je tokom 2011. godine u prosjeku mjeseč-

no izdvojeno oko 15,7 miliona KM, što je 6% manje u odnosu na 2010. godinu. Pri analizi minimalnih penzija u BiH i dalje je prisutna razlika između entiteta. Minimalna penzija u FBiH je u 2011. godini uvećana za 4,8% od aprila 2011., iznosi 310,7 KM, a prima je oko 47% penzionera od ukupnih penzionisanih lica u Fondu MIO/PIO FBiH. S druge strane, minimalna penzija u Republici Srpskoj ostala je nepromijenjena u odnosu na 2010., iznosi 160 KM, a prima je oko 10% penzionera iz Republike Srpske. U oba entiteta gotovo polovina penzionisanih lica prima starosne penzije (46% u FBiH, 49% u Republici Srpskoj), a potom porodične i invalidske penzije.

Tražnja za „radom na crno“

Rad „na crno“ postaje česta pojava u gotovo svim djelatnostima. Danas su razmjere „rada na crno“ takve da je statistika u nekoliko navrata zabilježila da postoji registrovano više pravnih lica u privatnom sektoru nego što je u njima zaposleno radnika. Postavlja se pitanje da li je moguće da preduzeće postoji, a da nema ni jednog zaposlenog radnika? Na drugoj strani, inspekcijski organi utvrdili su da je vrlo česta pojava da su radnici „na čekanju“ iz državnog sektora istovremeno zaposleni „na crno“ u privatnom sektoru. Takođe, postoji veliki broj slučajeva da su radnici „na čekanju“ razvili vlastiti privatni biznis i obavljaju ga radeći „na crno“ ili kao „dopunsku djelatnost“ što predstavlja legalni oblik bavljenja privatnim biznisom i pored zaposlenja u državnom sektoru privrede.

Fenomen „rada na crno“ i njegova široka rasprostranjenost ima uzroke u načinu regulisanja zapošljavanja, prava radnika i poreza i doprinosa po osnovu zaposlenja. Dakle, bilo bi pogrešno tvrditi da je na ovom prostoru toliko raširem „rad na crno“ zato što su ovdje ljudi skloniji kriminalizaciji poslova nego u drugim dijelovima svijeta. Ovdje je stvoren pravni ambijent u kome je izuzetno skupo za poslodavca da plaća sve dažbine koje su propisane, s jedne strane, i istovremeno vrlo stimulativno kršenje propisa kojima su propisane različite obaveze poslodavaca, s druge strane. Prema tome, preduzeća koriste „rad na crno“ kao faktor maksimiziranja profita. Ona prave jednostavnu kalkulaciju između poreza i doprinosa na plate zaposlenih radnika i eventualnih sankcija u slučaju neregistrovanja zaposlenja radnika.

Za poslodavce je bilo stimulativno da zapošljavaju radnike „na crno“ ali je to bilo prihvatljivo i za radnike jer su dobijali nešto veće plate nego pri legalnom zapošljavanju. Naravno, može se primijetiti da zapošljavanjem „na crno“ radnik gubi privilegije koje legalno zaposleni ostvaruju kod javnih fondova (npr. zdravstveno, penziono osiguranje...). Međutim, ti fondovi su u takvom stanju, da ako vam zatreba njihova usluga i kad ste legalno zaposleni radnik, najčešće morate da platite participaciju ili kompletnu cijenu usluge, tako da radnici zaposleni „na crno“ ne smatraju da gube mnogo uskraćivanjem prava na slobodan pristup uslugama javnih fondova.

Nezaposlenost u BiH

Broj nezaposlenih lica u BiH se tokom 2011. godine konstantno uvećavao. Priliv nove radne snage, ali i otpuštanja zaposlenih lica dodatno su uticali na povećanje broja nezaposlenih. U BiH je u 2011. godini prosječan broj nezaposlenih lica iznosio 529.621, što je za 2,5% (ili 12,7 hiljada lica) više u odnosu na 2010. godinu. Iako je stopa rasta broja

nezaposlenih sporija u odnosu na 2010. godinu broj nezaposlenih lica je jedan od najvećih nakon 2007. godine.

U oba BiH entiteta registrovano je povećanje broja nezaposlenih lica. Posmatrano po kvartalima, godišnje stope rasta broja nezaposlenih u FBiH bile su najveće u K1 i K2, dok su u Republici Srpskoj najveće u K3 i K4 2011. godine. U FBiH je 2011. godine u prosjeku registrovano 367,5 hiljada nezaposlenih lica, što je za 1,9% više u odnosu na 2010. godinu. Slično je u i Republici Srpskoj, gdje je prosječan broj nezaposlenih u posmatranoj godini iznosio 150,3 hiljade lica, sa stopom rasta od 3,4%. Direkcija (2012) [daljnja navođenja]

Najveći broj prijavljenih lica na Zavode za zapošljavanje u BiH u 2011. godini registrovan je kroz prekid radnog odnosa. U FBiH, od ukupnog broja novoprijavljenih lica na Zavode za zapošljavanje 52% je po osnovu prekida radnog odnosa; najčešći razlozi otpuštanja su prestanak ugovora na određeno vrijeme, sporazumni raskid ugovora, povreda radne obaveze i slično (60,6%). Slijede kategorije otpuštena lica po osnovu tehnološkog viška (36,7%), te kroz stečaj, likvidaciju, restrukturiranje i privatizaciju preduzeća (2,7%). U Republici Srpskoj, 63% novoprijavljenih lica na Zavode za zapošljavanje u 2011. godini je zbog prekida radnog odnosa. Pritom, najčešći razlozi prekida radnog odnosa su tehnološki višak 27,5%, prestanak rada na određeno vrijeme 24,9%, te sporazumni prekid radnog odnosa 23,7%.

Prosječna administrativna stopa nezaposlenosti u BiH u 2011. godini se uvećala i iznosi 43,4%. Stope nezaposlenosti u BiH variraju od regije do regije: najniže su, kao i prethodnih godina, u regiji Banje Luke (30,2%), Kantonu Sarajevo (35,4%) i Zapadnohercegovačkom kantonu (35,9%), što je očekivano s obzirom na veću koncentraciju poslova u spomenutim regijama.

U FBiH najveće stope nezaposlenosti su registrovane u Unsko-sanskom kantonu (56%), Tuzlanskom (53%) i Livanjskom kantonu (51%).

Najveće stope nezaposlenosti u Republici Srpskoj su u regiji Prijedora (48%), Trebinja (44%) i Bijeljine (43%). Direkcija (2012) [daljnja navođenja]

Prilikom poređenja stopa nezaposlenosti prema anketi o radnoj snazi u BiH sa zemljama u regiji, kao i prethodnih godina, evidentno je da se BiH nalazi među zemljama sa najvećom stopom nezaposlenosti. Tokom 2011. godine većina zemalja je zabilježila rast stope nezaposlenosti. Prethodno navedeno ukazuje da su sve posmatrane zemlje imale problema sa zadržavanjem postojećeg broja zaposlenih lica i zapošljavanjem nove radne snage.

Siromaštvo kao posljedica nezaposlenosti

Iako je nezaposlenost jedan od važnih kriterijuma za procjenu nivoa siromaštva, ankete o životnom standardu pokazuju da oko 60% stanovništva koje živi u siromaštvu potiču iz domaćinstava u kojima je samo jedan član domaćinstva zaposlen. Takođe, pokazuje da je starosna dob trećine siromašnog stanovništva ispod 18 godina i da postoji korelacija između niskog nivoa obrazovanja i siromaštva.

Iako anketa pokazuje da 20% stanovništva BiH živi u siromaštvu (25% u Republici Srpskoj i 16% u FBiH) indikacije su da dodatnih 30% stanovništva živi na granici siromaštva. Ove brojke ukazuju na ranjivost BiH stanovništva na bilo kakav novi ekonomski pad.

Porast siromaštva u BiH neosporna je činjenica. Uzroke je lakše identifikovati nego razriješiti: pojava novih kategorija u stanju velike ekonomske i socijalne ugroženosti, postepeno nestajanje srednje klase, koja prelazi u niže slojeve društva ili iseljava, starenje stanovništva - kolaps privrednog sistema povezan sa tranzicijom, rat koji je trajao "paralelno sa tranzicijom" i loše ekonomsko upravljanje, posljedica političke stagnacije u etnički podijeljenoj postdejtonskoj BiH. Krajnje se siromaštvo definiše kao "nemogućnost osobe da sebi osigura minimalnu prehranu potrebnu za preživljavanje", tj. 2.100 kalorija na dan. Utvrđena granica je 747 KM po osobi godišnje, odnosno 2,05 KM po osobi dnevno. Dakle, 8,2 KM dnevno za četveročlanu porodicu, ili 249 KM za porodicu mjesečno. Tomaš (2010) [daljnja navođenja]

Ukoliko se uzme u obzir zadovoljavanje neprehrambenih potreba (robe i usluge), prema ekspertima Svjetske banke, ta linija povlači se na 1.843 KM po osobi godišnje, ili 5,05 KM po osobi dnevno: na hranu otpada 40,55 posto troškova. Za domaćinstvo koje ima četiri člana riječ je o dnevnim troškovima koji iznose 20,2 KM ili mjesečnim u iznosu od 606 KM. To je čisto novčana procjena, a mogućnost domaćinstva da ove procjene zadovolji mjeri se kombinovanjem novčanih prihoda sa nenovčanim dopunama (poljoprivredni proizvodi, recimo). Tako da nivo prihoda izražen u novcu može biti različit od onog što domaćinstvo iskazuje kao svoj prihod u novcu. Zaključak je da u BiH "niko ne živi u stanju krajnjeg siromaštva", barem ne ovako striktno definisanog.

Mjerenjem životnog standarda se procjenjuje da više od 35 % "zvanično" registrovanih zaposlenih radi na "ekonomski neodrživim radnim mjestima", te da oko 150.000 radnika čeka zaostale plate dva ili više mjeseci. Prosječna administrativna stopa (mimo sive ekonomije) nezaposlenost u BiH iznosi 43,4 %. Procjenjuje se da je nezaposlenost najdrastičnija u starosnoj grupi između 19 i 24 godine, a da gubitak državnih prihoda zbog neprijavljenih radnika iznosi oko 250 miliona KM.

Fiskalni deficit je jedan od najviših u Regionu, stopa siromaštva je takođe među najvišim, stopa nezaposlenosti je daleko iznad ostalih, učešće stranog duga itd.

KORUPCIJA

Korupcija je ozbiljan problem i prijetnja stabilnosti i sigurnosti društva, podrija institucije i vrijednosti demokratije, etičke vrijednosti i pravdu, te ugrožava održivi razvoj i vladavinu prava. Povezana je sa drugim oblicima kriminala i ne spada u lokalna pitanja već predstavlja transnacionalnu pojavu koja pogađa sva društva i institucije. Korupciju možemo definisati na sljedeći način: "Korupcija podrazumjeva traženje, nudenje, davanje, ili prihvatanje, direktno ili indirektno, mita ili neke druge nedopustive koristi ili mogućnosti koja izobličava valjano vršenje dužnosti ili ponašanje onoga koji prima mito ili nedopustivu korist od toga." Građansko pravna konvencija o korupciji Savjeta Evrope, Savjet Evrope, Strazbur (1999) [prvo navođenje]

Iako se korupcija definiše kao "zloupotreba javnog ovlašćenja za privatnu korist", ona se, takođe može opisati i kao neostvarivanje principa "van dohvata ruke", po kome ni jedan lični ili porodični odnos ne bi trebao da igra bilo kakvu ulogu u donošenju odluka, bilo da ih donose privatni ekonomski akteri ili vladini službenici.

Kao takva korupcija predstavlja jedan od težih društvenih problema, koči rad javnih institucija i optimalno korišćenje resursa pa samim tim i predstavlja jednu od najznačajnijih smetnji bržem društvenom napretku i razvoju.

Korupcija može da se smanji podizanjem nivoa društvenog integriteta, i ovaj pristip je od vitalnog značaja ukoliko ne žele da se podriju drugi naponi za unapređenje pravičnog i održivog razvoja. Danas je opšteprihvaćeno da moderan sistem vlasti podrazumijeva odgovornost. Bez toga ni jedan sistem ne može da funkcioniše na način koji bi promovisao javni interes umjesto privatnih interesa onih koji imaju kontrolu. U suštini cilj zemalja u razvoju i zemalja u tranziciji je da se udalje od sistema "vertikalne odgovornosti" koji je zasnovan na hijerarhiji i da se kreću ka sistemu "horizontalne odgovornosti" u kojem je moć raspoređena, gdje niko nema momopol i gdje svako ima posebne odgovornosti i odgovara za svoje postupke. Krajnji cilj uspostavljanja društvenog integriteta je da se korupcija učini "visokorizičnim" poduhvatom sa "malom zaradom". Projekat sprečavanja korupcije, MUP RS (2009) [prvo navođenje]

Unutar krivičnog zakonodavstva Republike Srpske korupcija je inkriminisana krivičnim zakonom Republike Srpske, kojim su sva djela korupcije i druga krivična djela protiv službene i druge odgovorne dužnosti svrstana u posebnu glavu zakona. Prospisane inkriminacije su u skladu sa odredbama krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, ali i ključnih međunarodnih dokumenata koji tretiraju korpciju, a koji su potpisani I ratifikovani od strane BiH, u skladu su sa međunarodnim standardima. Posebno pozitivnu ulogu u borbi protiv korupcije ima Zakon o sukobu interesa. MUP RS (2009) [daljnja navođenja]

Pred kraj godine, tradicionalno se objavljuju rezultati različitih istraživanja globalnih pojava i trendova, a među njima percepcije korupcije. Predstavljamo rezultate do kojih su došli ogranci međunarodne nevladine organizacije Transparency International u Bosni i Hercegovini.

Relevantna domaća i međunarodna istraživanja, kao uostalom tokom nekoliko prethodnih godina, ne registruju praktično nikakav pomak u borbi protiv korupcije. Tako posljednji Indeks percepcije korupcije (CPI) za 2011. godinu, na listi od 182 zemlje svijeta BiH rangira na 91. do 94. mjesto prema percipiranom nivou korupcije, zajedno sa Liberijom, Trinidadom i Tobagom i Zambijom. Kao i 2010. godine, BiH i ovaj put nosi indeks 3.2, na skali od 0 do 10, gdje 0 predstavlja apsolutnu korupciju, a 10 zemlju oslobođenu korupcije. Ovo znači da u odnosu na prethodnu godinu, BiH stoji u mjestu kada je u pitanju borba protiv korupcije, a kada se uporedi period od 2007. do 2011. godine, također nema značajnijeg napretka. U poređenju sa zemljama bivše Jugoslavije, BiH se nalazi i iza Slovenije (35. mjesto), Hrvatske (66. mjesto), Makedonije (69. mjesto), Srbije (86. mjesto), dok je jedino Kosovo iza BiH, na 112. mjestu. Global Integrity Report Bosnia and Herzegovina (2011) [prvo navođenje]

Nadalje, istraživanje Global Integrity-a za 2011. godinu potvrdilo je mnogobrojne prethodne nalaze o neadekvatnoj implementaciji postojećih zakona. Naime, prema ovom istraživanju BiH kao i prethodnih godina pokazuje ogroman raskorak između postojećih antikorupcijskih zakona (ocjena zakonskog okvira je 92) i njihove stvarne implementacije u praksi (ocjena 35). Transparency International „Corruption Perceptions Index" (2011) [prvo navođenje]

Istraživanja koja su vršena ukazuju da je najveća prepreka za borbu protiv korupcije prisustvo korupcije u samom vrhu vlasti, te izuzetno izraženo prisustvo efekta „zarobljene države“, odnosno neprimjerenog utjecaja moćnih oligarhija i kriminalnih grupa na vlast. Prema svim istraživanjima političke partije su najkorumpiraniji segment društva, dok je korupcija najvidljivija na lokalnom nivou.

Prethodne navode potvrđuje i Izvještaj o napretku Evropske komisije za 2011. godinu koji je istaknuo da je nedostatak političke volje za rješavanje problema sa kojima se BiH suočava osnovna prepreka napretku BiH u borbi protiv korupcije. U izvještaju se ističe i nedovoljna primjena zakonskog okvira koji uređuje ovu oblast, te asimetričnost i neusklađenost zakona usmjerenih ka borbi protiv korupcije na različitim nivoima vlasti. Transparency International „Corruption Perceptions Index“ (2011) [daljnja navođenja]

Na osnovu rezultata monitoringa jasno je da BiH nije ni blizu ispunjavanja svojih obaveza i da je daleko od međunarodnih standarda u oblasti koruptivnog djelovanja, što je najviše uzrokovano potpunim izostankom političke volje za ozbiljne napore u borbi protiv korupcije, te pritiscima na rad institucija koje provode zakone. Činjenica koja posebno zabrinjava i koja je ujedno i najvažniji uzrok dramatičnog stepena korupcije u BiH je nedostatak volje političkih elita da se konkretno dotaknu ovog pitanja i učine bilo kakav značajniji iskorak na planu borbe protiv korupcije. Nadalje, antikorupcijske aktivnosti u zemlji prethodnih godina poduzimane nesistemički, te usljed nedostatka holističkog pristupa kao najboljeg dugoročnog rješenja za smanjenje korupcije u BiH, a koji bi obuhvatio sve stubove društvenog integriteta, ovako nekoordiniran sistem nije donio, niti može donijeti dugoročno održive rezultate.

Pošto vlast nema šta da ponudi siromašnima koji su iz egzistencijalnih pobuda prisiljeni da privređuju u sferi sive ekonomije ona gubi moralno pravo da primjeni represiju prema njima. Uticaj korupcije na profitabilnost sive ekonomije jedan je od njenih najsnažnijih pokretača. U uslovima korumpiranog društva i moralni sud o poslovanju u sferi sive ekonomije se mijenja i stanovništvo lakše prašta vlastima korupciju. Akterima sive ekonomije potrebni su korumpirani državni službenici, a njima je potrebna siva ekonomija. Istraživanje Buehna i Schneidera je pokazalo da postoji pozitivna veza između sive ekonomije i korupcije te da siva ekopnija u većem stepenu generiše nastanak korupcije nego u obrnutom slučaju.

Možemo zaključiti da je siromaštvo posljedica korupcije, a ne obrnuto. Iskorjenjivanjem korupcije iskorjenjujemo i siromaštvo.

SIVA EKONOMIJA

Siva ekonomija je pojava koja nije laka za analizu, jer ona, po definiciji, nije u domenu regularnog, institucionalno uređenog, vidljivog, statistički merljivog. Ona se javlja u gotovo svim oblastima privredne aktivnosti i u različitim vidovima. Često su to mnogo sofisticiraniji postupci nego što bi se na prvi pogled moglo pretpostaviti. Sve u svemu, siva ekonomija se u bilo kojoj zemlji mora procjenjivati i analizirati na osnovu dubinskog poznavanja načina na koji funkcioniše privredni sistem. Tomaš (2010) [daljnja navođenja]

Siva ekonomija – ekonomski legitimna, ali pravno ilegalna aktivnost nije fenomen karakterističan samo za nerazvijene zemlje, niti samo za zemlje u procesu tranzicije. Ona je

globalni fenomen, ali njena raširenost se dramatično razlikuje među zemljama, a te razlike, u krajnjoj liniji, ukazuju na razlike u kvalitetu poslovnog okruženja.

Bosna i Hercegovina je u tom kontekstu u krajnje delikatnom položaju. Politički nestabilna, ekonomski neefikasna, pravno nesigurna s visokim stepenom otvorenog i latentnog siromaštva, ona predstavlja izuzetno ranjiv privredni i društveni organizam. Sve pomenute karakteristike djeluju istovremeno, prepliću se, a često jedna drugu i podstiču. Tako se stvara začarani krug privredne neefikasnosti i siromaštva na jednoj strani, i korupcije i sive ekonomije na drugoj strani. Nema aspekta ekonomskog, političkog i socijalnog života u BiH na koji ovi faktori ne vrše loš uticaj. Time nema ni jedne oblasti društvenog života u BiH u kojoj ne postoje ozbiljni problemi, koja normalno funkcioniše, koja nije u nekom obliku krize. A kriza je plodno tlo za sivu ekonomiju. Tomaš (2010) [daljnja navođenja]

Siva ekonomija ima i određene pozitivne efekte (raste zaposlenost, bolje se koriste raspoloživi resursi, raste ukupan stepen ekonomske aktivnosti i slično), ali na dugi rok ona neminovno vodi koroziji (kvarenju) institucija i u krajnjoj liniji urušava vrijednosni sistem društva.

U ekonomskoj teoriji je odavno konstatovano i dokazano (a privredna praksa je to ubjedljivo potvrdila) da bez odgovarajućeg sistema vrijednosti nema ni efikasne privrede, niti stabilne zajednice. Tako da ono što u kratkom roku izgleda kao pozitivna posljedica, dugoročno neminovno vodi degeneraciji privrednog života. Jednostavno, sistem umjesto da podstiče kreativno preduzetništvo (zasnovano na permanentnom inoviranju, snažnoj konkurenciji i stvaranju novih vrijednosti), podstiče procese koji su sa funkcionisanjem istinske tržišne privrede u direktnoj suprotnosti, tj. sistem podstiče tzv. "degenerativno preduzetništvo". Tomaš (2010) [daljnja navođenja]

Borba protiv sive ekonomije podrazumjeva istovremenu primjenu tri metoda: integracije, legalizacije i eliminacije. Svaki od njih podrazumjeva drugačiji vremenski rok, kao i drugačije aktivnosti. U svakom slučaju, riječ je o dugoročnom procesu u kojem moraju uzeti učešće svi ključni društveni akteri. Tomaš (2010) [daljnja navođenja]

ZAKLJUČAK

Vrlo je vjerovatno da će neposredni efekti globalne finansijske krize najviše pogađati zemlje koje su snažno integrisane u međunarodne tokove kapitala i trgovinske tokove. Zato se i očekuje da će nova tržišta (Kina, Indija) i zemlje koje su završile tranzicije ovaj put snažnije osjetiti efekte krize. Zemlje u razvoju i tranziciji koje su slabije povezane sa međunarodnim finansijskim i robnim tokovima neće osjetiti snažno neposredno dejstvo mimo efekata koji se difuzno šire na opšte uslove poslovanja i tekućeg finansiranja međunarodnih poslova. Posredno dejstvo će biti primjetno prije svega u izgradnji institucija finansijskog sektora, uvođenju novih finansijskih instrumenata i uopšte inovacija. Na jednoj strani to će usporiti procese dalje reforme, ali će istovremeno povećati solidnost, eliminisati brzopletost i neke očigledne rizike. Učiti na tuđim greškama nije lako ali je mnogo brže i jeftinije od učenja na sopstvenim greškama.

U BiH je već nekoliko godina prisutan pad zaposlenosti koji usporava privredni rast. Razvoj privrede bi trebao da bude prioritet nadležnih u BiH kako bi se izbjegla recesija. Sve

je manji izvoz, investicije su u zadnjih par godina u konstantnom padu, a prisutan je i pad zaposlenosti što automatski uzrokuje i pad životnog standarda građana.

Kriza je već godinama prisutna na ovim područjima, a stanovništvo je naviknutno na veoma težak život, nizak standard, loš kvalitet javnih usluga, na korupciju, neefikasnost pravne države, kršenje prava i još mnogo drugih nepravilnosti u svim sferama života. Kriza u BiH je ambijent na koji su ljudi navuknuti, u kojem žive i ne vide bolje sutra niti budućnost. Uzroci krize na ovim područjima su više nego očigledni, nestajanje srednje klase koja prelazi u niži sloj društva odnosno povećanje broja siromašnih, iseljavanje radi potrage za boljim životom, koplasi privrednog sistema koji je povezan sa tranzicijom, ratna dejstva nakon kojih je BiH podijeljena na entitete, loše ekonomsko upravljanje, politička nestabilnost, itd.

Država je svjesna da je u državnom sektoru privrede i državnim institucijama prisutna prezaposlenost. Na drugoj strani, postoji i formalno registrovana visoka nezaposlenost. Prema tome, država je svjesna postojanja rada „na crno“, ali i ona „provodi“ svoju političku kalkulaciju povodom njega: ona nije rigorozna u eliminisanju rada „na crno“ jer je nemoćna da riješi problem nezaposlenosti, a svjesna je da bi zaoštavanje discipline u zapošljavanju smanjilo „rad na crno“ ali bi povećalo i nezaposlenost jer veliki broj poslodavaca ne bi pod novim uslovima zadržao sve zaposlene. Dakle, prećutno tolerisanje rada „na crno“ predstavlja svojevrsnu „nagradu“ privatnim poslodavcima zato što su bar djelimično ublažili problem nezaposlenosti.

Pored „rada na crno“, funkcionisanje tržišta rada u BiH opterećeno je i sledećim pojavama iz domena sive ekonomije: izbjegavanje penzionisanja radnika koji su ispunili zakonske uslove za penzionisanje, fiktivno vođenje većeg broja zaposlenih zbog povlačenja većih prinadležnosti iz fondova i budžeta, fiktivno vođenje velikog broja sezonskih radnika zbog izbjegavanja plaćanja obaveza „mimo sezone“, postojanje dvojnog sistema plata: niže plate u knjigama zbog izbjegavanja plaćanja obaveza i isplata neevidentiranog dijela plate u gotovini, korupcija u institucijama za evidentiranje prijava o zapošljavanju radnika: prijava predata ali „zbog zauzetosti“ nije provedena. Stvoren je začarani krug siromaštva i privredne neefikasnosti sa jedne strane, i korupcije i sive ekonomije sa druge strane. Nema aspekta društvenog života BiH koji nije u nekom obliku krize, a kriza je pogodno tlo za razvoj siromaštva, korupcije i sive ekonomije.

LITERATURA

1. Danilo Marković, Bogdan Ilić, Slobodan Komazec, Žarko Risić i Doborosav Radovanović, (2011), Globalna ekonomija i geofinansije, EtnoStil, Beograd
2. Direkcija za ekonomsko planiranje, (2012), Bosna i Hercegovina ekonomski trendovi – Godišnji izvještaj za 2011. godinu
3. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srpske, (2007), Projekat sprječavanje korupcije u Ministarstvu unutrašnjih poslova Republike Srpske, Banja Luka
4. Nenad Vunjak, (2005), Finansijski menadžment, Ekonomski fakultet Subotica
5. Rajko Tomaš, (2008), Ekonomija zarobljenih resursa, Nezavisne novine, Banja Luka
6. Rajko Tomaš, (2010), Kriza i siva ekonomija u BiH, Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo
7. Slobodan Komazec i Žarko Ristić, (2009), Monetarna ekonomija i bankarski menadžment, Liber, Beograd
8. Transparency International BiH, (2012), Monitoring ispunjenosti međunarodnih i evropskih obaveza BiH u oblasti borbe protiv korupcije, Sarajevo

IMPACT OF CRISIS ON POVERTY, CORRUPTION AND GRAY ECONOMY BOSNIA AND HERZEGOVINA

Maja Janjetović¹, Jelena Kukobat²

¹Economist, student of the cycle of studies at the universities for business studies, Banja Luka,
e-mail: majaj@blic.net.

²Economist, student of cycles of study at the University for Business Studies, Ministry of Internal Affairs Reub-like Serbian, Banja Luka, Bosnia, e-mail: jelenakukobat@yahoo.com.

Summary: *The expansion of the global economic crisis on Bosnia and Herzegovina (hereinafter BiH) is followed by reaction of the authorities, business community, unions and associations on how to react to similar groups in other countries. Unfortunately, disappointed expectations, political deception, unsanctioned crime, devastation values, miserable material and spiritual life every day in this country are killing the hope of a better future. Although the post-war period BiH has made significant progress in all areas, it is still closer to assessing the general state of continuous crisis and exhibited a strong risk of deterioration under the influence of global financial, economic and social crisis. As in other transition countries, the gap between rich and poor grows ever greater, increase in poverty in Bosnia-Herzegovina is an undeniable fact, a crisis has become an environment in which to live, an environment that creates a world view, the reforms in the future.*

Keywords: *poverty, the gray economy, corruption, crisis, living standards*

JEL classification: *E2*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
УПЕНЬОН
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

TURIZAM I ZAPOSLENOST U SRBIJI U USLOVIMA KRIZE

Radica Jovanović¹, Olivera Nedeljković², Jana Cvijić³

¹Profesor, Beogradska poslovna škola, Beograd, j.radica@gmail.com

²Univerzitet „ALFA” Beograd, olivera.karic.nedeljkovic@gmail.com

³Stručni saradnik, Beogradska poslovna škola, Beograd, jana.atanasovski@gmail.com

Rezime: Turistička industrija čini više od 5% BDP-a EU, sa oko 1,8 mil.preduzeća u kojima je zaposleno oko 5,2% radne snage (oko 9,7 mil. radnih mesta). Turizam doprinosi indirektno sa više od 10% u BDP-u EU i zapošljava oko 12% radne snage. Turizam je veliki potencijal za zapošljavanje, posebno mladih. Republika Srbija je kao i druge zemlje u svetu, suočena sa efektima svetske ekonomske krize, koja je zajedno sa ukidanjem viznog režima, nepovoljnim vremenskim uslovima tokom zimske sezone i niskom konkurentnosti domaće turističke privrede, u velikoj meri uticali na pad ili usporenje rasta turističkog prometa u Srbiji a samim tim i na tržištu radne snage. Visok nivo nezaposlenosti, posebno nezaposlenosti među mladima, niske stope učešća radne snage su široko rasprostranjeni u Srbiji. U Srbiji je stopa zaposlenosti znatno niža od proseka EU ali i od nekih susednih zemalja. Činjenica koja se ističe je relativno nizak udeo zaposlenog stanovništva u sektoru turizma koji ima mogućnosti da se razvija i samim tim poveća stopa zaposlenosti.

Ključne reči: turizam, privredni značaj turizma, zaposlenost, Srbija

JEL klasifikacija: J21, L83

UVOD

Masovnošću domaćeg i međunarodnog prometa, savremeni turizam je zahvatio gotovo sve delove planete. Malo je zemalja koje ne pokušavaju da ga razviju. Broj turista, njihova noćenja, ostvareni prihodi, savršene turističke organizacije i ulaganja u propagandu, prema statističkim podacima, pokazuju da je turizam najrazvijeniji u zemljama koje su i po nizu drugih pokazatelja, kao što su životni standard, nacionalni dohodak i zaposlenost među prvima u svetu. Turizam je veliki potencijal za zapošljavanje, posebno mladih.

Turistička industrija čini više od 5% BDP-a EU, sa oko 1,8 mil.preduzeća u kojima je zaposleno oko 5,2% radne snage (oko 9,7 mil. radnih mesta). Turizam doprinosi indirektno sa više od 10% u BDP-u EU i zapošljava oko 12% radne snage[14].

U periodu od 2009-2010. godine stopa zaposlenosti u zemljama EU je pala za 1,3% u odnosu na 2008. godinu. Prosečna stopa zaposlenosti u 2010. godini iznosila je 64,6% [Ministarstvo finansija i privrede (MFP)].

PRIVREDNI ZNAČAJ TURIZMA U SRBIJI

Ekonomski ciljevi Republike Srbije se najčešće definišu kroz privredni rast, rast životnog standarda i porast zaposlenosti. Udeo turističke industrije i turističke privrede u BDP-u u Srbiji je iznad proseka nekih zemalja istočne Evrope, ali je značajno manji od najrazvijenijih zemalja EU [Goran Petković, Bojan Zečević, Renata Pindžo, 2011:91]

Na tabeli 1 prikazano je poređenje udela u BDP u Srbiji i u evropskim zemljama.

Tabela 1. Poređenje udela u BDP u Srbiji i evropskim zemljama 2009.

	Srbija	EU-15	Istočna Evropa-24
Udeo turističke industrije u BDP	2,1	3,6	1,7
Udeo turističke privrede u BDP	8,0	9,8	7,7
Udeo zaposlenih u turističkoj industriji	2,0	4,2	1,5
Udeo zaposlenih u turističkoj privredi	7,2	11,1	6,4
Udeo potrošnje za ležer putovanja stanovništva	8,7	10,1	6,2
Udeo potrošnje za biznis putovanja	0,4	1,3	0,7
Udeo potrošnje za putovanja javnog sektora	0,8	3,3	2,9
Udeo potrošnje za investicije u turizam	9,8	8,9	10,2

Izvor: World Travel and Tourism (WTTC), 2010

Prema istom izvoru u turističkoj industriji Srbije je zaposleno 38.700 osoba, dok je u turističkoj privredi ukupno 138.300 zaposlenih.

Ekonomska kriza je ostavila dubok trag kako u ekonomiji tako i u turizmu i zaposlenosti u svim zemljama, a naročito u tranzicionim zemljama. Globalna recesija je imala veliki uticaj na privredni razvoj Srbije, s obzirom na nedovršen proces transformacije i veliki zaostatak za drugim tranzicionim, a posebno za razvijenim evropskim zemljama. Usled značajnog smanjenja tražnje opala je privredna aktivnost, a zbog smanjenja investicionih sredstava značajno je usporen privredni razvoj i zaposlenost. [Nedeljković J. Olivera, 2012]

Republika Srbija je kao i druge zemlje u svetu, suočena sa efektima svetske ekonomske krize, koja je zajedno sa ukidanjem viznog režima, dolaskom nisko-tarifnih avio-kompanija, nepovoljnim vremenskim uslovima tokom zimske sezone i niskom konkurentnosti domaće turističke privrede, u velikoj meri uticali na pad ili usporenje rasta turističkog prometa u Srbiji a samim tim i na tržištu radne snage.

Ukupni prihodi u periodu od 2007. godine do 2010. godine iznosili su 2.491,5 miliona evra. Ukupna potrošnja u pomenutom periodu iznosila je -2.987 miliona evra. Deficit od prihoda u turizmu u periodu od 2007-2010. godine iznosio je -522,5 miliona evra (tabela 2)

Tabela 2. Prihodi od turizma 2007-2010.*(milioni evra)*

Godina	Prihodi	Potrošnja	Deficit
2007.	629,5	-758,8	-129,3
2008.	639,9	-845,1	-205,2
2009.	617,2	-685,8	-68,6
2010.	604,9	-724,3	-119,4
2011			-81
UKUPNO	2.491,5	-2.987	-522,5

Izvor: NBS, 2011

Republika Srbija je 2011. godine imala 992 mil.USD prihoda od turizma, što je povećanje za 24 odsto, ali je deficit turističkog bilansa oko 120 mil.USD. Podaci ukazuju na potrebu stavljanja turizma na značajno mesto strateškog razvoja privrede i kao ozbiljan faktor ukupnog privrednog razvoja Srbije. Građani Srbije su u 2011. godini potrošili 1,14 milijardi USD za putovanja u inostranstvo, što je 17 odsto više nego 2010. godine.

Srpski turistički potencijali nisu do sada dovoljno valorizovani, jer turizam nije nikad bio ozbiljna tema razvojne politike Republike Srbije. Kao potencijalno nova turistička zemlja, koja traži svoje mesto na turističkom tržištu, Srbija može da koristi dobra i da bira loša iskustava drugih država

TURIZAM I ZAPOSLENOST U SRBIJI

U odnosu na druge zemlje Republika Srbija je mala u svetskom turizmu. Međutim, Srbija je zanimljiva turistima i prema podacima za prvih šest meseci 2012. godine pokazuju da je Srbiju posetilo 380 hiljada turista, a devizni priliv je bio oko 340 miliona dolara. Srbija je zemlja u Evropi koja je jedina zabeležila rast stranih turista i broj njihovih noćenja. Rast je bio oko 7%, a broj noćenja stranih turista je porastao za 15% u odnosu na isti period prošle godine [11] Prioriteti srpskog turizma su razvoj kongresnog, banjskog i ruralnog turizma za koje Srbija ima najviše potencijale.

Zaposlenost od početka krize je pala više nego BDP. Donošenje strategije zapošljavanja je uključivanje neke od ciljeva Lisabonske strategije EU, kao i njihovu primenu [Nacionalna strategija za zapošljavanje za period 2005-2010].

Politika zapošljavanja, kao i aktivnosti institucija tržišta rada, moraju potpuno da se usklade sa tekovinama EU. Visok nivo nezaposlenosti, posebno nezaposlenosti među mladima, niske stope učešća radne snage su široko rasprostranjeni u Srbiji. Niska stopa aktivnosti je rezultat niske stope aktivnosti žena, mladih i starijih lica [Arandarenko, Miha-il, 2011:20].

Posmatrajući podatke [Ankete o radnoj snazi (ARS), Republički zavod za statistiku (RZS)], ukupna zaposlenost se smanjivala u periodu od 2008-2011. godine (tabela.3), i 2011. godine je dostigla svoj minimum (oko 2.253.000) zaposlenih lica. Stopa zaposlenih je veoma niska. U 2010. godini je iznosila 37,9%, da bi 2011. godine opala za 2,1%. U Srbiji je stopa zaposlenosti u 2010. godini bila znatno niža od proseka EU ali i od nekih

susednih zemalja. Nezaposlenost u Srbiji je veoma visoka i u 2010. godini je oko 20 odsto radne snage je bilo nezaposleno

Činjenica koja se ističe je relativno nizak udeo zaposlenog stanovništva u sektoru turizma koji ima mogućnosti da se razvija i samim tim poveća stopa zaposlenosti. U 2010. godini u sektoru Usluga smeštaja i ishrane bilo je zaposleno 71.610 osoba, au 2011. godini, oko 10.000 manje 61.763 osoba [13]. Udeo turizma u zaposlenosti u 2010. godini iznosio je 3,15% [Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD)]

Tabela 3. Osnovni pokazatelji tržišta rada stanovništva (15+), 2008-2011

Godina	2008	2009	2010	2011
UKUPNO	6.350.328	6.350.328	6.317.887	6.297.560
Aktivno stanovništvo	3.267.107	3.119.419	2.964.966	2.924.352
Zaposleni	2.821.724	2.616.437	2.396.244	2253.209
Nezaposleni	445.383	502.982	568.723	671.143
Neaktivno stanovništvo	3.083.221	3.230.909	3.352.921	3.373.209
Stopa aktivnosti	51,5	49,1	46,9	46,4
Stopa zaposlenosti	44,4	41,2	37,9	35,8
Stopa nezaposlenosti	13,6	16,1	19,2	23,0

Izvor: Republički zavod za statistiku (RZS), 2012.

U Srbiji, putovanja i turizam direktno učestvuju u obezbeđenju 26.000 radnih mesta u 2011. godini, odnosno 1,5% od ukupnog broja zaposlenih. To uključuje zapošljavanje u hotelima, turističkim agencijama i drugim službama koje direktno podržavaju turiste [World Travel and Tourism (WTTC)].

Prema procenama (WTTC) turizam će direktno obezbediti 29.000 radnih mesta do 2022. godine, kroz godišnji rast od 0,8% tokom sledećih deset godina. Ukupno učešće turizma u zapošljavanju u 2011. godini iznosilo je 95.000 radnih mesta (5,5% od ukupnog broja zaposlenih, tabela 4).

Tabela 4. *Ukupno učešće turizma u zapošljavanju*

	2011 (RSD mili)	2011 (% od ukupnog)	2012 Rast	2022		
				RSD mil.	% (od ukupnog)	Rast
Direktno učešće u BDP	57,3	1,7	4,8	100,3	1,8	5,3
Ukupno učešće u BDP	208,1	6,0	4,7	360,6	6,4	5,2
Direktno učešće u zapošljavanju (000 poslova)	26	1,5	1,9	29	1,7	0,8
Ukupno učešće u zapošljavanju (000 poslova)	95	5,5	1,7	102	6,0	0,5

Izvor: WTTC, 2012

U poređenju sa zemljama u okruženju, Srbija se nalazi na 127 mestu u direktnom učešću turizma u zapošljavanju, zatim slede Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Makedonija, dok je Hrvatska na rang listi 68. U ukupnom učešću turizma u zapošljavanju, republika Srbija zauzima 116 poziciju i u prednosti je na ostale pomenute zemlje, osim Hrvatske [WTTC, 2012].

Tabela 5. *Rang lista doprinosa turizma Srbije u zapošljavanju 2011.*

Direktno učešće turizma u zapošljavanju	000 poslova	Ukupno učešće turizma u zapošljavanju	000 poslova	Realni rast za 2012 (%)	
Svet	782,4	Svet	1.959,2	Svet	1,9
68 - Hrvatska	135,5	72-Hrvatska	311,2	91-Srbija	1,7
134 - BiH	20,8	122-BiH	76,5	121-BJRM	0,0
150-Crna Gora	11,0	156-Crna Gora	23,2	131-BiH	-0,5
159- BJRM	7,4	153-BJRM	27,0	1-Crna Gora	16,9
127- Srbija	26,1	116-Srbija	95,2	15-Hrvatska	6,4

Izvor: Izvod iz tabele WTTC lige, 2012

Strategijom zapošljavanja [Nacionalna strategija za zapošljavanje za period 2011-2020] utvrđuju se ciljevi i prioriteti zapošljavanja do 2020. godine. Cilj politike zapošljavanja je da se u Srbiji uspostavi efikasan, stabilan i održivi trend zaposlenosti i da se politika zapošljavanja, kao i institucije tržišta rada potpuno usklade sa politikom zapošljavanja i institucijama EU.

Tabela 6. Turistički indikator ekonomskog učešća turizma 2007-2011*(milij. RSD)*

		2007	2008	2009	2010	2011	2012*
1.	Izvoz posredstvom posetilaca	81.6	77.4	78.0	81.5	72.1	79.1
2.	Domaća potrošnja	76.0	84.3	78.4	80.7	79.8	80.3
3.	Interna tur.potrošnja (1+2+vladina indiv.potrošnja	158.1	162.2	157.0	162.8	152.5	160.0
4.	Kupovina od strane pružaoca tur.usluga,uključ. uvezenu robu	-103.4	-106.2	-101.3	-105.4	-95.2	-100.0
5.	Direktno učešće turizma u BDP(3+4)	94.7	56.0	55.6	57.5	57.3	60.0
	Ostali finansijski uticaji(indirektni i indukovani)						
6.	Domaći lanac snabdevanja	89.1	91.1	90.6	93.5	93.2	97.7
7.	Kapitalna invest.	15.4	16.1	16.0	19.3	18.6	19.9
8.	Vladina kolektivna potrošnja	4.7	4.8	4.6	4.6	4.5	4.5
9.	Uvezena roba iz indirektnih troškova	-3.0	-3.3	-2.4	-2.9	-3.1	-3.2
10.	Indukovano	34.4	35.2	37.3	37.8	37.5	39.0
11.	Ukupno učešće putovanja i turizma u BDP(5+6+7+8+9+10)	195.3	199.9	201.6	209.7	208.1	217.9
	Uticaj na zapošljavanje (000)						
12.	Direktno učešće turizma u zapošlj.	30.2	29.6	28.6	27.2	26.1	26.6
13.	Ukupno učešće u zapošljavanju	108.8	106.4	104.4	99.9	95.2	96.8
	Ostali troškovi						
14.	Troškovi za putov. van zemlje	98.5	101.5	87.0	94.1	113.5	123.9

Izvor, WTTC, 2012

*Koncepti koji su prikazani u tabeli u skladu su sa standardnim ukupnim vrednostima tabela (Turistički satelitski račun (TSR), 2008

ZAKLJUČAK

Tokom poslednjih decenija turizam je doneo velike doprinose u svetu ekonomije. Međunarodni turizam je rastao bržim tempom i imao je veću stopu rasta nego rast u svetu ekonomije i sudeći verovatno će tako i nastaviti na dugoročnom planu uprkos trenutnim recesijama. Udeo turističke industrije i turističke privrede u BDP-u u Srbiji je iznad proseka nekih zemalja istočne Evrope, ali je značajno manji od najrazvijenijih zemalja EU.

Ekonomska kriza je ostavila dubok trag kako u ekonomiji tako i u turizmu i zaposlenosti u svim zemljama, a naročito u tranzicionim zemljama. Usled značajnog smanjenja tražnje opala je privredna aktivnost, a zbog smanjenja investicionih sredstava značajno je usporen privredni razvoj i zaposlenost stanovništva.

U odnosu na druge zemlje Republika Srbija je mala u svetskom turizmu. Međutim, Srbija je zanimljiva turistima ali srpski turistički potencijali nisu do sada dovoljno valorizovani, jer turizam nije nikad bio ozbiljna tema razvojne politike Republike Srbije. Kao potencijalno nova turistička zemlja, koja traži svoje mesto na turističkom tržištu, Srbija može da koristi dobra i da bira loša iskustava drugih država.

Zaposlenost od početka krize je pala više nego BDP. Politika zapošljavanja, kao i aktivnosti institucija tržišta rada, moraju potpuno da se usklade sa tekovinama EU. Visok nivo nezaposlenosti, posebno nezaposlenosti među mladima, niske stope učešća radne snage su široko rasprostranjeni u Srbiji. Niska stopa aktivnosti je rezultat niske stope aktivnosti žena, mladih i starijih lica.

Činjenica koja se ističe je relativno nizak udeo zaposlenog stanovništva u sektoru turizma koji ima mogućnosti da se razvija i samim tim poveća stopa zaposlenosti.

LITERATURA

1. Anketa o radnoj snazi, 2011.
2. Arandarenko,M; Supporting strategies to recover from the crisis in South Eastern Europe: country assessment: Serbia, 2011, str.20
3. Ministarstvo finansija i privrede, Izveštaj o razvoju Srbije za 2010, Beograd, 2011
4. Nedeljković,O: Doktorska disertacija: Uticaj globalizacije na turizam i zaštita potrošača turističke ponude u tranzicionim zemljama, Univerzitet „Union-Nikola Tesla“, Beograd, 2012.
5. OECD-Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj-izveštaj 2011
6. Petković,G; Zečević,B; Pindžo,R: „Turizam kao deo nacionalne ekonomije“, Ekonomika preduzeća, Beograd,2011. str.91.
7. Republički zavod za statistiku Republike Srbije, 2012.
8. Vlada Republike Srbije: Nacionalna strategija zapošljavanja Republike Srbije 2005-2010, Beograd, 2005
9. Vlada Republike Srbije: Nacionalna strategija zapošljavanja Republike Srbije 2011-2020, Beograd, 2011.
10. WTTC-World Travel and Tourism, 2012
11. www.mfp.gov.rs
12. www.euractiv.rs
13. www.eurostat.eu
14. www.nbs.rs

TOURISM AND EMPLOYMENT IN SERBIA IN TIME OF CRISIS

Radica Jovanović¹, Olivera Nedeljković², Jana Cvijić³

¹Profesor lecturer, Belgrade Business School, Belgrade, j.radica@gmail.com

²University, ALFA "Belgrade, olivera.karic.nedeljkovic@gmail.com

³Teaching Assistant, Belgrade Business School,Belgrade,Belgrade, jana.atanasovski@gmail.com

Summary: *The tourism industry accounts for over 5% of EU GDP, with about 1.8 million. companies which employ about 5.2% of the workforce (about 9.7 million. positions). Tourism contributes indirectly to more than 10% of the EU GDP and employs about 12% of the workforce. Tourism is a huge potential for employment, especially youth. The Republic of Serbia like other countries in the world, faced with the effects of the global economic crisis, which, along with the abolition of the visa regime, adverse weather conditions during the winter season and the low competitiveness of the local tourism industry, greatly influenced the decline or slowdown in tourist traffic in Serbia and therefore in the labor market. The high level of unemployment, especially youth unemployment, low labor force participation rates are widespread in Serbia. In Serbia, the employment rate is much lower than the EU average, but also from some neighboring countries. The fact that stands out is the relatively low proportion of the population employed in the tourism sector which is able to grow and thus increase the employment rate.*

Key words: *tourism, the economic importance of tourism, employment, Serbia*

JEL Classification: *J21, L83.*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

FACTORS THAT CONDITION THE LIVING STANDARDS - CONDITIONS AND TENDENCIES IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Vera Karadjova¹, Risto Gogoski², Snežana Dičeska³

¹Assistant professor, Faculty of tourism and hospitality – Ohrid, Republic of Macedonia,
verakaradzo@yahoo.com

²Full professor, Faculty of tourism and hospitality – Ohrid, Republic of Macedonia, ristog@t-home.mk

³Assistant professor, Faculty of tourism and hospitality – Ohrid, Republic of Macedonia, sdiceska@yahoo.com

Abstract: Living standards of the population is an important factor which conditions and depends on the level of the country's development. This paper discusses the crucial factors which condition the level of living standard, having in mind the level of the country's development, and the distribution policy as another important factor. GDP allocation by the expenditure principle of the GDP formation, i.e. in accordance to the so-called distribution by the purpose shall determine the part of personal (individual) consumption of citizens and households (C), part for firms and household's savings or investments (I), the government expenditures (G) and some part for export (eXport-iMport). This allocation that GDP "is apportionment" for specific needs in terms of the market economy is performed under impact and application of market principles, but with more or less, directly or indirectly influence of the state. This paper elaborates mutual relations among mentioned categories, social differences, the issue of poverty, with special emphasis on personal and public consumption as the core components of the living standards, with applied analysis of the conditions and tendencies of these categories in the Republic of Macedonia.

Key words: living standards, personal consumption, public consumption, poverty, distribution policy

JEL classification: E20

INTRODUCTION

Each production process and every economic activity in general, its sense find in consumption, i.e. have an aim through earning a profit for the one who organized the process, to meet specific needs in the sphere of consumption. If we take into consideration the distribution of macroeconomic aggregate categories by purpose (or for an example, if we analyze the GDP from the aspect of expenditure principle), then can be notice that two important items are personal consumption - C and public consumption - G (government).

These two categories make up the current consumption, i.e. reference to the term of *living standards*.

Living standards is a complex concept. Basically it means: *the use and enjoyment of tangible and intangible goods and services that are personally acquired or society provided*. It is obvious that depending on how the material and spiritual goods and services that are the subject of enjoyment are provided, living standards can be considered as a whole made up of two parts: personal consumption and public consumption (in the last economic system was used the term social standard). Personal consumption represents that part of the standard of living that includes spending and enjoyment of tangible and intangible goods and services that are personally acquired. Social standard or public consumption means the wastage of material and spiritual goods and services provided by the state, so that citizens can use them individually or collectively without paying anything or paying only partial compensation for them.

At first regard it is clear that personal consumption regularly represents the dominant part of the living standards. A brief historical retrospect will show that during the last economic system, because of the reigning collectivist spirit, particular attention was paid to the public consumption i.e. social standard, which has been an important part of the standard of living in general. With the start of the transition process, relations are changed, so that personal consumption is becoming an essential part of living standards. This is due to the changed role of the state and public services and activities in general, i.e. the process of their privatization. Of course, while talking about the relationship between personal and public consumption, attention should not be concentrated solely on the historical dimension. Numerous economic schools broke spears within the intellectual struggle on the question of this relationship (although today on this issue almost a consensus is reached about the reduction of the functions of the state, and thus reduction of the public consumption). Basically schools with conservative inclinations are committed to the greater reduction in public consumption, and in this context for its limitation as an integral part of the living standards, thus giving advantage to the personal consumption. In contrast, schools with liberal inclinations solicit broader public consumption in order to ensure equal living conditions for the population.

1. CONDITIONALITY AND MEANING OF LIVING STANDARDS

Criterion of rationality in consumption is the main pillar around which in the current conditions collide different opinions of economic and social policy, regarding the relationship between personal and public consumption. On one side are considerations that require greater equality in living conditions for certain classes of the population, so insist on a greater share of public consumption, through which the state will be able to allow people free enjoyment of certain tangible and intangible goods and services (this was argument preferred within the socialistic ideology). Counter that comes from the other side is about the real danger of excessive and irrational use of certain goods and services, when they are provided free or for a symbolic charge. Since the beginning of the 80s of the previous century, begins to prevailing opinion, that ultimately should take into account the element of (not)rational spending, which basically meant (and still means): the limitation of public consumption, in order to stop the irrational spending by the state.

An important point regarding the conditionality of the two essential parts of living standards relates to their clear and precise distinction, in order to determine the factors that condition them, and their accurate quantification. But, often in practice it is difficult to make a clear distinction between private and public consumption. There are elements of living standards that at the same time can belong to one and the other element. For example, the organization of public kitchens for the homeless is a part of public consumption, although eating as a whole is a part of personal consumption. Organizing theater performances for students from primary or secondary schools can be considered as a part of public consumption if it is funded by the Ministry of Education and Science. But, when the parents brought their children to the theater and pay tickets with their own funds, it is part of personal consumption. This kind of 'confusion' was especially present in the previous economic system, when in public consumption (social standard) were included many elements that are usually part of personal consumption (eg. the case of the society i.e. public apartments when users paid preferential rents).

2. FACTORS THAT CONDITION THE LIVING STANDARDS

Whenever talking about living standards, inevitably appear the question of factors that determine its level, among which the most essential factor is the level of the **country's economic development**. The higher the level of development is the higher is the average level of living standard of the population as a whole (which of course does not exclude differences between the individual classes of the population). The higher level of economic development involves primarily greater personal consumption of tangible and intangible goods and services, but also a larger state budget as a precondition for better meeting the needs in the area of public consumption. What is more important, countries with a higher level of economic development have a higher labor productivity, due to better equipment and better quality of human capital. This is a durable base for a high level of standard of living, because ultimately the standard of living depends on the achieved level of labor productivity. This kind of axiom was acknowledged even in the previous economic system in which constantly was emphasized the need to move the level of wages in relation to the achieved level of productivity.

On the other hand, in countries with low levels of economic development, less opportunity for personal consumption exist, as the level of GDP per capita is less. Whatever the distribution of macroeconomic categories is, the budget is not able to meet all needs in public consumption. In this case, if no efforts are made to raise the level of labor productivity, there are no chances to increase the standard of living.

Macroeconomic stability in the national economy is the second factor which affects the level of living standards. It is enough to mention that the volatility of prices, i.e. high inflation can significantly erode the wages and other incomes, and that will have a negative impact on the level of the population personal consumption. Consequently, the level of wages, pensions and other incomes of the population must be compared with the price level, to get a true picture of the level of personal consumption they provide.

Allocation policy is the third factor that has adequate impact on living standards. This applies especially to developing countries, where there are many tensions in the distribution of aggregate macroeconomic categories. Of course, wages are formed on the labor

market, but must not be forgotten its specifics, and the fact that there is an impact of the Unions and the state too. Within the collective negotiation, the Unions can provide higher or lower wages for workers, and thus can significantly affect the opportunities for personal consumption. On the other hand, the state in the context of fiscal policy, using taxes or other public charges, may collect more or less part of the newly created value, which will create additional minor or major opportunities to meet the needs in public consumption.

That means the basic factors that condition the living standards are as follows:

- The level of the country's economic development (in this context we should mention labor productivity);
- Macroeconomic (in)stability in the country;
- Allocation policy, etc.

3. SOCIAL DIFFERENCES - SOCIAL UNRESTS AGAINST SOCIAL APATHY

The question of the living standards is not only of interest for economic science and economic policy. Sociology and social policy also analyze the level of living standards and the factors that determines it. This is particularly evident when analyzing the 'consequences' arising from the level of living standards, and also when studying the average standard of living transfer the subject of study to the individual classes of the population. In fact, in every country there are certain differences in the achieved level of living standards between the individual classes of the population, which in the professional terminology are known as *social differences*. They are particularly relevant for economic and social policy, as they may contain 'potential' for disturbing social stability in society. That means, when social differences in society increase, there is a risk of *social unrest*. Conversely, when they are very small or almost leveled to zero, a situation of *social apathy* and lack of motivation can arise. So the question is: how act the subjects of economic and social policy, having in mind social differences? Simple answer cannot be given. Social differences should be accepted as inevitable fact, especially in the conditions of market economy and private property. They arise as a result of the inventiveness, the ability of each individual and his success in the market. That's why the state should not be committed to their elimination and leveling, because it means losing the motivation for success and for improving the level of their own standard of living among individuals (even in socialism despite clearly proclaimed egalitarian aspirations, the state failed to eliminate social differences). On the other hand, their excessive expansion means increasing the contradictions in society and the danger of disruption of the social peace. Because of that, the state can only using the economic policy (primarily tax policy) to distribute tax burden according to economic power of individuals, and also using the measures of the social and economic policy to take care of creating conditions for increasing the level of living standards for socially disadvantaged individuals.

The issue of social differences is particularly popular in the period of transition, because the transition from one system to another is accompanied by changes in the level of living standards for the majority of the population. If on one side there is relatively small part of people who success ~to handle with~ and come out as "winners" of the transformation of the system, on the other hand there is a greater number of people who failed and because they lost their jobs, previous positions, or at least because their incomes have fallen, they

reduce the level of their living standards. In this case, the state should implement such economic and social policies that will be in a function of economic development and overcoming the transition period, but in the same time to be enough equitably towards the 'losers' of the transition process.

4. LIVING STANDARD IN MACEDONIA THROUGH THE EXPENDITURE METHOD OF GDP FORMATION – THE PROBLEM OF POVERTY

Expenditure method reveals for what purposes GDP is spent. Thus GDP can be “apportionment” for specific needs as:

- Final consumption, which consist of:
 - Individual (personal) consumption and
 - Public Consumption.
- Gross investments, which consist of:
 - Investment in fixed assets, and
 - Investment in working capital or stocks growth.
- Exports of goods and services.

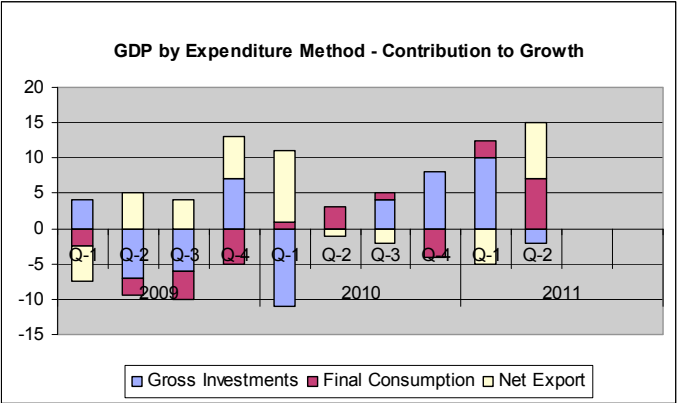
Living standards and investment are intertwined concepts. Using new investments, some basic problems are solved:

- Population growth employment;
- solving the issue of agrarian overpopulation (in poorly developed countries);
- increasing the living standard;
- reducing disparities in economic development in relation to developed countries.

If we take into consideration that countries tend to raise the level of development have a relatively large need for investments in opening new jobs, it is clear that there many problems popping up to address these issues. Having in mind the population growth and low national income in these countries, and in order to ensure employment of the population growth and to maintain constant standard of living, it is at least one tenth of national income to be allocated for investment. Resolving other issues requires this percentage to increase to half of national income. Therefore in this category of countries the minimum limit of investments can jeopardize the minimum limit of personal consumption, if not ensure maximum rationality in spending money, and if the country not get international support.

Analyzed according to the expenditure side of GDP, GDP growth in Macedonia is characterized by positive contribution of net export and domestic demand. The highest rate of real growth has been recorded by the export of goods and services, 8.9%. Lower growth of import of goods and services of 4.5% implies a positive contribution of net exports to economic growth. Moreover, there was a slowdown in real growth of foreign trade in the Quarter-2, despite high nominal steady growth over the same period, which explains the sharp rise in prices of stock products [Quarterly Economic Report K-2-2011, R.Macedonia, Ministry of Finance]. The Figure 1 shows the GDP by expenditure method for 2009, 2010 and 2011.

Figure 1. GDP by Expenditure Method - Contribution to Growth

Source: SSO and MF calculations

The positive contribution of domestic demand is the result of personal consumption, which in the Quarter-2 registered growth of 8.4%. Growth in personal consumption is in line with movements in the trade and collection of value added tax, as the growth of domestic production of consumer goods. On the other hand, public consumption registered a slight decline of 0.6% after falling of 3.2% in the previous quarter. After the growth of 60% in the previous quarter, gross investments in Quarter-2 registered negative growth of 7.5%. Indicative indicators, however, show positive trends in investments. Thus, domestic production of capital goods in Quarter-2 of 2011 recorded real growth of around 50%. Imports of investment goods registered a nominal growth of around 19%, while capital budget expenditures registered growth of around 80% [Quarterly Economic Report K-2-2011, R.Macedonia, Ministry of Finance: 4].

Actual level of living standard in Macedonia will be analyzed *indirectly* by analysis of *personal* and *public consumption*, i.e. their level and structure. There is not too much to mention that since the beginning of the transition process in Macedonia, there was continuously declining level of living standards. It was a consequence of the long recession that the Macedonian economy was in, and in recent years this process has been further stimulated by the impact of the global economic crisis. The rates of GDP have its direct reflection on the level of living standards. Republic of Macedonia in a longer period realized low rates of **gross domestic product (GDP) growth**. After independence in 1991 due to the processes of social transition and transformation of ownership, as well as for the loss of markets in the former Yugoslav federation, to 1995 growth rates were negative. In the period from 1996 to 2000 the growth rate of GDP was moving in a positive direction at the level of 1.2% to 4.5%, or an average for the same period was 2.3% per year. Conflict in 2001 affected the growth rate to be negative and amounted to -4.5%. In 2002 begins a positive GDP growth of 0.9%, which in 2003 amounted to 2.3%. From 2004 to 2008, GDP growth rates ranging level above 4% (4.1%, 4.1%, 4.0%, 5.9% and 4.9%). In terms of the negative trends of GDP and reducing living standards, it is logical the emergence of the **poverty** problem. However, population stratification and poverty phenomenon may be the result of the distribution. The emergence of poverty in Macedonia as a country in tran-

sition should be sought at first in the changes which have occurred in the distribution of income of the population and of course in the labor mobility. As a result, Macedonia experienced a major shift in the social structure of the population. Basically, population transfers are directed towards the bottom of the social pyramid, while sharp its peak.

Determining the term *poverty*, Eurostat definition is used, according to which: for poor people are considered persons, families and groups of persons whose resources (material, cultural and social) are at a level that excludes them from the minimum acceptable manner of living in the country in which they live. According to the State Statistical Office, in 2008 **the percentage of poor in the Republic of Macedonia is 28.7%**. The poverty depth index for the same year is amounted to 9.2%. Analyzed by profiles, the most vulnerable groups are large households, having in mind the fact that 57.7% of the poor live in households with five or more members. The rate of poverty among the unemployed is higher and is 38%, i.e. 43% of all poor people are unemployed. This confirms the relationship and impact of unemployment and poverty, so the solution of one problem largely affects the solution of the other. Poverty analysis for the period from 1997 to 2008 (Table 1) shows that in twelve years period the average poverty rate is 26.3% and that about a quarter of Macedonia's population fall into the category of poor.

Table 1. Poverty Analysis for the period from 1997 to 2008

Poor people of the total population ³			
year	Poor people in %	year	Poor people in %
1997	19,0	2003	30,2
1998	20,7	2004	29,6
1999	21,0	2005	30,0
2000	22,3	2006	29,8
2001	24,6	2007	29,4
2002	30,2	2008	28,7

Living below the poverty threshold, which occurs in a number of citizens reflects an inability to settle their basic needs, or to cover the cost of normal living (electricity, water, etc.). *Energy poverty* also occurs which means that the household is unable to provide the energy needs in order to provide a decent life and equal opportunities in a given society and space. The first calculations of poverty rates dating from 1996, while the first policy documents (such as the National Strategy for Poverty Reduction [Ministry of Finance (2002) National Strategy for Poverty Reduction in the Republic of Macedonia, Skopje]), are published in 2002.

In any case, the "treatment" of the poverty problem requires its precise definition and measurement. Poverty can be defined as a condition in which needs are not properly provided, or if households lack resources for meals, activities, and living conditions and arranging, that are commonly or widely supported and approved by the society to which they belong. Numerous analyzes show that poverty in Macedonia has the following features: it is primarily with rural inclinations present in agricultural households, more present in households with more members, most of which with low education and unemployment. So, as risk groups of the population who are "socially vulnerable categories"

³ According to the State Statistical Office

are: unemployed, socially disadvantaged households, pensioners and farmers. It is also characteristic that poor households in Macedonia more suffer from the 'unemployment syndrome', rather than 'the syndrome of low earnings'.

Trying to deal with this problem, in Macedonia has been adopted and implemented *National strategy to reduce poverty and social exclusion in the Republic of Macedonia 2010-2020*. Based on this strategy, **the main strategic goal** for reducing poverty and social exclusion in the Republic of Macedonia is:

Reduction of poverty and social exclusion in the Republic of Macedonia through better use of available human and material resources, improve living conditions, work conditions and social conditions for all citizens, systemic and institutional collaboration in a function of faster development, higher living standards and better living [National strategy to reduce poverty and social exclusion in the Republic of Macedonia 2010-2020, p.4].

5. SCOPE AND STRUCTURE OF HOUSEHOLD SECTOR PERSONAL CONSUMPTION - DYNAMICS AND CURRENT SITUATION IN MACEDONIA

As previously mentioned, personal consumption is the predominant and essential part of living standards. Usually, most of the newly created value in a national economy is intended for personal consumption. Of course, the distribution takes place within economic entities, where the influence of the state is very low, almost minimal (only by changes in the tax area, the state can (de)stimulate capital owners, i.e. employers to devote a greater or lesser part of the firm's income for wages, compared to the situation of the previous period).

Personal consumption itself is a complex category, because it includes meeting the many needs of every individual. For example: food, clothing, housing, entertainment, culture, hygiene etc. Of course, each person in meeting his/her personal needs is facing with a problem of its own budget constraints, so in this sense he/she takes into account the particular *priority* in satisfying the needs. For example, normally the top of this priority order is about satisfying food needs, then needs for clothing, housing, hygiene, etc. Meeting the needs of culture, entertainment and others who are on the lower steps of this sequence will be determined by the level of personal income. In conditions of sharp budget constraint, i.e. low incomes, these needs remain unmet. Of course, all of the previously is valid in most cases and in principle could be marked as a rule to which inevitably people in everyday life must adhere to. This does not mean that there are no deviations, but they are only separate cases that ultimately only confirm the rule.

The best way to analyze the situation of private consumption which is used in the statistical methodology is the *principle of the balance sheet*, where one side of the balance (left) represent the sources of income of the population, i.e. available resources, while the other (right) side shows the use of funds, or the purpose of the available resources (Table 2). The analysis in this paper extends back to 1990, i.e. to the beginning of the transition, and ending with 2010, as the last year for which relevant data are available. It is noticeable that the available resources are divided into three categories: *monetary income, value of consumption from own production, and loans (borrowings)*. The first impression is that

the share of monetary incomes during the transition has decreased (from 94% in 1990, to 92.1% in 1998), and despite of that, the participation of the value of consumption from own production has increased (from 5.9% in 1990, to 7.8% in 1998.). The reason is simple: the reduction of the personal income caused by the reduction of economic activity in the years of the transition start. As regards to the item loans (borrowings), it is more or less constant. In 2010, the share of monetary incomes is increased above the level before independence and is 95.9%. For comparability of data, and considering the change methodology of data calculation, necessary adjustments are made in the table below. Namely, in 2002 a complete review of this research was performed. This review provide better instruments for its implementation, reducing the reporting period and the increase in the sample, and everything in order to comply with the EU statistical standards.

Table 2. Structure of the available and used assets of households – in %

Available assets					Used assets				
	1990	1996	1998	2010		1990	1996	1998	2010
1. Monetary income	94.0	92.2	92.1	95.9	1. Personal consumption	80.0	86.9	86.5	90.3
Revenues on the basis of regular employment	57.7	43.6	43.4	61.1	Food and non-alcoholic beverages	37.6	43.4	43.4	39.0
Revenues on the basis of part-time employment	3.0	6.1	4.9	4.3	Alcoholic beverages and tobacco	6.1	7.0	6.7	3.7
Revenues on the basis of a pension scheme	11.1	13.4	19.4	17.5	Clothing and footwear	8.6	6.3	5.9	5.9
Property leasing and selling	9.0	9.1	9.8	0.3	Housing, water, electricity, gas and other	7.0	8.2	8.4	11.6
Other revenues on the basis of social insurance	/	/	/	1.6	Furnishing, household equipment and maintenance	4.4	4.0	3.5	4.9
Revenues from abroad	/	/	/	2.8	Health care	3.1	5.6	5.6	3.4
Net revenues from agriculture	/	/	/	5.6	Transport	6.1	7.0	8.0	5.9
Donations, gifts and similar contributions	/	/	/	0.3	Communications	/	/	/	3.7
Savings decrease	/	/	/	2.2	Recreation and culture	4.2	3.0	2.5	2.4
Other income	13.2	20.1	14.6	(12.5)	Education	/	/	/	0.9
2. Value of consumption from own production	5.9	7.5	7.8	3.7	Restaurants and hotels	/	/	/	4.6

Income in kind ⁴				0.5	Miscellaneous goods and services	2.9	2.2	2.6	4.4
3. Loans (Borrowings)	0.1	0.2	0.1	0.2	2. Membership fees, taxes, customs duties	2.1	1.3	1.4	0.3
					Losses, gifts, contributions and other	/	/	/	1.8
					Repayment of loans and debt servicing	/	/	/	3.6
					3. Flat, house and property expenditures	3.0	3.0	2.2	3.7
					4. Savings	14.9	8.8	9.8	0.3
TOTAL:	100.0	100.0	100.0	100.0	TOTAL:	100.0	100.0	100.0	100.0

Source: Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia 1997, p. 582, Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia 1999, p. 572, Statistichki Yearbook of the Republic of Macedonia 2011, p.276

Note: 680 households were surveyed in 1990, 1040 households were surveyed in 1996, and 5040 households were surveyed in 2010

If certain items in the context of the item *monetary income* are analyzed, then can be easily noticed that during the transition process significant reduction in *revenues on the basis of regular employment* took place, and also increasment of the share of *revenues on the basis of the pension and social insurance*, which means that in conditions of increased unemployment and reduced wages, the most important incomes for the householders becomes the incomes of the oldest members – pensioners. This situation has changed, and the incomes from regular employment increase their participation.

Analysis of the use of available resources reveals the consequences of changes in the country's economy. Namely, here can be distinguish four items: *personal consumption* (which includes: food, beverages and tobacco, clothing, etc.); *Membership fees, taxes, customs duties, etc.*; *Flat, house and property expenditures*; and *savings*. The tendency of increasing the share of private consumption in the used assets can be assessed as very negative (from 80.0% in 1990 to 86.5% in 1998) and an even greater personal consumption in 2010 (90.3%), instead of the reduced participation of savings. This only shows that personal incomes have dropped to such an extent, that a greater part should be allocated to meet basic needs, and because of that, savings decrease. At certain positions within the private consumption negative trends were recorded too. For example, today in Macedonia, an increasing portion of their incomes people use to meet food needs (39%), as well as the needs for rent, water, electricity, gas and other fuels, and less and less part of incomes are for clothing, culture and entertainment.

When analyzing the concept of living standards, it was emphasized that macroeconomic stability, i.e. price stability is one of the primary factors that determine living standards. So, unstable prices, i.e. inflation in conditions of constant nominal wages or in conditions when wages grow slower than the rise in prices, reduce their real value. Therefore, when-

4 Credits and loans are included

ever we analyze the level of personal consumption must be taken into account the movement of prices. More specifically, for the purpose of analysis very useful are data for real net-wages movement, instead of the nominal net-wages movement. Statistical methodology goes one step further and calculated not only indices of nominal and real net-wages, but CPI indexes too. Stems from the fact that personal consumption consists of various items i.e. tangible and intangible goods and services, all in order to satisfy various human needs. Of course, as time goes, there are some changes in people's tastes, and even some changes in human needs (arising of new needs). With the help of the CPI index, statistics takes into account these changes, because they are doing surveys on family budgets of typical families, including the quantity and diversity of commodities and services (consumption basket). During the time, some changes are made in a structure of the commodities and services which are previously included in a survey, in order to embrace the changes already occurred in reality.

In a following there is an overview of the retail price index and of the costs of living in the Republic of Macedonia, for the period 2006-2010.

Table 3. *Indices of retail prices and consumer prices⁵*

2006	2007	2008	2009	2010
<i>Indices of retail prices</i>				
100	102.6	109.5	107.9	110.7
97.5	100	106.7	105.2	107.9
91.3	93.7	100	98.6	101.2
92.6	95.1	101.4	100	102.6
90.3	92.6	98.8	97.5	100
<i>Indices of consumer prices</i>				
100	102.3	110.8	109.9	111.7
97.8	100	108.3	107.4	109.2
90.3	92.3	100	99.2	100.8
91.0	93.1	100.8	100	101.6
89.6	91.6	99.2	98.4	100

Source: *Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia 2011*, p. 295

The following table shows the indices of consumer prices according to the classification COICOP, i.e. disaggregated into individual items of personal consumption. Those indices can give knowledge about the differential impact that the price change has in different years, on each of the components of personal consumption, as well as for the possible changes that occurred in the structure of personal consumption.

⁵ Data are to be read only horizontally

Table 4. Consumer price index by COICOP

2009=100

	2006	2007	2008	2010
TOTAL:	91.0	93.1	100.8	101.6
Food and non alcoholic beverages	85.1	88.3	101.4	100.3
Alcoholic beverages, tobacco	90.9	93.0	96.8	100.6
Clothing and footwear	96.5	98.2	100.1	100.8
Housing, water, electricity, gas and other fuels	84.0	89.1	95.1	107.0
Furnishings, household equipment and maintenance	96.2	96.3	99.4	100.3
Health	100.2	99.7	97.1	100.9
Transport	101.0	102.4	111.1	106.8
Communication	120.4	109.1	103.6	98.1
Recreation and culture	104.0	104.6	104.4	100.6
Education	96.3	97.5	98.5	97.0
Restaurants and hotels	84.8	88.3	97.8	99.8
Miscellaneous goods and services	94.4	97.7	100.1	100.7

Source: Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia, 2011, p.296

The structure of personal consumption looked at from the point of the purpose of its components is undergoing changes during time. These changes are the result of changes in the level of living standards. In fact, the achievement of a higher level of standards of living implies a higher level of personal income (available assets) in the household, so that means relaxing the previous level of budgetary constraints. In this case, the percentage share of the needs those are at the top of the priority order decline. So, if food and clothing needs are met and the level of personal income increases, remains a relatively larger part of household income to meet other needs, such as to better meet the needs in the field of culture and entertainment, needs for the purchase of durable goods, etc. In the reverse situation, when the level of household income reduce, the percentage share of the assets which have to be allocated for food, clothing, etc. increases, which remain partially or completely unmet needs of culture and entertainment, purchase of durable goods etc.

Current situation in Macedonia is such that the structure of personal consumption has a slight deterioration. An increasing share of total income is intended to meet the food needs, and the smaller part remains to meet the cultural, entertainment and other less priority needs. Retail prices in the first quarter of 2012 increased by 3.2% compared to the same quarter of 2011. The largest contribution to the growth of retail prices has the cate-

gory of Industrial Products in which was observed growth of the prices of 4.4%, contributing with 2.4 percentage points in the total growth of the retail prices. Within this category, the highest growth was observed in non-food products prices by 6%. Food products prices were increased by 2.4%. Retail prices of beverages increased by 0.4%. Retail prices in the category Agricultural products registered a slight decline of 0.1% [Quarterly Economic Report Q-1-2012, Ministry of Finance of the Republic of Macedonia, Skopje, May 2012, p.5]. These conditions are reflected in the structure of the individual components of personal consumption, primarily in a category of food. Also in the category of housing an increase in costs is recorded, which negatively influences the level of living standards.

6. SCOPE AND STRUCTURE OF PUBLIC CONSUMPTION - DYNAMICS AND SITUATION IN MACEDONIA

As previously emphasized, the context of standards of living includes personal and public consumption. The term public expenditure acknowledges the use and enjoyment of tangible and intangible goods and services that are provided by the state. Hence, we can conclude that public spending refers to the portion of gross domestic product that is designed for the needs of state and public services, bodies and institutions, as well as for citizens, in order to satisfy certain general and common (collective) needs. Of course the funds needed to meet these needs come from the state budget (which is financed by public revenues, i.e. taxes, fees, duties etc.) and from social funds (funded by employee contributions).

Taking into accounts the individual needs which are met within the public consumption, it can be divided into two parts:

- public consumption for citizens and
- Public consumption for the state.

In the first case it is to meet the so-called common or collective needs of the citizens, i.e. needs of citizens in the sphere of education, health, culture, etc. The second case, i.e. public consumption of the state is addressed to meet the needs in the field of public administration, diplomatic service, the judiciary, the maintenance of law and order in the country, the country's defense etc. These so-called general or public needs are directly related to the functioning of the state and its institutions.

When analyzing public consumption, basic questions which are imposed almost without exception are determining its *optimal level* and the *optimal (by purpose) structure*. Theory and empirical analysis still did not give an exact answer to the question of the optimal level of the country's public consumption. The scope and structure of public consumption have changed over the historical development of individual countries. They are determined by number of factors, among which should be mentioned: the degree of economic and social development, the nature of the state order, the special functions of the state, the existing internal and external security, and so on.

In the period after World War II until the mid-80s of the last century, a characteristic of almost all countries was constant increase in the volume of public consumption. That was the case with contemporary capitalistic, but also with socialistic countries in that time. In the first group it was the result of extensive state intervention (as a consequence of the then ruling Keynesian doctrine), but also under the influence of labor unions demanding

higher social security, better health care and education. In the contemporary socialistic countries, the rise in public consumption was due to their socialistic transformation in that time. Adequately to collectivist spirit present at the time, in these countries comes to rapid development of health care, education, social care, culture etc., and all that as a way for faster growth in the level of living standards and overcoming the lag in the development, inherited from the past.

For its part, the cold war that was current during the 60s, 70s and 80s of the last century, had its participation in the increase of public consumption, the most through the section allocated for the armies of opposing nations blocks. In this arms race did not lag even countries declared neutral (as was the case with the former Yugoslavia, which also allocated a significant portion of its GDP for arms). Interestingly, according to some analyzes, small countries that have low income per capita spent relatively less on military needs. But, on the other hand it is a fact that in terms of the low level of economic development, which entails low personal consumption, almost as legality appeared excessive tension in the distribution of aggregate categories (excessive public consumption and investment). In this way, the governments of these countries have sought to overcome the gap in the development.

Consequences of the expansion of public spending began to be felt during the 80's, when a number of countries have emerged fiscal deficits that difficultly plaguing their economies. Governments of many countries have begun to define strategies contrary to the previous ones. Processes of rationalizing of public consumption were started, fiscal deficits reducing and budgets consolidating. All this was followed by an extension of the personal participation of the users of public services in their costs and of course with the privatization of a series of public functions that were previously reserved for the state. To this practice was soon joined the International Monetary Fund, which began to conditions his support by adopting programs for fiscal restrictions and eliminating of the deficit manner of financing the public consumption. Results that have been achieved in most countries were not impressive but the main benefit was the conclusion that excessive state spending is simply not sustainable in the long run. It was gained a knowledge that there are no more free space to increase tax pressure, and thus to increase public consumption. This was followed by tax reforms that started in a number of countries.

As far as the structure of public consumption, theory and empyria again cannot give exact and universal answer. Each country should set its own priority order in accordance with previously adopted development strategies, taking into account the state of the economy, in society in general, but also the tendencies and trends in the closer and wider environment. If the OECD countries and the structure of their public consumption on the end of the last century are taken as a benchmark, than the conclusion can be drawn that most of their public spendings was intended to satisfy the so-called common needs of their citizens (education, health care, science, culture, etc.), i.e. approximately 50-60% of total public expenditures were designed to meet these needs. Satisfying the so-called general needs (state administration, judiciary, public order and security, defense) engaged about 20% of public expenditure, and the rest of the public expenditures (20-25%) were allocated for economic services and interventions in the economy, investments in infrastructure, and of servicing the public debt.

On the example of the Republic of Macedonia can be seen that the level of public con-

sumption expressed as a percentage of GDP in the period after the start of the transition process (1990) has seen a downward trend, which corresponds to the intentions present in most of the countries in the world. If at the beginning of the transition process, nearly half of the GDP was spent for public consumption, then at the end of the last century, or a decade later, the share of public consumption is under 40% of GDP. While talking about the volume of public consumption in Macedonia, however it is essential to note the upward trend that gained strong momentum in 2001 as a consequence of military actions, in which the tax on financial transactions was introduced. Thus, during the first 10 months of 2001 total expenditures in the central budget of the Republic of Macedonia registered a growth of 41.9% compared to the same period of the previous year 2000. This increase is primarily the result of increased costs for national security and the deteriorating situation in the country. In contrast to this situation, the final consumption in Macedonia in the period 2007-2012 is significantly reduced and amounted to 17.1% of GDP in 2007, 18.2% in 2008 and 19.1% of GDP in 2009 [Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia, 2011, p.346], i.e. 19.1% in 2010, 17.8% in 2011 and 20.04% of GDP for the first quarter of 2012 [Announcement No.: 3.1.12.04, Republic of Macedonia, State Statistical Office, Skopje, 15.06.2012, p.6].

With regard to the structure of public consumption in the Republic of Macedonia, the following situation can be concluded:

Table 5. *Structure of public expenditure by functions*

	2007	2008	2009
Education	18.1	17.9	18.6
Health care and social work	22.9	21.2	20.6
Public administration and defense	54.2	54.6	55.1
Other	4.8	6.4	5.7
<i>Total public expenditure</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>	<i>100.0</i>

Source: *Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia, 2011, p.351*

Based on previous data it can be concluded that in Macedonia the meeting of the general needs (Public administration and defense) is ahead before meeting the common needs of the population (education, health care, etc.).

CONCLUSION

Living standards as a complex concept is determined by a number of factors - macroeconomic stability, the level of the country's economic development and primarily by the allocation policy. The essence of the allocation policy refers to the proper determination of the part that will be used for consumption and the part that will be used for investments (i.e. productive consumption). Proper determination of this ratio determines the level of the current quality of life of the population, i.e. the level of development and future quality of life. This ratio also changes the ratio of supply and demand as the basic economic categories within each national economy, and hence the

price level and inflation, which further affects the level of living standards. The essence and the meaning of investment is sacrificing current consumption in favor of the future consumption. But, it is more able to afford the developed countries, or those who have already achieved a higher level of living standards. Exactly less developed countries, or those who have a need for rapid development and greater investments (those that require the allocation of a greater % of GDP for productive consumption) are facing the problem of poverty and the problem of low standard of living. Therefore, they require the allocation of the majority of the gross domestic product for personal and public consumption and to enhance the quality of life. This paper analyzes the structure of the personal and public consumption too, through which more accurately determine the quality of life of the population.

With regard to determine the level of living standards, special attention should be paid to public spending as a part of the living standards which the state can directly affect. Therefore, during talking about public spending can not be avoid the problem of efficiency in public services and activities, that it related to the issue of cost-effectiveness of public expenditures. This means that each national economy should pay particular attention to the decision making of the problem of increase the levels of efficiency, economy and quality of services offered to its citizens. Although there are no exact performance criteria as those used in the field of investments (technical structure, employment, etc.), however certain principles can be applied. For example, as a benchmark in education can be accept the so-called "Cost of education", i.e. the average amount that is spent for one pupil or student or in health care, costs for a health check or for a hospital day etc. In this sense of great importance may be the acceptance of certain methods and techniques of measuring the costs of public services, the application of cost-benefit analysis, etc. But, in the same time it is important to mention that all these methods and techniques can not greatly assist with resolving dilemmas about the quality of public services. However, the principle of saving should be constantly present, and a basic prerequisite for that is effective control and monitoring of public spendings.

REFERENCES

1. Anderson, M., Bechhofer, F. & Gersh, J., Social and Political Economy of the Household, Oxford University Press, 1994
2. Biljanoska, J. & Karadjova, V., Applied Economy, Ohrid, CNIR FTU, 2006
3. Blundell, R. W., Preston, I. & Walker, I., The Measurement of Household Welfare, Cambridge University Press, 1994
4. Ministry of Finance, National Strategy for Poverty Reduction in the Republic of Macedonia, Skopje, 2002
5. Ministry of Finance, R.Macedonia, Quarterly Economic Report Q-1-2012, Skopje, May 2012
6. Ministry of Finance, R.Macedonia, Quarterly Economic Report Q-2-2011, Skopje, August 2011
7. Mojsoski, V. & Karadjova, V., Applied Economy, Ohrid, CNIR FTU, 2002
8. National strategy to reduce poverty and social exclusion in the Republic of Macedonia 2010-2020
9. NBRM, Report for Financial Stability of FYR Macedonia in 2010, Skopje, June 2011
10. State Statistical Office, Republic of Macedonia, Announcement No.: 3.1.12.04, Skopje, 15.06.2012
11. Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia 1997
12. Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia 1999
13. Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia 2011

ФАКТОРИ КОЈИ УСЛОВЉАВАЈУ ЖИВОТНИ СТАНДАРД – СТАЊЕ И ТРЕНДОВИ У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ

Вера Карацова¹, Ристо Гогоски², Снежана Дическа³

¹Доцент, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, Република Македонија,
verakaradzo@yahoo.com

²Редовен професор, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, Република Македонија,
ristog@t-home.mk

³Доцент, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, Република Македонија, sdiceska@yahoo.com

Резиме: Сваки производни процес и свака економска активност у целини, свој смисао налазе у потрошњи, односно имају за циљ кроз зарадњу профита за оне које су организовали овај процес, да задоволе специфичне потребе у сфери потрошње. Ако се анализира БДП са аспекта расходног принципа, онда се може приметити да две важне ставке су лична потрошња - С и јавна потрошња - G (држава). Ове две категорије чине тековну потрошњу, односно односе се на термин животни стандард. Животни стандард је сложен појам. У суштини то значи: коришћење и уживање материјалних и нематеријалних добара и услуга који су лично стежени или су друштвено обезбеђени. Лична потрошња представља онај део животног стандарда, која укључује трошење и уживање материјалних и нематеријалних добара и услуга који су лично стежени. Социјални стандард или јавна потрошња значи коришћење материјалних и духовних добара и услуга од стране државе, тако да грађани могу да их користе појединачно или колективно, без плаћања или само делимићно плаћање за њих. Када се анализира концепт животног стандарда, истакнуто је да је макроекономска стабилност, односно стабилност цена један од примарних фактора који одређују животни стандард. Дакле, нестабилне цене, односно инфлације у условима константних номиналних зарада или у условима када зараде расту спорије од раста цена, смањује њихову праву вредност. Структура личне потрошње погледане са становишта сврхе њених компонената пролази кроз промене током времена. Ове промене су резултат промена у нивоу животног стандарда.

Кључне речи: животни стандард, лична потрошња, јавна потрошња, сиромаштво, политика расподелбе

JEL класификација: E20

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

INTERACTIONS BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND RISING LIVING STANDARD

Risto Gogoski¹, Vera Karadjova²

¹Full professor, Faculty of tourism and hospitality – Ohrid, Republic of Macedonia, ristog@t-home.mk

²Assistant professor, Faculty of tourism and hospitality – Ohrid, Republic of Macedonia,
verakaradzo@yahoo.com

Abstract: *This paper examines relation between positive economic growth and rising living standard. We use the macroeconomic theory analyzing state of growth and living standards in less developed economies (LDE), especially on the example of the R of Macedonia. Attention is directed towards utilizing the potential GDP in order to maintain and improve living standards. Why have living standards increased in some countries, but not in others? This is the question about theory of economic growth - the long run increase in an economy's output of goods and services. What can do the governments to speed the rise in living standards? What strategies can use less developed nations to increase their economic growth? What kind of political and social obstacles impede growth and in turn delay, and even stop progress in development? Is the foreign investment and aid the solution for these countries? Also, all these questions is concerning for authority in the Macedonian economy. Especially, because in R of Macedonia there are monetary stability and stabile exchange rate over two decades, paper analyse the impact of financial sector on rising growth and rising living standards.*

Key words: *economic growth, rising living standards, economic welfare, total factor productivity, macroeconomic policy*

JEL classification: *E.24; E.42; E.60; D.24; D.60*

INTRODUCTION

In the industrialized nations, living standards have increased rapidly in last century. Over the second half of 20-th century, several nations have joined industrialized nations, transforming themselves from relatively poor countries to among the richest in the world. At the same time, living standards in many of the less developed countries (LDC) have remained close to survival level. So do the countries in Western Balkan region and Republic of Macedonia - as transitional economies.

Why have living standards increased in some countries, but not in others? And what the governments can do to speed the rise in living standards? This is the question about theory of economic growth - the long run increase in an economy's output of goods and services.

In general, economic growth refers to a rise of living standards. But, why do we mind by living standards? How we can measure living standards? In a viewpoint of recent economic crisis, is growth realistic prospect for the poorest countries, for the countries of the Western Balkan region? What determines economic growth? Who are the determinants of real GDP and GDP per capita? What about other indicators of societal welfare? What about non economic indicators of welfare?

What strategies can a Western Balkans nations use to increase its economic growth? Which political and social obstacles to growth they meet? Is the foreign investment and aid the solution for these countries?

ECONOMIC GROWTH, DETERMINANTS OF GROWTH, PRODUCTIVITY

Economic growth cumulates over time. An annual growth rate of 2 percent means that real GDP per person is about 2.6 times higher than half a century ago. To put it another way, each generation is roughly twice as rich as the previous generation. Although there are periods of high and low (sometimes even negative) growth in GDP per person, these fluctuations are overwhelmed by the overall positive growth in every economy. With this growth come many benefits: higher consumption, more varieties of goods, higher quality goods, better medical care, and more enjoyable leisure time, and so on. This is why the study of interactions between economic growth and living standards matters.

Why are some countries rich and other countries poor? Along the way, we ask two other closely related questions. We want to know if the differences in income that we see in the today world are likely to persist over time. The experiences of the developed country, emerging economy, less developed economy, suggest that this question may not have a simple answer: China has been tending to catch up with the United States, but some African countries have been falling further behind. How will poorer countries catch up to richer countries? Why do countries grow? [Russell Cooper & Andrew John, 2011]

Our happiness is surely influenced by our material well-being, our ability to live in comfort; enjoy good food; have access to books, music, computers, and so forth. In addition, it depends on our having the leisure time to enjoy these comforts; socialize with our friends; and go to movies, plays, and restaurants. However, our happiness depends on many other factors that are beyond the purview of economics and the influence of economic policy-makers. Our happiness depends on our friends, families, health, and much more. Economics cannot help us very much with such matters. But, still a base is the real GDP and householder's income.

Real GDP is certainly a useful indicator of how well an economy is performing. GDP measures *material* well-being rather than *overall* welfare. The economic activity that goes into the production of GDP also often has negative consequences for economic welfare that go unmeasured. One exact example is pollution.

There are some additional indicators of social welfare.

The *unemployment rate* is one of the most frequently cited statistics about the macro economy. It signals the difficulty households face in finding employment. GDP data are reported on a quarterly basis only, but unemployment statistics are reported monthly and so contain more up-to-date information than GDP

Average real GDP figures tell us nothing about how GDP is shared in an economy. They tell us how big the pie is but not who has the largest and smallest slices. Economists therefore also look at other measures that tell us about the economic environment as it is experienced by workers and households. Wages in an economy provide a sense of how workers are doing. We instead look at *the real wage* in the economy. As with real GDP, real here refers to the fact that we are correcting for inflation.

Savings and investment in a country are linked, but they are not the same thing. The savings rate tells us how much an economy is setting aside for the future. But when studying the accumulation of capital in an economy, we look at the investment rate rather than the savings rate. Total investment as a fraction of GDP is called the investment rate:

$$\text{investment rate} = \frac{\text{investment}}{\text{GDP}}$$

$$\text{investment} = \text{national savings} + \text{borrowing from other countries} \text{ or } \text{investment} = \text{national savings} - \text{lending to other countries}$$

Why are we so interested in the accumulation of capital? One reason is the poverty. We are not going to solve the problem of mass poverty overnight, so we would like to know whether this gap between the rich and the poor is a permanent feature of the world. It might be that economies will diverge, meaning that the disparities in living standards will get worse and worse, or it might be that they will converge, with poorer countries catching up to richer countries.

When we are comparing living standards across countries, it is better to adjust for differences in the size of the workforce to obtain output per worker. This is a measure of the overall productivity of an economy—that is, the effectiveness of an economy for producing output. The growth rate of output per worker equals the growth rate of output minus the growth rate of the workforce:

$$\text{balanced-growth output-per-worker growth rate} = \text{human capital growth rate} + a \times \text{technology growth rate}.$$

This equation tells us that, in the end, the secret to economic growth is the development of knowledge and skills. Invention, innovation, education, training, and improvements in social infrastructure are the drivers of economic growth in the very long run.

Countries differ widely with respect to the level of labor income inequality among individuals of working age. Labor income inequality is shaped by differences in wage rates, hours worked and inactivity rates. Individual labor income inequality is the main driver of household market income inequality, with family formation as well as self-employment and capital income dispersion playing a smaller role [Peter Hoeller, et al. 2012].

What is the relationship between Inequality, growth and well-being?

Inequality and growth

The well-known Kuznets hypothesis posits an inverted-U relationship between inequality and per-capita income. Inequality widens during the early phase of economic development, then stabilizes and eventually declines at a high stage of economic development. The main explanation proposed by Kuznets concerns the secular shift from the agricultural to the industrial sector, the latter being characterized by higher average income and higher inequality than the former.

From a theoretical standpoint the effect of inequality on growth is ambiguous as different negative and positive causation:

- Inequality can affect growth positively through [Aghion et al., 1999] 1) a higher saving rate of rich people: as the investment rate is positively related to the saving rate, more unequal countries will experience faster growth; 2) sunk costs and investment indivisibilities: wealth concentration favors the creation of new activities; 3) work incentives: they are stronger in more unequal societies.
- The mechanisms giving rise to a negative relationship between inequality and growth are [Perotti, 1996]: 1) endogenous fiscal policy: more unequal countries redistribute more, which creates distortions and lowers growth; 2) socio-political instability: large inequalities foster political and social instability as more people engage in activities, such as crime and violent protests, which deter investment; 3) credit market imperfections: because of such imperfections, inequality results in an under-investment in human capital.

Inequality and welfare

The relationship between inequality and welfare or well-being has been the subject of intense scrutiny since at least the contribution of [Pigou and Dalton, 1920]. Pigou underlined two channels through which inequality might affect welfare: distributive efficiency and relative versus absolute income. The distributive efficiency argument arises because of the law of diminishing marginal utility: the effect of an additional unit of income or wealth on utility is higher at the bottom than at the top of the income distribution. This argument has been extensively explored over the years in the welfare-based inequality evaluation literature with the specification of different social welfare functions, which under certain conditions, are positively related to per-capita income and negatively related to inequality. Beyond a certain level of income necessary to satisfy basic needs, individuals' relative income besides its absolute level may affect well-being.

The drivers of inequality

According to the 2009 Stiglitz-Sen-Fitoussi Report, household disposable income adjusted for publicly-provided in-kind services should be the focal point when assessing inequality as it is the most comprehensive income concept. Inequality in adjusted household disposable income is shaped by various factors – originating from the labor market, tax and transfer systems, etc. – which differ across countries and need to be disentangled. Thus, before moving to adjusted household disposable income, the analysis assesses cross-

country differences in the distribution of five main income concepts following the approach of OECD (2011a):

- Individual labor earnings (ILEs). The dispersion of individual labor earnings (wages and income from self-employment) for the working-age population reflects both the wage dispersion for working full-time employees and the labor income dispersion of other groups forming the working-age population (part-time workers and the self-employed) while the unemployed and people not looking actively for a job have no earnings.
- Household labor earnings (HLEs). Working-age families may differ in size and composition, affecting the sharing of labor income in households.
- Household market income (HMI). Capital income complements household labor earnings, though in varying proportions across countries and also across households within the same country. As the focus of the first three income concepts is on market income, the population covered is the working-age population.
- Household disposable income (HDI). Household disposable income covers all households and income sources, after taxes and cash transfers.
- Adjusted household disposable income (HADI). This concept is the most comprehensive as it also takes into account in-kind transfers, such as education and health care spending.

THE ROLE OF MACROECONOMIC FACTORS AND STRUCTURAL POLICIES IN SHAPING THE DISTRIBUTION OF LABOR INCOME

Technological change and globalization play at least some role in driving inequality patterns, but structural policy can also have an important influence on inequality outcomes, in particular through education and labor market policies. Drawing on empirical analysis of the links between structural policies and the distribution of labor income, in the paper we look at potential policy trade-offs and complementarities with respect to the two policy objectives of lowering income inequality and raising economic growth. It concludes that many policies yield a double dividend in the sense that they contribute to achieving both goals simultaneously. Many countries have seen inequality rising over the past decade. Much of this rise has reflected a widening dispersion of labor income. It seems that the benefits of economic growth have not been shared equally across all parts of the population. These developments have led to a renewed interest among researchers and policy makers in understanding the causes of labor income inequality. As the rise in inequality happened alongside rapid technological progress as well as rapidly rising trade and financial integration, much of the debate has focused on the role of technological change and globalization in shaping the distribution of income.

Both labor earnings inequality (inequality among those who earn an income from employment) and labor income inequality (inequality among all people in the working-age population, whether they work or not) differ widely across the world countries, reflecting cross-country differences in wage rates, hours worked and inactivity rates. Structural policies can also mitigate particular aspects of income inequality, such as inequality between men and women. Policies to reduce these differences (e.g. improvements in the access to childcare) could thus lead to more equal labor market outcomes among men and women.

A large part of the gender earnings gap remains unexplained after accounting for other factors, indicating that policies that reduce gender discrimination may also help.

EFFECTS OF STRUCTURAL REFORMS IN LABOR MARKETS

The main findings from the literature are the following:

1) In the long run, product market and – to a lesser extent – labor market reforms have positive effects on GDP and consumption, and also reduce unemployment.

2) However, it takes time for reforms to pay off in terms of aggregate consumption and employment, typically at least a couple of years, consistent with findings of previous studies in this area. The gains from product market reforms are reaped more slowly than those from labor market reforms, although they are also typically larger for plausible changes in policy settings.

3) Some reforms can entail transitional costs. All reforms are found to stimulate GDP already in the short run, but some of them temporarily – typically for one to two years in the simulations – increase unemployment. In particular, job protection reform initially increases lay-offs more than it creates jobs, and product market reform can also temporarily lead to net job destruction as incumbents downsize and the reallocation of laid-off workers takes time. One way to minimize or even alleviate the transitional costs or the negative real wage effects of certain reforms is to implement a broad package of labor and product market reforms.

4) Structural reform are not found to have noticeable deflationary effects, suggesting that the inability of monetary policy to deliver large interest rate cuts in their aftermath – either because of the zero bound on policy rates or because the country belongs to a large monetary union – may not be an obstacle to reform implementation. Alternative simple, empirically relevant monetary policy rules do not appear to make much of a difference in mitigating the transitional costs from labor market reforms. This is because dynamic adjustment to reform is primarily driven by firms and consumers' expectations of the long-run effects of reforms, which do not depend on the conduct of monetary policy. Even so, a central bank that responds aggressively to inflation is found to slightly reduce the transitional welfare losses incurred in the aftermath of labor and, especially product market reforms. Welfare losses are also marginally smaller if the reforming country has a floating exchange rate than if it belongs to a monetary union.

Table 1. *Simulated steady-state effects of various structural reforms**(Under the benchmark monetary policy rule) (p.11)*

	Consumption (in %)	Unemployment (in percentage points)	Output (in %)	Real wage (in %)
Decline in barriers to entry	6,9	-0,8	7,1	6,2
Relaxation of job protection	0,3	-0,5	1	-0,3
Reduction in unemployment benefit replacement rate	2,5	-4,0	2,9	-1,1
Strengthening of activation policy	1,9	-3,7	3,4	-0,5
Reform package combining a decline in entry barriers, a reduction in the unemployment benefit replacement rate and a relaxation job protection	9,5	-5,2	10,7	4,6
Decline in barriers to entry (in “flexible” labor markets)	6,4	-0,2	6,6	6,4
Relaxation of job protection (in “flexible” product markets)	0,2	-0,5	1	-0,3
Reduction in unemployment benefit replacement rate (in “flexible” product markets)	2,1	-3,4	2,4	-1

Source: Cacciatore, M., R. Duval and G. Fiori (2012), “Short-Term Gain or Pain? A DSGE Model-Based Analysis of the Short-Term Effects of Structural Reforms in Labor and Product Markets”, *OECD Economics Department Working Papers*, No. 948, OECD Publishing., page 11.

Monetary policy, conducted by means of simple, empirically relevant monetary policy rules, does not appear to play a major role for the dynamic adjustment to labor market reforms. This is essentially because transitional dynamics is largely driven by firms and consumers’ expectations of the long-run effects of reforms, which do not depend on the conduct of monetary policy. Differences across monetary policy rules are especially small for labor market reforms. Compared with the benchmark rule, a rule that assigns greater weight to inflation achieves slightly quicker stabilization of price mark-ups (for job protection, unemployment benefit and activation reforms) at the cost of marginally more persistent unemployment (in the case of job protection reform). Differences across rules are somewhat larger in the case of product market reforms, because these are found to have larger effects on marginal costs, price mark-ups and domestic producer prices.

Finally, the short-run gains for labor market reforms are found to be only marginally smaller if the reforming country belongs to a large monetary union than if it has a flexible exchange rate regime. Labor market reforms slightly reduce marginal costs and domestic producer prices. As a result, the real interest rate tends to be somewhat higher than in a flexible monetary policy regime if, as in a large monetary union, the central bank cannot respond. Aggregate demand and the short-run gains in employment and GDP are then slightly smaller, and it also takes a bit more time for the full benefits of labor market reforms to materialize. For product market, by contrast, because a decline in barriers to firm entry raises domestic producer costs and prices in the model, a fixed exchange rate regime

implies a lower real interest rate in the short run. This results in large immediate gains in GDP and employment.

MEASUREMENT OF ECONOMIC PERFORMANCE AND SOCIAL PROGRESS - LIVING STANDARDS AND QUALITY OF LIFE

The Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress distinguishes between an assessment of current well-being and an assessment of sustainability, whether this can last over time. Current well-being has to do with both economic resources, such as income, and with non-economic aspects of peoples' life (what they do and what they can do, how they feel, and the natural environment they live in). Whether these levels of well-being can be sustained over time depends on whether stocks of capital that matter for our lives (natural, physical, human, social) are passed on to future generations [Stiglitz, J., A. Sen and J.P. Fitoussi].

From production to well-being. Another key message, and unifying theme of the report, is that the time is ripe for our measurement system to shift emphasis from measuring economic production to measuring people's well-being. And measures of well-being should be put in a context of sustainability. Despite deficiencies in our measures of production, we know much more about them than about well-being.

Emphasizing well-being is important because there appears to be an increasing gap between the information contained in aggregate GDP data and what counts for common people's well-being. This means working towards the development of a statistical system that complements measures of market activity by measures centered on people's well-being and by measures that capture sustainability. Such a system must, of necessity, be plural because no single measure can summarize something as complex as the well-being of the members of society, our system of measurement must encompass a range of different measures.

Recommendation 1: When evaluating material well-being, look at income and consumption rather than production. GDP mainly measures market production – expressed in money units – and as such it is useful. However, it has often been treated as if it were a measure of economic well-being. Material living standards are more closely associated with measures of net national income, real household income and consumption – production can expand while income decreases or vice versa when account is taken of depreciation, income flows into and out of a country, and differences between the prices of output and the prices of consumer products.

Recommendation 2: Emphasize the household perspective. While it is informative to track the performance of economies as a whole, trends in citizens' material living standards are better followed through measures of household income and consumption.

Recommendation 3: Consider income and consumption jointly with wealth. Income and consumption are crucial for assessing living standards, but in the end they can only be gauged in conjunction with information on wealth. A household that spends its wealth on consumption goods increases its current well-being but at the expense of its future well-being. The consequences of such behavior would be captured in a household's balance

sheet, and the same holds for other sectors of the economy, and for the economy as a whole.

Recommendation 4: Give more prominence to the distribution of income, consumption and wealth. Average income, consumption and wealth are meaningful statistics, but they do not tell the whole story about living standards. For example, a rise in average income could be unequally shared across groups, leaving some households relatively worse-off than others. Thus, average measures of income, consumption and wealth should be accompanied by indicators that reflect their distribution.

Recommendation 5: Broaden income measures to non-market activities. There have been major changes in how households and society function. For example, many of the services people received from other family members in the past are now purchased on the market. This shift translates into a rise in income as measured in the national accounts and may give a false impression of a change in living standards, while it merely reflects a shift from non-market to market provision of services. Many services that households produce for themselves are not recognized in official income and production measures, yet they constitute an important aspect of economic activity. Once one starts focusing on non-market activities, the question of leisure arises. Consuming the same bundle of goods and services but working for 1300 hours a year instead of 1800 hours a year implies an increase in one's standard of living. Although valuation of leisure is fraught with difficulties, comparisons of living standards over time or across countries needs to take into account the amount of leisure that people enjoy.

LABOR MARKET AND WAGES IN REPUBLIC OF MACEDONIA

Changes in the pace of economic growth had transmission effects on the movements in the labor market. On average for the whole year, the main parameters showed improving conditions in the labor market. The reduction of the rate of unemployment in 2011 corresponds to the structure of GDP growth. Namely, according to the International Labor Organization, the faster growth of investments in the economy relative to the overall economic growth is usually an indicator of growth that leads to a reduction in unemployment in the economy. Given that in most of 2010 and 2011, the revival of the overall investment activity was more intense than the total annual economic growth, it may be concluded that this structure has contributed to reducing unemployment [National Bank of Republic of Macedonia (NBRM), Annual Report 2001, Skopje, April 2012].

The analysis of the labor market through demand and supply of labor shows annual growth in both categories. Thus, the number of employees as an indicator of demand had similar growth rates as in the previous year and increased by 1.1% annually. Employment growth in 2011 was accompanied by an increase in the aggregate supply of labor. The active population registered an annual growth of 0.2%. However the total working age population recorded stronger growth, suggesting that unemployed persons were less interested in seeking work. In terms of age groups, the results from the Labor Force Survey showed continuing downward trend in unemployment in the age group of 25-49 years of age, while among those aged 15-24 and 50-64 the rate of unemployment is higher relative to the previous year. Regional comparison generally showed further worsening of the problem of unemployment in most countries. The exception is Macedonia, where in 2011,

there was a reduction in unemployment and Montenegro and Romania, where unemployment stagnated. During 2011, in Macedonia a reduced share of temporary employees in the total number of employees was registered.

Growth in the average net wage continued throughout 2011, however at a slower pace. Moderate growth in nominal net wages was observed in almost all countries of the region [NBRM, Annual Report, Skopje, April 2012, table no. 6, p. 51].

In conditions of faster growth in gross domestic product, than the growth in employment, in 2011 labor productivity had increased by 2%. Productivity growth in 2011, which comes as a continuation of the minimal growth in 2010, was not sufficient to offset the loss in the overall level of productivity in the economy that occurred during the recession year 2009. Consequently, in the fourth quarter of 2011, productivity was lower by 2% compared to the pre-crisis level (i.e. the average level in 2008). As for the unit labor costs, after the moderate growth in the previous year, in 2011 their minimal downward adjustment was registered. A unit labor costs declined by 0.8%, conditioned by the faster growth of productivity relative to the growth of gross wages.

CONCLUSION

In the time of recession or crisis we know that real GDP decreased, and due to of the circular flow in the economy, we know that income decreased as well. That mind that decrease the welfare - that is happiness of the individuals who live and work in the economy.

There are economic but also non economic indicators of welfare. "Non economic Indicators of Welfare" like: GDP per person, infant mortality rate, adult literacy rate, secondary school enrolment ratio, shows some examples of indicators.

The macro economy is very complicated. Overall economic performance depends on billions of decisions made daily by millions of people. Economists have developed techniques to keep us from being overwhelmed by the sheer scale of the economy and the masses of data that are available to us. The aggregate production function combines an economy's physical capital stock, labor hours, human capital, and technology to produce output (real GDP). Increases in capital, human capital, and technology all lead to increases in output. In general, economies grow because of increases in capital, technology, human capital, and the workforce.

A wide body of economic theory points to long-term gains from structural reforms in labor and product markets. However, the typical analysis provides some insights into the long-term impact of a change in policy settings from a static comparative perspective. Much less explored has been the dynamics of the economy towards its new (post-reform) steady state, leaving largely unanswered the question of whether labor and product reforms may imply trading long-term gains for short-term pain. Yet this issue bears major implications for the political feasibility of reforms, as the transitional losses they may entail have often been put forward as an obstacle to their implementation, over and above political economy factors related e.g. to the uneven distribution of their effects across households and firms. The short-term impact of reforms also matters for their desirability

in a context where macroeconomic policies could not be used to “crowd in” their effects, in which case reforms may create economic slack.

A central bank that responds more aggressively to inflation dampens somewhat the decline in price mark-ups at the cost of higher and more persistent unemployment, with a small estimated consumer utility gain overall vis-à-vis the benchmark rule. Indeed fluctuations in price mark-ups and unemployment (relative to their natural levels) both entail consumer utility losses in the model - the former via inefficient resource allocation across firms, but welfare calculations suggest that putting greater weight on inflation rather than on the output gap enables the central bank to achieve a slightly smaller loss overall.

Quality of life is a broader concept than economic production and living standards. It includes the full range of factors that influences what we value in living, reaching beyond its material side.

REFERENCES

1. Aghion, P., E. Caroli, and C. García-Peñalosa, *Inequality and Economic Growth: The Perspective of the New Growth Theories*, Journal of Economic Literature, Vol. 37(4), pp. 1615-1660, 1999
2. Cacciatore, M., R. Duval and G. Fiori, Short-Term Gain or Pain? A DSGE Model-Based Analysis of the Short-Term Effects of Structural Reforms in Labour and Product Markets, OECD Economics Department Working Papers, No. 948, OECD Publishing, 2012
3. Koske, I., J. Fournier and I. Wanner, *Less Income Inequality and More Growth – Are They Compatible? Part 2. The Distribution of Labor Income*, OECD Economics, 2012
4. Macmillan and Dalton, H., *The Measurement of the Inequality of Incomes*, The Economic Journal, Vol. 30(119), 1920
5. National Bank of Republic of Macedonia (NBRM), *Annual Report 2001*, Skopje, April 2012
6. NBRM, *Annual Report*, Skopje, April 2012
7. OECD, *Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising*, OECD Publishing, 2011
8. Perotti, R., Growth, Income Distribution, and Democracy: What the Data Say, Journal of Economic Growth, Vol. 1(2), 1996
9. Peter Hoeller, et al., *Less Income Inequality and More Growth – Are They Compatible? Part 1. Mapping Income Inequality Across the OECD*, OECD Economics Department Working Papers, No. 924, OECD Publishing, 2012
10. Pigou, A., *The Economics of Welfare*, 1920
11. Russell Cooper and Andrew John, *Macroeconomics: Theory through Applications*; Chapter 6 – Global Prosperity and Global Poverty, Flat world Knowledge, November 2011
12. Stiglitz, J., A. Sen and J.P. Fitoussi, Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, 2009

ИНТЕРАКЦИЈА ИЗМЕЃУ ПРИВРЕДНОГ РАСТА И РАСТА ЖИВОТНОГ СТАНДАРДА

Ристо Гогоски¹, Вера Карацова²

¹Редовен професор, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, Република Македонија, ristog@t-home.mk

²Доцент, Факултет за туризам и угостителство – Охрид, Република Македонија, verakaradzo@yahoo.com

Резиме: Наш задатак у овом раду био је да објасни огромне разлике у животним стандардима у разним земљама у свету. Знамо да су ове варијације због разлике у физичком капиталу, људском капиталу и технологије. Технолошке промене и глобализација играју неку улогу у обрасцима неравноправности, али структурна политика може имати значајан утицај на неједнакост, посебно кроз образовање и политике тржишта рада. Широка палета економских теорија указује на дугорочне добити од структурних реформи у области тржишта радне снаге и производи. Типична анализа пружа извесне увиде у дугорочном утицају промене у поставкама политике из перспективе статичке компарације. У дугорочном периоду, тржиште производа и у мањој мери - реформе тржишта рада имају позитивне ефекте на БДП и потрошње, као и смањење незапослености. Квалитет живота је шири појам од економске производње и животног стандарда. Он обухвата читав низ фактора који утиче на оно што ценимо у живот, достигавши и нешто изван материјалне стране. У случају Р Македонија, смањење стопе незапослености у 2011 одговара структури раста БДП. Наиме, према подацима Међународне организације рада, бржи раст инвестиција у привреду у односу на укупан привредни раст је обично показатељ раста који доводи до смањења незапослености у привреди.

Кључне речи: економски раст, повећање животног стандарда, економско благостање, укупна факторска продуктивност, макроекономска политика

ЈЕЛ класификација: E.24; E.42; E.60; D.24; D.60

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

UTICAJ I ULOGA KONCESIJE TAKSE NA DONOŠENJE ODLUKE O INVESTIRANJU

Ismet Kumalić

Magistar ekonomije, doktorand na Panevropskom univerzitetu „Apeiron“, Banjaluka.
Email: kuismet@bih.net.ba

Rezime: Visina naknade za koncesije predstavlja ključno pitanje prilikom donošenja odluka o koncesijama. Posmatrano iz različitih uglova postoje različiti i često suprotstavljeni interesi. Ako se naknada posmatra kao investicija onda odluka ovisi od svođenja budućih novčanih tokova na neto sadašnju vrijednost (NPV). Ako je NPV pozitivna investicija ima smisla. Naknada za koncesionara predstavlja dodatni trošak koji umanjuje njegovu profitabilnost. Naknada ima smisla sve dok osigurava jednake ili veće dodatne prinose od troška (naknade) koji mora da plati za korištenje resursa. S obzirom da su predmet koncesije uglavnom prirodni resursi koji predstavljaju “originalni dar prorode”, čija je ukupna ponuda neelastična, to visina i iznos nisu u direktnoj ovisnosti od tržišnih kretanja. Konkudent ima odgovornost da maksimizira društvenu korisnost od resursa koji se daje na korištenje jer isti predstavlja opštedruštveno dobro. Posmatrano iz ugla konkudenta naknada pored ekonomskog interesa za sobom povlači i društveni interes. Ono što daje koncesionar, a što prima konkudent dvije su različite stvari. Za konkudenta naknada je instrument za regulisanje korištenje resursa i sprovođenje razvojne politike. Za koncesionara je trošak, koji određuje da li se investicija i korištenje resursa isplati ili će se odlučiti za supstituciju resursa ovisno o kretanju cijene proizvoda ili usluge baziranog na korištenju resursa. Određivanjem diferencirane naknade konkudent sprovodi politiku supstitucije resursa uz istovremeno usmjeravanje razvoja u željenom pravcu.

Ključne riječi: Koncesija, naknada, resursi, interes, korisnost.

JEL klasifikacija: R52

UVOD

Danas je uobičajeno da se koristi termin koncesija koji u sebi podrazumjeva pravo korištenja prirodnog resursa uz plaćanje određenje naknade za korištenje istog. Ako se želi pozabaviti početnim pitanjima i razumjevanju procesa potrebno se vratiti na teoretska pitanja i definisanja zemljišne rente. Zemljišna renta u osnovi predstavlja prvi oblik koncesija. U vrijeme uspostavljanja zemljišne rente društveni razvoj je bio na nivou gdje je zemlja predstavljala osnovni i sveobuhvatni resurs za organiziranje preduzetništva i izvor

sirovina i materijala za organizovanje proizvodnje. Nakon što se uspostavilo „vlasništvo“ nad zemljom i povećala tražnja za istom, odnosno resursima koje se nalaze u i na zemlji, uspostavlja se zahtjev za plaćanjem naknade za korištenje dobra koje pruža zemlja. Naknada koja se plaćala poznata je kao zemljišna renta. Renta je definisana kao cijena ili količina novca koja se plaćala za korištenje dobra u određenom vremenskom periodu.

Razvojem društva i razvojem preduzetništva u igru se uključuju faktori koji se nalaze izvan zemlje (vjetar, sunce, zrak), kao i ograničenja u korištenju zemljišta. Zakonodavstva mnogih zemalja ograničavaju vlasničko pravo korištenja zemljišta po dubini i po specifičnosti resursa. U tom smislu dozvoljena je eksploatacija (korištenje) samo površinskog sloja zemlje čime su isključena rudna bogatstva. Na drugoj strani izvorišta vode i vodni tokovi ne mogu biti predmet vlasništva. Ukazala se potreba za uvođenjem novog, šireg i sveobuhvatnijeg termina koji bi uključio sveobuhvatnost korištenja prirodnih resursa. Došlo se do opšteprihvaćenog termina poznatog kao koncesija.

Namjera i cilj ovog rada nije da se upušta u teoretska pitanja razvoja koncesija niti pitanja kako je uopšte došlo do nastanka privatnog vlasništva nad prirodnim i oštedruštenim dobrima i svim onim pitanjima koja proističu iz toga. Cilj rada je da pokuša da objasni i da odgovor na uticaj koncesije na poslovanje i preduzetništvo na jednoj strani i korisnosti koje ubiranje naknade pruža društvu kao cjelini. Rad nedaje odgovor na mnoga pitanja koja zahtijevaju druga istraživanja i druge pristupe. Rad je usmjeren prema razvoju preduzetništva i uticaju koncesione naknade na donošenje preduzetničkih odluka.

POJAM I DEFINICIJA

Polazeći od definicije rente koju je postavio Paul A. Samuelson po kome je „renta ili zakupnina novac koji se plaća za korištenje u toku nekog perioda vremena nečega“ [Paul A. Samuelson (1969):5, strana 573.] koncesija se može definisati kao pravo korištenje nekog prirodnog dobra u određenom vremenskom trajanju uz plaćanje određene naknade. Za korisnika dobra to je trošak koji preuzima u cilju organiziranje privredne djelatnosti očekujući ostvarenje profita. Prirodno dobro predstavlja „dar prirode koji se može koristiti za proizvodnju roba i usluga“ [Sayyid Tahir et al. (1996):8, strana 455.] i kao takav predstavlja proizvodni faktor. Samuelson ih skupa sa radnom snagom svrstava u grupu izvornih faktora proizvodnje nasuprot kapitalu koji je proizvod radne snage i zemlje [Tahir (1996):8].

Za razliku od izvornih resursa (zemlja u prirodnom stanju) u ekonomiji jednako su važni prirodni resursi koji se crpe (rude, nafta) ili obnavljaju i koji se koriste za poduzimanje novih investicija čime se generiše razvoj. Eksploatacije i korištenje ovih resursa takođe podliježe plaćanju naknade za korištenje. Ovdje se može povući paralela sa korištenjem kapitala kao faktora proizvodnje. S obzirom da postoji više kategorija kapitala, u ovom slučaju podrazumjevamo ukupnu količinu mašina, zgrada i ostalih resursa koje je čovjek stvorio i koje postoje u datom vremenskom momentu. Rezerve kapitala predstavljaju nepotrošene resurse prethodnog periodu koji će se koristiti u budućem vremenu. Cijena za korištenje ovog resursa (zakup) predstavlja trošak za preduzetnika. U slučaju kada se radi o novčanom kapitalu cijena koja se plaća predstavlja kamatu. U suštini se radi o istoj stvari za čije se korištenje plaća naknada koja se terminološki razlikuje označavajući vrstu proizvodnog faktora. Iz ugla preduzetnika izdaci za korištenje resursa, neovisno kako se

zvali, predstavljaju trošak koji on mora ukalkulisati prije donošenja konačne odluke o investiciji. Prema tome koncesiona naknada, kao i kamata, predstavlja trošak za preduzetnika.

Kako koncesija predstavlja dvostrani pravni posao pored korisnika koncesije (koncesionar) mora postajati i strana koja ubire iliprima naknadu (koncendent). Pravni osnov za ubiranje naknade na neko dobro zasniva se na pravu svojine. Tamo gdje je poznat titular svojine, on je taj koji prima naknadu za korištenje dobra čiji je vlasnik. Ako je prirodno dobro originalni dar prirode, postavlja se pitanje kome pripada pravo ubiranja naknade za korištenje prirodnog dobra? Slijedeći univerzalnu logiku, svi ljudi imaju ista prava na koristi od prirodnog dobra. Praksa i stvarnost pokazuju da to nije moguće. Pojedinci mogu legitimno koristiti dobro sve do momenta dok ono ne ugrožava jednako važeće pravo drugih. Pošto ljudi nemaju nikakvog uticaja u stvaranju prirodnog resursa, nemogu ni zahtijevati pravo privatnog vlasništva nad istim. Nemogućnost pravnog korištenja resursa od strane pojedinca (preduzetnika) onemogućilo bi razvoj društva kao cjeline. Rješenje je pronađeno u kategoriji društvene svojine. „Društvena svojina je zato zvanična kategorizacija prirodnih resursa u njihovom originalnom obliku, a prinudno postaje ili državna ili privatna svojina“ [Farhad Nomani et al. (1996):2, strana 110.]. U navedenoj definiciji leži odgovor kako se uspostavlja privatna ili državna svojina i na koji način se uspostavlja titular.

S obzirom da je društvena svojina prelazna forma, ostaje da se vidi u kojoj formi i na koji način se država ponaša u formi titulara. U pravilu država je ta koja treba da se brine o zaštiti prirodnih resursa, njihovoj upotrebi i prespodjelom korisnosti, odnosno nakande koja se ostvaruje upotrebom resursa. Ponašanje države podliježe sudu javnosti i zato njeno ponašanje treba biti javno i u interesu svih građana. Koliko je država u tome uspješna toliko se ona približava principu društvene svojine i preraspodjele korisnosti u korist svih. Što se tiče privatnih titulara, stvar je jednostavna, oni se vode logikom maksimiziranja profita po osnovu vlasništva uživajući dobrobiti kao rentijeri bez rada.

Nad prirodnim resursima gdje je formalnit titular država, korištenje prirodnih resursa se uređuje zakonskom regulativom i propisima o koncesijama. U Bosni i Hercegovini (BiH) koncesije se uređuju posebnim zakonom o koncesijama [Zakon o koncesijama: Službene glasnik BiH broj 32/02; Sl. Novine F BiH 4/02, izmjena 61/07; Sl. Glasnik RS 25/02; izmjene Sl.glasnik 92/09; Kantoni u F BiH i Distrikt Brčko imaju svoje zakone] kojim se reguliše pravo, naknada i regulatorni organi kao i druga pitanja vezana za dodjelu koncesija. Pitanja koncesija u BiH su regulisana zakonima i podzakonskim aktima na državnom, entitetskim i kantonalnim nivoima. Zakoni odaju dojam da su harmonizirani, ali primjena i praksa pokazuje nešto drugo. Zakoni nisu u skladu sa regulativom EU [Kodeks EU broj: 2004/18/EC; 2004/17/EC; 2007/66/EC] i direktivama, pogotovo ne u dijelu transparentnosti i žalbenog postupka. Ispoljena slabost je naglasak na samoinicijativnim ponudama koncesionara, čime se umanjuje značaj javosti i transparentnost i različitost kod definisanja pojmova i termina[SIGMA (2009):9].

Prema Zakonu o koncesijama BiH „koncesija znači pravo koje koncendent dodjeljuje u cilju osiguranja izgradnje infrastrukture i/ili pružanja usluga, iskorištavanja prirodnih resursa, u rokovima i pod uvjetima u kojima se koncendent i koncesionar dogovore“ [Zakon o koncesijama član 3. stav 2.:10]. Ovako široko postavljena definicija omogućuje objema stranama da iskažu punu inicijativu i kreativnost u poduzimanju poslovnih inicija-

tiva. Negativna strana je što u isto vrijeme daje veće mogućnosti za uvlačenja korupcije u sistem čime se deformiše početni cilj. Definicija koncesije, kako je dato, pruža široku lepezu mogućnosti utvrđivanja naknade i po vertikalnom i horizontalnom principu. Uz vođenje dobre politike, naknada predstavlja dobar instrument za usmjeravanje investicijske politike u željenom smjeru.

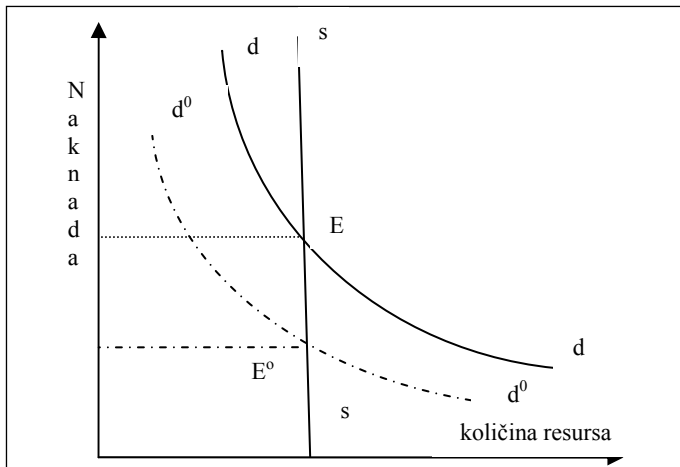
MODELI KONCESIONE NAKNADE

Praksa i zakonska regulativa su dosta liberalne po osnovu definisanja koncesione naknade što je omogućilo preduzetničku inicijativu i uvođenje inovacija. U praksi se razvila široka lepeza rješenja koja se mogu svesti na nekoliko osnovnih modela i principa. Sloboda u odabiru rješenja je dobra i korisna sve do momenta dok ne pređe u korupciju. Tu postoje i ekološka, prostorna, razvojna, etička i socijalna pitanja koja se trebaju uzeti u razmatranje prije konačne odluke. Želimo napomenuti da su interesi koncesionara i interesi koncedenta (države) u osnovi suprotni. Koncesionar želi maksimizirati profit, a zadatak države je da maksimizira korisnosti zasvoje građane i društvo kao cjelinu. Privatni sektor je vispreniji, poduzetniji i jači pregovarač od države i zato je nužno postaviti ograničenja, koliko god to bilo štetno za stvaranje pozitivnog preduzetničkog okruženja.

Ekonomska naknada

Pod pretpostavkom da prirodni resursi predstavljaju „neiscrpn dar prirode“, postavlja se pitanje da li zakoni ponude i tražnje djeluju na formiranje cijene korištenja (naknada). Analizirajući zemljišnu rentu Samuelson dolazi do postavke da je ponuda izvornih resursa relativno fiksna i da je ponuda istih po definiciji potpuno neelastična. Ekonomska cijena u tim uslovima biće određenja tražnjom koja je izvedena iz tražnje za proizvodima koji se proizvode iz resursa (Samuelson,(1969):5 strana 572-574). Ekonomska naknada će se nalaziti u tački presjecanja ponude resursa (ss) koja predstavlja vertikalnu liniju i linije tražnje proizvoda (dd) kako je pokazano na slici 1.

Slika 1. Određivanje naknade u uslovima konkurencije

U slučaju kada se oporezuje naknada u uslovima konkurencije neće doći do promjene ponude i tražnje, a uspostavljen na ravnoteža se ne mijenja (ravnoteža ostaje u tački E). Porez snosi konkurent. Iznos koji prima konkurent se pomjera do tačke E^0 . Porez na naknadu postaje instrument vlade za redistribuciju dohotka od naknade.

Izvor: Konstruisano na osnovu Paul A. Samuelson : *Ekonomija*, (1969):5, strana 572-582.

Navedeni model u stvarnosti nefunkcionira iz razloga što resursi nisu neograničeni niti funkcionira savršena konkurencija. Ograničenost resursa i prostorna atraktivnost stvaraju dodatne pritiske na ponudu i tražnju resursa. U igru se uvodi kategorija prinosa koji stvara korištenje resursa. Preduzimač stavlja u odnos naknadu kao izdatak i prinos koji dodatno ostvaruje korištenjem resursa po osnovu koncesije. Preduzetnik je zainteresiran za korištenje resursa sve dotle, dok su njegovi izdaci za koncesiju manji od prinosa po osnovu korištenja. Tražnja će se kretati duž okomite linije dok se ne uspostavi ravnoteža. U tački gdje se troškovi i prinosi izjednačavaju preduzetnik je indiferentan, a nakon toga traži supstituciju resursa jer dalje korištenje resursa ekonomski nije opravdano.

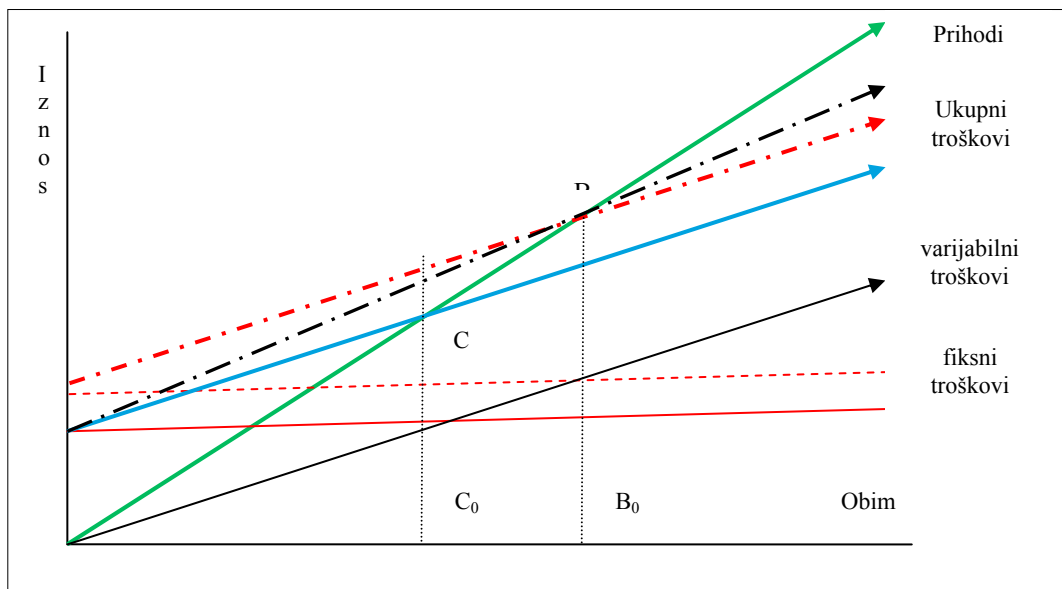
Pošto ne postoji idealna konkurentna privreda to ne postoji ni ekonomska naknada izvedena iz indirektna tražnje. Isti resurs koji daje isti prinos će pod uticajem neekonomskih „sila“ imati različitu tražnju i odbacivati različitu naknadu. Dobar primjer za to je gradsko zemljište gdje atraktivnost lokacije višestruko mijenja cijenu, a samim tim i naknadu za korištenje zemljišta. Konkurent bez ikakvog ulaganja ili rada dolazi u povlašteni položaj da ubire višestruku naknadu. Ovo i jeste glavni razlog da se oporezivanjem naknade izvrši redistribucija dohotka od naknada. Ranije je pokazano da oporezivanje nema uticaja na ekonomsku rentu jer porez plaća konkurent iz naknade. Porez se reflektira na način da će konkurentu pripasti naknada umanjena za porez. Može se postaviti pitanje da li u slučaju gdje je država konkurent ima smisla uvesti porez. Smatra se da ima iz razloga što namjena korištenja sredstava treba da bude različita. Prihodi od poreza su usmjereni na javnu potrošnju, a koncesiona naknada treba da bude usmjerena na posebne namjene. Na primjer koncesiona naknada po osnovu korištenja vodnih tokova treba da bude usmje-

rena na regulaciju tokova i zaštitu okoliša kako bi se dio korisnosti od korištenja resursa „vratio“ nazad kao briga za prirodu.

Koncesiona naknada kao trošak

Za preduzetnika plaćanje koncesione naknade predstavlja izdatak pa samim tim i trošak. Mišljenja da koncesija nije trošak nisu održiva, i pored toga što u pojavnim oblicima u pojedinim modelima (dohodovni) na prvi pogled odaje taj dojam. Stavovi ne stoje, jer se i u tom slučaju pojavljuje kao izdatak slično oportunitetnom trošku kapitala. Pošto je koncesiona naknada stvar dogovora između koncedenta i koncesionara u praksi se razvio niz modaliteta utvrđivanja iznosa i načina plaćanja. Svi ovi modaliteti se mogu svesti na dva osnovna modela: naknada kao fiksni trošak i naknada kao varijabilni trošak. Ukoliko se naknada definiše kao obaveza koncesionara u fiksnom iznosu koji ne zavisi od obima korištenja resursa onda ona za preduzetnika predstavlja fiksni trošak. U slučaju kada ona ovisi od obima (količine) korištenja resursa, onda se ona svodi na varijabilni trošak. Preduzetnik prije poslovnog poduhvata u obračun uzima izdatke za koncesiju i procjenjuje rizike od korištenja resursa. Pretpostavka je da na tržištu vlada konkurencija i da preduzetnik nije u mogućnosti da trošak prenese na kupca. Na slici 2. dat je prikaz uticaja koncesije na poslovanje koje preduzima preduzetnik pod prethodnim uslovima.

Slika 2. Uticaj koncesione naknade na troškove poslovanja

Izvor: Konstruisano na osnovu Brealey, Myers & Marcus (2007): 6 strana 247.

U slučaju kada preduzimač neplaća naknadu tačka pokrića troškova se nalazi u tački C koja predstavlja tačku preloma ili tačku pokrića. U tački pokrića preduzetnik koristi resurs u obimu dat u tački C_0 . U slučaju kada preduzimač plaća naknadu za korištenje resursa kao

fiksni trošak linija fiksnih troškova se pomjera prema gore (isprekidana linija) pomjerajući ukupne troškove na više (crvena isprekidana linija). Tačka pokrića se sada nalazi u tački B. Obim korištenja raspoloživog resursa se pomjera u tačku B₀. U slučaju promjenljive naknade linija fiksnih troškova se ne pomjera. Promjenljivi troškovi sa obimom korištenja resursa i linija ukupnih troškova (crna isprekidana) se zakreće naviše prema tački B koja predstavlja tačku pokrića kod obima korištenja resursa u tački B₀. Preduzetnik ima interesa da plati koncesiju ukoliko postoji dovoljnost resursa čiji obim osigurava korištenje jednako ili veće od B₀. Ukoliko je dovoljnost resursa manja od B₀ preduzetnik nema interesa jer su prinosi od korištenja resursa manji od naknade koju treba da plati. U uslovima konkurencije resursa doći će do supstitucije resursa ili smanjenja koncesione naknade.

Dohodovni model

U slučaju kada je koncesiona naknada određena učešćem u dohodku pojavljuje se specifičan način izračuna stvarnog troška koncesije. Iznos nakande određen je ugovorom i najčešće se izražava kao procentualno učešće u ostvarenom dohotku. Uzmimo za primjer da je stopa određena iznosom od 10%. Na ostvareni dohodak od 1.000, naknada bi iznosila 100. Ostatak dohotka koji preostaje preduzetniku iznosio bi 900. U ovom slučaju u obračun se mora uvesti kategorija poreza na dohodak. Ako je porezna stopa 20% , onda se stvarni izdatak za koncesiju povećava za iznos poreza. Proizilazi da je izdatak (trošak) koncesije 120. Navedeno možemo izraziti slijedećom formulom:

$$C_k = (D * N_r) + [(D * N_r) * T_r]$$

(C_k= trošak koncesije; D= dohodak; N_r=stopa obračuna naknade; T_r= stopa poreza)

U ovom slučaju dolazi do oporezivanja koncesione naknade, stim da se porez prebacuje na koncesionara. Naknada nema ulogu poreske zaštite kao što to ima kamata. Isplata je po prioritetu slična prioritetnim dionicama.

Kod odabira i procjene isplativosti projekta (ulaganja) po ovom modelu, metodom svodenja na sadašnju vrijednost (PV) budućih novčanih tokova, potrebno je izvršiti korekciju diskontne stope za stopu troška koncesije. Podsjećamo da se sadašnja vrijednost izračunava prema izrazu [Brealey, Myers, Marcus, (2007):6, strana 78.]:

$$\text{Sadašnja vrijednost (PV)} = \frac{\text{buduća vrijednost poslije razdoblja}}{(1 + r)^t}$$

Kako se radi o nizu budućih novčanih tokova to se svi tokovi po navedenoj formuli i kamati (r) svode na sadašnju vrijednost za vremenski period trajanja koncesije. Odgovor koji želi poduzetnik (investitor) imati, prije nego investiraju u projekat, jeste da li budućni novčani tok osigurava očekivanu zaradu. Do odgovora se dolazi na način da se od sadašnje vrijednosti budućih novčanih tokova oduzme sadašnje ulaganje (C₀) i dolazi se do neto sadašnje vrijednosti (NPV) što možemo predstaviti relacijom:

$$NPV = - C_0 + PV$$

Sadašnje ulaganje se uzima kao negativna vrijednost (odliv). Ukoliko je NPV veće ili jednako nuli, projekat je prihvatljiv.

Kod svođenja budućih gotovinskih tokova na sadašnju vrijednost ključnu ulogu igra diskontna stopa po kojoj se vrši diskontiranje. Veća stopa umanjuje NPV i projekat može biti odbačen. Kao polazna diskontna stopa se uzima očekivana (željena) stopa po kojoj investitori imaju interesa investirati (oportunitetni trošak kapitala). Kod dohodovnog modela koncesione naknade, diskontna stopa sekorigira za stopu učešća naknade u dohotku kako bi se osigurala očekivanja investitora. Uzmemo li se u obračun prethodno navedene stope (10% naknada i 20% porez) i očekivana stopa prinosa na kapital od 10%, korigovana diskontna stopa bi iznosila:

$$r' = (10 \cdot 0,10) + [(10 \cdot 0,10) \cdot 0,20] + r$$

$$r' = 1,2 + 10 = 11,2$$

Prema tome korigovana diskontna stopa (r') u našem slučaju bi iznosila 11,2 %. Navedena stopa osigurava očekivane prinose preduzetniku (investitorima) i pokriva izdatak naknade za koncesije iz budućih neto prinosa.

Investicioni model

Kod investicionog modela preduzetnik ne plaća naknadu konkudentu. Konkudent koncesionu naknadu ostvaruje raspodjelom rezultata (profita ili proizvoda). Model predstavlja zajednički poduhvat koncesionara (preduzetnika) i konkudenta. Koncesionar ulaže kapital (finansijski, materijalni, intelektualni), a konkudent stavlja na raspolaganje korištenje resursa na određeni rok. Projekat predstavlja zajednički poslovni poduhvat. U slučaju kada je država konkudent najčešće se radi o JPP (javno-privatno partnerstvo). Na principima JPP mogu se izvesti razni modaliteti zajedničkog poduhvata.

U koncesionom modelu država je jedan od partnera i preuzima na sebe obavezu osiguranja koncesija i rješavanje ostalih administrativnih ograničenja. Na osnovu procijenjene vrijednosti koncesije i administrativnih troškova i ulaganja u projekat, definišu se partnerski odnosi i period trajanja koncesije. Na osnovu vrednovanja i pregovora utvrđuju se prava u upravljanju i raspodjeli ostvarenih prinosa. Raspodjela prihoda vrši se po osnovu proizvoda (product share) ili po osnovu raspodjele profita (profit share). Država investira koncesiju kao ulog, a partner kapital i znanje (tehnologiju). U uslovima ograničenja finansijskih sredstava za državu, ovaj model može biti stimulativan za izgradnju novih projekata. Privatni partner dobiva dodatnu sigurnost za ukupnu investiciju u periodu trajanja koncesije.

Kod koncesionog modela drugi bitan elemenat je dužina koncesionog perioda. Koncesioni period se definiše kao vremenski trajanje komercijalnog korištenja koncesije. Dužina koncesionog perioda ima direktan uticaj na vrednovanje koncesije, koja je rezultat pregovora između države (konkudenta) i koncesionara. Polazeći od ranije postavljene pretpostavke da je resurs neograničen, to će konkudent imati interes za što duži period kako bi dužim periodom eksploatacije ostvario veći profit. Interes konkudenta je suprotan i on želi rok minimizirati. Ukoliko rok ne osigurava očekivani povrat, investitor neće imati interesa da ulazi u partnerski odnos. Postavlja se pitanje: koji je to optimalni period korištenja resursa koji je prihvatljiv za oba partnera? Da bi se odgovorilo na postavljeno pitanje u razmatranje treba uključiti pojmove životnog ciklusa i ekonomskog vijeka projekta. Koncesioni period kod preduzetničkih projekata se obično veže za životni ciklus objekta, tako da se trošak

(investicija) rasporedi na cijeli period eksploatacije uz istovremeno osiguranje stalnih prinosa za partnere. Alternativa životnom vijeku je ekonomski vijek projekta, kojipodrazumijeva period korištenja projekta, u kome on donosi bolje efekte od alternativnih sredstava koja se koriste za iste namjene“[Bogdana Vujnović-Gligorić, (2008):1, strana 209.].

Da bi se projekat mogao ispravno vrednovati potrebno je ulaganja (kod većih projekata traju i više godina) i buduće neto novčane tokove svesti na sadašnju vrijednost (PV), odnosno utvrditi neto sadašnju vrijednost (NPV) ukupnog projekta u dogovorenom periodu. Projekat je prihvatljiv ako je NPV jednaka ili veća od nule. Stopa po kojoj se vrši diskontiranje je očekivana ili željena stopa povrata na investiciju. Stopa koja izjednačuje sadašnju vrijednost budućih neto novčanih tokova sa ulaganjem poznata je i kao interna stopa prinosa (IRR) [James C. Van Horne; John M. Wachowicz, (2002):3, strana 333-338]. Koncesioni period će se nalaziti između vremenskog perioda koji osigurava očekivani prinos i ekonomskog vijeka projekta. Isto se može predstaviti relacijom:

$$Cr \leq NPV(T_c) \leq NPV(T_e) \text{ gdje:}$$

C predstavlja ukupnu vrijednost investicije, r stopa povrata na investiciju, gdje ($C \cdot r$) predstavlja ukupan povrat na investiciju. NPV predstavlja neto sadašnju vrijednost ulaganja u koncesionom periodu (T_c), a (T_e) ekonomski vijek projekta. Da bi projekat bio prihvatljiv za investitora, neto sadašnja vrijednost projekta (NPV) mora biti veća od očekivanog prinosa u koncesionom periodu i manja od NPV u ekonomskom vijeku projekta, odnosno, donja granica NPV u koncesionom periodu jednaka je očekivanom prinosu $T(NPV) = Cr$, a gornja granica jednaka NPV u ekonomskom vijeku projekta $NPV = NPV(T_e)$. Neto sadašnja vrijednost se računa prema slijedećoj relaciji:

$$NPV = - \sum_{n=1}^t \frac{C_n}{(1+r)^{n-1}} + \sum_{t=1}^T \frac{CF_t}{(1+r)^t}$$

(n = broj period ulaganja; C = vrijednost ulaganja; t = period povrata; CF = budući neto iznos gotovine)

Ulaganja imaju negativan predznak (izdatak) koja se takođe svode na sadašnju vrijednost (PV) za slučaj višegodišnjeg ulaganja. Na osnovu projekcija budućih gotovinskih tokova (CF) i svođenja na sadašnju vrijednost (PV), određuju se prihvatljive granice koncesionog perioda. Koncesioni period je rezultat dogovora obje strane. Ovisno od pregovaračke moći i interesa pojedinih strana period će se kretati prema donjoj ili gornjoj granici ekonomski prihvatljivog koncesionog perioda. Može se vidjeti da se model kod izračuna i ocjene prihvatljivosti svodi na dohodovni model. Razlika je u tome što koncesioni model predstavlja zajednički poduhvat oba partnera, a dohodovni model poslovni poduhvat samo jednog partnera.

KONCESIJA KAO DOHODAK

U prethodnom poglavlju smo koncesionu naknadu posmatrali iz ugla preduzetnika, čije plaćanje predstavlja izdatak (trošak) za investitora. Koncesiona naknada ima i svoju drugu stranu. Za primaoca naknade ona predstavlja dohodak. S obzirom da koncedent ne ulaže ništa niti vrši bilo kakve radnje na resursu, naknada predstavlja čisti dohodak i u punom iznosu povećava BDP (Bruto Društveni proizvod). U ovom slučaju naknada predstavlja

potrošnju (C) i za istu vrijednost povećava BDP (Y) u istom srazmjeru, što se može predstaviti i dobro poznatom relacijom:

$$Y = C + I + G + (Ex - Im), \text{ odnosno:}$$

$$Y' = (C + C_k) + I + G + (Ex - Im)$$

U navedenom slučaju koncesina naknada (C_k) predstavlja potrošnju koja će se odraziti na povećanje BDP (Y') za isti inos. Ranije smo pokazali da oporozivanje koncesija ne povećava BDP nego se vrši preraspodjela gdje dio ide na privatnu potrošnju (C), a dio se preraspoređuje na državnu potrošnju (G).

Kako je pokazano (investicioni model) koncesija može da predstavlja ulaganje (investiciju) ili koncedent može dohodak od koncesije umjesto u potrošnju usmjeri na investicije. U tom slučaju uticaj na BDP je nešto drugačiji. Koncesija predstavlja investicionu potrošnju koja povećava BDP za multiplikativni efekat, što se može izraziti relacijom [Roger L. Miler, David D. VanHoose, (1997): 7, strana 484-497]:

$$\Delta Y = \frac{1}{(1-b)} \Delta I$$

gdje „b“ predstavlja multiplikacioni faktor (M) koji se može izraziti i kao recipročna vrijednost granične sklonosti potrošnje (MPC), odnosno štednje (MPS), pa izraz dobiva novi oblik:

$$M = \frac{1}{(1 - MPC)} = \frac{1}{(MPS)}$$

Imajući u vidu da granična sklonost potrošnji u BiH iznosi 0,663 primjenjujući prethodne relacije može se izračunati uticaj koncesione naknade (I_k) na rast BDP kako slijedi:

$$M = \frac{1}{(1 - 0,663)} = \frac{1}{(0,337)} = 2,967$$

Slijedi da će iznos koncesione naknade koji se usmjeri na investicije u BiH povećati BDP za 2,967 puta, odnosno $\Delta Y = 2,967 * I_k$. Ovo može biti jak motiv za BiH kao nerazvijenu zemlju da redistribucijom naknade u investicije ubrza svoj privredni razvoj. Razvoj i unapređenje investicionog modela kroz jačanje privatno-javnog partnerstva kod većih projekata (posebno energetskih) predstavlja razvojnu šansu za BiH. Primjenom diferenciranih stopa i vremenskih perioda država djeluje stimulatивно ili destimulatивно na korištenje i supstituciju pojedinih resursa. Naknada dobiva ulogu instrumenta za regulisanje ekonomskog razvoja i korištenje resursa.

NAKNADA KAO POLITIČKO PITANJE

Za razliku od prethodnih pitanja gdje se koncesiona naknada posmatrala kao ekonomsko pitanje, ona u današnjem svijetu predstavlja krupno političko pitanje. S obzirom da cilj

ovog rada nije razmatranje koncesija kao političkog pitanja u daljem tekstu se navode neka otvorena pitanja na koja trebapotražiti odgovore.

Polazeći od osnovne definicije, da prirodni resurs predstavlja dar prirode, slijedi zaključak: da koristi od korištenja prirodnog resursa treba da imaju svi ljudi. Ako zemlja predstavlja univerzalni dar prirode, može se postaviti pitanje održivosti vlasništva nad zemljom. Uspostavljanje vlasništvo nad zemljom je posljedica prinude čime je isključena pravednost. Društvena svojina je forma koja je omogućavala društvenoj zajednici kontrolu resursa na određenom (državnom) i ograničenom prostoru. Navedeni oblik se nije mogao održati i vlasništvo se nad resursima pojavljuje u formi državnog i privatnog vlasništva. Privatno vlasništvo nad zemljom se danas tretira na različite načine. Ono se kreće između dvije krajnosti. Na jednoj strani vlasništvo podrazumjeva samo pravo korištenja površinskog sloja (do određene dubine), a na drugoj podrazumjeva pravo korištenja zemlje i svega onoga što se nalazi po dubini uključujući rudna bogatstva (SAD). Ovakav pristup omogućio je pojedincima nezasluzena bogaćenja na jednoj strani i siromaštvo na drugoj strani.

Državna svojina kao drugi preovladajući oblik vlasništva nad prirodnim resursima se nalazi između privatnog vlasništva na jednoj strani i društvenog vlasništva na drugoj strani. Ako se društveno vlasništvo postavi kao ideal kome treba težiti, onda će države sa razvijenim demokratskim sistemima biti bliže tom idealu. Države sa nerazvijenim demokratskim sistemima i pojedincima kao suverenima vlasti se kreću u pravcu prema privatnom vlasništvu. Najgori primjer predstavljaju diktatorski sistemi bez ikave odgovornosti i ograničenja. Pojedinci kao suvereni ili oponašatelji vlasti stiču po osnovu statusa (funkcije) bogatstvo na jednoj strani, a na drugoj strani stanovništvo tih zemalja živi u bijedi. Dobar primjer za to predstavljaju zemlje arapskog zaljeva gdje se bogatstvo od nafte sliva u kase suverena i plemenskih vođa koji novac troše na neopravdani luksuz, dok njihovi građani žive u siromaštvu i bijedi.

Državnu svojinu u pravilu prati korupcija koja dalje iskrivljuje pravednost i pospješuje negativne tendencije. Državne institucije koje su uspostavljene radi zadovoljavanja ljudskih i socijalnih potreba postaju beskorisne i štetne. Razlog za to je što upravljanje (vlast) dolazi u ruke ljudi koji zanemaruju opšte dobro i društvene interese za dobrobit građana. Ljudi su usmjereni na zadovoljavanje vlastih (uglavnom bolesnih) želja što postaje ošti obrazac ponašanja, čime se ruše temelji civilizacije i kulture. Teški ekonomski i životni uslovi razaraju ljudske vrline i moral. Posljedica toga su socijalni buntovi sa svim posljedicama koje nose sa sobom. Pravednija raspodjela korisnosti (naknada) od korištenja resursa bi u velikoj mjeri mogla ublažiti socijalne probleme.

Eksplatacija resursa narušila je ekološki sistem koji postaje sve veći problem. Prirodni ideal kome treba težiti je da se ono što se uzme od prirode i vrati prirodi. Iz navednog razloga se postavlja pitanja da li naknadu od korištenja prirodnih resursa u punom iznosu treba usmjeriti na rješavanje ekoloških pitanja kako bi se očuvala životna sredina i osigurao opstanak života na zemlji. Da li je moguće i kako doći do uspostavljanja prirodne ravnoteže? Ako to ne urade ljudi, uradiće prirode u skladu sa svojim zakonitostima.

Bez drugog i drugačijeg pristupa raspodjeli korisnosti od prirodnih resursa, neće biti moguće razriješiti jaz između bogatih i siromašnih niti spriječiti mnoge nesreće poput oružanih sukoba, prirodnih katastrofa i socijalnih nemira. Stoga pitanja vlasništva, korište-

nja i raspodjela naknade od korištenja prirodnih resursa predstavljaju ne samo ekonomska nego i krupna politička pitanja.

ZAKLJUČAK

Koncesiona naknada slično kao zakpnina ili kamata predstavlja cijenu za korištenje prirodnog resursa u preduzetničke svrhe. Prirodni resursi u svom izvornom obliku predstavljaju izvorne resurse i kao takvi predstavljaju „dar prirode“. Korisnost od primarnih resursa po prirodi stvari treba da pripada svim građanima i da služi poboljšanju životnih uslova i standarda. Cijena za korištenje resursa predstavlja trošak koji se u savremenoj praksi naziva koncesija. Pod pojmom koncesija se podrazumjeva pravo korištenja resursa uz plaćanje određene naknade (cijene). Koncesija predstavlja dvostrani pravni posao gdje se strana koja koristi i plaća naknadu zove koncesionar, a strana koja daje pravo i prima naknadu naziva koncendent. Pravo koncendenta proizilaze iz prava vlasništva ili prava raspolaganja sa resursom.

U uslovima perfektne konkurencije i neograničenosti resursa ekonomska cijena (naknada) određuje se na osnovu tražnje koja je izvedena iz tražnje za proizvodima koji se proizvode iz resursa. Kako u stvarnosti ne postoje idealni uslovi to se i kod utvrđivanja naknadene može zaobići djelovanje tražnje i raspoloživosti samog resursa. Za preduzetnika (koncesionara) izdaci na ime korištenja resursa predstavljaju trošak, koji se mora ukalkulisati prilikom donošenja odluke o poduhvatu. Preduzetnik u račun uzima naknadu kao izdatak na jednoj strani, a prinosi kao korisnost od resursa na drugoj strani. Dok su prinosi jednaki ili veći od izdataka poduzetnik ima interesa za korištenje resursa, u suprotnom traži alternativna rješenja. Ne ovisno da li naknada predstavlja fiksni ili varijabilni trošak ona će pomjerati troškovnu funkciju na više, a tačku pokrića u desno. Ravnotežna tačka se pomjera u pravcu povećanog korištenja resursa.

Za razliku od čistog troškovnog pristupa u praksi se razvio model po kome se naknada utvrđuje na osnovu učešća u ostvarenom dohotku. U navedenom modelu, kod ocjene prihvatljivosti projekta svođenjem na neto sadašnju vrijednost (NPV), prihvatljiva diskontna stopa se korigira na gore za relativan uticaj stope učešća naknade u dohodku. Stopa se prethodno korigira poreskom stopom na dohodak. U navedenom modelu naknada poprima oblik oportunitetnog troška kapitala. Pored dohodovnog modela razvio se i investicioni koncesioni model. Za razliku od dohodovnog modela investicioni model predstavlja zajednički poslovni poduhvat koncesionara i koncendenta, gdje koncendent ulaže vrijednost koncesije kao svoj ulog. Na osnovu vrijednosti uloga utvrđuje se raspodjela ostvarenog dohodka (profit share) ili proizvoda (product share). Prihvatljivost projekta i dužina koncesionog perioda utvrđuje se svođenjem ulaganja i budućih neto priliva na neto sadašnju vrijednost (NPV). Projekat je prihvatljiv za obje strane ukoliko je NPV veća ili jednaka nuli za period koji se kreće između životnog i ekonomskog perioda projekta.

Načelo slobodnog dogovaranja o uslovima korištenja i određivanja naknade omogućilo je široku lepezu modaliteta obračuna i plaćanja naknade. Dobra strana slobodnog pristupa stimulatивно djeluje na preduzetničku inicijativu i kreativnost. Loša strane je nejednaka pregovaračka snaga, gdje jača strana postiže bolje efekte i na taj način udaljava naknadu od njene ekonomske vrijednosti. Zakonodavstvo u BiH prihvata navedeno načelo i pregovaračke strane imaju širok prostor za dogovor i ostvarenje svojih ciljeva.

Za razliku od koncesionara naknada za koncidenta predstavlja dohodak. Koncedent ne ulaže ni rad ni kapital niti vrši bilo kakvu preduzetničku aktivnost i za njega to predstavlja čisti dohodak za potrošnju. U navedenom slučaju iznos naknade povećava BDP u istom iznosu. U slučaju kada koncident vrši redistribuciju naknade u pravcu novih investicija, uticaj na BDP se mijenja. Pod uticajem multiplikacionog faktora, rast BDP se povećava u srazmjeru djelovanja multiplikacionog faktora. U slučaju BiH multiplikacioni faktor iznosi 2,967. Iznos naknade usmjeren na nove investicije će djelovati na povećanje BDP za 2,967 puta u odnosu na iznos naknade. Za BiH kao nerazvijenu zemlju, kao i za sve druge nerazvijene zemlje, investicioni pristup predstavlja razvojnu šansu i brži rast BDP-a. Koncesiona naknada poprima oblik instrumenta za regulisanje ekonomskog razvoja.

LITERATURA

1. Bogdana Vujnović-Gligorić: „Poslovne finansije“, Panevropski Univerzitet –Apeiron, Banjaluka, 2008.
2. Farhad Nomani & Ali Rahnema: „Islamski ekonomski sistemi“, El-Kalem, Sarajevo, 1996.
3. James C. Van Horne, John M. Wachowicz, Jr: „Osnove finansijskog menedžmenta“, deveto izdanje, MATE, Zagreb, 2002.
4. Kodeksi EU: 2004/18/EC; 2004/17/EC; 2007/66/EC
5. Paul A. Samuelson: „Ekonomija“, Savremena Administracija, Beograd, 1969.
6. Richard A. Brealey, Stewart C. Myers, Alan J. Marcus: „Osnove korporativnih finansija“, 5. Izdanje, Mate, Zagreb, 2007.
7. Roger LeRoy Miller, David D. VanHoose: „moderni novac i Bankarstvo“, Mate, Zagreb, treće izdanje, 1997.
8. Sayyid Tahir, Aidit Ghazali & Syed Omar Syed.Agil: „Pregled Mikroekonomije“ El-Kalem, Sarajevo, 1996.
9. SIGMA, (Novembar 2008/ septembar 2009), „Koncesije i javno privatno partnerstvo u BiH“, Strukovni pregled, Novembar 2008/ septembar 2009. www.koncesijebih.ba
10. Zakon o koncesijama: Službeni glasnik BiH broj 32/02; Sl. Novine F BiH 4/02, izmjene 61/07; Sl.Glasnik RS 25/02 i 92/09.

THE INFLOW AND ROLE OF TAXES OF CONCESSION ON INVESTMENT DECISION MAKING

Ismet Kumalić

Master of economics, Pan-European University „Apeiron“, Banjaluka, Bosnia and Herzegovina.

Email: kuismet@bih.net.ba

Summary: *The yield amount of compensation for concessions is a key issue when making decisions on concessions. Viewed from different point exist different and often opposed interests. If the fee is regarded as an investment, then the decision depends on the assessment of future cash flows to net present value (NPV). If the NPV is positive investment makes sense. The fee for the concessionaires is additional costs that reduce profitability of his investments. The fee makes benefit until ensures equal or greater income than the cost of additional expenditure (fees) has to pay for use of resources. Given that the subject of concessions mainly natural resources that are “original gift of Nature”, which has the total inelastic offer, this net height and amount are not directly dependent of market trends. Grantor has a responsibility to maximize the social utility from the resources given to the use, because same as a general social good. Seen from the point of the Grantor benefits in addition to economic interest entails the social interest. What gives Concessionaire, which receives Grantor are two different things. Against Grantor, the fee is an instrument to regulate the use of resources and implementation of development policies. For the Concessionaire is the cost, which determines whether the investment and use of resources are worth it, or will to decide for the substitution of resources depending on the Movement of prices of product and services based on resource usage. Specifying differentiated fees Grantor adopted a policy of substitution of resources while directing development in the desired direction*

Key words: *Concession, fee, resources, interest, benefits*

JEL classification: *R52*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

AUTOMOBILSKA INDUSTRIJA-RAZVOJNA ŠANSI SRBIJE

Marko Laketa¹, Luka Laketa²

¹Docent, Panevropski Univerzitet Apeiron, Fakultet poslovne ekonomije, Banja Luka, Bosna i Hercegovina
e mail: prof.laketa@gmail.com

²Predavač, Visoka strukovna škola za propagandu i odnose sa javnošću, Beograd, Srbija,
email: luka.laketa@elit.edu.rs

Rezime: Male siromašne zemlje nisu sposobne da same razviju i proizvedu neki zahtevniji finalni proizvod, ali sigurno mogu proizvoditi sastavne delove za te proizvode i izvršiti montažu istog. Blizina razvijenih zemalja i velikih proizvodnih kompanija je naša velika šansa. Proizvodne kompanije iz Srbije su bile veliki isporučioči sastavnih delova za prvu ugradnju velikim svetskim proizvođačima. Ta saradnja se prekinula u zadnjem deceniju prošlog veka. Izvoz komponenti je tada prelazio dve milijarde evra. Poslovni ambijent nije išao na ruku ovom vidu saradnje, tako da je praktično došlo do prekida skoro svih aktivnosti na tom polju. Neke zemlje iz okruženja su za svoje izvozno orjentisane kompanije napravile stimulativni ambijent. Na taj način ne samo da su zaposlile sve postojeće kapacitete, već su ih i znatno povećale i unapredile. Danas su te kompanije postale vrlo važni isporučioči najvećim svetskim proizvođačima. Te zemlje su postale i veliki proizvođači-montažeri puničkih vozila. Srbija je u tom pogledu bila neodlučna i nije reagovala adekvatno nastaloj situaciji. Tek sada se ulažu veliki naponi da se popravi i nadoknadi izgubljeno. Vidni su prvi rezultati u automobilske industrije Srbije. Dolazak FIAT-a i velikog broja proizvođača kompenata potvrđuju pravilno usmerenje ekonomske politike Srbije. Blizina zemlje razvijene evropskom tržištu, ugovor o slobodnoj trgovini sa Rusijom i zemljama CEFTA uz obrazovanu radnu snagu su realne komparativne prednosti Srbije. Razvojem ovog vida proizvodnje, u perspektivi znatno povećava izvoz zemlje. Ekonomija svake ozbiljne države mora težiti da ima uravnotežen uvoz sa izvozom.

Ključne reči: Strategia razvoja komponenti, izvoz, zapošljavanje domaćih kapaciteta, uvođenje svetskih proizvodnih standarda, stimulativne mere ekonomske politike.

JEL klasifikacija: M 21

UVOD

Trenutno se u svetu proizvodi oko 60 miliona putničkih automobila. Evropa proizvodi četvrtinu te količine. Poznato je da se u automobilske industrije dogodila specijalizacija i da je danas automobilska industrija, u stvari industrija montaže. To znači da velike auto-

mobilske kompanije danas ne proizvode same sve sastavne delove za svoja vozila, nego te delove kupuju širom sveta. Samo PSA grupacija kupuje 25-30 milijardi evra delova izvan svojih fabrika, onda mozete zamisliti kolike su te potrebe uopšte. To znači da Srbija pored proizvodnje-montaže FIAT-a svoju šansu mora tražiti u proizvodnji komponenti za automobile. Srbija je bila, jedna od najvećih izvoznika u regionu ovih delova do devedesetih godina prošlog veka. Taj izvoz vrednosno je premašivao 2 milijarde evra. Trenutno se taj vid domaće prerađivačke industrije merama vlade oporavlja. Iako je Srbija u velikom zakašnjenju, procenjujemo da još ima šanse da ova proizvodnja zaživi kod nas. Šansu podjednako imaju sva preduzeća bez obzira na svoju veličinu.

Od ukupnog broja preduzeća u EU u 2007. godini, koji iznosi preko 20 miliona, velikih je samo 43000 dok ostatak čine mikro, mala i srednja i to respektivno: 92%, 7% i 1%. [Audretsch, D., Horst, R., Kwaak, T., Thurik, R. EIM Business and Policy Research, 2009, str.12.] U prilog činjenici da MSP postaju sve značajniji faktor privrednog razvoja Srbije, govore podaci prema kojima je u 2008. godini sektor MSP učestvovao sa 43,2% u ukupnoj zaposlenosti, 35% u BDV, 45,5% u ukupnom izvozu i 59,3% u ukupnom uvozu privrede Srbije. [EIM Business and Policy Research, 2009, str. 12, Beograd, septembar 2009.godine, str.3.]

RAZVOJNA ŠANSA SRBIJE

Da li automobilska industrija može ponovo postati oslonac i razvojna šansa Srbije. Srbija se, kao što smo rekli nalazi u blizini ekonomski najrazvijenijih svetskih destinacija. Evropa je jedna od tri najrazvijenija svetska regiona. Nije logično da se nalazimo tako blizu a da slabo saradjujemo sa tim okruženjem. Male i siromašne zemlje nisu u stanju da samostalno razvijaju nove značajne industrijske proizvode, ali mogu u značajnijoj meri učestvovati u proizvodnji istih. Moramo shvatiti, da se opet po dugom vremenskom periodu nalazimo na početku, na velikoj raskrsnici, sa velikim pitanjem kuda, kako. U ne tako davnoj prošlosti je proizvodna zaposlenost u našoj zemlji, bila na zavidnom nivou. Ako želimo postati respektabilna i poštovanja vredna zemlja, moramo rešiti gorući problem nezaposlenosti. Po nama je primarna zaposlenost ljudi i kapaciteta najvažniji zadatak, kome se mora sve podrediti. Kao i ljudi, države se oslanjaju jedna na drugu. Vrlo je važno kako te ekonomske odnose postaviti. U tim međudržavnim dogovorima nikad ne treba zaboraviti da postoji dvosmerni odnos razmene. Po našem skromnom mišljenju, platni bilans svake zemlje je vrlo važan, ako želimo postati ozbiljna i poštovanja vredna država. Iako to na prvi pogled nije važno, sve ozbiljne zemlje i kompanije paze na svoj izvozno - uvozni bilans.

PRIMERI ZEMALJA IZ OKRUŽENJA

Da bi uposlili slobodne industrijske kapacitete i zaposlili nezaposlene radnike mogla bi nam koristiti iskustva nekih zemalja iz okruženja (Slovenia, Hrvatska). Devedesetih godina je njihova privreda ostala bez velikih tržišta. Odлучili su, da donesu nekoliko važnih mera ekonomske politike koje su omogućavale uvoz pojedinih industriskih proizvoda u neograničenim količinama, bez plaćanja carinskih dažbina uz samo jedan uslov da se ta uvezena roba plaća izvozom delova za prvu ugradnju proizvedenim u tim zemljama. Proizvodnja za izvoz je postala imperativ u tim zemljama, tako da svoj BNP više od

70% zaradjuju na stranim tržištima. Povećao se tu značajno i uvoz, ali vrednosno nije veći od izvoza. Vidimo da su neki ljudi, ljudi sa vizijom znali postaviti dobitnički model za svoje kompanije i za svoju državu. Postojanje više od 2000 klastera u Evropi govori u prilog širokoj rasprostranjenosti ovog fenomena organizacije proizvodnje, iako su istraživanja pokazala da je među njima broj klastera svetske klase još uvek mali. Okosnicu politika razvoja sektora MSP u zemljama članicama EU, a sve više i u zemljama u tranziciji, predstavljaju politike i inicijative za podršku kreiranju novih i jačanju postojećih klastera. Klasteri se smatraju osnovnim faktorom za razumevanje fenomena geografske koncentracije ekonomskih i inovativnih aktivnosti.

Suština onoga što danas nazivamo konceptom klastera poznata je još iz perioda IX veka, a termin klastera uveo je i popularisao Majkl Porter 1990. godine, u svom delu "The competitive advantages of nations". [Porter, E. 1990, The Competitive Advantage of Nations, Macmillan and Co, London] Fenomen geografske koncentracije ekonomskih aktivnosti odavno je predmet izučavanja mnogih ekonomista. [Marshall, 1890, Principles of Economics, Macmillan and Co, London] je još u XIX veku ukazivao na prednosti aglomeracije ekonomskih aktivnosti u smislu specijalizacije i dostupnosti kvalifikovane radne snage, [Shumpeter, J., McGraw-Hill, 1939, New York.] je govorio o klasterizaciji industrije. Klasteri su se u automobilske proizvodnje pokazali vrlo uspešnim. Taj model proizvodnih grozdova je celishodan baš u ovoj fazi obnove naše industrije komponenata. Neke druge zemlje poput Češke, Slovačke i Mađarske su snažno stimulisale velike proizvođače automobila da započnu montaže svojih automobila kod njih.

STRATEGIJA RAZVOJA INDUSTRIJE SRBIJE 2011-2020

Strategija industrijskog razvoja zemlje od 2011. do 2020. godine "polaže nadu" u razvoj prerađivačke industrije, pre svega automobilske od koje se očekuje da obezbede stabilan rast proizvodnje i izvoza. Strategija razvoja industrije Srbije od 2011. do 2020. godine, projektuje najveća očekivanja u automobilske industrije koja bi na kraju tog perioda trebalo da generiše više od petine ukupnog rasta izvoza prerađivačke industrije. Doprinos proizvodnje motornih vozila i prikolica iznosio bi 17,4 odsto, a proizvodnje ostalih saobraćajnih sredstava 3,3 odsto, pri čemu bi prosečni međugodišnji rast proizvodnje prvih premašio 34 odsto. U strategiji se podseća da je osnovni cilj novog izvozno orijentisanog modela rasta dostizanje udela robnog izvoza u bruto domaćem proizvodu od 47,1 odsto do 2020. Navodi se i da do 2020. ne treba očekivati bitnije promene u pogledu izvoznih destinacija, udeo Evropske unije i zemalja Zajednica nezavisnih država trebalo bi da bude blago povećan, a u zemlji Sporazuma o zoni slobodne trgovine u Centralnoj Evropi (CEFTA) smanji. Srbija će morati da ojača ekonomske odnose sa bivšim jugoslovenskim republikama i obnovi zapostavljene tradicionalno dobre poslovne odnose i trgovinsku razmenu sa zemljama Bliskog i Srednjeg istoka i Severne Afrike.

Rast izvoza biće moguć samo ukoliko pored jačanja sektora malih i srednjih preduzeća, budu privučene „zvučne“ transnacionalne kompanije, ili tehnološki obnove još uvek neprivatizovane velike proizvodne kapacitete. Ukupan izvoz prerađivačke industrije bi dostigao 23,35 milijardi evra, odnosno činio bi blizu 94,1 odsto ukupnog robnog izvoza. Posmatrano po oblastima i granama prerađivačke industrije, najveći apsolutni porast izvoza očekuje se da zabeleži automobilska industrija - preko 3,6 milijardi evra. Prosečni

godišnji porast industrijske proizvodnje u periodu 2011-2020. projektovan je na 6,9 odsto, a, u okviru ukupne industrije, prerađivačka industrija treba da bude uvećavana godišnje po prosečnoj stopi od 7,3 odsto. Procena je da će se efekti globalne ekonomske krize osećati i tokom 2012. godine, posle čega se očekuje znatno brži rast, što je uslovljeno i planiranom dinamikom investicija. Ovakva kretanja dovela bi do povećanja učešća industrijske proizvodnje u ukupnom domaćem proizvodu (BDP) sa 17,6 odsto u 2011. na 19,1 odsto u 2020. godini, a prerađivačke industrije sa 13 odsto na 14,7 odsto. U ovom trenutku za Srbiju je najvažnije da stvori stabilno i predvidivo poslovno okruženje koje će privući strane kompanije da dolaze i investiraju. Najveće zamerke stranih investitora u Srbiji moraju biti otklonjene, a to su dalje pojednostavljenje administrativnih procedura, smanjenje korupcije, unapređenje politike konkurencije, jačanje finansijske discipline i regulisanje svojinskih prava.

Na osnovu projekcija novog modela industrijskog rasta, kumulativni neto priliv stranih direktnih investicija (SDI) trebalo bi da iznosi oko 22,7 milijardi evra, s tim da udeo prerađivačke industrije u ukupnom prilivu mora biti podignut na preko 40 odsto. Industrijski rast Srbije će, pored spoljnih faktora, biti determinisan i domaćim nasleđenim problemima i budućim izazovima. "Najefikasniji način da se ostvare strukturne promene, ubrzani privredni rast i izvoz je privlačenje stranih direktnih investicija i pronalaženje strateških partnera sa razvijenih tržišta u svetu", navodi se, pored ostalog, u Predlogu Strategije industrijskog razvoja zemlje.

OŽIVLJAVANJE AUTOMOBILSKE INDUSTRIJE SRBIJE

Konačno, naša vlada je u zadnjem periodu raznim stimulativnim merama uspjela privući znatan deo tih velikih svetskih kompanija. A svakako je FIAT svetla tačka vraćanja starog sjaja automobilske industrije i industrije komponenti. Dolaskom „Fijata“, tačnije rečeno njegovim povratkom u Kragujevac, Srbija se vraća u društvo zemalja u kojima se proizvode automobili za ceo svet. Za početak: „Kad je svetska ekonomska kriza počela da uzima maha, predsednici SAD i Francuske i premijerka Nemačke više su brinuli o automobilske industrije, kao stubu ekonomske i socijalne stabilnosti tih zemalja i pokretaču tehnološkog napretka, nego o bankama.“ Pa, zašto automobil ne bi bio lokomotiva i srpskog razvoja? Povratak „Fijata“ u Kragujevac, dolazak njegovih kooperanata, ali i drugih proizvođača delova za automobilske industrije širom zemlje, sigurno će biti pokretač razvoja Srbije. U fabrici će biti posla za oko 2.500 radnika. Jedan zaposleni na montažnoj traci otvara još četiri radna mesta. U pogonima za proizvodnju delova biće posla za još 10.000 ljudi. I firme koje će proizvoditi delove za takozvanu prvu ugradnju u „Fijatove“ automobile, imaće svoje kooperante. Mnogi od njih biće domaća mala i srednja preduzeća. Ali, biće posla i u pratećim delatnostima. Za početak, treba prevesti ogromnu količinu opreme koja će biti ugrađena u nove fabrike. U neposrednoj blizini FAS-ove fabrike proizvođače se glomazni delovi, čiji je transport komplikovan, kao što su branici, instrument-table, vešanja, suspenzije, izduvni sistemi, točkovi i slično. U ostalim fabrikama po Srbiji izrađivaće se sve ostalo. Veoma je bitno, da će se u Srbiji proizvoditi najmanje 80 odsto potrebnih komponenti. Motor i menjač će dolaziti iz uvoza, ali taj sklop čini desetinu vrednosti automobila. Preostalih deset procenata vrednosti automobila čine delovi čiju dominantnu proizvodnju ima nekoliko kompanija na svetu. Rezultati istraživanja ukazuju na postojanje veze između ekonomskog prosperiteta evropskih regiona i nivoa razvijenosti odnosno

snage klastera.[Solvell,O.2008,Clusters,Balancing Evolutionary and Constructive,Sweden,str.33.]

Proizvodnja dva nova „Fijatova” modela u Kragujevcu, u prvoj fazi 200, a u drugoj 300.000 godišnje, s mogućnošću da se i taj broj poveća, doneće stalan posao i drugim privrednim sektorima.Za proizvodnju 1.000 vozila dnevno treba dopremiti delove, a istovremeno montirane automobile treba prevesti do kupaca. Stručnjaci su izračunali da će svakodnevno, tokom 24 časa, putevima Srbije za „Fijat” krstariti 460 šlepera, a njenim prugama će se kretati devet železničkih kompozicija.Država je mnogo doprinela da proizvođači delova za automobile otkriju Srbiju kao dobro mesto za proizvodnju. Iz Srbije može da se izvozi bez carine na tržište koje ima milijardu stanovnika. Ali, povratak „Fijata” je doprineo da se taj dobar glas još dalje čuje. Od tada ih je sve više zato što su znali da će im prisustvo ovog velikog proizvođača smanjiti troškove, korišće zajednički školski sistem i mrežu transporta. Ne treba zanemariti ni činjenicu da ova proizvodnja zahteva tradiciju i odgovarajuću mrežu srednjih škola,fakulteta i instituta, sa kojima je „Fijat” potpisao sporazume o budućoj saradnji. Ekonomisti takođe ističu veliki značaj povratka „Fijata” u Srbiju, ali i dolaska mnogih proizvođača delova. Doduše, uz značajne državne podsticaje koji treba da se vrate, pored ostalog, novim radnim mestima, naplaćenim porezima i doprinosima, većim izvozom i „peglanjem” velikog deficita u trgovanju sa svetom.FAS će već u 2013. godini izvoziti za 1,3 milijarde evra. Teško je predvideti kolika će biti vrednost izvoza proizvođača delova, ali je sigurno da će i ona biti značajna. Povratak „Fijata” i dolazak „komponentaša” može da privuče u Srbiju još nekog od proizvođača automobila.[www.economy.rs Tanjug 3.jul 2011.].

Neko će možda reći: pa, sada je kriza u industriskom kompleksu u svetu, a posebno u automobilskoj industriji i da tu industriju nije celishodno razvijati. Krize su i krize će uvek dolaziti i prolaziti, ali po našem mišljenju, postoji razlika između kriza na jednom ekonomskom nivou i kriza na drugom, nižem, ekonomskom nivou.

ZAKLJUČAK

Jasno se vidi iz izloženog da automobilska industrija može ponovo postati motor i razvojna šansa srpske industrije pa i šireg regiona.Poznato je da ova industrija ima duboke korene u Srbiji,kako tehnološke tako i kadrovske.Povećanje izvoza, upošljavanjem postojećih i novih industrijskih kapaciteta je moguće ostvariti, ukoliko se mere ekonomske politike zemlje pravilno i dobro uklope. Taj vid saradnje upošljava i visko kreativne i stručne ljude, što je novost u toj industrijskoj oblasti. Proizvodnja delova i sama montaža nije samo fizički posao. Kada se uposle svi slobodni resursi u zemlji, onda se može razmišljati i o intezivnijim i kreativnijim proizvodnjama. Samo zaposleni ljudi su uspešni i kreativni, samo zaposleni ljudi školuju svoju decu. Rešenjem problema zaposlenosti, rešili bi i sve druge probleme, sa kojima se danas susrećemo. Na duži rok bi, sigurno, uravnotežili izvozno - uvozni sistem zemlje. Izvoz bi postao imperativ u svim segmentima društva. Pobednički duh i izvoz bi postao smisao i patriotska obaveza. Oživljavanjem proizvodnje, povećao bi se i sektor usluga, kao i svi relevantni sektori društva. Na ovaj način naša privreda, pa i zemlja postaje punopravni činilac u razvoju svetske ekonomije.Ovaj svetski trend podrazumeva da budući učesnici na svetskom tržištu neće biti nacije, tj. države, već kom-

panije, a političari širom sveta će morati da svoju energiju usmere od čuvanja statusa quo ka mnogo važnijoj misiji – kreiranju političkog okvira za ekonomiju bez granica.

LITERATURA

1. Andersson, T., Serger, Schwaag, S., Sorvik, J., Hansson, Wise, E. (2004) The Cluster Policies Whitebook, IKED, str.19.
2. Audretsch, D., Horst, R., Kwaak, T., Thurik, R., First Section of the Annual Report on EU Small and Medium-sized Enterprises, EIM Business and Policy Research, 2009, str.12, dostupn na: http://ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/files/craft/sme_perf_review/doc_08/spr08_annual_reporten.pdf
3. Izveštaj o malim i srednjim preduzećima i preduzetništvu za 2008. godinu, Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Republički zavod za razvoj, Republička agencija za razvoj MSP i preduzetništva, Beograd, septembar 2009. godine, str. 3.
4. Marshall, A. (1890), Principles of Economics, Macmillan and Co, London.
5. Porter, E. (1990), The Competitive Advantage of Nations, Macmillan and Co, London
6. Shumpeter, J. (1939), Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of Capitalist Process, McGraw-Hill, New York.
7. Solvell, O. (2008), Clusters, Balancing Evolutionary and Constructive Forces, Ivory Tower Publishers, Sweden, str. 33.
8. www.economy.rs Tanjug 3. jul 2011.

AUTOMOTIVE INDUSTRY-DEVELOPMENT OPPORTUNITY FOR SERBIA

Laketa Marko¹, Laketa Luka²

¹Ph.D.laketa Marko, Pan-European University Apeiron, Faculty of Business Economics, Banja Luka, Bosnia and Hercegovina, email: prof.laketa@gmail.com

²Lecturer, Elit College, Belgrade, Serbia, email: luka.laketa@elit.edu.rs

Abstract: *Small, poor countries are not able to independently develop and produce a final product more demanding, but it can certainly produce component parts for these products and make the same assembly. Proximity to developed countries and large manufacturing companies is our big chance. Production companies from Serbia have been big suppliers of components for the initial assembly of the world's great producers. This cooperation has been disconnected in the last decade of the last century. Exports of components is then crossed two million euros. The business enviroments is not favorable for this type of cooperation , so that it is practically an interruption of almost all activities in this field. Some countries in the region made stimulating environment for own export-oriented companies. They are not just employed all exisiting capacity in the way, they also by the significantly increased and improved. Today, these companies have become very important suppliers of the world's largest producers. These countries have become major producers and editors of passenger vehicles, too. Serbia was hesitant and didn't respond adequately to the new situation. Just now, Serbia are making great efforts to improve and make up for lost. First results are visible in the automotive industry in Serbia. Arrival of FLAT and many producers of components confirm proper orientation of economic policy in Serbia. Proximity to the developed countries of the European market, free trade agreement with Russia and CEFTA countries with an educated workforce are real comparative*

advantages of Serbia. The development of this type of production, in the perspective of the country's exports increase significantly. The economy of any serious government must strive to have a balance imports with exports.

Key words:*development of components strategy, export, employment of domestic capacity, the introduction of the world's production standards stimulative economic policy.*

JEL Classification: *M 21*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

ЕКОНОМСКЕ МЕРЕ ЗА СМАЊЕЊЕ СИРОМАШТВА И СОЦИЈАЛНЕ ИСКЉУЧЕНОСТИ - НЕКИ АСПЕКТИ СИТУАЦИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ

Александар Николовски,¹ Нада Петрушева²

¹Проф.Д-р. Александар Николовски, Фон Универзитет, Скопје, Р.Македонија, aleksandar.nikolovski@fon.edu.mk

²Доц.Д-р. Нада Петрушева, Фон Универзитет, Скопје, Р.Македонија, natka.petrusheva@fon.edu.mk

Резиме: Визија земаља Западног Балкана, укључујући и Македонију, углавном се заснива на 10-годишњу стратегију "Европа 2020", чији је циљ обнављање економије земаља чланица Европске уније од последица финансијске и економске кризе и на тај начин припремање економије за наредну деценију.

Нова европска стратегија за развој позната као „Европа 2020“, садржи иницијативу под називом "Платформа против сиромаштва и социјалне искључености", кроз коју се промовише социјална и територијална кохезија, борба против сиромаштва и социјалне искључености, као и обезбеђивање услова за активно учешће грађана у друштву. Међутим, решење за смањење сиромаштва треба тражити пре свега у економском расту заснованом на знању и иновацијама, које би требало да пружи још више и боље послове.

Повећање економског раста и смањење незапослености, као предуслов за повећање животног стандарда и бољи квалитет живота за грађане претставља стратешки приоритет највишег националног интереса. Отуда Република Македонија на свом путу ка евро-атлантским интеграцијама, мораће да се активније ангажује у процесу спровођења економских реформи, које треба да обезбеде већу конкурентност националне економије, кроз наглашавање иновативних компонента компанија као најзначајнијих покретача економског раста и развоја, које би требало да обезбеде већу запосленост, смањење сиромаштва и већу друштвену укљученост.

Кључне речи: смањење сиромаштва, социјална искљученост, економске реформе, конкурентност, иновативност.

JEL класификације: J10, J21, O1, O2

УВОД

Визија земаља региона западног Балкана и економске реформе у складу са њом, базирају се на 10-годишњу стратегију „Европа 2020“, која има за циљ обнављање економије земаља чланица ЕУ од последица финансијске и економске кризе и на тај начин припремање економије за наредну деценију. И поред тога што је још Лисабонски Савет Европе из 2000 године, поставио стратешки циљ да Европска унија постане најконкурентнија и најдинамичнија економија заснована на знању, ипак са новом стратегијом „Европа 2020“, иновације су истакнуте као кључни покретачи економског раста који требају извући Европу из постојећег кризног стања.

Економска платформа против сиромаштва и социјалне искључености, као један од седам стубова Стратегије „Европа 2020“, у својој основи заснива се на борби против социјалне искључености, промовисање социјалне правде и основних права који обухватају поштовање људског достојанства и солидарности. Циљ ове Платформе је државе чланице ЕУ, институције и заинтересоване стране да се уједине у борби против сиромаштва и социјалне искључености, јер криза ће смањити буџете за социјалне трансфере.

Релевантност стратегије „Европа 2020“ за Републику Македонију, види се у нашим напорима за прикључење Европској унији, из разлога што се од свих земаља аспираната очекује да припреме заједнички Меморандум инклузије (Joint Inclusion Memorandum – JIM), у циљу припреме земаља кандидата за пуноправно учешће у отвореном методу координације за њихово приступање Унији. У ишчекивању припрема Меморандума, Република Македонија је припремила националну стратегију за смањење сиромаштва и социјалне искључености 2010-2020, коју за сада имамо као политички документ који промовише политичку вољу и преданост системској борби против сиромаштва и социјалне искључености.

СТРАТЕГИЈА „ЕВРОПА 2020“ И РЕФОРМЕ У ЗЕМЉАМА ЗАПАДНОГ БАЛКАНА

Нова Европска стратегија о осмишљеним, одрживим и инклузивним растом, позната као стратегија „Европа 2020“ је развојна стратегија преко које Европска унија улаже напоре да испуни изазове текуће финансијске и економске кризе, као и потребу за континуитетом са "Лисабонском стратегијом за развој и радна места." Подстицање развоја и отварање великог броја радних места је стратешки приоритет како Европској унији и тако и њеним државама чланицама. За ову сврху, Европска унија спроводи заједничке политике у свим секторима економије ЕУ, а државе чланице спровode своје националне структурне реформе. У том смислу, важно је да су земље у процесу европских интеграција, да инкорпорирају стратешке циљеве земаља чланица у њиховим развојним програмима и настоје да их испуне.

Стратегија „Европа 2020“, односно стратегија за побољшање конкурентности ЕУ и стварања већег развоја и већег броја радних места, била је усвојена од стране лидера 27 земаља чланица Европске уније на састанку Европског савета одржаног 26 марта 2010 године. Са овом развојном стратегијом истичу се неколико кључних приорите-

та у областима економије, одрживог развоја и друштвених релација повезаним са економијом. Стратегија наглашава идеје одрживог развоја уз већу координацију између националних политика земаља у региону и ЕУ. У њој је посебно наглашен значај иновација, способности и вештина, креирање нових радних места, индустријска политика у ери глобализације, ефикасно искоришћавање ресурса и обновљивих извора енергије, продубљивање регионалне сарадње у областима трговине, инвестиција и туризма. Главне компоненте стратегије „Европа 2020“ које чине три међусобно повезана приоритета суб:

- Паметан раст - развој економије засноване на знању и иновацијама, научним и технолошким истраживањима и развоја, иновацијама, дигиталном друштву.
- Одржив економски раст - раст који је конкурентан и ефикасан у искоришћавању ресурса.
- Инклузиван раст – економија која нуди већу запосленост уз обезбеђивање социјалне и територијалне кохезије.

Путем реформи и имплементације приоритета наведених у стратегији, требају се постићи пет главних циљева:

1. Повећање стопе запослености становништва на узраст од 20 до 64 година са 69% на 75%, кроз веће учешће младих људи, старијих и неквалификованих радника и боље интеграције легалних миграната.
2. Повећање процента БДП-а намењен за истраживање и развој са 1,9 на 3%.
3. Постизање климатско-енергетског циља 20/20/20, односно 20% смањења емисија гасова који проузрокују ефекат стаклене баште, 20% повећања учешћа обновљивих извора енергије у финалној потрошњи енергије и 20% повећања енергетске ефикасности.
4. Смањење стопе раног напуштања школе на мање од 10% од тренутних 15% и повећање процента становништва са дипломом високошколских установа са 31% на 40%.
5. Смањење броја људи који живе испод линије сиромаштва за 25%, што ће представљати више од 20 милиона људи спашених од сиромаштва.

Да би се постигли ови циљеви, Стратегија садржи серију иницијатива:

- Иницијатива за иновације, са којом се регулишу услови за финансирање истраживања и иновација које ће створити нова радна места и подстићи економски раст,
- Иницијатива млади у покрету, чиме ће се побољшати перформансе образовних система и укључивање младих на тржишту рада,
- Иницијатива дигитална агенда, за промовисање јединственог дигиталног тржишта и посвећеност ка широкопојасном интернету за све,

⁶ European Commission, EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth, COM (2010) 2020 final, Brussels, 3.3.2010

- Иницијатива за ефикасно коришћење ресурса, модернизација саобраћајне мреже и енергетске ефикасности,
- Иницијатива о индустријској политици у ери глобализације, за побољшавање пословног окружења, посебно за мала и средња предузећа, као и подршка развоју јаке индустријске базе на глобалном нивоу,
- Агенда за нове вештине и радна места, модернизација тржишта рада, унапређење вештина и знања радне снаге и повећање стопе запослености,
- Платформа против сиромаштва и социјалне искључености, иницијатива која промовише социјалну и територијалну кохезију, борбу против сиромаштва и социјалне искључености преко које се обезбеђују услови за активно учешће грађана у друштву.

Предузимањем одговарајућих мера у оквиру седам иницијатива стратегије „Европа 2020“, требао би се подстицати развој и отварање нових радних места, као стратешки приоритет како Европске уније тако и њеним државама чланицама. У прилог овог стратешког приоритета, ЕУ је дообликовала политику предузећа и индустрије како би помогла новим предузетницима да повећају конкурентност својих бизниса. Предузете су мере за јачање и унапређење амбијента за пословање, као и у индустријској политици кроз подстицања иновација, истраживања и развој технологије. Са овим мерама помаже се здрави економски амбијент који доприноси стварању нових радних места. Посвећена је нарочита пажња на подручја као што су мала и средња предузећа и туризма. У ствари, објављивањем Стратегије „Европа 2020“, политика ЕУ за предузећа и индустрију постала је један од кључних приоритета у Европи. Са политиком предузећа са којом се стимулише економски раст, обезбеђују се основни ресурси за справљавање са еколошким притисцима и јачању социјалне кохезије. Неке од мера предузетих од стране Европске уније за стварање повољне климе за пословање и подстицање развоја приватног сектора су: промоција предузетништва, подстицање иновација, подстицање одрживе производње, обезбеђивање несметаног функционисања унутрашњег тржишта ЕУ за робе и услуге, олакшавање приступа финансијама за мала и средња предузећа и иновације, отварање пословних могућности на тржиштима трећих земаља и других.

Европска платформа против сиромаштва и социјалне искључености

Економска платформа против сиромаштва и социјалне искључености, као један од седам стубова Стратегије Европа 2020, у својој основи заснива се на борби против социјалне искључености, промовисању социјалне правде и основна права која обухватају поштовање људског достојанства и солидарности. Циљ ове платформе је да се државе чланице ЕУ, институције и заинтересоване стране уједине у борби против сиромаштва и социјалне искључености, јер криза ће смањити буџете за социјалне трансфере. Недвосмислена констатација је да кључ за борбу против сиромаштва се треба тражити у креирању мера за економски раст које ће довести до већег броја и бољих радних места, али свакако у комбинацији са мерама за стварање модерне и ефикасне социјалне заштите. За ову сврху, нове и иновативне мере за социјалну заштиту морају се комбиновати са широком лепезом социјалних политика, укључујући и специфичне мере у образовању, становању, здравству и породичне политике.

У контексту Европске платформе против сиромаштва и социјалне искључености, идентификоване су следеће области као поља деловања:

- Предузимање мера у целом спектру јавне политике,
- Повећавање и ефикасније коришћење европских фондова за подршку социјалном укључивању,
- Промовисање социјалних иновација,
- Рад кроз партнерства и искоришћавање потенцијала социјалне економије,
- Побољшање координације политика између земаља чланица.

Смањење сиромаштва као један од главних циљева Платформе побољшаће политичку посвећеност и одговорност и претстављаће важан услов за даљи развој социјалних показатеља. Политике за социјално укључење треба да буду подржане од конзистентних политика за борбу против дискриминације, јер су узроци сиромаштва многих друштвених група и појединаца често због ограниченог приступа правима и могућностима који стоје на располагању другима. У ствари, интеграција социјалних политика и антидискриминаторних политика игра кључну улогу у решавању конкретних аспеката сиромаштва. На пример, према новој европској стратегији за равноправност између жена и мушкараца за период 2010-2015, политике за родову равноправност треба да елиминишу разлике у приходима, зато што је то разлог високе стопе сиромаштва међу запосленим и незапосленим женама, а нарочито су угрожене самохране мајке и старије жене.

Релевантност стратегије „Европа 2020“ за Републику Македонију, види се у нашим напорима за прикључење Европској унији, из разлога што се од свих земаља аспираната очекује да припреме заједнички Меморандум инклузије (Joint Inclusion Memorandum – JIM), у циљу припреме земаља кандидата за пуноправно учешће у отвореном методу координације по њиховом приступању Унији. У ишчекивању припрема Меморандума, Република Македонија је припремила Националну стратегију за смањење сиромаштва и социјалне искључености 2010-2020, коју за сада имамо као политички документ који промовише политичку вољу и преданост системској борби против сиромаштва и социјалне искључености.

СТАЊЕ У МАКЕДОНСКОЈ ЕКОНОМИЈИ - НЕЗАПОСЛЕНОСТ И СИРОМАШТВО

У Републици Македонији у једном дужем временском периоду остваривале су се ниске стопе раста БДП-а. Након независности, због процеса друштвене транзиције и трансформације власништва, као и због губитка тржишта бивше југословенске федерације, све до 1995 године стопе раста биле су негативне. У периоду од 1996 до 2000 године стопа раста БДП-а кретала се позитивним трендом и била је у распону од 1,2% до 4,5%, односно у просеку за исти период износила је 2,3% годишње. Политичка нестабилност изазвана због међуетничких тензија у земљи имала је негативан утицај на стопе раста у 2001 години, када је била негативна и износила је -

4,5%. Али од 2002 године почиње позитиван раст БДП-а од 0,9%, а у следећој 2003 години био је 2,3%. Од 2004 до 2008, стопа раста БДП креће се на ниво и изнад 4%.

Према показатељима раста БДП-а земља је достигла ниво БДП-а из 1990 године тек у 2006 години, који се може поредити и са процесима у другим земљама у транзицији. Али вишегодишњи позитивни тренд раста БДП-а прекинут је у 2009 години, због утицаја глобалне економске кризе и економски раст поново је имао негативан предзнак и био је -0,9%. Већ у следећој 2010 години, упркос малим могућностима за убрзање раста због још увек неповољног утицаја спољних фактора, раст је био на нивоу од 1,8%.

Модел развоја који се примењивао у Републици Македонији није омогућио формирање динамично развојне привреде која би могла да задовољи потребе и социјалне захтеве који су изазвани транзицијом друштва. То се одразило на смањење стандарда становништва у периоду транзиције, као и појавом високих стопа незапослености које постоје у скоро дводеценијском периоду. Стопа незапослености за период од 1997 до 2011 приказана је у табели 1.

Табела 1. Незапосленост у Републици Македонији, по годинама, у процентима

Година	Стопа незапослености
1997	36.0
1998	34.5
1999	32.4
2000	32.2
2001	30.9
2002	31.9
2003	36.7
2004	37.2
2005	37.6
2006	36.0
2007	34.9
2008	33.8
2009	32.2
2010	32.0
2011	31.4

Основни разлози за високу незапосленост у Републици Македонији су: Фактори који утичу на губитак традиционалних тржишта и споро успостављање нових; транзиција и трансформација власништва који нису створили могућности за отварање нових радних места; метод приватизације који није створио интерес за инвестициони опоравак; ниске стопе отварања нових радних места на различитим основама; трошкови радне снаге; демографски притисци из великог броја потенцијалних нових учесника на тржишту рада; сива економија. Овоме се свакако могу додати и последице економских блокада ка северу и са југа, економских ембарга и унутрашњег конфликта, низак ниво инвестиција и програми за подстицање запошљавања у држави, у општинама, а нарочито у економски заосталим и недовољно развијеним регионима и насељених места.

Тако, према податцима Државног завода за статистику, у 2011 години активно становништво у Републици Македонији броји 940.048 људи од којих 645.085 су запос-

лени људи или 38,9%, а 294.963 људи или 31,4% је незапосљено. Број запосљених људи у 2011 години, у поређењу са претходном годином повећан је за 0,2%. Као главне карактеристике незапослености наводе се њена дуготрајност (она је структурна као последица застареле привредне структуре) и недостатка инвестиција за њену промену и модернизацију. Према речима државног завода за статистику, закључно са другим кварталом 2012 године, евидентирано је укупно 294.220 незапосљених. Од њих најчешћи су они са нижим образовним нивоом и без квалификације. Заправо ниска запосленост је карактеристична за све групе на тржишту рада, а нарочито оних са нижим образовањем, а примећује се и релативно висок полови јаз у степену активности.

Главни фактор који је утицао на смањење незапослености у последњих неколико година, је имплементација неколико важних реформи, од којих најзначајнија је смањење стопа социјалних доприноса које су реализоване током 2009 године. Позитиван утицај на регистрацију запошљавања имао је и концепт бруто плате, редовна контрола привредних субјеката за смањење сиве економије у сфери запошљавања, бројне активне мере за повећање запослености и концепт ниског равног пореза.

Према подацима Државног завода за статистику (табела 2), у 2011 години проценат сиромашних у Републици Македонији износи 30,4%, а стопа сиромаштва код незапослених је виша и износи 40,7%, односно 46% од свих сиромашних је незапослено. Ово само потврђује везу између незапослености и сиромаштва што значи да решење једног проблема у великој мери утиче на решењу другог проблема. Висок проценат сиромаштва ће почети да се смањује само ако се ублажи стопа незапослености, јер она има највећи утицај на сиромаштво, поред образовања и социјалне политике.

Табела 2. Анализа сиромаштва у периоду од 1997 до 2011 године

Сиромашни људи од укупног становништва ⁷	
година	Сиромашни људи у %
1997	19,0
1998	20,7
1999	21,0
2000	22,3
2001	24,6
2002	30,2
2003	30,2
2004	29,6
2005	30,0
2006	29,8
2007	29,4
2008	28,7
2009	31,1
2010	30,9
2011	30,4

Индекс дубине сиромаштва у 2011 години износи 9,3%, а анализирано према профилима, најугроженије групе су велика домаћинства, имајући у виду чињеницу да 48,5% од сиромашних живи у домаћинствима са пет или више чланова. Образовање

⁷ Према подацима Државног завода за статистику

домаћинства такође утиче на број сиромашних људи, тако да 54,6% од сиромашних живи у домаћинствима у којима носилац домаћинства има или је стекао само основно образовање. Образовање главе домаћинства такође утиче на број сиромашних људи, тако да 54,6% од сиромашних живи у домаћинствима у којима носилац домаћинства нема или је стекао само основно образовање.

У суштини сматра се да сиромаштво и незапосленост утичу на социјалну искљученост, иако појам социјалне искључености је шири од појма сиромаштва. Повезивањем незапослености са разним димензијама социјалне искључености види се вишедимензионална природа феномена незапослености и његовог материјала, али и социјално-психолошке и друштвене последице. Сматра се да незапослена лица не само што смањују своје приходе, већ им се скраћује и мрежа друштвених односа и релација, а тиме и шанса да се интегришу у друштво.

Дугогодишња незапосленост, нерешени социјални и правни статус директно утиче на велики број грађана и зато што нису у стању да приступе остварењу већег броја основних права, њихова искљученост може се упоредити и са неком врстом дискриминације. Тако се обликује зачарани круг сиромаштва - незапослености – искључености - обесправљености чиме се директно доводи у питање грађански статус, људска права, солидарност, хуманизам, итд. Друштвено искључени и незапослени, а образовани људи све чешће се суочавају и са проблемом застаревања стеченог знања. Они губе своје професионалне вештине и радне способности и не могу опстати ако није социјална помоћ и подршка државе. Живот испод границе сиромаштва, који се јавља код одређеног броја грађана одсликава неспособност да плате основне животне потребе, ни да покрију трошкове нормалног живота (струја, итд) чиме се јавља енергетско сиромаштво које подразумева немогућност домаћинства да обезбеди енергетске потребе у циљу да се обезбеди пристојан живот у друштву.

ЕКОНОМСКЕ МЕРЕ ЗА СМАЊЕЊЕ НЕЗАПОСЛЕНОСТИ И СИРОМАШТВА У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ

Национални приоритет стицања пуноправног чланства у ЕУ је главни покретач у одређивању смерница за спровођење реформа у Македонији. Повећање економског раста и смањење незапослености, као предуслов за повећање животног стандарда и бољег квалитета живота грађана, представља стратешки приоритет највишег националног интереса. Да би се одговорило овим изазовима потребно је спровођење структурних реформи, а њихово спровођење ће омогућити спровођење модела економског развоја заснованог на конкурентној и интегрисаној економији која пружа једнаке могућности за све кроз реализацију следећих економских циљева: Макроекономска стабилност, брзи економски раст и нова радна места. У ствари, овакав модел економског развоја у великом делу заснива се на Стратегији ЕУ за бржи, одржив и свеобухватни развој, односно на Стратегији „Европа 2020“. Имајући у виду специфичности и приоритете Републике Македоније за потпуну интеграцију и реалну конвергенцију са ЕУ, као кључне области структурних реформи у наредном перио-

ду наводе се⁸: континуирано унапређење пословног окружења, подршка за предузетништва малих и средњих предузећа као основни промотери динамичног економског раста и смањења незапослености, јачање људског капитала и обезбеђивање снажније везе између понуде и потражње на тржишту рада и повећана подршка и промоција извоза. Такође, у фокусу економске политике је и спровођење реформи у циљу стварања ефикасне јавне администрације, јачање правних сигурности, јачање супервизорских капацитета регулаторних тела, као и повећање пољопривредне продуктивности.

Ка доприносу за повећање економског раста и смањење незапослености, што је структурни проблем македонске економије, дефинисани су и кључни приоритети, циљеви и политика Националне стратегије запошљавања (2011-2015), која би требало да допринесе у отварању нових радних места на средњем року кроз:

- Даљем унапређењу пословне климе и конкурентности и повећању инвестиција;
- смањење трошкова рада и доприноса социјалног осигурања, као и побољшање механизма тржишта рада, као што су утврђивање зараде, социјално осигурање, систем социјалне заштите, стварање услова за прилагођавање радним са приватним животом;
- Побољшање образовног система и људских ресурса у складу са потребама на тржишту рада;
- Ефикасне услуге на тржишту рада кроз даљу модернизацију и повећање квантитета и квалитета услуга;
- обезбеђивање веће сигурности и флексибилности радних места;
- имплементација активних политика на тржишту рада;
- развој ефикасног и функционалног социјалног дијалога и др.

Конкретне активности за постизање стратешких приоритета идентификованих у Националном акционом плану за запошљавање у складу су са Интегрисаним смерницама Стратегије „Европа 2020“ за економске политике и политике запошљавања држава чланица ЕУ. Тако, у складу са Националном стратегијом за запошљавање, национални циљ за стопу запослености (20-64 година) за 2015 је постављен на 55%, као почетни циљ остваривања постављених стратешких приоритета Стратегије „Европа 2020“. Узимајући у обзир институционалне капацитете и могућности за јавно финансирање, како би се повећало учешће на тржишту рада и смањила незапосленост, у наредном периоду спроводиће се следеће мере⁹:

- Подршка самозапошљавања за покретање сопственог бизниса;
- Додатна запошљавања са грантовима за сваког новозапосленог у компанијама које су регистроване са мерама самозапошљавања;

⁸ Министарство финансија РМ, Претпристапна економска програма 2012-2014, Макро-економска политика, јавни финансии и структурни реформи, Скопје 2012

⁹ Национална стратегија за вработување (2011-2015)

- Припрема за запошљавање кроз обуке, преквалификације или доквалификације незапослених лица због стицање знања и вештина у циљу повећања њихове запошљивости;
- Обука за одређена занимања која су дефицитарна на тржишту рада у складу са исказаним потребама тржишта рада у претходној години;
- Подршка за samozapošljavanje са повољним кредитима;
- Формализација неформалних бизниса у циљу смањења сиве економије;
- Практиканство као подршку првог запослења младих људи испод 27 година;
- Субвенционирање запошљавања незапослених који се теже укључују на тржишту рада (дугорочно незапослени, млади, самохрани родитељи, старији људи од 55-62 година, жртве породичног насиља, жене, лица са статусом сирочади и др.);
- Субвенционирање запошљавања инвалида итд.

Наведене мере су у правцу подршке за повећање учешћа на тржишту рада, што би требало да утиче на смањење проблема структурне незапослености у нашој привреди. Тако на пример, са Пројектом за samozapošljavanje са кредитирањем који постоји више од четири година, до сада је подржано 3.867 тражиоца кредита за запошљавање 4.511 лица и одобрена је исплата кредитних средства у износу од око 832 милиона денара. У току је нови програм за запошљавање кроз који 1.000 незапослених лица који су регистровани у Заводу за запошљавање најмање годину дана, имаће прилику да се запосле кроз пројекте за samozapošljavanje са кредитирањем и финансијском подршком за микро и мала предузећа. Незапослени имају могућност за отворање нове фирме да добију од 3.000 до 15.000 евра, у зависности од броја нових радних места кои ће бити отворени. Пројекат се односи на пољопривреднике, трговце, угоститеље, текстилне и туристичке раднике, заправо ради се о професијама које не захтевају високо образовање и првенствено су намењени за незапослене и сиромашне људе, који су углавном са ниским образовањем. Истовремено, у току је и позив Министарства рада и социјалне политике и Министарства пољопривреде, корисницима социјалне помоћи да се пријаве за коришћење државног пољопривредног земљишта. Након добијања земљишта, социјалци ће имати право да користе и финансијску помоћ за започињање пољопривредне делатности. Корисници који ће култивисати житарице, крмне и индустријске културе имаће право на једнократну новчану помоћ у висини од 20.000 денара по хектару, али не више од 120.000 денара, а корисници који ће узгајати поврће имаће право на једнократну новчану помоћ у износу од 55.000 денара по хектару. Поред ове помоћи, биће исплаћена накнада у висини социјалне помоћи коју су узимали до тада, плаћање доприноса за пензијско и инвалидско осигурање и здравствено осигурање и плаћање накнаде за упис у регистру индивидуалних пољопривредника. У другој години, и даље ће бити исплаћани доприноси, а износ социјалне финансијске помоћи биће смањен за 50%.

Међутим, за успешну реализацију мера које су предузете за смањење сиромаштва и незапослености, неопходно је спровођење мера за повећање ефикасности и ефективности институција на тржишту рада кроз:

- Даљу модернизацију Агенције за запошљавање Републике Македоније,

- Стварање базе података због квалитетног, професионалног и марљивог праћења послодаваца и радника,
- Подршка националних политика за запошљавање кроз развијање дугорочне прогнозе на тржишту рада и мониторинг и евалуацију политике запошљавања,
- Јачање капацитета социјалних партнера, и др.

Завод за запошљавање као јавна установа спроводи и прати политике запошљавања, оцењује ефикасност политике на тржишту рада и континуирано предузима активности за јачање административних и институционалних капацитета. У том циљу, у оквиру Агенције формирана је Јединица за ИПА фондове и пројекте. Током 2011 започела је имплементација директног гранта за Агенцију за запошљавање „Подршка запошљавању младих, дугорочно незапослених и жена“ финансиран у оквиру четврте компоненте ИПА. Такође, са пројектом Међународне организације за миграције, „Миграција и социо-економски развој на Западном Балкану“ у оквиру Агенције отворени су миграциони сервисни центри за информисање становништва о миграционим процедурама у вези са радном миграцијом. Што се тиче информатичког система Агенције за запошљавање, урађена је његова надоградња у циљу интегрисања друге фазе једношалтерског система Централног регистра.

У погледу правне регулативе, у 2011 и 2012 години донесено је неколико законских амандмана (измене и допуне Закона за запошљавање и осигурање за случај незапослености и Закон за обавезно социјално осигурање) повезани са политиком запошљавања и тржиште рада. Сврха ових законских промена је да се поједностави национално законодавство о раду, да се смање недостатци у систему, као и да се ревидирају непримерне стимулансе. Ове мере су праћене мерама за повећање заштите радника (кроз успостављање минималне зараде на државном нивоу са усвајањем Закона о минималној плати). Наравно, важно је напоменути да су ове мере и политике у складу са препорукама Европске комисије о заједничкој одговорности између незапослених и власти.

ЗАКЉУЧАК

Стратегија „Европа 2020“ треба дати нови подстицај земљама региона западног Балкана, и да их мотивише у спровођењу реформи у региону за пуну интеграцију и стварног приближавања ЕУ. Зато и Република Македонија у грађењу своје визије за развој на средњи рок ослања се на стратешким приоритетима и циљевима дефинисаним у новој европској стратегији за обмишљен, одржив и инклузиван раст, која је позната као стратегија „Европа 2020“. Пошто су иновације истакнуте као кључни покретачи економског раста који ће морати да извуку Европу из тренутне кризе, самим тим и Република Македонија на свом путу ка евро-атлантским интеграцијама, мораће активније да се ангажује у процесу спровођења економских реформи који ће обезбедити већу конкурентност националне економије, кроз истицање иновативне компоненте у предузећима. За ову сврху неопходно је подржати рад центара за трансфер технологије, у циљу подизања свести о значају примене нове технологије, лакши трансфер нових технологија и развој центара за истраживање и развој. Пружајући финансијску подршку пословних центара, пословних инкубатора и технолошких паркова допринеће се реализацији пројеката за: организовање основ-

них обука за покретање бизниса, обуке за постојеће предузетнике, промоцију предузетништва, консалтинг, умрежавање предузећа, промотивних активности (сајмови, манифестације, итд) са циљем за повећање запослености, смањење сиромаштва и веће социјалне укључености.

Остаје констатација да све земље, и развијене и земље у развоју, мораће да се усредсреде на структурне реформе, односно ка микроекономским политикама које ће повећати продуктивност, конкурентност и иновације у циљу обезбеђивања економског раста у будућности. То подразумева да свака земља настоји да повећа производњу у свим секторима, почећи од пољопривреде, прерађивачке индустрије и услуга. У случају македонске економије, ако настави да се развија са просечном стопом раста од 3%, требаће нам више од 80 година да достигнемо просек ЕУ. Али за сада, Македонији су недостижни и они 3%, иако потенцијал за раст македонске економије од стране ММФ-а је позициониран на 4%, међутим, тај потенцијал није довољан да смањи незапосленост и сиромаштво и да побољша животни стандард грађана. Према анализи Светске банке постоји неколико кључних аспеката који су важни за динамику економске активности. Предлажу да земља настави да одржава макроекономску стабилност кроз низак ниво буџетског дефицита и јавног дуга, као основу за одржавање стабилности цена и повећање извозне конкурентности. Иако је Влада направила значајан напредак у побољшању пословне климе, постоје још много проблема које треба превазићи, а Светска банка кључне препреке Македонији за вођење бизниса проналази у отежаном приступу капиталу, правосуђа и корупција у јавним институцијама, дуго чекање грађевинских дозвола и затварање бизниса.

Такође, постојање монопола у готово свим секторима је једна од главних препрека које спречавају економију да расте. Оно што Македонија не би требало ни у ком случају да уради, према међународним експертима, је субвенционисање енергије, затим да не повећава број запослених у јавном сектору, да не смањује буџетске расходе кроз смањење капиталних инвестиција и да не примењује интервенционизам државе за заштиту појединих предузећа и сектора. Једна од кључних препорука међународних финансијских институција Македонској Влади је да инвестира више средстава за капиталне објекте, као и за изградњу аутопутева и железничких пруга, који ће генерисати профит на дуже стазе како би инвестиције биле исплатљиве.

Економисти су једногласни да су Републици Македонији неопходне дубоке структурне реформе које треба да обезбеде динамичан економски раст, нови економски модел за повећање инвестиција, раст извоза, повећање запослености, бољи животни стандард јер након две деценије независности, земља се и даље суочава са кључним економским проблемима - високу незапосленост и сиромаштво, пад производње и извоза, повећање трговинског дефицита, а тиме и раст задужености земље код куће и у иностранству.

Литература

1. OECD (2010), Investment Reform Index 2010: Monitoring policies and institutions for direct investment in South-East Europe, Paris
2. UNCTAD (2008), World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge, United Nations publication, New York and Geneva
3. U.S Department of State (2008), Investment Climate Statement – Macedonia, Washington, D.C.

4. USAID Macedonia (2009), Macedonia's Agenda for Action: Business Climate Legal and Institutional Reform Diagnostic, Executive Summary, Skopje
5. USAID Macedonia (2009), Macedonia Business Environment Assessment, Final Report, Skopje
6. World Bank (2009), Doing Business 2010: Reforming through Difficult Times, Washington, D.C.

ECONOMICAL MEASURES FOR THE REDUCTION OF POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION – SOME ASPECTS OF THE SITUATION IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Prof. Aleksandar Nikolovski, PhD
Ass. Prof. Nada Petrusheva, PhD

Summary: *The Strategy Europe 2020 should give a new incentive to the countries in the West Balkan region, and motivate the implementation of reforms in the region for complete integration and real convergence with EU. Therefore, the Republic of Macedonia in its vision for middle term development relies on the strategic priorities and goals defined in the New European Strategy for planned, sustainable and inclusive growth, known as the strategy "Europe 2020". Since innovations are being emphasised as the key drivers of the economic growth that are to save Europe from the constant crises environment, hence, the Republic of Macedonia on its path toward the Euro-Atlantic integrations must be more actively involved in the process of economic reforms, which should provide greater competitiveness of the national economy through the emphases on the innovative component of the companies. For that purpose, it is necessary to support the work of the centres of technology transfer, in order to raise the awareness regarding the importance of the application of new technology, easier transfer of new technology and the development of research and development centres. By providing a financial support for the business centres, the business incubators and technological parks it is also contributed to the implementation of projects for: promotion of entrepreneurship, consulting services, business networking, promotion activities (fairs, events etc.), all in order to achieve greater employment, reduction of poverty and greater social inclusion.*

It remains a fact that all countries, the developed and the developing countries should focus on the structural reforms, i.e. on the macroeconomic policies, which would increase the productivity, competitiveness and the innovation in order to provide and economic growth in the future. That means that each country is trying to increase the production of all sectors, starting with agriculture, manufacturing industry and services. In the case of Macedonian economy, if it continues to develop with an average growth rate of 3% we will need more than 80 years in order to achieve the EU average. But, for now this 3% are unachievable for Macedonia, even though the growth potential of the Macedonian economy was ranked by the IMF at 4% still even this potential is not enough for reducing the unemployment and poverty and improving the living standard of the citizens. According to the analyses of the World Bank there are several key aspects that are significant for energising the economic activity. The suggestions are for the country to continue to sustain the macroeconomic stability through a low level of budgetary deficit and public debt, as a base for sustaining the price stability and increasing the export competitive-

ness. Even though the Government has made significant progress in improving the business climate, there are still many problem that should be surpassed, and the World Bank sees the crucial obstacles for Macedonia in the difficult access to assets, judiciary and corruption of public institutions, the long waiting period for construction permit and closing down businesses. Also the existence of monopolies in almost all sectors is one of the great obstacles which are preventing the economy to develop. According to international experts, what Macedonia should never do, under no circumstances, is to subsidies energy, increase the number of employees in the public sector, nor cut the budget expenses through cutting the capital investments and apply state interventionism for the protection of specific firms and sectors. One of the key recommendations of the international financial institutions for the Government is to invest more in capital objects, and thus construction of highways and railways, which in the long term will generate profit in order for the investments to be feasible.

The economists are unanimous that the Republic of Macedonia needs deep structural reforms which should develop dynamic economic growth, new economical model for greater investments, export growth, increase of the employment, better living standards, because even after decades since the independence, the country is still facing crucial economical problems- high rate of unemployment and poverty, drop in the production and export, increase in the trade deficit, and with it increase of the countries debt at home and abroad.

Key words: reduction of poverty, social exclusion, economical reforms, competitiveness, innovations.

JEL classification: J10, J21, O1, O2

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
AΠΕΙΡΟΝ
за многодисциплинарне и виртуелне студије
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

PRIMENA KONCEPTA KDO KAO POSLOVNOG PROJEKTA ZA UNAPREĐENJE ŽIVOTNE SREDINE

Milica Ničić¹, Dragan Božić²

¹Prof.dr Milica Ničić, VPŠSS- Novi Sad- Srbija- nicicmilica1@gmail.com

²Dr Dragan Božić, Visoka poslovna škola strukovnih studija Novi Sad- Srbija

Rezime: *Primena koncepta KDO [korporativne društvene odgovornosti] znači vraćanje principima ravnoteže između tri različita i međusobno komplementarna domena: a) ekonomije; b) društvenog okruženja i c) prirodnog okruženja. Otuda je KDO poznat i kao princip Tripple Bottom-line ili TBL. Projektni koncept KDO se zasniva na sistemskoj, planskoj i kontinuiranoj politici usmerenoj ka stvaranju društveno odgovornog poslovnog okruženja i podsticanju stvaranja i razvijanja humanijeg odnosa prema prirodnom i društvenom okruženju, zasnovanog na principima održivog i uravnoteženog razvoja i dobrobiti za širu društvenu zajednicu. Na taj način KDO kao koncept i praksa postaje sve zastupljeniji u preduzećima, kao poslovni projekat za unapređenje životne sredine.*

Ključne riječi: KDO- korporativne društvene odgovornosti, unapređenje životne sredine

JEL klasifikacija:E22

UVOD

Korporativna društvena odgovornost [KDO], kao novi koncept poslovanja i izraz etičkog i odgovornog poslovanja, zasnovan na stratejski vođenom održivom razvoju ekonomije u celini i njenih subjekata u vremenu krize, ističe se kao nova paradigma i simbol vraćanja poverenja u biznis. Iz tog razloga KDO može da bude ključni faktor konkurentnosti ne samo velikih kompanija u svetu, već i u Srbiji i dugoročno posmatrano i osnova opstanka savremenog poslovanja. Potvrda da su toga svesni i predstavnici najznačajnijih svetskih i evropskih institucija uočava se i u sadržaju govora na Samitu o zaposlenosti, predsednika Evropske Komisije E Huan Manuel Barosa u Briselu, u kome se ističe ne samo briga za opstanak savremenog biznisa, već i veća podrška Evropskoj Komisiji da ohrabri kompanije u primeni KDO i lidere kompanija da jedinstveno deluju.

Na osnovu brige odgovornih u svim najvažnijim svetskim institucijama nameće se jasan zaključak da svaki subjekat u poslovanju treba da preuzme svoj deo aktivnosti odgovorno i efikasno i da sve strane treba da budu čvrsto povezane, kako bi zajednički dale svoj puni doprinos u prevazilaženju krize. Sagledavajući budućnost u kontekstu takvih stavova, pred kreatora novog svetskog poretka i poslovne inicijative u njemu i menadžere velikih kom-

panija stoji veliki izazov da se posredstvom G20, jačanjem regulacije i nadzora nad finansijskim tržištima Evropske Unije, ali i na međunarodnom nivou ponovo izgradi poverenje u biznis, a koje je kriza do određenog stepena narušila. To svakako nije dovoljno, jer i najbolja regulativa ne može da zameni potrebu da se kompanije ponašaju odgovorno, a vreme krize nam je pokazalo da nam je u poslovanju suštinski važna nova kultura etike i odgovornosti. Time bi se ne samo obnovio značajno narušen imidž pojedinih preduzeća, već ponovo povratilo poverenje u tržišnu ekonomiju kakva treba da bude, jer ljudi još uvek žele tržišta, ali sada tržišta sa savešću. Da bi tržišta bila „sa savešću“ a kompanije konkurentne i odgovorne, presudnu ulogu upravo sada u vremenu krize ima KDO.

1. KONCEPT KDO U SRBIJI

Društveno odgovorno poslovanje je koncept po kome privredni subjekti koji ga usvajaju svesno i dobrovoljno nadilaze svoju primarnu funkciju sticanja i raspodele profita, i nastoje da pozitivno utiču na svoje radno, društveno i prirodno okruženje. Društveno odgovorno poslovanje, u suštini, predstavlja svest o novom položaju i značenju koje kompanije imaju u globalnom društvu i odgovornosti koje iz njih proizilaze [Poslovne perspektive o društvenoj odgovornosti preduzeća, 2007:5]. Koncept KDO je u Srbiji zaživeo relativno nedavno, sa otvaranjem srpskog tržišta, liberalizacijom trgovine i stranim direktnim investicijama. Srbija je i među zemljama u tranziciji kasnije prihvatila koncept KDO. O tome u SMART kolektivu kažu [Razvoj CSR-a, SMART kolektiv 2007: 12]: „Svest o društveno odgovornom poslovanju je u Srbiji prisutna, ali pre na nivou koncepta u formiranju, koji tek počinje da se prepoznaje kao važan i društveno poželjan, nego na nivou realizovanog ponašanja sa kojim imamo sopstveno iskustvo. Tu su značajne prepreke u pogledu promovisanja ove ideje: mnoga preduzeća još uvek ne razumeju dugoročne koristi koje donosi društveno odgovoran pristup, a mnogi poslovni ljudi i preduzetnici smatraju da nemaju na raspolaganju dovoljno resursa ili znanje potrebnih za angažman na različitim strategijama. Sa druge strane, šira javnost nije dovoljno obaveštena o vrednostima DOP-a, a svest potrošača još uvek nedovoljno razvijena, tako da se pri kupovini, osim cene i kvaliteta, još uvek ne uzimaju u obzir i drugi aspekti kao elementi za identifikaciju proizvoda.“

Velike TNK koje su, privučene povoljnim uslovima poslovanja, u novom političkom i privrednom ambijentu, došle u Srbiju, uložile su kapital u privredne kapacitete u Srbiji, ali donele su sa sobom i neke nove prakse i poslovne koncepte. Među tim novim konceptima je i koncept KDO. Većina TNK koja je investirala u Srbiju ima aktivno učešće u oblastima KDO. Među kompanijama u tom pogledu ističu se: Philip Morris, Coca Cola, Henkel, BAT, Lafarge BFC i dr.

Razvoj koncepta KDO u Srbiji prvenstveno treba posmatrati u vezi sa zainteresovanošću Srbije da se priključi zajednici zemalja EU, koja postavlja svoje standarde u poslovanju. KDO treba uvek posmatrati u širem kontekstu poslovne etike, odnosno etičkog i odgovornog poslovanja. Poslovna etika, da bi zaista funkcionisala i da bi bila istinski faktor poslovnog uspeha i konkurentnosti, mora biti utemeljena u poslovnoj praksi zemlje, mora imati određenu tradiciju. Ovo je, pak, uslov koji u Srbiji još uvek ne postoji. Umesto toga, ekonomija Srbije je opterećena različitim nasleđenim poremećajima i zloupotrebama, kao što su: relativno visok nivo zastupljenosti sive ekonomije, visok nivo korupcije, ukupna nestabilna politička, ekonomska i socijalna situacija, zavisnost ekonomije i poslovanja od političkih uslova itd. Od institucija koje se organizovano bave promovisanjem

koncepta i praksi KDO u Srbiji pomenućemo sledeće: Privredna komora Srbije, SMART kolektiv, Ekonomist Media Group [EMG] i dr.Pionir u promovisanju KDO u Srbiji je NVO Smart kolektiv, koja je još 2004. godine pokrenula *Inicijativu za odgovorno poslovanje*, u saradnji sa Fondom za otvoreno društvo [FOS] i Privrednom komorom Srbije. Ovaj program je „osmišljen je kao program podsticanja, institucionalizovanja i operacionalizovanja koncepta društveno odgovornog poslovanja kompanija u Srbiji [Inicijativa za odgovorno poslovanje, SMART kolektiv, sajt 2007:10]: Počev od 2007.godine, u Srbiji je uvedena dodela nacionalne nagrade za KDO [CSR] na godišnjem nivou, u organizaciji Privredne komore Srbije. Od tada se svake godine raspisuje konkurs za dodelu prestižne nagrade. U takmičenju za dodelu nagrade učestvuje veliki broj stranih i domaćih preduzeća. Ime dobitnika nagrade, ali i preduzeća koja su ušla u najuži izbor za nagradu, objavljuje se u medijima i pozitivno se odražavaju na imidž i reputaciju datog preduzeća.

Ekonomist Media Group -EMG [Ekonomist Media Group, sajt 2007:11] je iste godine – 2007., organizovala jednodnevnu konferenciju na temu korporativne društvene odgovornosti. Događaj je po prvi put u našoj zemlji na najvišem nivou okupio vodeće kompanije i institucije koje se bave ovom vrsti aktivnosti. Na konferenciji su učestvovali **UNICEF, UNDP, OEBS, US Steel, Holcim, BAT, Philip Morris, Ball Packaging, Telenor, Koncern Bambi Banat, Erste banka, EFG banka, Deloitte, HP, CISCO, MPC Properties, HIP Petrohemija, JTI, Wiener Stadtische, Henkel, Lafarge BFC**, kao i predstavnici uticajnih medija, poznatih agencija za odnose sa javnošću, te predstavnici vlasti u glavnom gradu i Republici

U Srbiji je 4. juna 2008. godine osnovan Forum poslovnih lidera Srbije [BLF], na inicijativu Smart Kolektiva i nekoliko vodećih domaćih i međunarodnih preduzeća. Kompanije -osnivači BLF Srbije bili su: RDP B92, Erste Bank a.d. Novi Sad, Holcim Srbija a.d., US Steel, Lafarge BFC, Coca-Cola HBC Srbija, British American Tobacco, KPMG, VIP, Henkel i Droga Kolinska.

Među multinacionalnim kompanijama koje posluju u Srbiji kao promoteri društveno odgovornog ponašanja su: „**EFG Eurobank**“, „Lafarž“, „Holcim“, „Cisco systems“, „Societe General Bank“, „Purezs banka“, „Credit agricole meridianbank“, „Carlsberg“, „Banca Intesa“, „Erste Bank“, „Efes“, Filip Morris, *Titan*, US Steel, British American Tobacco, Microsoft i Michelin, Merkator, Gorenje, Krka, Japan Tobacco International i drugi.

2. STUDIJA SLUČAJA

Poslovni projekat Eurobank EFG ad Beograd: Primena KDO za očuvanje životne sredine

Eurobank EFG ad Beograd je jedna od najvećih stranih banaka u Srbiji, članica je Eurobank EFG Grupe, evropske bankarske organizacije koja ima ukupnu aktivu od 82,1 milijarde evra, zapošljava više od 24. 000 ljudi i nudi svoje proizvode i usluge kroz mrežu od 1.600 filijala i prodajnih mesta. Eurobank EFG Grupa prisutna je u Grčkoj, Bugarskoj, Srbiji, Rumuniji, Turskoj, Poljskoj, Ukrajini, Velikoj Britaniji, Luksemburgu i na

Kipru. Članica je EFG Grupe, jedne od najvećih bankarskih grupacija u Švajcarskoj.

Eurobank EFG Školarine su jedinstvena inicijativa banke koja podržava kvalitet visokog obrazovanja u Srbiji i na taj način ulaže u budućnost zemlje u kojoj sa uspehom posluje.

Eurobank EFG, kao banka koja posluje po evropskim standardima, trudi se da ih u potpunosti primenjuje u svim segmentima svog poslovanja. Tako je primetan concept KDO u oblasti zaštite životne sredine, gde je Eurobank EFG odabrala projekte zaštite životne sredine za integralni deo sveobuhvatnog Programa „Investiramo u evropske vrednosti“, namenjenog unapredjenju društvene zajednice u Srbiji. Naime, projekat se odnosi na revitalizaciju i rekonstrukciju centralnih gradskih parkova u gradovima Srbije u kojima Banka uspešno posluje kako bi se omogućilo da urbane sredine imaju svoje sredene i čiste «zele- ne oaze». S tim u vezi, uspešno su realizovani projekti : Eurobank EFG PARKOVI: rekonstrukcija Botaničke bašte «Jevremovac» u Beogradu, u saradnji sa Biološkim fakul- tetom, uređenje Narodne bašte u Pančevu, park Učiteljskog fakulteta u Jagodini, Dunavski park u Novom Sadu, park Čair u Nišu, Sunčani park u Požarevcu, Park za venčanja na Adi Ciganliji u Beogradu i inkluzivni Park duginih boja na Bežanijskoj kosi na Novom Beogradu. Kao kompanija koja se zalaže za evropske vrednosti u poslovanju, Eurobank EFG nastoji da se aktivno uključi u rešavanje ekoloških problema širom Srbije i da kon- kretnim potezima doprinese zaštiti životne sredine. U tom smislu je i aktivna saradnja i sa fabrikom za reciklažu papira „Umka“, tako što se sav papir iz banke, zajedno sa korišće- nom kompjuterskom tehnologijom odnosi na recikliranje. Eurobank EFG Grupa je još od 2003. godine veoma aktivna na polju podrške ekologiji, trudeći se da pored konkretnih projekata, utiče i na svoje poslovne partnere, klijente, zaposlene i najširu javnost da daju svoj doprinos rešavanju ekoloških problema u sredinama u kojima posluju. Zaštita životne sredine predstavlja jedan od osnovnih postulata Eurobank EFG Grupe, koja je od 2005. godine i aktivni član Finansijske inicijative Programa Zaštite životne sredine Ujedinjenih nacija, međunarodne mreže finansijskih organizacija koja za cilj ima zaštitu životne sredi- ne i obezbeđivanja održivog razvoja. Eurobank EFG je prva banka u Grčkoj i jedna od nekoliko u Evropi koja je ovlašćena za implementaciju sistema zaštite čovekove okoli- ne[2010:9].

a) Poslovni projekat: Botanička bašta "Jevremovac", Beograd

Eurobank EFG, u saradnji sa Gradom Beogradom i Biološkim fakultetom Beogradskog univerziteta pokrenula je prvi u nizu projekata zaštite životne sredine. Botanička baš- ta "Jevremovac", kao zaštićeno prirodno i kulturno dobro obogaćena je sa 500 novih zelja- stih biljaka, uglavnom iz Evrope, a upravo ta parcela nazvana je simbolično Evropski VRT. Prepoznavši značaj programa korporativne društvene odgovornosti koji Eurobank EFG sprovodi u Srbiji, između ostalog i u oblasti ekologije, Udruženje pejzažnih arhiteka- ta odlučilo je da nagradi priznanjem, ističući značaj ovakvih projekata za sve građane Srbije. U cilju promovisanja vrednosti Botaničke bašte, Eurobank EFG je obezbedila svim zainteresovanim građanima i njihovim porodicama besplatan ulaz i obilazak bašte, uz pratnju stručnog vodiča, svake nedelje od 12h - 14h. Krajem februara, Botanička bašta „Jevremovac“ u Beogradu dodatno je ulepšana zahvaljujući postavci topiari – botaničke instalacija skulpture pauna od varenog aluminijuma i zelenih cvetnih puzavica. Idejno

rešenje skulpture kreirali su članovi Udruženje likovnih umetnika Srbije [ULUS], odnosno pokreta „Topiary Art Trust“,

b) Poslovni projekat : Ekološko osvetljenje u Dunavskom parku- Novi Sad

Eurobank EFG i Grad Novi Sad svečano su realizovali projekat na obnovi i modernizaciji dekorativne rasvete Dunavskog parka. Vrednost projekta iznosi 150.000 evra, pri čemu je Eurobank donirala 70 odsto, a Grad Novi Sad, preostalih 30 odsto, što predstavlja odličan primer saradnje između privatnog sektora i lokalne samouprave na sprovođenju projekta odgovornosti prema društvenoj zajednici. Program uređenja parka u Novom Sadu predstavlja nastavak projekta „Eurobank EFG PARKOVI“, koji je do sada uspešno implementiran u Požarevcu [Sunčani park], Pančevu [Narodna bašta], Jagodini [Park Učiteljskog fakulteta] i Beogradu [Botanička bašta]. Na ovaj način Eurobank EFG kao društveno odgovorna kompanija nastoji da, pored uspešnog poslovanja u Novom Sadu u svojim pet filijala, doprinese i obezbeđivanju zdrave životne sredine. Kao najveći benefit ovog projekta navodi se što stanovnici Novog Sada, koju su i do sada svoje slobodno vreme voleli da provode u svom najlepšem, Dunavskom parku, moćiće da uživaju u još modernijem ambijentu i zelenilu ovog jezgra vojvodanske prestonice.

ZAKLJUČAK

Zemlje u razvoju, poput Srbije, i preduzeća koja dolaze iz ovog dela sveta, ukoliko žele da uspešno posluju moraće snažno da prihvate sve zahteve globalnog tržišta, od kojih jedan sve više postaje – društvena odgovornost. Važno je, naime, napraviti jasnu razliku između ove relativno nove prakse u Srbiji i standardne oblasti sponzorstava: kod društveno odgovornog ponašanja, cilj je uspostavljanje novih standarda koji doprinose poboljšanju odnosa na relaciji kompanija i okruženje, odakle proističe značajna korist koju sredina ima od prisustva jedne kompanije u svom neposrednom okruženju. KDO je imperativ novog poslovnog doba nasuprot prethodnim dekadama kada su kompanije bile zatvoreni sistemi okrenuti isključivo svojoj dobrobiti. XXI vek donosi običaje u koje je ugrađen motiv da se kapaciteti kompanije angažuju u ostvarenju ideje poslovnog sveta kao aktivnog učesnika u socijalnom progresu kroz maksimalno prožimanje zahteva i potreba zajednice, sa jedne, i korporativnih napora, sa druge strane. Dodatni razlog zašto je ovo važna potreba u Srbiji danas, leži i u činjenici da je ova praksa posebno korisna u vremenima kada se zajednica suočava sa najavama predstojećih teškoća. U takvoj situaciji, društveno odgovorno ponašanje vodećih kompanija izuzetno dobija na značaju usled mogućnosti da tako spreče deo negativnih efekata krize i delu stanovništva pruže podršku da relativno bezbedno prođe kroz krizni period.

Ključni zagovornici širenja ideje o korporativnoj društvenoj odgovornosti u Srbiji su kompanije ogranci multinacionalnih korporacija. Među njima, posebno istaknuta i na konkretnom primeru u radu objašnjena je Eurobank EFG ad Beograd, kao jedna od najvećih stranih banaka u Srbiji. Primenjujući koncept KDO u svom poslovanju Banka želi da doprinese jačanju evropskih vrednosti, kao i društveno-ekonomskom napretku celokupne zajednice u Srbiji. Oblast kojoj se pridaje poseban značaj u tom smislu je očuvanje životne sredine. Eurobank EFG je odabrala projekte zaštite životne sredine za integralni deo sveobuhvatnog Programa „Investiramo u evropske vrednosti“, namenjenog unapređenju društvene zajednice u Srbiji. Saznanje da je Eurobank EFG ad Beograd tako

doprinela sredini u kojoj radi, kao i da je zahvaljujući tom angažmanu prepoznata od strane javnosti i poslovnih partnera kao kompanija sa visoko razvijenom svesću o nužnosti aktivne uloge u procesima društveno odgovornog ponašanja, smatra se najvećom koristi i satisfakcijom na ovom putu.

Eurobank EFG ad Beograd je od početka svog poslovanja angažovana u procesu uspostavljanja i promovisanja trajne prakse društveno odgovornog ponašanja kao izuzetno značajnog segmenta poslovanja i važnog pokazatelja profesionalizma velike kompanije na domaćem tržištu. Društveno odgovorno ponašanje je, kao što je napomenuto, posledica svesti i želje poslovodstva i zaposlenih u EFG banci da se sa širom zajednicom grade odnosi uvažavanja i solidarnosti, i da se na sasvim konkretan način iskaže briga za društvo. Stoga, aktuelni trenutak u društvu na neki način diktira prioritete među brojnim inicijativama koje je moguće podržati. Primenom principa koncepta KDO u poslovanju postiže se značajna pozicija zahvaljujući sistematskoj, planskoj i kontinuiranoj politici usmerenoj ka stvaranju društveno odgovornog poslovnog okruženja i podsticanju stvaranja i razvijanja humanijeg odnosa prema prirodnom i društvenom okruženju, zasnovanog na principima održivog i uravnoteženog razvoja i dobrobiti za širu društvenu zajednicu.

LITERATURA

1. Edwards A. J., [2001] ISO 14001 Environment Certification – Step by Step, Oxford Butterworth – Heine-mann, Jordan Hill, Linacre House
2. Ekonomska komisija za Evropu, Komisija za programsku politiku u oblasti životne sredine, [2007] regled stanja životne sredine Republike Srbije – Drugi pregled, Njujork i Ženeva, Ujedinjene Nacije
3. Korporacije – partner za prevazlaženje krize, 17. septembar 2009, Izvor: B92, http://www.b92.net/biz/fokus/intervju.php?yyyy=2009&mm=09&nav_id=381977
4. Office of Pollution Prevention and Toxics, [2000] Integrated Environmental Management Systems: Implemntation Quide, Washington, United States, Environmental Protection Agency
5. Poslovne perspektive o društvenoj odgovornosti preduzeća [2007] Beograd, Smart kolektiv
6. Ristovska, M., Corporate Social Responsibility – Challenge for Managers from the XXI century, Ekonom-ske Teme, 1-2, 2004
7. United Nation Global Compact [Inicijativa UN za globalni dogovor], 2007. <http://www.unglobalcompact.org/>
8. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o zaštiti životne sredine, [2008] Vlada Republike Srbije, Ministars-tvo životne sredine i prostornog planiranja
9. <http://www.eurobankefg.rs/code/navigate.asp?Id=36>
10. <http://www.smartkolektiv.org/cms/item/csr/sr/Aktivnosti/Inicijativazaodgovornoposlovanje>.
11. <http://www.emportal.rs/ekonference/21507.html#comments>
12. <http://www.smartkolektiv.org/cms/item/csr/sr/O+CSR-u/Razvoj+CSR-a.html>

APPLYING THE CONCEPT CSR AS A BUSINESS PROJECT ENVIRONMENTAL IMPROVEMENT

Milica Ničić¹, Dragan Božić²

¹Full professor, VPŠSS-*Novi Sad-Serbia*, email: nicicmilica1@gmail.com

²PhD, High business school *Novi Sad-Serbia*

Summary: *The use of the concept of corporate social responsibility [CSR] means returning to the principles of balance between the three different and mutually complements domains: a) economic, b) social environment, and c) the natural environment. Hence, CSR is known as the principle of Tripple Bottom-line, or TBL. CSR project concept is based on a systematic, continuous planning and policy directed towards the creation of socially responsible business environment and encouraging the creation and development of a more humane attitude towards the natural and social environment, based on the principles of sustainable and balanced development and well-being of the wider community. In this way, CSR as a concept and practice is becoming more and more commonplace in enterprises, as a business project for the improvement of the environment.*

Key words: *CSR-corporate social responsibility, environmental improvements*

JEL classification: *E22*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

COST BENEFIT ANALIZA U OCENI PROJEKATA ZA UNAPREĐENJE ŽIVOTNE SREDINE I ŽIVOTNOG STANDARDA

Milica Ničić

Redovni profesor, Visoka poslovna škola strukovnih studija-VPŠSS, Novi Sad-Srbija, nicipmilica1@gmail.com

Rezime: Ovaj rad se odnosi na proceduru izrade Cost-benefit analize investicionih projekata, kao metode koja se koristi pri donošenju investicionih odluka kojima se vrši uticaj na razvoj šire društvene zajednice-određenog regiona ili zemlje u celini. Ova analiza se najviše koristi kod ocene onih investicionih projekata koji zahtevaju velika ulaganja finansijskih sredstava i donose efekte od značaja za mnoga područja privredne i društvene delatnosti. Cost benefit analiza se primenjuje za ocenu onih projekata koji donose značajne efekte ne samo za pojedinačnog investitora, već i za širu društvenu zajednicu, a time i na unapređemnje životnog standarda većeg broja korisnika beneficija projekata.

Ključne reči: Cost-benefit analiza, projekti za unapređenje životne sredine.

JEL klasifikacija: E22

UVOD

Realizacija projekata vezanih za zaštitu životne sredine, pored ekonomskih, donosi i neekonomske efekte koji u određenim slučajevima mogu biti i znatno veći. U principu je neekonomske i indirektno efekte veoma teško meriti, pa preduzeća nisu za njih posebno zainteresovana, jer za proračun najčešće uzimaju u obzir samo direktne ekonomske efekte koji se mogu dovoljno egzaktno meriti i kvantitativno izraziti. Prilikom ocene opravdanosti realizacije jednog investicionog projekta treba uvek imati u vidu i efekte koje projekat donosi drugim organizacijama ili širokoj zajednici. Kada je u pitanju razmatranje i ocenjivanje investicionih projekata koji donose efekte značajne, ne samo za investitora, već i za zemlju u celini, ovakvi projekti se na najbolji način mogu ocenjivati ako se analiziraju i uzmu u obzir ukupni efekti koje donosi posmatrani investicioni projekat. Ovakav način ocene omogućava tzv. analiza troškovi – koristi (cost – benefit ili CB analiza) koja stoga se ova analiza uspešno primenjuje prilikom ocene projekata vezanih za zaštitu životne sredine, koje odlikuje visoki nivo sredstava za potrebe finansiranja i visoki nivo nefinansijskih efekata od realizacije datih projekata.

1. FINANSIRANJE PROJEKATA ZAŠTITE ŽIVOTNE SREDINE

Politika zaštite životne sredine predstavlja delatnost koja zahteva ogromna finansijska sredstva, te se njena uspešnost bazira na osiguranju dovoljnih, stabilnih i stalnih izvora finansiranja, kako bi se mogli ostvariti ciljevi i mere za zaštitu i unapređenje životne sredine. Svi troškovi zaštite životne sredine predstavljaju javne rashode, koji su namenjeni unapređenju njenog kvaliteta i prvenstveno se odnose na (8 str.4):

- Sprečavanje, zaštitu i naknadu štete zbog neadekvatne zaštite životne sredine,
- Kontrolu i praćenje zaštite životne sredine,
- Sprovođenje mera politike zaštite životne sredine,
- Upravljanje zaštitom životne sredine.

Najčešći izvori finansiranja projekata vezanih za zaštitu životne sredine su:

- Budžetska sredstva države i jedinica lokalne samouprave,
- Opšti i posebni fondovi zaštite životne sredine,
- Sredstva privrede,
- Kombinovani izvori.

Kao aktuelni i atraktivni izvor sredstava za finansiranje projekata zaštite životne sredine je svakako Fond EU, obzirom na visinu odobrenih sredstava namenjenih za zaštitu životne sredine. Tako je novim Instrumentom za pretpristupnu pomoć (Instrument for Pre-Accession Assistance - IPA 2007-2013), zemljama kandidatima i potencijalnim kandidatima za članstvo u EU u novom budžetskom periodu 2007-2013.godine, predviđena pomoć u okviru 5 komponenti i to(7str 2):

- Podrška u tranzicionom procesu i izgradnja institucija
- Regionalna i prekogranična saradnja
- Regionalni razvoj
- Razvoj ljudskih resursa
- Ruralni razvoj

Komponente 1 i 2 namenjene su zemljama potencijalnim kandidatima, među kojima se nalazi i Srbija, dok su komponente od 1 do 5 namenjene zemljama kandidatima.

Tabela 1. Finansiranje projekata iz IPA fondova za period 2007-2013.

Zemlje kandidati	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Ukupno (hiljada EUR)
Turska	497,200	538,700	566,400	635,700	781,900	899,500	3,919,400
Hrvatska	141,227	146,000	151,200	154,200	157,200	160,400	910,227
Makedonija	58,500	70,200	81,800	92,300	98,700	105,800	507,300
Ukupno							5,336,927
Zemlje potencijalni kandidati	2007	2008	2009	2010	2011	2012	Ukupno (hiljada EUR)
Srbija	189,700	190,900	194,800	198,700	202,700	206,800	1,183,600
Crna Gora	31,400	32,600	33,300	34,000	34,700	35,400	201,400
BIH	62,100	74,800	89,100	106,000	108,100	110,200	550,300
Albania	61,000	70,700	81,200	93,200	95,000	96,900	498,000
Kosovo*	68,300	124,700	66,100	67,300	68,700	70,000	465,100
UKUPNO							2,898,400

*prema rezoluciji 1244 SB UN

Izvor: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament – Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) Multi-Annual Indicative Financial Framework

U okviru prve **IPA** komponente, utvrđuje se sedam sektora u okviru kojih se pripremaju predlozi **projekata (5 str.12)**:

1. Pravosuđe i unutrašnji poslovi
2. Reforma javne uprave
3. Društveni **razvoj**
4. **Razvoj** privatnog sektora
5. Transport
6. **Zaštita životne sredine, klimatske promene i energija**
7. Poljoprivreda i ruralni **razvoj**

Prema višegodišnjem indikativnom finansijskom okviru za period 2007-2013. godine, EU je za prvu komponentu izdvojila oko 5,5 milijardi evra za zemlje kandidate i potencijalne kandidate za članstvo u EU. Od navedenog iznosa, Republika Srbija će za projekte u okviru prve komponente imati na raspolaga nju oko 1,3 milijardi evra. Sledi prikaz ukupne alokacije sredstava prema sektorima podrške, a s obzirom na to da se ovakva podela primenjuje od 2011. godine, ova alokacija će se primenjivati prvenstveno na nacionalne programe za 2012. i 2013. godinu.

Tabela 2. *Udeo sredstava za projekte zaštite životne sredine*

Alokacija sredstava po sektorima	Učešće u procentima
Indikativna sektorska alokacija Pravosuđe i unutrašnji poslovi	10-15%
Reforma javne uprave Društveni razvoj	10-15%
Razvoj privatnog sektora	10-15%
Transport	10-15%
Zaštita životne sredine, klimatske promene i energija	15-20%
Poljoprivreda i ruralni razvoj	10-15%
Horizontalne i ostale aktivnosti u vezi sa pravnim tekovinama EU	10-15%
UKUPNO	100%

Izvor: [www.emins.org/vodickrozeupolitike-životna sredina](http://www.emins.org/vodickrozeupolitike-životna_sredina)

Na osnovu iznetih podataka visina predviđenih sredstava **za projekte zaštite životne sredine** do 2013 god. iznosila bi od 200-250 mil. evra, što svakako zavređuje posebnu pažnju za praćenje procedure aplikacije i evaluacije projekata po standardima EU. Planirani projekti zaštite životne sredine po prioritetu se odnose na:

- Poboljšano integrisano upravljanje vodenim resursima i transnacionalna prevencija opasnosti od poplave
- Unapređivanje prevencije opasnosti po životnu sredinu
- Promovisanje saradnje u oblasti upravljanja prirodnim resursima i zaštićenim oblastima
- Promovisanje energetske efikasnosti i efikasne potrošnje resursa

Da bi se obezbedila sredstva iz fondova EU potrebno je pripremiti studiju izvodljivosti u skladu sa uputstvom Evropske Komisije za izradu cost-benefit analize projekata koja je prikazana u nastavku rada.

2. OSNOVNI PRINCIPI I KRITERIJUMI PRIMENE COST-BENEFIT ANALIZE

Cost-benefit (CB) analiza je metod koji se koristi kod donošenja investicionih odluka kojima se vrši uticaj na razvoj šire društvene zajednice – određenog regiona, privrede, zemlje u celini. CB analiza se najviše koristi kod ocene onih investicionih projekata koji zahtevaju velika ulaganja finansijskih sredstava i donose efekte od značaja za mnoga područja društvene i privredne delatnosti. Tu spadaju investicioni projekti u saobraćaju, investicioni projekti u krupne energetske objekte, a i investicioni projekti u poljoprivredi. CB analiza se predlaže i za ocenu projekata u vanprivredi, kao što su obrazovanje, zdravstvo, zaštita životne sredine i dr. Osnovna ideja CB analize je da se uzmu u obzir i izračunaju ili procene sve društvene koristi i troškovi jednog projekta i da se na osnovu

upoređenja ukupnih koristi i troškova oceni valjanost, tj. rentabilnost posmatranog projekta. Konačna ocena zavisi od vrste investicionih projekata koji se ocenjuju i primenjenih kriterijuma za ocenu. CB analiza predstavlja metod koji omogućava odlučivanje o izboru različitih oblika korišćenja resursa i različitih projekata, na osnovu utvrđivanja ukupnih doprinosa projekata dostizanju ciljeva zemlje. CB analiza polazi od ideje da jedan efekat ne mora biti pozitivan i za samu privrednu organizaciju i za zemlju u celini, tj. da ciljevi pojedinačnih organizacija i društva ne moraju uvek biti potpuno usklađeni. Zbog ove moguće razlike u doprinosu u pojedinačnim i ukupnim društvenim ciljevima, CB analiza insistira na društvenim efektima i na procenjivanju efekata sa stanovišta društva u celini što ujedno predstavlja i glavno obeležje ove metode. CB analiza se najčešće koristi kod investicija u zajednička ulaganja ili kolektivna dobra – ona dobra koja su na raspolaganju za korišćenje većem broju ljudi ili svim zainteresovanim korisnicima. Primena CB analize donosi i određene teškoće, najčešće vezane za egzaktnost u proceni svih koristi i troškova.

Osnovni principi CB analize (1.str.6):

- CB analiza smatra da postoji razlika u doprinosu projekta pojedinačnim i ukupnim društvenim ciljevima, odnosno postoji razlika u efektima od projekata sa pojedinačnog i ukupnog društvenog stanovišta
- Kod CB analize potrebno je uzeti u obzir sve koristi i troškove bez obzira ko ih uživa.
- U troškove je potrebno uvrstiti i izgubljene koristi, a kao koristi i smanjenje troškova
- Sve koristi i troškove treba utvrditi izmeriti i novčano izraziti.
- U primeni CB analize kod nesavršenih tržišta treba koristiti ispravljene tržišne cene (obračunske cene)
- CB analiza je pogodna kod projekata koji donose višestruke efekte koje uživa širi krug korisnika
- CB analiza doprinosi optimalnoj alokaciji ograničenih resursa

Kriterijumi koji se koriste u cost – benefit analizi

Pri ocenjivanju investicionih projekata primenom CB analize moguće je koristiti veći broj kriterijuma za ocenu. Kao najviše korišćeni kriterijumi izdvajaju se (1.str.402-406):

a) Kriterijum sadašnje vrednosti neto koristi podrazumeva razliku između ukupnih diskontovanih koristi i ukupnih diskontovanih troškova koje ostvari jedan investicioni projekat. Ako vršimo ocenu između više projekata najbolji će biti onaj projekat koji ima najveću pozitivnu vrednost ovog kriterijuma. Kao pokazatelj koji operiše sa apsolutnim veličinama koristi i troškova koje donosi jedan investicioni projekat, ovaj kriterijum se pri oceni isključivo oslanja na veličinu sadašnje vrednosti neto koristi, mada na samo izračunavanje ovog kriterijuma značajno utiču parametri kao što je vek eksploatacije, veličina ukupnih investicija, diskontna stopa. Kao apsolutni pokazatelj, kriterijum sadašnje vrednosti neto koristi je pogodniji za ocenu valjanosti jednog projekta, nego za izbor između više projekata.

b) Kriterijum interne stope rentabilnosti (ISR), koristi se za odabir najpovoljnijeg projekta na taj način što se svaki projekat, kod koga je veličina ISR veća od kamatne stope koja vlada na tržištu kapitala (ili od usvojene diskontne stope), smatra povoljnim i ekonomski

opravdanim za realizaciju. ISR predstavlja onu diskontnu stopu pri kojoj je suma diskontovanih koristi jednaka sumi diskontovanih troškova, odnosno pri kojoj je sadašnja vrednost neto koristi jednaka nuli. Izračunavanje ISR je dosta komplikovana operacija, što je i najveća prepreka ovog kriterijuma, međutim kriterijum poseduje i niz pozitivnih osobina, mađu kojima se posebno ističe izbegavanje subjektivnog određivanja diskontne stope. Samo u najjednostavnijem slučaju investicionog projekta, kod koga se vrši ulaganje odjedanput, a koristi i troškovi su konstanti po godinama, izračunavanje ISR je jednostavno i vrši se pomoću anuitetnih tablica.

c) Koeficijent odnosa koristi i troškova predstavljen je odnosom ukupnih diskontovanih koristi i ukupnih diskontovanih troškova, koje donosi jedan investicioni projekat I pokazuje koliko jedinica koristi donosi svaka jedinica utrošenih sredstava, gde se projekat smatra povoljnim i ekonomski opravdanim za realizaciju ukoliko ima vrednost ovog kriterijuma veću od 1. Ukoliko se vrši ocena i izbor između više raspoloživih projekata kao najpogodniji smatra se onaj projekat koji ima najveću vrednost ovog koeficijenta. Pored koeficijenta odnosa ukupnih koristi i troškova, mogu se koristiti i drugi koeficijenti kao što su:

Koeficijent sadašnje vrednosti neto koristi i ukupnih investicija

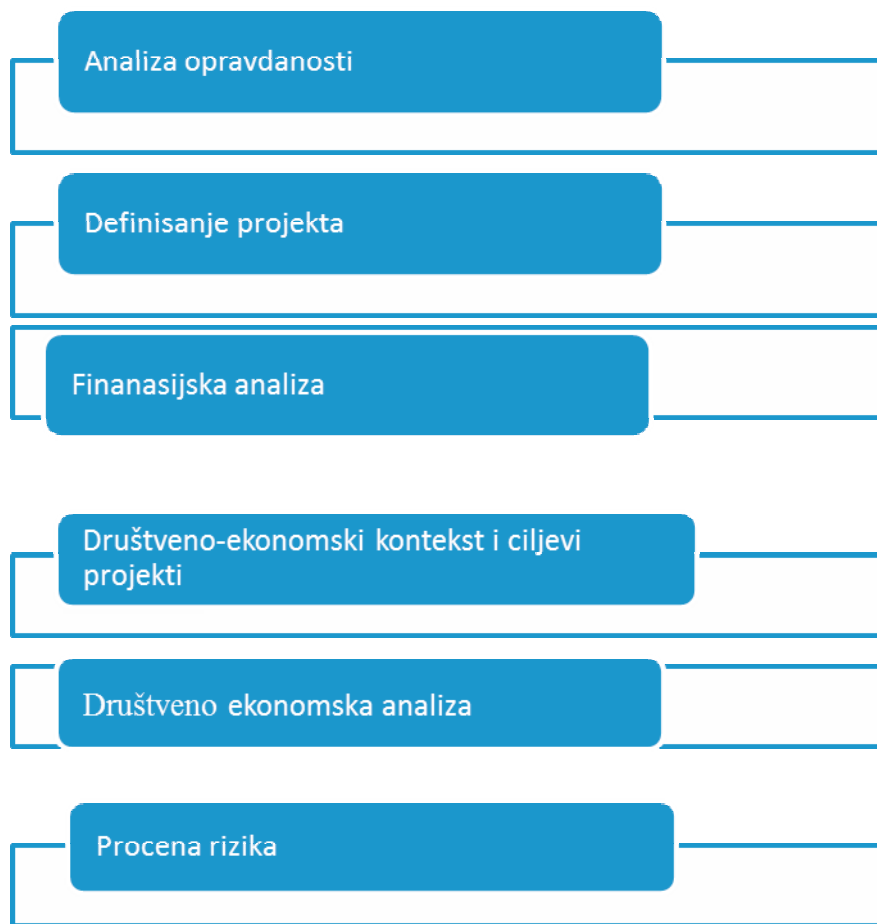
Koeficijent sadašnje vrednosti neto koristi i ukupnih diskontovanih troškova

Kriterijum roka vraćanja investicija

3. PROCEDURA PRIMENE COST-BENEFIT ANALIZE PO METODOLOGIJI EU

Osnovna ideja cost-benefit analize je da se uzmu u obzir i izračunaju ili procene sve društvene koristi i troškovi jednog projekta, te da se na osnovu poređenja ukupnih koristi i troškova oceni rentabilnost posmatranog projekta. Samo oni projekti kod kojih ukupne koristi nadmaše ukupne troškove, mogu se smatrati prihvatljivim za realizaciju. Cost-benefit analiza predstavlja složenu i najčešće dosta obimnu analizu, sa puno procena, izračunavanja, predviđanja i poređenja. Zbog toga, primena cost-benefit analize u oceni valjanosti jednog ili više projekata zaštite životne sredine zahteva da se poštuje određena procedura koja se zasniva na nekoliko osnovnih faza ili koraka. Jedna od najčešće primenjenih procedura poslednjih godina je procedura Evropske unije (2.str23.).

Slika 1. Procedura primene cost-benefit analize po metodologiji Evropske unije

Izvor: European Commission 2008, 27

Cost-benefit analiza u projektima zaštite životne sredine po metodologiji EU treba da sadrži sledeće delove:

1. Analiza opravdanosti
2. Definisanje projekta
3. Finansijska analiza
 - Investicioni troškovi;
 - Troškovi održavanja;
 - Uštede;

- Izvori finansiranja;
 - Finansijski pokazatelji uspešnosti.
1. Društveno-ekonomski kontekst i ciljevi projekta. Ako je društvena neto sadašnja vrednost manja od nule, projekat nije opravdan sa društvenog stanovišta.
 2. Društveno-ekonomska analiza
 - Korekcija tržišnih cena;
 - Uključivanje nefinansijskih efekata;
 - Ekonomski pokazatelji uspešnosti.
 1. Procena rizika
 - Analiza rizika
 - Analiza osetljivosti

Ako je društvena neto sadašnja vrednost veća od nule, projekat je opravdan sa društvenog stanovišta.

1. Analiza opravdanosti

Analiza opravdanosti ima za cilj da ispita mogućnosti realizacije projekta i obuhvata više vrsta analiza među kojima su:

- Analiza razvojnih mogućnosti investitora;
- Analiza korisnika projekta;
- Analiza mera;
- •Analiza kadrova itd

2. DEFINISANJE PROJEKTA

U ovoj fazi je potrebno odrediti najvažnije varijable konkretnog projekta zaštite životne sredine, kao što su vizija i misija projekta, specifični ciljevi, oblik i tip projekta, stejkholderi, mere za primenu itd. Analiza ciljeva projekta se odnosi na definisanje ciljeva projekta kako bi se identifikovao projekat, koji predstavlja startnu tačku za procenu. Da bi projekat bio identifikovan, cilj bi trebalo da je jasno identifikovan deo analize u skladu sa njenim principima, da precizno reflektuje definiciju projekta i da su ispoštovani finansijski limiti. Analiza ciljeva se odnosi na dva ključna pravca i to izveštaj procene koji bi trebalo da da uvid na koje socio-ekonomske aspekte projekat treba da utiče, kao i naznaku koji od ciljeva EU mogu biti ostvareni projektom.

3. FINANSIJSKA ANALIZA

Finansijska analiza projekta zaštite životne sredine ima za cilj da proceni finansijsku isplativost projekta. Ovom analizom bi trebalo obuhvatiti troškove realizacije projekta i izvore finansiranja. Finansijska analiza se bazira na diskontovanim novčanim tokovima. U finansijskoj analizi koriste se tabele koje bi trebalo da pokažu novčane prilive i odlive koji se odnose na: ukupne investicione troškove, ukupne operativne troškove i prihode, finansijski povraćaj na investicione troškove, finansijsku neto sadašnju vrednost i finansijsku internu stopu rentabilnosti, izvore finansiranja, finansijsku održivost, finansijski povraćaj na nacionalni kapital, finansijsku neto sadašnju vrednost i finansijsku internu stopu rentabilnosti, kao i uticaj subvencija EU na nacionalne investitore. Posebni aspekti finansijske analize se odnose na vremenski period koji mora da bude konzistentan sa ekonomskim vekom glavnih sredstava, a odgovarajuća rezidualna vrednost se mora uključiti na kraju godine. Opšta inflacija i relativne promene cena bi trebalo tretirati na konzistentan način. Finansijska interna stopa rentabilnosti investicije može biti veoma niska ili negativna za projekte javnog sektora, ali finansijska interna stopa kapitala za privatne investitore ili za partnerstva javno-privatnih investitora bi trebalo da bude pozitivna.

4. DRUŠTVENO-EKONOMSKI KONTEKST

Značajan korak u proceni valjanosti projekta zaštite životne sredine predstavlja razumevanje društvenog, ekonomskog i institucionalnog konteksta u kome se projekat realizuje. Mogućnost verodostojne procene budućih troškova i koristi projekta, umnogome se oslanja na preciznost u proceni makroekonomskih i socijalnih uslova u regionu ili državi. Veoma je važno odrediti da li projekat utiče samo na uže područje ili državu u celini. Postoji i mogućnost da projekat ostvari i međunarodne efekte.

5. DRUŠTVENO-EKONOMSKA ANALIZA

Uključivanje nefinansijskih koristi i troškova u analizu je možda i najvažnija karakteristika cost-benefit analize. Osim finansijskih, projekti zaštite životne sredine ostvaruju i brojne druge koristi. Ove koristi je potrebno prepoznati, kvantifikovati i uključiti u društveno-ekonomsku analizu. Za merenje efekata koje donosi projekat zaštite životne sredine, cost-benefit analiza koristi ispravljene tržišne cene, koje se obično zovu obračunske cene i najčešće se znatno razlikuju od tržišnih cena. Tržišne cene koje se koriste u finansijskoj analizi nisu u mogućnosti da tačno izmere i izraze sve društvene efekte projekte, te zato nisu pogodna za primenu u Cost-benefit analizi. Obračunske cene predstavljaju način ispravljanja distorzija i nepravilnosti koje postoje kod tržišnih cena, bilo zbog nesavršenog tržišta, slabije ekonomske politike zemlje, postojanja monopola ili drugih razloga (Jovanović et al. 2005). U svrhu prevođenja tržišnih u obračunske cene koriste se konverzioni faktori. Do obračunskih cena se dolazi množenjem tržišnih cena projektnih inputa odgovarajućim konverzionim faktorom (European Commission 2008, 50-57). Osim cena inputa, često je u praksi potrebno korigovati i kamatne stope za uzimanje kredita, zbog toga što pojedini investitori imaju mogućnost povoljnijeg zaduživanja kod međunarodnih fondova, što ne bi bio slučaj kada bi se zaduživali na slobodnom finansijskom tržištu (European Commission 2008, 50-57). Osnovni princip koji se koristi pri ocenjivanju projekata zaštite životne

srđine primenom cost-benefit analize i definisanju odgovarajućih kriterijuma za ocenu je da, posmatrano sa stanovišta društvene zajednice, ukupne koristi koje donosi projekat moraju nadmašiti ukupne troškove projekta, da bi isti bio pozitivno ocenjen. Neki od najčešće korišćenih kriterijuma u društveno-ekonomskoj analizi su :

- Kriterijum sadašnje vrednosti neto koristi;
- Kriterijum ekonomske stope rentabilnosti;
- Koeficijent odnosa koristi i troškova;
- Kriterijum roka vraćanja investicija.

Ekonomska analiza zahteva istraživanje čistog projektnog uticaja na ekonomsko blagostanje, koje se sprovodi u pet koraka: 1. Konvertovanje stvarne cene ili javne tarife u obračunske cene (shadow prices), koje bolje reflektuju društvene oportunitetne troškove robe; 2. Uključivanje spoljašnjih faktora, pri čemu im se dodeljuju novčane vrednosti; 3. Uključivanje relevantnih indirektnih efekata (npr. koji nisu uključeni u obračunske cene); 4. Diskontovanje troškova i prihoda sa realnom društvenom diskontnom stopom; 5. Izračunavanje indikatora ekonomskih performansi: ekonomska neto sadašnja vrednost, ekonomska interna stopa rentabilnosti i odnos koristi-troškovi (B/C).

6. PROCENA RIZIKA

Rizik je svojstven svakom projektu i predstavlja mogućnost da se cilj/ciljevi projekta ne postignu zbog toga što se desio neki nepredviđeni događaj. Upravljanje rizikom je proces identifikacije mogućih rizika, procene njihovog potencijalnog uticaja na projekat. **Analiza osetljivosti rizika** je važan deo procene projekata koji uključuje procenu svih rizika projekta i odvija se u pet predloženih koraka u proceni rizika: 1. Identifikovanje kritičnih varijabli - eliminisanje već utvrđenih zavisnih varijabli, analiza elastičnosti, izbor kritičnih varijabli, scenario analiza; 2. Pretpostavke o distribuciji verovatnoće za svaku kritičnu varijablu; 3. Izračunavanje distribucije indikatora performansi (obično finansijske neto sadašnje vrednosti i ekonomske neto sadašnje vrednosti); 4. Razmatranje rezultata i prihvatljivog nivoa rizika; 5. Razmatranje načina sniženja rizika (3.str.34).

ZAKLJUČAK

Projekti vezani za unapređenje i zaštitu životne sredine najčešće predstavljaju finansijski zahtevne projekte za koje je neophodna finansijska podrška države i međunarodnih institucija pa je u tom smislu neophodna studiozna analiza njihove evaluacije. Praktično, neophodno je izvršiti procenu poželjnosti projekta na osnovu svih relevantnih informacija o projektu, koji je važno sagledati, ne samo u bližoj, već i u daljoj budućnosti, jer se pored trenutnih mogućnosti korišćenja fondova, stvaraju i nove mogućnosti implikacija, pa su od velike važnosti, već donete i široko primenjivane preporuke, metodologije i standardi EU vezani za evaluaciju projekata. U tom kontekstu je neophodno studiožno proceniti jednokratna ili višekratna ulaganja koja se vrše u sadašnjosti, i najčešće serija efekata koji se očekuju u budućnosti. Da bi se mogla realno sagledati i oceniti opravdanost realizacije

projekata zaštite životne sredine potrebno je utvrditi i analizirati ukupne efekte koje će doneti realizacija tog projekta. Najčešća podela efekata koje donosi realizacija projekata zaštite životne sredine je na ekonomske i neekonomske efekte koji su kod ovih projekata u većini slučajeva značajniji od ekonomskih. Ovakav način ocene omogućava analiza troškova i koristi (cost-benefit analiza), koja uzima u obzir sve društvene koristi i troškove koje jedan projekat donosi realizaciji. Cost-benefit analiza je metoda koja se koristi kod donošenja investicionih odluka, kojima se vrši uticaj na razvoj šire društvene zajednice – određenog regiona, privrede i zemlje u celini, te je preporučena metoda za ocenu projekata za unapređenje i zaštitu životne sredine..

LITERATURA

1. Guide to Analysis of investment projects, 2008. Evropska komisija, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/cost/guide2008_en.pdf
2. Guide to Analysis of investment projects, 2010. Evropska komisija, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/cost/guide2010_en.pdf
3. <http://www.ekoplan.gov.rs/src/I-Zivotna-sredina-102-document.htm>
4. <http://www.ekoplan.gov.rs/src/Ministarstvo-5-p1-list.htm>
5. M.Lazovih, I.Knezevih, O.Mirih, A.Pejovih: IPA Vodič kroz Instrument za predpristupnu pomoć EU 2007-2013., Beograd.
6. Ministarstvo finansija Vlada R. Srbije: Priručnik za pristup logičke matrice, Beograd 2011.
7. Robert J.Brent (2006) Applied Cost-Benefit analysis-Second edition, ISBN-10 184376891 7 Edward Elgar Publishing, Inc. Massachusetts USA
8. www.europa.eu.int

COST- BENEFIT ANALYSIS IN THE EVALUATION OF PROJECTS FOR IMPROVING THE ENVIRONMENT

Milica Ničić

Full professor, VPŠSS-Novi Sad-Serbia, email: nicipmilica1@gmail.com

Summary: *This paper is concerned with the development of cost-benefit analysis of investment projects, as well as the method used in making investment decisions, which influences the development of the wider community-specific region or country as a whole. Cost-benefit analysis is the most used in estimating those investment projects that require large financial investments and make the effects of importance for many areas of economic and social activity. Cost benefit analysis is applied for the assessment of those projects that make a significant impact not only individual investors, but also for the wider community, and therefore for improving the environment standard of living more users benefits of projects.*

Key words: *Cost-benefit analysis, projects for improving the environment*

JEL classification: *E22*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

AKTIVNE MJERE SOCIJALNE POLITIKE NA TRŽIŠTU RADA U BORBI PROTIV SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI

Asim Pandžić¹, Nijaz Karić²

¹Doktor društvenih nauka iz oblasti socijalnog rada na Odsjeku za Socijalni rad Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli; e-mail: asim.pandzic@untz.ba

²Doktor društvenih nauka iz oblasti socijalnog rada na Odsjeku za Socijalni rad Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli; e-mail: nijaz.karic@untz.ba

Sažetak: U radu se analizira uloga socijalne politike kroz aktivne mjere na tržištu rada u Evropskoj Uniji i Bosni i Hercegovini u cilju smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti. Borba protiv socijalne isključenosti i socijalno uključivanje kao koncept, osnov je socijalnih politika u zemljama Evropske unije čemu teži i Bosna i Hercegovina. Analitički su predstavljene aktivne mjere socijalne politike i stanja na tržištu rada Evropske unije i Bosne i Hercegovine. Kao ključni dokumenti u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti kroz aktivizaciju u socijalnoj zaštiti analizirane su Strategija „Evropa 2020“ čiji je cilj osigurati ekonomsku, socijalnu i teritorijalnu koheziju kroz otvaranje novih i boljih radnih mjesta i „Strategija socijalnog uključivanja u Bosni i Hercegovini“ čiji je osnovni cilj stavljanje socijalne zaštite u funkciju zapošljavanja.

Ključne riječi: Socijalna politika i socijalna zaštita, aktivne mjere i tržište rada, siromaštvo i socijalna isključenost, Evropska unija i Bosna i Hercegovina

JEL klasifikacija: J88 - Public Policy

UVOD

Socijalno uključivanje kao koncept, osnov je socijalnih politika u zemljama EU, kao i njihove uzajamne koordinacije na nivou EU. Socijalna isključenost je proces koji omogućava osobama koje su izložene riziku od siromaštva i socijalne isključenosti da steknu priliku i neophodna sredstva za potpuno učešće u ekonomskom, socijalnom i kulturnom životu i da uživaju standarde života i blagostanja koji su standardni u društvu u kojem žive. U posljednjih desetak godina socijalna isključenost je postala jedna od najpopularnijih tema društvenih nauka. Smatra se da je socijalna isključenost „glavni društveni problem našeg vremena“ koji potiskuje stare ustaljene pristupe, posebno siromaštva i marginalizacije. U 1989. godini pojam socijalne isključenosti postao je sastavnim dijelom preambule Evropske socijalne povelje – temeljnog dokumenta Vijeća Evrope o socijalnim pravima. Povelja je dopunjena i izmijenjena 1996. godine, kada je

uveđeno novo pravo – „pravo na zaštitu od siromaštva i socijalne isključenosti“ (Starc, N. 2006:10).

Upotreba termina ”društvena isključenost” počela je u Francuskoj 1970-ih godina prošlog vijeka kako bi se označio položaj pojedinaca i grupa koji su ”propali” kroz socijalnu mrežu i nisu obuhvaćeni sistemom socijalne zaštite (Vuković, D. (2011:198). Socijalnu isključenost možemo razmatrati kao proces, odnosno pojavu koja onemogućava pojedincima ili grupama pojedinaca potpuno učešće u ekonomskom, političkom i društvenom životu zajednice. Biti ekonomski «isključen» sa tržišta rada povećava rizik da se «isključenje» prenese i na druga polja kao što su obrazovanje, zdravstvena zaštita, kulturna i politička isključenost. No bez obzira na različite pristupe u poimanju socijalne isključenosti i siromaštva kao dva zasebna ali povezana fenomena, isključenost se najčešće odnosi na začarani krug koji ima tri sastavnice: nezaposlenost (marginalizacija na tržištu rada), siromaštvo i socijalna izolacija.

POLITIKA ZAPOSLENOSTI U EVROPSKOJ UNIJI

Aktivizacija države blagostanja – promjena od Welfare do Workfare

Socijalna država ili kako se još u literaturi naziva “država blagostanja” a što u suštini predstavljala sinonim za državu blagostanja nastala je u posljednjoj fazi razvoja države koja slijedi nekon države u kojoj je preovladavala arbitrarna vlast te pravne države koja u svojoj završnoj fazi prerasta u sistem vlasti koja je sredstvo zaštite ljudskih prava (Pusić, E. 1989). *Socijalna država* ili *država blagostanja* predstavlja specifičnu historijsku konstrukciju koja se razvijala između tridesetih i šezdesetih godina prošlog vijeka, utemeljenu na novom društvenom ugovoru između države i građana koji predviđa redistribuciju osnovnih socijalnih rizika (Esping-Andersen, 1999:33).

Općenito se može reći za socijalnu državu ili državu blagostanja da je to ona država koja je na sebe preuzela odgovornost za osiguranje osnovnih egzistencijalnih potreba (Puljić, V. i sar. 2005:6). Historijski posmatrano država blagostanja nastala je kao niz sveobuhvatnih mjera države kao organizacije, u prvom redu zakonodavnih i upravnih mjera: novi organi, novi postupci, posebna sredstva, s ciljem sprečavanja ili ublažavanja socijalno negativnih posljedica promjena u načinu života ljudi u industrijskom i urbanom društvu, odnosno osiguranja ljudi od rizika koje taj način života sa sobom donosi (Pusić, E.1996:205).

Zlatno doba države blagostanja obilježilo je vrijeme ekonomskog napretka, relativno niskih stopa nezaposlenosti, rast životnog standarda i stabilne porodične strukture. Sistem socijalnog osiguranja pokrivao je veliki broj rizika a programi podrške siromašnim bili su sveobuhvatni i izdašni. Taj period karakterističan je za vrijeme od kraja Drugog svjetskog rata pa do 70-tih godina prošlog vijeka i pojave recesije. Preširoko postavljen okvir prava i recesija predstavljali su ograničenje za dalji razvoj države blagostanja. Kriza zaštitne države blagostanja i proboj neoliberalnih učenja istakli su u prvi plan efikasnost tržišta i nemetnuli promjene u pravcu smanjenja zavisnosti od države. Politika izdašnih socijalnih davanja i neadekvatna lična angažiranost, prooblikovana je mjerama obavezne integracije korisnika u tržište rada. Podizanje lične odgovornosti, ograničenja novčanih naknada i reformiranje programa državne pomoći siromašnima, predstavljaju opću karak-

teristiku koncepta aktivizacije u različitim modelima države blagostanja (Vuković, D. 2011:35). Tako je država blagostanja u svom kretanju od njenog nastanka sredinom 19-og vijeka kretala od zaštitne uloge (*Welfare*) ka aktivirajućoj ulozi (*Workfare*). Za aktivnu socijalnu politiku vezan je i pojam „aktivnog društva“, koji se, takođe, različito definira. On se, u prvom redu, odnosi na oslanjanje individua na sopstvene snage, što je istovremeno „dominantan element preoblikovanja socijalne politike“ (Larsen, 2005: 82).

Workfare država blagostanja bazirana je na programu da radno sposobni pojedinci dobivaju novčanu pomoć samo pod uslovom da budu uključeni u programe zapošljavanja i private ponuđeni posao. To znači da je aktivnost ključni faktor ili uslova za ostvarivanje pomoći. Danas općenito možemo govoriti o *ofanzivnim* i *defanzivnim* strategijama aktivizacije koje se razlikuju i prama političkom cilju, konceptu siromaštva, mjerama na tržištu rada i strategijama aktiviranja. *Ofanzivne strategije aktiviranja* usmjerene su na borbu protiv nezaposlenosti i socijalne isključenosti. U zemljama sa ofanzivnim strategijama socijalni izdaci se uvaćavaju, budući da su motivirani poboljšanjem životne situacije korisnika socijalnih naknada, u svrhu podsticanja njihovog integriranja na tržište rada. Tipični primjeri zemalja sa ofanzivnim strategijama aktiviranja su zemlje koje se tradicionalno nazivaju *Welfare* modelom (socijalno-demokratski model), i u kojima država ima odlučujuću ulogu u strategiji aktiviranja, kao agent koji generira zaposlenje (Eransus, 2003:5). Kao takve one su faktor razvoja društva, jer ne predstavljaju samo izdatak, nego dugoročnu investiciju.

Defanzivne strategije aktiviranja motivirane su prije svega potrebom za ograničavanjem budžetskih sredstava, odnosno smanjenjem državnih rashoda, shodno čemu se i socijalna prava „sužavaju“. U skladu s tim materijalna novčana srdstva se usmjeravaju prije svega na one koji se nalaze u apsolutnom siromaštvu i nisu u mogućnosti da obezbijede minimalna sredstva za svoju egzistenciju. Svrha aktivnih mera je integriranje korisnika socijalne pomoći na tržište rada. Ovu strategiju Leademel & Trickey označili su kao *work first* („prvo posao“), s obzirom da prioritet ima dobijanje posla (bez obzira na njegovu trajnost i/ili činjenicu da nivo dohotka koji generiše ne pruža „izlazak“ iz zone siromaštva, itd). U skladu s tim pristupom aktiviranja cilj politike je „okončavanje zavisnosti od socijalnih naknada i borba protiv prenevjera (identifikovanje onih koji primaju naknade, a sposobni su za rad)“ (Eransus, 2003:4) i ona je u skladu sa tzv. *Workfare* modelom. *Workfare* strategija aktiviranja karakteristična je za liberalni socijalni model.

Zagovarači pristupa *Workfare* države blagostanja navode neke njene prednosti. One se ogledaju u tome da se *Workfare* država temelji na obvezi reciprociteta, što je karakteristika u skladu sa stavom da su socijalna prava uslovljena obvezom rada. Prema svojim zastupnicima, prava trebaju biti povezana s obvezama, što i jeste bit građanskog prava. Takvim pristupom se smanjuju rashodi socijalne zaštite jer se od korisnika zahtijeva radno aktiviranje a time se smanjuje opterećenje sistema brojnošću korisnika te troškovi, jer se bolje suzbijaju zloporabe i rad na crno. *Workfare* omogućava sticanje radnog iskustva i znanja i/ili povećanja radne discipline, pružajući korisnicima ostvarivanje neophodnih preduslova za izlazak iz siromaštva i na taj način smanjuje ovisnost o pomoćima. I na kraju *Workfare* može povećati sposobnost državne vlasti (na različitim nivoima) u pospešivanju funkcioniranja građana i može potaknuti društveni red i vladavinu zakona.

Nasuprot zagovaračima, kritičari ovakvog pristupa iznose njegove nedostatake. Standing (2002.) smatara da *Workfare* ugrožava princip pravde, kompromitira izbor i slobodu, jer

pravo je smisleno samo ako su osobe u mogućnosti da ga ostvare, time se dovodi u pitanje socijalna uzajamnosti. Kritičari smatraju da Workfare ustvari ne smanjuje rashode sistema socijalne zaštite, prevare i rad na crno smatrajući da je financijska korist od skidanja nekoliko prevaranata sa spiska korisnika mala u odnosu na socijalne potrebe i ekonomske troškove osoba koje stvarno trebaju pomoć. Program Workfare ne samo da ne pruža korisno osposobljavanje već i narušava razvoj stručnosti i znanja osoba koje u njemu učestvuju iz razloga što su poslovi koji se u njemu rade samo nešto više od usmjeravanja i pripreme za rad, a ne ozbiljno osposobljavanje za posao ili zanimanje. Workfare, smatraju kritičari, nimalo ozbiljno ne poboljšava ekonomski položaj ili životni standard osoba koje su u njemu prisiljene učestvovati, jer nudi nestabilne poslove i učesnicima omogućava primanja koja su tek nešto iznad minimalnih i kao takav ne predstavlja odgovarajuća rješenja ozbiljnih problema nezaposlenosti, te smatraju da Workfare vjerojatno neće biti efikasan, jer mu nije sklona ni jedna izravno uključena grupa. Iako se mnogi teorietičari slažu sa tvrdnjom da Workfare možda nije odgovarajući način smanjivanja nezaposlenosti posebno u bogatim razvijenim industrijskim društvima (Standing, 2002.), postavlja se pitanje je li se mogao upotrijebiti kao najbolji odgovor na krizu socijalne i ekonomske nesigurnosti u većinom siromašnim tranzicijskim zemljama kao što je i Bosna i Hercegovina.

Stanje na tržištu rada u Evropskoj uniji

Isključenost sa tržišta rada u slučajevima dugotrajne nezaposlenosti (duže od 12 mjeseci) dovodi do siromaštva i socijalne isključanosti. Aktuelni trendovi na tržištu rada u Evropskoj uniji nalaze se pod uticajem globalne finansijske i ekonomske krize. Poslije mnogo godina relativno visokog rasta i stvaranja novih radnih mjesta došlo je do pada zaposlenosti i porasta nezaposlenosti (Vuković, D. 2011:162).

Tablea 1: Zaposlenost i nezaposlenost u EU prema spolu (2000 – 2010)

spol/vrijeme	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ukupno zaposlenih	62,2	62,6	62,4	62,6	63	63,4	64,4	65,3	65,8	64,5	64,1
Muškarci - zaposleni	70,8	70,9	70,4	70,3	70,4	70,8	71,6	72,5	72,7	70,7	70,1
Žene - zaposlene	53,7	54,3	54,4	54,9	55,5	56,1	57,2	58,2	58,9	58,4	58,2
Ukupno nezaposleni	8,8	8,6	8,9	9,1	9,2	9	8,3	7,2	7,1	9	9,7
Muškarci - nezaposle	7,8	7,7	8,2	8,5	8,6	8,4	7,6	6,6	6,7	9,1	9,7
Žene - nezaposlene	10	9,6	9,8	9,9	10,1	9,8	9	7,9	7,6	9	9,6

Izvor:

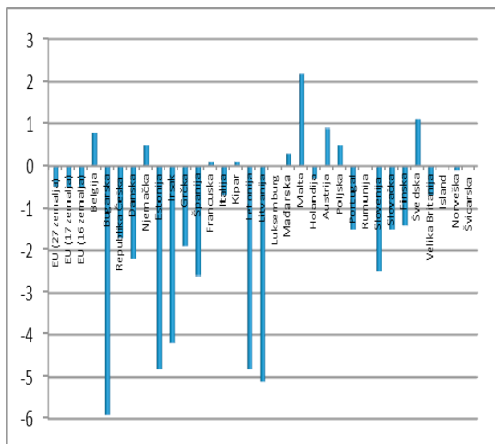
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsiem010,i>

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tsiem110>

Prema zvaničnim statističkim podacima Eurostata (*tabela 1*) primjećujemo da je u EU za period 2000–2010 godina došlo do povećanja ukupnog broja zaposlenih sa 62,2% na 64,1% ali je istovremeno broj nezaposlenih povećan sa 8,8% na 9,7%. Pri tome je najveća stopa broja zaposlenih evidentirana 2008 godine kada je iznosila 65,8%. Istovremeno u toj godini je evidentirana i najveća razlika između broja zaposlenih i

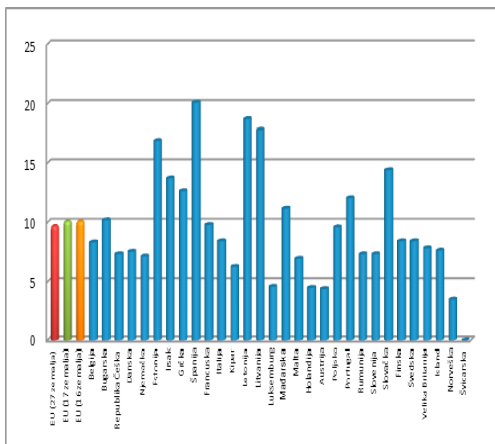
nezaposlenih. najveća satopa ukupne nezaposlenosti evidentirana je 2010 godine kada je iznosila 9,7%.

Grafikon 1: Ukupna zaposlenost u EU (2010)

Izvor: <http://epp.eurostat.ec>.

Grafikon 2: Ukupna nezaposlenost u EU (2010)

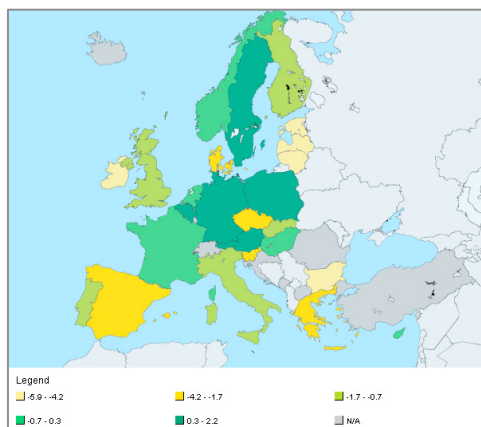
Izvor: <http://epp.eurostat.ec>.

Evidentirana je i razlika u zemljama članicama EU u stopi zaposlenosti i nezaposlenosti. Podaci za 2010. godinu govore da je najveća stopa zaposlenosti evidentirana na Malti koja je iznosila 2,2%. Nešto niže stope zaposlenosti zabilježene su u Švedskoj 1,1%, Austriji 0,9%, Belgiji 0,8%, Poljskoj 0,5%, Njemačkoj 0,5%, Mađarskoj 0,3%, Kipar 0,1% i Francuska 0,1% (*grafikon 1, slika 1*). Dok je najveća stopa nezaposlenosti u zemljama članicama EU za 2010. godinu zabilježena u Španiji 20,1%, zatim slijede Letonija 18,7%, Litvanija 17,8%, Estonija 16,9%, Irska 13,7%, Slovačka 14,4%, te Grčka 12,6% što je znatno više u odnosu na EU (27) prosjek (9,7%). Zemlje koje su imale znatno nižu stopu nezaposlenosti u odnosu na EU (27) prosjek bile su: Norveška (3,5%), Austrija (4,4%), Holandija (4,5%) i Luksemburg (4,6%) (*grafikon 2, slika 2*).

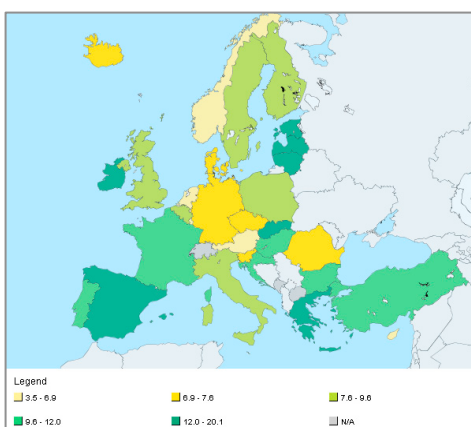
Podaci Eurostata, također, pokazuju da postoji razlika broju zaposlenih i nezaposlenih u odnosu na spol. Najveća razlika u stopi zaposlenosti na nivou EU (27) u odnosu na spol evidentirana je 2000 godine kada je razlika iznosila 17,1% u korist muškaraca, dok je najmanja evidentirana 2010 godine kada je ona iznosila 11,9%. Najveća razlika u stopi nezaposlenosti u odnosu na spol evidentirana je 2000 godine kada je iznosila -2,2% u korist žena, dok je najmanja evidentirana razlika u stopi nezaposlenosti između muškaraca i žena evidentirana 2009 i 2010 godine kada je iznosila 0,1%. Razlika postoji i u zemljama članicama EU (27) u stopi zaposlenosti i nezaposlenosti u odnosu na spol evidentirana 2010 godine. Zemlje u kojima je evidentira razlika u stopi zaposlenosti u odnosu na spol veća od 2% su Irska, Španija, Mađarska, Malta, i Slovačka. Zemlje u kojima je evidentirana razlika u stopi nezaposlenosti u odnosu na spol u toku 2010 godine su: Irska 7,2%, Litvanija 6,7% i Estonija 5,2% i to u korist muškaraca. Zemlje u kojima je zabilježena veća stopa zaposlenosti muškaraca od žena su: Grčka 6,3% i Češka 2,1%. Najveća

zaposlenost osoba od 15 – 64 godine zabilježana je u toku 2010 godine na Islandu 78,2%, zatim u Švicarskoj 78,6%, Norveškoj 75,3%, Holandiji 74,7% i Danskoj 73,4%.

Slika 1: Ukupna zaposlenost u EU (2010)

Slika 2: Ukupna nezaposlenost u EU (2010)

Izvor: <http://epp.eurostat.ec>.

Izvor: <http://epp.eurostat.ec>.

Primjećuje se i razlika u stopi nezaposlenosti u zemljama članicama EU u odnosu na nivo obrazovanja za starosnu grupu od 25 – 64 godine. Zemlje koje imaju najveću stopu nezaposlenih sa srenjem i postsrenjem obrazovanjem su: Estonija (18%), Litvanija (20,5%), Letonija (18,7%), Slovačka (12,3%), Grčka (12,6%), Španija (17,4%) i Irska (13,8%), te Makedonija (28,9%). Zemlje sa najvećom stopu nezaposlenosti osoba sa osnovnim i nižem srednjem obrazovanjem su: Estonija (27,7%), Litvanija (37,4%), Letonija (27,6%), Slovačka (40,8%) i Makedonija (37,9%). Dok su zemlje sa najvećom stopu nezaposlenih sa I i II stepenom visokog obrazovanja: Estonija (9,1%), Litva (9,9%), Grčka (8,7%), Španija (10,5%) Irska (6,9%), Turska (7,0%), Hrvatska (7,4%) i Makedonija (19,3%).

Programi i mjere socijalne zaštite u smanjenju siromaštva i socijalne isključenosti

Briga o siromašnima predstavlja sastavni dio sistema socijalne sigurnosti, odnosno socijalne zaštite u zemljama Evropske unije. Uređenje sistema u nadležnosti je država-članica i u praksi se sreću razlike u regulisanju prava i finansiranju. Socijalna zaštita uglavnom pokriva rizike i potrebe koji mogu nastati kao posljedica bolesti, invaliditeta, starosti, nezaposlenosti, loših stambenih uslova ili problema isključenosti koji nisu obuhvaćeni nekim drugim sistemom. Programi socijalne zaštite se koriste i kako bi se redukovalo siromaštvo i socijalna isključenost. Ovo se postiže distribucijom beneficija, obezbeđivanjem različitih vidova kredita ili poreskih olakšica. Beneficije garantovane unutar sistema mogu biti u novcu ili uslugama, a sredstva za finansiranje prava obezbjeđuju se iz doprinosa poslodavaca i osiguranih lica, budžeta i drugih izvora.

Od 1983. godine, Evropski parlament i Savjet utvrđuju „evropsku godinu“ kako bi privukli pažnju vlasti i javnosti u državama-članicama na specifičan problem. U periodu

od 2005. godine u centru pažnje bili su socijalni problemi, tako da je 2006. bila godina mobilnosti radnika, 2007. godine težište aktivnosti bilo je usmereno na stvaranje „jednakih šansi za sve“, a naredna (2008) godina intelektualnog dijaloga. Nadovezujući se na godinu kreativnosti i inovacija (2009), 2010 godina je proglašena godinom borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti.

Evropska godina borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti posvećena je ostvarivanju široko postavljenih ciljeva i „vodećih principa“ koji podrazumevaju: Priznavanje svim građanima, a posebno onima koji žive u siromaštvu i socijalnoj isključenosti, prava da žive dostojanstveno i uzmu učešće u društvu čiji su dio; Promoviranje zajedničke odgovornosti i participacije, stavljajući naglasak kako na individualnu tako i na kolektivnu odgovornost u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti; Promoviranje kohezivnosti i solidarnosti, ukazujuću na beneficije koje će čitavo društvo imati od smanjivanja siromaštva i višeg stepena socijalne uključenosti; i Konkretizovanje akcija za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti na svim nivoima vlasti (Decision No. 1098/2008/EC).

Ostvarivanje prava na socijalnu pomoć u zemljama Evropske unije uslovljeno je nivoom dohotka koji država zakonski garantuje svakom pojedincu koji ne može da to obezbedi za sebe i svoju porodicu. Iznos novčanih davanja predstavlja razliku između visine minimalnog dohotka i ličnog dohotka pojedinca, odnosno njegove porodice. Uvođenje minimalnog dohotka u državama Evropske unije počelo je 1960-tih kada se smatralo da je siromaštvo prolazni problem. Kriza i rast duge nezaposlenosti dovelo je porasta “novih siromašnih” kojima je trebalo obezbediti minimalna sredstva za život.

Istraživanja pokazuju (EC, 2010) da je globalna finansijska i ekonomska kriza uticala na povećanje broja korisnika socijalne pomoći i da postoje problemi u povećanju budžetskih sredstava usmjerenih na pružanje finansijske pomoći siromašnima. Ranija praksa isplate minimalnih naknada ne funkcioniše u uslovima porasta nezaposlenosti i gubitka radnih mjesta zbog propadanja jednog broja firmi (Vuković, D. i Arandarenko, M. 2011:30). Međutim, neadekvatan nivo pomoći prema mišljenju eksperata predstavlja ozbiljan nedostatak programa usmjerenih na obezbjeđenje minimalnih prihoda. U Saopštenju Komisije iz 2008. godine istaknuto je da “u većini država članica i tipova porodica, socijalna podrška sama po sebi nije dovoljna da se korisnik izvuče iz siromaštva” (COM(2008) 639). Evropska unija je u cilju smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti donijela mnoge programe kao što su Lisabonska strategija (2000), Strategija socijalne kohezije usvojena 2001. godine, a osnovno polazište su joj rezultati projekta «Ljudsko dostojanstvo i socijalna isključenost», odnosno izvještaj koji je podnijela skupina stručnjaka pod vodstvom C. Duffy. Strategija prvenstveno inzistira na činjenici da socijalna prava trebaju biti svima dostupna. Zatim, revidirana Lisabonska strategija (2005), te kao posljednji dokument strategija “Evropa 2020” (2010).

Prvi zadatak strategije “Evropa 2020” je otvaranje novih »boljih« radnih mjesta. Cilj je evropske radnike usmjeriti u bolje plaćene i ugodnije poslove, a to su u pravilu poslovi koji zahtijevaju manje fizičkog a više intelektualnog rada. Pored toga EU želi izgraditi model razvoja koji poštuje širu okolinu, u što ne spada samo prirodni okoliš već i društvo. Tako će Evropska unija će Strategijom „Evrope 2020” pokušati da stvoriti uključivo društvo u kojem će razne grupe imati priliku pridonositi napretku društva. Pri tom se misli prvenstveno na “ugrožene” grupe poput žena, imigranata i nacionalnih manjina – posebno

Roma. Strategijom Evropa 2020 predviđeno je pet vodećih ciljeva za Evropsku uniju u oblasti: (1) Zapošljavanja, (2) Istraživanja i razvoja, (3) Klime i energije, (4) Obrazovanja, i (5) Borba protiv siromaštva. Ono što je najvažnije u ovoj strategiji je Evropi osigurati pametan, održiv i uključiv (eng. *inclusive*) razvoj. S tim u vezi strategijom su postavljeni prioriteti koji se odnose na: *Pametan rast* – razvoj ekonomije utemeljene na znanju i inovacijama; *Održiv rast* – razvoj ekonomije koja efikasno troši resurse, koja je ekološki usmjerena i kompetitivna; i *Uključiv rast* – razvoj ekonomije sa visokom stopom zaposlenosti, čiji rezultat treba da bude ekonomska, socijalna i teritorijalna kohezija.

U cilju smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti EU je strategijom predvidjela i „Evropsku platformu za borbu protiv siromaštva“ čiji je cilj osigurati ekonomsku, socijalnu i teritorijalnu koheziju uzimajući Evropsku godinu borbe protiv siromaštva i socijalne isključenosti kao osnovu, s ciljem podizanja svijesti i prepoznavanja osnovnih ljudskih prava osoba koje su pogođene siromaštvom i socijalnom isključenošću, omogućavajući im da žive dostojanstveno i aktivno učestvuju u društvu.

POLITIKA ZAPOSLENOSTI U BOSNI I HERCEGOVINI

Stanje na tržištu rada u Bosni i Hercegovini

Iako je tržište rada u Bosni i Hercegovini dosta specifično s obzirom na unutrašnju uređenost države, u odnosu na ostale države u okruženju, mogu se se izdvojiti određene karakteristike koje su svojstvene i drugim tržištima: radno zakonodavstvo u je relativno usaglašeno sa konvencijama Međunarodne organizacije rada i dosta liberalno, uporedivo čak i sa razvijenim tržišnim ekonomijama; kolektivni ugovori, nisu najbolje prilagođeni tržišnim uslovima poslovanja; uređenost radnog zakonodavstva je na entitetskom nivou i nivou Brčko Distrikta; zakonski sistemi podrške i zaštite za nezaposlene dobro su prilagođeni zahtjevima tržišne ekonomije, iako postoje bitne razlike u ostvarivanju tih prava po entitetima; radna snaga u zvaničnom (formalnom) sektoru je starije dobi, a mladim radnicima je otežan pristup poslovima u zvaničnom sektoru; stvarna nezaposlenost je konstantno visoka, ali mnogo manja od evidentirane nezaposlenosti; postoji veliki nezvanični (neformalni) sektor; učešće žena u zaposlenoj radnoj snazi je među nižim u regiji, ali razlika u plaćama između muškaraca i žena nije velika; otvaranje radnih mjesta, mobilnost i fleksibilnost je mala; sistem utvrđivanja plaća nije dovoljno fleksibilan, dok su plaće u zvaničnom sektoru, u poređenju sa stopom produktivnosti u BiH, i dalje visoke, posmatrajući regionalni kontekst; privatne firme su mnogo dinamičnije, posebno u rastu zaposlenosti.

Oblast rada i zapošljavanja u Bosni i Hercegovini je u nadležnosti entiteta i BD-a. Na državnom nivou nadležnosti se odnose na koordinirajuću ulogu Ministarstva civilnih poslova BiH i Agencije za rad i zapošljavanje BiH, pri čemu se institucije BiH u oblasti rada i zapošljavanja ne uključuju u pripremu zakona i propisa u vezi sa uslovima rada i zapošljavanja. Pravi okvir u FBiH je uglavnom u odgovornosti entiteta sa tim da ovlaštenja koja ustavom nisu dodijeljena FBiH pripadaju kantonima. Kantoni su u odgovornosti entiteta sa tim da ovlaštenja koja ustavom nisu dodijeljena FBiH pripadaju kantonima. U FBiH kantoni imaju dodatno pravo da regulišu jedan dio oblasti rada (porodiljski dopust, honorarni rad i slično) što dodatno komplikuje ukupnu administraciju sektora rada i

zapošljavanja. Pored toga Federalni nivo nema uvida u situaciju na kantonalnom nivou niti se uključuje u poslove kantona u oblasti rada.

Zakonodavstvo u oblasti rada donosi se na nivou entiteta odnosno Brčko Distrikta. Sva tri zakona o radu u Bosni i Hercegovini (zakoni FBiH, RS-a i BD-a) u odnosu na senzitivnost radne snage sadrže određene odredbe kao što su zabrana diskriminacije i zaštita ugroženih kategorija stanovništva (žene i materinstvo, maloljetnici, zaštita bolesnih i invalidnih osoba). No i pored toga, prema izvještaju Evropske komisije glavni problemi radnog zakonodavstva a koji mogu imati uticaja na nivo zaposlenosti i fleksibilnost tržišta rada su (EuropeAid 123680/C/SER/BA):

- Sva tri zakona definišu zapošljavanje na pola radnog vremena, ali ga regulišu na nezadovoljavajući način. U zakonima o radu je važno napomenuti (i generalno regulisati) one aranžmane koji su do sada bili ignorisani i na osnovu toga stalno prepušteni neformalnom sektoru.
- Sva tri zakona ne daju klasifikacije ugovora o radu koje bi mogle osigurati bolje šanse za zapošljavanje i smanjenje neformalnog sektora.
- Zakoni o radu oba entiteta ne daju adekvatnu definiciju probnog rada kao složenog procesa otpočinjanja radnih aktivnosti, obuke i učenja.
- Niti jedan od tri zakona ne sadrži konkretne odredbe kojima se reguliše zapošljavanje invalidnih osoba, posebno u pogledu definisanja minimalnog broja radnih mjesta koja u okviru pravnih subjekata trebaju biti rezervisana za ove osobe.

Sistem institucija u oblasti rada i zapošljavanja u Bosni i Hercegovini također, slijedi ustavno-pravno uređenje. U skladu sa postojećim zakonskim propisima, aktivne politike zapošljavanja sprovode: Federalni zavod za zapošljavanje i kantonalne službe zapošljavanja (u Federaciji BiH), Zavod za zapošljavanje Republike Srpske i Zavod za zapošljavanje Brčko distrikta BiH.

Pored navedenog tržište rada u BiH karakteriše visok udio neformalne zaposlenosti, te visoka neaktivnost radno sposobnog stanovništva. I dalje je prisutan trend rasta broja nezaposlenih lica, a potražnja za radnom snagom je još uvijek na nižem nivou nego u vremenu prije recesije, iako je zabilježen trend rasta. U periodu od 2000. godine do 2008. godine zabilježen je ekonomski rast i makroekonomska stabilnost, dok je u 2009. i 2010. godini globalna ekonomska kriza, koja se osjetno reflektovala na stanje ekonomije, značajno usporila ekonomske aktivnosti u Bosni i Hercegovini. Početak oporavka evropske ekonomije u 2010. godini tek se djelomično odrazio na bosanskohercegovačku ekonomiju koja je u 2011 godini stagnirala.

Prema administrativnim podacima prosječan broj zaposlenih lica u BiH u 2010. godini iznosio je 702 hiljade lica i posmatrano za dvanaest mjeseci 2010. godine veći je za 0,6% u odnosu na isti period 2009. godine. Gledajući stanje po entitetima, rast broja zaposlenih lica na godišnjem nivou u Federaciji BiH je bio 12.393 ili 2,9%, dok je u Republici Srpskoj zabilježen pad zaposlenosti od 14.181 ili 5,5%. U Brčko distriktu BiH u 2010. godini broj zaposlenih lica zabilježio je rast od 754 ili 4,7%. U 2010. godini broj zaposlenih u Bosni i Hercegovini imao je trend smanjenja do pred kraj godine kada je došlo do povećanja broja zaposlenih lica, tako da se godišnji prosjek zaposlenih u 2010. godini povećao u odnosu na prošlogodišnji prosjek. Svjetska ekonomska kriza u 2010. godini

imala je određenog uticaja i na stanje zaposlenosti u BiH. To je bio glavni razlog za spor ekonomski oporavak, uz činjenicu da su smanjena investiciona ulaganja svakako utjecati na stanje tržišta rada u BiH i u 2011. godini.

U pogledu stope nezaposlenosti u 2010. godini je nastavljen trend rasta registrovane nezaposlenosti iako je bio znatno usporeniji nego u 2009. godini, kada je broj registrovanih nezaposlenih lica bilježio ubrzan rast koji je za godinu dana iznosio 5,7%. Na kraju 2010. godine povećanje broja nezaposlenih lica u odnosu na isti period 2009. godine iznosilo je 2,3%. Tako je prema statističkim podacima na kraju 2010. godine u Bosni i Hercegovini registrovano 522.052 nezaposlena lica, što u odnosu na 2009. godinu predstavljalo povećanje za 11.472 lica ili 2,25%.

Prema spolnoj strukturi registrovanih nezaposlenih lica, muškarci čine 49,87%, dok po procjeni demografa u ukupnom stanovništvu učestvuju sa oko 48%. Učešće žena u registrovanoj nezaposlenosti je 50,13%, a u ukupnom stanovništvu oko 52%. Prema kvalifikacionoj strukturi podaci o nezaposlenost govore sledeće: NKV radnika 160.166 ili 30,68%, PKV 13.980 ili 2,68%, KV 185.247 ili 35,48%, VKV 4.051 ili 0,78%, NSS 2.009 ili 0,38%, SSS 127.584 ili 24,44%, VŠS 7.201 ili 1,38% i VSS 21.814 ili 4,18%. Najveći broj evidentirane nezaposlenosti čine lica sa trećim stepenom obrazovanja KV radnici 35,48%, te NKV radnici 30,68%. Prosječan broj nezaposlenih u 2010. godini iznosio je 360.513 i u odnosu na prosjek 2009. godine (347.146) veći je za 3,85%. Prosječna stopa nezaposlenosti u Federaciji BiH u 2010. godini iznosila je 44,88% i ima blagu tendenciju rasta (0,38%) u odnosu na prethodnu godinu. Stopa nezaposlenosti u Federaciji BiH u 2010. godini, prema Anketi o radnoj snazi, bila je 27,2% (25,6% za muškarce i 29,9% za žene), što je za 1,5% više u odnosu na 2009 godinu.

U Republici Srpskoj stanje na evidenciji nezaposlenih lica je od 2007. godine pa do kraja 2008. godine imalo tendenciju blagog pada. U toku 2009. godine broj nezaposlenih porastao je na 145.396 lica, a nakon marta 2010. godine broj evidentiranih nezaposlenih lica stalno je opadao, da bi na kraju 2010. godine evidentirano 145.620 lica, odnosno 224 nezaposlena lica ili 0,2% više nego na kraju 2009. godine (Zavod za zapošljavanje RS). U Brčko distriktu BiH, na kraju 2010. godine bilo je evidentirano 11.503 nezaposlena lica, što je u odnosu na isti period 2009. godine smanjenje za 896 lica ili 8,45%, i predstavlja nastavak dugogodišnjeg trenda smanjenja broja registrovano nezaposlenih lica u Brčko distriktu BiH. U ukupnoj nezaposlenosti učešće žena je nadpolovično (52,66%) (Zavod za zapošljavanje BD).

Tabela 2: Stope zaposlenosti i nezaposlenosti u BiH prema spolu, u %

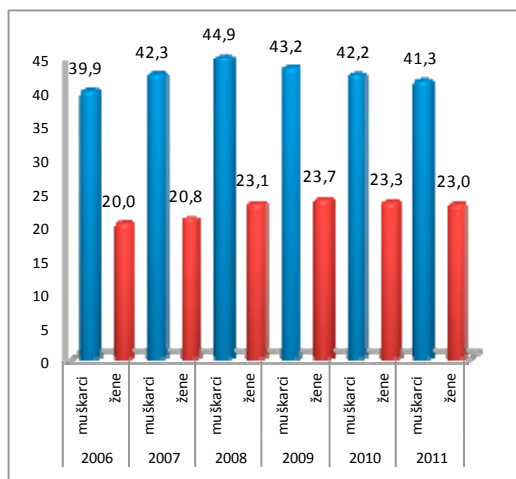
	2006		2007		2008		2009		2010		2011	
stopa	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene	muškarci	žene
stopa aktivnosti	56,2	30,8	57,7	31,0	57,1	31,6	56,2	31,9	56,7	33,2	55,9	32,8
stopa neaktivnosti	43,8	69,2	42,3	69	42,9	68,4	43,8	68,1	43,3	66,8	44,1	67,2
stopa zaposlenosti	39,9	20	42,3	20,8	44,9	23,1	43,2	23,7	42,2	23,3	41,3	23,0
stopa nezaposlenosti	28,9	34,9	26,7	32,9	21,4	26,8	23,1	25,6	25,6	29,9	26,1	29,9

Izvor: Ankete o radnoj snazi 2007, 2008, 2009, 2010 i 2011

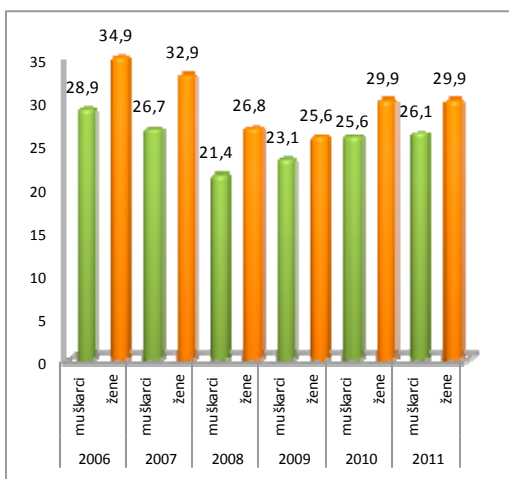
U period 2006. – 2011. godina ukupna stopa aktivnosti stanovništava, odnosno radne snage u odnosu na radno sposobno stanovništvo, imala je trend rasta i kretala se u od 87% zabilježena 2006. godine pa do 88,7% zabilježena 2011 godine (tabela 2). Međutim značajna razlika je postojala u pogledu spolne aktivnosti. Naime, znatno veći udio radon

aktivnog stanovništva odnosio se na muškarce u odnosu na žene. Razlika između radon aktivnih muškaraca u odnosu na radno aktivne žene u Bosni i Hercegovini iznosila je u prosjeku 24,75% u periodu 2006 – 2011. godina. Najveća razlika zabilježena je 2007 kada je iznosila 26,7%, da bi nakon toga imala trend opadanja pa je u 2011. godini iznosila 23,1%. Ukupna stopa zaposlenosti u istom periodu kretala se od 59,9% zabilježena u 2006. godini pa do 64,3% zabilježena u 2011. godini (*tabela 2*). Dakle, ukupna stopa zaposlenosti imala je tren rasta za oko 4,4%. Razlika je postojala između muškaraca i žena tako da je prosječna razlika za ispti period iznosila oko 20% u korist muškaraca (*grafikon 3*). Ukupna stopa nezaposlenosti za ispti period imala je trend opadanja za oko 5,5% za period 2006. – 2011. godina. Razlika je postojala u odnosu na nezaposlene žene i muškarce i to u korist žena, u prosjeku za isti period od oko 4,7% (*grafikon 4*). Najveća razlika je evidentirana 2007. godine da bi nakon toga imala trend opadanja pa je 2011. godine iznosila 3,8% u korist žena.

Grafikon 3: Stopana zaposlenosti u BiH prema spolu (2006 – 2011)

Grafikon 4: Stopana nezaposlenosti u BiH prema spolu (2006 – 2011)

Izvor: Ankete o radnoj snazi u BiH

Izvor: Ankete o radnoj snazi u BiH

Dakle, i pored preduzetih mjera za stimulisanje zapošljavanja i ublažavanje krize u 2010. godini u Bosni i Hercegovini je prisutan trend rasta broja nezaposlenih lica, iako je on značajno usporen u odnosu na 2009. godinu. Pored promjena u broju nezaposlenih lica, došlo je do promjena u kretanjima i drugih pokazatelja stanja na tržištu rada.

U periodu 2004.—2008. godina primjetan je bio rast broja zaposlenih sa evidencija zavoda i službi zapošljavanja u BiH. U 2008. godini zbog uticaja ekonomske krize, koji se osjetio krajem godine, zabilježeno je manje povećanje nego u 2007. godini, dok je u 2009. godini registrovano smanjenje broja lica zaposlenih sa evidencija zavoda i službi zapošljavanja i to za 23.092 ili 25,4%. Ipak, uz svu ovu otežanu situaciju na tržištu rada, uzrokovanu još uvijek osjetnim uticajem ekonomske krize, povećanim prilivom nezaposlenih i

smanjenom ponudom slobodnih radnih mjesta, u periodu januar-december 2010. godine sa evidencija Federalnog zavoda za zapošljavanje, Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske i Zavoda za zapošljavanje Brčko distrikta Bosne i Hercegovine zaposleno je 73.628 lica, što je u odnosu na isti period prošle godine više za 5.725 ili 8,43%.

Ono što još karakteriše tržište rada u Bosni i Hercegovini jeste sivo ili skriveno tržište rada. Prema procjeni Svjetske banke, zvanični podaci o evidentiranoj nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini uveliko prevazilaze stvarnu nezaposlenost, koja se realno kreće između 16% i 22%. Vjeruje se da postoji veza između povećanja visoke stope (evidentirane) nezaposlenosti i sivog tržišta rada, koja se javila kao posljedica “urušavanja” bh. privrede nakon rata. Stopa nezaposlenosti u 2001. godini iznosila je 16% u odnosu na učešće zaposlenih radnika u neformalnom sektoru (37%), da bi u narednim godinama dostigla 22%, uz istovremeni rast sivog tržišta rada na 42%. Američka agencija za međunarodni razvoj (USAID) procijenila je relativnu proporciju skrivene ekonomije u BiH u omjeru između 57,74% i 52,60% (Piirisild, M i Dell'Anno R, 2004.).

Na osnovu pokazatelja, Agencija i zavodi za statistiku u BiH procjenjuju da je unutar sivog tržišta rada na području BiH prisutno oko 250.000 osoba za koje se ne plaćaju obavezni doprinosi. Najveći broj tih osoba radi i ostvaruje odgovarajući profit koji se ne prijavljuje državi, a većina njih je ujedno prijavljena na evidenciju službi za zapošljavanje. Prema rezultatima istraživanja, dvije trećine radnika zaposlenih na crno su muškarci, dobi između 25 i 49 godina. Najviše ih je sa diplomom srednje škole, a 79% živi na selu.

Aktivne mjere zapošljavanja u sistemu socijalne zaštite

Aktivna politika zapošljavanja u Bosni i Hercegovini se provodi kroz izradu programa zapošljavanja te finansiranja privrednih projekata kojima se obezbjeđuje nivo zapošljavanja ili održavanje postojećeg nivoa zaposlenosti, kao i stručna obuka i prekvalifikacija. U BiH se ova politika provodi na nivou entiteta i na osnovu entitetskih zakona: u Republici srpskoj, Federaciji BiH i u Brčko Distiktu (Habul, U. 2007:61). U kontekstu socijalne zaštite osnovno pitanje je ”da li sistem socijalne zaštite u BiH u funkciji zapošljavanja korisnika socijalne zaštite, odnosno koliko postojeći sistem socijalne zaštite potiče ljude na aktivno traženje posla te da li je socijalna zaštita kreirana u BiH u smislu da pomaže onima koji nisu sposobni za rad (zbog starosti, nesposobnosti, mladosti i slično), da stimuliše radno sposobne da traže zaposlenje i da im pomaže pri nadograđivanju njihovih kompetencija za uspješno traženje posla. Ključni problem sistema socijalne zaštite u BiH je njena neefikasnost u smanjivanju siromaštva“ (Strategija socijalnog uključivanja u BiH).

Boisna i Hercegovina je tek usvajanjem Razvojne strategije, odnosno Strategije socijalnog uključivanja sistemski pristupila rješavanju ovog problema i orijentaciju socijalne zaštite ka aktivnim programima zapošljavanja (*welfare-to-work*). Do sada je sistem socijalne zaštite u BiH bio orijentiran prema pasivnim mjerama.

Osnovni problem u sistemu socijalne zaštite jeste zakonodavstvo. Analizirajući zakonodavstvo iz sistema socijalne zaštite na svim nivoima (FBiH, RS, BD) možemo primijetiti da je ono fokusirano na korisnike koji u najvećem broju nisu sposobni za rad. To se odnosi prije svega na djecu, stare osobe bez porodičnog staranja, invalidne osobe nesposobne

za rad. Samo dvije kategorije korisnika uslovno rečeno se mogu svrstati u kategorije koje imaju mogućnost zapošljavanja, to su osobe kojima je usljed posebnih prilika potreban odgovorajući oblik socijalne pomoći i zaštite i osobe sa društveno negativnim ponašanjem.

Dodatni problem jeste zasnovanost sistema socijalne zaštite na pravima a ne na potreba. Neselektivna socijalna davanja dijelom destimuliraju pojedince da se uključe u tržište rada što dovodi do pojave da veliki broj korisnika opterećava sistem i umanjuje njegovu efikasnost u smanjenju siromaštva. Međutim novčane naknade ipak nisu toliko stimulativne da bi odvratile korisnike od traženja zaposlenja. To dovodi do pojave da jedan broj korisnika (za šta ne postoje pouzdani podaci) se aktivira na u neformalnom sektoru tzv. "siva ekonomija", ali i dalje nastavlja da prima pomoć. Mehanizmi i institucije aktivnog tržišta rada u BiH su nedovoljno razvijeni. Prema procjeni oko 57% radno sposobnog stanovništva ne traži zaposlenje odnosno radno je neaktivno.

Pitanje zadovoljavanja potreba socijalno ugroženog stanovništva je također problem koji opterećava sistem socijalne zaštite. Loša ciljanost korisnika i novčanih davanja dovodi do pojave da samo 18% osoba koje su najsiromašnije imaju beneficije koje nisu zasnovane na doprinostima, dok veoma veliki broj bogatih i najbogatiji (oko 43%) prima beneficije koje nisu zasnovane na doprinostima. To je jedan od ključnih razloga zbog čega sistem socijalne zaštite bitno ne utiče na smanjenje siromaštva. Nadalje, socijalno ugrožene kategorije se nalaze u znatno nepovoljnijem položaju popitanju pristupa dobrima, uslugama, resursima i pravima što im znatno otežava njihovo uključivanje u aktivno tržište rada. Njihovo uključivanje zahtijeva pravedniju raspodjelu i pristup svim resursima bez diskriminacije.

Program aktivizacije korisnika socijalne pomoći definiran je kako smo već rekli Strategijom socijalnog uključivanja. U skladu sa tom strategijom definirani su prioriteti i mjere koje bi trebale promijeniti postojeći sistem socijalne zaštite i njegovo stavljanje u funkciju aktivnog zapošljavanja. Osnovni cilj stavljanja socijalne zaštite u funkciju zapošljavanja konceptualno stavljanje u primarni fokus socijalne zaštite, pomoć pojedincu, gdje god je to moguće, a prije svega razvijanje njegovih vještina na putu do zaposlenja i ekonomskog osamostavljanja.

Prvi primarni cilj veće aktivizacije socijalno ugroženih se odnosi na osiguranje uključivanja socijalno isključenih kategorija u aktivno tržište rada. Njihovim uključivanjem u tržište rada socijalno isključene kategorije postaju ekonomski neovisnije čime se smanjuje opterećenje sistema socijalne zaštite. Ovaj cilj se treba postići kroz mjere: srednjoročnog planiranja uključivanja socijalno isključenih kategorija u aktivno tržište rada; razvijanja podrške socijalnom preduzetništvu; razvijanju programa samozapošljavanja uz poreske olakšice i druge podsticajne mjere i reformiranje sistema socijalne zaštite u funkciji podsticanja aktivnog traženja posla.

Drugi primarni cilj se odnosi na osiguranje pristupa svim dobrima, uslugama, resursima i pravima koje će poboljšati njihovo aktivno učešće na tržištu rada. Uslov za uključivanje socijalno ugroženih kategorija u tržište rada je prije svega ravnopravnost, bez diskriminacije, brz i efikasan pristup svim dobrima, uslugama, resursima i pravima koje treba da poboljša njihovo aktivno učešće na tržištu rada. Ovaj cilj se treba postići kroz mjere: unapređenja instrumenta aktivnog tržišta rada za uključivanje socijalno isključenih kategorija

i osiguranja adekvatnog sistema informisanja za socijalno isključene osobe o javnim programima koji podržavaju socijalnu i radnu integraciju socijalno isključenih kategorija.

Treći primarni cilj se odnosi na jačanje mehanizama socijalnog dijaloga i razviti partnerstva i participaciju svih relevantnih aktera na različitim nivoima. Socijalni dijalog je jedan od osnova reguliranja socijalnih odnosa u Evropskoj uniji s tim u vezi relevantni akteri u Bosni i Hercegovini bi trebali da putem dijaloga, partnerstva i participacije poduzmu odgovarajuće aktivnosti i osiguraju da socijalne politike budu u što većoj mjeri u funkciji zapošljavanja. Ovaj cilj se treba postići kroz mjere: razvoja i podrške uvođenju mehanizama javnog, privatnog i civilnog partnerstva u finansiranju programa socijalnog uključivanja, unapređenja politika socijalne uključenosti, socijalne zaštite, ravnopravnosti, jednakih mogućnosti i poštovanje različitosti; i uspostavljanje institucionalnih okvira za unapređenje ekonomsko socijalnog dijaloga u Bosni i Hercegovini u skladu sa EU principima.

I četvrti primarni cilj se odnosi na povećanje bolje ciljanosti socijalnih transfera prema siromašnim i ugroženim kategorijama stanovništva. Kvalitetnije upravljanje socijalnom zaštitom mora polaziti od stvarnih potreba korisnika i mogućnosti pružanja usluga prema potrebama u vaninstitucionalnim oblicima i poduzimanja aktivnosti u pravcu prevencije socijalne isključenosti. Ovaj cilj se treba postići kroz mjere: razvijanje sistema baziranih na stvarnim potrebama korisnika, unaprediti sisteme registracije korisnika i stalnog praćenja njihovih potreba; jačanje centara za socijalni rad i razvijanje mješovitih sistema socijalne zaštite i njenih vaninstitucionalnih oblika u lokalnim zajednicama; razvijanje mreže socijalne zaštite kroz jačanje međusektorske saradnje sa zdravstvom, obrazovanjem, institucijama tržišta rada i nevladinim organizacijama; i razvijanja aktivne socijalne zaštite i socijalnih usluga u pravcu prevencije socijalne isključenosti.

Po pitanju akvinih mjera zapošljavanja invalidnih lica u BiH su usvojena dva zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalidnih lica na nivou entiteta. U Republici Srpskoj Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida ("Sl. glasnik RS", br. 36/2009) je definiran institucionalni okvir za razvoj i primjenu programa koji se bave profesionalnom rehabilitacijom, osposobljavanjem i zapošljavanjem osoba sa invaliditetom. Prava osoba sa invaliditetom proistekla iz ovog zakona su: pravo na utvrđivanje statusa i procenu radne sposobnosti; pravo na podsticanje zapošljavanja, radne i socijalne uključenosti i afirmaciju jednakih mogućnosti na tržištu rada; pravo na mjere i aktivnosti profesionalne rehabilitacije; pravo na zapošljavanje pod općim uslovima; pravo na zapošljavanje pod posebnim uslovima; pravo na mere aktivne politike zapošljavanja; pravo na zapošljavanje u posebnim organizovanim oblicima zapošljavanja i radnog angažovanja osoba sa invaliditetom; te druga prava u skladu sa zakonom.

U Federaciji BiH Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom ("Službene novine Federacije BiH", broj 9/10) utvrđuje se problematika profesionalne rehabilitacije, osposobljavanja i zapošljavanja osoba sa invaliditetom. Zakonom je propisano da osobe sa invaliditetom zapošljavaju pod općim i posebnim uslovima. Pod općim uslovima lica sa invaliditetom se zapošljavaju i rade na otvorenom tržištu rada u državnim organima, organima pravosuđa, organima lokalne uprave, javnim službama, ustanovama, fondovima, javnim preduzećima, privrednim društvima i drugim

pravnim licima koja nisu osnovana za zapošljavanje lica sa invaliditetom. Prednost pri zapošljavanju u navedenim pravnim subjektima u okviru javnog sektora imaju lica sa invaliditetom, ako pored općih ispunjavaju i posebne uslove za radno mjesto. Pod posebnim uslovima lica sa invaliditetom se zapošljavaju u ustanovama ili privrednim društvima koja su osnovana radi zapošljavanja lica sa invaliditetom.

Pored zakona u Federaciji BiH je usvojena i Strategija za izjednačavanje mogućnosti osobe sa invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine 2011 – 2015. Opći ciljevi strategije su: utvrditi egzistencijalni minimum za osobe sa invaliditetom (OSI), uvećan za troškove koje te osobe i njihove obitelji imaju zbog invaliditeta; osigurati sve oblike podrške socijalne zaštite, zasnovane na individualnim potrebama OSI, u svrhu izjednačavanja mogućnosti. Razviti mehanizme za spriječavanje zloupotrebe prava OSI; i uspostaviti jedinstven institucionalni model za ocjenu stupnja invaliditeta i preostale životne i radne sposobnosti za sve osobe sa invaliditetom bez obzira na uzrast i uzrok nastanka invaliditeta, koji će imati jedinstvene kriterije i proceduru baziranu na Međunarodnoj klasifikaciji funkcionisanja, invalidnosti i zdravlja svjetske zdravstvene organizacije (rezolucija WHA 54.21). U Brčko Distriktu ne postoji poseban zakon koji tretira zapošljavanje osoba sa invaliditetom već je ta oblast regulirana općim zakonima o radu i radnim odnosima.

ZAKLJUČAK

Borba protiv socijalne isključenosti i socijalno uključivanje kao koncept, osnov je socijalnih politika u zemljama Evropske unije. U skladu sa tim stremljenjima Evropska unija je tokom svog postojanja i razvoja donosila značajne strateške dokumente i provodila socijalno političke mjere u cilju smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti. Posljednjim dokumentom Strategija “Evropa 2020” Evropska unija je predvidjela i „Evropsku platformu za borbu protiv siromaštva“ čiji je cilj osigurati ekonomsku, socijalnu i teritorijalnu koheziju. Prvi zadatak Strategije je otvaranje novih i boljih radnih mjesta kako bi se evropski radnici usmjerili u bolje plaćene i ugodnije poslove. S tim u vezi Evropska unija pokušava da stvori uključivo društvo u kojem će različite grupe imati priliku pridonositi napretku društva. To znači da je aktivnost ključni faktor u dostizanju društvenog blagostanja i smanjenja siromaštva i socijalne isključenosti. Socijalna aktivizacija i aktivna socijalna politika u velikom su vezane za pojam “aktivnog društva”. Danas općenito možemo govoriti o dva tipa socijalne aktivizacije u zemljama Evropske unije. To su *ofanzivne* i *defanzivne* strategije aktivizacije koje se razlikuju i prema političkom cilju, konceptu siromaštva, mjerama na tržištu rada i strategijama aktiviranja. Prema zvaničnim statističkim podacima na nivou Evropske unije (27) primijetna je znatna povećanost u ukupnoj stopi zaposlenosti koja je u prosjeku u zadnjih jedanaest godina iznosila oko 64% ali je istovremeno povećana i stopa nezaposlenosti koja je u prosjeku u zadnjih jedanaest godina iznosila oko 9%, što je posljedica niza socijalno političkih mjera ali i svjetske ekonomske krize koja je značajno uticala na stanje na tržištu rada. U kontekstu sistema socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini osnovno pitanje je da li je sistem socijalne zaštite u BiH u funkciji zapošljavanja korisnika socijalne zaštite, odnosno koliko postojeći sistem socijalne zaštite potiče ljude na aktivno traženje posla, te da li je socijalna zaštita kreirana u BiH u smislu da pomaže onima koji nisu sposobni za rad (zbog starosti, nesposobnosti, mladosti i slično), da stimuliše radno sposobne da traže zaposlenje i da im

pomaže pri nadograđivanju njihovih kompetencija za uspješno traženje posla i na taj način utiče na smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti. Vodeći se nastojanjima Evropske unije Bosna i Hercegovina je usvojila Strategiju socijalnog uključivanja te na taj način sistemski pristupila rješavanju ovog problema i utvrdila orijentaciju socijalne zaštite ka aktivnim programima zapošljavanja. Osnovni cilj stavljanja socijalne zaštite u funkciju zapošljavanja je konceptualno stavljanje u primarni fokus socijalne zaštite, pomoć pojedincu, gdje god je to moguće, a prije svega razvijanje njegovih vještina na putu do zaposlenja i ekonomskog osamostavljanja. Međutim, i pored usvajanja Strategije ključni problem sistema socijalne zaštite u BiH je i dalje njena neefikasnost u smanjivanju siromaštva. Osnovni problem u sistemu socijalne zaštite jeste fokusiranost zakonodavstva na korisnike koji u najvećem broju nisu sposobni za rad. To se odnosi prije svega na djecu, stare osobe bez porodičnog staranja, invalidne osobe nesposobne za rad. Dodatni problem jeste zasnovanost sistema socijalne zaštite na pravima a ne na potrebama. Neselektivna socijalna davanja dijelom destimuliraju pojedince da se uključe u tržište rada što dovodi do pojave da veliki broj korisnika opterećava sistem i umanjuje njegovu efikasnost u smanjenju siromaštva. Pored toga destimulativne naknade dovode do pojave da se jedan broj korisnika aktivira u neformalnom sektoru tzv. "siva ekonomija", ali i dalje nastavlja da prima pomoć. Podaci pokazuju da je između 57,74% i 52,60% stanovništva uposleno na sivom tržištu. I pored preduzetih mjera za stimulisanje zapošljavanja i ublažavanje krize u 2010. godini u Bosni i Hercegovini je prisutan trend rasta broja nezaposlenih lica tako da se prema zvaničnim statistikama u posljednjih šest godina ukupna stopa nezaposlenosti kretala od 63,8% evidentirana 2006 do 56% evidentirana 2011 godine što je u mogome više od evropskog prosjeka EU (27).

LITERATURA

1. Ankete o radnoj snazi (ARS): 2007, 2008, 2009, 2010 i 2011, Agencija za statistiku BiH (www.bhas.ba)
2. Commission Recommendation on the active inclusion of people excluded from the labour market, COM(2008) 639, Brussels, 3.10.2008 dostupno na stranici: ec.europa.eu/prelex/detail_dossier_real.cfm?CL=en&DosId.
3. DECISION No 1098/2008/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 22 October 2008 on the European Year for Combating Poverty and Social Exclusion (2010) Official Journal of the European Union L 298/20 7.11.2008
4. Eransus, B. P. (2003), Activation Policies and Basic Income Schemes. From welfare to Workfare? or Work for Welfare? The Experience of Southern European Countries. Universidad Publica de Navarra: Department of Social Work. dostupno na stranici: www.socsci.aau.dk/ccws/conference-2004/papers/Begona-Perez.pdf.
5. Esping-Andersen G. (1999), Social Foundations of Post-Industrial Economics, Oxford: Oxford University Press.
6. EuropeAid 123680/C/SER/BA
7. European Commission (2010), "Europe 2020" A strategy for smart, sustainable and inclusive growth, Brussels
8. Eurostat (<http://epp.eurostat.ec>.)
9. Federalni zavod za statistiku (www.fzs.ba)
10. Habul, U. (2007), Socijalna zaštita u Bosni i Hercegovini – tranzicija, zakonodavstvo i praksa, Sarajevo.
11. Larsen, J. E. (2005), The Active Society and Activation Policy, dostupno na stranici: www2.ihis.aau.dk/gep/publicationer/nr4.pdf.
12. Piirisild, M i Dell'Anno R, (2004), "Estimate of Non-Observed Economy in B&H", Financial Services Volunteer Corps.
13. Pregled politika zapošljavanja u Bosni i Hercegovini za 2010 godinu, Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine.

14. Puljiz, V., Bežovan, G., Šućur, Z. i Zrinščak, S. (2005); "Socijalna politika" - Povijest sustavi pojmovi, Zagreb.
15. Pusić, E. (1989), Pravo i socijalno starenje u razvoju društva, Socijalna politika 43(7-8)
16. Pusić, E. (1996), Uvjeti institucionalne stabilizacije socijalne države, Revija za socijalnu politiku, god. III, br. 3-4, „tr. 201-216, Zagreb 1996.
17. Republički zavod za statistiku RS-a (www.rzs.rs.ba)
18. Starc, N. (2006): Siromastvo, nezaposlenost i socijalna isključenost, Zagreb.
19. Strategija za izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine 2011 – 2015, dostupno na stranici: fmrsp.gov.ba/.../...
20. Strategiji socijalnog uključivanja u Bosni i Hercegovini (2010), Direkcija za ekonomsko planiranje
21. Vuković, D. (2011): Socijalna politika Evropske Unije, Beograd.
22. Vuković, D. i Arandarenko, M. (2011), Socijalne reforme sadržaj i rezultati, Beograd.
23. Zakon o radu – prečišćen tekst (Službeni glasnik RS br. 55/07),
24. Zakon o radu (Službene novine BD, 2000/2003/2004/2005)
25. Zakon o radu u FBiH (Službene novine FBiH br1999/2000/2003),
26. Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju invalida ("Sl. glasnik RS", br. 36/2009)
27. Zakonom o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju lica sa invaliditetom ("Sl. novine FBiH", broj 9/10)

ACTIVE MEASURES OF SOCIAL POLITICS IN LABOR MARKET IN FIGHT AGAINST POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION

Asim Pandžić¹, Nijaz Karić²

¹Doctor of Social Science in Social Work, Department of Social Work - Faculty of Philosophy, University in Tuzla, B&H, e-mail: asim.pandzic@untz.ba

²Doctor of Social Science in Social Work, Department of Social Work - Faculty of Philosophy, University in Tuzla, B&H, e-mail: nijaz.karic@untz.ba

Summary: *The paper discusses the role of social politics through active measures in labor market in European Union and Bosnia and Herzegovina in order to reduce poverty and social exclusion. Fight against social exclusion and social inclusion as a concept is foundation of social politics in countries of European Union and it is something that Bosnia and Herzegovina strive for. Active measures of social politics and current situation on the labor market in European Union and Bosnia and Herzegovina have been presented analytically. Strategy „Europe 2020“ whose goal is to ensure economical, social and territorial cohesion through the provision of new and better jobs and „Strategy of social inclusion in Bosnia and Herzegovina“ whose goal is placing social protection in recruitment process are key documents that were used in fight against poverty and social exclusion.*

Key words: *Social politics, social protection, active measures, labor market, poverty, social exclusion, European Union, Bosnia and Herzegovina*

JEL classification: *J88 - Public Policy*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
ВУЕНБОН
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidisciplinary & Virtual Studies
Banja Luka

ULOGA LOKALNE SAMOUPRAVE SA CILJEM SMANJENJA SIROMASTVA U SRBIJI

Biljana Petrović

Doktor pravnih nauka, Fakultet za Pravne i poslovne studije dr Lazar Vrkatić, Novi Sad,
email:mizib18@yahoo.com

Rezime: Jedan od vodećih problema u razvoju države Srbije predstavlja siromaštvo, kako države tako i njenih žitelja. Sa ekonomskog aspekta, Srbija se nalazi pri samom dnu zemalja zapadnog Balkana. I ukoliko bi se nastavilo konstantno izbegavanje neophodnih ekonomsko-strukturnih usaglašavanja, Srbija bi se našla na usporenom i sporednom koloseku razvoja privrede i društva. To bi svakako uticalo na njenu ekonomiju jer ne bi mogla izdržati breme drugih jakih ekonomija spolja, što bi onemogućilo bolji i kvalitetniji životni standard naroda Srbije. Radi se o maloj, nedovoljno razvijenoj evropskoj zemlji (geografski gledano), mogli bi slobodno reći siromašnoj koja veoma teško diše pod bremenom ekonomskih i svi ostalih problema kako na lokalnom tako i na državnom a naročito na međunarodnom planu. Siromaštvo u Srbiji načešće potiče iz diskriminatorskog odnosa od lokalnog do međunarodnog nivoa. Problem je u lokalnoj vlasti koja ne funkcioniše kroz koordinaciju aktivnosti lokalnih činilaca i nevladinih organizacija, znajući, da bi to ujedinjenje vodilo pospešivanju razvoja i umanjenju posledica siromaštva. Veliki problem predstavljaju neizrađeni ili loše urađeni akcioni planovi razvoja na lokalnom nivou. Građani i opštinske vlasti u većini lokalnih jedinica predstavljaju odvojene strane sa različitim potrebama i interesima. Moramo znati da samo jaka lokalna vlast predstavlja izuzetno efikasno sredstvo protiv svih negativnih tržišnih sila, čime se one-mogućava dizbalans. Lokalna uprava predstavlja osnovni faktor podrške za pravi razvoj šire zajednice. Osim toga, ne postoji samostalno i usamljeno delovanje raznovrsnih učesnika i institucija bez njihovog ujedinjavanja na lokalnom nivou zarad zajedničkog interesa.

Ključne reči: ekonomsko strukturno usaglašavanje, siromaštvo, lokalna samouprava, država Srbija.

JEL klasifikacija: H75

UVOD

„Kapitalizam je nagori oblik ekonomskog upravljanja osim svih onih oblika koje je čovečanstvo svremena na vreme iskušavalo“ Winston Churchill

Kapitalizam predstavlja ekonomski sistem slobodne, tržišne razmene dobara i usluga. Zajedno sa modernom naukom može se reći da je kapitalizam duboko ukorenjen što je i uticalo ne samo na promenu kompletne ekonomije već i ostalih sve ukupnih odnosa, pa i način na koji funkcioniše svet. Razlog zašto se kapitalizam svih ovih godina održao kao dominantan društveno- ekonomski i politički sistem nije njegova nepromenljivost, već suprotno, sposobnost da se permanentno prilagođava i menja u svom opstanku. Kapitalistički način proizvodnje se u poslednjih nekoliko decenija sve više razvijao u jedan globalni sistem svetskog tržišta.

Kraj dvadesetog veka oboležen je ubrzanim procesom intergracionih promena u Evropi s jedne strane a na drugom kraju provejavala je skepsa i otpor tim promenama. Evropske države udružene u okviru Evropske Unije pratile su sve te promene prijemom novih država, tako da se broj članica u poslednjoj deceniji proslog veka gotovo udvostručio. One države koje nisu još postale članovi ove evropske porodice su trpele najraznovrsnije promene i prolazile kroz osoben proces tranzicije koji je ukazao na veliki broj promena u sferi ekonomije i politike i samog načina života njihovih građana što je u krajnjem slučaju našlo svoju refleksiju i na ličnom planu. Brojna su pitanja stajala pred građanima država u tranziciji za koja su bili neophodni dobri i ispravni odgovori (počev od bezbednosti, zaštite životne sredine preko statusa građana, njihovih ekonomskih i političkih sloboda).

Promene koje prate tranziciju traže veoma veliku aktivnost kompletnog društva počev od donošenja odluka o neophodnim promenama pa do njihove ugradnje u društvo. To traži spoj i saradnju nauke i prakse i multidisciplinarni pristup u traganju za rešenjima. Uspešna realizacija tih mera zahteva kvalitetno i celovito informisanje celokupne javnosti, o promena i načinima kako ih realizovati. Radi se o korenitim promenama koje prožimaju sva područja društveno ekonomskog života neophodna za institucionalne reforme sa težnjom da se uspostavi drugačiji pogled na svet. Krajnji cilj je usvajanje određenih vrednosti nama poznatih „evropskim vrednostima“ koje vode „ evropskim idejama“. U tome od velike pomoći mogu da budu iskustva država koje su se kroz proces tranzicije uključile u EU i druge vidove integracija već prošle ili su u njemu daleko odmakle. Za državu Srbiju je od naročite važnosti da sagledavajući probleme sa kojima su se te države susretale, rešenja koje su izabrale, dosadašnja iskustva u njihovoj praktičnoj realizaciji predstavlja i te kako mogućnost da se nađe sopstveni put u tom pravcu i da se umanje negativne posledice koje mogu pratiti veoma složeni proces tranzicije.

Tranzicioni proces postavljaju najraznovrsnije izazove kako pred domaćim državama tako i prema državama u okruženju u domenu pravne regulative u svim segmentima prava i praktične implementacije postojeće legislative. Naročito su bitna pitanja koja setiču uloge i funkcionisanja državnih institucija i prvih pretpostavki i principa na kojima se zasniva funkcionisanje državne ekonomije u takvim državama u novom okruženju. Pri svemu ovome veoma je značajna uloga ljudskih prava kao i učešće građana u odlučivanju o pitanjima u javnom interesu a posebno položaj građan u odnosu sa državnom vlašću. Izazovi u pogledu transformacije organizacije i načina upravljanja u svetu koji teži sve većoj integraciji. Osim toga ne smemo zaboraviti i pitanja za lični i kolektivni identitet, za radno- okruženje i privatni život.

Ekonomsko finansijska kriza je danas postala veoma široka društvena kriza zahvatajući čitav svet ispoljivši se na globalnom, regionalnom i lokalnom planu. Njene posledice se

jasno mogu uočiti kako na nivou države i pravnih lica tako i na nivou porodice i pojedinca. Ovo utiče na potrebu proučavanja efekata ekonomske krize na grupnom i individualnom planu, na društvenom i organizacijskom, sa ciljem iznalaženja efikasnih sredstava za prevazilaženja teškoća. Uzroci krize bilo oni opšti ili specifični bivali su predmet analiza u okviru globalnih organizacija i zajednica najrazvijenijih zemalja (G-8, G-20, OECD, Evropska Zajednica), sa ciljem iznalaženja mogućih efikasnih rešenja za konačan izlazak iz iste. Sve to svakako da stvara potrebu da se potpuno sagleda specifičnost ekonomske krize i zemalja u tranziciji kako bi se ukazalo na moguća rešenja za prevazilaženja taškoća ekonomske i društvene krize na svim nivoima.

Transformacija u zemljama zapadnog Balkana i nekadašnjim članicama Sovjetskog Saveza nastupila je kao neophodan fenomen izmena kompletnog društveno-ekonomskog političkog sistema nakon dugogodišnje vladavine Komunističkog sistema. Potreba za demokratskim transformisanjem društva posle 1989. godine (kada su usledile brojne revolucije, narandžasta, plišana i ostale) je bio neophodan proces. Na ekonomskom planu je bilo potrebno ukazati, kako je centralizovana i planska ekonomija nedovoljno funkcionala i plodna. U domenu političkog sistema trebalo je povećati jače učešće demokratije i uvesti parlamentarizam kao suštinsku odluku pluralističkog društva. Sagledavajući pojmovno transformaciju, vidimo je kroz menjanje, probražaj, pretvaranje, promenu oblika društva. Reforma, pak, podrazumeva značajnije promene u društvenim odnosima koji se odigravaju u okvirima društvenog sistema i ne predstavljaju njegovo potpuno kavalitativno menjanje. Transformacija društva je u bliskoj zavisnosti od postojanja liberalne, političke i ekonomske situacije i odvija se etapno s različitim ciljevima. U tom smislu za politiku cilj je transformacija. A za ekonomiju cilj je stabilizacija. Dok se kao primarni ciljevi ostvaruju kroz političke aspekte, i ostvaruju promene uspostavljajući demokratiju kao osnovu, slobodu štampe, višepartijski sistem, uz demokratsku koaliciju za promene. U pravnom i ekonomskom smislu primarna je arbitarna država, monetarna stabilizacija, kreditiranje, proces privatizacije u privredi, ukidanje kontrole cena i okončanje kolektivizacije. Posle tog koraka sledi jedan duži period nego što je bio predhodni, jer se od transformacije prelazi na stabilizaciju sistema, a u ekonomskom sistemu je osnova stabilizacije kroz transformaciju. U političkom smislu ono što je novo jeste novi Ustav i izborni zakoni, gde je vodeća centralizovana regionalna samopurava kao i nova politička elita uz novu ekonomsku klasu koju prate inostrane investicije. I na kraju dolazi jedan najduži vremenski period, koji može trajati i dve decenije, gde se politički cilj se ostvaruje kroz konsolidaciju i neprekidan uspon. U svemu tome, demokratska politička kultura je preovlađujuća, sudstvo postaje nezavisno, preduzetnička kultura obuhvata kompletnu privatizaciju i ulazak u zapadne strukture kao što su NATO i Evropska Unija.

Prema tome, između tranzicije i transformacije nema znaka jednakosti, jer tranzicija je proces prelaska iz jednog u drugo društveno stanje, bez preciziranja njegove suštine za razliku od procesa transformacije. Socijalizam u bivšim članicama Sovjetskog saveza i bivšim članicama SFRJ nije izdržao test vremena, potiranjem i rušenjem supšrotnosti ne uspevši da izgradi sopstveni čvrst ekonomski sistem. Civilno društvo koje podrazumeva organizovanu i uređenu državu kao polaznu osnovu ima individualnog građanina, njegovu slobodu i pravo na svojinu. U državama postkomunističke istočne Evrope negirao se koncept civilnog društva s razloga nacionalističkih i populističkih razloga ali tok istorije i tranzicije pokazuje da je civilno društvo neophodno jer je oslobodilo građanina – čoveka

od totalitarnog društva i države. Naravno, da bi se to ostvarilo, neophodan je i proces i pokret i liberalni koncept države unapređen kroz parlamentarnu višestranačku partiju.

Padom komunizma i socijalizma 1989.godine u Evropi, otpočeo je proces izgradnje institucija pluralističkog društva na makro nivou (parlament, političke partije, demokratski izbori) i mikro nivou (civilno društvo - kroz inetersene grupe i sindikate). Parlament postaje predstavničko telo koje donosi zakone, bira i vrši nadzor nad nosiocima vlasti i Vladom. Politička situacija se u Srbiji znatno promenila dolaskom na vlast prodemokratskih snaga, koje nisu više izolovane niti su izopštene iz javnosti kao što je to bilo slučaj u zadnjoj deceniji dvadesetog veka.

EKONOMSKA TRANZICIJA POST KOMUNISTIČKIH ZEMALJA

Proces tranzicije čini osnovu za proces liberalizacije društva, ponekad teške i komplikovane privatizacije, izgradnja institucije tržišne privrede i prestrukturiranja privrede. Put liberalizacije prati slobodno formiranje deviznog kursa, eliminacija države, tačnije ukidanje komandujuće i kontrolisane ekonomije od strane države. Proces privatizacije koje donosi nove ekonomske celine i sklonost ka reformi iu pristanak građana i poboljšanja sveopšte slike država i individualnih sloboda.

Sam proces tranzicije pokazao se veoma uspešnim u zemljama kao što su Češka, Slovenija, Poljska i Mađarska, s razloga brzih političkih promena i promena sistema uopšte kroz suštinske ekonomske reforme. Država Srbija je u velikom zaostatku za njima. Kao posledice tranzicije javljaju se i neke negativnosti kao npr: nezaposlenost, pad nacionalnog društvenog dohotka i siromaštvo socijalnih slojeva društva na tom putu. O svemu tome svedoče nam negativni rezultati prvobitnog perioda tranzicije u državama u okruženju i bivšim članicama sovjetskog saveza. No danas se ove države nalaze u unapredjenom i promenjenom i stabilizovanom društveno političkom sistemu (unapređen je rast društvenog proizvoda i stabilizovan politički sistem). Za razliku od naše države Srbije koja kasni više od decenije u transformaciji društva i stabilizaciji političkog sistema. Uzroka je mnogo, najbitniji je nedovršen proces privatizacije i odgovornost upravljača nad istim kapitalom uz visoki procenat korupcije.

Sagledavajući poslednje dve decenije i tekuću godinu u kojoj se nalazimo situacija se s razmerno brzini transformacije političkog sistema menja na bolje i zavisno od političke strukture na vlasti zaostaje ili se razvija. Već smo videli da su post komunističke države uočile proces transformacije kroz promenu političke vlasti uvođenjem slobodnog tržišta i privatne svojine.

Sve promene u stavovima javnosti kod žitelja istočne, srednje i centralne Evrope inicirale su intelektualne elite koje su tražile da izađu iz socijalizma i isticale demokratsku promenu i transformaciju celokupnog društva. U državi Srbiji još uvek nije dostignut nivo odgovornosti intelektualne elite kako bi se naše društvo pokrenulo u procesu socijalne transformacije, što bi vodilo povećanom učešću građana u vlasti i povećanju prava i političkih sloboda kao glavnih pokretača promena u zemlji.

Prošla je decenija života u 21. veku srpskog naroda koja moraju odgovoriti izazovima neminovnih promena na globalnom i nacionalnom nivou od strane svih političkih učesni-

ka u zemlji i inostranstvu. Vreme je da naše intelektualne elite priznaju da su od Srbije napravile jednu veliku „*ubožnicu*“¹⁰ u kojoj za njih glasaju nepismeni, bedni i stigmatizovani građani. O tome nam svedoče najnoviji podaci i statistika: u februaru 2012.godine stopa nezaposlenosti iznosila je 28,51% a broj zaposlenih u odnosu na februar 2011.godine smanjen za 45.000, što će reći da u državi Srbiji od 7 miliona stanovnika. 900.000 su beskućnici. Prema zvaničnim podacima republičkog zavoda za statistiku koji su objavljeni 2010.godine za teritoriju autonomne pokrajine Vojvodine bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika iznosio je 4,8 % ispod proseka Republike Srbije. Na osnovu toga Vojvodina je svrstana u „nedovoljno razvijen“ region u Republici Srbiji.¹¹ Vojvodina se razlikuje od ostalog dela zemlje s obzirom na strukturu sdranih investicija iz sektora lokacije jer je polovina od tih ulaganja upravo bila na otoj teritoriji što znači da je u sketor ramenjljivih dobara (idustrija i poljoprivreda) prilio 56,7 % investicija a u sektor nerazmenjljivih 4,3%. pri svemu ovome moramo imati u vidu razliku između rasta i razvijenosti jednog područja s obzirom da na rast upućuju ekonomski pokazatelji a da razvoj podrazumeva i neke druge indikatore poput ekoloških, ekonomskih i socijalnih koji ukazuju na kvalitet života.

Još marta meseca 2004 gdine Vlada republike Srbije, na svom početku istakla je: Vladavinu prava, demokratizaciju društva, održivi ekonomski razvoj kroz sprovođenje ekonomskih i socijalnih reformi, kao osnovicu strateskih ciljeva. U realizaciji ovih ciljeva i reforma državne uprave je predstavljala jedan od prioriteta. Ova reforma ne predstavlja pitanje teritorijalne i administrativne podele nadležnosti u državi ili pitanje broja zaposlenih je uslov za uspeh reformi svih ostalih delova društva i sanjima je u uskoj vezi. Proces državne uprave treba da ide uporedo sa srodnim oblastima i programima poput: Strategija za smanjenje siromastva (povery reduction strategy paper ili skraćeno PRSP), evropsko partnerstvo (sporazum o stabilizaciji i asocijaciji ili skraćeno SAA), Strategija za održvi razvoj, Strategija za promociju inforacionog društva i niz aktivnosti vezanih za ostvarenje Milenijumskih razvojnih ciljeva (Millennium Development Goals ili skraćeno MDGs), kako bi inicijativa u proesu tranzicije bila usvojena i usklađena. naša Vlada je bila svesna da bez jakih osposobljenih i stabilnih institucija neće biti u mogućnosti da ostvari dugoročne rezultate u bilo kojoj oblasti o čemu svedoči i višegodišnje iskustvo drugih zemalja koje su prole put tranzicije.

Reforma kao krajnji cilj ima obezbeđenje visokog kvaliteta usluga građanima kroz stvaranje državne uprave koja će imati značajan doprinos u ekonomskoj stabilnosti i kvalitetu životnog standarda što je od presudnog značaja za kvalitet i efikasnost ekonomskih i socijalnih reformi. Put do ovog cilja neće, niti može može biti lak, ni brz, posebno imajući u vidu zatečeno stanje i činjenicu da usled niza okolnosti Srbija znatno kasni sa reformskim zahtevima u ovoj oblasti za ostalim zemljama koje su na zajedničkom putu tranzicije.

Tranzicioni cunami je ostavio bez posla desetine hiljada ljudi, a nekadašnje vodeće privredne centre u našoj zemlji, koji su služili za ponos celoj naciji, prepustio beznađu i apatiji. Sve se glasnije čuje stav da se samo čudom može pronaći izlaz iz ekonomskog bezizlaza.

¹⁰Ubožnice su bile kuće za siromahe u koje su smešteni siromašni i sposobni za rad na osnovu zakona o siromašnima iz 1834.godine u Engleskoj

¹¹S hodno odredbi čl.9 Zakona o regionalnom razvoju, SL glasnik RS br. 51/2009 i br. 30/2010

Talas tranzicije koji još tutnji srpskom državom uz političku nestabilnost, ostavili su u Srbiji pravu pustoš. Gotovo u svakom gradu brojka "nestalih" preduzeća i uz njih ljudi, radnika koji su izbačeni na ulicu, postao je problem sa kojim se država sve teže nosi i najčišće sa svezanim rukama ostaje bez rešenja. Ekonomski krah usledio je, uglavnom, kao posledica nepovoljne privredne strukture zasnovane na teškoj industriji i veletrgovinama. Zbog prespore transformacije i privatizacije po principu "samo da se proda" mnoga preduzeća su potonula, a neka još grcaju. Borba protiv siromaštva nameće se kao jedan od najvažnijih prioriteta. Ono se posebno ističe u vladama onih zemalja koje su već godina u tranziciji. Proces prelaska sa dogovorne, socijalističke, na istinski tržišnu privredu nije moguć bez bolnih rezova i nepopularnih mera. Skoro svaka firma u Srbiji ušla je u tranziciju sa viškom zaposlenih. Kako bi stanje kojim se sve manje ponosimo prevazišli, bitno je ostavimo iza sebe praznu polemiku, i maksimalnu pažnju usmerimo na ublažavanje i otklanjanje štetnih posledica.

Situacija nije nimalo jednostavna. Tranzicija se ne može niti sme zaustaviti. Bez obzira na to što se može učiniti da je cena previsoka, i to u vidu velikog broja nezaposlenih i siromašnih, ljudi koji jedva sastavljaju kraj s krajem, izvesno je da bi nezaposlenih i siromašnih bilo još više da se oklevalo sa početkom tranzicije. Čak i da nije bilo tranzicije, smatra se da su u firmama samo postojala radna mesta ali ne i posao, pa da plate koje su primali, bez obzira kolike, u velikoj meri nisu ni bile zarađene, što dovodi do zaključka da je skoro celo društvo živelo na veresiju. Međutim, kako u ekonomiji reč besplatno ne postoji, na kraju je društvo i država u celini morala za to i da plati.

Zadatak odgovorne vlade je da se trošak raspodeli srazmerno ekonomskoj snazi svakog pojedinca, da se ne prevale na siromašnije slojeve stanovništva, kao što su rešavali problemi tokom devedesetih godina. Uostalom, inflacija je svojevrstan porez koji najmanje pogađa najbogatije, a najviše udara po džepu siromašnih. Održavanje makroekonomske stabilnosti u sklopu tranzicije i borba protiv siromaštva ne smeju se odvojeno posmatrati. To su u stvari dve strane iste medalje.

Najbolji lek za smanjenje siromaštva je brži privredni rast i stvaranje ambijenta atraktivnog za investicije, a ljudima sa preduzetničkim duhom pružiti šansu da sami sebi pomognu kroz svoju preduzetničku aktivnost.

Gde smo danas, preko deset godina posle "demokratskih promena", ima li kraja ovom truckanju po srpskoj kaldrmi i hoćemo li svi, ako izuzmemo tajkune i "svitu", biti tranzicioni gubitnici? Danas moramo da se suočimo sa činjenicama. Stopa nezaposlenosti u Srbiji prema istraživanjima sa početka godine dostigla 23,7 odsto. Što će ukazati da stopa nezaposlenosti porasla je za 4,5 procentnih poena u odnosu na oktobar 2010. godine, dok je stopa zaposlenosti pala za 2,4 procentna poena. Stopa nezaposlenosti u Beogradskom regionu iznosila je 20,8 odsto, a u AP Vojvodini 24,2 odsto. U Regionu Šumadije i Zapadne Srbije stopa nezaposlenosti iznosila je 23,2 odsto, dok je u Regionu Južne i Istočne Srbije bila 26,6 odsto. Stopa neformalne zaposlenosti predstavlja procenat osoba koje rade „na crno“ u ukupnom broju zaposlenih. Rad „na crno“ obuhvata zaposlene u neregistrovanoj firmi, zaposlene u registrovanoj firmi, ali bez formalnog ugovora o radu i bez socijalnog i penzionog osiguranja. Polovina zaposlenih prima minimalne plate i živi na egzistencijalnom minimumu. Većina penzionera prima penzije na nivou socijalne pomoći. Nezaposleni su mladi sa završenom srednjom ili visokom školom, a bez posla i perspektive

ostaju oni koji iza sebe imaju pola životnog veka i radno iskustvo koje više nikome ne treba. Zato, među gubitnicima tranzicije dominiraju i ljudi između 40 i 50 godina, niže kvalifikacione strukture, tradicionalnih zanimanja zastarele tehnologije. Među nezaposlenima na evidenciji Nacionalne službe, najviše je nekvalifikovanih i onih sa srednjom stručnom spremom, a posao čeka i 57.000 fakultetski obrazovanih, više od 800 magistara i 52 doktora nauka.

Nije teško odgovoriti na pitanje ko su žrtve tranzicije. Ekonomski analitičari prilično su saglasni pri davanju odgovora: radne mase, nekadašnje radničke klase, koje tranzicija baca na nemilosrdno tržište rada. Nema više one slatke, samoupravne sigurnosti radnih mesta, nema više onog stepena socijalne i zdravstvene zaštite, smanjuje se pravo na besplatno školovanje. Kapitalistička privreda u prvi plan ističe principe efikasnosti. Ona raste brzo, ali ceh tog rasta plaćaju radne mase. Društvo se raslojava, a oni koji su nosioci rasta, kapitalisti, zakonito raspolažu lavovskim delom društvenog proizvoda. Zato, gubitnici tranzicije su oni koji su i bili siromašni, neobrazovani, stariji, oni kojima je ostalo nekoliko godina do penzije. Za njih je ovo veliki šok. Vreme ih je pregazilo, ne mogu da se bore sa novim zahtevima i tehnologijama. Posledica je dezorijentisanost i apatija.

EKONOMIJA I TRANZICIJA U SRBIJI

Tranzicioni bilans Srbije nije nimalo zadovoljavajući. Posle obećavajućeg početka, reforme nisu uspele da dovedu do značajnog društvenog razvoja, a svetska kriza je samo do kraja ogolila surovu stvarnost tranzicionog neuspeha.

Politička elita se od 2000. godine rukovodi modelom države blagostanja, što je moderno ime za demokratski socijalizam. Postojali su pokušaji da izvrši bezbolan prelaz iz jednog sistema u drugi. Bezbolna politika se, ipak, na kraju pokazala kao izuzetno bolna. Samo je kratkoročno moguće gurnuti ove činjenice pod tepih, a međunarodna pomoć i zaduživanje u inostranstvu mogu samo na kratko vreme odložiti neizbežno suočavanje sa stvarnošću. Životni standard opada, investicije su stale, monetarna politika centralne banke doživela je neuspeh. Ko je krivac za ovu tranziconu katastrofu?

Formula za rešenje ishoda tranzicije treba da bude radikalno odvajanje privrede od politike: ekonomski liberalna politička demokratija! Ekonomska liberalizacija, odnosno odvajanje privrede od države, predstavlja odlučujući faktor za uspeh srpske tranzicije ka slobodnom društvu. Ono je nužan uslov za dugoročnu stabilnost i razvoj Srbije. Prema mišljenju Džefrija Saksa ekonomska tranzicija se odvija u četiri pravca, koji predstavljaju jedinstven i uslovljen proces: - makroekonomska stabilizacija, demokratizacija društva, - liberalizacija cena i tržišta i – duboke institucionalne promene. Neophodni preduslovi koji bi omogućili uspešnost tranzicionih promena ogledaju se pre svega u :

- postojanju finansijske snage države koja je u stanju da odgovori na sve svoje vitalne uloge, pre svega, iz domena investicione , kreditne i socijalne politike;
- jačini domaće valute, koja bi sprečila pojave finansijskih spekulacija, inflaciju i monetarni iznos;
- smanjenju budžeta i oslonac na domaće hartije od vrednosti i
- vezivanju domicilne valute za neku od stranih, stabilnih valuta.

Posmatrajući trenutnu situaciju u Srbiji, možemo primetiti da je Srbija u tranziciju ušla potpuno nespremna. Jedna od poteškoća sa kojima se je naša zemlja susretala jeste i period raspada bivše Jugoslavije i rat koji se vodio na ovim prostorima. Sankcije koje je naša zemlja imala u tom periodu pogubno su uticale na našu privredu. Svi veliki privredni giganti su dovedeni do propasti ili su ostali samo delimično upošljeni. Najbolji primeri za to su Elektronska industrija iz Niša, zatim Mašinska industrija i druge firme, koje su zapošljavale desetine hiljada radnika a sada je u njima ostalo par stotina radnika koji ne primaju platu i po par meseci. Devedesetih smo imali i hiperinflaciju koja je ionako osiromašeni sloj građana dovela do ruba propasti. U to vreme su popularne bile banke Dafine koja se je popularno nazivala "srpskom majkom" i čuvenog gazda Jezde. Nerealno visokim kamata privukli su građane da im daju svoje uštedevine naivno verujući da će se preko noći obogatiti a u stvari su ostali i bez ono malo deviza što su imali. Kasnije je utvrđeno da je to bila organizovana državna pljačka koja je omogućila malom broju odabranih državnih moćnika da steknu veliku finansijsku dobit.

Posle 5-to oktobarskih promena verovalo se, sada vidimo da je to naivno, da će Srbiji konačno da svane. Entuzijazam koji je u to vreme vladao nije iskorišćen na najbolji način. Pokazalo se je da su očekivanja napaćenog naroda prevelika i u suprotnosti sa željama naših tajkuna. U to vreme je došlo do otvaranja zemlje prema svim vrstama domaćeg i stranog kapitala bez ikakve kontrole porekla tog novca. Ogromna većina preduzeća je u to vreme privatizovana, što je proglašavano velikim uspehom. Nažalost samo deceniju kasnije svedoci smo da od tog uspeha nema ništa. Ogromnom broju nezapošljenih radnika pridodat je i veliki broj radnika koji su izgubili posao nakon „uspešnih“ privatizacija. Vrlo često su privatizacije vršene pomoću kredita banaka a onda su taj isti kredit vraćala privatizovana preduzeća. Zbog svega toga danas nam Evropska unija traži kao jedan od uslova za pridruživanje da preispitamo sve sumnjive privatizacije kojih nije malo.

Takođe primećujemo da je uticaj tajkuna na dešavanja u privredi i društvu previsok. U uslovima svetske ekonomske krize domaći tajkuni su pribegli metodu otpuštanja radnika, smanjivanju proizvodnje a sve zarad njihovog lagodnog života. Sindikati postoje samo u javnim preduzećima tako da radnika u privatnim korporacijama nema ko da zaštititi. Jedan od primera je i korejanska Jura gde je njihov dolazak na naše tržište bio i uslovljen zabranom sindikalnog delovanja u okviru preduzeća.

Takođe, u protekloj deceniji u Srbiji su počele da posluju desetine stranih banaka. Država je dopustila bankama da kamatne stope u Srbiji budu najveće u regionu, gotovo zelenaške. Građani su podsticani da uzimaju potrošačke kredite, kredite za stan, koji su indeksirani u stranoj valuti. Zbog svetske ekonomske krize i naglog skoka evra građani su dovedeni u situaciju da ne mogu da plaćaju previsoke rate i očekivali su pomoć države u zauzdavanju kamatnih stopa. Jedini odgovor koji su dobili iz Narodne banke Srbije je bio da su oni upozoravali da se građani ne zadužuju u švajcercima, dok su sve zemlje u okruženju pomagale svojim građanima da se pronade rešenje u otplati kredita.

Što se tiče lokalne samouprave jedina sigurna „luka“ za radnike jesu javna preduzeća. U njima su još uvek sigurne i redovne plate, postoje sindikati koji se bore za prava radnika. Međutim primećujemo da i javna preduzeća zapadaju u sve veće poteškoće. Zbog sigurnosti zapošljenja preveliki je pritisak za zapošljavanjem novih radnika. U svim javnim preduzećima postoji veliki višak radne snage koji će kad-tad morati biti rešen. Sva javna

preduzeća u Nišu posluju sa gubitkom. Svakog meseca postoji problem kako sakupiti dovoljno para za isplatu radnika. Tom problemu pored viška radnika doprinose i sami građani koji ne izmiruju svoje obaveze na vreme.

S obzirom na to Vojvodina je u boljem položaju od ostalog dela Srbije. Ali statistika je neumoljiva i pokazuje na pad standarda kako na teritoriji Vojvodine tako i na teritoriji čitave zmlje. U tom smislu sagledaćemo pad standarda na teritoriji Vojvodine.

Kada se celokupni podaci o standardu stanovnika ogledaju izraženi u evrima većina lokalnih samouprava na teritoriji Vojvodine za poslednjih nekoliko godina zabeležila je pad. U tom smislu najsiromašnija opština Plandište je u 2010. godini imala zaradu po stanovniku izražena 37,2 evra u odnosu na 2008. godinu kada je to bilo 39.9 evra. Lokalna samoprava Sremse Mitrovice zahvaćena ekomoskom krizom doživela je pad stanarda od 69.9 evra na 56.8 evra u 2010. godini. Izuzetak među lokalnim samouprava na teritirji Vojvodine koji je zabeležio boljitakjeste opština Bač gde je 2008.goine po glavi stanovnika zabeleženo 61,4 evra na 65,9 u 2010.godini. Imajući u vidu većinu lokalnih samouprava za period 2008/10 standard je pao sa 95,3 evra na 81,4 evra¹². Što se tiče Novog Sada zarada po stanovniku je od 220 evra iz 2008.godine pala na 161 evro u 2010.godini što će reći da je osiromašen građanin za 59 evra. Za poslednje tri godine na teritoriji Vojvodine je drastično povećan broj zaposlenih sa visokom stručnom spremom (sa 7443 na 14621 lice) a natprosečan je ideo nezaposlenih sa nižom stručnom spremom 32%. U Vojvodini značajan problem predstavlja i starenje stanovništva jer preko 112 hiljada osoba je starije od 70 godina a 108 hiljada od 15 do 19 godina¹³.

Na bazi podataka iz registra mera i podsticaja Agencije za privredne registre na teritoriji Vojvodine je znatno smanjen broj novoosnivanih firmi. Obrisanih je pvećan sa 3.000 ne 13.339. Najviše privatizovanih preduzeća je takođe bilo na teritoriji Vojvodine. U periodu od 2002-2006.godine (inaksirano je 31 milijarda dinara) od čega u pokrajinski budžet nije stigla ni trećina novca bez obzira što joj pripada 50% zarade koja je ostvarena. Satistika je zaista neumoljiva i pokazuje sijaset loših privatizacija pa je tako u proteklih 10 godina od prodatih 2350 preduzeća privatizovano preko 1638 raskinuto je 650 ugovora što će reći svaki treći ugovor.

Iako je pokrajinska Vlada 2010 godine pokrenula progra, spasavanja preduzeća koja su bila upropašćena lošom privatizacijom ili lošim poslovanjem nakon privatizacije u Vojvodini je ugašeno najviše firmi što je dovelo i povećanje siromaštva. Ako se ima u vidu da je Vojvodina u stadijumu duboke demografske starosti da je loše sprovedena privatizacija i da je više ugašenih nego osnovanih preduzeća situacija na ovoj teritoriji ni malo nije dobra. Najvećustopu zaposlenosti ima severno banatski okrug u kome dominira poljoprivredna proizvodnja, prerađivačka industrija, industija građevinskog materijala od gline, ne smemo zaboraviti ni eksploataciju zemnog gasa i nafte gde je 50% domaće prizvodnje upravo potiče sa ovih prostora. Prema podacima Uprave za trezor, Ministarstva Finansija za period 2011. godine nakanade od rudne rente na teritorji AP Vojvodine iznosi 1.9 milijardi dinara što će reći da je najveći deo tog iznosa pripao lokalnim samoupravama a radi se od 29 opština i gradova. U pokrajinski budžet slilo se 200 miliona dinara a ostatak u

¹²Podaci uzeti iz analize Miroslava Zdravkovića, Pad standarda u 2008.godini u odnosu na 2010.godinu

¹³Ibidem.

republički budžet. Sijaset investicija je bilo u pokrajini kao što su Italija sa 24,9 miliona evra Nemačka sa 22,2 miliona evra, Danska sa 17 miliona evra i Slovenija sa 16,8 miliona evra. Imajući u vidu rezultate Nemačka je najveći investitor u Vojvodini, jer je u 2012.godini, ostvarila desetak investicionih projekata i zaposlila 1200 radnika¹⁴. Put tranzicije u Srbiji i na teritoriji Vojvodine ima puno uspona i padova i cena svega toga je sledeća: u odnosu na Srbiju u Vojvodini je najniži nivo socijalnog staranja (240 hiljada građana živi u zoni siromaštva), ovde je najniži prirodni priraštaj stanovništva, najveći odliv radne snage (11 000 stanovnika manje svake godine), strahovito propadanje sela (44 aktivnih zemljoradničkih zadruga sa oko 5 000 zaposlenih od kojih čine 20 000 individualnih poljoprivrenih proizvođača i oko 100 000 kooperanata). Na ovoj teritoriji je najskuplje urbano stanovanje, veoma je nizak nivo zdravstvene zaštite stanovništva i javiše korisnika socijalne pomoći (oko 70 000). U protekle dve decenije u kojima je Vojvodina krenula put tranzicije i transformacije izgubila je 70 % društvenog kapitala odnosno 16 hiljada dolara po građaninu i po prvi put u istoriji ima niži prosek zarada od nekih delova Srbije (Beograd).

Iz svega prethodno navedenog možemo konstatovati da su pred Srbijom teška vremena. Problemi sa kojima se naša zemlja susreće nisu mali i potrebno je da počnemo što pre da ih rešavamo. Jer ako ih danas ne rešimo budućim generacijama nećemo imati šta da ostavimo sem uspomena na jednu lepu zemlju kojoj smo dozvolili da propadne svojim nedomaćinskim upravljanjem.

ZAKLJČAK

Koliko god krize bile duboke, kapitalizam ne može automatski propasti. Uništavajući ljudskost i snižavajući cenu proizvodnim kapacitetima nastavlja svoj put. Ono što je započelo kao finansijska kriza pretvorilo se u ekonomsku krizu, a sada se može transformisati u krizu nezaposlenosti velikih razmera i ekonomski krah, te ako se ne preuzmu. Kapitalizam ne proizvodi bogatstvo naroda, nego bogatstvo vlasnika finansijskog kapitala uz snažnu podršku državne administracije, a na teret njenih poreskih obveznika. Takva situacija proizlazi iz činjenice da rast zaduženosti države kod vlasnika finansijskog kapitala predstavlja uslov egzistencije savremenog kapitalizma. Država na svoje dugove mora plaćati kamatu. Kamatu plaća iz prikupljenog poreza. Veći državni dug znači veće obaveze za plaćanje kamata, a time iveće poresko opterećenje njene privrede i građana. Sasvim je jasno da se takva situacija ne može očuvati na duže vreme.

Nekada je rast produktivnosti rada bio posledica rasta realne vrednosti cene radne snage, a time i rastom bogatstva naroda. Danas je situacija sasvim drugačija. Statistike najrazvijenijih zemalja sveta pokazuju da uprkos enormnom rastu produktivnosti rada, ostvarenom u poslednjih pedeset godina (zahvaljujući u prvom redu kompjuterizaciji, robotizaciji i kibernetizaciji proizvodnih procesa i uopšte procesa rada), realna vrednost prosečnih nadnica i plata stagnira ili čak ima blagi pad. To stvara socijalne tenzije unutar savremene kapitalističke tržišne privrede. Pitanje je samo vremena kada će ljudi shvatiti da uzrok

¹⁴PodaciuzetiizanalizeMiroslavaZdravkovića, Pad standarda u 2008.godini u odnosuna 2010.godinu

takvog stanja nije tržišna privreda nego kapitalizam. Određene mere mogu se pretvoriti u socijalnu krizu.

Posle burnog početka, tranzicija u Srbiji je usporila, a ponegde se i zaustavila. U nekim oblastima je dosta učinjeno, dok se u nekim još uvek nije odmaklo dalje od početka. Reforme prema standardima i vrednostima modernih društava kojima treba da težimo, nemoguće je sprovesti sa starom svešću! Ukoliko je i dalje prisutan otpor, nerazumevanje i strah, ukoliko svaku priliku dočekamo se kritikom bez argumenata, konzervativizmom, zastarelim ideologijama i poimanjem države i društva koji su tipični za devetnaesti vek, reforme ka boljitku će nam opet izmaći. Svesni smo da je naša država u zaostajanju, sa teškim posledicama izolacije, ratova, usamljenosti u svom nerazumevanju savremenog sveta koja sama mora prevrednovati mnoge pojmove i uz njih udahnuti nove, savremenije. Možda upravo ovaj osvrt na realnost i stanje kojim se preterano ne ponosimo, nas podstakne da se probudimo i bržim korakom, jačim intezitetom krenemo napred, ka sistemu ispravnih reformi uz što minimalnije greške čije ćemo nesavršenosti ispravljati u hodu.

U pogledu ekonomske politike, kamate posle 2000.g. su ostale visoke, u odnosu na nivoe Evropske centralne banke, kako bi se konvertabilna vrednost dinara podržala, i na taj način održali nizak nivo cena uvoznih artikala i niska inflacija. Visoke kamate su privlačile i strane kredite, zahvaljujući kojima je Narodna banka Srbije gomilala devizne rezerve, kako bi otplaćivala uvoz.

Fiskalna politika se ogledala kroz povećanje državnih prihoda, kroz privatizaciju i dotok novca od SDI. Mnogobrojni strani krediti su stvarali dodatna zaduženja i doveli do porasta uvoza jer je ukupna potražnja nadmašila domaće zalihe. Rast uvoza je doneo povećanje trgovinskog i budžetskog deficita, kao i inflacija. Tako je vrednost režima "jakog dinara" polako opadala.

Režim zasnovan na SDI doveo je do: stalnog priliva kredita koji su potom stvarali dugovanja; zaoštrio je suštinsku strukturnu nestabilnost između potrošnje i štednje, odražavajući nedostatak investicija u sektor realne ekonomije; kredita koji su omogućili nominalno visoku stopu rasta vrednosti izvoznih artikala, ali su doveli i do udvostručenja cena uvoznih artikala u odnosu na izvozne. SDI model nije doveo ni do rasta zaposlenosti. Nezaposlenost je ostala na visokom nivou, a u poslednje tri godine prognoziranih novih radnih mesta nije bilo. Život u slobodno-tržišnom društvu je doveo do velikih nejednakosti. Evropski životni standardi su milionima kilometara dalji od života običnih ljudi u Srbiji.

Ključno pitanje vezano za tranziciju koje nam se samo nameće jeste koji su to preduslovi za njen uspešan nastavak, ubrzanje i konačni završetak? Neophodnost konsenzusa o pokretačkim mehanizmima tranzicije, postaje sve izražajniji. Potrebno je uspostaviti konsenzus oko osnovnih pitanja: gde smo se uputili i kuda želimo da stignemo, ali on može da se formuliše i na drugi, negativan način: šta je to što želimo da izbegnemo po svaku cenu? Sve dok ne postoji zajednički dogovor te vrste Srbija neće imati šansu da uspešno nastavi i u dogledno vreme završi tranziciju.

LITERATURA

1. „Od kolektivističkog ka liberalno demokratskom etosu: Sedam poglavlja jedne zajedničke povijesti, Analiz poslovnice ekonomije, Banja Luka broj 2, 2008.godine.
2. Fridrih Engels, „O propadanju feudalizma i nastajanju buržoazije“, „Kultura“, Beograd, 1951.

3. K.Cvijić, P. Sanfey, 2008. Jugoistočna evropa, od konflikta do saradnje, Zagreb, 2008.godina
4. K.Marks, kapital, Beograd, 1979.
5. Marko Sekulić, akademik Obren Blagojević, „Ekonomske doktrine“, „Privredni pregled“, Beograd, 1990.
6. Miroslava Zdravkovića, Pad standarda u 2008.godini u odnosu na 2010.godinu.
7. Prof. Dr Petar J. Hafner, „Sociologija“, Prvo izdanje, Niš, 2007.
8. V. I. Lenjin, „Izabrana dela“, „Kultura“, Beograd, 1958.-1961.
9. Zakon o regionalnom razvoju, SL glasnik RS br. 51/2009 i br. 30/2010
10. www.b92.net/biz/vesti/srbija
11. <http://www.politika.rs/rubrike/Svet/>
12. <http://www.vidovdan.org/>
13. <http://porodicnekompanije.com/>
14. <http://www.danas.rs/danasrs/naslovna.1.html>
15. <http://www.e-novine.com/srbija/index.1.html>
16. www.mojepravo.net
17. <http://nikolaparan.eordpress.com/2011/12/01/rec-o-kapitalizmu-i-korporativizmu/>
18. <http://www.openmontenegro.eu/2012/01/12/kapitalizam-i-njegovo-prilagodavanje>

THE ROLE OF LOCAL GOVERNMENTS TO REDUCE POVERTY IN SERBIA

Biljana Petrović

Doctor of Law sciences, Faculty of Legal and Business Studies Lazar Vrkatić, Novi Sad

Summary: *One of the main problems in developing countries is poorness Serbia, as the state and its inhabitants. With economic aspects, Serbia is at the very bottom of the Western Balkans. and if they continued constantly to avoid the necessary economic and structural adjustments, Serbia would be in a slow-and side-track the development of economy and society. This would certainly affect its economy because it could not withstand the burden of other strong economies outside, which would prevent better and better standard of living of the people of Serbia. It is a small, under-developed European country (geographically speaking), you could say that the poor very hard to breathe under the burden of all economic and other problems at the local and the national and especially at the international level. Poverty in Serbia most often comes from the discriminatory attitude of the local to international levels. The problem is that local authorities do not function through the coordination of local actors and NGOs, knowing that the union would lead to encourage the development and consequences of poverty reduction. Big problem is unmade or poorly made action plans for development at the local level. Citizens and municipal governments in most local government units are separated by different needs and interests. We know that only a strong local government is an extremely effective tool against any adverse market forces, thus preventing imbalance. Local government is the main factor, support for real development of the wider community. In addition, there is no independent and lonely effect of various actors and institutions without their unification at the local level for the sake of mutual interest.*

Key words: *economic structural adjustment, poverty, local government, the state of Serbia.*

JEL classification: *H75*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

PRAVO NA ODGOVARAJUĆI ŽIVOTNI STANDARD KAO PRIRODNO LJUDSKO PRAVO I ULOGA DRŽAVE U NJEGOVOM OSTVARIVANJU

Temelko Risteski¹, Sejdefa Džafče², Gligorova Anita³

¹Redovni profesor, Univerzitet FON, Skoplje, temelko_mkd@yahoo.com.

²Docent, Univerzitet FON, Skoplje, gjsejdefa@yahoo.com

³Asistent, Univerzitet FON, Skoplje, anita.gligorova@fon.edu.mk

Rezime: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim socijalnim i kulturnim pravima proklamuju da sva ljudska prava proizilaze iz urođenog dostojanstva čoveka. Dakle, to su urođena, odnosno prirodna prava. Prema tome i pravo na odgovarajući životni standard je prirodno ljudsko pravo. Savremene države u najvećem broju su inkorporirale odredbe Deklaracije i Pakta u svojim ustavima i nacionalnim zakonima u oblastima zdravstva, socijalnog osiguranja, stanovanja, prosvete, kulture, razonode i u drugim oblastima. Međutim, veoma često se javljaju neusaglašenosti između normativnog i stvarnog. Ustavne i zakonske odredbe se ne sprovode u praksi, pa zbog toga nivo životnog standarda građana je daleko ispod onog koje je proklamovano tim odredbama. Države kao globalne i najodgovornije društvene institucije treba da preduzimaju odgovarajuće mere da se ta neusaglašenost smanji. Mere treba da se svode na veća izdvajanja iz budžeta za potrebe povećanja životnog standarda, na efikasniji angažman sistema institucionalne i vaninstitucionalne socijalne zaštite građana i na odgovarajuće mere društvene kontrole i nadzora da se izdvojen sredstva namenski koriste.

Ključne reči: pravo, država, život, standard, potreba.

JEL klasifikacija: K36

UVOD

O pojmu životnog standarda ima više definicija koje se manje ili više međusobno razlikuju. Međutim sve se slažu oko dva elementa definicije. To su: materijalni uslovi života i rada ljudi i društvena zajednica u kojoj oni žive i rade. Imajući ovo u vidu, mi bismo mogli definisati životni standard kao skup materijalnih uslova života i rada ljudi u određenoj društvenoj zajednici. Dakle, životni standard je u funkciji života čoveka i njegovog rada za život. Život je najveća čovekova vrednost. Bez njega nema čovekovog postojanja, ni kao pojedinca, ni kao homo sapiensa, najsavršenijeg stvora prirode. Ali,

život ne možemo i ne smemo svesti na golo postojanje, ili bolje reći, na golo životarenje. Golo postojanje ili životarenje, bez odgovarajućeg kvaliteta života svodi čoveka na nivo životinje. Čovek - homo sapiens nije životinja i pored toga što po svojoj anatomskoj i fiziološkoj strukturi, bez sumnje pripada životinjskom svetu. On se od životinje razlikuje po tome što misli i emocionalno oseća, dakle po tome što ima razum i emocije, kojih životinja nema, ma bila ona i evolutivno njezavijenija (šimpanza, orangutan, gorila) ili ih nema u tako razvijenoj formi kao što ih ima čovek. Kad pati, čovek to čini fizički i duševno. Pri tome, razume se, nekad preovlađuje fizička patnja - bol, a nekad duševna. Životinja pati samo fizički, i vrlo malo (kod najsloženijih vrsta) i duševno, što je stvar zoopsihologije. Dakle čovek - homo sapiens je iznad životinje, a njegov život je (ili treba da bude) iznad životinjskog, što znači iznad golog postojanja.

Čovekov život kao postojanje, da bi zaista bio čovekov, čovečiji ili ljudski, mora da se odlikuje određenim kvalitetom, odnosno da bude kvalitetan. Kvalitetan život je onaj koji čoveku obezbeđuje bezbedno postojanje ili življenje. Življenje će biti bezbedno ako je čovek zdrav, oslobođen straha od gladi i nemaštine, od straha zbog ugrožavanja prirodne sredine, od straha pred budućnošću, ako ima mogućnosti da zadovoljava svoje kulturne, obrazovne i druge, njima slične, potrebe neophodne za njegov razvoj i osposobljavanje za opstanak u društvenoj zajednici kojoj pripada i ako živi u miru, slozi i solidarnosti sa drugim ljudima. Čovek će živeti takav život ako materijalni i društveni uslovi u društvenoj zajednici kojoj pripada mu omogućavaju da ostvari ove vrednosti življenja. Ovakvi materijalni i društveni uslovi življenja čoveka u određenoj društvenoj sredini su u osnovi odgovarajućeg životnog standarda, jer čine život dostojnim čoveku, dakle kvalitetnim.

Gledano sa antropološkog aspekta, čovek nije životinja. Ako životinji odgovaraju prirodni životinjski uslovi življenja, čoveku odgovaraju ljudski uslovi, koji su takođe prirodni, jer odgovaraju prirodi čoveka koji je, isto kao i životinja, tvorevina prirode. Kao tvorevina prirode čovek se rađa. Rađanjem počinje njegovo postojanje u svetu, počinje njegov život koji se ostvaruje kroz postojanje. Kao delo prirode čovek ima prirodno pravo da živi, i to životom njemu dostojnim. On će živeti takav život ako je njemu, materijalnim i društvenim uslovima u prirodnoj i društvenoj sredini u kojoj živi, stvoren odgovarajući životni standard. Ako je življenje životom dostojnim čoveku njegovo prirodno pravo onda je i odgovarajući životni standard u kome su sadržani materijani i društveni uslovi za takvo življenje njegovo prirodno pravo.

Življenje životom dostojnim čoveku - homo sapiensu, (a ne životinji), kao prirodno pravo čoveka, odgovara njegovom ljudskom dostojanstvu koje je urođeno, i kao takvo prirodno. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Konvencija o pravima deteta u njihovim preambulama stipulišu pravo na život dostojan čoveku i sva ostala prava koja su u njegovoj funkciji, polazeći od urođenog dostojanstva čoveka kojeg nema kod životinje. Životinja živi radi zadovoljavanja osnovnih egzistencijalnih potreba. Njihovim zadovoljavanjem ona opstaje. Za nju je bez značaja kako će ih zadovoljiti. Čovek, pored zadovoljavanja osnovnih egzistencijalnih potreba, radi da bi stvorio bolje uslove života za sebe i svoje potomstvo. Stvaranjem on menja prirodu i prostor oko sebe. To nije stvojenstvo životinji. Čovek je svestan samog sebe, svog postojanja i nastoji da to postojanje prolepiša i po mogućnosti produži. Prema svemu tome životinja se indiferentno ponaša, jer ne poseduje svest o samoj sebi i sposobnost mišljenja i brige za budućnost.

Stvarajući bolje uslove za život u sadašnjosti i budućnosti čovek ide napred. Napred ide i njegov životni standard koji je rezultat napora čovečanstva za poboljšanje materijalnih i društvenih uslova života. Prema tome, čovekov životni standard je promenljiva kategorija, jer se kreće napred, menja se od lošijeg ka boljim. Čovek je socijano biće – zoon politikon [Aristotel,1984:5]. On živi, radi i stvara u zajednici sa drugim ljudima u okviru države kao društvene zajednice, a samim tim i u planetarnom okviru svetske zajednice. Nacionalna država i njene interne tvorevine na lokalnom nivou su osnovni oblik organizovanja savremenog čoveka na Planeti Zemlji. Postoji mogućnost da se procesima globalizacije u budućnosti stvori jedna jedinstvena planetarna država. Dotada će se čovek organizovati, raditi i stvarati uslove za bolji život, dakle za bolji životni standard, pre svega, u okviru nacionalne države. Nacionalna država je društveni okvir u kome čovek stvara svoj životni standard. U tom okviru se stvara i specifičan životni standard koji odgovara uslovima društvene zajednice stvorene u okviru granica nacionalne države koji je odgovarajući životni standard za građane te države.

Država, kao članica planetarnog sistema ljudske zajednice na Planeti Zemlji, dužna je da poštuje odredbe međunarodnih akata o ljudskim pravima, pa razume se, i njihove odredbe o životnom standardu. Ove odredbe su u funkciji procesa unifikacije životnog standarda na nivou čovečanstva. Ali put do njega je još uvek dugačak, jer prirodni, materijalni i društveni uslovi za život čoveka u okvirima nacionalnih država su veoma različiti i kreću se od najniže bede, u siromašnim državama Afrike, do najvećeg bogatstva i blagostanja, u visoko razvijenim zemljama Evrope i Amerike, uključivši i neke azijske zemlje, kao Japan i druge.

Bez obzira dali je država bogata ili siromašna, ona je dužna da preduzima mere za poboljšanje životnog standarda svojih građana. Države to uglavnom čine, neke sa malim, a neke sa velikim uspesima. Zbog toga kvalitet života čoveka ide napred, što je notorna činjenica. Nije isti život današnjeg afrikanca ili evropljanina, sa životom njegovih predaka od pre sto ili više godina. Današnji čovek, i u najsiromašnijoj zemlji, živi daleko bolje od njegovog pretka koji je živeo pre jednog stoleća, a da ne govorimo pre više stoleća.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i drugi međunarodni akti, a na osnovu njih i nacionalna zakonodavstva država, očigledno imaju u vidu, pre svega, individualni ili lični životni standard građana [Milovančević, Pešić, Ilić 1975:440], dok je društveni standard koji je u funkciji individualnog životnog standarda, u drugom planu. Zbog toga osnovna pažnja u ovom radu je posvećena upravo individualnom životnom standardu. Cilje rada je da se sagledaju pravo na odgovarajući životni standard čoveka sa aspekta teorije prirodnog prava i uloga savremene države u njegovom ostvarivanju, imajući pri tome, pre svega u vidu Republiku Makedoniju, kao tranzicionu državu. U radu uglavnom je korišćen metod analize sadržaja normativnih akata (međunarodnih i nacionalnih) o životnom standardu, programa, izveštaja i drugih dokumentata nadležnih državnih organa Republike Makedonije, podataka Državnog zavoda za statistiku i, u manjem obimu, podataka iz štampe i sa veb stranica informativnih institucija u Republici. U manjoj, skoro neznatnoj meri, je korišćen i metod posmatranja.

PRAVO NA ODGOVARAJUĆI ŽIVOTNI STANDARD U MEĐUNARODNIM AKTIMA O LJUDSKIM PRAVIMA

Pravo na odgovarajući životni standard je stipulisano odredbama nekoliko međunarodnih pravnih akata. Na prvom mestu valja navesti Univerzalnu Deklaraciju o ljudskim pravima. Ovo stoga što je ona vrhunski i osnovni pravni akt kojim se regulišu ljudska prava na nivou međunarodne zajednice. Ostali pravni akti koji sadrže odredbe o odgovarajućem životnom standardu se nadovezuju na Univerzalnu deklaraciju, dopunjavaju je i konkretizuju. To su Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena i Konvencija o pravima deteta - na svetskom nivou, Evropska socijalna povelja – na evropskom nivou i drugi akti.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima [PPC-UDHR 2002:39] u odredbi člana 25, stav 1, ne upotrebljava termin odgovarajući životni standard, ali analizom ove odredbe jasno se može zaključiti da je odgovarajući životni standard onaj koji obezbeđuje čoveku zdravlje i blagostanje i to ne samo njemu, već i njegovoj porodici. Blagostanje se obezbeđuje ishranom, odećom stanom, lekarskom negom i potrebnom socijalnom službom. Ove vrednosti treba da budu u funkciji blagostanja, a samim tim i u funkciji zdravlja. Pored toga, u funkciji obezbeđenja čovekovog blagostanja je i pravo na osiguranje u slučaju nezapošljenosti, bolesti, nemoći, udovstva, starosti ili u drugim slučajevima gubljenja sredstava za izdržavanje zbog okolnosti koje su nezavisne od njegove volje.

Prema odredbi stava 2. istog člana, u funkciji blagostanja, dakle i u funkciji životnog standarda, su pravo majki i dece na posebnu negu i pomoć i pravo dece na jednaku socijalnu zaštitu, bez obzira dali su rođena u braku ili van njega. Odredbe članova 26 i 27, i pored toga što se neposredno ne odnose na životni standard, su u funkciji ostvarivanja prava na odgovarajući životni standard, jer stipulišu pravo na školovanje, koje „treba da bude besplatno, bar u osnovnim i nižim školama“, a i pravo na slobodno učešće u kulturnom životu društvene zajednice, kao i pravo na učešće u koristima koje proizilaze iz naučnog napretka.

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima [PPC-ICESCR 2002:45] kompleksnije reguliše pravo na odgovarajući životni standard. On takođe ne upotrebljava termin „odgovarajući životni standard“ ali ga preciznije reguliše. Tako on, u članu 11, propisuje da su države ugovornice dužne da priznaju svakom licu pravo na „životni standard dovoljan za njega i njegovu porodicu, podrazumevajući tu i odgovarajuću ishranu, oblačenje i stanovanje, kao i stalno poboljšanje životnih uslova. Države ugovornice će preduzimati celishodne mere za ostvarivanje ovog prava, priznajući, u tom cilju, bitni značaj slobodno prihvaćene međunarodne saradnje.“

Pakt posebnu pažnju posvećuje pravu na zaštitu od gladi koja kao damoklov mač visi nad životima miliona ljudi siromašnih zemalja Afrike i Azije. Ovom pravu su posvećene odredbe stava 2, člana 11, koje su veoma opširne i obuhvataju mere za zaštitu, metode i načine proizvodnje, čuvanja i raspodele životnih produkata i obezbeđenje pravilne raspodele svetskih izvora hrane. Posle odredaba člana 11. slede odredbe članova 12. do

16. kojima su propisane mere koje su države dužne da preduzimaju radi ostvarivanja prava na najbolje fizičko i duševno zdravlje, prava na obrazovanje i prava na učešće u kulturnom životu društvene zajednice kojoj pojedinac pripada.

Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena [PPC-CEDAW 2002:127] ne sadrži ni jednu odredbu koja je neposredno posvećena pravu na životni standard. Međutim, ona sadrži brojne odredbe kojima se regulišu pravo na nediskriminaciju žena u oblasti zapošljavanja, zdravstva, socijalne zaštite, obrazovanja i kulture. S obzirom da su ljudska prava u ovim oblastima neposredno u funkciji prava na životni standard, Konvencija na posredan način stipuiše i pravo na nediskriminaciju žena u odnosu na pravo na odgovarajući životni standard. Konvencija sadrži posebne odredbe kojima se zabranjuje davanje otkaza ženi zbog trudnoće ili porođajnog odsustva. Konvencija garantuje ženi pravo na plaćeno porođajno odsustvo ili slične socijalne beneficije bez gubljenja prava na ranije radno mesto i prava na posebnu zaštitu žene za vreme trudnoće na onim radnim mestima za koja je dokazano da su štetna za trudnicu.

Konvencija o pravima deteta [PPC-CEC 2002: 157] na sličan način, kao i navedeni posebni dokumenti o ljudskim pravima, bazirani na odredbama Univerzalne deklaracije regulišu pravo na odgovarajući životni standard dece, razume se, imajući u vidu njihov specifičan društveni položaj s obzirom na njihov uzrast. Prema članu 27 ove konvencije, države članice priznaju pravo svakom detetu na „životni standard koji odgovara fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i socijalnom razvoju deteta“. Neposredna odgovornost za obezbeđenje ovog prava pripada roditeljima, a države su dužne „u saglasnosti sa nacionalnim uslovima i svojim mogućnostima, da preduzimaju odgovarajuće mere za pomoć roditeljima i drugim licima odgovornim za dete, sa ciljem ostvarivanja ovog prava i u slučaju potrebe, za obezbeđenje materijalne pomoći i programa za podršku, posebno u pogledu ishrane, odeće i stanovanja“.

U funkciji prava na odgovarajući životni standard Konvencija propisuje i pravo deteta na obrazovanje, pravo na odmor i slobodno vreme, pravo na igru i rekreaciju koja odgovara njegovom uzrastu i pravo na slobodno učešće u kulturnom životu i umetnosti. Posredno, u funkciji prava na odgovarajući životni standard je i pravo deteta na zaštitu od ekonomske eksploatacije i rada koji može biti opasan ili koji sprečava obrazovanje deteta i šteti njegovom zdravlju, odnosno njegovom fizičkom, mentalnom, duhovnom ili socijalnom razvoju.

Na regionalnom – evropskom nivou najznačajniji dokument o ljudskim pravima čije su odredbe neposredno vezane za pravo na odgovarajući životni standard je Evropska socijalna povelja [www.mtsp.gov.mk: ECII-PEB. 1996] Ovom poveljom građanima Evrope su garantovana prava na rad, na jednake uslove za rad, na zaštitu pri radu, na pravičnu zaradu, na profesionalno obrazovanje, na zdravstvenu zaštitu, na socijalno osiguranje, na socijalnu i zdravstvenu pomoć, na pomoć od strane službi za socijalnu pomoć, pravo dece, omladine i radnica na zaštitu, pravo fizički ili mentalno zaostalih lica na profesionalno obrazovanje i na profesionalnu socijalnu rehabilitaciju, pravo porodice na socijalnu, pravnu i materijalnu zaštitu, pravo majke i deteta na socijalnu i materijalnu zaštitu i druga prava. Navedeni međunarodni akti o ljudskim pravima obavezuju države da implementiraju njihove odredbe o odgovarajućem životnom standardu u ustavima i

nacionalnim zakonima i da preduzimaju odgovarajuće mere za dosledno ostvarivanje prava građana na odgovarajući životni standard.

ULOGA DRŽAVE U OSTVARIVANJU PRAVA NA ODGOVARAJUĆI ŽIVOTNI STANDARD

Uloga države u ostvarivanju prava na odgovarajući životni standard obuhvata dve vrste mera. To su normativno-regulativne mere i izvršno-realizatorske mere. Normativno-regulativne mere obuhvataju regulisanje prava građana čijom realizacijom se obezbeđuje odgovarajući životni standard putem ustava, zakona i podzakonskih normativnih akata.

Ustav Republike Makedonije [Службен Весник на РМ, бр. 52/91] izričito ne garantuje pravo na odgovarajući životni standard građanima Republike. Međutim, prema Ustavu (član 34), građani imaju pravo na socijalnu sigurnost i pravo na socijalno osiguranje koja se utvrđuju zakonom i kolektivnim ugovorom. Pravo na socijalnu sigurnost realizovano u potpunosti znači da građanin bude slobodan od nemaštine i svih njenih posledica, da bude zaštićeno njegovo fizičko i duševno zdravlje odgovarajućim institucijama i merama u okviru sistema zdravstvene zaštite i da mu budu garantovani minimalni uslovi za njegovo obrazovno i kulturno uzdizanje.

Članom 35 stav 1, propisana je obaveza Republike kao države da se brine za socijalnu zaštitu i socijalnu sigurnost građana saglasno sa načelom socijalne pravednosti. Doslednim sprovođenjem načela socijalne pravednosti obezbeđuje se da čovek u nevolji ne bude prepušten samom sebi, već da se o njemu brinu i da mu pomognu organi i institucije društvene zajednice, odnosno države koja je najveći, najsveobuhvatniji i najodgovorniji organizovani sistem društvene zajednice na nacionalnom nivou. Odredbe stava 3. i 4, člana 35. su posvećene najranjivijim kategorijama građana, a to su oni koji su iz raznih razloga nemoćni i nesposobni za rad i invalidna lica. Prvima Republika garantuje pravo na pomoć, a drugima - pravo na posebnu zaštitu i uslove za njihovo uključivanje u društveni život zajednice. Ranjive kategorije građana su i majke sa decom, deca i maloletna lica. Njima su posvećene odredbe člana 42. Ustava. Prema ovim odredbama Republika posebno štiti materinstvo, decu i maloletna lica. Maloletna lica i majke imaju pravo na posebnu zaštitu na radu. Što se dece tiče, Ustav daje pravo, a i obavezuje roditelje da se brinu o njihovom izdržavanju i vaspitanju. Deca bez roditelja i ona bez roditeljskog staranja su briga Republike, koja je, prema Ustavu, dužna da im obezbeđuje posebnu zaštitu.

Na osnovu navedenih odredaba Ustava Republike Makedonije, Sabor Republike je donelo niz zakona kojima je stvorena solidna zakonska normativna regulativa o životnom standardu građana. Ova regulativa je pravljen u saglasnosti sa opšteprihvaćenim načelima socijalne zaštite čoveka sadržanim u međunarodnim pravnim aktima o ljudskim pravima i u dokumentima Evropske unije, čime su i na polju socijalne zaštite i životnog standarda ispunjeni normativni uslovi za priključivanje Republike Evropskoj Uniji.

U okviru zakonske normativne regulative o socijalnoj zaštiti koja je u funkciji životnog standarda dostojnog čoveku, na prvom mestu valja navesti Zakon o socijalnoj zaštiti. [Службен Весник на РМ, бр. 79/09] Ovim zakonom su uređeni sistem i organizacija socijalne zaštite u Republici, prava građana iz oblasti socijalne zaštite, finansiranje

sistema socijalne zaštite i upravni postupci za ostvarivanje prava iz oblasti socijalne zaštite.

Prema Zakonu, socijalna zaštita je sistem mera, aktivnosti i politika za sprečavanje i prevazilaženje osnovnih socijalnih rizika kojima je građanin izložen u toku života, za prevazilaženje siromaštva i socijalne ekskluzije i za jačanje kapaciteta građana za vlastitu zaštitu. Zakon ne definiše pojam socijalnog rizika, već taksativno nabroja šta se sve podrazumeva pod tim pojmom. Tako, prema Zakonu, socijalni rizici su: rizici u odnosu na zdravlje (bolest, povreda i invaliditet); rizici starosti i starenja; rizici jednoroditeljskih porodica; rizici od nezapošljenosti, gubljenja prihoda za izdržavanje na osnovu rada i slično; rizici od siromaštva i rizici od drugih vidova socijalne ekskluzije (zbog pretrpljene prirodne nepogode, stradanje od epidemija zaraznih bolesti, dugotrajnog lečenja u zdravstvenoj ustanovi i t.d.).

Radi eliminacije ovih rizika i sprečavanja posledica od njih, Zakon propisuje niz prava. To su: pravo na socijalnu novčanu pomoć; pravo na stalnu novčanu pomoć; pravo na novčanu pomoć licu koje je do 18 godina uzrasta imalo status deteta bez roditelja i bez roditeljskog staranja; pravo na novčanu pomoć majci koja je rodila četvrto dete; pravo na naknadu za pomoć i negu od strane drugog lica; pravo na jednokratnu novčanu pomoć i pomoć u naturi; pravo na naknadu plate za skraćeno radno vreme zbog nege deteta sa telesnim i mentalnim smetnjama u razvoju; pravo na novčanu pomoć za socijalno stanovanje i pravo na zdravstvenu zaštitu socijalno ugroženih kategorija građana.

Pored ovih prava, Zakon propisuje i mere za socijalnu zaštitu koje sprovode odgovarajuće ustanove u okviru sistema socijalne zaštite građana Republike. Ove ustanove obezbeđuju smeštaj raznim kategorijama socijalno ugroženih lica kao što su: odojčad, deca bez roditelja i roditeljskog staranja i omladinci; deca i omladinci sa vaspitno-socijalnim problemima: sa narušenim vladanjem, sa narušenim i teškim smetnjama u mentalnom razvoju kao i sa smetnjama u telesnom razvoju; stara lica; lica sa smetnjama u mentalnom razvoju i lica koja traže azil.

Pored Zakona o socijalnoj zaštiti, u funkciji regulisanja životnog standarda građana Republike Makedonije su i Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju, Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o zaštiti dece, Zakon o jednakim mogućnostima žena i muškaraca, Zakon o stanovanju, Zakoni o obrazovanju (osnovnom, srednjem i visokom), Zakon o kulturi i drugi zakoni. Ovim zakonima su regulisana prava građana u odgovarajućim oblastima društvenog života koja neposredno ili posredno utiču na životni standard i mere koje preduzimaju država i druge institucije društvene zajednice za ostvarivanje tih prava.

Radi izvršavanja zakonskih odredaba doneti so brojni podzaknski akti, pravilnici, naredbe uputstva, instrukcije, planovi i programi i drugi akti kojima se detaljno razrađuju postupci za ostvarivanje prava građana vezana za životni standard. Pored toga, Vlada Republike Makedonije i Ministarstvo za rad i socijalnu politiku doneli su niz dokumenata iz oblasti socijalne zaštite sa ciljem da se programiraju i usmere naponi nadležnih organa i institucija Republike radi potpunijeg i efikasnijeg sprovođenja mera za socijalnu zaštitu.

Tako, doneti su sledeći dokumenti: Nacionalna strategija za smanjenje siromaštva i socijalne ekskluzije za period od 2010. do 2020. godine [www.mtsp.gov.mk, 2010], Nacio-

nalni program za razvoj socijalne zaštite za period od 2011. do 2021. godine [www.mtsp.gov.mk, 2011], Program za ostvarivanje socijalne zaštite za 2012. godinu [www.mtsp.gov.mk, 2011], Program za spravljanje sa problemima socijalno isključenih lica (tzv. Program za socijalnu inkluziju) [www.mtsp.gov.mk, 2010] i drugi dokumenti. Imajući u vidu navedena prava i mere, bez sumnje se može zaključiti da normativna regulativa sadržana u Zakonu o socijalnoj zaštiti i u drugim zakonima Republike Makedonije garantuje građanima Republike pravo na životni standard koji odgovara njihovom ljudskom dostojanstvu.

Izvršno-relaizatorska uloga države u ostvarivanju prava građana i, razume se i prava na odgovarajući životni standard svodi se na izvršavanje ustavnih i zakonskih odredaba radi relilizacije, odnosno materijalizacije ustavnih i zakonskih normi u postojećim, realnim društvenim odnosima. U uslovima idealno doslednog sprovođenja ustava i zakona, prava građana zagantovana ustavnim i zakonskim normama bi se u potpunosti ostvarivala i građanin, kao čovek, bi živeo životom zaista dostojnim čoveku. Ovo stoga što savremeni ustavi, u najvećem broju bazirani na principima međunarodnih pravnih akata o ljudskim pravima a zakoni koji detaljno razrađuju ustavne norme i principe zaista sadrže, manje-više kvalitetne norme koje omogućavaju građaninu da živi takav život.

Međutim, u praksi ustav i zakoni dosledno se ne sprovode. Opšta je karakteristika za zemlje u tranziciji koje su kandidatkinje za prijem u Evropsku uniju, da donose zakone koji su u potpunosti usaglašeni sa direktivama i drugim aktima Unije a da se u praksi ti zakoni ne sprovode dosledno. Tako, ti lepi zakoni postaju normativno-pravna fasada za manje-više surovu realnost u društvu. Surovost realnosti najviše dolazi do izražaja kod prava vezana za životni standard građana, jer nedoslednosti u njihovom ostvarivanju najteže pogađaju čoveka i njegovo ljudsko dostojanstvo, zato što se nepsredno tiče njegovog života i životnih potreba.

Republika Makedonija ima vrlo dobre i odlične zakone o svim društvenim odnosima koji se tiče životnog standarda. Međutim, stepen neusaglašenosti između normativnog i stvarnog čini se nigde ne dolazi tako do izražaja kao u oblasti zaštite životnog standarda građana.

Osnovni uzrok neusaglašenosti normativne regulative sa stvarnim stanjem je u tome što su zakoni pisani prema standardima koje nameću direktive i druga akta organa Evropske unije, a stanje društvenih odnosa i materijalne mogućnosti Republike su deleko ispod standarda koji su propisani tim direktivama. Pored toga, kod vladajućih garnitura u Republici, bez obzira kojoj političkoj provinciji one pripadaju, od početka približavanja Evropskoj uniji do danas, prisutna je tendencija da se u normativnoj regulativi stanje društvenih odnosa „štимуje“ i time ulepšava, kako bi se Republika prikazala u što boljem svetlu opseravatorima iz organa Evropske unije, a oni, navikli na praksu u njihovim zemljama da se zakoni manje-više dosledno sprovode, na osnovu zakonskih odredaba stiču utisak da je stanje u Republici zaista takvo ili bar približno takvo kako se prikazuje u zakonima.

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Makedonije, [www.stat.gov.mk] u 2011. Godini, bez malo jednu trećinu stanovništva, ili 30,4% su sačinjavali siromašni građani. Od siromašnih građana 46% otpada na nezapošljene. Prema podacima navedenog zavoda prosečna mesečna neto plata po zapošljenom u Republici

Makedoniji u maju mesecu 2012. godine iznosila je 20.867,00 denara. To iznosi negde oko 339,46 eura. Jedna gradska četvoročlana porodica, sa trosobnim stanom za troškove stanovanja i u vezi stanovanja (centralno grejanje, struja, voda, telefonija-stacionarna i mobilna, internet) u maju mesecu 2012. godine trošila je oko 13.000,00 denara što iznosi negde oko 211,38 eura. Pod uslovom da je u porodici zapošljen samo jedan član, a takvih porodica u Makedoniji je 31,8%, on bi sa prosečnom platom mogao da plati troškove stanovanja, a za ostale troškove bi mu ostalo 7.867,00 denara ili oko 128 eura. Potrošačka korpa za ishranu, u decembru mesecu 2010 godine je iznosila 12.342,00 denara ili negde oko 200 eura (Počev od 2011 godine zavod nema podataka o ceni potrošačke korpe a cene prehranbenih proizvoda do maja meseca 2012 godine su skočile, u proseku, oko 15%). Dakle potrošačka korpa u maju mesecu bi iznosila 14.193,00 denara ili 230,78 eura. Prema tome, četvoročlanoj gradskoj porodici sa jednim zapošljenim koji je primio prosečnu mesečnu platu u maju mesecu 2012 godine nedostaje oko 102 eura da bi nabavila potrošačku korpu.

Takvo je stanje prosečne makedonske porodice sa jednim zapošljenim članom. O stanju porodice u kojoj nema ni jednog zapošljenog člana ili sa jednim, pa i dva zapošljena člana sa minimalnom platom, da i ne govorimo. Zakonom garantovana minimalna plata radnika u Republici Makedoniji iznosi 8.050,00 denara ili 130,89 eura. Našom analizom su obuhvaćeni troškovi stanovanja i ishrane. Međutim životni standard koji odgovara ljudskom dostojanstvu podrazumeva i troškove za odeću i obuću, troškove za održavanje higijene, troškove zdravstvene zaštite, troškove za informisanje, troškove za ostvarenje minimuma obrazovanja i minimuma kulturnih potreba i td, koje nismo obuhvatili analizom. Ako se navedenim troškovima dodaju i ovi troškovi, onda je stanje, sa aspekta standarda koji odgovara ljudskom dostojanstvu (odgovarajući životni standard) je poražavajuće. U prilog ovome govore i podaci Državnog zavoda za statistiku Republike Makedonije o tome da kod 61,4 % domaćinstava u Republici Makedoniji mesečni prihodi uglavnom ili u celosti ne zadovoljavaju njihove potrebe.

Da stanje nije nimalo ružičasto govore i često viđene scene sa skopskih ulica kada u juturnim ili večernjim časovima siromašniji ljudi, često obučeni u ritama, kopaju po kontenjerima za smeće i traže hranu. Autor ovih redova je bio preneražen jednog avgustovskog jutra videvši starijeg čoveka, kako je izvukavši iz kontejnera kesu sa hranom, počeo halapljivo da jede parče hleba koje je u njoj našao. Takvo ljudsko „dostojanstvo“ je daleko ispod „dostojanstva“ brojnih domaćih miljenika - pasa i mačaka, jer se njima ne daje hrana iz kontejnera za smeće.

Zakoni o socijalnoj zaštiti treba da budu u funkciji održavanja odgovarajućeg životnog standarda građana. Međutim, nesklad između normativnog i stvarnog čini svoje. Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti Republike Makedonije, lica koja su sposobna za rad i koja zbog objektivnih uslova ne mogu da obezbede sredstva za egzistenciju imaju pravo na socijalnu novčanu pomoć u iznosu od 2 140,00 denara ili 34,79 eura. Ovaj iznos se povećava za svakog člana porodice za 0,37 a najviše do pet članova. Kada se ovaj iznos podeli sa 30 dana, koliko ih ima u mesecu, dobija se dnevni iznos socijalne pomoći u visini od 71,33 denara. Vekna hleba od 500 grama u Republici Makedoniji, prema cenama u avgustu mesecu 2012 godine, koštala je u proseku 25,00 denara. Primaocu ove pomoći ostaje još 46 denara. Sa tim novcem, prema navedenim cenama on može da kupi 400 grama najjevtinije salame ili najjevtinijih viršli, ili negde oko 200 grama mortadele, ili

jedan kilogram paprika, odnosno paradajza ili 110 grama junećeg mesa, bez kostiju. Dakle, sa tim novcem on može da kupi toliko i takvih namirnica, koliko mu je potrebno za bedno preživljavanje, pod uslovom da se ne oblači i obuva, da se ne umiva, da se ne brije, dakle pod uslovom da se spusti na nivo životinje.

Ljudi ili građani, jezikom Ustava rečeno, su najveća vrednost društva i države. Da njih nema, ne bi bilo ni društva ni države, jer su i država i društvo njihove tvorevine. Prema tome država treba da ulaže u ljude. Ona treba da im omogući, pre svega, da žive životom dostojnim čoveku. Dostojanstvo ljudi je i dostojanstvo države. Država ne može biti niti bolja, niti gora od ljudi – građana koji je sačinjavaju. Beda rađa apatiju kod građana. Apatični građani čine apatičnu državu. Apatična država ne ide napred, ne napreduje, već stagnira ili nazaduje. Socijalna pomoć od 34 eura, nije pomoć, već milostinja. Pomoć se daje ravnopravnom čoveku da bi prebrodio teškoće koje su ga snašle sticajem objektivnih prirodnih ili društvenih okolnosti. Milostinja se daje prosjaku i ona jednako ponizuje onoga koji je prima i onoga koji je daje, u našem slučaju državu. Ulaganje u ljude, u građane je ulaganje u budućnost društva, odnosno države čiji su oni građani. Jedini izlaz iz očajnog stanja životnog standarda građana u kome se nalazi makedonsko društvo su veća ulaganja u socijalu.

Makedonska država, od sticanja samostalnosti, do danas, najmanje je ulagala u ljude i za ljude, odnosno građane. Vladajuće garniture koje su se smenjivale na vlasti, pre svega su štitile svoje interese i interese krupnog kapitala, u čije ime, bez sumnje, vladaju državom. Vlast je korišćena radi ostvarivanja ličnih i grupnih interesa i ličnog bogaćenja. To je dovelo do ogromnih ulaganja koja nisu neposredno u funkciji blagostanja čoveka i poboljšanja njegovog životnog standarda, već omogućavaju da se dođe do novca na štetu standarda građana, neracionalnim i netransparentnim nabavkama i gradnjom skupih objekata za organe državne vlasti i brojnih, takođe skupih kulturnih objekata i spomenika istaknutim ličnostima i događajima iz prošlosti Republike Makedonije. Tako, cena koštanja radova na projektu Skoplje 2014 godina dostigla je iznos od oko 300 miliona eura, a prema nekim procenama do završetka projekta popeće se do fantastičnih 500 miliona eura. Projekat obuhvata 4 objekta za potrebe organa državne vlasti u baroknom stilu, 3 kulturna objekta u baroknom stilu eksterijera i enterijera (pozorište, muzej i filharmonija), oko 50 spomenika i jednu trijumfalnu kapiju, zatim menjanje fasada svih zgrada u centru Skoplja u baroknom stilu, kao i fasade zgrade u kojoj je smeštena Vlada Republike u baroknom stilu (izgrađena je pre četrdesetak godina u modernističkom stilu) dalje, uređenje korita Vardara sa plažama i tropskom i suptropskom vegetacijom (palme i egzotične vrbe), promenu ograda i osvetljenja mostova u centru grada u baroknom stilu i izgradnju jednog pešačkog mosta, pored već postojećeg, veoma lepog, srednjevekovnog kamenog mosta koji je takođe pešački i koji se nalaza na 100 metara od njega

Primer Skoplja prate i ostali gradovi Republike Makedonije, gde niču skupe građevine i spomenici Aleksandru i Filipu Makedonskom, Skenderbegu, makedonskim revolucionarima i lokalnim istaknutim ličnostima iz makedonske i albanske istorije. Prema gruboj proceni spomenikomanija i barokomanija u čijim osnovama ima i nacionalizma i magalomanije, a najviše korupcije centralnih i lokalnih vlasti [Radio Slobodna Evropa – internet izdanje: 2012 (31.03)] u svim gradovima Makedonije koštaće makedonske građane više od jedne milijarde eura, od kojih je najmanje polovina uludo utrošenog novca.

Navedeni podaci govore da vlasti koja tako neracionalno troši novac građana, u uslovima teške ekonomske krize, sa oko 300 hiljada nezapošljenih građana od oko 900 hiljada, koliko iznosi broj radno aktivnih građana, sa 30% siromašnih građana koji žive u krajnoj bedi, sa 61% domaćinstava čiji prihodi uglavnom ili u celosti ne zadovoljavaju potrebe za život, nedostaje smisao za humanizam, socijalnu pravdu i solidarnost koje su temeljne vrednosti ustavnog poretka Republike Makedonije proklamovane članom 8. stav 1, alineja 8. Ustava Republike.

Zakon o socijalnoj zaštiti, u članu 3. propisuje da se Republika brine o socijalnoj zaštiti građana u skladu sa načelom socijalne pravičnosti. Ustav i Zakoni proklamuju humanizam, socijalnu pravdu, solidarnost socijalnu pravičnost. Ali nažalost, u Republici Makedoniji ne može biti ni reči i ovim socijalnim vrednostima kada socijalno ugroženi građani primaju socijalnu pomoć od 34,7 eura, a sa druge strane vlast neštedimice troši novac na luksuz koji sebi ne dozvoljavaju ni mnogo bogatije države.

Pored nedostatka finansijskih sredstava uzrokovanog slabim ekonomskim stanjem Republike i rasipničkim trošenjem ionako skromnih budžetskih sredstava, sistem socijalne zaštite Republike Makedonije prate i druge slabosti. Na prvom mestu valja navesti slabosti u sagledavanju pravog stanja stvari u odnosu na životni standard građana. Tome se nadovezuju slabosti u planiranju mera socijalne zaštite. Do ovih slabosti dolazi zbog toga što se nedovoljno investira u primarna istraživanja koja bi prethodila planiranim merama. Tako, planiranje mera socijalne zaštite je nedovoljno bazirano na prethodne evaluacije i analize stanja. Istraživanja bi snabdevala nadležne organe podacima o realnom stanju i realnim potrebama građana [program, 2010: 14].

Analize stanja socijalne zaštite i njihovo dugoročno praćenje naknadno se otežavaju zbog slabog sistema menadžmenta podacima, što onemogućava sticanje jasnog i detaljnog uvida u njima. Jedini raspoloživi i upotrebljivi podaci su oni o broju korisnika prava iz oblasti socijalne zaštite i o troškovima u vezi sa njihovim korišćenjem, dok podaci sa aspekta indikatora potreba preduzimanja mera socijalne zaštite, kao što su uzrast, radna sposobnost, stepen obrazovanja, radne veštine i iskustvo korisnika pomoći, nacionalna pripadnost (aktuelnih i budućih) i sl, ne postoje u integriranoj bazi podataka [program, 2010: 14].

Sledeći nedostatak sistema socijalne zaštite u Republici Makedoniji je u tome što profesionalne službe za socijalnu zaštitu su fokusirane na ostvarivanju prava novčane pomoći, dok se socijalne usluge zanemaruju. Ovo je posledica činjenice da su administrativni postupci za ostvarivanje prava veoma kompleksni i u njima se ne ostvaruje dovoljna transparentnost i participacija učesnika. Tako, na primer, za ostvarivanje prava na dodatak za pomoć i negu od strane drugog lica, uz zahtev treba da se priloži 12 dokumenata za čije pribavljanje je potrebno dugo vreme i veliki trud. Do ovoga dolazi zato što nisu uspostavljeni mrežni sistemi za evidenciju i korišćenje potrebnih podataka o strankama, pa se podaci skupljaju na klasičan način: izdavanjem brojnih potvrda, uverenja i drugih potrebnih dokumenata [program, 2010: 14].

Pored toga, u praksi su uočljive pojave pozitivnog sukobljavanja nadležnosti - kada se dve institucije, odnonsu službe u okviru sistema socijalne zaštite smatraju da su nadležne za postupanje u predmetima stranaka, a ima i negativnih sukoba nadležnosti - kada se službe i institucije na smatraju nadležnim za postpanje u tim predmetima. Do sukoba nadležnosti

najčešće dolazi između centara za socijalni rad, s jedne strane i institucija iz oblasti zdravstva, obrazovanja i penzijskog i invalidskog osiguranja, s druge strane. Do ovih pojava dolazi zbog parcijalnog pristupa u identifikovanju potreba građana, zbog nejasne podele nadležnosti u zakonima i zbog odsustva međusistemske saradnje između organa i institucija u oblasti rada i socijalne politike i organa i institucija u drugim oblastima društvenog života Republike koji obavljaju poslove usko vezane za sistem socijalne zaštite građana [Program,2010:14].

Poseban problem predstavljaju slaba kadrovska i tehnička ekipiranost centara za socijalni rad, neodgovarajuće upravljanje kadrovskim resursima, kao i nedovoljna i nesistematska edukacija kadrova. Pažljivom obseravatoru stanja sistema socijalne zaštite u Republici Makedoniji ne može izmaći iz vida da se u procesu deinstitucionalizacije i fokusiranja ka razvijanju vaninstitucionalnih oblika zaštite, zanemaruje ulaganje u institucionalnu zaštitu koja, kao zadnje прибежиште, je neophodan segment sistema. Što se tiče vaninstitucionalnih oblika zaštite, valja istaći da je neophodno razvijanje i širenje vaninstitucionalnih usluga novim oblicima socijalnog servisiranja. U vezi sa ovim činjenica je da nevladine, verske, religiozne organizacije i privatni sektor ostvaruju vrlo skromnu ulogu u oblikovanju lokalnih mreža socijalnih usluga za potrebe socijalno ugroženih građana [Program, 2010: 15].

Najzad, valja istaći nedovoljno razvijen sistem socijalne prevencije u Republici kojoj je dat veliki značaj u normativnoj regulativi i u političkim proklamacijama vladajućih garnitura. Zbog insuficijencije aktivnosti i mera stiče se utisak da je razvijanje sistema socijalne prevencije uglavnom još uvek na nivou narativnih založbi, dok konkretni oblici i mere kojima bi se realizirala socijalna prevencija još uvek nisu dovoljno zastupljeni u praksi [Program, 2010:14].

ZAKLJUČAK

Odgovarajući životni standard je onaj koji omogućava čoveku da živi život dostojan njemu – čoveku kao homo sapiensu i najsavršenijoj tvorbi prirode na Planeti Zemlji. Život dostojan čoveku je onaj u kome on može na dostojanstven način da zadovolji svoje prirodne potrebe.

Prirodne potrebe čoveka su brojnije i složenije nego što su prirodne potrebe životinje, jer je čovek inteligentno, dakle racionalno i emocionalno biće. One obuhvataju potrebu za hranu koja je dovoljna po količini, kalorična i bogata vitaminima i mineralima i koja, kao takva, omogućava čoveku normalan psihofizički razvoj i održavanje zdravlja, potrebu za pijaću vodu u dovoljnim količinama, potrebu za odeću i obuću prema klimatskim i vremenskim prilikama područja na kome on živi, potrebu za stan i stanbeni prostor koji nije zgusnut i koji mu omogućava da se lagodno oseća; potrebu za održavanje lične higijene i higijene odeće, obuće i stanbenog prostora u kome živi; potrebu za čist vazduh; potrebu za zaštitu zdravlja; potrebu za osnovno obrazovanje; potrebu za minimum kulturnog života i socijalnih kontakata kao i posebne potrebe ljudi u zavisnosti od njihovog psihofizičkog stanja, pola i uzrasta.i td. Međunarodni akti o ljudskim pravima: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, Evropska socijalna povelja i drugi, nastoje da precizno

odrede prava čoveka koja su u funkciji prava na odgovarajući životni standard. Međutim, oni precizno ne definišu odgovarajući životni standard. U preciziranju pojma odgovarajući životni standard, bez sumnje je najdalje otišao Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. On, u članu 11 sadrži termin „životni standard dovoljan za njega (čoveka – TR) i njegovu porodicu“, koji je najbliži (i skoro) sinonim terminu odgovarajući životni standard.

Zatim Pakt precizira čime se obezbeđuje taj životni standard, ali to čini nepotuno, jer ne definiše šta ja to odgovarajuća ishrana, oblačenje i stanovanje. Međutim, nisu samo ishrana, oblačenje i stanovanje elementi standarda savremenog čoveka, već tu dolazi zdrava pitka voda, čist vazduh, čist i nezagađen prostor u kome čovek živi, sredstva za održavanje higijene, komuniciranje sa okolnim svetom putem sredstava komunikacija i informisanja i t.d. Pakt u daljim odredbama stipuliše potrebu za najboljim fizičkim i psihičkim zdravljem; potrebu za obrazovanjem i kulturnim životom, ali to se ne može postići ako čovek živi nehygienski i u nezdravoj životnoj sredini, bez minimuma potrebnih sredstava za komunikaciju, informisanje i razonodu.

Nema sumnje da su navedeni nedostaci u međunarodnoj normativnoj regulativi o životnom standardu doveli do toga da su nacionalni ustavi i zakoni koji regilišu društvene odnose u vezi sa životnim standardom prilično raznoliki i skromni u normativnom regulisanju elemenata odgovarajućeg životnog standarda i prava kojima se on obezbeđuje kao skup prava građana.

Takav je slučaj i sa Republikom Makedonijom, čiji su zakoni o socijalnoj zaštiti vrlo kompleksni i sveobuhvatni ali, nažalost, ni jednom odredbom ne definišu pojam odgovarajućeg životnog standarda građana Republike. To je dovelo do toga da su naknade za socijalnu pomoć i druga socijalna prava veoma skromno određena i ne omogućavaju socijalno ugroženim građanima da žive život dostojan čoveku,

Druga je stvar što se i te odredbe dovoljno ne poštuju i što su postupci za ostvarivanje prava koja su propisana tim odredbama još uvek prilično komplikovani i, samim tim, dugotrajni i neekonomični.

Radi ostvarivanja prava na odgovarajući životni standard svaka država, pa i makedonska, treba da obezbedi, pre svega, da se njeni zakoni dosledno sprovede. Zatim država treba da obezbedi da se budžetska sredstva racionalno troše. U uslovima siromaštva nema mesta za luksuz koji se pokazuje izgradnjom luksuznih javnih objekata i enormnog broja spomenika. Takvi objekti se grade u uslovima izobilja. Pored toga, ona treba da poveća budžetska sredstva za socijalnu pomoć i druge oblike socijalne zaštite građana. U uslovima skromnog priliva novčanih sredstava u budžet, sa sistema proporcionalnog (ravnog) oporezivanja, treba preći na progresivno oporezivanje građana. U uslovima kapitalizma gde određeni građani žive od najamnog rada drugih i zarađuju ogromne svote novca, sasvim je ispravno da ti građani više doprinose za socijalnu zaštitu od onih sa niskim dohodima.

Ukoliko se vlast opredelila za sistem proporcionalne poreske stope, valja uvesti specijalni porez. za socijalnu zaštitu. Pored izdvajanja iz budžeta, treba da se poboljšaju mere institucionalne i vaninstitucionalne socijalne zaštite građana boljom društvenom organizacijom, stvaranjem jedinstvene baze podataka o socijalno ugroženim licima,

pojednostavljivanjem upravnih postupaka za ostvarivanje prava iz oblasti socijalne zaštite, jačanjem kontrole i nadzora nad trošenjem budžetskih sredstva i povećanjem angažmana nevladinog sektora (humanitarna udruženja građana, crveni krst, verske organizacije i sl.) u pružanju pomoći socijalno teško ugroženim građanima.

Reči „čovек gordo zvuči“ izrekao je велики руски писаc Максим Горки. Те речи сигурно да не звуче гордо за 30% македонске сиpотинје, која гладује или је на ивици гладовања, и сасвим је сигурно да не звуче гордо за просјакe по улицама македонских градова, за сиримаhe који се хране отпаcima из контењера за смеће, а треба да звуче, јер и они су људи и треба да живе животом достојним човеку. Живеће ако им држава обезбеди одговарајући животни стандард, јер је то њихово природно право.

LITERATURA

1. Aristotel, Politika, BIGZ. Beograd, 1984.
2. Colection of Human Rights International Document, Pearson Peacekeeping Center, Cornvalis, Nova Skotia, Canada, 2002.
3. Milovančević Đ., Pešić F., Ilić R., Ekonomski rečnik, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1975.
4. Европска социјална повелба – ревидирана, Министерство за труд и социјална политика, Скопје, 1996.
5. Закон за социјална заштита, „Службен весник на РМ“, број 79/09.
6. Министерство за труд и социјална политика, Национална програма за развој на социјалната заштита (2011-2021), Скопје, 2010.
7. Устав на Република Македонија, „Службен весник на РМ“, број 52/91.
8. Форум за социјална демократија, Кон подновен европски социјален модел, Фридрих Еберт Стиф-тунг, Скопје, 2008.
9. www.mtsp.gov.mk.
10. www.slobodnaevropa.mk.
11. www.stat.gov.mk.

THE RIGHT TO ADEQUATE STANDARD OF LIVING AS A NATURAL HUMAN RIGHT AND THE ROLE OF STATE IN ITS ACHIEVEMENT

Temelko Risteski¹, Sejdefa Džafče², Gligorova Anita³

¹Full professor, University FON, Skoplje, Macedonia, temelko_mkd@yahoo.com.

²Assistant professor, University FON, Skoplje, Macedonia, gjsejdefa@yahoo.com

³Assistant, University FON, Skoplje, Macedonia, anita.gligorova@fon.edu.mk

Summary: *The Universal Declaration of Human Rights and International Covenant on Economic Social and Cultural Rights proclaim that all human rights derive from the inherent dignity of man. Therefore those are innate or natural rights. Thus, the right to adequate standard of living is a natural human right. Standard of living would be appropriate if the material and other conditions of living and working in the society meet the needs of decent living of man and his family. Modern state in most, have incorporated provisions of the Declaration and the Covenant in their constitutions and national legislation in the areas of health, social insurance, housing, education,*

culture, entertainment and other fields. However, very often, conflicts occur between the normative and the real. Constitutional and legal provisions are not enforced in practice, and therefore the level of living standard is far below that which is proclaimed by those provisions. This is particularly characterized in under developed countries and countries in transition which the Republic of Macedonia belongs. The role of the state in the exercise of citizens' rights to an adequate standard of living is analyzed especially in the case of the Republic of Macedonia.

States as a global and social institutions are most responsible to take appropriate measures to reduce the discrepancy. These measures should be reduced firstly by higher budgetary allocations for higher standards of living by measures of institutional and no institutional social protection, measures of social prevention and the appropriate measures of social control and surveillance to be allocated a dedicated use of those investments. Investing in the standard of living means investing in people. States are made up of people. The welfare of the people means well-being of society and the welfare of the state. It is the only condition of their progress. Dialectical opposite of progress are poverty and crisis, which go to the stagnation and decline.

Keywords: *right, state, life, standard, need.*

JEL Classification: *K36*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidisciplinary & Virtual Studies
Banja Luka

GLOBALIZACIJA I FRANŠIZNI SISTEM

Mirnes Saldum¹, Muhamed Softić², Elvir Jugo³

¹Magistar ekonomskih nauka, Uprava za indirektno oporezivanje BiH, Mostar,
mirnes.saldum@uino.gov.ba

²Magistar ekonomskih nauka, Vlada SBK-a, Travnik, muhamed.softic@gmail.com

³Master ekonomije, Urban, d.o.o., Banja Luka, email:jugo.urban@gmail.com

Rezime: *Franžizing sistem kao savremeni kooperativni tržišni način poslovanja nije nametnut od stručnjaka. Nikao je u praksi mnogih razvijenih zemalja svijeta. Američki eksperti intezivno rade na globalizaciji svjetskog tržišta. To bi trebalo da bude najvažniji ekonomski cilj svake zemlje, da se uključi u sve institucije globalnog svjetskog tržišta i da posluje po njihovim strogo propisanim pravilima. Promjene sa kojima se suočavaju kompanije na početku ovog vijeka rezultat su uticaja više faktora. Prvi faktor je globalizacija, ogroman porast razmjene i raspoloživost novih proizvoda i usluga, kao i dramatično povećanje mobilnosti inostranih investicija, kretanja ljudi i međunarodne konkurencije. Sljedeći faktor je uticaj savremenih komunikacijskih tehnologija. Brze promjene svih oblika tehnologije omogućavaju brz pristup brojnim načinima komunikacija, uz niske troškove, što vodi otvaranju tržišta potrošačima širom svijeta. Ova dva faktora su uticala na promenu moći na tržištu, od proizvođača ka potrošaču ili krajnjem korisniku. U tom kontekstu, raspoloživost informacija u kompaniji, kao i određivanje globalnih marki proizvođača i usluga postaje fenomen globalnog tržišta. Orijentacija na globalna tržišta u takvim uslovima postaje neminovnost budući da je internacionalizacija i globalizacija ukupnih poslovnih aktivnosti pojava koja sve više uzima maha kao jedan od najimpresivnijih trendova na poslovnom planu.*

Ključne riječi: *globalizacija i franšizni sistem, međunarodna konkurencija, strategija, ekonomski razvoj.*

JEL klasifikacija: M13 90

UVOD

Intenziviranje procesa globalizacije u smislu da globalizacija zahvata sve segmente društvenog i poslovnog života, doprinijelo je prevazilaženju pitanja, da li se treba uključiti u globalizacione tokove? Kompanije danas djeluju u nesigurnom poslovnom okruženju koje karakteriziraju nagle i duboke promjene, te nesigurna i neizvjesna budućnost. Živimo u vrijeme sve bržeg napretka nauke i tehnologije, pojave sasvim novih proizvoda i

nestajanja starih proizvoda, pa i kompletnih tehnologija. Aktualna tržišna utakmica se odigrava po novim pravilima, potpuno suprotnim važećim do prije samo jednu deceniju, Dirk S. (2003). Naučna i tehnološka dostignuća, pogotovo razvoj informacionih, imaju za posljedicu globalizaciju i povezivanje svjetskog tržišta u jedinstven ekonomski prostor. Napuštena je koncepcija komparativnih prednosti, a stvoreno je novo ekonomsko promišljanje i djelovanje, u ekonomskoj teoriji i praksi poznato kao konkurentске prednosti. Danas je omogućen prijenos resursa i tehnologija na bilo koju lokaciju u svijetu, tako da nije više bitno gdje, nego kako proizvoditi i kako prodavati. U tim novim okolnostima franšizni biznis je postao nezaobilazan element u promišljanju savremenog načina poslovanja. Moderni franšizni poslovni sistemi teže razvijanju poslovnih aktivnosti sa globalnom perspektivom, nastojeći da pronađu što bolji modus integrisanja u globalne poslovne tokove. Proces globalizacije nudi savremenim franšiznim kompanijama brojne mogućnosti i šanse u vidu širenja tržišta, pristupačnosti jeftinijim materijalnim resursima i radnoj snazi, dostupnosti tehnološkog i menadžerskog know-how-a. Uspješno korištenje prednosti koje proces globalizacije nosi sa sobom podrazumjeva internacionalizaciju poslovanja i prevazilaženje geografskih, političkih i kulturoloških granica. Ovo je posebno izraženo u pojedinim granama koje su se uveliko globalizovale ili su na putu globalizacije.

FENOMEN GLOBALIZACIJE

Današnji svijet karakteriše dominacija transnacionalnih kompanija, snažno dejstvo države u privredi i globalizacija svjetske privrede. Proces globalizacije počinje formiranjem Sjevernoameričkog sporazuma o slobodnoj trgovini – NAFTA(SAD, Kanada, Meksiko), Evropske unije, Istočno-Azijska Unija (Japan i tzv. mali azijski tigrovi). Između njih se

vodi borba za dominaciju na svjetskom tržištu u svjetskoj privredi. To uslovljava internacionalizaciju proizvodnje i kapitala u cilju ostvarivanja profitnog interesa. Ovaj proces se intezivira posle 70-ih godina 20. vijeka. Tako finansijski kapital najrazvijenijih zemalja svijeta uspijeva povezati svaku tačku (nacionalnu ekonomiju, kompaniju) na zemaljskoj kugli, u jedno „globalno selo”, Miroslav P. (2000). Transnacionalne kompanije uklapaju svoj interes u državni interes koliko je to god moguće, mada je prisutan izvjestan sukob interesa. Naime, transnacionalne kompanije žele održati svoju autonomnost maksimalno u cilju ostvarivanja profitnog interesa, zbog čega je i moguće da u nekim zemljama transnacionalne kompanije predstavljaju lokomotive razvoja, do onih koje vode teškim posljedicama njihovog poslovanja. Danas se obično govori o svjetskoj privredi, kako privredi transnacionalnih kompanija, koje posle 80-ih godina 20.vijeka, kontrolišu preko 50% svjetske proizvodnje, 2/3 svjetske trgovine, 3/4 međunarodnog transfera tehnologije, s tendencijom daljeg rasta.

Primjetno je, da se interesovanje gotovo svih zemalja svijeta prebacuje sa ideološko-političkog i vojnog kompleksa na ekonomsko-tehničko-tehnološki razvoj, Drucker P. (1995). Zavisnost između zemalja uspostavlja se preko novih tehnologija i finansijskih tokova (izvoz kapitala i proizvodnje). Imperativ razvoja nauke i tehnologije, informatička tehnologija, telekomunikacije, biotehnologija, genetski inženjering i sl. ubrzavaju proces globalizacije svjetske privrede i dovode do međuzavisnosti u svjetskoj privredi, koja se različito odnosi na razvijene i nerazvijene zemlje. Dakle, globalizacija se uvukla u sve

pore naših života, što će reći da je u principu ekonomske prirode, a prema MMF-u, ona označava veoma brzu integraciju ekonomije širom zemaljske kugle, prevashodno preko trgovine, finansijskih tokova, razmjene tehnologije, informativne mreže i međukulturnih i istorijskih nasljeđa kretanja. Globalizaciju pospešuje sve bolji i efikasniji transport, komunikaciona i informaciona tehnologija, što sve skupa omogućava veći obim proizvodnje uz sniženje troškova proizvodnje, brzinu i rastojanje kojima se prenosi roba sa jednog mjesta na drugo, uz smanjenje troškova takve razmjene, s jedne strane, i potpunije zadovoljavanje ukusa i potrošnje kod potrošača sa stanovišta većeg izbora različitih vrsta proizvoda i usluga, s druge strane. Globalizacija je prisutna u čitavom svijetu uključujući i područje na kome mi živimo. Jednostavno rečeno, globalizacija i tranzicija su međusobno povezani, odnosno putem tranzicije oživljava tržište i privatno vlasništvo kao preduslov demokratizacije društva. Naime, vlade pojedinih zemalja svjesno mjenjaju politiku smanjenja i eliminisanja prepreka da bi se kretanje robe, kapitala i usluga nesmetano odvijalo. S druge strane, moćne kompanije mjenjaju svoju strategiju poslovanja i stavljaju akcenat na rast profita kroz smanjenje troškova, a ne preko povećanja cijena roba i usluga. Iako globalizacija ima za cilj stvaranje jedinstvenog svjetskog tržišta, ono nosi sa sobom i neke veoma značajne negativne posljedice, posebno za nerazvijene zemlje svijeta. Tako se na primjer, veći dio trgovine odvija unutar tri pomenute integracione cjeline – regiona (NAFTA, Evropska unija, Azijska unija) a ne između zemalja koje pripadaju različitim integracionim cjelinama.

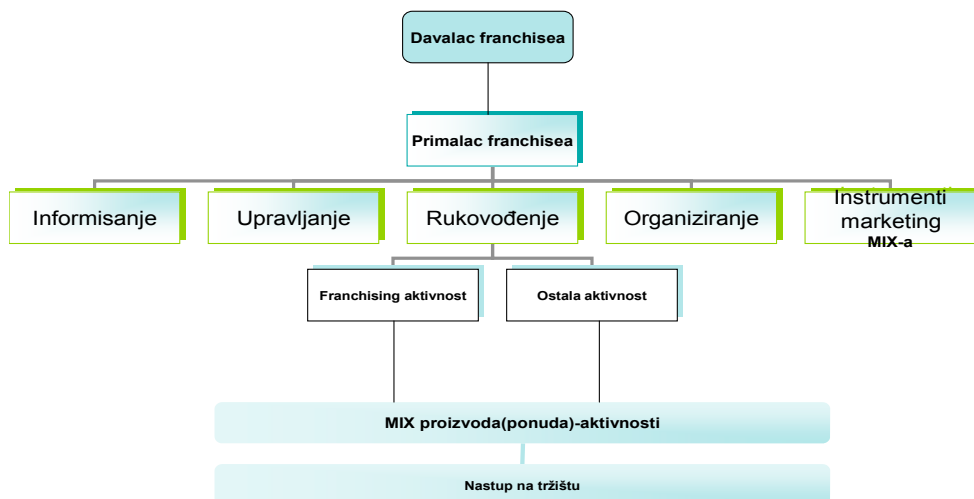
Istraživanja pokazuju da će zemlje članice OECD kupiti robu iz svoje zemlje dva i po puta prije, nego da takvu robu kupi u drugoj zemlji. To znači, da se većina trgovine odvija unutar tri regiona, a ne između svih regiona, što upućuje na zaključak da ipak postoje bitne razlike u cijenama istih proizvoda u različitim zemljama. Međutim, glavna zamjerka globalizaciji je da nisu sve zemlje profitirale globalizacijom, već su i izgubile, pogotovo zemlje koje su bile protiv globalizacije. Konkurentska prednost je prednost koju kompanija ostvaruje u odnosu na svoje konkurente u zadovoljavanju potreba potrošača Kotler P. (2001). Promjenjena logika svjetskog tržišta uslovlila je da se najvažniji izvori konkurentske prednosti moraju aktivno i permanentno tražiti i koristiti za razliku od "igranja na kartu" niskih troškova na osnovu jeftine radne snage ili sirovina. Konkurentska prednost u osnovi nastaje iz poboljšanja, inovacija i promjena. Kompanije stiču prednost u odnosu na konkurente tako što uviđaju nove osnove za razvijanje konkurentske prednosti ili nalaze nova i bolja sredstva za njeno postizanje na stari način. Stvaranje konkurentskih prednosti je posebno bitno na razini kompanija mada su aktivnosti potrebne za njihovo stvaranje i održavanje u međunarodnim uslovima veoma intenzivne i kompleksne. Ovo je posebno izraženo u pojedinim granama koje su se uveliko globalizovale ili su na putu globalizacije. Stoga možemo uvidjeti da su konkurentske prednosti izuzetno značajne kako za efektivno tako i efikasno odnosno rentabilno poslovanje. Konkurentske prednosti predstavljaju osnov za strateški management kompanije. Naime kompanija kreira strategije koje će temeljiti na izgrađenim konkurentskim prednostima, ali isto tako podstiče odgovarajućim strategijama građenje određenih konkurentskih prednosti. Kompanija sa raspoloživim resursima i izgrađenim konkurentskim sposobnostima ima dobru polaznu tačku za pokretanje globalizacije. Resursi i sposobnosti predstavljaju temelj konkurentskih prednosti koje omogućavaju kompaniji da na globalnom tržištu ostvari performanse koje omogućavaju ostvarenje ciljeva vrijednosti kompanije. Globalizacija je završnica

integracije tržišta širom svijeta. Multinacionalne kompanije su firme koja posluju simultano u mnogim zemljama.

Globalizacija odražava jeftinije troškove transporta, bolju informacionu tehnologiju, i oslobađajuću politiku smanjenja barijera između zemalja, sa ciljem postizanja efikasnosti iz visoke skale i specijalizacije. Multinacionalne kompanije prodaju istovremeno u mnogim zemljama. One takođe mogu, ako žele, i da proizvode u svijetu gde je proizvodnja najjeftinija, i uživaju korist obima ekonomije. Ovo ima tri efekta. Prvo, smanjuje ulazne barijere u određenim zemljama. Strani multinacionalni potencijalni prodavač ne mora da nastoji da osvoji veliki dio tržišta, i zbog toga ne mora da mnogo smanjuje cijenu da bi dostigao obim ekonomije, što proističe iz uspjeha globalne trgovine. Drugo, mala domaća preduzeća, ranije zaštićena ulaznim barijerama, sada se suočavaju sa većom međunarodnom konkurencijom, i moguće je da ne prežive. Treće, veća konkurencija, po proizvođačima sa niskim troškovima proizvodnje, dovodi do nižih granica profita i nižih cijena. Ipak, ako postoji samo nekoliko multinacionalnih kompanija, one mogu izbaciti iz posla domaća preduzeća koja proizvode po višim cijenama. Neke od rasprava o globalizaciji aludiraju na to koji od ova dva ishoda je dominantan: da početna cijena pada ili da moguća naredna cijena raste. Globalizacija tržišta izaziva internacionalizaciju poslovanja i globalizaciju kompanija. Razvojno ponašanje kompanija je uslovljeno stanjem tržišta proizvoda i kapitala, razvojem inovacija i organizacionih formi. Uglavnom, u savremenim uslovima (pretežno kao trka za sticanje konkurentskih prednosti) sve više se potvrđuje kvalitet, a ne kvantitet rasta kompanije. Franšizni sistem poslovanja u uslovima globalizacije postaje alternativa za sve veći broj kompanija. Baveći se izučavanjem franšizinga, Kotler dolazi do zaključka da postoje tri oblika franšizinga. Prvi je oblik sistem u kom proizvođač sponzorira maloprodavca, a kao primjer služi automobilska industrija. Tako Ford ustupa trgovcima licencu za prodaju automobila, a trgovci ostaju samostalni poslovni svijet koji prihvata da ispuni različite uslove prodaje i servisiranja. Drugi oblik jeste sistem u kom proizvođač sponzorira veletrgovca, a primjer je u industriji bezalkoholnih pića. Tako Coca-Cola ustupa licencu punionicama (veletrgovcima) na različitim tržištima koji kupuju njezin koncentrat sirupa, zatim ga gaziraju, pune u boce i prodaju maloprodavcima na lokalnim tržištima. Treći oblik jeste sistem u kom uslužno preduzeće sponzorira maloprodavca. U ovom slučaju uslužno preduzeće organizuje cjelokupni sistem za pružanje usluga krajnjim potrošačima. Primjere nalazimo u poslovanju najma automobila (Hertz, Avis), restorana (McDonalds, Burger Wig) i motela (Howard Johnson, Ramada Inn).

U literaturi se sa aspekta preuzimanja poslovnih funkcija proizilazi i podjela franchisinga na: franchising parcijalnog uticaja i franchising kompleksnog uticaja, Domazet A. (2002). U ovisnosti o tome da li je predmet franchisinga licenca proizvodnje, zaštitni znak, proizvod ili linija proizvoda, usluge itd., što predstavlja samo dio ukupne tržišne aktivnosti primatelja franchisea.

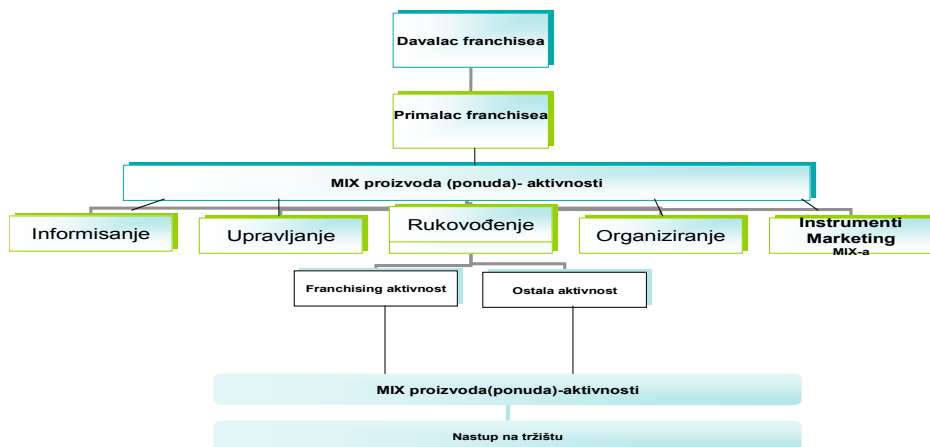
Slika 1. *Franchising parcijalnog uticaja*

Davatelj franchisea, kontroliše i utječe na kompletnu realizaciju samo tog segmenta njegove realizacije i to se naziva franšizing parcijalnog uticaja. Kod franchisinga kompleksnog uticaja davatelj franchisea ima snažan uticaj na širem poslovnom planu u domenu informisanja, upravljanja, organiziranja, marketinga itd. U ovom slučaju primatelj franchisea je čvrsto ekonomski povezan sa davateljem franchisea.

U svakom od nas je želja – osjećaj koji je jači od drugih – za samozapošljavanjem, moć da se kontrolišu sopstvene transakcije, da oblikujemo svoju sudbinu, prestati služiti se trikovima i umjesto posjedovati vlastitu mašinu i sa time pravo povući njegovu svjetlucavu polugu.

Slika 2. *Franchising kompleksnog uticaja*

Poslovna povezanost partnera podrazumijeva jasno utvrđena prava i obaveze davatelja i primatelja franchisea. Davatelj franchisea predstavlja sistemsku centralu a primatelj franchisea posluje prema ugovoru koji je zaključio sa davateljem franchisea. Razlika između franchising parcijalnog uticaja i franchising kompleksnog uticaja je u preuzimanju poslovnih funkcija. Poslovati u sistemu franšizinga ne može se smatrati jednostavnim sistemom poslovanja. Kupovinom franšize se kupuje dobra šansa i oproban metod poslovanja u koji treba uložiti lični trud, upornost, strpljenje i imati volju za rad da bi se postigao uspjeh.

FRANŠIZNI SISTEMI U USLOVIMA GLOBALIZACIJE

Ulaskom u posljednju deceniju dvadesetog stoljeća svijet je doživio toliko izazova, promjena i iznenađenja, koji s razlogom potvrđuju tvrdnju mnogih autora da se period poslije 1990. godine može uzeti kao vrijeme ukupnih i ključnih transformacija značajnim ne samo razvojnim, političkim, tehnološkim i poslovnim promjenama, nego i dubokim ekonomskim posljedicama Mujić H. (2004). Prema istraživanju International Franchise Association (IFA) u SAD-u u 2011. godini franšize ostvaruju prihod od 745 milijardi dolara, te zapošljavaju 7,9 milijona ljudi u 75 djelatnosti. Prema podacima European Franchise Federation (EFF) u EU u 2010. godini prisutno je oko 10.000 franšiznih sistema od čega su 80% franšize davatelja iz EU. Najveće franšize u EU su američke korporacije 7-Eleven, Subway i McDonalds. Među 500 najvećih franšiznih mreža u EU nalaze se Fornetti iz Mađarske i Bata iz Češke Republike.

Tabela 1. Usporedba stope uspješnosti "Primatelja franšize i samostalnih poduzetnika"

Period poslovanja	Primatelji franšize	Samostalni poduzetnici
Nakon 1. godine poslovanja	97 %	62 %
Nakon 5. godine poslovanja	92 %	23 %
Nakon 10. godine poslovanja	90 %	18 %

Izvor: Američka gospodarska komora

U razvijenim evropskim zemljama počele su se razvijati franšize za računovodstvene, kadrovske, administrativno-tehničke i druge poslove poslovnim sustavom (business to business service). U manje razvijenim evropskim zemljama, zbog zasićenosti tržišta s klasičnim oblicima franšiza; uvode nekoliko manje poznatih oblika. Radi se o mobilnim franšizama za pomoć vozačima, osvježenje s picem i hranom, kućni poslovi, franšize za usluge automobilistima i putnicima uz ceste (npr. drive in) i drugi oblici.

Razlike između američkog i evropskog franšizinga proizlaze iz specifičnih evropskih kulturnih i gospodarskih obilježja, također iz unutarnje heterogenosti i relativno manjeg sadržaja tržišta nego što je američko. Zato se u Evropi razvilo manje različitih oblika franšizinga, nego u SAD-u, isto tako su sustavi u prosjeku dosta manji. Klasični američki franšizni sustav je centraliziraniji i vertikalno povezan, evropska razlika je u

predstavljanju neke vrste kooperativne kompanije gdje bi se primatelji franšize neposredno uključivali u strateško odlučivanje o cjelovitom sustavu. U takvoj kompaniji primatelji sudjeluju na razmjerno jednostavan način i u odlučivanju. Takav oblik najčešće nazivaju evropskim za razliku od američkog. O kooperativnom obliku u Evropi postoji puno manje podataka i literature, nego o američkom. Taj oblik slobodno bismo preporučili malim neovisnim i srednje-velikim poduzetnicima.

Tabela 2. Deset najuspješnijih franšiza za 2008. godinu“

Pozicija	Kompanija	Vrsta biznisa	Troškovi početka
1	7-Eleven Inc.	Hrana i piće	variraju
2	Subway	Restoran sendviča	76.100 \$ - 227.800 \$
3	Dunkin Donuts	Kafa, kolači	variraju
4	Pizza Hut	Pizza	1.1 M \$ - 1.7 M \$
5	Mc Donalds	Brza hrana	0.5 M \$ - 1.6 M \$
6	Sonic Drive In Restaurants	Drive In restorani	0.8 M \$ - 2.3 M \$
7	KFC Corporation	Restorani piletine	1.1 M \$ - 1.7 M \$
8	InterContinental Hotels Group	Hoteli	variraju
9	Dominos Pizza	Pizza	118.000 \$ - 460.000 \$
10	RE/MAX Int. Inc.	Nekretnine	35.000 \$ - 197.000 \$

Izvor: www.entrepreneur.com

Danas se procjenjuje da oko 50 % maloprodaje u svijetu otpada na franšiznu prodaju, broj franšiznih lokacija raste po stopama iznad rasta svjetskog GDP. Franšizno poslovanje najrazvijenije je u SAD-u gdje je uključeno u preko 75 industrija, od hotela, restorana i modnih marki do kućnih majstora i brige za odrasle. Procjenjuje se da oko 14 posto svih zaposlenih Amerikanaca u privatnom sektoru radi u nekoj od franšiza. U Evropi u frašiznom poslovanju bitno mjesto zauzima Njemačka, Francuska, Italija i Velika Britanija.

Tabela 3. Nove mogućnosti franšiznog poslovanja

Oblast/godina	2006	2007	2008
Edukacije djece	4440	5057	5622
Briga o starima	959	1352	1681
Fitness	8821	11663	14170
Tehnički konsalting	646	1007	1483

Izvor: www.entrepreneur.com

Svake godine se otkrivaju nove oblasti koje mogu donijeti profit. Zanačajan rast je zabilježen u sljedećim oblastima: programi za obrazovanje djece, programi za brigu o starima, programi fitnesa i programi mršavljenja, kao i oblasti tehničkog konsaltinga. Ove oblasti su u konstantnom rastu već nekoliko godina. Treba naglasiti da se franšizno poslovanje ubrzano razvija. Ovaj oblik poslovne saradnje karakterističan je posebno za neke djelatnosti u kojima je doživio procvat. Sheraton Intercontinental, Holiday Inn (hoteli), Coca-Cola, Pepsi-Cola (osvježavajuća pića), Budget (iznajmljivanje automobila), McDonalds (fast-food restorani), Dyno-Rod (čišćenje), Prontaprint (štampanje i kopiranje) su primjeri kompanija koje su značajno razvile franšizno poslovanje. Franšizno poslovanje doživljava pravi procvat kao način povezivanja male privrede i velikih kompanija koje su razvile franšizno poslovanje.

Na svjetskom tržištu se pod konkurentskom prednošću podrazumjeva relativno veća moć odnosno snaga jedne kompanije ili jednog proizvoda u odnosu na druge. Nije svejedno kako će se kompanija pojaviti i predstaviti na današnjem tržištu. Ako kompanija želi da se održi i uspješno razvija i posluje u uslovima nelojalne konkurencije na tržištu, kompanija mora biti stalno aktivna prema stalnim promjenama koje se svakim danom dešavaju na tržištu, usmjeravajući svoje napore na efikasnije zadovoljavanje potreba veoma izbirljivih sadašnjih kupaca i potencijalnih kupaca po obimu i asortimanu, te na kreiranje nove tražnje kroz inovacije i sniženje cijena proizvoda. U uslovima brzog napretka tehnologije i masovne proizvodnje limitirajući faktor daljeg rasta kompanije je tržište, odnosno mogućnost prodaje proizvoda i usluga. Kritična faza u odvijanju procesa reprodukcije je razmjena, tj. prodaja proizvoda. Međutim, upravo to opredjeljuje kompanije da u centar svih svojih aktivnosti stavi tržište i efikasno zadovoljavanje potreba i želja kupaca. Franšizni koncept je poslovna filozofija na kojoj se gradi poslovna politika kompanije. Ovaj koncept je utemeljen na uvjerenju da se uspješno poslovanje i razvoj kompanije mogu postići jedino identifikovanjem, diferenciranjem i zadovoljavanjem potreba i želja kupaca. Usvajanje franšiznog koncepta zahtijeva fundamentalnu promjenu stavova rukovodstva kompanija o proizvodnji i prodaji, kao i napuštanje stare prakse prodaje gdje kompanija ne ostvaruje uspješno poslovanje, nego usmjeravanje na franšizno poslovanje. Franšizni sistem predstavlja način poslovanja u kome se jedan dobro tržišno uvedeni način poslovanja, sa diferenciranim marketinškim svojstvima i snažnim brandom, prevodi u standardizirani način poslova koji može da se primjeni u različitim uvjetima ekonomskog, kulturološkog i političko-pravnog okruženja i od strane različitih poduzetnika, primaoca franšize. U procesu izgradnje franšiznog sistema poslovanja veoma važno pitanje predstavlja pravi izbor primaoca franšize za poslovnog partnera, jer od njegovih sposobnosti i menadžerskih vizija zavisi uspješnost primjene ukupnog franšiznog sistema. Menadžeri su brzo shvatili da bez dobro osmišljenog biznis plana izlazak kompanije na tržište, ne samo da neće donijeti dobit, već može prouzrokovati direktni gubitak u poslovanju. Primjenom franšiznog sistema poslovanja sa aspekta preduzetnika, naročito ako je neiskusni i bez velikog kapitala, sigurniji je i lakši ulazak u preduzetništvo kupovinom franšize, nego započinjanje sopstvenog posla. Međutim, tržište nije baš tolerantno za neiskusnog početnika koji pokušava da nauči kako da vodi posao, tako da se mnogima od njih dešava da bankrotiraju. Ako niste dovoljno spremni za surovu tržišnu borbu sa konkurencijom, oblik poslovanja koji nudi franšiza je najbliži garanciji vašeg uspjeha.

Franšizni sistem čine davaoc franšize i svi primaoci njegove franšize. Na davaocu franšize je da osigura rad i rast sistema te prepoznatljivost i kvalitetu marke. Zahvaljujući zajedničkoj marki, franšizni sistem gradi identitet i reputaciju u očima svojih kupaca. Glavni čuvar reputacije, prepoznatljivosti i vrijednosti je davaoc franšize. Franšizni sistemi su izgrađeni na odnosu koji davaoc franšize ustanovljuje s primaocima franšize. Važno je razumjeti da kao što niti jedan franšizni sistem nije jednak tako niti jedan odnos između davaoca i korisnika franšize u svakom sistemu nije jednak. Na taj odnos utječu i promjene u uvjetima poslovanja. Kao davaoc franšize najčešće se javlja kompanija koja je zahvaljujući dugogodišnjem iskustvu poslovanja u nekoj djelatnosti uspjela izgraditi svoje ime (brand) i doći do uspješnog koncepta poslovanja koji je moguće nekoga naučiti primijenjivati i na nekoj drugoj lokaciji. U slučaju da se kompanija odluči širiti, za razliku od klasičnog pristupa otvaranja poslovnih jedinica može se odlučiti i da na područjima gdje želi otvoriti poslovne jedinice to učini zajedno s nekom lokalnom kompanijom dajući franšizu. Dajući, odnosno prodajući mu franšizu, ono mu odaje tajnu kako uspješno poslovati te mu daje pravo korištenja svog imena, odnosno branda. Na taj način davaoc franšize troškove, rizik i konačno rezultate svog rasta poslovanja dijeli s lokalnim primaocem koji mu postaje partner. Idealan partner kompanije koja želi dati franšizu je lokalni poduzetnik koji je na svom prostoru prepoznao potrebu za određenim proizvodom ili uslugom. Klasičan pristup bio bi da u poduzetnički poduhvat kreće sam osnuje firmu, osmišljava ime firme, pronalazi lokaciju gdje će djelovati, oblikuje proizvod/koncipira uslugu, odlučuje se za određene marketinške aktivnosti kojima će ih promovirati i sl. Drugi pristup bio bi da identificira kompaniju koja taj proizvod/uslugu već nudi na tržištu i u tome je izuzetno uspješna, ima izgrađen način poslovanja, predstavlja ime u toj djelatnosti i spremno je prodati svoju franšizu. Kupujući franšizu, poduzetnik početnik preskače nekoliko početnih koraka i ne ponavlja one iste greške koje je poduzetnik - davaoc franšize sigurno morao učiniti da bi uspio. Drugim riječima, davaoc franšize prodaje kupcu franšize tajnu kako uspješno poslovati u određenoj djelatnosti i štedi i vrijeme i druge resurse. Franšizni sistem prodaje ima korist za davaoca franšize, primaoca franšize – vlasnika maloprodajnog objekta i kupce.

Potreba za efikasnim odgovorom i uslugom kupaca se javlja zbog velikih promjena u sferama snabdjevanja i jačanja nabavne moći primaoca, koji učvršćuju svoje pozicije u franšiznoj mreži prodaje i nabavke. Njihova integrišuća uloga raste u franšiznom sistemu i omogućava da se skрати vrijeme u svim fazama, obezbjeđe proizvodi odgovarajućeg kvaliteta i karakteristika i isporuče u količinama i mjestu koje kupci smatraju adekvatnim. Za savremenog kupca pitanje poverenja je od presudnog značaja i u konkurentskoj utakmici na tržištu će moći da učestvuju samo oni primaoci koji budu bili sposobni da obezbjeđe odgovarajući asortiman proizvoda po najpovoljnijim mogućim uslovima. Krucijalni izazov je ostvarivanje najpovoljnijih uslova nabavke sirovina, proizvodnje, skladištenja i distribucije proizvoda i smanjenje svih troškova u svim fazama procesa snabdjevanja. Najvažnije razlike među tržištima se ispoljavaju u zakonskim restrikcijama, infrastrukturi za marketing, karakteru tržišta i konkurentskim prilikama u djelatnosti. U nastojanjima da svojim potrošačima pruže što veću vrijednost, kompanije posvećuju sve veću pažnju iznalaženju povoljnijih izvora snabdjevanja u smislu cijena, kvaliteta i inovativnih rješenja svojih problema, Domazet (2002).

ZAKLJUČAK

Globalizacija je prisutna u cijelom svijetu uključujući i područje na kome mi živimo. Jednostavno rečeno globalizacija i tranzicija su međusobno povezani, tim prije što se putem tranzicije oživljava tržište i privatno vlasništvo kao preduslov demokratizacije društva. Stoga vlade svjesno mjenjaju politiku smanjenja i eliminisanja prepreka da bi se kretanje robe, kapitala i usluga nesmetano odvijalo, pogotovo kada vlast kroz sopstveno djelovanje sazna koliko ih takve barijere koštaju. S druge strane, moćne kompanije mjenjaju svoju strategiju poslovanja i stavljaju akcenat na rast profita kroz smanjenje troškova, a ne preko povećanja cijena roba i usluga. U franšiznom sistemu proizvodi i usluge brže dolaze do krajnjih kupaca. Kupci imaju interes jer prodajno mjesto je u njegovom gradu, asortiman robe je širok, kvalitet robe je zadovoljavajući, cijene su niže nego kod konkurencije i osigurana je dostava robe na kućnu adresu. Konkurentna prednost franšiznog sistema obuhvata ukupan sistem vrijednosti. Sistem vrijednosti predstavlja čitav niz aktivnosti uključenih u stvaranje i korišćenje sistema. Bliska saradnja i stalna razmjena sa dobavljačima, kanalima i kupcima uključena je u proces stvaranja i održavanja vrijednosti franšiznog sistema. Konkurentna prednost se često može ostvariti promjenom pristupa kompanije tržištu i organizovanjem čitavog sistema vrijednosti. Zbog toga je bitna karakteristika insistiranje na stalnom poboljšanju postojećeg sistema rada jer konkurenti lako potiskuju kompanije koje se ne usavršavaju.

LITERATURA:

1. Dirk, S.(2003), Collaborative Planning, Forecasting and Replanishment: How to Create a Supply Chain Advantage”, Published by Amacom, New York.
2. Drucker, P.(1995), Postkapitalističko društvo, Beograd.
3. Kotler, P.(2001), Upravljanje marketingom, IX izdanje Mate, Zagreb.
4. Kotler, P.(2001), Principles of marketing, Prentice Hall, London.
5. Kotler, P.(2009), Marketing Management, Pearson Education.
6. Miroslav, P.(2000), Globalizacija – dva lika svijeta, Beograd.
7. Mujić, H.(2004), Međunarodna razmjena i organizacija međunarodnog marketinga velikih poduzeća, Bihać.
8. Financial Times (1999): Mastering Global Business, London.
9. The World Bank: World Development Report 1996, Washington, D.C.
10. UNCTAD (1997): World Investment Report 1996.
11. Američka gospodarska komora.
12. www.entrepreneur.com
- 18.

GLOBALISATION AND FRANCHISING SYSTEM

Mirnes Saldum¹, Muhamed Softić², Elvir Jugo³

¹Master of economics, ITA BiH, Mostar, email: mirnes.saldum@uino.gov.ba

²Master of economics, Government of SBK, Travnik, muhamed.softic@gmail.com

³Master of economics, Urban.d.o.o., Banja Luka, email: jugo.urban@gmail.com

Summary: *The franchising system, being the contemporary cooperative market means of managing affairs in economy, hasn't been imposed in any way on people by experts. It appeared in practice in many developed countries in the world. American experts are working intensely on the globalization of the world market. That should be the most important economic aim of every country namely to join all the global world trade institutions and to work according to their issued rules.*

The changes companies are facing at the beginning of this century result from the impact of three factors. The first factor is globalisation, a huge increase in exchange and availability of new products and services and a dramatic increase in mobility of foreign investment, movement of people and international competition. Another factor is the impact of modern communications technology. Rapid changes in all forms of technology allow a rapid access to various ways of communication with low cost, what leads to opening of markets to consumers worldwide. These two factors have contributed to the change of power in the market from producers to consumers or end users. Within this context, the availability of information in the company as well as the determination of global brands and services becomes a phenomenon of global markets.

Under such conditions, focusing on global markets becomes inevitable, since internationalisation and globalisation of the overall business activity is an omnipresent phenomenon and one of the most impressive trends in business.

Key words: *globalisation and franchising system, international competition, strategy, economic development.*

JEL classification: M13 90

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

INTEGRALNE SMJERNICE ZA POLITIKU ZAPOSŁJAVANJA PODIZANJEM PREDUZETNIČKE INFRASTRUKTURE U CILJU ODRŽIVOG RAZVOJA

Sandra Santrač

URBAN LOGIC CENTER, Izvršni direktor Centra za razvoj kulture i društva znanja, Banja Luka,
sandras@urbanlogic.edu.rs

Rezime: Ovaj rad će pokazati uticaj integralnih smjernica za politiku zapošljavanja podizanjem konkurentnosti i preduzetničke infrastrukture. Kriza poslovanja malih i srednjih preduzeća generisana je izvan preduzeća kao posljedica deregulacije na međunarodnom finansijskom tržištu i kao rezultat neodgovornog poslovanja i odsustva konkurentnosti. Pod pritiskom globalizacije i ekonomske krize ključni pravci unapređenja konkurentnosti su transferi tehnologije, novi izvori finansiranja preduzeća i kompetativnost obrazovanja. Bez odgovarajućeg privrednog okruženja i određene stručne pomoći privatni sektor neće moći kreirati inovativnu i fleksibilnu poslovnu strategiju.

Ključne riječi: integralne smjernice, konkurentnost, globalizacija

JEL klasifikacija: M10, M21

UVOD

Neki teoretičari fenomen globalizacije tumače kao proces, neki kao ideologiju ili skup procesa koji uzrokuju promjene organizacija, društvenih odnosa, kulture, na koje dodatno utiču umreženi transkontinentalni i regionalni tokovi koji imaju interakciju i moć. Što se tiče aspekata globalizacije u opštem smislu, ona utiče na dramatičan razvoj IT tehnologija, globalnih telekomunikacija kao što je internet, pojavljivanje velikog broja standarda na globalnom nivou [TQ i ISO], izrada kompatibilnosti međunarodne regulative, kao i stimulisanje slobodne trgovine umanjnjem carinskih stopa, primjenu uvoznih olakšica i stvaranje bescarinskih zona.

Ekonomske aspekte globalizacije se ogledaju u povećanju stope rasta međunarodne trgovine sa rastom svjetske ekonomije, lakšem protoku kapitala što utiče na porast direktnih stranih ulaganja, stvaranju globalnog finansijskog tržišta, što uzrokuje povećanje uloge MMF-a i ostalih velikih finansijskih korporacija. Zapadne Vlade preko korporacija, transnacionalnih kompanija, Svjetske i Evropske banke mijenjaju suverenitet, teritorijalnost, nacionalne kulture i identitete, te pravne sisteme koji se moraju uskladiti sa zakonodav-

tvima nadnacionalnih država. Oni brišu razlike između unutrašnje i vanjske politike, i stvaraju nove aktere koji postaju globalni gospodarski igrači, transnacionalne udruge civilnog društva [Andelko Milardović, 2004:23]. Multinacionalne kompanije multipliciraju zahvaljujući pojavi informacijskog i naučnog društva, kao i transportnih i komunikacijskih sredstava, što omogućuje brz protok roba i ideja bez reda veličina. Zahvaljujući usponu i popularnosti neoliberalističke doktrine u praksi dogodio preokret u kome je kreativnost tradicionalne industrije zamjenjena industrijalizacijom kreativnosti. Novo industrijsko doba počiva na ekonomski produktivnoj povezanosti informacije, komunikacije i kreacije [Chris Bolton, 2007:134].

Primjenjujući pravilo komparativne prednosti, koje kaže da se zemlje trebaju specijalizovati za ono u čemu su najbolje, najvažnije države OECD-a fokusiraju se na uslužne i kreativne djelatnosti i, ako je industrijska proizvodnja nužna, koriste se zemljama niskih troškova u Aziji ili jugoistoku Evrope. U čitavom OECD-u informaciona tehnologija i ekonomija znanja neminovno su dovele do nastanka postindustrijskog rada [John Howkins, 2003:122]. Može se reći da je reč o suptilno definisanom kolonijalnom diskursu, jer su najrazvijenije zemlje glavni nosioci intelektualne svojine. Pod pritiskom globalizacije stvaraju se nove vrijednosti na osnovu intelektualnog kapitala, IT tehnologija, novih tehnoloških naučnih rješenja, što predstavlja novu ekonomiju. Uvode se nova pravila poslovanja, klasični ekonomski zakoni i pravila poslovanja sve više nestaju. U zemljama u razvoju su se desile društvene promjene koje su inicirale restrukturiranje kulturnih vrijednosti. Ključni problem ekonomskog oporavka jeste finansijsko tržište. To će prouzrokovati neodrživost javnog duga zemalja u razvoju što će se ogledati u problemu finansiranja visokog fiskalnog deficita, koji je akumuliran tokom prošlih godina ekonomske krize. Konsolidacija javne potrošnje, podrazumijeva neophodnost strukturnih reformi javnog sektora, na osnovu kojih bi se smanjio fiskalni deficit i javni dug, što bi podsticalo izvoz i umanjenje kamatnih stopa. Privrede zemalja u tranziciji su na zabrinjavajuće niskom nivou. Sve više je preduzeća u stečaju, a stopa nezaposlenosti je u stalnom porastu usljed nedostatka ozbiljnih institucionalnih reformi i temeljnih restrukturiranja preduzeća uz loše vođenu makroekonomsku politiku, odsustva uređenog tržišta i konkurentnosti. MMF je prognozirao rast zemalja u tranziciji od 1,6% u 2009., i od 4% u 2010., što je veliko usporavanje rasta u odnosu na 2008. od 6,3% kao posledica smanjenja izvoza i pada svjetskih cijena sirovina, metala i hrane, i pada eksternog finansiranja. Za zemlje centralne i istočne Evrope koje su ostvarile rast BDP-a u 2007. od 5,4% i u 2008. od 3%, prognoziran je pad BDP-a u 2009. od 3,7%, dok je za 2010. predviđen blagi realni rast BDP-a od 0,8%. Prema prognozama MMF-a, ukupna inflacija u 2009. je niža u odnosu na prethodne godine zbog pada cena sirovina i usporavanja privredne aktivnosti. U zemljama u tranziciji se očekuje inflacija od 5,7% što je veliko sniženje u odnosu na 2008. [3,4% u razvijenim zemljama i 9,3% u zemljama u razvoju]. MMF je u oktobru 2009. procenio osnovne makroekonomske pokazatelje za zemlje jugoistočne Evrope što pokazuje naredna tabela [World Economic Outlook, October, 2010].

Tabela 1. Osnovni makroekonomski pokazatelji zemalja u tranziciji 2008-2010., sa predviđanjima do 2012

	DRŽAVA	2008	2009	2010	2011	2012
RAST BDP-a %	BiH	5,5	-3,0	0,5	4,0	6,0
	CRNA GORA	7,5	-4,0	-2,0	3,7	4,2
	HRVATSKA	2,4	-5,2	0,4	2,5	4,0
	MAKEDONIJA	4,9	-2,5	2,0	5,0	5,0
	SRBIJA	5,5	-3,0	1,5	3,0	5,0
INFLACIJA, KRAJ PERIODA,%	BiH	3,8	0,8	1,8	2,0	2,2
	CRNA GORA	7,2	1,0	2,2	2,7	3,4
	HRVATSKA	2,8	3,0	2,8	2,8	2,8
	MAKEDONIJA	4,1	-1,0	2,0	3,0	3,0
	SRBIJA	8,6	7,5	6,0	4,5	4,0
SALDO TEKUĆEG RAČUNA [% BDP]	BiH	-14,7	-8,8	-9,1	-8,8	-8,6
	CRNA GORA	-29,6	-16,0	-11,0	-9,0	-9,0
	HRVATSKA	-9,4	-6,1	-5,4	-5,8	-6,3
	MAKEDONIJA	-13,1	-10,6	-9,7	-8,1	-7,1
	SRBIJA	-17,8	-6,5	-9,0	-10,5	-12,6

Izvor: IMF, World Economic Outlook, October, 2010.

Za zemlje u razvoju procenjen je realni rast BDP-a u 2009. od 2,1%, u 2010. od 6% i u 2011. od 6,3%, dok je rast svetske trgovine procenjen na 5,8% u 2010. i 6,3% u 2011., nakon dubokog pada u 2009. od 12,3%. MMF je prognozirao povećanje stope inflacije u zemljama u tranziciji u 2010. i narednih godina između 2% i 3%, dok će Srbija zabeležiti silazni trend inflacije na 4% krajem 2013. Nivo deficita tekućeg računa u zemljama u razvoju u 2013. kretaće se između 0,9% i 5,3% BDP-a, izuzev Crne Gore -9% i Srbije -7%. Nezaposlenost u zemljama u razvoju dostiže istorijske maksimume, a najveću stopu nezaposlenosti zabilježiće Makedonija od 32% i BiH od 27,2%, dok se narednih godina očekuje oporavak tržišta rada u zemljama regiona [Outlook, 2010]. Pošto su na makroekonomskom planu države zemalja u tranziciji uradile veoma malo po pitanju obaranja inflacije, uspostavljanju konvertibilnosti, na budžetskoj restrikciji i otklanjanju budžetskih deficita, smanjeno je subvencioniranje privrede, a tim i razvoja MSP čak izvozno orijentisanih. Nedovoljno demokratičnosti kako na polju političkih i državno-pravnih institucija karakteriše i polje civilnog društva u smislu liberalno-demokratske konsolidacije i evropske integracije. To dodatno opterećuje uspešan ekonomski razvoj, za koji je od imperativa uspostavljanje pravne države i vladavine prava.

EFEKTI POREZA NA DINAMIKU I STRUKTURU RAZVOJA

Da bi poreska politika bila djelotvorna kao instrument ekonomske, finansijske i socijalne politike mora se promijeniti način izučavanja intervencija oporezivanjem i poreskog sistema na ekonomsku održivost, harmonizaciju i razvoj. *Rosen H.* smatra da su se do sada odvojeno izučavali porezi instrumentalno i institucionalno, a skoro nikako njihova povezanost sa realnim privrednim agregatima i socio-ekonomskim razvojem. Sa finansijskog aspekta porezi time prestaju da se javljaju samo kao finansijski instrument za mobilizaciju finansijskih sredstava potrebnih državi za pokriće njenih potreba. Oni postaju jedan od najrazvijenijih instrumenata u vođenju određene ekonomske, socijalne i finansijske politike države [Harvey Rosen, 1995:303].

Ekonomski efekti oporezivanja u savremenom poreskom sistemu odražavaju se u njihovim brojnim regulatornim oblicima djelovanja: ponašanje, kretanje i struktura cijena, razvoj grana i oblasti, međunarodna razmjena, oblik preduzeća i proces koncentracije rada i sredstava, privredna kretanja, odnosno, ciklične oscilacije konjunktura i veću ili manju stabilnost privrede, novčana potražnja, efikasnost i visina investicija, regionalni razvoj i akumulacija.

Poreska politika se ne ograničava samo na punjenje budžeta i finansiranje javnih programa. U uslovima neuspjele i nedovršene tranzicije ona ima direktne socio-političke implikacije, jer je česta redistribucija primanja u korist bogatih ili siromašnih. Dizanje poreske stope u ovakvim uslovima, stope PDV-a na robe i usluge ili na lične dohotke tj. na ukupna primanja, direktno smanjuje životni standard i mogućnost potrošnje većine građana. Sistem oporezivanja ne smije voditi padu potrošnje, jer to ima domino efekat na cijelu privredu, a stim realan pad GDP-a. Podizanje stope oporezivanja naročito pogađa MSP koja posluju u dramatičnom poslovnom okruženju, koje karakterišu problemi u investiranju, naplati potraživanja, zastarjeloj tehnologiji, otežanom poslovanju sa inostranstvom zbog pada konkurentnosti, visokog nivoa korupcije i birokratije, nastabilnog političkog okruženja, te odsustva kulture poslovanja i menadžmenta preduzetničkog duha.

Promjenom stope poreza država može djelovati na razvoj određenih grana i oblasti, stimulisati njihov razvoj i modernizaciju. Snažnom alokacionom funkcijom poreza alociraju se faktori proizvodnje. Politikom poreza se direktno utiče na produktivnost rada i akumulaciju, uravnoteženje spoljnotrgovinskog platnog bilansa, stimuliše se regionalni i strukturni razvoj, harmonizuje ponuda i potražnja, smanjuje socijalna razlika, izgradnja kulturno-posvjetne, naučno-obrazovne i zdravstvene infrastrukture. Poreskom politikom prema MSP, *subvencijama, olakšicama oslobađanjem poreza*, država može djelovati na ubrzanje ekonomskog razvoja regiona i razvoj manje razvijenih, te na porast zaposlenosti. Prilikom stimulisanja MSP država mora snažno djelovati preko većeg ili manjeg carinskog opterećenja na određene uvozne proizvode koje destimulišu izvozno orijentisana preduzeća. Privatno preduzetništvo je u veoma nepovoljnom položaju zbog pritiska globalizacije i prihvatanja CEFTA sporazuma. Stoga bi država trebala osloboditi oporezivanja MSP za potrebe repromaterijala ili sofisticirane opreme. Ako se ne preduzmu odgovarajuće mjere, trgovinski sporazumi i uvoznički lobi će onemogućiti bilo kakvu konkurentnost i izvoz, što će uzrokovati porast nezaposlenosti, pad GDP-a, te nas očekuje recesija ili dužničko ropstvo, a zemlje u tranziciji će postati tržište EU.

U savremenim privrednim sistemima težište ekonomskog rasta se sa javnih radova tj. državnih investicionih programa, prebacuje na operacije porezima. To dovodi do direktnog povećanja lične potražnje u ukupnoj krivi potražnje, ali i investicija i opšte potrošnje. Politika smanjenja poreza uz povećanje javnih rashoda dovešće do porasta potražnje, dohodaka, što dovodi do porasta proizvodnje i zaposlenosti. Država raznim oblicima intervencija u privredi može stimulisati razvoj određenih grana ili određenih regija. Fiskalnim beneficijama prema poljoprivredi, izvoznim granama, sirovinским granama, energetici, može se stimulisati razvoj određenih grana ili progresijom oporezivanja zaustaviti njihov razvoj. U EU poreskom politikom se djeluje na rast i tehnološki napredak ubrzanom amortizacijom, fondovima za razvoj, stimulacijama namijenjenim za proširenu reprodukciju. Struktura javnih prihoda i rashoda ima dominantno djelovanje na faktore koji određuju dinamiku i strukturu ekonomskog rasta [Joseph E. Stiglitz, 2004:593]. Nije dovoljno isticati da je na faktore i tempo ekonomskog rasta *javna potrošnja predimenzionirana* da *javni prihodi i rashodi guše privredu* [Grupa autora, 1998:356]. Sve su to poznate uobičajene teze naših ekonomista, bez želje da se pronikne dublje u strukturu javne potrošnje i strukture fiskalne politike. Primjetno je odsustvo interesovanja ekonomista da prouče djelovanje i efekte instrumenata fiskalne politike. U osnovi fiskalni prihodi i rashodi su suviše globalni agregati koji mogu pokazati globalne odnose u ekonomiji. Da bi porezi imali pozitivnog uticaja na dinamiku i strukturu ekonomskog razvoja moraju se naći načini da se oporezivanje iskoristi kao sredstvo u cilju stabilizacionih i razvojnih alata u ekonomiji, pogotovo u privatnom sektoru. Poznato je da javni rashodi mogu biti generator investicija i razvoja, posebno u privredi zemalja u tranziciji, gdje nedostaju investicije zbog ekonomske krize u EU, završetka grejs perioda koji je počeo 2012. godine i nedovoljne domaće investicije. Sve veći pritisak javne potrošnje, odnosno socijalnih davanja su direktna posljedica procesa privatizacije, vođenom od strane nedorasle političke elite zemalja u tranziciji. Istorijska stopa rasta nezaposlenosti je najvećim dijelom nastala rušenjem velikih privrednih sistema i vojno-industrijskih kompleksa. Većina privrednih subjekata je dovedena do gašenja u vidu likvidacije stečajnim postupcima. Na taj način se dobila armija nezaposlenih ljudi. Posljedice su porast javne potrošnje i sve veći pritisak poreskih izdvajanja. Njihovom daljem rastu se protive u svim sektorima privrede, kao i pretjeranom ukupnom zahvatanju države i državnoj neprivrednoj i neracionalnoj potrošnji. Istovremeno se javlja i kritika državne regulativne funkcije, posebno na socijalne izdatke, regionalni razvoj, zaštitu okoline i dr., jer to smanjuje efikasnost kapitala, vodi opadanju produktivnosti, opštem padu profitne stope i mase dohotka [Aleksandar V. Perić, 1996:274]. Djelovanje poreza na GDP je jedno od osnovnih djelovanja, a usko je vezano za novi koncept fiskalne politike i neefikasnih ciljeva oporezivanja. Zato se postavlja pitanje kako djeluju porezi u privredi, posebno zbog toga što se ovim instrumentima zahvata i preraspoređuje preko 50% nacionalnog dohotka [Paul De Grauwe, 2007:55]. GDP se može raspoređivati direktno i indirektno promjenama poreskih stopa i poreskih osnovica ili oslobođanja oporezivanja. Direktno djelovanje se ostvaruje direktnim porezima kojim se neposredno djeluje na raspoloživi dohodak nosilaca dohotka. Povećanjem poreza [progresivnim sistemom poreza na dohodak] smanjuje se raspoloživi dohodak u rukama nosilaca dohotka. U koliko se višim stopama oporezuju niže dohodovne grupe, doći će do opadanja potrošnje i novog pada dohotka. Politika povećanja poreskih stopa na dohodak mora imati u vidu ova direktna i indirektna djelovanja [Grupa autora, 2001:341]. Svako povećanje poreza negativno djeluje na dohodak i ekonomski rast. Smatra se da

povećanje poreza multiplikativno negativno djeluje na nacionalni dohodak i zaposlenost, čak i pod pretpostavkom da država tako primljena sredstva troši preko javnog rashoda ponovo u privredu. Suprotno tome, smanjenje poreza dovodi do oslobađanja dohotka privrednim subjektima i građanima, što dovodi do povećanja potrošnje, odnosno stope rasta. Dinamika ekonomskog rasta se može osigurati snižavanjem poreza, ali i povećanjem javnih rashoda, posebno onih koji imaju stimulativno djelovanje na proizvodnju i ekonomski rast, koji će u relativno kratkom roku dovesti do povećanja robnih fondova [ponude roba na tržištu] čime bi se ublažio inflatorni udar. U slučaju javnih prihoda važno je pratiti njihove strukture, jer pojedini oblici prihoda imaju različita stabilizaciona i razvojna djelovanja. Struktura poreskih zahvata i njihovo učesće u društvenom proizvodu su indikatori mogućnosti vođenja određene razvojne i stabilizacione razvojne poreske politike. Kejnzijska teorija i politika regulisanja efektivne globalne tražnje ne daje više ni minimalne efekte u stabilizaciji privrede i podsticaju ekonomskog rasta. Ekonomska teorija se okreće takvoj ekonomskoj politici koja će podstaći povećanje ponude robnih fondova na tržištu, a stim ekonomski rast.

Smanjenje poreza je osnovna strategija *supply-side economics* [ekonomija ponude]. Umjesto neproduktivne potrošnje, države trebaju omogućiti pokretanje privrede i osloboditi ekonomske snage preko produktivnog investiranja, smanjenjem poreza na dohodak privatnom sektoru. Porast investicija, ravnopravan tretman domaćih preduzeća [CEFTA] i njihovo restrukturiranje komercijalizacijom domaćih tehnoloških inovacija će se pokrenuti ekonomski rast. Pokretanje proizvodnje i dohotka će zamijeniti socijalnu komponentu i socijalnu funkciju države.

SOCIO-EKONOMSKI ASPEKTI PRIVATNOG PREDUZETNIŠTVA

Sa ekonomskog aspekta značaj prelaska sa netržišnog u tržišni koncept privređivanja, veoma je težak proces, pun neizvjesnosti i kontraverznosti. To je bitno iz razloga što je značajan broj aktivnosti na makroekonomskom planu koje treba preduzeti u cilju prelaska na tržišnu privredu. Nedostatak osnovnih aktivnosti koje stvaraju institucionalnu infrastrukturu za bolje funkcionisanje privrede [donošenje zakonskih regulativa, reformisanje bankarskog sistema i ostalog], direktno utiče na mogućnost razvoja privatnog preduzetništva.

Kao u slučaju javnog sektora, radi funkcionisanja i mogućnosti efikasnog upravljanja u privatnom sektoru, država treba da obezbjedi stručnu i određenu fiskalnu pomoć. Privatni sektor često funkcioniše u obliku malih ili srednjih preduzeća. Iako vlade zemalja u tranziciji shvataju važnost razvoja MSP-a i u tom cilju se donose programi strategije razvoja, dosljedne politike i dalje nema zbog nedostataka adekvatne pravne regulative, nerazvijene infrastrukture i hroničnog nedostatka finansijskih sredstava. Tržišna ekonomija je u razvoju sa neuređenim i fragmentiranim tržištem. MSP direktno doprinose porastu zaposlenosti koja je veća nego u velikim preduzećima.

Bez odgovarajućeg privrednog miljea i određene stručne pomoći, privatni sektor neće moći kreirati inovativnu i fleksibilnu poslovnu strategiju. U tom slučaju privatni sektor sa MPS, bi mogao u jednakoj mjeri odgovoriti kako na tržišne izazove sa kojima se preduze-

će suočava, tako i na interna organizacijska i operativna pitanja, ključna za rast i razvoj poslovanja. Neophodna je pomoć države na što kvalitetnijem tržišnom pozicioniranju malih i srednjih preduzeća pogotovo u izvoznom sektoru. Neophodno im je pružiti podršku u identifikaciji, proboju na nova tržišta, razvoju i plasmanu novih proizvoda i usluga, analizi konkurencije te lociranju neiskorištenih tržišnih potencijala. Sa svoje strane, mala i srednja preduzeća moraju na unutrašnjem planu razvijati efikasne strategije upravljanja troškovima, opštu analizu, pregled troškova preduzeća i omogućavanje identifikacije skrivenih izvora dodane vrijednosti. U operativnom smislu neophodno je fokusiranje na tzv. *uskih grla* u poslovanju i u tom cilju poboljšati poslovne procese i procedure. U sektoru MSP pod terminom uskih grla kao osnovni problem se identifikuje ljudski resurs. Menadžment rješavanjem tog problema direktno obezbjeđuje dodatne izvore prihoda. Pri tom je najvažnija uloga menadžmenta koji treba poboljšati korištenje ljudskih resursa kako bi kod zaposlenih ostvario njihovu punu produktivnost i angažman. Efektivno upravljanje zavisi od inovativnog menadžmenta koji je svjestan važnosti komunikacije sa srednjim nivoom upravljanja u cilju efikasnosti malih i srednjih preduzeća, koja jesu izvorni predstavnici privatnog sektora kao važne infrastrukturne osnove održivog razvoja, a s tim puta ka društvu znanja. Efektivnost je sposobnost menadžmenta da vrši izbor pravih alternativa koje rješavaju problem u cilju većih šansi za ekonomsku dobit. Mala preduzeća privatnog sektora rijetko imaju upravne odbore u strukturi upravljanja, dok u srednjim preduzećima privatnog sektora se formiraju različite upravljačke strukture zavisno od vlasništva. U privatnom sektoru uspješan izvršni direktor se često suočava sa rastom očekivanja relevantnih aktera [vlasnika, upravnog odbora, akcionara] u pogledu stručnog upravljanja i raspolaganja resursima i rastom prihoda. Navedena pojava je karakteristična za javni i privatni sektor koji prolazi kroz transformaciju, pogotovo ako postoje strane donacije usmjerene ka diverzifikovanim domaćim finansijskim izvorima. Odsustvo dijaspore i domaćih donatora u privatnom sektoru, je zbog nedostatka preduzetničkog menadžmenta, nedostatka pravne regulative i poslovanja koje zahtjeva određenu društvenu odgovornost. S toga organizacije privatnog sektora uviđaju da rast, dugotrajna održivost i opstanak na tržištu zahtjevaju angažovanje preduzetničkog menadžmenta.

Privatni sektor se razvija bez značajnije pomoći državnih institucija. Sam se bori sa tržišnim uslovima, čime su mu umanjene šanse razvoja nedostatkom odgovarajućeg kadra, slabe konkurentnosti, odsustva snažnog finansijskog tržišta, pravne regulative, te reformi javnog i socijalnog sektora. U međuvremenu su mnoga društvena preduzeća i javne ustanove doživjele velike gubitke u pojedinim granama, te je neophodno dovršiti privatizaciju i izvršiti restrukturiranje. Navedeni procesi zahtjevaju prije svega uvođenje jasne pravne regulative na svim nivoima. Privatni sektor se smatra vodećom snagom ekonomskog razvoja te promoviše privatno vlasništvo, preduzetničke sposobnosti i konkurentnost. U tržišnoj utakmici oni su vodeći u dizanju konkurentnosti u cilju izvoza, ali su im za to neophodna određena podsticajna sredstva. Ozbiljnija pomoć države je potrebna privatnom sektoru u pružanju mogućnosti razvoja finansijskog tržišta i stručne pomoći u transferu tehnologija, čime bi postao generator razvoja. Osnovni problem su nedostatak infrastrukturnih, finansijskih i tehnoloških mogućnosti.

Zbog otežanih uslova poslovanja MSP su primorana na tržišnu fleksibilnost, niske tekuće troškove, ali im je prednost što u navedenom sektoru dolazi do izražaja preduzetnička inicijativa i kreativnost. Uz usvajanje novih tehnologija i IT tehnologija dolazi do razvoja

novih grana koje sarađuju sa ostalim sektorima u privredi. Sa socio-ekonomskog aspekta zahvaljujući restrukturiranju odnosno transferu novih tehnologija, diže se konkurentnost što utiče na otvaranju novih radnih mjesta, razvija se efikasnost upravljanja, i sve je izraženije korištenje planova i strategija razvoja.

Uz bankarski sektor koji je osnov za finansiranje privatnog sektora putem kredita, po raznim osnovama, pojedine države zemalja u razvoju osnivaju javne fondove koji podstiču razvoj privatnog sektora, tj. MSP, raznim kreditnim linijama. Ujedno se mora obezbijediti mogućnost garancija pod što povoljnijim uslovima. Vlade ili privredne komore pružaju stručnu pomoć u razvoju upravljanja do restrukturiranja privatnog sektora, a tim i MSP. Pomoć je potrebna zbog izrade dokumentacije radi dobijanja kredita od strane banaka ili javnih fondova. Uz zahtjev dokumentacije za dodjelu kredita, po pravilu se mora dostaviti poslovni plan. Poslovni plan se mora izraditi po metodologiji institucije koja odobrava kredit, a on najčešće sadrži: ekonomsku analizu, razvojne mogućnosti privatnog preduzeća, analize tržišta prodaje i tržišta nabave, tehničko-tehnološku analizu, analizu lokacije, zaštitu okoline i zaštitu na radu, razne finansijske analize, a za sve to menadžment mnogih u privatnom sektoru nema znanje. Glavne temeljne pretpostavke razvoja MSP u zemljama u razvoju su pravne, obrazovne, savjetodavne, naučne, servisne i finansijske zbog hroničnog nedostatka sredstava u ovom sektoru. U tom cilju, vlade bi mogle omogućiti privatnom sektoru dizanje kredita u bankama ili iz javnih fondova, koji bi mogli biti praćeni garancijama i kreditnim osiguranjem drugih vladinih institucija. Takav sastav kreditnih garancija i osiguranja kredita mogao bi se upotrijebiti prilikom odobravanja kredita iz privatnih banaka. U zemljama tranzicije gdje je bankarski sektor privatizovan, banke uglavnom skupljaju finansijska sredstva i izvoze kapital. Od takvih banaka zemlje domaćina nemaju nikakve koristi. Osiromašeni fondovi nemaju značajnu ulogu u kreditiranju privatnog sektora, a berze gotovo i ne funkcionišu. Komercijalne banke uglavnom odobravaju kratkoročne kredite, profitabilnim i manje rizičnim poslovima, i od njih mala i srednja preduzeća u realnom sektoru nemaju značajniju kreditnu podršku zbog nepovoljnih uslova kreditiranja. U ovakvim okolnostima, bi se mogao inicirati razvoj privatnog sektora iz fondova rizičnog kapitala. Fondovi rizičnog kapitala osiguravaju kapital preduzećima koja nemaju dovoljno vlastitih sredstava i uslove za ugovore sa ostalim finansijskim organizacijama. U cilju razvoja proizvodnog sektora u MSP potrebno se usmjeriti formiranju javno-privatnog partnerstva u fondovima rizičnog kapitala, čija je investicijska politika usklađena sa ciljevima ekonomske politike vlade. Privatnom sektoru bi se trebalo omogućiti da počne sa izdavanjem vlastitih dionica, kao alternativnog dodatnog finansiranja ili kao garantnog uloga prilikom kreditnih aranžmana.

U zemljama tranzicije se i dalje provode neefikasne i neharmonizovane javne politike, koje nemaju kapacitet u rješavanju sve izraženijih društveno-ekonomskih problema sa kojima se građani suočavaju. Na nivou lokalnih samouprava je pokušano da se jačanjem javno-privatnog partnerstva privuče kapital i ostvare određeni projekti. Administracija javnog sektora na državnom nivou nije osigurala efikasne mehanizme za obezbeđenje uravnoteženog rasta životnog standarda, te nije poduzela nikakve ozbiljne napore za uvođenje novih programa razvoja i pored činjenice da su fiskalne reforme osnažile kapacitete države.

Opšte je poznato da je potrebna administrativna i finansijska pomoć osnivačima privatnih MSP, ali treba iskoristiti u Evropi popularnoj sve više prihvaćena socijalna preduzetniš-

tva, ponovo omogućiti povratak malih porođičnih firmi, zanatskih radnji koje su uništene pogrešnom fiskalnom politikom. Porođične firme i MSP u EU čini skoro 80% poslovnih aktivnosti. Ogromni su resursi u sferi uslužne djelatnosti, svih oblika turizma, kao i u Evropi sve popularnije i aktivnije kreativne industrije koja značajno doprinosi GDP-u svojih zemalja. U Evropskoj Uniji industrija kulture ostvari godišnji promet preko 700 milijardi €, čime doprinosi sa oko 2,6% BDP-a. Preko 6 miliona ljudi je zaposleno u institucijama i industriji kulture, što čini 3,2% od ukupno zaposlenih, a doprinosi ekonomskom rastu na generalnom ekonomskom nivou sa oko 12,3% [EU Office, 2009].

ZAKLJUČAK

Razvoj privatnog preduzetništva zahtijeva ispunjavanje određenih uslova, što u novoj ekonomiji podrazumijeva saradnju sa istraživačko-razvojnim agencijama, a naročito sa univerzitetskim istraživačkim centrima. Nove članice EU kao Litvanija i Slovačka, postale su tehnološki lideri jer su prepoznale značaj otvaranja naučno-tehnoloških parkova i inovacionih poslovnih centara. Ostale članice poput Poljske i Češke slijede njihov primjer, ubrzano vrše transfer tehnologija i komercijalizaciju izuma univerzitetskih istraživačkih centara. Zbog potrebe realizacije inovativnih ideja kompanija i istraživačkih univerzitetskih timova, učestala je izgradnja ili korištenje partnerske-kompanijske infrastrukture u cilju razvoja patenata. Kompanije su inovacije komercijalizovale, odnosno proizvele i zahvaljujući snažnom marketingu plasirale na tržište bolje od konkurencije. Privatnom preduzetništvu, prije svega u vidu MSP-a je neophodno pružiti pomoć u razvoju tržišta, istraživanju međunarodnog tržišta kao i razvoju novih proizvoda i tehnologija. Navedene aktivnosti su neophodne radi povećanja njihove konkurentnosti. To mora biti praćeno širokom akcijom socijalne zajednice, resornih ministarstava, kao i promjene pristupa obrazovanja, odnosno mjenjanjem obrazovnih politika iz osnova. Pored postojećih resursa, presudan resurs je ljudski kapital i stoga je neophodno slijediti primjer Finske, Slovačke i Litvanije, te takođe iz osnova promijeniti ishodišta studijskih programa i izvršiti kompletan *Tuning* u cilju dizanja kompetitivnosti univerziteta. Navedene zemlje su postigle rast GDP-a koji je proporcijalno jednak procentu studenata na sva tri ciklusa.

Bez istraživanja je teško zamisliv razvoj ekonomije, te su neophodna ulaganja u istraživanje i razvoj. Evidentan je interes kompanija u finansiraju ili sufinansiraju istraživačkih projekata i timova na univerzitetima. Uostalom, to su smjernice EU koje predviđaju povećanje podrške istraživačkim programima i inovacijama za potrebe proizvodnje u industriji. Navedenu podršku klasifikuju kao horizontalnu podršku u novim ekonomskim politikama, pogotovo za provođenje sektorskih programa razvoja istraživanja i inovacija. Uloga i javnog sektora je da pomaže privatnom preduzetništvu institucionalno i finansijski. Od njega zavisi popularizacija nauke i istraživanja, podsticanje studiranja prirodnih i tehničkih nauka, kao i priprema istraživačke baze. Javni sektor bi trebao stimulisati inovacijske i tehnološke konkurentnosti, jačanje edukacije i savjetodavnih usluga za MSP, te izradu i jačanje mreže regionalnih i lokalnih biznis centara, promovisanje biznis inkubatora, te razvoj klastera i mreža. Navedeni faktori bi trebali izvršiti deregulaciju tržišta rada, promjenom neprovođenih i starih zakonskih rješenja, vršeći promjene u oblasti kolektivnog pregovaranja, te uvođenjem fleksibilnog zapošljavanja uz fleksibilno radno vrijeme. Uvođenjem nestandardnih oblika rada zbog širenja novih sektora, kao kreativne ekonomije

je u vidu kreativnih industrija uz nagli razvoj IT tehnologija koje su omogućile stvaranje vrtuelnih kompanija bi enormno smanjilo nezaposlenost . U osnovi treba razmišljati o stvaranju tržišnih uslova za ukidanje cijene rada, odnosno da ona bude predmet poslodavca i zaposlenih koji će na osnovu tržišnih mehanizama utvrditi iznos plate. U daljem dizanju konkurentnosti neophodno je unaprijediti sistem statističkog praćenja MSP-a, te obezbijediti baze podataka za istraživanje, ekonomsko i investiciono planiranje, te donošenje političkih odluka.

Osnovna podrška MSP se može ostvariti kroz jačanje javnog i privatnog partnerstva [JPP]. JPP u EU ostvaruje značajno učešće u dizanju GDP-a svojih zemalja. U zemljama tranzicije doneseni zakoni o JPP su nedorečeni, neodređeni i nepogoduju razvoju partnerstva. Kako bi se JPP iskoristilo kao podrška razvoju privatnog sektora, a tim i realnog sektora, treba razmisliti o osnivanju Fonda za JPP, uz obezbjeđenje kontroliga i monitoringa. JPP bi mogao uvesti program mentorstva u smislu besplatne konsalting usluge i forsirati razvoj IT tehnologija, te monitoring preduzeća koja su dostigla potreban standard za transfer tehnologija.

Formiranje tehnoloških parkova podrazumijeva usvajanje novih tehnologija i tehničkih standarda. To treba da prate različite koncepcije izvora finansiranja i promociju kooperacija, odnosno *subcontracting*-a, što podrazumijeva saradnju mikro, malih i velikih preduzeća. Strategija saradnje se bazira na činjenici što male firme *kooperanti-subcontractori* za velike firme proizvode dijelove, razne sklopove i elemente koji se ugrađuju u finalne proizvode. U tom cilju je neohodno jačanje finansijske podrške MSP, koja generiše njihovu bolju ekonomsku poziciju na lokalnom, regionalnom i međudržavnom nivou. Pored unapređenja garantnih fondova treba razmišljati o formiranju fondova u smislu kreditnih garancija za podršku inovativnih projekata, tržišno orijentisanih. Tako i posebnih kreditnih linija za finansiranje strateških inovacija ili transfera tehnologija. U smislu smanjenja troškova MSP, treba imati u vidu fondove za povećanje njihove energetske efikasnosti. Uz pomoć ekonomske diplomatije, treba razmišljati o uvođenju netradicionalnih finansijskih instrumenata kao venture kapitala, poslovnih anđela koji bi bili namijenjeni za strateške podrške preduzetništvu, finansiranjem *start up*, odnosno *greenfield* projekata. Poslovni anđeli kao neformalni izvori venture kapitala u vidu bogatih filantropa pojedinaca iz inostranstva ili dijaspore sa poslovnim iskustvom koji bi bili voljni investirati zahvaljujući lobiranju.

Cjeloživotno učenje koje je inicirala Njemačka *Gruntvig Program*-om ima funkciju socijalne uključenosti starijih osoba, žena, omladine, osoba sa posebnim potrebama. Program ima funkciju promjene zanimanja u cilju zapošljavanja, što je strateški cilj EU, kao i značaj u edukaciji privatnog preduzetništva u pisanju provodivih programa za apliciranje grantova kako prema EU, tako i predpristupnim IPA fondovima. Pristup finansijama privatnom sektoru treba omogućiti prije svega kroz mjere zakonske regulative.

LITERATURA:

1. Bolton C.: Management and Creativity, Malden, Blackwel, 2007.
2. EU, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2009.
3. Grauwe, De P.: Economics of Monetary Union, University Press, Oxford, 2007.
4. Grupa autora: Funkcionalne javne finansije, Jantar, Beograd, 1988.

5. Grupa autora: Monetarni i fiskalni menadžment, Ekonomski fakultet, Niš, 2001.
6. Howkins J.: Kreativna ekonomija, Binoza press, Zagreb, 2003.
7. IMF, World Economic Outlook, October, 2009.
8. Milardović, A.: Pod globalnim šeširom, CPI, Zagreb, 2004.
9. Perić, V. A.: Finasijska teorija i politika, Naučna knjiga, Beograd, 1996.
10. Rosen H.: Public Finance, Irwin, London, 1995.
11. Stiglitz, E.J.: Economics of the Public Sector, Norton and CO, New York, 2001.

INTEGRATED GUIDELINES FOR THE EMPLOYMENT POLICIES BY RAISING ENTREPRENEURIAL INFRASTRUCTURE FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Sandra Santrač

*URBAN LOGIC CENTER, Executive Director of the Center for the Development of Culture and Knowledge
Society, Banja Luka, sandras@urbanlogic.edu.rs*

Summary: *This paper will show the impact of integrated guidelines for employment policy by raising the competitiveness and entrepreneurial infrastructure. The crisis of small and medium enterprises is generated outside the company as a result of deregulation in the international financial market and as a result of irresponsible business and lack of competitiveness. Under the pressure of globalization and economic crisis are important ways to improve the competitiveness of the transfer of technology, new sources of finance companies and competitiveness education. Without an appropriate economic environment and a professional support private sector will not be able to create a innovative and flexible business strategy.*

Keywords: *integrated guidelines, competitiveness, globalization*

JEL Classification: *M10, M21*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

UNIVERZALNOST FINANSIJSKE KRIZE I UTICAJ NA BANKARSKI SEKTOR U SRBIJI

Mihajlović Stošić Ljiljana¹, Petronije Jevtić², Cvijetin Živanović³

¹Profesor Visoke škole primenjenih strukovnih studija u Vranju, e-mail: mihjlovicp@ptt.rs

²Profesor Visoke škole primenjenih strukovnih studija u Vranju, e-mail: pjjevtic@verat.net

³Panevropski univerzitet Apeiron, Banja Luka, cvjetin.z@apeiron-uni.eu

Rezime: Hipotekarna kriza na finansijskom tržištu SAD produkt je neoliberalnog ekonomskog koncepta razvoja savremenih kapitalističkih država. Zahvaljujući ustrojenom globalnom sistemu kretanja roba, usluga i kapitala, čiji pravni okvir je izgrađen kroz sistem i praksu Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke i Svetske trgovinske organizacije, negativni efekti nacionalne ekonomske krize dobili su mondijalističke attribute. Država je kao meri finansijskog ozdravljenja pristupila nacionalizaciji privatnih kompanija i finansijskih institucija od državnog značaja. Premda je nacionalizacija mera vezana za socijalistički period upravljanja privredom i državom međunarodni privredno pravni okvir i izgrađeni sistem odnosa upućuju na neophodnost promena, ali u okviru kapitalizma sa humanim sadržajem. Uticaj globalne finansijske krize će se osetiti kroz povećanje indirektnih rizika, vezanih za nedostatak likvidnog kapitala, kako na međunarodnom tako i na domaćem tržištu, što će se odraziti na povećanje cene kapitala, kao i na slabiji priliv SDI. Da bi se to izbeglo neophodno je adekvatno informisanje i koordinirana akcija Vlade Republike Srbije i svih drugih relevantnih institucija kako bi se održalo poverenje u finansijski sektor Srbije. Takođe ublažavanju negativnih efekata doprinela je restriktivna monetarna politika i mere supervizije NBS u primeni Bazelskih standarda, a pre svega je potrebna usaglašena i odgovorna ekonomska politika u cilju stvaranje ambijenta za privlačenje stranog kapitala i poboljšanje rejtinga Srbije.

Ključne reči: tržište, finansijska kriza, neoliberalizam, globalizacija, hipoteka, kriza u Srbiji, finansijski sektor, bankarski sektor

JEL classification: M21 - Business Economics, O21 - Planning Models; Planning Policy.

UVOD

Finansijska kriza, koja je 2008. godine pogodila tržište nekretnina i hartija od vrednosti Sjedinjenih Država, vrlo brzo se prenela na tržišta država sa kojim SAD ostvaruju intenzi-

vnu spoljnotrgovinsku razmenu i poprimila svetske razmere. Ovaj rad ima za cilj da prezentuje ekonomske uzroke krize i ukaže na doprinos univerzalnih međunarodnih institucija na njen nastanak i razvoj, kao i da prezentuje mere koje su države preduzele radi sprečavanja bankrota privatnih privrednih društava od nacionalnog značaja.

ŠPEKULATIVNO POSLOVANJE – PUT U BANKROT

Prvi znaci hipotekarne finansijske krize na tržištu kapitala Sjedinjenih Američkih Država ispoljeni su 2006. godine. Investicione banke SAD su preценjeni finansijski balon, saglasno logici neoliberalne finansijske deregulacije, pokušale pokriti naduvanim vrednostima nepokretnosti, koje su uzimane kao sredstvo obezbeđenja kredita. U tome su im pomagale i Agencije za procenu koje su, po nalogu investicionih banaka, davale visok kreditni rejting budućim korisnicima kredita. Rast cena nekretnina na tržištu SAD, u tom trenutku, dostigao je najviše vrednosti. Koliko su cene nekretnina bile bez realnog pokrića pokazaće prvi bankroti zajmoprimaca, koji su padali u dužničku docnju i ostajali bez nekretnina.

Inflacija hipoteka poremetila je kreditnu sposobnost investicionih zajmodavaca koja se putem međubankarskih poslova prenela i na druge institucije na američkom finansijskom tržištu. U martu 2008. godine bankrotirala je jedna od najvećih američkih investicionih banaka Ber Sterns, a tri meseca kasnije i banka sa najvećim štednim ulozima za administrativni okrug Los Anđelesa, Indi Mek Banka. Da finansijska kriza neće imati samo regionalne okvire nagovestio je bankrot kompanije Liman Braders u septembru 2008. godine. Poverenje u tržište hartija od vrednosti bilo je poljuljano, a domino efekat ostvaren je kroz međunarodnu bankarsku saradnju. Berzanski indeksi na tržištima novca i hartija od vrednosti počeli su da padaju vrtoglavom brzinom. Kriza se, međutim, nije ispoljila odmah i u istom obimu u svim državama sveta, niti se sve njene posledice, u ovom trenutku mogu znati, pa čak ni pretpostaviti. Tržište novca i hartija od vrednosti najmoćnije ekonomije sveta SAD je na taj način samo sebe urušilo, ali proizvelo i niz, za sada nedovoljno poznatih, negativnih posledica po nacionalne ekonomije i svetsku privredu.

U političkom smislu SAD, sa aspekta njihove uloge u međunarodnim odnosima, nikada nije bila država među državama, već gigant sa kontinentalnim dimenzijama i liderskim pretenzijama u svetskim okvirima. Po teritoriji koju zauzima SAD su četvrta svetska sila iza Rusije, Kanade i Kine i sa preko 300 miliona stanovnika su najmnogoljudnija nacija zapadne hemisfere, a iza Kine i Indije treća država po broju stanovnika na planeti. No, više od geopolitičkog, teritorijalnog i demografskog aspekta, koji nisu bez značaja, ekonomija SAD je u najvećoj meri implementirana u svetsku privredu. U domenu industrijske proizvodnje tokom 20-tih godina prošlog veka, a zatim i značajan period posle Drugog svetskog rata, Sjedinjene Države proizvodile oko 40% svetske proizvodnje, da bi danas njihovo učešće iznosilo od 22 do 25%. Industrija SAD je automatizovana i koristi najsavremenije tehničko tehnološke postupke, što joj omogućava najveću produktivnost i standardizovanu proizvodnju velikih serija sa niskom i svetski konkurentskom cenom proizvoda.

MEĐUNARODNA SARADNJA I PRELIVANJE KRIZE

Spoljnotrgovinsku razmenu SAD, u najvećoj meri, ostvaruju sa Japanom, Velikom Britanijom, Švedskom, Nemačkom... Sa navedenim i drugim zemljama pored uvoza roba i usluga najintenzivnije je i kretanje kapitala, odnosno stranih direktnih investicija. Strana direktna ulaganja postoje kada ulagač iz jedne zemlje stekne imovinu u iznosu od deset ili više odsto svojinskog udela ekonomskog rezidenta u drugoj zemlji sa namerom da upravlja tom imovinom i ostvaruje trajne poslovne interese. Efekti stranih direktnih ulaganja su, sa ekonomskog aspekta, realni i korisni jer, vode materijalizaciji kapitala kroz opremu i fabrike, prenose nove tehnologije podižu nivo veštine upravljanja, poboljšavaju stručnost i kvalifikacioni nivo radne snage, poboljšavaju pristup tržištima, povećavaju poreske prihode i poboljšavaju plate radnika i podž. u životni standard zemlje recipijenta. Sa druge strane, pod portfolio investicijama podrazumevaju se ulaganja kako u obveznice i druge vrednosne papire koje izdaje strana država (tradicionalni oblik portfolio ulaganja) tako i u strana preduzeća koja ulagačima ne nude pravo kontrole i upravljanja uložnim sredstvima. Kod portfolio ulaganja nerezident nije zainteresovan za rad i upravljanje poslovanjem preduzeća u koje je sredstva uložio, već mu je glavni cilj ostvarivanje profita samo i isključivo na osnovu uloženog kapitala [Prica, R., 1976, str. 9]. Učešće stranih direktnih investicija u ukupnom svetskom društvenom proizvodu poraslo je sa 4,8 odsto u 1980. godini na 9,6 procenata u 1999. godini. Pritom strana direktna ulaganja naglo rastu i pretežno se ostvaruju između najrazvijenijih zemalja sveta, prevashodno država Trijade (SAD, zemalja Evropske unije i Japana). Od ukupno 643,4 milijarde dolara, koliko su iznosila direktna strana ulaganja u 1998. godini, čak 460 milijardi ili 71,5 % otpada na kretanja kapitala između najrazvijenijih zemalja, dok preostali deo otpada na ulaganja u zemlje u razvoju i države Istočne Evrope [Unctad investment report]. Međunarodno finansijsko tržište poraslo je od 1964. do 1991. godine trideset puta. Finansijski kapital je postao glavna dinamizirajuća snaga neoliberalizma. Neoliberalizam i informativna tehnologija omogućile su široke špekulacije finansijskom kapitalu. Tako je obim finansijskih transakcija dvadeset puta veći od obima prometa trgovine robom (A. Gidens). Samo 5 procenata vrednosti valutne razmene vezan je za trgovinske i proizvodne operacije, a 95 % su isključivo finansijske špekulativne operacije. Te čisto špekulativne transakcije dostizale su i do 1300 milijardi USA dolara dnevno. Iz ovoga jedino sledi zaključak da finansijski capital gospodari nad realnim materijalnim kretanjima u celoj globalizaciji.

Kriza američkog tržišta hartija od vrednosti, koja je eskalirala u 2008. godini produkt je stanja nacionalne ekonomije i prenapregnute budžetske potrošnje u SAD. Deficit budžeta generiran je visokim izdvajanjima za naoružavanje i vojne intervencije u Avganistanu i Iraku, a potom kroz izdavanje i trgovinu hartijama od vrednosti kapital bez pokrića, izražen kroz nacionalnu valutu dolar, koja je poslednjih deceniju gubila vrednost na svetskom tržištu, prenošen na finansijska tržišta drugih zemalja. Tako danas Kina ima 1600 milijardi dolara u Sjedinjenim Državama, Saudijska Arabija oko 900 milijardi, a Rusija 160 milijardi dolara. Pored toga, tržište SAD je najveći konzument kineske robe, saudijske nafte i ruskih sirovina, pa nijedna od navedenih, a ni drugih zemalja nije zainteresovana za kolaps američke privrede. Štaviše, krah američke ekonomije naneo bi im nenadoknadivu štetu [BBC, 2008, *US economy, (white paper)*].

KRIZA NEOLIBERALNOG KONCEPTA RAZVOJA

Japan i države Evropske unije, sa kojima SAD ostvaruje intenzivnu spoljotrgovinsku razmenu, takođe su zagovornici neoliberalnog koncepta. U proteklih tri decenije u teoriji i u praksi realizovan je stav da ulogu nacionalne države u ekonomiji treba svesti na na određivanje odgovarajućeg institucionalnog okvira i političke stabilnosti za nesmetano odvijanje tržišne utakmice. Otuda, posledice finansijske krize u Sjedinjenim Državama, zahvaljujući proizvodnim, poslovnim i nadsve finansijskim vezama sa tržištima u navedenim zemljama su, za očekivati, i najveće.

Reakcija na poremećaj finansijskih tržišta bila je jedino moguća. Države su, suprotno principima neoliberalizma, bile primorane da intervencijom u privredu i tržište rešavaju probleme u okvirima svojih teritorija. Slične poteze vukle su i vlade Nemačke, Italije, Španije, Francuske, Velike Britanije, Mađarske, Portugala i Švedske. Komisija Evropske unije odobrila je paket pomoći posrnulim privredama država članica u iznosu od dve stotine milijardi evra. Posle prve reakcije Kongres SAD je u januaru 2009. godine odobrio paket finansijske pomoći vredan 819 milijardi dolara radi stimulisanja američke privrede. Posle tri decenije suverene vladavine neoliberalnog upravljanja privredom svedoci smo državnog intervencionizma u nacionalnim ekonomijama. Znači li to da se ruši i međunarodni privredni sistem, koji je proteklih decenija pratio i institucionalizovao interese krupnog kapitala i ekonomija najrazvijenijih država sveta? I, drugo, da li državni intervencionizam istovremeno znači i kraj ere neoliberalizma i filozofije globalizma, pa čak i povratak socijalizma?

Izgradnja međunarodnog ekonomskog sistema na univerzalnoj osnovi započeta je osnivanjem Organizacije ujedinjenih nacija, odnosno osnivanjem Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke. Njima, treba dodati i multilateralni Opšti sporazum o carinama i trgovini iz 1947. godine, koji je 1994. godine bio osnova za stvaranje Svetske trgovinske organizacije.

MMF je osnovan sa ciljem da razvija međunarodnu monetarnu saradnju, brine o stabilnosti kursa nacionalnih valuta, omogućući multilateralni sistem plaćanja i odobri sredstva za države članice sa ciljem uravnoteženja nacionalnog bilansa plaćanja i pomogne razvoj svetske trgovine. Sa druge strane, Svetska banka je kao svoje ciljeve predvidela: obnovu i razvoj zemalja članica, razvoj međunarodne trgovine i finansiranje proizvodnih projekata u državama članicama. Članstvo u Svetskoj banci uslovljeno je članstvom u MMF-u. Za razliku od opšteusvojenog sistema glasanja u međunarodnim organizacijama koji je zasnovan na principu . jedna država jedan glas u Svetskoj banci i MMF-u sistem glasanja zavisi od visine uloženog kapitala od strane država članica. U smislu člana V odeljak 3. Statuta Banke svaka članica imaće 250 glasova i još po jedan glas za svaku akciju u njenom posedu. Ista je situacija i u Izvršnom odboru: svaki član Izvršnog odbora imaće pravo na onaj broj glasova, koji je po odeljku 3. ovog člana dodeljen članici koja ga imenuje. Po svim pitanjima koja se iznose pred Banku odnosno Fond, odluke se donose većinom glasova sem ukoliko Statut ne predviđa suprotno. To praktično znači da je glasački mehanizam u rukama najbogatijih zemalja. Od ukupnog broja glasova u Međunarodnom fondu SAD raspolažu sa 28,03 %, NR Kina sa 5,81 %, Francuska sa 4,80 %.

Ništa manji nije uticaj koji bogate države, na čelu sa SAD, vrše na izgradnju pravila koja regulišu međunarodnu robnu razmenu. Opšti sporazum o carinama i trgovini, GATT, je

kao multilateralni ugovor postavio principe i opšti pravni okvir trgovine robom, koji je nekoliko decenija kasnije, proširen i transformisan u Svetsku trgovinsku organizaciju, prateći trendove koje su u svetsku trgovinu uvele upravo ekonomski najsnažnije države. Tako i Sporazum o osnivanju STO obuhvata pored GATT-a i Opšti sporazum o trgovini uslugama i Sporazum o zaštiti prava intelektualne svojine u oblasti trgovine. Samo preras-tanje multilateralnog sporazuma u univerzalnu međunarodnu organizaciju (GATT u STO) i stvaranje institucionalnog okvira svetske trgovine govori o značaju koji ima spoljnotrgo-vinska razmena za ekonomiju SAD, Japana, Nemačke i drugih razvijenih država sveta. Osnovna funkcija STO je usmerena ka umanjenju trgovinskih barijera u međusobnoj trgovini država članica, a ceo pravni sistem STO zasnovan je na principima deregulacije, neoliberalizma i multilateralizma. STO je istovremeno i organizacija u kojoj se gradi međunarodni pravni okvir politike spoljne trgovine, ali i organ koji snagom autoriteta međunarodnog činioca rešava sporove između država članica u sferi spoljne trgovine. Nema sumnje da su interesi država čije kompanije su prerasle nacionalna tržišta svojih zemalja, a pritom bile produktivnije i konkurentnije sa cenama roba i usluga od sličnih preduzeća u drugim zemljama, bili presudni za ustanovljavanje principa najpovlašćenije nacije i nacionalnog tretmana u međusobnoj trgovini robama i uslugama.

SADAŠNJE STANJE BANKARSKOG SEKTORA U SRBIJI

Iako je globalna finansijska kriza počela u SAD ona se proširila i zaljuljala čitav svet. Odmah potom kao bumerang globalna finansijska kriza polako zahvata i Srbiju. Džozef Štiglic gostujući u Srbiji istakao je da je Osnovni uzrok svetske ekonomske krize jeste tržišni fundamentalizam nastao u periodu vladavine američkog predsednika Ronalda Regana i britanske premijerke Margaret Tačer, koji je bio usmeren ka stvaranju ekstra profita. Taj proces nije pratila određena zakonska regulativa koja bi delovala kao preven-cija u slučaju kolapsa i zaštitila najugroženije slojeve stanovništva [Džozef Štiglic u listu “Danas”, 2008]. On procenjuje da će neke države biti direktno pogođene na trgovinskom nivou, a druge zbog pada cena sirovina, a mnoge i kroz globalna finansijska tržišta.

Kreditna aktivnost banaka u Srbiji je pod uticajem globalne finansijske krize usporena ali nikako nije zaustavljena. Nominalni rast kreditne aktivnosti kako prema fizičkim licima, privredi tako i prema preduzetnicima u oktobru mesecu 2008. godine iznosio je 9,7%.

Ukoliko se isključe efekti fluktuacije kursa dinara u odnosu na evro, stanje zaduženosti po kreditima stanovništva je realno poraslo za 2%, dok su krediti preduzećima imali neznatan realan rast. Rastu kredita stanovništva najviše doprinosi rast kredita preduzetnicima. Real-na stopa rasta kredita u oktobru 2007. godine bila je neznatno veća. Usporavanje kreditne aktivnosti nije naglo, o čemu svedoči i podatak da je ono započeto još krajem 2007. godi-ne, a posebno je osetno kod kredita stanovništvu.

Kod najvećeg broja kredita i u oktobru 2008. godine raste broj korisnika i to:

- Kod kredita pravnim licima za 1,0%,
- Kod kredita preduzetnicima za 1,1%,
- Kod kredita fizičkim licima za 0,8%.

Narodna Banka Srbije (NBS) neprestano radi na amortizovanju eksternih uticaja efekata globalne finansijske krize na bankarski sektor i privredu.

Mere narodne banke srbije

NBS je, u cilju očuvanja finansijske stabilnosti zemlje, pripremila Predlog odluke o privremenim merama za sprečavanje i ublažavanje poremećaja u bankarskom sistemu u Republici Srbiji i Predlog odluke o privremenim merama za sprečavanje i ublažavanje poremećaja na finansijskom tržištu u Republici Srbiji, a to su predlozi i nacrti:

- Nacrti propisa iz oblasti nadzora društava za upravljanje dobrovoljnim penzijskim fondovima.
- Predlozi propisa kojima se utvrđuju privremene mere za sprečavanje i ublažavanje poremećaja u bankarskom sistemu, odnosno na finansijskom tržištu u Republici Srbiji:
- Nacrti propisa iz oblasti poslova trezora:
- Nacrti propisa iz oblasti uvođenja Bazel II standarda u Srbiji;
- Nacrt zakona o sekjuritizaciji potraživanja.

Mere NBS usmerene su na jačanju likvidnosti [Narodna Banka Srbije NBS, (2008), *Predlozi i nacrti*]:

- retroaktivno smanjenje obavezne rezerve,
- promena strukture deviznih rezervi,
- smanjenje „kaznene kamate“ na povlačenje obavezne rezerve, itd.

NBS pokrenula je inicijativu čiji je cilj pružanje dodatnih opcija u otplati duga po kreditima:

- Produženje roka otplate od godinu dana za kredite u korišćenju, po zahteva klijenata, gotovinski krediti uz dodatni uslov da se pretvori u dinarski,
- Konverzija kredita indeksirani u stranij valuti u dinarske, po zahtevu klijenata,
- Konverzija kredita indeksiranih u CHF u EUR, po zahtevu klijenata.

Banke su iskazale spremnost da klijentima pruže mogućnost da koriste gore navedene opcije za otplatu duga po kreditima bez dodatnih troškova, kao i da ponudu za pružanje roka otplate i konverziju kredita učine povoljnom.

PROGNOZA PREVAZILAŽENJA KRIZE U SVETU I SRBIJI

Očekuje se da će brzorastuća tržišta ukupno porasti za 5,3% u 2012, naspram blage recesije koja se očekuje u evrozoni, odnosno simboličnog privrednog rasta u Sjedinjenim Američkim ržavama. Prognoza kretanja na brzorastućim tržištima, predviđa da će brzorastuća tržišta ostati glavna destinacija za investitore, ali da će na njih početi negativno da utiču

smanjenje potražnje, turbulencije na tržištima i problemi sa kreditnom likvidnošću u Evropi, mada ne i do nivoa koji bi ove ekonomije mogao da izbaciti iz koloseka. Sa druge strane, 25 zemalja širom sveta ostvaruju brz privredni rast. To su Argentina, Brazil, Češka Republika, Čile, Egipat, Gana, Indija, Indonezija, Južna Koreja, Južnoafrička Republika, Katar, Kazahstan, Narodna republika Kina, Kolumbija, Malezija, Meksiko, Nigerija, Poljska, Ruska Federacija, Saudijska Arabija, Tajland, Turska, Ukrajina, Ujedinjeni Arapski Emirati i Vijetnam. Već u 2013/14, očekivani privredni rast brzorastućih ekonomija iznosiće približno 6,5%, značajno više nego u razvijenim ekonomijama, a tokom narednih nekoliko godina, ova tržišta će nastaviti da generišu više od polovine svetskog privrednog rasta. Javni dug u zemljama brzorastućih ekonomija je uglavnom nizak, dok izbalansirana ekonomska politika i dobro isplanirana javna potrošnja u velikoj meri olakšavaju ovim zemljama neutralisanje posledica slabijeg privrednog rasta.

Poslovne operacije u Istočnoj Evropi ozbiljno su ugrožene zato što su banke sa sedištem u evrozoni smanjile kreditiranje, a one plasiraju tri četvrtine pozajmica u Istočnoj Evropi. Dalje smanjivanje kreditnih sredstava moglo bi da da gurne neke istočnoevropske ekonomije u recesiju. Sve mnogobrojnija radna snaga, povećanje produktivnosti i poboljšanje osnovnih ekonomskih parametara, nastaviti da kreiraju snažan privredni rast u brzorastućim ekonomijama. Azijski deo ovih tržišta će predvoditi razvoj u ovoj deceniji sa prosečnim rastom od 6% godišnje, a Podсахarska Afrika neće puno zaostajati, zahvaljujući mladoj populaciji i značajnom prilivu stranih direktnih investicija, što će doprineti prosečnom rastu od 4,5% godišnje tokom narednih 10 godina. Na kraći rok, politička nestabilnost će ograničiti privredni rast u Severnoj Africi i na Bliskom Istoku, ali bi kao rezultat privrednih reformi koje bi moglo da donese "arapsko proleće", ovi regioni trebalo da ostvare prosečan rast od četiri odsto godišnje, pa i veći ukoliko se ekonomije ovih zemalja uspešno diversifikuju i razviju sektore koji nisu direktno vezani za naftu.

Ekonomije članica grupacije BRIK, Brazila, Rusije, Indije i NRKine, su i dalje vodeće kada se radi o prilivu stranih direktnih investicija (SDI), mada su poslednjih godina i Čile, Kazahstan te neke od zemalja Zaliva, veoma uspešno privlačile ulaganja iz inostranstva. U NR Kinu i Brazil je priliv SDI tokom prvih šest meseci 2011. izneo 111 mlrd USD odnosno 32 mlrd USD, što pokazuje da je nivo stranih ulaganja relativno dobro održan uprkos previranjima na finansijskim tržištima. Kako će u narednim godinama privredni rast u brzorastućim ekonomijama biti mnogo veći u odnosu na razvijene zemlje, unapređivanje ekonomskih i trgovinskih veza između brzorastućih ekonomija dovešće do kontinuiranog priliva stranih direktnih investicija iz Azije i Latinske Amerike ka Africi i ostalim brzorastućim tržištima.

Zemlje Zapadnog Balkana sporije će se oporaviti od krize, u odnosu na druge delove sveta, potrebne su efikasnije mere u kreiranju radnih mesta i smanjenju siromaštva, a poručeno je da samo ujedinjena Evropa može lake da se odupre novim udarima krize, prenela je Radio televizija Srbije. Kreatori političkih i ekonomskih prilika u Evropi ukazali su da je jedan od izlazaka iz krize povratak poverenja u finansijski sektor, ali i veća disciplina u trošenju.

Region Zapadnog Balkana među onima koji su najviše pogođeni krizom i do sada je oporavak bio slabiji nego u drugim delovima sveta. Zbog novog udara krize, oporavak će i dalje biti sporiji, samo 1,3 odsto godišnje. Zato vlade regiona imaju veliki zadatak - da kreiraju politike za otvaranje radnih mesta i zaštitu najsiromašnijih. Biće im biti potreban

vešt manevar, jer nema prostora za povećanje potrošnje. Ohrabruje to što kriza nije zatvorila vrata Evropske unije. Tu svoje mesto ima i Srbija, ali je poručeno da evrointegracije iskoristi kao deo plana za oporavak od krize. Izlazak iz krize izazov za celu Evropu. Deo izlaska iz krize jeste i veća javnost u finansijskom poslovanju, koju i u Srbiji, kroz svoje programe, podržava Svetska banka [Kombeg, R., 2008, str.3]. Samo na taj način uvešće se finansijska disciplina i na taj način privatni sektor može da profunkcioniše i da banke lakše daju kredite. Onima koji žele da postanu deo Evropske unije savet je da budu što konkurentniji, jer to je uslov za otvaranje novih radnih mesta, a to se odnosi i na Srbiju

ZAKLJUČAK

Globalana finansijska kriza nastala u Sjedinjenim Američkim Državama proširila se na ceo svet, počela je previranjima na tržištu nekretnina, kreditnim problemima i visokim cenama benzina, ista utiče na poverenje potrošača i stvara paniku među njima. Hipotekarni krediti uzeli su maha na bankarskom tržištu SAD-a, a banke su bez oštre supervizije olako davale kredite građanima, sve je to dovelo do pada vrednosti nekretnina. Banke u SAD-u preuzimali su velike rizike, odnosno krediti su uzimani na nedovoljno transparentan način. Rezultat takve nerealne situacije u proceni rizika rezultiralo je da su cene nekretnina dramatično pale, a broj oduzetih kuća naglo se povećava. S obzirom na previsoke cene benzina i hrane, prodavci tvrde da potrošači kupuju sve ređe i sve manje. Niz oblasti u privatnoj ekonomskoj aktivnosti SAD-a zabeležio je pad u trećem kvartalu. Pad stambene gradnje, započet pre više od dve godine, u međuvremenu se nastavlja. Potrošnja na malo je takođe u padu, i to prvi put od 1991. godine. Uočljiv je i pad potražnje za takozvanim trajnim potrošačkim dobrima, kao što su bela tehnika i automobili. Vodeće oblasti u kojima je uočljiv određeni rast su prodaja robe i usluga u inostranstvu i potrošnja vlade posebno na polju odbrane. U istoriji se još nije dogodilo da takav enorman pad životnog standarda u jednoj državi ne dovede do kraha društvenopolitickog sistema.

Sasvim je tačno da su stimulišući tražnju potrošača, Amerikanci izgradili državu koja ima neverovatno visok životni standard. Odrasle su cele generacije ljudi koji ne znaju šta je siromaštvo. Međutim, ne može se u nedogled živeti na dugu. Dugovi domaćinstava premašili su obim celokupne nacionalne privrede i iznose više od 14.000 milijardi dolara, ili ti 14 triliona dolara. Volstrit je pokušao da odloži krah. Problem SAD-a je i u tome što su, zbog te isprovocirane uvećane tražnje, povećani i proizvodni kapaciteti. Pri tom ne mislimi se samo na kapacitete za proizvodnju robe, već i na kapacitete za proizvodnju usluga. Koju god da sanacionu varijantu sada odabere Volstrit, tražnja će se neminovno smanjiti. Istovremeno, rekordan pad maloprodajnih cena, neizvesna sudbina američke automobilske industrije i prognoza Centralne banke da bi bruto domaći proizvod iduće godine mogao opet da padne pojačali su strahovanja da se zemlja nalazi pred još jednom dubokom recesijom. Centralna banka, koja predviđa da bi oporavak američke privrede mogao da počne 2013. godine, nagoveštava i dalje smanjenje referentne kamatne stope, iako ona iznosi samo jedan odsto. O izuzetno lošem stanju američke privrede govori i podatak da je gradnja novih kuća pala na nivo kakav do sada nikada nije zabeležen.

Na sednici Odbora Udruženja finansijskih organizacija Srbije, razmatrana su aktuelna dešavanja na svetskom finansijskom tržištu i uticaj globalne finansijske krize na makroekonomsku stabilnost i finansijski sektor Srbije, gde su doneti sledeći zaključci:

- Domaći bankarski sektor je relativno stabilan, zbog visokog nivoa štednje, visoke likvidnosti i adekvatnost kapitala i ne postoje direktni rizici vezani za ulaganja u sekjuritizovane hipotekarne kredite i druge visokorizične finansijske instrumente, koji leže u osnovi globalne finansijske krize;
- Uticaj globalne finansijske krize na stabilnost finansijskog sektora Srbije će se međutim, neminovno odraziti kroz povećanje indirektnih rizika, pre svega, kroz povećanje cene kapitala;
- Neophodno je adekvatno informisanje i koordinirana akcija Vlade i svih drugih relevantnih institucija kako bi se održalo poverenje u finansijski sektor Srbije i u tom cilju je predloženo je da se razmotri mogućnost podizanja visine osiguranog štednog uloga građana;
- Neophodne su adekvatne mere i podsticaji za razvoj tržišta kapitala i opstanak penzionih i investicionih fondova;
- Ublažavanju negativnih efekata doprinela je restriktivna monetarna politika i mere supervizije NBS u primeni Bazelskih standarda, te se u daljem periodu očekuje nastavak restriktivne monetarne politike;
- Potrebno je pratiti efekte globalne finansijske krize i preduzimati odgovarajuće mere, a pre svega je potrebna usaglašena i odgovorna ekonomska politika u cilju stvaranje ambijenta za privlačenje stranog kapitala i poboljšanje rejtinga Srbije.

Možemo samo dodati da pravovremena primena ekonomskih varijabli i restriktivne mere NBS mogu doprineti većoj stabilnosti finansijskog sistema Srbije.

LITERATURA

1. BBC, (2008), *US economy, (white paper)*, [dostupno na: <http://www.bbc.co.uk/serbian>]
2. Kombeg, (2008), *Aktivnosti udruženja banaka*, [dostupno na: www.kombeg.org.yu.]
3. Narodna Banka Srbije NBS, (2008), *Predlozi i nacrti*, [dostupno na: www.nbs.rs.]
4. Prica, R. (1976) Organizacioni oblici direktnih inostranih investicija, Beograd.
5. Unctad Investment Report
6. Džozef Štiglic u "Danas", (2008), *Najviše ugroženi izvoz i direktne strane investicije*, (white paper), [dostupno na: <http://www.danas.rs>.]

UNIVERSALITY AND FINANCIAL CRISIS IMPACT ON BANKING SECTOR IN SERBIA

Ljiljana Mihajlović Stošić¹, Petronije Jevtić², Cvijetin Živanović³

¹Professor of the College of Applied Professional Studies in Vranje, e-mail: mihjlovicp@ptt.rs

²Professor of the College of Applied Professional Studies in Vranje, e-mail: pjevtic@verat.net

³Pan-European University Apeiron, Pere Krece 13, Banja Luka 78 102, cvjetin.z@apeiron-uni.eu

Summary: *Mortgage crisis in the financial market of the USA is a product of neoliberal economics concept of the modern capitalist countries development. Thanks to global system of circulation of goods, services and capital whose legal frame is built through practice of IMF, World Bank and World Trade Organization, negative effects of national economy crises got global attributes. As a measure of financial recovery, the state started nationalization of private companies and finance institution of state importance. Although, nationalization is a measure of socialist period of state and economy governance, international economic and legal frame points to the necessity of changes, but within capitalism with humane contents. The impact of global financial crisis will be feel the increase in indirect risks, related to the lack of liquid capital, as well as in international and the domestic market, which will be reflected in an increase in cost of capital, as well as lower inflow of FDI. To avoid this, it is necessary to adequately inform and coordinated action the Government of the Republic of Serbia and all other relevant institutions in order to place trust in financial sector of Serbia. Also contributed to alleviating the negative effects of the restrictive monetary policy measures and supervision in the implementation of the NBS Basel's standards, and above all the need of coordinated and responsible economic policy in order to create environment for attracting foreign capital and improve the rating of Serbia.*

Key words: *market, financial crisis, neoliberalism, globalism, mortgage, the crisis in Serbia, financial sectors, banking sectors.*

JEL classification: *M21 - Business Economics, O21 - Planning Models; Planning Policy*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

UTICAJ PRIVREDNIH KRETANJA NA PRIMANJA STANOVNIŠTVA U SRBIJI ZA VREME KRIZE

Ivan Stošić¹, Zvonko Brnjas², Predrag Dedeić³

¹Viši naučni saradnik, Institut ekonomskih nauka, Beograd, E mail: ivan.stosic@ien.bg.ac.rs

²Vanredni profesor, Beogradska bankarska akademija, Beograd, E mail: zvonko.brnjas@bba.edu.rs

³Vanredni profesor, Beogradska bankarska akademija, Beograd, E mail: predrag.dedeic@bba.edu.rs

Rezime: Osnovni cilj ovoga rada je analiza uticaja ključnih makro-ekonomskih kretanja na primanja stanovništva u Srbiji za vreme delovanja svetske ekonomske i finansijske krize. Shodno tome, u radu su analizirana osnovna makro-ekonomska kretanja u periodu od 2008 do 2012. godine, a pre svega: promene u visini zarada i penzija, kretanje inflacije i troškova života, kretanja na tržištu rada, priliv doznaka iz inostranstva obaveze stanovništva kod servisiranja kredita i obaveze stanovništva kod servisiranja kredita. Intencija rada je da kroz sprovedene analize, omogući nosiocima ekonomske politike i istraživačima, analitički okvir koji treba da pomogne u borbi za ublažavanje negativnih posledica krize na životni standard stanovništva.

Ključne reči: privredna kretanja, Srbija, kriza, primanja stanovništava, zaposlenost.

JEL klasifikacija: I30, J21, J31, J40

UVOD

Svetska finansijska kriza kulminirala je prvo u SAD u prvoj polovini oktobra 2008. godine, kada je došlo do kraha na najvećim berzama i gotovo potpune obustave međubankarskog kratkoročnog kreditiranja. Veoma brzo kriza se proširila na ostala finansijska tržišta u svetu. Sa finansijskih tržišta kriza se prelila u realni sektor, gde je kao posledica smanjene efektivne tekuće tražnje za velikim brojem proizvoda i usluga, došlo do pada poslovne aktivnosti. Usled toga, ekonomije, praktično svih vodećih privreda sveta, ušle su u recesiju.

Početkom 2009. godine efekti svetske finansijske krize su se počeli da odražavaju na ekonomiju i finansije Srbije. Nakon dugog perioda rasta, u 2009. godini došlo je do pada bruto domaćeg proizvoda, industrijske proizvodnje i izvoza, a privreda je ušla u fazu recesije. Prelazak iz faze ekspanzije u fazu recesije potencirao je mnoge slabosti privrede Srbije

(visok spoljnotrgovinski deficit, nizak nivo konkurentnosti privrede, itd.), a u prvi plan se nametnuo problem visokog budžetskog deficita i načina njegovog „pokrivanja“.

U 2010. godini zabeležen je blagi oporavak privrede Srbije i prvi znaci izlaska iz recesije, koji se pre svega ogledali u porastu bruto domaćeg proizvoda (BDP), izvesnom oživljavanju industrijske proizvodnje, porastu izvoza i sl.

Međutim, tokom 2011. godine oporavak privrednog rasta Srbije počeo je postepeno slabi. Od sredine drugog, a posebno u trećem i četvrtom 2011. godine gotovo svi vodeći makro-ekonomski pokazatelji ukazuju na sporiji rast privrede Srbije.

Negativni trendovi u kretanju privredne aktivnosti, prisutni od sredine 2011. godine, zadržani su i u prvoj polovini 2012. godine. Naime, u ovom periodu došlo je do pada bruto domaćeg proizvoda, industrijske proizvodnje, izvoza, zabeležen je porast inflacije, a registrovan je dalji visok porast nezaposlenosti. Istovremeno, problemi vezani za finansiranje budžetskog deficita i servisiranje spoljnog duga postaju sve složenije.

Tabela 1. Pokazatelji osnovnih privrednih kretanja u Srbiji u periodu 2008-2012. godina indeksi prethodna godina=100-

	2008	2009	2010	2011	I-VI 2012 I-VI 2011
<i>Društveni proizvod - stalne cene 2002.</i>	103,8	96,5	101,0	101,6	99,1 ¹⁾
<i>Fizički obim proizvodnje</i>					
Industrija	101,1	87,9	102,5	102,1	95,8
Poljoprivreda	108,5	101,0	99,4	100,8 ¹⁾	...
Građevinarstvo	104,2	80,1	93,7	121,0	...
<i>Trgovina na veliko i malo</i>					
Promet robe na malo ²⁾ - stalne cene	106,7	85,1	100,5	82,4	99,1
<i>Spoljnotrgovinska robna razmena</i>					
Izvoz u USD	124,3	76,0	117,4	120,3	92,9
Uvoz u USD	124,0	70,7	104,2	120,2	97,7
Zaposleni	99,9	94,5	95,1	97,2	98,3 ³⁾
<i>Cene</i>					
Potrošačke cene	111,7	108,4	106,5	111,0	105,5
Inflacija - tekući rast	108,6	106,6	110,3	107,0	105,2

Izvor: Podaci RZS; ¹⁾ Procena; ²⁾ Izuzev prometa na malo motornim vozilima, motociklima i delovima;

Ispoljene tendencije osnovnih privrednih kretanja, izazvane prevshodno negativnim posledicama svetske finansijska i ekonomske krize, imala su snažan uticaj na primanja i životni standard stanovništva u Srbiji. Nažalost, negativni uticaji koji je svetska ekonomska kriza neosporno imala na primanja stanovništva u Srbiji još uvek su prisutni.

CILJ RADA, PREGLED LITERATURE I METODOLOGIJA

Osnovni cilj ovoga rada je analiza uticaja ključnih makro-ekonomskih kretanja na primanja stanovništva u Srbiji za vreme delovanja svetske ekonomske i finansijske krize. Shodno tome, analizirana su osnovna makro-ekonomska kretanja Srbije u periodu od 2008 do sredine 2012. godine, a pre svega: a) promene u visini zarada i penzija; b) kretanje inflacije i troškova života; c) kretanja na tržištu rada; d) priliv doznaka iz inostranstva, i e) obaveze stanovništva kod servisiranja kredita.

Analiza uticaja svetske finansijske krize na privredu Srbije bila je predmet brojnih istraživanja. Uz korišćenje različitih metodologija i indikatora, brojni ekonomisti su analizirali negativne efekata svetske finansijske krize privredna kretanja u Srbiji (npr. Ljubomir Mađžar (2009), Miroslav Prokopijević (2009), a ovoj problematici su bila posvećena i brojna naučna savetovanja (npr. *Ekonomska kriza u svetu i njen uticaj na Srbiju*, Naučno društvo ekonomista i Ekonomski fakultet, Beograd, itd.).

Problematika uticaja svetske finansijske krize je kompleksna, te stoga fokus istraživanja u ovoj oblasti može biti veoma različit. Pojedini ugledni ekonomisti [Gordana Matković, Boško Mijatović, Marina Petrović (2010)] su se posebno bavili uticajem krize na tržište radne snage i životni standard u Srbiji ističući da ako je period pre krize bio obeležen smanjenjem siromaštva, tokom krize je došlo do pogoršanja životnog standarda i porasta siromaštva u Srbiji. Slično tome Marinko Bošnjak (2011) ističe da je Republika Srbija u periodu ekonomske krize, zabeležila povećanje nelikvidnosti privrede, pad bruto domaćeg proizvoda, industrijske proizvodnje, izvoza i uvoza, pad zaposlenosti i rast nezaposlenosti, pad primanja i kupovne snage stanovništva i porast siromaštva. Praktično istovetni trendovi zabeleženi su u ostalim zemljama zapadanog Balkana [V. William Nero (2010)], s tim da su pojedinim od njih efekti krize bili i vidljiviji nego u Srbiji.

Mada je teško je sa sigurnošću izdvojiti uticaj krize od ostalih faktora, osnovni cilj istraživanja u ovom radu predstavlja sagledanje uticaja koja privredna kretanja, izazvana svetskom ekonomskom krizom, imaju na životni standard stanovništva u Srbiji

Intencija rada je da kroz sprovedene analize, omogućiti nosiocima ekonomske politike i istraživačima, analitički okvir koji treba da pomogne u borbi za ublažavanje negativnih posledica krize na životni standard stanovništva.

Rad je zasnovan na kvalitativnoj analizi statističkih podataka, rezultatima raspoloživih istraživanja, te kvalitativnoj analizi uticaja pojedinih ključnih makro-ekonomskih varijabli na primanja stanovništva.

REZULTATI

Promene u visini zarada i penzija

U periodu od 2001. pa do 2008. godine realni rast zarada u Srbiji je bio izuzetno visok i svake godine (sa izuzetkom 2006.) je prelazio nivo od 10%. Počev od 2009. godine trend visokog rasta zarada je zaustavljen i ostvareni su sledeći trendovi u kretanju nominalnih i realnih zarada (i penzija) u Srbiji:

Tabela 2. Kretanje prosečnih mesečnih zarada i penzija u Srbiji u periodu 2008-2012. godina

Godina	Bruto plata			Neto plata			Penzija		
	U RSD	Nomi- nalni rast (u %)	Realni rast (u %)	U RSD	Nomi- nalni rast (u %)	Realni rast (u %)	U RSD	Nomi- nalni rast (u %)	Realni rast (u %)
2008	45.674	17,9	4,1	32.746	18,0	3,9	17.660	29,7	14,3
2009 ¹⁵	44.147	8,8	0,2	31.733	8,8	0,2	19.788	12,0	3,3
2010	47.450	7,5	0,6	34.142	7,6	0,7	19.890	0,5	-5,9
2011	52.733	11,1	0,1	37.976	11,2	0,2	21.285	7,0	-3,6
I-VI 2012	55.597	10,2	5,7	40.354	10,4	5,8	22.145	4,1	1,4

Izvor: Republički zavod za statistiku, saopštenja ZP11 i Statistički godišnjaci;

U periodu nakon 2008. godine, uz oscilacije u pojedinim razdobljima, zabeležen je znatno sporiji rast realnih zarada nego prethodnom razdoblju. Ovakve tendencije se u velikoj meri mogu pripisati uticaju krize, koja se odrazila na blaži rast ili pak smanjenje zarada prevashodno u privatnom sektoru. Za razliku od toga zarade zaposleni u javnom sektoru su pokazale znatno manju osetljivost na uticaj krize– npr. zarade u javnim preduzećima u Srbiji su u 2011. godini bile za 34% veće od republičkog proseka, iako je njihov rast tokom 2009. i 2010. godine na osnovu “stand-by” aranžmana sa Svetskom bankom bio ograničen [Privredna komora Srbije, 2012.]

Sličnu, mada znatno nepovoljnija slika o kretanju ukupnih zarada u analiziranom periodu pružaju podaci o mesečnim neto zaradama preračunanih u evre, na osnovu kojih se može, možda realnije suditi o kupovnoj moći zaposlenih.

Tabela 3. Prosečne i ukupne mesečne zarade zaposlenih u Srbiji u periodu 2008-2012. godina

Godina	Neto zarade (RSD)	Srednji kurs EUR/RSD	Neto zarade (u evrima)
2008	32.746	81,44	402,1
2009 ¹⁶	31.733	93,95	337,8
2010	34.142	103,49	329,9
2011	37.976	101,95	372,5
I-VI 2012	40.354	110,67	364,6

Izvor: Republički zavod za statistiku-Anketa o radnoj snazi; Narodna banka;

15 Od januara 2009. godine RZS je proširio obuhvat jedinica posmatranja. Pored zarada isplaćenih zaposlenima kod pravnih lica, pri izračunavanju prosečnih zarada, uzimaju se u obzir i zarade isplaćene zaposlenima kod preduzetnika (fizičkih lica); Prilikom izračunavanja promene neto zarada, podaci za 2008. godinu su preračunati prema metodologiji koja se primenjuje od januara 2009. godine.

16 Od 2009 je proširen obuhvat evidencije zarada zbog promene metodologije.

Prezentirani podaci ukazuju da je periodu delovanja negativnih efekata svetske krize prosečna neto zarada u Srbiji smanjena i u prvom polугоду 2012. je svega iznosila 365 evra. Na taj način Srbija je postala zemlja sa najnižim nivoom zarada u regionu.

Istovremeno, nakon 2008. godine u kojoj su izvršene značajne korekcije, rast penzija je bio znatno sporiji. U 2010. i 2011. godini zabeležen je i realni pad penzija, što se nepovoljno odrazilo na životni standard velikog broja ovog dela stanovništva.

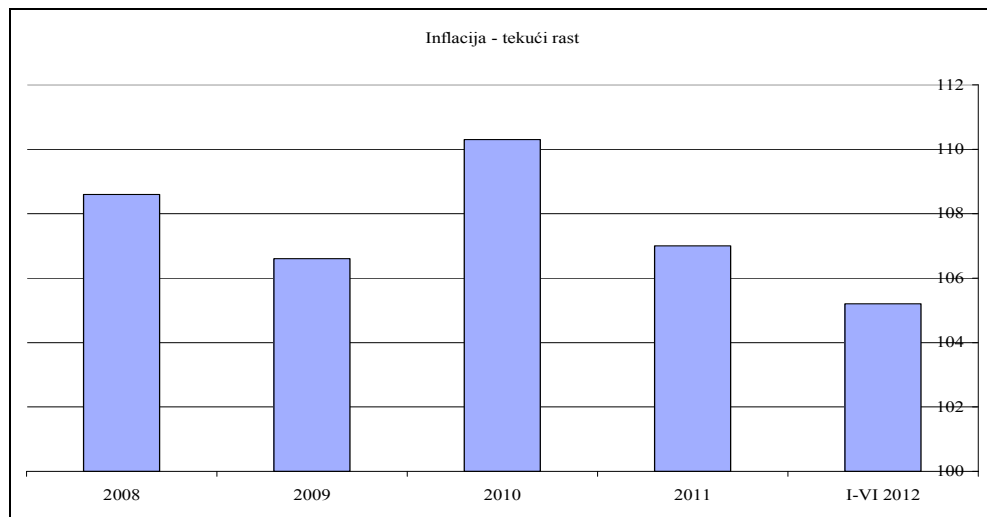
Na osnovu svega može se konstatovati da je nakon perioda 2001-2008. godina, u kome je ostvaren iznimno brz rast realnih zarada, nastupio period sporog rasta, pa čak i pada realnih zarada i penzija u Srbiji.

Kretanje inflacije i troškova života

Srbija je u periodu od 2001. do 2008. godine uspela da poboljša makroekonomsku stabilnost i da održi visoku i relativno stabilnu stopu privrednog rasta. Između 2001. i 2008. godine, bruto društveni proizvod (BDP) je rastao u proseku za oko 5,4% godišnje, s tim da najveći rast od 8,3% zabeležen 2004. godine. U istom periodu inflacija je smanjena sa 41% u 2001. na oko 8% u 2003. godini da bi kasnije ponovo je dostigla dvocifrene vrednosti. I dok se svetska ekonomska kriza snažno odrazila na kretanje ukupne privredne aktivnosti, njen uticaj na inflaciju nije bio tako očigledan. Inflacija u Srbiji, merena indeksom potrošačkih cena u rasponu od 6,6% (2009. godine) do 10,3% (2010.), s tim da je u prvoj polovini 2012. godine zabeležen iznimno nizak tekući rast cena:

Grafikon 1. Kretanje inflacije u periodu 2008-2012. godina

Indeksi - prethodna godina=100

Ipak, i pored ostvarene relativne stabilnosti, Srbija i dalje spada u zemlje sa najvišom inflacijom u Evropi. Pri tome, posebno nepovoljnu okolnost predstavlja činjenica da je rast inflacije u velikoj meri bio determinisan porastom cena hrane, što je imalo snažan uticaj na svakodnevni život i životni standard stanovništva.

Promene na tržištu rada

Tokom protekle decenije zabeležene su velike promene na tržištu rada, koje karakteriše trend pada zaposlenosti i visoka nezaposlenost i pad broja aktivnih.

Ukupan broj zaposlenih beleži kontinuiran pad u toku sprovođenja intenzivnih tranzicionih reformi. Naime, u 2001. godini prosečan broj zaposlenih iznosio je u Srbiji oko 2,1 miliona, da bi u 2012. opao na svega 1,7 miliona, što čini smanjenje od gotovo 20%. Pri tome, od početka ekonomske krize 2008. godine, pa do kraja juna 2012. godine došlo je do pada broja zaposlenih u Srbiji za preko 260 hiljada, odnosno za 13% ili u proseku za oko 2,5% godišnje. Pad zaposlenosti je u kategoriji „zaposleni kod poslodavca“ samo tokom 2009. i 2010., dakle za dve (krizne) godine iznosio oko 100 hiljada godišnje i jednak je smanjenju broja zaposlenih za osam (pretkriznih) prethodnih godina.

Tabela 4. - Kretanje zaposlenosti i nezaposlenosti u Srbiji u periodu 2008-2012. godina

-u 000-

Godina	Zaposlenost ¹⁾	Indeks (2008=100)	Ukupna nezaposlenost ²⁾	Indeks (2008=100)
2008	1.990	100	445,4	100
2009	1.857	93,3	503,0	112,9
2010	1.775	89,2	568,7	127,7
2011	1.735	87,2	671,1	150,7
I-VI 2012	1.731	87,0	736,8	165,4

Izvor: Republički zavod za statistiku-ZP20 i Nacionalna služba za zapošljavanje-Mesečni statistički bilten;

¹⁾ zaposleni kod poslodavca ; ²⁾ Podaci iz ankete o radnoj snazi.

Smanjenje zaposlenosti u kriznom periodu se nije u potpunosti prelilo na rast nezaposlenosti, već se više odrazilo na porast neaktivnih lica. Naime, u poslednjim godinama značajniji deo nekada zaposlenih, obeshrabrenih mogućnošću nalaženja novog posla, postao je neaktivan. Pri tome samo manji deo ovog toka se može pripisati penzionisanju.

Tabela 5. Kretanje na tržištu rada u Srbiji u periodu 2008-2012. godina

	Godina				
	2008	2009	2010	2011	2012 ¹⁾
Neaktivno stanovništvo	3.083.221	3.230.909	3.352.921	3.373.209	3.388.686
Aktivno stanovništvo ²⁾	3.267.107	3.119.419	2.964.966	2.924.352	2.894.421
- Zaposleni	2.821.724	2.616.437	2.396.244	2.253.209	2.157.618
- Nezaposleni	445.383	502.982	568.723	671.143	736.802
Stopa aktivnosti	51,5	49,1	46,9	46,4	46,1
Stopa zaposlenosti	44,4	41,2	37,9	35,8	34,3
Stopa nezaposlenosti	13,6	16,1	19,2	23,0	25,5

Izvor: Anketa o radnoj snazi; ¹⁾ podaci za period januar-mart; ²⁾ Razlike prikazane u tabelama između broja nezaposlenih prema Nacionalnoj službi za zapošljavanje i Ankete o radnoj snazi koju sprovodi RZS, pored metodoloških razlika, potiče od lica koja su se registrovala kod Nacionalne službe za zapošljavanje zbog beneficija (zdravstveno osiguranje, pomoć za nezaposlene, socijalna pomoć) a najčešće rade u sivoj ekonomiji i ne traže posao. Takođe, podaci o zaposlenosti iz Ankete o radnoj snazi realnije odražavaju stanje na tržištu rada jer uključuju i zaposlene u poljoprivredi i neformalnom sektoru.

Značajnim delom pod uticajem krize tokom poslednjih godina osetno je u Srbiji smanjena stopa aktivnosti i stopa zaposlenosti, dok je stopa nezaposlenosti povećana.

Prema raspoloživim podacima iz prvog tromesečja 2012. godine stopa aktivnosti je smanjena sa 51,5% koliko je iznosila na početku krize 2008. godine na 46,1%. Istovremeno, već relativno niska stopa zaposlenosti (znatno niža od proseka EU koji iznosi oko 64%) pala je sa 44,4% u 2008. godini na svega 34,3% početkom 2012. godine, a kumulativni gubitak radnih mesta bio osetno intenzivniji od pada BDP tokom recesije

Stopa nezaposlenost je snažno porasla već u oktobru 2008. godine, da bi u martu 2012. godine dostigla svoj istorijski maksimum od 25,5%. Pri tome, urbana područja su uočljivo više pogođena rastom nezaposlenosti, kako usled posledica privatizacije i restrukturiranja preduzeća, tako i zbog krize koja više utiče na poslove u formalnom delu privrede. Problem nezaposlenosti je uočljiviji kod žena (kod kojih stopa nezaposlenosti iznosi 26,1%) nego kod muškaraca (25% u martu 2012. godine), te kod populacije stanovništva mlađe od 30 godina, kod koje stopa nezaposlenosti premašuje 30%.

Vrlo nepovoljnu karakteristiku srpske nezaposlenosti predstavlja činjenica da veliki broj lica već dugo traži posao. Krajem 2011. godine čak 73,5% nezaposlenih je to duže od jedne godine, više od polovine (53,1%) duže od dve godine, a preko 10 godina ih je čak 12,3%. Pri tome, prevashodno kao posledica uticaja krize broj nezaposlenih iz ovih kategorija (srednjeročne i dugoročne) nezaposlenosti konstantno raste.

Ovakve tendencije koje se ispoljavaju na tržištu rada Srbije svakako imaju znatne negativne posledice po ekonomsko i socijalno stanje u zemlji i bitno utiču na ukupan životni standard stanovništva.

Priliv doznaka iz inostranstva

Srbija ima relativno veliku dijasporu od preko 3,5 miliona lica koja žive u oko 100 zemalja, ali najviše u zemljama zapadne Evrope. Zahvaljujući tome priliv od doznaka iz inostranstva je konstanto veliki. Na početku krize Srbija je spadala među 20 najvećih primalaca doznaka u svetu, a po učešću doznaka u bruto društvenom proizvodu nalazila se na 16. mestu. Kada je reč o regionalnim poređenjima, po ovom indikatoru, Srbija se nalazi iza Moldavije (23,1%) i Bosne i Hercegovine (12,7%), a ispred Albanije (10,9%), te Makedonije i Hrvatske [*Towards human resilience: Sustaining MDP progress in a age of economic uncertainty- Remittances* 2011].

Ne ulazeći detaljnije u diskusiju vezanu za različite definicije priliva doznaka iz inostranstva, procenjuje se da priliv ovih doznaka iznosio godišnje oko 1,2-1,5 milijardi USD u Srbiju (mada postoje ocene da je njihov iznos i znatno viši i da iznosi i preko 2 milijarde USD godišnje).

Iako se ne raspolaže sa preciznim podacima, s obzirom da najveći deo doznaka dolazi neformalnim kanalima, prema podacima o registrovanim transferima (uglavnom penzijama, te podacima institucija za brzi transfer nova, kao što je Western Union) priliv doznaka je periodu krize smanjen.

Iako je kriza uticala na izvesno smanjenje priliva doznaka iz inostranstva, njihov nivo je i dalje visok. Pri tome, treba imati u vidu da se veoma malo primljenog novca investira u razvoj, a osnovni oblik upotrebe doznaka je tekuća lična potrošnja ili neproduktivno investiranje (uglavnom u nekretnine), te imobilizovanje u gotovinskom obliku („ispod slamara“).

Na taj način doznake doprinose socijalnoj stabilnosti i održavanju životnog standarda znatnog dela stanovništva. Istina, pored pozitivnih efekata, uočeni su određeni negativni efekti vezani za doznake, a koji se manifestuju kroz nezaitresovanost dela stanovništva koji se „izdržava“ od doznaka za uključivanje na tržište rada i na taj način ostvarivanja većih prihoda.

Obaveze stanovništva kod servisiranja kredita

Kretanje kreditne aktivnosti banaka u periodu krize karakterišu značajne oscilacije i u osnovi trend usporavanja rasta, posebno kada su u pitanju krediti stanovništvu. I pored ostvarenog visokog nominalnog rasta, realni porast kreditiranja je bio znatno sporiji nego u periodu pre krize, pri čemu su ukupno odobreni krediti u periodu od 2008. godine do kraja prvog polugodišta 2012. realno povećani za 22,7%, a stanovništvu za samo 8%.

Tabela 7. Krediti stanovništvu i privredi u periodu 2008-2012. godina

	Godina				
	2008	2009	2010	2011	I-VI 2012
Ukupni krediti, mil. dinara	1.092.667	1.269.778	1.602.703	1.718.067	1.822.764
Kreditu privredi, mil. dinara	663.984	806.807	1.030.757	1.115.437	1.193.461
Kreditu stanovništvu, mil. dinara	428.683	462.971	571.946	602.630	629.303

Izvor: Podaci Narodne banke Srbije, www.nbs.rs

Usporavanje rasta kreditiranja stanovništva je uzrokovano brojnim faktorima, a svakako i uticajem krize. Naime, u novonastalim okolnostima zainteresovanost stanovništva za podizanje kredita, posebno za trajna potrošna dobra (naročito automobile) je osetno smanjeno. Istovremeno, uočava se trend bržeg rasta duga po kreditnim karticama i „zaduživanja“ po osnovu prekoračenja na tekućem računima građana, što ukazuje na sve izraženiju tendenciju da se „rupe“ u porodičnim budžetima pokrivaju kroz ovaj vid pozajmica.

Raniji i novoodbreni krediti snažno opterećuju životni standard građana i to iz višeg razloga. Kamatne stope na odobrene kredite u Srbiji su izuzetno visoke i kreću se kod stambenih kredita oko 5%, potrošačkih oko 20%, a kod kreditnih kartica oko 22-24%. Istovremeno, većina kredita je sa valutnom klauzalom, što u uslovima izražene depresijacije dinara utiče na povećanje obaveza kod servisiranja kredita. U posebno nepovoljnom položaju su oni koji su ranije uzeli kredite u švajcarskom francima i čije su rate osetno povećane.

Kao posledica krize raste udeo problematičnih kredita i krajem prvog polugodišta 2012. godine oko 8,4% građana je kasnilo u otplati svojih kredita [Narodna banka Srbije, www.nbs.rs 2012]. Sve to ukazuje da u postojećim okolnostima krediti postaju sve manje atraktivan način za ostvarivanje višeg nivoa životnog standarda.

ZAKLJUČAK

Od 2001. do 2008. godine životni standard u Srbiji je značajno poboljšan. Bruto društveni proizvod po stanovniku Srbije je sa oko 1.700 evra u 2001. porastao na 4.190 evra u 2008. godini, dok se broj ljudi ispod granice apsolutnog siromaštva prepolovi, sa približno 14% stanovništva u 2002. na 6,1% u 2008. godini [Republički zavod za statistiku, 2009.].

Ako je period pre krize bio obeležen rastom životnog standarda i smanjenjem siromaštva, tokom krize je u Srbiji došlo suprotnih trendova. Finansijska i ekonomska kriza je uticala, posebno u 2009. i 2010. godini, na privredne aktivnosti i smanjenje BDP po stanovniku na oko 3.800-3.900 evra. Takođe, broja siromašnih beleži rast. Naime, broj siromašnih je u 2009. godini porastao u odnosu na 2008. godinu za 0,8 procentnih poena (6,9%), dok je u 2010. godini dostigao nivo od čak 9,2% u 2010. godini.

Finansijska i ekonomska kriza je na više načina uticala na smanjenje prihoda, odnosno pad životnog standarda stanovništva Srbije, a pre svega kroz: promene u dinamici kretanja zarada i penzija, relativno visoku inflaciju i depresijaciju kursa dinara, smanjenje zaposlenosti i povećanje nezaposlenosti, relativno smanjenje kreditiranja stanovništva od strane banaka, itd.

U periodu 2008-2012. godina, uz oscilacije u pojedinim razdobljima, zabeležen je znatno sporiji rast realnih zarada, što je značajnim delom posledica uticaja krize koja se naročito manifestovala kroz nepovoljna kretanja zarada u privatnom sektoru. Istovremeno, Srbija i dalje spada u zemlje sa najvišom inflacijom u Evropi, s tim da posebno nepovoljnu okolnost predstavlja činjenica da je rast inflacije u velikoj meri bio determinisan porastom cena hrane, koje imaju snažan uticaj na životni standard stanovništva. Takođe, depresijaciji kursa dinara, kombinovana sa sporim nominalnim porastom zarada, je uticala da nivo prosečnih plata u Srbiji u prvom polугоду 2012. godine bude najniži u regionu zapadnog Balkana. Sve to ukazuje da je nakon perioda 2001-2008. godina, u kome je ostvaren iznimno brz rast realnih zarada, nastupio period sporog rasta, pa čak i pada realnih zarada i penzija, što je neminovno imalo negativni odraz na životni standard u Srbiji.

Pad zaposlenosti i rast nezaposlenosti su praktično nezaobilazni pratioci ekonomskih kriza u svim zemljama. Takvi trendovi nisu zaobišli ni Srbiju, koja je za vreme krize izgubila gotovo 200 hiljada radnih mesta i u kojoj je stopa nezaposlenosti dostigla nivo od 25,5%. Pri tome, karakteristično je da je ogroman broj onih koji su izgubili posao, obeshrabren mogućnostima nalaženja novog zaposlenja, postao neaktivan na tržištu rada.

Teret prilagođavanja ekonomije uslovima uticao je na kretanje zaposlenosti i zarada, s tim da je u Srbiji došlo do znatno većeg pada zaposlenosti i rasta nezaposlenosti, nego što je došlo do smanjenja zarada. Visoka nezaposlenost, te niska zaposlenost i stepen aktivnosti imaju negativne posledice na socijalno stanje i bitno utiču na životni standard stanovništva u zemlji.

Istovremeno, nizak životni standard i smanjena kupovna moć stanovništva imala su dodatni negativni efekat na kretanje domaće tražnje i podsticanja proizvodne aktivnosti u zemlji. Polazeći od ukupnog broja zaposlenih i prosečnih isplaćenih zarada (u evrima), može se konstatovati da je apsorpciona moć domaćeg tržišta u periodu krize smanjena za oko 30%. Time je Srbija, slično mnogim drugim zemljama, upala u svojevrсни začarani krug – nepovoljna privredna kretanja utiču na pad kupovne moći, a smanjena kupovna moć dodatno limitirajuće deluje na dinamiku poslovne aktivnosti.

Tabela 8. Kretanje ukupnih zarada zaposlenih u Srbiji u periodu 2009-2012. godina

Godina	Neto zarade (u evrima)	Broj zaposlenih ²⁾	Ukupne zarade (u mil. evrima)	Procentualna promena u odnosu na 2008.
2009 ¹⁾	337,8	2.590.188	874,87	-22,4%
2010	329,9	2.382.307	785,94	-30,3%
2011	372,5	2.253.209	839,32	-25,6%
I-VI 2012	364,6	2.157.618	786,74	-30,3%

Izvor: Republički zavod za statistiku- Anketa o radnoj snazi; Narodna banka; ¹⁾ Od 2009 je proširen obuhvat evidencije zarada zbog promene metodologije; ²⁾ Podaci iz ankete o radnoj snazi;

I dalje visok, mada po svemu sudeći, smanjeni priliv doznaka iz inostranstva delomično je kompenzirao negativne uticaje svetske ekonomske krize. Sa druge strane, oslanjanje na kredite je smanjeno, a zbog visokih kamatnih stopa i stalnog povećavanja otplata (zbog pada kursa nacionalne valute), obaveze po ranije uzetim kreditima sve više opterećuju značajan deo stanovništva.

Ispoljena privredna kretanja u toku krize imala su snažan uticaj na ponašanje znatnog dela stanovništva. U novonastalim okolnostima značajan deo domaćinstava u Srbiji je bio upućen na strategiju preživljavanja, odnosno smanjenje troškova, ili njihovo odlaganje. Domaćinstva su mahom smanjila potrošnju svih artikala (osim delomično hrane). Odustaje se od kupovine odeće, nameštaja, trajnih potrošnih dobara. Jedan broj domaćinstava je smanjivao ili odlagao izdatke za zdravstvene potrebe. Neka domaćinstva su koristila uštede, druga su se oslanjala na zajmove i pozajmice od rođaka i prijatelja. Nažalost, sa padom ekonomske aktivnosti smanjio se i broj poslova, uključujući tu i neformalni sektor, čime izgledi za savlađivanje tekućih problema postali još nepovoljniji. U takvim uslovima pogoršan je položaj stanovništva i njihove mogućnosti da se izbore sa negativnim posledicama krize. Posebno je pogoršan položaj najugroženijih kategorija čiji su i inicijalni životni uslovi bili izuzetno teški [Matković, Mijatović, Petrović, 2010].

Mada je teško je sa sigurnošću izdvojiti uticaj krize od ostalih faktora, sva izvršena sagledanja u ovom radu ukazuju da je negativni uticaj svetske finansijske i ekonomske krize bio veoma izražen životni standard stanovništva u Srbiji, čime su zaustavljeni trendovi koji su se ispoljavali nakon 2001. godine. Time je, ni malo ružičasta situacija pre otpočinjanja krize, samo dodatno pogoršana, što nameće velike izazove pred nosiocima ekonomske politike kako da prevaziđu nagomilane probleme.

ZAHVALNOST

Ovaj rad je deo istraživačkih projekata: 179015 (Izazovi i perspektive strukturnih promena u Srbiji: Strateški pravci razvoja i usklađivanje sa zahtevima EU) i 47009 (evropskih integracija i socijalne i ekonomske promene u privredi Srbije na putu ka EU), finansiran od strane Ministarstva prosvjete i nauke Republike Srbije.

LITERATURA

1. Aleksandar Ilić (2010), Zarade u javnom sektoru u Srbiji i njihov uticaj na makro stabilnost i međunarodnu konkurentnost zemlje, srpski ekonomski forum
2. Arandarenko Mihail (2009), Zaposlenost između tranzicije i ekonomske krize
3. Branko Vasiljević (2009), uticaj doznaka na ekonomski i socijalni razvoj u Srbiji, Godišnjak Fakulteta političkih nauka (2009), vol. 3, Beograd
4. Francesca Pissarides, Peter Sanfey and Svetlana Tashchilova (2006): Financing transition through remittances in south-eastern Europe: The case of Serbia, EBRD, June 2006.
5. Gordana Matković, Boško Mijatović, Marina Petrović (2010) uticaj krize na tržište radne snage i životni standard u Srbiji, Centar za liberalno-demokratske studije
6. Katarina Ott (2011), kriza u jugoistočnoj Evropi – slučaj hrvatske, Institut za javne finansije, Zagreb, odabrani prevodi 6/11, Zagreb
7. Ljubomir Madžar (2009), Kriza, tržište i ekonomska politika, u Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza, Naučno društvo ekonomista i Ekonomski fakultet, Beograd
8. Marinko Bošnjak (2011), Globalna finansijska i ekonomska kriza i njen uticaj na privredu i finansije Srbije, Ministarstvo finansija Republike Srbije
9. Miroslav Prokopijević, (2009), Ekonomska kriza u svetu i njen uticaj na Srbiju, u Tranzicija u Srbiji i globalna ekonomska kriza, Naučno društvo ekonomista i Ekonomski fakultet, Beograd
10. Privredna komora Srbije Aktuelna privredna kretanja, mart 2012.
11. Republički zavod za statistiku (2009), Anketa o životnom standardu, 2002–2007, Republički zavod za statistiku Beograd
12. Svetska ekonomska kriza i ekonomska politika Srbije (2009), Naučno društvo ekonomista i Ekonomski fakultet, Beograd
13. Towards human resilience: Sustaining MDP progress in a age of economic uncertainty- Remittances (2011), UNDP
14. V. William Nero (2010) Economic and Labour Market Impacts of the Global Economic and Financial Crisis on the Countries of the Western Balkans and Moldova, www.ilo.org
15. www.nbs.rs

THE IMPACT OF MACROECONOMIC TRENDS ON PERSONAL INCOMES IN SERBIA DURING THE PERIOD OF CRISIS

Ivan Stošić¹, Zvonko Brnjas², Predrag Dedeić³

¹Senior Researcher, Institute of Economics, Belgrade, E mail: ivan.stosic@ien.bg.ac.rs

²Associate Professor, Belgrade Banking Academy, Belgrade, E mail: zvonko.brnjas@bba.edu.rs

³Associate Professor, Belgrade Banking Academy, Belgrade, E mail: predrag.dedeic@bba.edu.rs

Summary: *The main objective of this paper is to examine the impact of key macro-economic trends on personal incomes in Serbia during the period of the global financial crisis. Accordingly, in this paper the basic macro-economic trends and above all the changes in wages and pensions, inflation and cost of living, labor market trends, inflows of remittances from overseas and population obligations in loan servicing have been analyzed. The intention of this paper is that the analysis conducted, provide policy makers and researchers, an analytical framework that is supposed to help in the fight to mitigate the negative consequences of the crisis on the living standards of the population.*

Keywords: *economic trends, Serbia, financial crisis, personal incomes, employment.*

JEL Classification: *I30, J21, J31, J40*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

IZGRADNJA VISOKO REGULISANE MARKETING STRATEGIJE RAZVOJA USLUŽNE ORGANIZACIJE

Vladimir Stojanović¹, Dinko Ćorluka², Elvir Jugo³

¹Vanredni profesor, Univerzitet APEIRON, Fakultet poslovne ekonomije Banja Luka, maestros@eunet.rs

²Magistar, Uprava za indirektno oporezivanje Banja Luka, email:dinko.corluka@uino.gov.ba

³Master ekonomije, Urban doo, Banja Luka: email:jugo.urban@gmail.com

Rezime: Literatura o strategiji, u području usluga, je prilično ograničena, a pristupi koji su usvojeni od većine autora, teže da budu multifunkcionalni. Strategije tako postaju gotovo uvek generalni problemi menadžmenta, naročito kada se razmatra njena implementacija. Sam karakter uslužnog sistema, veoma često dovodi do intenziviranja ovog stanovišta menadžmenta.

Posebno treba napomenuti značaj uslužnog imidža, koji pre svega mora da omogućiti razumljivu komunikaciju na relaciji uslužna organizacija – potrošač. Usled više puta potencirane osobine neopipljivosti usluge, sasvim je razumljivo da ovu komunikaciju nije lako realizovati. Uslužna organizacija je svesna činjenica da ona gradi svoj vlastiti imidž samo u međusobnim odnosima sa klijentima i ako postigne zadovoljavajući odnos, korisnici šire u svom okruženju svoje zadovoljstvo pruženom uslugom, pa se na taj način i uslužna organizacija širi na potencijalne konzumente.

Odluke o uslužnom konceptu, tržišnom segmentu i uslužnom sistemu od krucijalne su važnosti za postizanje imidža. Svaki nedostatak u ova tri segmenta ogleda se kroz imidž uslužne organizacije. S obzirom na pomenutu interaktivnost ovog procesa nije isključiv neodgovarajući intersklop između uslužne organizacije i klijenata, ali mora se prići redefinisavanju tržišnog segmenta koji implicira jedan sasvim nov koncept usluga.

Ključne reči: usluga, marketing, strategija, potrošač, tržište.

JEL klasifikacija: M2

UVOD

Poznati teoretičar Garvin smatra da zajedničke karakteristike uslužne industrije imaju znaćan uticaj na potrošaća; koristi se drugaćiji asortiman faktora, od onih koji imaju direktan uticaj na kupovnu satisfakciju konkretne robe.

Faktori se mogu izneti sledećim redom: [Garvin. D. 1988:84] opipljiv dokaz usluge, (fizićka pojava objekta i ljudi); pouzdanost u isporuci usluge, prepoznatljiva spremnost osob-

lja da uvažava potrebe potrošača, pokazano znanje od strane osoblja, sa aspekta organizacione politike i procedura pružanja usluge, verodostojnost prenete informacije, istinski osećaj brige za potrošača, opšti nivo kulture u ponašanju sa svim vrstama potrošača i sposobnost osoblja za komunikaciju, naročito u osluškivanju i reagovanju na potrošače.

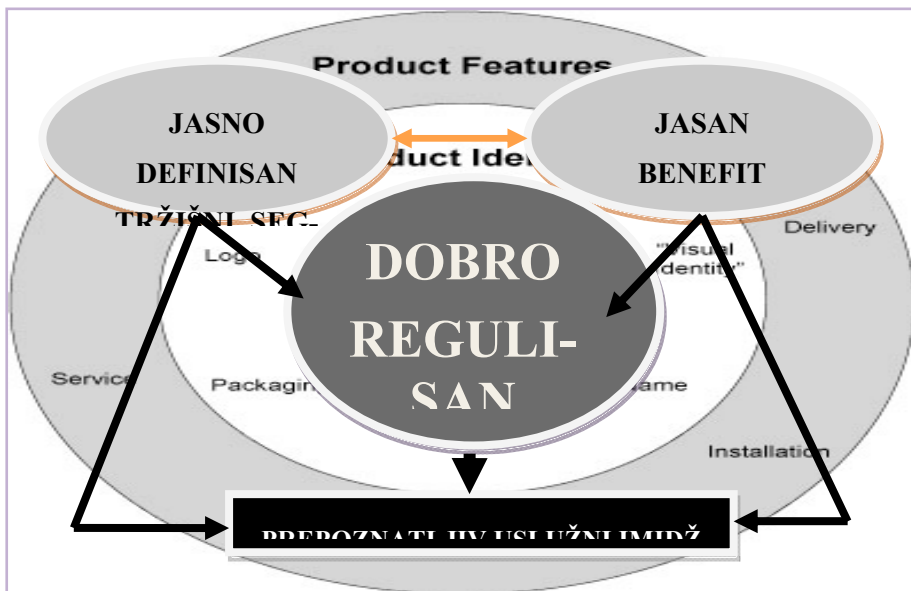
U cilju lakšeg razumevanje ovog veoma složenog problema inplementacije marketinga usluga, nudi se *"model rasta"* koji ima po reklo u osnovnoj formuli za uslužni biznis. Langeard i Eiglierl zastupaju ideju o izgradnji visoko regulisane strategije, koja se oslanja na čvrsto definisanom ciljnom segmentu, jasno definisanom konceptu koristi (benefit concept), visoko regulisanom uslužnom sistemu i prepoznatljivom uslužnom imidžu. [Langeard, E., et al. 1983:68-72]

Polazeći sa aspekta tržišne ekonomije veoma je bitno da tržišni segment mora biti precizno definisan - identifikovan. Sve karakteristike potrošača se moraju uzeti u obzir. Date dimenzije ne mere se samo potrebom koju ljudi imaju za specifičnom uslugom, već takođe i vrstom razmene i uslužnoj izražajnosti koju organizacija želi da pruži. Prilaženju segmentaciji tržišta može da proizvede posledicu operacionog ograničenja, ograničenja mreže i uslužnog okruženja. Opredeljenje za segmentaciju je od presudnog značaja za vođenje aktivne politike segmentacije i za kontrolu povezanosti tržišnog segmenta sa uslužnim konceptom. Ako je uslužan koncept jasno definisan, onda se nameću dva vrlo važna pitanja.

- Koji atributi usluge će na najbolji način izraziti koristi potrošaču?
- Koje koristi potrošaču organizacija treba da pruži?

Odgovori na ova pitanja su od izuzetne važnosti jer omogućuju pravilno definisanje koncepta usluge. Uslužni atributi, u tom slučaju, nisu samo vezani isključivo za rezultat, već za proces usluživanja, odnosno za sredstva i modus pomoću kojih je usluga proizvedena, isporučena i korišćena. Bez atributa procene koji su vezani, kako za rezultat, tako i za proces, ne može se dobiti jasno definisan koncept koristi.

Slika 1. Formula uspeha uslužnog sistema

Izvor: Autor

Podrazumevajući realno postojanje međusklopa (stepena povezanosti) između organizacije i potrošača, ona mora da ima karakter mreže - "mrežno povezivanje". Takođe, svaka uslužna jedinica, u isto vreme, morala bi biti integrisana u specifična geografska i kulturna okruženja a uz to, morala bi posedovati operacioni sistem sličan ostalim jedinicama. Ova sličnost je i nužna a moglo bi se reći i neophodna, pre svega, ako se uzme u obzir da brzina veoma često predstavlja konkurentsku prednost kod gradnje uslužne mreže sa više jedinica. Potrošači treba da znaju kakva je njihova uloga u pružanju usluge. Očekivani način njihovog participativnog ponašanja klijenta ili eventualnih potrošača, predstavlja po svojoj važnosti, ključnu dimenziju upravljanja ovim međusklopom u sklopu sa identifikacijom tržišnog segmenta.

1. USLUŽNE STRATEGIJE RASTA

Kada se zna da su usluge vremenski ograničene, ukupan profit od usluge može biti izgubljen ukoliko uslužni sistem ne funkcioniše u vreme kada kupci žele da kupe uslugu. Usluge su takođe ograničene mestom i lokacijom, što podrazumeva da lociranje uslužnog kapaciteta mora biti što bliže kupcima. Imajući u vidu iznesene karakteristike i moguće negativne posledice za organizaciju, portfolio uslužne firme mora biti kompleksnije sadržine, a Langeard i Eiglier ističu mogućnost postojanja tri veoma važne, na izgled jednostavne uslužne strategije: [Languard, 1983:70]

- *multisite strategija* (strategija pružanja usluga na više mesta),
- *multisegment strategija* (na više segmenata) i
- *multiservice strategija* (većeg broja usluga).

Multisite uslužna strategija podrazumeva primene iste formule na više mesta usluživanja. Karakterističan je primer kod fast-food lanca restorana i u lancima hotela. U toku poslednjih trideset godina, fast-food (brza hrana) industrija, imala je kontinuiran spektakularan rast strategijom pružanja usluga na više mesta kroz lance restorana. Ona je u ponudi imala suženi proizvod u obliku hamburgera, pilića, pica ili kroasana. Tako suženo područje usluga, smanjuje složenost sistema isporuke i olakšava kontrolu kvaliteta, a ujedno i omogućuje osvajanje novih tržišta. Kada se tržište širi brzo, uspešne agresivne firme sa dosta up prosečnom uslužnom ponudom, imaju mogućnost da u kratkom vremenskom roku, znatno uvećaju sistem isporuke. Evidentno je da je uslužna marketing strategija naklonjena više ovoj strategiji, nego strategiji koja se zasniva na povećanom asortimanu - paketa usluga.

Sa aspekta marketinga, odluke koje se donose podeljene su na: kapitalne odluke i taktičke odluke. U procesu stvaranja formule uspešne strategije neophodna su odgovarajuća marketinška istraživanja. Kada se marketinškim pristupom odredi strateška formula, tada kritičnu marketing odluku predstavlja lokacija. Nakon toga, ostaju taktički marketing problemi optimizacije broja budućih potrošača i njihove potrošnje. "Ovaj taktički marketing mnogo liči na ulične borbe u ratu između lokalnih konkurenata. Standardizacija i specijalizacija su najvažnije karakteristike ovog scenarija. Organizacije stvaraju takav radni ambijent, imajući u vidu da ponuda nije fleksibilna i da prilagođavanje uslužne ponude predstavlja veoma težak zadatak." [Ljubojević, Č., 1996:145-146]

Multiservice uslužna strategija predstavlja ponuda velikog broja ključnih usluga - na mali broj mesta usluživanja. Veliki broj uslužnih firmi imaju prilično dobro poznavanje lokalnih tržišta i u mogućnosti su da ostvare prihvatljivu selekciju potrošačkih segmentata, permanentno prateći pažljivo razvoj novih potreba kako bi ih mogli zadovoljiti u što kraćem roku. To je jedini ispravan način uslužne organizacije da valorizuju svoju reputaciju i šalju jasnu poruku dobrog poznavanja potreba potrošača.

Za takav pristup uslužne organizacije osnovni problemi marketinga isključivo se odnose na proces razvoja novih usluga. Nije dovoljno poznavati samo segment na kome se usluga pruža, već je potrebno shvatiti šta egzaktno uslužni sistem može da pruži na tom segmentu tržišta. Upravo na tome insistiraju Langeard i Eiglier (1983), ističući razliku između ključnih i perifernih usluga u cilju razjašnjavanja i boljeg razumevanja ovog problema. U cilju povećanja profitabilnosti, periferne usluge se moraju osloniti na već utvrđenu i verifikovanu bazičnu formulu uspeha. Primer za to predstavljaju butici u hotelskom holu ili baru. Treba istaći da se složenost uslužne ponude može povećati isključivo ukoliko jedna od perifernih usluga postane ključna u drugom krugu (kada restoran u hotelu postaje profitni centar). Takvo ponašanje uslužne organizacije predstavlja vrlo rizičnu strategiju koja se isključivo orjentiše na segmente tržišta napuštajući tržišta na kome nisu postigli očekivane rezultate. Njihov ponovni dolazak na ta tržišta je skoro nemoguć.

Multisegment marketing strategija je realnost i "posledica" težnje za boljim iskorišćavanjem uslužnih kapaciteta. Veoma je mali broj nesegmentisanog tržišta, jer se radi o tržištima sa veoma malim brojem potrošača ili sa tržištima koja ispoljavaju visok stepen ekonomske nesigurnosti.

Marketing strategija, kao strategija sa više segmenata ima prevashodni zadatak koji se zasniva na pronalaženju novih segmenata potrošača u kojima se može prodavati postojeći

paket usluga. Ova strategija je dosta osporavana kod većine teoretičara koji su mišljenja da predstavlja antimarketing argument, ali ne možemo reći da za takvo osporavanje nema argumenta, jer samo orjentisanje na nove tržišne segmente ukazuje da uslužna organizacija na taj način ne uvažava potrebe potrošača i da - ne želi da im se prilagođava.

2. USLUŽNE STRATEGIJE I NJIHOV UTICAJ NA USLUŽNE ORGANIZACIJE

Usluge karakteriše postojanje kombinovanih marketing strategija. Poznate su brojne kombinacije čistih uslužnih strategija i svaka od njih zahteva postojanje određenog marketinga. Kombinovanjem već navedenih i opisanih strategija, mogu nastati tri osnovne vrste organizacija za pružanje usluga: [Sasser. W. E. i Morgan. P., T. 1977:56-61]

- multisite / multiservice organizacije,
- multiservice / multisegment organizacije, i
- multisite / multisegment organizacije.

Takvo kombinovanje čistih strategija uglavnom prouzrokuje seriju problema (uočeni kod fast-food organizacija). Ovi problemi se uočavaju već u prvoj fazi rasta firme, kada se ona suočava sa svim posledicama strategijskih odluka. Langeard sa saradnicima (1983) opisuju različite strategije koje mogu biti prihvaćene kod spajanja multisite/multiservice strategija.

Takav pristup su sledile uslužne organizacije koje su pripadale zreloj uslužnoj industriji. U ranoj - prvoj fazi, one su startovale sa multisite uslužnom strategijom i kada je njihova mreža dostigla određen stepen saturacije (zasićenja), oni su napuštali ove strategije i počeli su uvođenjem nove usluge.

Multiservice/multisegment organizacije deluju na "bazičnom mestu", ali veoma često imaju bezbroj perifernih usluga na više segmenata. Upadljiv primer ovakve organizacije predstavlja grandiozni, luksuzni hotel. Hotel može opsluživati različite segmente gostiju. Ovi segmenti se u slučaju hotela ogledaju kroz klasične hotelske goste, goste koji koriste paket usluga, konferencijsko-seminarske goste, restoranske goste i barske goste. Međutim, svaki od ovih gostiju može koristiti hotel ili za biznis ili za uživanje ili za oboje.

Svakom segmentu se nudi koncept koristi različite složenosti, kao i različiti miksevi pruženih usluga. Cilj ovakvog hotela mogao bi biti konferencijski gost, koji pristaje da koristi sve hotelske usluge kao deo paket aranžmana koji je ponudio sponzor konferencije. U takvim situacijama marketing problemi su šire rasprostranjeni. Cena miksa usluga postaje veoma složeno pitanje. Vrlo je teško otvoriti selektivno obraćanje različitim segmentima, kako ne bi došlo do opadanja ukupnog hotelskog imidža. Uslužne organizacije koje su prisutne na više tržišnih segmenata, podrazumevaju postojanje stalne aktivnosti u marketing procesu razvoja novih usluga. Postojanje složenog paketa usluga, koji je prilagođen većem broju segmenata, može da proizvede velike probleme održavanja, a samim tim i upravljanju kvalitetom usluge.

"Multisite/multisegment organizacije karakterišu se time da smanjuju broj usluga izvan nekog dotičnog mesta, ali pokušavaju da privuku veći broj segmenata potrošača. McDonald's lanac fast-food restorana funkcioniše na ovakav način, orijentišući se na miksa

različitih tesno povezanih grupa segmenata. Nastup na više tržišnih segmenata, nastaje kao potreba za boljim iskorišćavanjem viška kapaciteta. Tako lanac restorana brze hrane, kada želi da privuče porodice u rano veče, ima nameru da iskoristi višak kapaciteta koji postoji u to vreme. U tu svrhu oni nude jeftin dečiji obrok kako bi privukli cele porodice na večeru. Međutim, ovaj projekat može da bude loše vođen, tako deca mogu zauzeti prazna mesta koja bi inače bila popunjena od strane odraslih, čija profitna mogućnost je daleko veća." [Ljubojević, Č.1996:146]

Langeard i Eiglier (1983) zastupaju stav da se razvoj usluga događa u svim fazama životnog ciklusa uslužne organizacije. Nastup malih preduzetnika je isključivo oslonjen na nove - inovatorske usluge. Mnoge organizacije izlaze na tržišta sa novim uslugama u toku rasta, faze zrelosti ili opadanja životnog ciklusa. U svakom tom slučaju, uslužna formula mora biti primenjena. Ovi autori ističu značaj četiri uslužne razvojne strategije koje su pozicionirane u multisite/multiservice mreži.

U ovakvim slučajevima se može lako uočiti [Bateson, 1988], da postoji realna mogućnost kopiranja uslužnog procesa. Kopira se fizička podrška, personalni kontakt i klijentova pojedinačna uloga, što se čini za svaku jedinicu u mreži. Ovde realno postoji mogućnost da se ostvari zadovoljavajuća kontrola uslužnog kvaliteta, cena kao i lakša komunikacija sa tržišnim segmentom. Uslužni koncept tako postaje snažan i dobar racio između cene i kvaliteta. Osim izbora lokacije pružanja usluge, veoma važni elementi su politika "proizvoda" i politika "distribucije" a politika komunikacije i politika cena su samo pomoćne. Postojeći marketing menadžment svake pojedinačne jedinice je u ovom slučaju vrlo jednostavan. Ako se učini greška marketing menadžera prilikom izbora lokacije, niti agresivna politika cena, niti komunikacioni miks, ne mogu učiniti ništa u prevazilaženju nastale greške

Na osnovu dosadašnjih teoretskih saznanja savremene ekonomije, inovativnost zahteva što brži ulazak na tržište a tu brzinu ne mogu da ostvare velika preduzeća ili korporacije. Glavni razlog leži u činjenici što nova inovacija mora da prođe sve proceduralne instance da bi se donela odluka o izlasku na tržište sa novom inovativnom uslugom.

Strategija service cluster Cluster pristupa, koji podrazumeva da se istraživanje sprovodi za precizno definisan set usluga (service cluster) ili grupu zemalja (country cluster) ili grupa organizacija koje otvaraju tržište profesionalnih usluga ili koje opslužuju visokokvalitetno tržište potrošačkih usluga. [Languard, 1983:71]

Akcent ove strategije se pre svega stavlja na asortiman i kvalitet usluga, što se događa kada postoji mala mreža ili visoko selektivna mreža kako bi se lakše kontrolisao kvalitet usluge i upravljalo kapacitetom. U ovom slučaju uslužna ponuda može biti veoma kompleksna i zahteva veoma fleksibilno manipulisanje uslužnom situacijom. Ovde su u ponudi različite usluge, a sve one moraju imati zajednički imenilac u pogledu karaktera ekskluzivnosti i originalnog kvaliteta koji isključivu ima ulogu u doprinosu jačanja ukupnog imidža a samim tim i na zadovoljavajuće profitabilnosti.

Snažan uslužni koncept predstavlja visok nivo performanse usluge, koja stvara visoku lojalnost potrošača.

3. PLANIRANJE USLUŽNE MARKETING STRATEGIJE

Uslužne organizacije koje su prihvatile marketing koncept i njeni marketari moraju učiniti ideju operativnom, odnosno moraju sprovesti marketing u praksi. Njihov prvi korak je usmeren ka tome da predstavlja prihvatanje sistemskog pristupa u pružanju usluga potrošačima. Prihvaćen sistemski pristup će se koristiti u procesu planiranja marketinga. Planiranje marketinga se definiše kao planska primena marketing sredstava za ostvarenje marketing ciljeva, a marketing proces se sastoji od sledećih koraka: [Stojanović, V. 2009:87]

- permanentno prikupljanje informacija o spoljnom okruženju, i unutrašnjoj organizaciji,
- odgovarajuće identifikovanje značajnih snaga i slabosti organizacije i mogućnosti (SWOT analiza),
- pravilno formulisanje osnovnih pretpostavki o ključnim determinantama marketing uspeha,
- stavljanjem u realne okvire tržišnih ciljeva organizacije, koji su zasnovani na prikupljenoj informaciji, SWOT analizi i stvorenim pretpostavkama formulisane strategije,
- iznalaženje detaljnih planova i programa za ostvarenje ciljeva, kao i
- odgovarajuće merenje progressa u pravcu ostvarenja ciljeva, ponovo razmatrajući i popravljajući plan ako je to neophodno.

Proces formulisanja marketing strategije, imajući u vidu glavne faze koje se odvijaju logičnim "redosledom, je uobičajen i primenljiv u marketingu usluga, kao i u marketingu proizvoda. Međutim, stručnjake za marketing prate problemi kada se suoče sa rešavanjem problema. Kod čitavog niza konkretnih pitanja marketinga istraživači se susreću sa brojnim problemima.

U pravcu rešavanja tih problema [Cowell, W. D. 1991:76)] insistira na šest najznačajnijih.

Razumevanje prirode uslužne aktivnosti, gde se odmah nailazi na problem opisivanja uslužnog posla. U tom smislu se koriste različiti načini klasifikovanja usluga, koji su relevantni za formulisanje strategije. Primer klasifikovanja uslužnog biznisa može biti onaj koji je dominantno zasnovan na primeni opreme (equipment based) kao i onaj koji je uglavnom zasnovan na ljudskom faktoru (people based). U prvom slučaju uglavnom se koristi automatizacija, a u drugom se koristi stručna ili nestručna radna snaga. Opis i pozicioniranje uslužnog biznisa prema prirodi delatnosti, značajno je za formulisanje racionalne strategije. Upoznavanje samih potrošača, putem njihovog identifikovanja i identifikovanja koristi koje oni traže. U tom slučaju je neophodno identifikovanje ciljnih tržišta, razumevanje potreba i zahteva potrošača i načina donošenja odluka a kupovini. Ovde se nameće imperativ daljih istraživanja osobnosti i ponašanja potrošača usluga, u cilju formulisanja racionalne marketing strategije uslužnih organizacija.

Treće pitanje se odnosi na odgovarajuće probleme zaštite uslužnog biznisa od konkurencije. Uslužna organizacija mora znati kako da uđe na tržište i kako da izgradi i brani svoju konkurentsku poziciju. Izgradnja i održanje konkurentске pozicije je kod usluga složenije, uglavnom zbog nematerijalne prirode ključnog dela ponude. Pravi način za izgradnju snažne konkurentске pozicije ostvaruje se kroz "diferencijaciju" usluge u odnosu na konku-

renciju. Na toj osnovi se stvara imidž uslužne organizacije i njenih usluga u očima potrošača, što dovodi do određenog karakterističnog pozicioniranja na tržištu.

Četvrto pitanje je zasnovano na zahtevu kako da se ostvare efikasnije uslužne operacije ili poslovanje sa što manjim troškovima? Uslužne organizacije uglavnom pokušavaju da poboljšaju efikasnost operacija primenom mehanizacije, specijalizacije, korišćenjem tehnologije i sistemskog pristupa prilikom dizajniranja usluge.

Peto pitanje se odnosi na vrstu napora koji se koristiti u razvoju i testiranju uslužne ponude. U strateškom odlučivanju, velike probleme nameće činjenica da je većina usluga nematerijalnog karaktera; naravno, presudna je uloga ljudskog faktora. U uslužnim organizacijama istraživanje, razvoj i planiranje nisu tako razvijeni kao kod prerađivačkih organizacija. Rezultat je - da mnogo manje ima inovacija u uslužnom sektoru nego u industrijskoj proizvodnji. Poseban strateški izazov se javlja kada su u pitanju usavršavanja procesa novih usluga, kao i kreiranje usluga sa velikim učešćem neopipljivih elemenata i visokim stepenom inventivnosti. Šesto pitanje je, kako odluke o marketing strategiji utiču na odluke u drugim delovima organizacije? Ili suprotno, kako strateške odluke u drugim organizacionim delovima, utiču na marketing strategiju? Marketing strategije, proizvodne strategije i personalne strategije, ne mogu biti razdvojene jedna od druge u uslužnim organizacijama.

ZAKLJUČAK

Marketing strategija, kao strategija sa više segmenata ima prevashodni zadatak koji se zasniva na pronalaženju novih segmenata potrošača u kojima se može prodavati postojeći paket usluga. Ova strategija je dosta osporavana kod većine teoretičara koji su mišljenja da predstavlja antimarketing argument, ali ne možemo reći da za takvo osporavanje nema argumenta, jer samo orjentisanje na nove tržišne segmente ukazuje da uslužna organizacija na taj način ne uvažava potrebe potrošača i da - ne želi da im se prilagođava.

Podrazumevajući realno postojanje među sklopa (stepena povezanosti) između organizacije i potrošača, ona mora da ima karakter mreže - "mrežno povezivanje". Takođe, svaka uslužna jedinica, u isto vreme, morala bi biti integrisana u specifična geografska i kulturna okruženja a uz to, morala bi posedovati operacioni sistem sličan ostalim jedinicama. Ova sličnost je i nužna a moglo bi se reći i neophodna, pre svega, ako se uzme u obzir da brzina veoma često predstavlja konkurentsku prednost kod gradnje uslužne mreže sa više jedinica. Potrošači treba da znaju kakva je njihova uloga u pružanju usluge. Očekivani način njihovog participativnog ponašanja klijenta ili eventualnih potrošača, predstavlja po svojoj važnosti, ključnu dimenziju upravljanja ovim međusklopom u sklopu sa identifikacijom tržišnog segmenta.

Evidentni strateški izazovi za uslužne organizacije su: kako da uvedu nove procedure za razvoj usluge i kako dizajnirati neopipljive i neobične usluge.

LITERATURA

1. Bateson, G. E. J. 1988.: "Managing Service Marketing", *The Dryden Press*.
2. Cowell, W. D. 1991: *The Marketing of Service*, Butterworth – Heinemann
3. Garvin. D. 1988.: "Managing Quality: The Strategic and Competitive Edge", *The Free Press*
4. Languard, E. et al 1983.: "Strategic Management of Service Development in Emergin Perspectives of Service Marketing", *AMA*
5. Ljubojević, Č., 1996. : *Marketing usluga*, Institut za tržišna istraživanja, Beograd:146
6. Sasser. W. E. i Morgan. P., T. 1977.: The Bermuda Triangle of Food Service Chain, *Cornell Hotel and Restaurant Administratioll Quality*
7. Stojanović, V., 2009.: *Menadžment usluga*, Privredna Akademija, Alfa-graf NS, Novi Sad

CONSTRUCTION OF STRATEGIES HIGHLY REGULATED SERVICE ORGANIZATIONS

Vladimir Stojanović¹, Dinko Ćorluka², Elvir Jugo³

¹professor, Pan-European University Apeiron, Banja Luka, email: maestros@eunet.rs

²magistar, ITA Banja Luka, email:dinko.corluka@uino.gov.ba

³Master of economics, Urban doo, Banja Luka: email:jugo.urban@gmail.com

Summary: *Marketing strategy, a strategy with a multi-segment primary task, which is based on the finding of new consumer segments in which to sell existing suite of services. This strategy is much disputed by most theorists who believe that a antimarketing argument, but we can not say that for such a challenge has no argument, just as an orientation to new market segments indicates that the service organization, thus it does not respect the needs of consumers and to - do not want to be adjusted.*

Assuming the existence of the real part (the degree of correlation) between the company and consumers, it must have the character of the network - "networking". Also, each service units, at the same time, it would have to be integrated in a specific geographical and cultural contexts and with it, it would have to have a system similar to other operating units. This similarity is also needed and it could be said, is necessary, especially if you take into consideration that speed is often a competitive advantage in building networks with multiple service units. Consumers need to know their role in the provision of services. Participatory behavior expected of any client or customer, is its importance, most important dimension of managing this download interface in conjunction with the identification of market segments.

Key words: *service,marketing, strategy, consumer, market.*

JEL classification: *M2*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

REDUCTION OF POVERTY AS ONE OF THE UNITED NATIONS MILLENNIUM DEVELOPMENT GOALS- A PRECONDITION FOR REALIZATION OF HUMAN RIGHTS

Elena Todorova

*Assistant Professor at Faculty of Political Science, Diplomacy and Journalism, First Private University- FON,
Skopje, Republic of Macedonia, e-mail: elenatodor@yahoo.com, elena.todorova@fon.edu.mk*

Summary: *Combating poverty, hunger, social exclusion, inequality and discrimination and the promotion of fundamental rights and freedoms is shared responsibility of states and the international community, among which the United Nations has the central role as the most universal and most representative organization in the world. In 2000, at the United Nations Millennium Summit, world leaders adopted the Millennium Development Goals, which were set to be achieved by 2015. One of the goals is to eradicate extreme poverty and hunger. Economic crises deteriorated the labor market and resulted in a decline in employment. Many women and men have lost their jobs and many workers and their family members live in very bad conditions and in extreme poverty. Certain groups in the population are in particular exposed to the risk of poverty- children, young people, single parents, migrants, certain ethnic minorities, women. For example, men outnumber women in paid employment and women are more likely than men to be in vulnerable jobs. Statistic researches show that one in four children in the developing countries are underweight and although there is some progress, the rate of child mortality is high; one-third of deaths are due to poverty-related causes; 30 000 children per day die of hunger and preventable diseases. The Millennium Development Goals set up the priorities and objectives that are to be accomplished through strategies and activities taken at global and national level. Progress have been made in some areas and regions towards their achievement. Practices in some countries demonstrated that the achievement of this goals is possible. However, it is very important that the achieved development is sustainable and inclusive.*

Key words: *United Nations, Millennium Development Goals, fundamental rights, poverty, social inclusion*

JEL classification: *O10, O15*

INTRODUCTION

“Overcoming poverty is not a gesture of charity. It is an act of justice. It is the protection of fundamental human rights. Everyone everywhere has the right to live with dignity, free from fear and oppression, free from hunger and thirst, and free to express themselves and associate at will”.

Nelson Mandela

The process of internationalization of human rights and freedoms began after the World War II. Indivisibility was promoted as one of the basic characteristics of human rights. Nevertheless, the collision of the human rights concepts continued till the end of the Cold War. Western countries gave priority to civil and political rights. This was the case with the Council of Europe (CE)- the organization of Western European countries established in 1949, which basic document is the the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ECHR). ECHR guarantees mostly civil and political rights and freedoms. The countries whose systems were based on the communist ideology gave priority of the economic, social and cultural rights (they did not have supranational control mechanism like the one established in the ECHR). After the end of the Cold War, Central and Eastern European countries in transition became members of the CE.

The United Nations Universal Declaration of Human Rights (UDHR)- the milestone document in the history of human rights, promotes both civil and political, as well as economic, social and cultural rights. However, it is not legally binding instrument. When UN member states started to draft the legally binding instrument, problems about the human rights nature were still present. Because member states of the UN could not reach compromise, two separate legally binding instruments were adopted at the same year: the International Covenant on Civil and Political Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR).

Human rights and freedoms are the essence of democracy. Governments have to establish adequate national legal framework and institutional structure for their protection in accordance with the international human rights standards and to take the necessary measures, activities and strategies for their implementation. Democracy, development and respect for human rights and fundamental freedoms are interdependent and mutually reinforcing. Development is comprehensive economic, social, cultural and political process and the right to development is indispensable part of the human rights system. The center of the development process are human beings. Human development means that people have greater opportunities to choose work, to be more educated and to have higher standard of living. As one of the inalienable and universal human rights the right to development is for the first time legally recognized in the African Charter on Human and Peoples Rights (1981).

In 1986, the UN General Assembly adopted the Declaration on the Right to Development (A/RES/42/128), which in article 1 (para. 1) states that “by virtue of the right to development, every human person and all peoples are entitled to participate in, contribute to and enjoy economic, social, cultural and political development, in which all human rights and fundamental freedoms can be fully realized”. The World Conference on Human Rights

organized in 1993 also reaffirmed the right to development, as established in the Declaration on the Right to Development, as a universal and inalienable right and an integral part of fundamental human rights (article 10 of the Vienna Declaration and Programme of Action).

Unfortunately, in the 21st century millions of people live in poverty- millions of people survive with less than 1\$ a day, millions of people do not have enough food to eat, nearly a quarter of the children in the developing world are malnourished (MDG Report 2011); every 3.6 seconds one person dies of starvation, usually a child under the age of 5; one in every three children in the developing world (over 500 million children) has no access whatsoever to sanitation facilities; one in five has no access to save water (UNICEF). More than 800 million people throughout the world, and particularly in developing countries, do not have enough food to meet their basic nutritional needs (Rome Declaration on World Food Security, 1996).

1. UNITED NATIONS MILLENNIUM DEVELOPMENT GOALS

In 2000 world leaders adopted the United Nations Millennium Declaration, which set the targets that are supposed to be reached by 2015- the Millennium Development Goals (MDG), which are articulated into over 20 targets and more than 60 indicators to measure progress towards the MDG:

- Goal 1: Eradicate extreme poverty and hunger
- Goal 2: Achieve universal primary education
- Goal 3: Promote gender equality and empower women
- Goal 4: Reduce child mortality
- Goal 5: Improve maternal health
- Goal 6: Combat HIV/AIDS, malaria and other diseases
- Goal 7: Ensure environmental sustainability
- Goal 8: Develop a global partnership for development.

The first MDG is to eradicate extreme poverty and hunger. This goal has three targets:

Target 1.A: Halve, between 1990 and 2015, the proportion of people whose income is less than 1\$ a day

The number of people living in extreme poverty and poverty rates fell in every developing region- including sub-Saharan Africa, where rates are higher. The proportion of people living on less than 1.25\$ a day fell from 47 per cent in 1990 to 24 per cent in 2008. The number of extreme poor in the developing regions fell from over 2 billion in 1990 to less than 1.4 billion in 2008. Post-2008 analysis reveal that global poverty rates have continued to fall, despite of the fact that higher food and fuel prices and economic recession have hurt the vulnerable populations. Despite significant progress, poverty remains widespread

in sub-Saharan Africa and in Southern Asia. In 2011 Food and Agriculture Organization published the estimates of undernourishment for the 2006-2008 period- 15.5 per cent of the world population (850 million). The prevalence of hunger is very high in sub-Saharan Africa and in Southern Asia outside of India (UN MDG Report 2012).

A preliminary World Bank estimate indicates that the global poverty rate at 1.25\$ a day fell in 2010 to less than half its 1990 value. If this results are confirmed by follow-up studies, the first target of MDG will have been achieved on a global level ahead of the 2015 deadline. However, despite of this progress, it is estimated that about 1 billion people will still be living on less than 1.25\$ a day in 2015 (corresponding to a global extreme poverty rate below 16 per cent). Four of every five people living in extreme poverty will live in sub-Saharan Africa and Southern Asia (UN MDG Report 2012, p. 7). Asia is the leader in reducing poverty rates. Unfortunately, the number of poor in Africa is rising.

Table 1. *Proportion of people living on less than 1.25\$ a day: 1990, 2005 and 2008 (percentage)*

Region	1990	2005	2008
Sub-Saharan Africa	56	52	47
Southern Asia	51	38	34
Southern Asia, excluding India	52	29	26
South-Eastern Asia	45	19	17
Eastern Asia (China only)	60	16	13
Latin America and the Caribbean	12	9	6
Western Asia	5	5	3
Northern Africa	5	3	2
Transition countries of South-Eastern Europe	0,1	1	/
CIS, Europe	2	0,3	/
Developing regions (excluding China)	41	31	28
Developing regions	47	27	24

Source: *UN MDG Reports 2010, 2012*

Target 1.B: Achieve full and productive employment and decent work for all, including women and young people

Recent analyses show that there are 456 million workers in the world living below the 1.25\$ poverty line in 2011- a reduction of 233 million since 2000 and of 38 million since 2007. This is the result of dramatic reduction in extreme poverty among workers in Eastern Asia. Because of the economic crises millions of people lost their jobs and working conditions have worsened. Furthermore, more people engaged in vulnerable forms of employment, such as own-account and contributing unpaid family workers, thus lacking benefits associated with decent employment. Female unemployment is higher than male unemployment, women are under-represented in the decision-making process and in high-level positions and gender pay gap still exists.

40 per cent of the jobless worldwide are young people- over 75 million youths are searching for job worldwide. Young people are three times more likely to be unemployed than adults (UN MDG Report 2012).

Youth employment crises affects those who have to work some kind of job- they have minimum-wage and low paid work. Young people are disproportionately represented in the informal economy relative to adults, because of the inability of the formal sector to create sufficient employment opportunities, and the financial crises worsened the situation (The Youth Employment Crises: Time for Action, ILO, 2012, www.ilo.org).

Education is one of the human rights that have very important role in achieving sustainable development and active participation in the society activities. Governments have an obligation to organize such educational system which will enable every citizen to realize this right. Knowledge expands people's possibilities and expands their choices. Educated people are more aware of how to live longer and healthier life, they have greater opportunities to find job- they earn bigger wages and get better jobs. The gender gap when considering education is narrowing- many girls today have equal access to education as boys.

The important role of the formal and informal education in the eradication of poverty is emphasized in General Assembly Resolution (A/RES/60/1, para.43) and the necessity to support developing countries in their effort to provide access to all children to free primary education of good quality, to eliminate gender inequality and to improve girl's education (para. 44).

Target 1.C: Halve, between 1990 and 2015, the proportion of people who suffer from hunger

As stated in the ICESCR: "The States Parties to the present Covenant, recognizing the fundamental right of everyone to be free from hunger, shall take, individually and through international co-operation, the measures, including specific programmes, which are needed: (a) To improve methods of production, conservation and distribution of food by making full use of technical and scientific knowledge, by disseminating knowledge of the principles of nutrition and by developing or reforming agrarian systems in such a way as to achieve the most efficient development and utilization of natural resources; (b) Taking into account the problems of both food-importing and food-exporting countries, to ensure an equitable distribution of world food supplies in relation to need (article 11(2)). Chronic hunger, measured in terms of proportion of people lacking the food needed to meet their daily needs, is on the decline. However, in the worst affected regions- sub-Saharan Africa and Southern Asia, the number of hungry people has increased by tens of millions. Growing populations and poor agricultural productivity were the main reasons for food shortages in this regions. Malnutrition of children contributes to over half of child deaths (UN MDG Report 2005, p. 7-9).

Children are underweight because of several factors: lack of quality food, suboptimal feeding practices, repeated attacks of infectious diseases and pervasive under-nutrition. Nutrition must be given higher priority in order to achieve MDG. Children from the poorest households are more likely to be underweight. Children in developing regions are twice as likely to be underweight if they live in rural rather than urban areas (UN MDG Report 2011, p. 13-14).

MDG are primarily set for children- because children are most vulnerable when there is a lack of food, water, sanitation or health care. As the researches has shown, when children who are malnourished reach their second birthday, they could suffer permanent physical and cognitive damage, affecting their future health and welfare. That is the reason why reducing poverty begins with children. In the developing countries, the proportion of children under the age of five who are underweight declined from 29 per cent in 1990 to 18 per cent in 2010. Progress is insufficient to reach the global target by 2015 (UN MDG Report 2012, p.13). Countries in the Organization of Islamic Conference (OIC) have some of the highest indices of child malnutrition in the world. Close to half of under-five children in Afghanistan, Bangladesh and Yemen, and one quarter or more of under-five children in seven countries of the African OIC sub-region, as well as in the Comoros, Maldives, Mauritania and Pakistan, are both underweight and stunted (Investing in the Children of the Islamic World, UNICEF, 2005, p.7). 77% of people in the OIC countries use improved drinking water sources, but only 55 % use adequate sanitation facilities. Urban populations are about twice as likely as rural populations to have access to adequate sanitation (Investing in the Children of the Islamic World, UNICEF, 2005, p.11).

2. HUMAN RIGHTS AND POVERTY REDUCTION

There are many interpretations of poverty. Universally adopted definition does not exist. Poverty manifests in many dimensions, not only in terms of low income, not having possibility to satisfy basic needs, bad health and non education, but also in social and political marginalization and exclusion, gender and other forms of discrimination. A family whose income is inadequate is considered poor, as well as a family with an income above the poverty line who does not have access to educational process or primary health care. The money-based interpretation will not consider the family from the second case poor, but a wider interpretation will. Poverty is not easy to quantify.

The problem of poverty and social exclusion relate to a large number of factors, such as: income and living standards, the need for educational and decent work opportunities, effective social protection system, housing, access to good quality health and other services, as well as active citizenship (Decision No 1098/2008/EC of the European Parliament and the Council of 22 October 2008, para. 12). However, a tendency to interpret poverty solely in terms of income prevails. Poverty most often is defined as insufficient income to buy a minimum basket of goods and services. Some interpretations emphasize the non-material aspects of poverty, such as whether people keep up with the prevalent standards in the society or whether they can participate in the development process (Poverty Reduction Begins with Children, UNICEF, 2000, p.5-6).

Poverty constitutes a denial or non-fulfillment of human rights. A human rights approach to poverty reduction is about the empowerment of the poor people, expanding their freedom of choice and taking control of their lives. Poor people often do not have access to education, live in an inadequate housing or do not have where to live, cannot afford medical care. They frequently experience social exclusion, discrimination and inequality. It is less often recognize that poor people also suffer from a lack of information. The right to information of poor should be an important part of the strategies for poverty reduction. A

human rights approach to poverty requires active and informed participation of the poor in the formulation, implementation and monitoring of the poverty reduction strategies (Human Rights and Poverty Reduction, OHCHR, 2004, p. 17-20)

A human rights approach to poverty will include adoption of the national and international human rights framework. Also, very important is the realization of the commitments entered into during the world conferences for poverty reduction, for instance: Poverty, from an international point of view (international conference), 22-23 October 1998, Hague; international conference on “The Economics of Ultra-poverty: Causes and Remedies”, 22-23 March 2012, Washington DC; Fifth International Parliamentarians Conference on poverty and development, 24-25 May, Istanbul; Cairo International Conference on Population and Development, 1994; World Food Summit, 1996, Rome.

3. EXAMPLES OF GOOD PRACTICES IN REDUCING POVERTY

Although in some parts of the world the progress is slow, there are good practice examples of measures taken to achieve poverty reduction. Practices in some countries demonstrated that the achievement of this goals is possible. Over the past few decades, some countries achieved great progress and are on track to meet the first UN MDG:

- **Ethiopia** is the second most populous country in Sub-Saharan Africa and one of the poorest countries in the world. The government of Ethiopia allocates very high part of its budget for funding pro-poor programmes and investments. In this way, Ethiopia achieved some progress: the number of people with access to safe water increased from 60% in 1990 to 94% in 1998, child mortality is cut in halve, the number of children enrolled in primary school has raised and poverty reduction has accelerated.
- **Sri Lanka** has introduced the programme known as Gemi Diriya (“the strength of the villages”) to help villages identify, plan, fund and implement their own development needs and to ensure better quality of life. The World Bank supported the first phase of this programme. Gemi Diriya affected the lives of approximately 900 000 poor people living in over 1000 villages in Sri Lanka, giving priority to youth and women.
- **Costa Rica** reduced poverty rate in recent years and managed to lower the poverty rate from 23% in 2004 to 17,7% in 2008. However, the economic expansion primarily benefited skilled labour. Poverty and inequality indicators are lower in Costa Rica than in other Central and South American countries.
- **China** experienced a rapid growth and became the world’s second largest economy in 2010, playing an important and influential role in the global economy. China adopted the 11th Five Year Plan (2006-2010) with a goal to achieve society that balances economic growth with distributional and ecological concerns. The extreme poverty rate had dropped from 60 per cent in 1990 to 16 per cent in 2005, to 13 per cent in 2008.

4. THE RIGHT TO AN ADEQUATE STANDARD OF LIVING

The right to an adequate standard of living requires that every human being enjoy the basic subsistence rights: the right to food and nutrition, clothing, housing and the necessary conditions of care when it is required. An adequate standard of living implies living above the poverty line of the society concerned, which according to the World Bank includes two elements: 1) the expenditure necessary to buy a minimum standard of nutrition and other basic necessities and 2) a further amount that varies from country to country, reflecting the cost of participating in the everyday life of the society. The right to an adequate standard of living is integrated in the UN Charter, which states that “UN shall promote higher standards of living, full employment, and conditions of economic and social progress and development”(article 55, a).

UDHR states that everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including food, clothing, housing and medical care and necessary social services, and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circumstances beyond his control (article 25(1)). States Parties to the ICESCR recognize the right of everyone to an adequate standard of living for himself and his family, including adequate food, clothing and housing, and to the continuous improvement of living conditions. The States Parties obligates to take appropriate steps to ensure the realization of this right, recognizing to this effect the essential importance of international co-operation based on free consent (article 11(1)).

a) Right to food

The right to food as integral part of the human right system means that every human being has the right to live free from hunger, food insecurity and malnutrition, which is a precondition for a life in dignity. The right to food is guaranteed in the UDHR (article 25) and the ICESCR (article 11(2)). Although the right to food is recognized in the international human rights instruments, poverty affects large segments of the world population- more than 840 million through out the world, most of them in developing countries, are chronically hungry. Problems related to the right to adequate food and the right to freedom from hunger also exists in some of the most economically developed countries (CSECR General comment 12, para. 5). The right to adequate food is human right “to have regular, permanent and unrestricted access, either directly or by means of financial purchases, to quantitatively and qualitatively adequate and sufficient food corresponding to the cultural traditions of people to which the consumer belongs, and which ensures a physical and mental, individual and collective fulfilling and dignified life free of fear” (UN Special Rapporteur on the right to food).

The World Food Summit was held in Rome, Italy in 1996, with the goal to reaffirm the right of everyone to have access to save and nutritious food, consistent with the right to adequate food and the fundamental right of everyone to be free from hunger. This was the largest-ever gathering of leaders to address hunger where the world leaders expressed political will and global commitment to reduce the number of undernourished people to half their level no later than 2015. The Rome Declaration on World Food Security and the World Food Summit Plan of Action are the outcomes of this summit. The World Food Summit: five years later called the international community to accelerate its efforts and

activities to reduce world hunger. This summit called for establishment of international working group to develop voluntary guidelines to achieve progressive realization of the right to food.

The Food and Agriculture Organization of the UN in 2004 adopted the Voluntary Guidelines to support the progressive realization of the right to adequate food in the context of national food security, as an additional instrument to combat hunger and poverty and to accelerate attainment of the MDG. The Voluntary Guidelines are the first attempt by governments to interpret an economic, social and cultural right and to recommend actions for its realization. Although this guidelines do not establish legally binding obligations, they represent a human rights-based tool addressed to all states. The Universal Declaration on the Eradication of Hunger and Malnutrition was adopted in 1974 by the World Food Conference convened by the UN General Assembly. In its article 1, the Declaration proclaims the inalienable right to every man, woman and child to be free from hunger and malnutrition in order to develop fully and maintain their physical and mental faculties. The international organizations and developed countries must work together, both technically and financially to help developing countries in order to eliminate poverty and hunger.

b) Right to housing

An integral part from the adequate standard of living is the right to housing- it fulfills many needs of the human beings, such as providing security and privacy. This is very important human right, because it is precondition for the realization and enjoyment of other human rights and needs. Nevertheless, many people are homeless or live in inadequate housing. Governments and international organizations must undertake human settlement policies to improve the quality of life of every human being and to take necessary measures so people can live in dignity. The right to housing is recognized in the UDHR (art. 25) and the ICESCR (art. 11(1)).

The right to housing is the right to live somewhere in security, peace and dignity and to live in adequate place (CSECR General comment 4, para. 7). The concept of adequacy in relation to the right to housing must encompass several factors in determining whether certain forms of shelter can be considered as adequate housing: a) legal security of tenure; b) availability of services, materials, facilities and infrastructure; c) affordability; d) habitability; e) accessibility; f) location; g) cultural adequacy (CSECR General comment 4, para 8).

UN Human Settlements Programme (UN-Habitat) is UN agency, mandated by the UN General Assembly, with goal to provide adequate shelter for all and to find lasting and workable solutions in regard to human settlements. The organization mandate is outlined in Vancouver Declaration on Human Settlements. This Declaration obliges states to adopt strategies and human settlements policies as an integral part of their development strategy, giving priority of the improvement of rural habitat. The Vancouver Declaration states that “human settlements policies and programmes should define and strive for progressive minimum standards for an acceptable quality of life, which standards will vary within and between countries and over periods of time” (part III: Guidelines for action, para. 6).

The first UN Conference on Human Settlements (Habitat I) was held in 1976 in Vancouver, Canada. The subject of the Conference was about the organization of the human life and the need of national and international actions to accommodate the growing number of population in the urban and rural areas.

The Second UN Conference on Human Settlements (Habitat II) was held in 1996 in Istanbul, Turkey. A global action plan for realization of sustainable human settlements (the Habitat Agenda) and the Istanbul Declaration were adopted at this Conference. The Agenda outlines strategies which goal is achievement of sustainable development of world's urban areas. In 1991 the UN General Assembly hold special session to review and appraise the implementation of the Habitat Agenda worldwide (Istanbul+5).

5. EUROPEAN UNION AND THE FIGHT AGAINST POVERTY

The fight against poverty and social exclusion in the EU is to be pursued in accordance with the UN MDG to which EU and its Member States have subscribed.

Social inclusion and fight against poverty is primary objective of the EU and its Member States. It supports cooperation of Member States on social policy, employment and social protection, towards the development of more inclusive economy. The framework for action is the EU Platform against Poverty and Social Exclusion: A European framework for social and territorial cohesion (COM(2010) 758). The aim of this Framework is to include all stakeholders to cooperate in the fight against poverty.

In the EU the main reason for poverty and exclusion is unemployment. Some groups of the population are more vulnerable, such as children, young people, single parents, women, people with disabilities, migrants and elderly.

The Community Programme for Employment and Social Solidarity- PROGRESS is established with the Decision No 1672/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 2006. The programme is divided in five sections: employment, social protection and inclusion, working conditions, diversity and combating discrimination and equality between men and women. The objective of the employment section is to support implementation of the European Employment Strategy. The Commission recommended that Member States establish and integrated and comprehensive strategy for active inclusion of people excluded from the labour market (Commission Recommendation 2008/867/EC). The strategy should be composed of the following three strands: sufficient income support, inclusive labour market and access to quality services and should support the employment of those who can work and promote social participation of those who cannot work.

The EU reaffirmed its commitment to the fight against poverty and social exclusion in the proclamation of 2010 as the European Year for Combating Poverty and Social Exclusion (Decision N0 1098/2008/EC).

CONCLUSION

As it is stated in the UN Millennium Declaration, the fundamental values in the international relations in the 21st century are: freedom, equality, solidarity, tolerance, respect for nature and shared responsibility.

Today, many people enjoy better standard of living than ever before. However, many others remain desperately poor and live in pain, despair and are powerless. The progress that some countries have achieved in poverty reduction is encouraging. Some developing countries, like Botswana and China, have grown faster since the 1970s than any reach country (Human Development Report, 2010, UNDP, p. 54). In some regions in the world the progress is slow and the development is unequal. The worst affected regions are sub-Saharan Africa and Southern Asia, where the number of hungry people has increased by tens of millions. The international community express its will to assist Africa in the struggle to build lasting peace, to eradicate poverty and to achieve sustainable development, by giving full support to the political and institutional structures of emerging democracies in Africa, cancellation of debt, improving market access, enhancing official development assistance and foreign direct investment (UN Millennium Declaration, 2000, part VII: Meeting the special needs for Africa, para. 27-28).

Poverty reduction is complex task and shared responsibility which requires efforts of the international community and individual governments, which have the primary responsibility in the creation of secure, stable and inclusive systems. Governments have to cooperate with other actors in the society which can contribute in the poverty reduction, such as the non-governmental organizations and the private sector, and they have to coordinate their activities with the international organizations and agencies, because the world we are living in is interdependent more than ever before. The role of the UN in this aspect is crucial, as the most universal and most representative organization in the world.

States have obligation to create such systems at national level in which all human rights and freedoms can be fully realized and to empower people, to provide access to education and health care, active participation and opportunities for young people. The increases in literacy and the educational attainment in many countries strengthen people's ability to make informed choices and broadened their possibilities.

Poverty and hunger can be reduced by investing in agriculture. About 75% of the world's poor live in rural area, and most are involve in farming. Because of this, governments must support several areas related to food and farming, such as raising agricultural productivity, linking farmers to markets and reducing risk and vulnerability. Rural and agricultural development have to be an integral part of the development policies and strategies. Because the population in the cities is in expansion (more than half of the population is living in the cities), urban poverty is rapidly growing. The economic crises worsen the situation.

Governments have to create effective policies and strategies for poverty reduction and realization of the other millennium development goals, to which realization they have committed and to make effort for their implementation with international assistance. The precondition for this is the establishment of democratic and accountable political systems and stable economic policies.

LITERATURE

1. 2005 World Summit Outcome, General Assembly Resolution A/RES/60/1
2. Alfredsson, G., Eide, A.: The Universal Declaration of Human Rights- A Common Standard of Achievement, Kluwer Law International, Netherlands, 1999
3. Declaration on the Right to Development (A/RES/42/128), UN General Assembly
4. Forsythe, D. : Human Rights in International Relations, Cambridge University Press, UK, 2000
5. General Comment 12: The Right to Adequate Food, Committee on Economic, Social and Cultural Rights, 20th session, 1999
6. Human Rights and Poverty Reduction, OHCHR, 2004
7. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, General Assembly Resolution 2200A (XXI), 1966/1976
8. Investing in the Children of the Islamic World, UNICEF, 2005
9. Millennium Development Goals Report, United Nations 2010
10. Millennium Development Goals Report, United Nations, 2005
11. Millennium Development Goals Report, United Nations, 2011
12. Millennium Development Goals Report, United Nations, 2012
13. Poverty Reduction Begins with Children, UNICEF, 2000
14. The Youth Employment Crises: Time for Action, ILO, 2012
15. United Nations Millennium Declaration, General Assembly Resolution A/RES/55/2, 2000
16. Universal Declaration of Human Rights, General Assembly Resolution 217 A (III), 1948
17. Universal Declaration on the Eradication of Hunger and Malnutrition, General Assembly Resolution 3348 (XXIX), 1974
18. Vienna Declaration and Programme of Action, UN General Assembly A/CONF.157/23, 1993

SMANJENJE SIROMAŠTVA KAO JEDAN OD MILENIUMSKIH RAZVOJNIH CILJEVA UJEDINJENIH NACIJA - UVJET ZA REALIZACIJU LJUDSKIH PRAVA

Elena Todorova

Docent, Fakultet za političkih nauka, diplomacije i novinarstva, FON Univerzitet, Skopje, Republika Makedonija, e-mail: elenator@yaho.com, elena.todorova@fon.edu.mk

Rezime: *Borba protiv siromaštva, gladi, socijalne ekskluzije, nejednakosti i diskriminacije i afirmacije osnovnih ljudskih prava i slobode je spodjeljena obaveza svih država i međunarodne zajednice, među kojih Ujedinjenih Nacija ima centralnu rolju kao najuniverzalnije i najrepresentativnije organizacije u svijetu. U 2000, na Milenijumskom samitu Ujedinjenih Nacija, svetski su lideri usvojili Milenijumske Razvojne Ciljeve, koji se trebaju realizirati do kraja 2015. Jedan od ciljeva je borba protiv ekstremne siromaštije i gladi. Ekonomska kriza je ugoršala situaciju na tržište rada i dovelo je do opadanje zapošljenosti. Puno su ljudi izgubili svoja radna mjesta i puno radnika i članovi njihovi obitelji žive u veoma loših uvjeta i veliku siromaštiju. Određenih slojeva društva su osobito na udaru siromaštva- djeca, mlađi ljudi, samohranih roditelja, migranata, etničkih malcinstva i žena. Muškarci su brojnijih od žena u bolje plaćenih profesija, a ženama je veća vjerojatnost od muškaraca da rade na ranjivijih radnjih mjesta. Statističke podatke pokazuju da 1 od 4 djeca u zemlji u razvoju imaju manju tjelesnu težinu i bez obzira šta je postignut neki napredak i dalje stupanj smrtnosti u djecu je velik; 1/3 od od stupnja smrtnosti kod djece je rezultat siromaštije; 30 000 djece na dan umiru od gladi i bolesti koji se mogu*

sprječiti. Mileniumske razvojne ciljeve postavljaju prioritete koji se trebaju ostvariti preko strategije i mjere na globalno i nacionalno nivo. Napredak je već postignut u nekim oblastima i regione. Praksa nekih država pokazala je da dostignuća u ovom smjeru su moguća. Ali ipak, veoma je važno da je postignut razvoj održljiv.

Ključne reči: *Ujedinjene Nacije, Mileniumski Razvojni Ciljevi, osnovna prava, siromaštvo, socijalna inkluzija*

JEL klasifikacija: *O10, O15*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu

2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living

“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”

Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET

APEIRON
VUENBOH

za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

SOCIAL PROBLEMS, THE LABOR MARKET AND POVERTY, WAYS OF IMPLEMENTING MEASURES FOR AND SOLUTIONS TO THE PROBLEMS IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Mirko Tripunoski¹, Aleksandar Nikolovski², Marina Topaloska³

¹Faculty of Economics – Dean, PHD, FON University, Skopje, Macedonia,
email: mirko.tripunoski@fon.edu.mk.

²FON University-Rector, PHD, Skopje, Macedonia, e-mail: aleksandar.nikolovski@fon.edu.mk.

³Faculty of Economics-Teaching Assistant, MSc, FON University, Macedonia,
email: marina.topaloska@fon.edu.mk.

Abstract: *The economic and social situation that hit the Republic of Macedonia within the last years provoked significant changes for the wellbeing of people, which is expressed through the deterioration of the citizens' standard, the poverty and the size of the economic insecurity. The population faces economic and social problems in everyday life; however it is very important to take the socio-demographic indicators in regard, thus: the employment status, the degree of education, the employment sector. The changes that emerged as a result of the transition in the Macedonian economy provoked significant changes, including: lower employment rate, increased number of employees receiving their salaries with a delay of several months, increased unemployment and increased number of social welfare receivers. These changes showed clear implications mostly for people leaving the labor market or who are outside of it. This includes people who have lost their jobs, people that have been unemployed for a longer period of time, the retired people, single parent families, as well as the disabled and those incapable of work. In respect to this, several issues arise: do we live in a society offering pleasures only to people with higher degree of education?; are people with higher education better in facing everyday problems?; are the problems they are facing the same?; could the people with higher education just simply be more resourceful in finding a more sophisticated manner for discharging the negative energy?*

Key words: *poverty, economic insecurity, social problems, labor market*

JEL classification: *J40, J48*

INTRODUCTION

Poverty is a multidimensional phenomenon corresponding to certain life circumstances which show the incapacity to participate in the social life of the society where we belong. It is present in all countries, the difference being how widespread and how deep it is. According to the EU service Eurostat „, the poor are those individuals, household members and groups whose resources (material, cultural and social) are at such a level as to exclude them from the minimally acceptable way of life in the country where they live“.

If we analyze the households in the Republic of Macedonia according to status and size, we come to the conclusion that among the households without a single employed person the households with two members dominate (with 31,9%) [Tripunoski, M., 2008,pp.28]. The issue may well be the migration of work force whereby previously employed individuals from these households lose their jobs. It is however more likely that we're dealing with the change of structure in the households with a tendency to increase the number of households with two members. Among the households with one or two employed members, the households with four members dominate. Furthermore, in the Republic of Macedonia there's a high percentage of the population which cannot satisfy the basic needs for food, clothing, shoes, let alone education, culture and recreation. The changes in the living standard only confirm the tendency of discrepancies in the population strata. The study of the changes of the living standard of the population was a challenge for the measurement of the poverty in the Republic of Macedonia.

The measurements in the poverty show its increase but also that its spreading is deepening. The overall analyses of the changes in the structure of the work force and the level of the living standard of the population, occurring in recent years, help us identify the part of the population going into poverty. The vulnerable groups in the population are as follows: households without employed members, households not depending on agriculture, households with two members not participating in the work market, the elderly and the unqualified individuals who lost their employment in the process of transformation of the enterprises.

1. POVERTY, SOCIAL ISSUES AND THE INDIVIDUAL IN A STATE OF CRISES

Apart from the sudden life events probably happening to every individual in the Republic of Macedonia, there occur some of those “insignificant” daily troubles which are long term and continuously bombard our senses, whether we like it or not. Almost all authors in the literature dealing with the subject list the same “symptoms” of the crisis: tension, anxiety, confusion, sense of hopelessness, loss of affectionate relationships, diffusion of identity, reduction of the intellectual efficacy and the efficacy in other social roles, depressiveness and also in some cases aggressive or antisocial behavior of the person in crisis. According to the results of research carried out in the R. Macedonia only 11,5% are extremely satisfied, and 14,53% are extremely dissatisfied, therefore we can only imagine the extent of the state of crisis in the Republic of Macedonia [Tripunoski, M.,2010,pp.67].

According to the given data, the number of the dissatisfied is twice as much as the number of the satisfied which illustrates the cause of concern for the state in our country. There's a raised concern in the fact that the largest percentage of people are neither satisfied nor dissatisfied. We can only wonder about the numbers of people with such apathetic attitude to life which initiates the loss of interest for the joys of life, melancholy and not to mention the inefficiency in various spheres of living and behavior. The questions that come to mind, inevitably are whether a larger number of people have given up on the values which give life energy and have built an impersonal way of life where there's no satisfaction at all? Is that a way of life? These questions about life satisfaction, are in correlation to the education issues. If we make a comparison of the extremes, the illiterate compared to the people with higher education degrees, we notice that 39,29% of the people without education are extremely dissatisfied, and only 3,61% with higher education show such tendencies. Therefore we conclude that not a single person in the group of illiterate people and those with elementary education is satisfied with life. Therefore, the following questions emerge: whether secondary and higher education are factors for positive attitude towards life? Whether we live in a society where only people with higher education are offered things leading to satisfaction?; Whether people with higher education are more capable of coping with daily issues? All these questions give guidance and a particular train of thought in that direction.

Therefore we can make the conclusion that the circumstances of employment, or the lack of such circumstances, make an impact on the greater part of the population and become the source for other problems. First of all, the lack of positive circumstances negates the basic and final goal of education: to help the young man who acquires knowledge to develop and grow, in order to contribute to society one day [Baye, M. 2009, pp.52]. Starting from the point of how the young man feels, we cannot be surprised that the "brain drain" is a huge phenomenon in the R. Macedonia and the people, given the chance, would gladly migrate to another country. Furthermore, the employment as a basic source of income in a household, is a big issue for those young people who would like to gain independence and enter the adult world. The age of the young people moving out of their parents' house and live independently has crossed the normal limit a long time ago, and they bear the guilt that they didn't succeed in developing the sense of responsibility, autonomy, independence and originality in the young people. It seems that the elderly will take care of the younger generations for a longer time and that the young people will believe it's the right way. The criteria as to what constitutes a natural process and what doesn't are fading, being modified, no longer enforced, and those new criteria coming in their place are frighteningly dangerous. The fact that these general criteria by way of introspection and identification become deeply personal, individual and to a large extent form and shape the outlook on life and the world for the young people is terrifying.

What does man do in such circumstances of crisis? Every time one finds oneself in a situation which rises above his capacities for the understanding and the solution, there are two alternatives [Gorman, G.E., 2006, pp.55]:

Avoiding the "terrifying" situation, by adopting various pseudo ways of its resolving as well as mobilizing various defense mechanisms which will be temporary and only serve to reveal the true state of affairs, or

“Venturing” into dealing with the situation, with the full knowledge of the possible outcomes as a winner or a loser.

The reaction of a person depends on the structure of his personality and the adopted and acquired ways of reaction in similar life situations [Campbell R. McConnell *et al*, 2011, pp.17]. The problems in the Republic of Macedonia require the “hard core” policy.

CONCLUSION

The open confrontation with the time and all the challenges it brings is a characteristic of a small number of highly-adaptable “tough personalities” who have such traits of character which enable healthy functioning even in the hardest life circumstances. Such people would rather participate in the changes than be their passive victims. The fact that the number of these “victims” is small confirms the opinion of the research on the problem solution in the country, that the “hard core” policy is necessary. Democracy, freedom of expression aren’t so attractive as alternatives. When Erich Fromm formulated his thesis, he pointed out that the more freedom one gains, the lonelier one becomes and he gains the sense of isolation from nature and other people [Mankiw, G., 2011, pp. 12]. This sensation wasn’t present while he was “imprisoned” in the family or in the hands of the slave master- he had a sense of belonging then. When man finally gains his own freedom, he finds himself left to his own devices in a mostly hostile world. That’s why he’s likely to look for a “steady hand, hard core style” which will take care of thinking, and he’ll feel protected and secure conforming to the authorities and society. In the end he will give up the idea of the development of better society. This attitude of avoiding responsibility, tasks and initiatives are confirmations of the acceptance of the following statements: 54% state that their housing should be completely taken care of the state, 78,3% support the fact of a state funded health care, and 83% believe that the state should give financial funds to the unemployed [Kalirajan, K., and Singh, K., 2009, pp.7]. Therefore, it is evident that one needs the state to deal with the numerous problems he faces in today’s world, but it is a matter of discussion whether the entire initiative lies with the state and its systems only, or should he add the private initiative in some of it. And if he should, what would be the ways and the modalities?

There are many motives behind man’s action. First of all, biological motives which if unattended, get priority above everything else, such as, security, emotional relationships, recognition and respect and then the highest motive in the hierarchy- self-actualization [Pindyck, R. and Rubinfeld, D., 2008, pp.18]. This specific motive comprises of the tendency of people to manifest their abilities, to be what their essence implies they are, or to become what their potential allows. But man will only actuate his abilities if every other motive lower in the hierarchy is satisfied. Man won’t be able to utilize his potential to the maximum if he’s constantly burdened with existential problems.

Unfortunately, we live in conditions where a large number of people don’t have the basic means of life and struggle to keep the bare minimum of existence. With the basic needs unsatisfied, it is not likely that they’d feel secure and would think about more “elevated” needs, let alone have desires to actuate their potential, what they could and should be in

normal circumstances. They will remain half way to the rest of their lives on the way which they could follow through in other social, economic and political circumstances. This way is as frightening as saddening because with the realization of the self-actualization motive, man also satisfies the need for a personal identity, so that he is a personality different than anyone else, individual, special, characteristically one's own.

It is also a great truth that man in order to find a way out of this situation in this quest, apart from being willing to do so, he also needs a pointer. He shouldn't surrender too quickly in this quest, because the crisis isn't only a risk, but also an opportunity, it's not only regression but also progress and it's destructive and progressive at the same time. The odds for "falling behind in illness" are the same as the odds for "a leap into health". On the road in the labyrinth there should be one encouraging thought that the successful way out of the crisis doesn't simply mean falling back on the previous state of balance, but the exit should always mean progress in the development, a step forward and better integration.

LITERATURE:

1. Baye, M. (2009) Managerial Economics & Business Strategy. McGraw-Hill/Irwin; 7 edition.
2. Campbell R. McConnell et al (2011) Economics: Principles, Problems, and Policies. McGraw-Hill/Irwin; 19th edition.
3. Gorman, G.E., (2006) For whom is the new information millennium?.Online Information Review, 30 (1). Emerald Database.
4. Kalirajan,K., and Singh, K., (2009) The pace of poverty reduction across the globe: an exploratory analysis. International Journal of Social Economics, 36 (6). Emerald Database.
5. Mankiw, G., (2011) Principles of Economics. South-Western College Pub; 6th edition.
6. Pindyck, R. and Rubinfeld, D., (2008) Microeconomics. Prentice Hall; 7th edition.
7. Трипуноски, М. (2010) Менаџмент во стопанството и јавниот сектор, ФОН Универзитет, Скопје.
8. Трипуноски, М.,(2008) Економија, Принципи на економика, ФОН Универзитет, Скопје.

СОЦИЈАЛНИ ПРОБЛЕМИ, ТРЖИШТА РАДА И СИРОМАШТВА, НАЧИНИМА ПРЕДУЗИМАЊА РАДЊИ И РЕШАВАЊЕ ПРОБЛЕМА У РЕПУБЛИЦИ МАКЕДОНИЈИ

Мирко Трипуноски¹, Александар Николвски², Марина Топалоска³

¹Доктор економских наука, Декан на Факултет за Економски наука, ФОН Универзитет, Скопје, е-маил: mirko.tripunoski@fon.edu.mk.

²Ректор- ФОН Универзитет, Скопје, е-маил: aleksandar.nikolovski@fon.edu.mk.

³Магистер економских наука, Факултет за Економски наука, ФОН Универзитет, Скопје, е-маил: marina.topaloska@fon.edu.mk.

Резиме: Економски и социјални положај да удари на Република Македонија у последњих неколку година, изазвало значајне промене у добробит становништва које је изразила због погоршања животног стандарда граѓана, сиромаштво и висок привредни неизвесност. Становништво суочава економске и социјалне проблеме у свакодневном животу, али је веома важно да се узму у обзир теме социодемографските: радни статус, ниво образовања, запошљавања сектор. Промене које су се десиле као последица транзиције во македонската економија изазвало значајне промене, уклучујући: смањење запослености, повећање броја запослених који примају плате са закашњењем од неколку месеци, порст незапослености и раст броја корисника социјалне помоћи. Ове промене су покажале озбиљне импликације првенствено за људе који су напустили тржиште рада или ван ње. Ово уклучује људе који су изгубили посао, док незапослени, пензионери, самохраних родитеља и инвалида и неспособни за рад. У светлу свега овога поставља више питања: Дали живимо у друштву у којем само људи са високим образовањем степен понуђене ствари које пружају задоволство?, дали људи са вишим образовањем знају боље да се суочи са свакодневним проблемима?, дали су исти проблеми са којима се суочавају и мушкараца и жена?, дали људи са вишим образовањем могу само поснаодливи у проналажењу софистицираније начине обављања исту негативну енергију?

Кључне речи: сиромаштво, економска несигурност, социјални проблеми, тржиште рада.

JEL: J40, J48

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu

2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living

“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”

Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET

APEIRON

AVENBOH

za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies

Banja Luka

SERVICES OF MUNICIPALITIES FOR THE ELDERLY IN TURKEY

Menaf Turan,¹ Mahmut Güler²

¹Associate Professor, Department of Public Administration, Faculty of Economic and Administrative Sciences,
Trakya University, Edirne/Turkey

²Associate Professor, Department of Public Administration, Faculty of Economic and Administrative Sciences,
Trakya University, Edirne/Turkey

Abstract: Local governments in Turkey are public institutions which are organized as special provincial administration, municipalities and villages whose decision making body are composed by voters and have administrative and financial autonomy. Municipalities and metropolitan municipalities which are local government units are assigned for giving service for the elderly which are accepted as the disadvantaged social section. Together with the increase of urbanization rate, services and authorizations of municipalities increase as well. In parallel to this, the rate of elderly population increases due to developments in medicine and increase of level of welfare. According to recent data, the population rate over the age of 65 is around 7 percent among the whole population and 56 percent of this is composed of females. While giving urban services, municipalities have to consider elderly population within total population. Undoubtedly, other institutions in Turkey give such services yet people have expectations from municipalities which are the closest institutions for community. Today there are 21 old age homes or elderly protection homes affiliated to municipalities or metropolitan municipalities the first of which was put into service by Aydın Municipality in 1957. In the paper first of all services by municipalities in Turkey for the elderly will be discussed in legal and institutional frame, then various suggestions will be provided for adopting the perception of age-friendly municipality.

Keywords: Turkey, municipality, old age home, elderly services, age-friendly municipality.

JEL classification: K31

INTRODUCTION - OLD-AGE AND AGING IN SOCIOLOGIC SENSE

The issue of old-age as social phenomena is one of the important issues which has been discussed by sociology in recent years. Quoted from Abeles and Riley and Achtle, Anthony Giddens (2008: 221) defines aging as the combination of biological, mental and social processes which influence people as they get older. In this sense, the phenomena of old-age should be analyzed based on the concepts of biological, mental and social aging. This approach of Giddens shows that there are different types of aging categories. Biological aging is seen as physical change while mental aging occurs as the retardation of memory, learning, intelligence, skill and motivation for learning due to age. Sociological aging is explained in the sense of different institutional approaches by Giddens (2008: 223-226). At this point we confront specific theories such as functionalism which explains how people are adapted to social roles as they grow older and the benefits of these roles for the society; age stratification theory which analyzes the role of social structures such as retirement policy and the effect of elderly people on more general stratification with individual aging process; life course theory which regards life as the stage of life which is shaped by historical, social, economic and environmental factors that occurs in the previous stages of life and the theory of political economy which expresses to the role of government together with the society including the concepts of aging and old-age. Giddens regards functionalism as the first generation, life stratification and life course theory as the second generation and the theory of political economy as the third generation. All these theories consider aging and old-age facts as social phenomena. On the other hand, cases such as restriction of social security investments as a result of developments in technology, increase of elderly population, age discrimination, uneven development, poverty and criticisms towards welfare state made the issue of old-age one of the most important interests of governments and non-governmental organizations. For example; while the population rate over the age of 65 is around 5 percent among the whole population in 1850; this rate has exceeded 15 percent today. This rapid increase means increase of demands for social services and health systems (Giddens, 2008: 233). Although some people assert that financial crises would break out on fulfilling these demands; there are some other who oppress this thought. According to those who favor opposite view, such thoughts are for generalization of individual annuity insurance system. Moreover it is defended that elderly people are not burden, on the contrary they have considerable amount of economic and social contributions. For example, outright and informal care of a rather disabled elderly person by their couple decreases health and personal care expenses of governments (Giddens; 2008: 235). This case is frequently observed in a society like Turkey which sticks to traditional values.

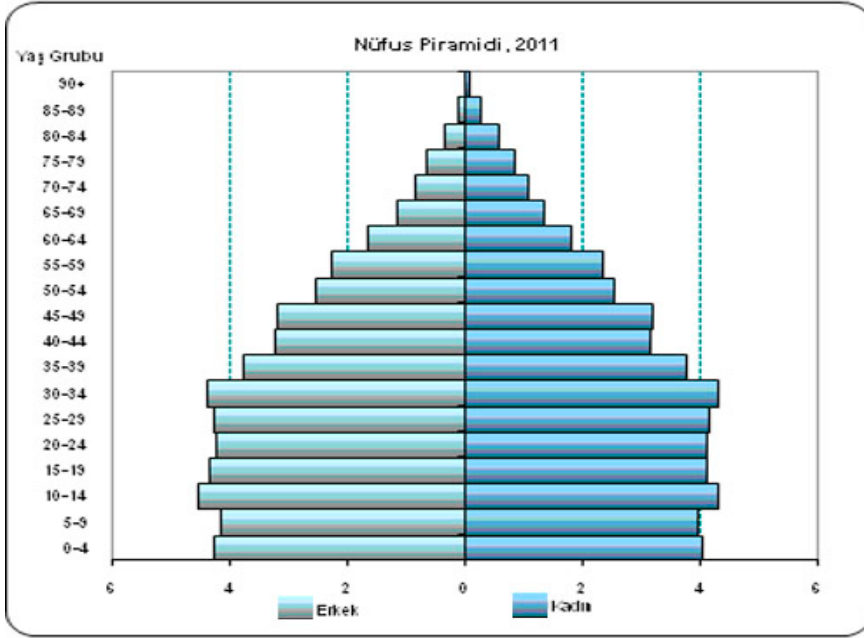
ELDERLY POPULATION IN TURKEY

Apart from the fact that elderly population composes important part of the society and has important functions within social structure, their government and the policies formed for them are also important issues. Every government has departments for the administration

of elderly within their own administrative body. In Turkey, Ministry of Family and Social Policies and field organizations affiliated to Ministry in the level of central administration and municipalities and metropolitan municipalities in the level of local administrations give service for the elderly people and determine policies. On the other hand, different departments both in central and in local administrations provide services for the elderly. In this sense, following the Ministry of Family and Social Policies, services of municipalities for the elderly will be mentioned. But first of all, it would be suitable to give information and data about population policies in Turkey.

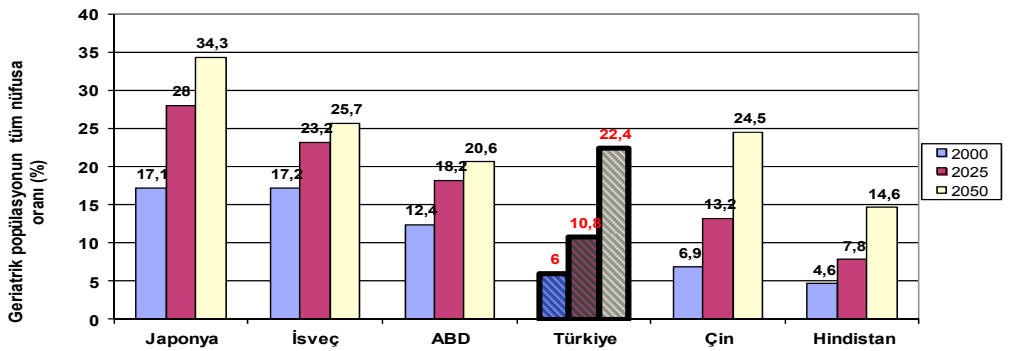
According to an assessment, population has been accepted as an administrative problem since the foundation of Republic (Duru, 2012:129). The population of Turkey which was 13 million when founded has reached up to 75 million people today. Although different population policies were applied in different periods, today it is seen that the population has increased rapidly. In Turkey, the rate of people over 65 was 4,2 percent in 1985; 5,7 percent in 2005 and reached 7,34 percent in 2011 and this rate is estimated to be 17,6 percent in 2050 (DPT, 2007:1; ASPB, 2012: 10). The rate of people over 60 to total population is 10,78 as of 2011 in Turkey. Life expectancy at birth has shown 25 years of increase since 1950 and reached 70,74 (ASPB, 2012: 10). As it is seen in the figure, the rate of elderly population has an important place as of 2011. As it is seen in Graphic 1, according to the population projections for the years 2025-2050; the rate of elderly population would increase in Turkey. The rate of elderly population is projected as 10.8 percent in 2025 and 22 percent in 2050. In Table 1 it is seen that average life-expectancy has increased both for males and females in Turkey and according to the data of 2011, life expectancy at birth is 76.6 years for females and 71,7 years for males. Average life expectancy was calculated as 74.1. All these information shows that policies about elderly population are quite important for Turkey.

Figure-1: Turkey Population Pyramid (2011)

Resource: TÜİK, 2012.

Graphic-1: The rate of Elderly Population to Total Population in Turkey and Other Countries (2025-2050)

Resource: Ministry of Family and Social Policies (2012:10).

Table-1: Average Life-Expectancy in Turkey

Period	Total – Life-expectancy at birth (Year)	Females- Life-expectancy at birth (Year)	Males- Life-expectancy at birth (Year)
2011	74.1	76.6	71.7
2010	73.9	76.3	71.6
2009	73.7	76.1	71.5
2008	73.6	75.8	71.4
2007	71.7	74.2	69.3
2006	71.5	74.0	69.1
2005	71.3	73.8	68.9
2004	71.1	73.6	68.8
2003	70.9	73.4	68.6
2002	70.7	73.2	68.4
2001	70.6	73.0	68.2

Resource: TÜİK, Ministry of Family and Social Policies (2012:11).

Dependency rate is obtained by the division of the section which is not included in the labor force, the ones which are below 14 and above 65 to the population between 15-64 age group (Duru, 2012: 138). As it is seen in Table 2; this rate has increased since 1960 to 2011. This situation means that the old population which is dependent on working age population has been increasing. This situation also causes increase on the pressure on health and social security services (Duru, 2012: 138).

Table-2: Old Dependency Rate in Turkey

Period	Old Dependency Rate (%)
2011	10.91
2010	10.76
2009	10.46
2008	10.23
2007	10.65
2000	8.83
1990	7.06
1985	7.22
1980	8.45
1975	8.39
1970	8.17
1965	7.33
1960	6.40
(65+ age) 1960-2000 General Census, Address based Population Registration System since 2007	

Resource: TÜİK, 2012.

URBANIZATION AND OLD-AGE

Data and assessments above put forward the importance of policies towards old population. Another attractive result about Turkey is that the urban population has been increasing every day. This means that the rate of elderly among urban population has also been

increasing. According to the first population census which was carried out in 1927, while 83,8% of the population was living in the rural area and 16,2% lives in the urban area; this case is on the opposite today. According to Table 3, while 76,8% (57.385.706 people) of the total population is living in province and county centers, 23,2% (17.338.563 people) lives in towns and villages as of 2011. 7,13% of the population above the age of 60 lives in province-county centers, 3,65% lives in towns and villages while 4,71% of the population above the age of 65 lives in province-county centers and 2,63% lives in towns and villages (ASPB, 2011:12).

Table-3: 60 + and 65 + Age Group Province/County Center and Town/Village Population

Years	Age Group	Total	%	Province and County Centers	%	Towns and Villages	%
2007	Total Population	70 586 256	100,00	49 747 859	70,47	20 838 397	29,53
	60 + population	7 067 889	10,01	4 422 227	6,27	2 645 662	3,74
	65 + population	5 000 175	7,08	3 073 231	6,18	1 926 944	0,90
2008	Total Population	71 517 100	100,00	53 611 723	74,96	17 905 377	25,04
	60 + population	7 081 721	9,90	4 574 892	6,39	2 506 829	3,51
	65 + population	4 893 423	6,84	3 069 849	5,72	1 823 574	1,12
2009	Total Population	72 561 312	100,00	54 807 219	75,53	17 754 093	24,47
	60 + population	7 444 592	10,25	4 832 250	6,65	2 612 342	3,60
	65 + population	5 083 414	7,00	3 203 699	4,41	1 879 715	2,59
2010	Total Population	73 722 988	100,00	56 222 356	76,26	17 500 632	23,74
	60 + population	7 819 690	10,60	5 126 770	6,95	2 692 920	3,65
	65 + population	5 327 736	7,22	3 388 747	4,59	1 938 989	2,63
2011	Total Population	74 724 269	100,00	57 385 706	76,79	17 338 563	23,21
	60 + population	8 057 202	10,78	5 330 080	7,13	2 727 122	3,65
	65 + population	5 490 715	7,34	3 524 932	4,71	1 965 783	2,63

Resource: Ministry of Family and Social Policies, 2011: 12; TÜİK, 2012.

Likewise, dissociation of traditional components in family structure together with urbanization causes specific changes in the sense of old population.¹⁷ For example, elderly people who were living together with their own children had to make for institutions founded by state, local administrations or private sector due to change in traditional family structure. Table 4 shows all the old age homes in Turkey. It is that old age homes of General Directorate of Disabled and Elderly People's Services affiliated to the Ministry of Family and Social Policies is at the top of the list in the sense of number, capacity and occupancy rate.¹⁸ It is seen that old age homes affiliated to municipalities are scarce in number and

¹⁷ It was stated that every 7 old people out of 10 in Turkey live in the same house with their children or in the same building, street or district (DPT, 2007: 11).

¹⁸ Ministry of Family and Social Policies was founded in 2011. General Directorate of Disabled and Elderly People's Services is a general directorate which was founded as affiliated to the Ministry of Family and Social

the duty of municipalities for the elderly people is not only founding old age homes but they also have rather important roles such as providing a secure life for them in the city. This issue will be discussed again in the section about municipalities. It is stated that the perspective towards old-age is not only restricted with showing respect and protecting within traditional values in the recent years; the importance of healthy life was also emphasized (DPT, 2007:1).

Table-4: *Old Age Homes in Turkey (September 2012)*

Type	Number	Capacity	Occupancy
Old age homes affiliated to General Directorate of Disabled and Elderly People's Services	105	1 1682	10688
Old Age Homes affiliated to Other Ministries	2	566	566
Old Age Homes Affiliated to Municipalities	20	2 013	1409
Old Age Homes affiliated to Unions and Foundations	33	2770	1930
Old Age homes of Minorities	7	961	673
Private Old Age Homes	127	6254	4377
TOTAL	294	24 246	19 652

Resource: *Ministry of Family and Social Policies, 2012:14.*

SERVICES OF LOCAL ADMINISTRATIONS TOWARDS ELDERLY

Apart from centralized management, responsible departments from urban management have to plan part of their services according to old population. There are three types of local administrations in Turkey. Municipalities, special provincial administrations and villages. Since municipalities and metropolitan municipalities are directly responsible for urban management, services of mentioned departments were discussed in this study.

Municipalities which were founded in 1855 for the first time have 150 years of history in Turkey. Duties of municipality towards elderly were given in Municipality Law no. 1580 which was introduced in 1930. With this law, municipalities were imposed the obligation of protection of person in need of nursing (elders), building and management of old age homes. As a result of this, municipalities founded boarding institutions for elderly under the name of home for helpless, dormitory for vulnerable, almshouse and old age home (DPT, 2007: 12). When centralized administration founded the first old age home in Konya in 1966, the number of old age homes in Turkey has reached to 6 in Turkey (Dpt, 2007:29). The number and occupancy of old age homes affiliated to centralized administrations can be seen in Table 5.

Policies. Services for elderly in the central level were provided by different ministries before the foundation of mentioned ministry.

Table-5: Distribution of Old age Homes affiliated to Centralized Administrations according to City and Capacity (2005)

CITY	NUMBER	CAPACITY
Adana	1	33
Adiyaman	1	7
Ankara	1	228
Aydın	2	120
Balıkesir	1	38
Burdur	1	100
Bursa	2	392
İstanbul	1	68
Muğla	1	47
Erzurum	1	26
Yozgat	1	72
İzmir	3	448
Kayseri	1	200
Manisa	1	120
Samsun	1	60
Sivas	1	100
Şanlıurfa	1	40
General Total	21	2.099

Resource: DPT, 2007:30

However as it is mentioned above, the duty of local administrations is not only restricted with founding old age homes. Municipalities also give the service of free treatment and medicine, support their food, fuel expense, house cleaning services, from them free or discounted municipality transportation (ASPB, 2012:14). On the other hand, “municipalities which are developed in the economic and cultural sense provide seminar and polyclinic services, food distribution from soup-kitchen, financial aid, health service by picking up from home by ambulance; arrange special day celebrations and travel program for cinema, theater and feasts by municipality and voluntary institutions. However; these services are provided by metropolitan municipalities and municipalities of big and developed provinces and counties” (ASPB, 2012:14). This system of metropolitan municipality was initiated with the law no. 3030 which was introduced in 1984 in Turkey. This law was changed with the law no 5216 in 2004. In 2005, Municipality Law no. 5393 was introduced instead of Municipality Law no. 1580. In both arrangements, municipalities were imposed the obligation of providing service for the elderly. This duty impelled local administrations to the necessity of protecting old people in need and this necessity caused the fact that service towards elderly would only be fulfilled with care units with bed (DPT, 2007:29).

AS CONCLUSION: URBAN RIGHTS AND SERVICES OF LOCAL ADMINISTRATIONS FOR THE ELDERLY

Undoubtedly, local administrations have functions apart from providing service. Localization process which moves together with globalization process made local administrations more and more important. However local administrations have another function for all the

citizens in the city, namely building a secure city. This issue is defined as age-friendly city in the sense of elderly. Conclusion section of the paper was allocated to an evaluation about urban rights and age-friendly city rather than those mentioned above.

According to Purcell (2006: 1931), urban rights were designed in order to protect and improve the benefits of citizens and while on one hand generates user rights in order to define their thoughts about city and their urban activities; on the other hand includes usage of habitable residence, green field and other services. In fact urban rights are regarded as rights which aims to protect especially social sections such as poor people, children, elderly, ethnic minorities, immigrants, sexually rejected and women (UNESCO/UN-HABITAT/ISSCIS, 2010). Another feature of urban rights is that they head for the future. Urban rights are regarded as the common rights of citizens, especially vulnerable and outsider individuals, based on egalitarian management of cities considering principles of social justice (Güler,). These rights which were expressed in many international conventions such as *European Urban Charter*, *European Convention for Security of Urban Civil Rights*, *Montreal Charter of Rights and Responsibilities* contribute protection of the elderly and providing secure living places for them. As a matter of fact, Age-Friendly City Amasya Project which is conducted by Amasya University and Middle Black Sea Development Agency in Turkey puts this forward. The term Age-Friendly City which is used for the first time in 2006 by World Health Organization is a term which defines clean, secure, habitable and sustainable urban environment which aims active and healthy aging; environment and opportunities are provided for elderly in which they would live in harmony with the rest of the society. Urban managements should register World Health Organization in order to be Age-Friendly City. For this, urban managements are required to be suitable in the sense of outer spaces and buildings, transportation, dwelling, social participation, inclusion into social life and respect of society toward the elderly, fulfilling tasks of citizenship and participation into labor force, obtaining information and communication, social support and health services. Cities which can require these criteria can be age-friendly cities (www.oka.org.tr., 2011:15-16).

As a result, as the world population grows older and aging becomes a social phenomenon; administrations and especially local administrations change their perspective towards the fact of aging. In this sense, local administrations should provide a secure life for the elderly in the city in order to enable them live actively with the rest of society in addition to protecting them and founding old age homes for them. It is impossible to ignore the old population which composes nearly 10 percent of total population.

LITERATURE

1. DPT (2007), Condition of Elderly in Turkey and National Action Plan for Aging, (www.dpt.org.tr.) Access Date; September 5, 2012.
2. Duru, Bülent (2012), "Türkiye Nüfusunda Yeni Eğilimler: Görünüm, Sorunlar, Politikalar", Faruk Alpkaya, Bülent Duru (Ed.), Türkiye'de Toplumsal Yapı ve Değişim, Phonix, Ankara, pp. 129-148.
3. Giddens, Anthony (2008), Sociology, (Publ. Prepared. Cemal Güzel), 1. Press, Kırmızı Publications, İstanbul.
4. Middle Black Sea Development Agency, Amasya University (2011), Age-Friendly City, (www.oka.org.tr.) Access Date; September 5, 2012.
5. Ministry of Family and Social Policies (2012), Draft of Application Program of National Action Plan for Aging, Ankara. (<http://www.ozurluveyasli.gov.tr>) Access Date; September 5, 2012.

USLUGE OPŠTINA ZA STARIJE OSOBE U TURSKOJ

Menaf Turan,¹ Mahmut Güler²

¹docent, Odsjek za javnu administraciju, Fakultet za ekonomiju i administrativne nauke
Trakya University, Edirne/Turkey

docent, Odsjek za javnu administraciju, Fakultet za ekonomiju i administrativne nauke
Trakya University, Edirne/Turkey

Sažetak: Lokalne vlasti u Turskoj su javne ustanove koje su organizirane kao posebne pokrajinske uprave, općine i sela, čije donošenje odluka se sastoji od biračkog tijela i imaju administrativnu i financijsku autonomiju. Općine i gradske općine koje su jedinice lokalne samouprave nadležne su za davanje usluga za starije osobe koje se nalaze u nezavidnom društvenom položaju. Zajedno s povećanjem stopa urbanizacije i usluga i ovlaštenja općina treba povećati u značajnoj mjeri. Paralelno s tim, stopa starije populacije se povećava zbog napretka u medicini i povećanja nivoa životnog standarda. Prema posljednjim podacima, broj stanovnika po stopi u dobi od 65 godina je oko 7% u odnosu na cjelokupnog stanovništvo i 56 % od toga čine žene. Prilikom pružanja urbanih usluga, općine moraju uzeti u obzir stariju populaciju kao dio ukupnog stanovništva. Nesumnjivo, druge institucije u Turskoj daju takve usluge, ali ljudi imaju velika očekivanja od općina koje su najbliže ustanove za lokalnu zajednicu. Danas postoji 21 stračkih domova povezanih s općinama i gradovima, a prva je bila Aydin općina koja je počela sa primjenom od 1957.godine. U ovom radu prije svega će se raspravljati o pravnom i institucionalnom okviru, a zatim i nivou prijedloga za stariju populaciju u odnosu na davanje usluga i percepciju dobro-prijateljske općine.

Ključne riječi: Turska, općina, starački domovi, usluge za starije osobe, dobro-prijateljska općina.

JEL klasifikacija: K31

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidisciplinary & Virtual Studies
Banja Luka

UTICAJ STANDARDA STANOVNIŠTVA NA SMANJENJE IZDAVANJA ZA DODATNE AKTIVNOSTI - ZA SPORT I REKREACIJU

Vojkan Bižić

Bižić Vojkan, dipl. menadžer u sportu, Kyokushinkai savez Srbije, Beograd, E-mail: vbizic@yahoo.com

Rezime: *Uticaj životnog standarda na stanovništvo je pogotovo veliki u zemljama u tranziciji. Takođe bitan faktor kod ovog rada biće i značaj koji stanovništvo pridaje sadržajima kao što su sport i rekreacija. Smanjenje nivoa životnog standarda u mnogome utiče na jako brzo odvikavanje od navika koje se ne odnose na hranu i odevanje. Pokušaćemo kroz ovaj rad da objasnimo značaj sporta i rekreacije za stanovništvo. Daćemo osnovne napomene o značaju sporta i rekreaciju u životu savremenog čoveka. Kako ljudi reaguju u vreme ekonomske krize na dodatke aktivnosti kao što su sport i rekreacija. Koliko pad životnog standarda utiče na izdvajanje za sport i rekreaciju u Srbiji. Koliko je značaj rekreacije za život savremenog čoveka danas.*

Ključne reči: *stanovništvo, tranzicija, životni standard, sport, rekreacija*

JEL: M31

UVOD

Uticaj životnog standarda na stanovništvo je veoma veliki naručito kada su u pitanju izdvajanja za rekreaciju i sport. Životni standard predstavlja sveobuhvatne uslove materijalne i ishrana, odeća, stanovanje, nematerijalne obrazovanje, zdravstvena zaštita, bezbednost, kultura, državna administracija, organizacija javnih službi, izgrađenost infrastrukture, sistem komunikacija, mediji, sloboda govora i političkog udruživanja, slobodno vreme u kojima ljudi žive i rade. Današnji savremeni sport i rekreacija karakteriše visok stepen komercijalizacije i profesionalizacije, uz stalnu pojavu novih trendova, koji pred sportsku organizaciju (njene rukovodioce i zaposlene) postavljaju nove izazove. Sve ovo navedeno ćemo pokušati da objasnimo i dovedemo u vezu sa životnim standardom stanovništva.

POJAM ŽIVOTNOG STANDARDA STANOVNIŠTVA

Životni standard predstavlja sveobuhvatne uslove materijalne i ishrana, odeća, stanovanje, nematerijalne obrazovanje, zdravstvena zaštita, bezbednost, kultura, državna administracija, organizacija javnih službi, izgrađenost infrastrukture, sistem komunikacija, mediji, sloboda govora i političkog udruživanja, slobodno vreme u kojima ljudi žive i rade.

Vrste životnog standarda

Lični standard

- kupovna snaga prihoda pojedinca

Društveni standard

- elementi koji predstavljaju određeno dostignuće društvene zajednice u kojoj pojedinac živi.

Elementi UN-a iz 1954. koji karakterišu životni standard stanovništva

- zdravlje i demografski uslovi
- ishrana
- vaspitanje
- uslovi rada
- uslovi zaposlenja
- potrošnja i štednja
- uslovi transporta
- uslovi stanovanja i oprema domaćinstva
- uslovi odevanja
- odmor i zabava
- socijalno osiguranje
- sloboda čoveka

Pojedinac i lična potrošnja, životni standard

- Per capita koncept – pojedinac, jedinica za koju se izračunava veličina blagostanja.
- Često se kao osnovna jedinica koristi domaćinstvo, jer se podrazumeva da domaćinstvo zajednički troši sredstva koja pojedini članovi zarađuju (lični dohodak).
- Nedostatak je što prosečno blagostanje po domaćinstvu ne uzima u obzir broj članova domaćinstva.
- Zbog toga se agregat blagostanja koriguje za veličinu i strukturu domaćinstava kako bi se dobila preciznija mera blagostanja (ekvivalentni dohodak ili dohodak po potrošačkoj jedinici)

Potrošnja je proces finalne upotrebe (trošenja) dobara i usluga – ona je krajnji cilj proizvodnje i važna karika u procesu reprodukcije

Vrste potrošnje:

Po funkciji u društvu i ekonomskom sistemu zemlje:
proizvodna potrošnja –

a) reprodukciona (troše se predmeti rada) i
 b) investiciona (troše se sredstva za rad)
 neproizvodna potrošnja – fizičko uništavanje proizvoda
 Po strukturi i ulozi u kretanju u ekonomskom sistemu zemlje:
 Lična potrošnja
 Opšta potrošnja
 Investiciona potrošnja

Lična potrošnja

Lična potrošnja - najznačajniji oblik finalne potrošnje kojom se zadovoljavaju raznovrsne potrebe stanovništva (učestvuje sa 55-65% u ukupnoj potrošnji zemlje)

Subjekt lične potrošnje – pojedinac, odnosno njegovo domaćinstvo

Potrebe – izvor potrošnje:

- Primarne i sekundarne
- Materijalne i nematerijalne
- Elementarne i razvojne
- Potrebe za kratkotrajnim i dugotrajnim dobrima

Tabela 1: Prikaz Maslovljeve hijerarhija potreba

Faktori koji utiču na obim i strukturu lične potrošnje:

1. Dostignuti nivo privrednog razvoja
2. Dinamika rasta društvenog proizvoda i nacionalnog dohotka

3. Struktura proizvodnje i nivo primenjene tehnike
4. Sistem i politike raspodele dohotka
5. Demografski faktor

Važno je imati u vidu da:

1. Nivo potrošnje utiče na produktivnost i razvoj zemlje
2. Ne postoje unapred određena pravila o učešću različitih oblika potrošnje u raspodeli nacionalnog dohotka – međutim, treba imati u vidu da određeni oblici potrošnje imaju unapred utvrđene determinante koje se moraju ispoštovati u tom procesu
3. Nivo potrošnje ne sme da pređe materijalne mogućnosti zemlje

Izdaci koji obuhvataju izdvajanje za sport i rekreaciju uključuje šire polje: izdatke za kupovinu opreme za sport, rekreaciju i kulturu, izdatke za kupovinu raznih društvenih igara, igraćaka, izdatke za kućne ljubimce, usluge veterinara, izdatke za usluge vezane uz sportske i kulturne događaje, izdatke za igre na sreću, kupovinu školskih i drugih knjiga, pribora za crtanje i pisanje i izdatke za paket aranžmane.

Savremeni potrošači, usled povećanja životnog standarda i slobodnog vremena, u svojoj strukturi potrošnje sve više zanemaruju fizička dobra, okrećući se uslugama, a u poslednje vreme i “doživljajima”, koji postaju sve popularniji koncept u marketingu kroz razvoj tzv. ekonomije doživljaja. Zabavni doživljaji, obrazovni doživljaji, escapist doživljaji i estetski doživljaji.

Doživljaji se kroz tri dimenzije razlikuju od proizvoda i usluga: Uticaj organizacije u toku potrošačeve upotrebe okruženja, učešće potrošača i društvena interakcija. Dva čoveka ne mogu imati iste doživljaje zato što je svaki rezultat interakcije između pruženog događaja i pojedinačnog stanja uma. Savremeni potrošači su sve više hedonistički orijentisani.

Proces kupovine usluga obuhvata sledeće:

- Faza uslužnog susreta
- Uslužni susret, uslužni odnos, face to face kontakt, angažovanost potrošača
- Odluka o bavljenju određenim sportom
- Oprema koja je potrebna za učešće u nekom sportu, lokacija sportskog objekta, cena, atmosfera, osvetljenje, boja
- Uslužno osoblje
- Pomoćne usluge
- Drugi potrošači
- Postkupovna faza
- Potrošači vrednuju kvalitet usluge i njihovu satisfakciju/nezadovoljstvo uslugom.
- Očekivanja, iskustvo, performansa, satisfakcija
- Komponente očekivanja- željeni (idealni) nivo usluge, prihvatljiv nivo, predviđeni nivo i zona tolerancije.

POJAM SPORTA I SPORTSKE REKRACIJE U FUNCICI ŽIVOTNOG STANDARDA

Danas sport i drugi oblici fizičke aktivnosti ne posmatraju se izolovano od celine društveno-kulturnih pojava, već, naprotiv, u okviru njih ili u vezi sa njima.

Sport se, na primer, može posmatrati kao jedna aktivnost u nizu drugih aktivnosti u strukturi društva (strukturalistički pristup). On se takođe može sagledavati kao razvojni proces (istorijski pristup), ali i kao interakcija (međudelovanje) pojedinaca i grupa (interakcionistički pristup). Pristup koji želi da samo opiše sport, naziva se fenomenološkim pristupom, dok funkcionalistički pristup u prvi plan ističe elemente kohezije i ravnoteže društva, ulogu i funkciju sporta u tim procesima.

Današnji savremeni sport karakteriše visok stepen komercijalizacije i profesionalizacije, uz stalnu pojavu novih trendova, koji pred sportsku organizaciju (njene rukovodioce i zaposlene) postavljaju nove izazove. Da bi ostale konkukretne, sportske organizacije moraju neprestano da istražuju nove tehnologije, zakone, odnose, da budu u korak sa njima i pre svega da nauče, kako na najbolji način iskoristiti prednosti koje im one pružaju. U današnje vreme, **skretanje pažnje** na sebe, svoje aktivnosti ili upoznavanje šire javnosti sa onim što se smatra društveno vrednim (korisnim) postalo je jedan od ključnih faktora prilikom merenja "**uspešnosti**" sportske organizacije. Sportska rekreacija je mnogo funkcionalna društvena pojava. Njene funkcije su neposredno uslovljene karakterom, brojnošću i raznovrsnošću ljudskih potreba, koje se objektivno zadovoljavaju kroz odgovarajuće programe sportske rekreacije. U **razmatranju funkcija sportske rekreacije** racionalno je poći od autentičnih ljudskih i društvenih potreba koje se efikasno zadovoljavaju kroz raznovrsne programe sportske rekreacije.

Pri tome je nužan sistemsko-strukturni pristup, odnosno posmatranje i izučavanje osnovnih funkcija sportske rekreacije u njihovom totalitetu - tesnoj međusobnoj povezanosti i u slovljenosti.

Funkcije sportske rekreacije najneposrednije proizilaze iz njenih osnovnih karakteristika, njene povezanosti sa mnogim aspektima društvenog, privrednog i kulturnog života, među kojima su: naučna organizacija rada i odmora, sistem obrazovanja i vaspitanja, sistem zdravstvene zaštite, obim i struktura slobodnog vremena, medicina, ekologija, i dr.

Funkcije sportske rekreacije iskazuju se integralno u međusobnoj povezanosti i uslovljenosti i najneposrednije su odraz po karakteru raznovrsnih ljudskih i društvenih potreba koje se efikasno mogu zadovoljavati primenom raznovrsnih i primerenih programa. Kao sinonim za ovo karakteristično područje sporta koristi se: rekreacija, rekreativni sport, fitnes, sport za sve, velnes i sl. Reč rekreacija dolazi od latinske reči recreo (recreare) što znači ponovno stvoriti, obnoviti, ponovno kreirati. U antropološkom smislu se odnosi na regeneraciju ljudskih fizičkih i mentalnih potencijala. Dakle, rekreacijom se mogu smatrati sve aktivnosti koje se sprovode van područja profesionalnog rada čoveka, koje pojedinac pozicionira kao ličnu potrebu u cilju odmora, relaksacije, razonode i zabave. Iz ovog, direktno proističe pojam sportska rekreacija, kao proces obnavljanja, osveženja, jačanja, i sl. primenom motoričkih (sportskih) aktivnosti. Ona je usmereno na zadovoljavanje osnovnih ljudskih potreba i interesa kroz bogatstvo raznovrsnih, svima dostupnih,

sportsko-rekreativnih sadržaja, usaglašenih sa nivoom sposobnosti, zdravstvenim stanjem, polnim i uzrasnim karakteristikama pojedinca.

Poslednjih godina odomaćio se i termin engleskog porekla – fitness. Nastao je od reči fit što znači dobra forma, dobra kondicija (biti zdrav i oran). Upotrebljava se da bi se opisao način života u kojem jedna osoba može najefikasnije da funkcioniše svakodnevno. Fitness, dakle, ne obuhvata samo vežbanje, već način života koji podrazumeva vežbanje, pravilnu ishranu, programe psihičkog rasterećenja, relaksaciju i estetske programe. Psihološki učinak se odnosi na jačanje volje i istrajnosti, odnosno disciplinu u izvođenju dobrovoljno prihvaćenih aktivnosti, sticanje i razvijanje samokontrole i kontrole sopstvenih postupaka [D. Koković: Sociologija sporta, 2000:65] Mnogobrojne prednosti rekreacije i sporta u vremenu ekonomske krize za koje ne trebaju sredstva a mogu da budu veoma korisna celokupnom društvu naročito u Srbiji. Sport, rekreacija i igra su zabavan način za učenje vrednosti i lekcija koje će trajati čitavog života. Oni promovišu prijateljstvo i fer plej (fer igru – poštovanje pravila i jednako postupanje prema svima). Oni podučavaju i navikavaju decu na timski rad, disciplinu, poštovanje, i savladavanje veština neophodnih da se osigura da deca izrastu u brižne i saosećajne osobe. “Oni omogućavaju da se mladi ljudi pripreme da odgovore na izazove sa kojima će se suočavati i da preuzmu vodeće uloge u svojim lokalnim zajednicama. UNICEF podržava programe koji koriste moć sporta da stignu do dece i adolescenata koji su često isključeni i diskriminirani, uključujući siročad, decu sa posebnim potrebama, decu bivše vojnike, decu izbeglice i raseljenu decu, seksualno iskorišćavanu decu i decu iz autohtonih zajednica”.

U vremenu krize država treba da „iskoristi“ krizu na taj način što će usled smanjenja obima aktivnosti vezana za sportska takmičenja i dešavanja, Ministarstvo omladine i sporta da inicijativu i predloge promene zakona o privrednim društvima, da stimulišu kompanije koje ulažu u sport da im se ta ulaganja odbijaju o poraza, da kompanije imaju još podsticaja prilikom ulaganja u sport. [Vojkan Bižić, Anali 2010:583]. Da bi čovek uspeo da održi zahtevani stepen radne sposobnosti, potrebno je da u svoje svakodnevne aktivnosti uključi sport i rekreaciju koji će nadoknaditi nedovoljnu fizičku aktivnost i kretanje, zarad održavanja osnovnih funkcionalnih sposobnosti koje su osnovni uslov za održavanje radne sposobnosti, odnosno egzistencije savremenog čoveka.

Ekonomska kriza i pad životnog standarda se prvo odražava na smanjenje izdvajanja za aktivnosti kakve su sport rekreacija. Naravno da izdvajanja za ovakav vid društvene aktivnosti ima višestruki značaj za zdravlje i život savremenog čoveka.

Naučno - tehnološka revolucija koja se ispoljava u intenzivnoj industrijalizaciji, urbanizaciji, kompijuterizaciji i automatizaciji proizvodnje, izaziva korenite promene, kako u karakteru, strukturi opterećenja i uslovima rada savremenog čoveka danas. U svakom pogledu tako i u karakteru, obimu, načinu i uslovima provođenja radnog, slobodnog. S obzirom da je u današnje vreme savremeni rad najčešće lišen dinamičkih mišićnih naprezanja i za čovekov organizam neophodne optimalne motoričke aktivnosti. Najveći broj poslova obavlja u sedećem, stojećem ili prinudnim radnim položajima uz naglašena statička opterećenja velikih mišićnih grupa. Možemo zaključiti da je naučno - tehnološkim progresom u svakodnevnom radu (životu) zanatno smanjen udeo dinamičkih naprezanja, uz stalno povećanje intelektualnih i nervno - psihičkih naprezanja, te stoga sportska rekreacija može imati značajne funkcije i u radnom i u slobodnom vremenu.

ZAKLJUČAK

Ekonomska kriza će zasigurno ostaviti velike posledice na društvenu sferu života kao što je sport i rekreacija. Te posledice će se brzo odraziti na mladu populaciju tako što će sve manji broj omladine moći da se bavi sportom zbog teške ekonomske situacije. Nažalost roditelji će u vreme ekonomske krize sve više gledati da smanjuju svoje troškove, nažalost to smanjenje troškova će uticati da se sve manje dece bavi sportom, jer roditelji neće biti u mogućnosti da plaćaju članarine, a sa druge strane klubovi neće moći da opstanu bez članarina jer će sponzori i donatori sve manje davati u sport, ako država ne pruži neke podsticajne mere. Nadajmo se da će rekreacija i sport uspešno prebroditi ovo teško vreme i da će biti spreman za nove izazove kada ekonomska kriza prođe i životni standard građana počne da raste.

LITERATURA

1. Bižić, V. (2010): Anali, Konferencija mladih lidera, Novi Pazar
2. Habić, V. (2006): Evaluacija fitnes modela vežbanja uz muziku, Doktorska disertacija FMS, Beograd
3. Kastratović, E. (2006): Osnove menadžmenta sa menadžmentom u sportu, FMS, Beograd
4. Koković, D. (2002): Sociologija sporta, Sportska akademija, Beograd
5. Ljubojević, Č. (2001): Marketing usluga, Stilos, Novi Sad
6. Stoner, Dž. A. F., Friman, R. E., Gilbert, Jr. D. R. (2001): Menadžment; Želnid, Beograd
7. www.stat.gov.rs

IMPACT OF STANDARDS ON POPULATION DECREASE THE ISSUANCE OF ADDITIONAL WORK - FOR SPORT AND RECREATION

Vojkan Bižić

*Bižić Vojkan, graduate manager in sports Kyokushinkai Association of Serbia, Belgrade,
E-mail: vbizic@yahoo.com*

Summary: *The influence of living standards of the population is particularly high in countries in transition. Also an important factor in this study will be the importance that people attached facilities such as sports and recreation. Reducing the level of living standards greatly influence the rapidly quitting habits that are not related to food and clothing. Try trough this work to explain the importance of sport and recreation facilities for residents. We will give basic tips on the importance of sport and recreation in the life of modern man. Let's hope the recreation and sport successfully get through this difficult time and will be ready for new challenges when the economic crisis is over and the standard of living starts to rise.*

Key words: *population, transition, standard of living, sport, recreation*

JEL Classification: *M31*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
AUEHON
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidisciplinary & Virtual Studies
Banja Luka

TERITORIJALNA KOHEZIJA I SMANJENJE SIROMAŠTVA U SRBIJI KAO KOMPONENTE POLITIKE INTEGRACIJE U EU

Milica Vujičić¹, Lela Ristić², Milan Vujičić³

¹Red. prof. dr Milica Vujičić, Državni univerzitet u Novom Pazaru – Departman za ekonomske nauke, Novi Pazar, Republika Srbija, e-mail: vujicicmilica@yahoo.com

²Doc. dr Lela Ristić, Univerzitet u Kragujevcu – Ekonomski fakultet, Kragujevac, Republika Srbija, e-mail: lelaristic1@yahoo.com

³Mr Milan Vujičić, saradnik – demonstrator, Državni univerzitet u Novom Pazaru – Departman za ekonomske nauke, Novi Pazar, Srbija, e-mail: vujicicm@yahoo.com

Apstrakt: Upravljanje promenama koje se dešavaju u ekonomskoj, socijalnoj, kulturnoj, tehnološkoj i političkoj sferi, sa ciljem uravnoteženog razvoja i smanjenja strukturnih razlika između regiona, promovisanjem jednakih mogućnosti za svakog pojedinca, je ideal kojem teži svaka nacionalna ekonomija. Nažalost, problem ekonomskih, socijalnih, infrastrukturnih i drugih nejednakosti u razvoju predstavlja realnost sa kojom se suočavaju i najrazvijenije zemlje u svetu. Neuspešna tranzicija zemalja Zapadnog Balkana, a posebno Srbije, svetska ekonomska kriza i neadekvatno upravljanje razvojem, dovele su do siromaštva i socijalne isključenosti većinu stanovništva u ovim zemljama. Siromaštvo kao višedimenzionalni fenomen, pored nedovoljnih prihoda za zadovoljenje minimalnih životnih potreba, podrazumeva i nemogućnost zapošljavanja, neodgovarajuće stambene uslove, neadekvatan pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim, obrazovnim i kulturnim uslugama. Ovaj rad ne pretenduje da svestrano obradi ovu složenu materiju, već samo da ukratko analizira ključne uzroke produbljivanja regionalnih nejednakosti u razvoju i ukaže na strateška opredeljenja za smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti u Srbiji, shodno evropskim inicijativama za prevazilaženje ekonomske krize, u okviru razvojnog dokumenta Evropa 2020.

Ključne reči: teritorijalna kohezija, socijalna inkluzija, smanjenje siromaštva, evropske integracije.

JEL klasifikacija: I32, I38, I39, P29.

UVOD

Nova evropska vizija pametnog, održivog i inkluzivnog rasta, Evropa 2020, naglašava da se izlaz iz krize temelji na socijalno-tržišnoj ekonomiji, u kojoj će razvoj biti posledica inovacija i boljeg korišćenja resursa, a osnovni input znanje. Ovi pokretači omogućili bi postizanje visoke zaposlenosti koja doprinosi ekonomskoj, društvenoj i teritorijalnoj koheziji, nasuprot današnjoj stvarnosti gde među regijama postoje značajne razlike u nivou društveno-ekonomskog razvoja, a koje su postale još izraženije sa proširenjem EU.

Republika Srbija je kao jedan od važnih zadataka u procesu pridruživanja EU definisala aktivno učešće u evropskom procesu smanjenja siromaštva, a očekuje se da će do kraja 2012.godine uspostaviti sistem praćenja socijalnog uključivanja, razviti kapacitete državne uprave za njegovu primenu i izraditi Memorandum o socijalnom uključivanju (Joint Inclusion Memorandum – JIM), gde će sveobuhvatno biti opisan kontekst siromaštva i društvene isključenosti, kao i prioriteti u rešavanju ovih pitanja. U tom smislu, ulažu se napor za realizaciju Ankete o prihodima i uslovima života – Statistics on Income and Living Conditions (SILC istraživanje), koja je standardizovana za sve članice EU, vodeći računa o specifičnim nacionalnim uslovima.

METODE ISTRAŽIVANJA

Predmet ovog istraživanja jeste siromaštvo kao višedimenzionalni fenomen, sa ciljem da se razmotre ključni uzroci produbljivanja siromaštva i socijalne isključenosti i ukaže na aktivnosti usmerene na obezbeđivanje socijalne i teritorijalne kohezije, da se ljudima koji se nalaze u položaju siromaštva u Srbiji omogući da budu aktivni deo društva i žive dostojanstveno. Za potrebe ovog rada korišćene su metode teorijskog i empirijskog istraživanja. Analiza se bazira na Evropskoj platformi za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti, Strategiji Srbije za smanjenje siromaštva, relevantnoj literaturi iz ove problematike, Internet izvorima informacija i statističkim publikacijama.

DIMENZIJE SIROMAŠTVA I ISKLJUČENOSTI

Ekonomska kriza je ukazala na slabosti u evropskoj ekonomiji i produbila socijalne nejednakosti. Pokazalo se da više od 80 miliona ljudi širom Evrope živi ispod granice siromaštva, a da su riziku od siromaštva naročito izložena deca samohranih roditelja, omladina bez zaposlenja (svaka peta osoba starosti do 25 godina nije zaposlena), osobe iz migrantskih porodica, određene etničke manjine (Romi), stare osobe, žene i osobe sa invaliditetom. Pritom, siromaštvo onemogućuje lični razvoj, obrazovanje, negativno utiče na zdravlje i opšte blagostanje stanovništva. Veliki je i procenat zaposlenih koji spadaju u kategoriju siromašnih koji nisu u mogućnosti da sebi priušte najosnovnije ljudske potrebe i koji su sprečeni da pristupe određenim resursima, institucijama ili se uključe u osnovne procese razvoja društva ili kvalitetne usluge. Takođe, procenjuje se da će broj penzionera u EU do 2030. godine porasti za više od 25 miliona, čime će se povećati pritisak na održivost zdravstvenih i penzijskih sistema i sistema nege starih osoba. Zato je uravnoteženi razvoj EU, smanjenje strukturnih razlika između regiona i društvena uključenost koja omogućava veće učešće svih građana u donošenju odluka koje utiču na

njihove živote i idealni balans različitih interesa, uz teritorijalnu koheziju, cilj nove strategije Evropa 2020. Naime, ova strategija pokazuje kako Evropa može da pronađe put za stvaranje novih radnih mesta, visoku stopu zaposlenosti, produktivnosti, socijalne i teritorijalne kohezije. U tom cilju, Evropska komisija je predložila sledeće glavne ciljeve [Strategija Evropa 2020, 2010:5]:

- 75% stanovništva starosti između 20 godina i 64 godine treba da bude zaposleno;
- 3% BDP-a EU treba da bude uloženo u istraživanje i razvoj;
- ostvariti klimatsko-energetske ciljeve „20/20/20“ (uključujući i povećanje na 30% smanjenja emisija gasova uz odgovarajuće uslove);
- učešće onih koji prerano napuštaju školovanje treba da bude ispod 10% (sada je to 15%), a najmanje 40% mladih treba da ima stečeno tercijarno obrazovanje;
- broj ljudi koji su izloženi riziku od siromaštva treba smanjiti za 20 miliona (sada je 16% ukupnog stanovništva izloženo riziku od siromaštva).

Ključne inicijative koje bi trebalo da pomognu ostvarenju ovih ciljeva su [Strategija Evropa 2020, 2010:6]:

- „Mladi u pokretu“, sa ciljem unapređenja kvaliteta obrazovnih sistema i lakšeg ulaska mladih na tržište rada.
- „Agenda za nove veštine i nova radna mesta“, sa ciljem modernizacije tržišta rada i osnaživanja ljudi razvojem njihovih veština tokom celog života, kako bi se povećala aktivna radna snaga i bolje usklađivala ponuda sa potražnjom na tržištu rada, između ostalog, i kroz mobilnost radne snage.

Osim navedenih, postoje i sledeće inicijative: „Unija inovacija“, „Digitalna agenda za Evropu“, „Evropa koja efikasno koristi resurse“, „Industrijska politika za eru globalizacije“ i „Evropska platforma za borbu protiv siromaštva“.

Osnovni indikatori za smanjenje siromaštva su: stopa rizika od siromaštva (nakon socijalnih transfera), indeks materijalne deprivacije i procenta ljudi koji žive u domaćinstvima sa veoma slabim intenzitetom rada [EC, 2010:3-4].

Glavni mehanizam za postizanje povećanja efikasnosti u borbi protiv siromaštva, utemeljen unutar EU, je definisan u okviru **Otvorenog metoda koordinacije za socijalnu zaštitu i socijalno uključivanje OMK** (Open Method of coordination - OMC). Za povećanje sinergije i harmonizacije mera socijalne, ekonomske i politike zapošljavanja, i usklađivanje pojedinačnih socijalnih politika u zemljama članicama, koristi se **Strategija dvostranog povećanja efikasnosti** (tzv. double streamlining) [SIPRU, 2009].

Specifični nacionalni uslovi uskraćenosti društvenih grupa zahtevaju i primenu nacionalno specifičnih indikatora kao instrumenata ispitivanja ove deprivacije. Takođe, na nacionalnom nivou države članice treba da [Strategija Evropa 2020, 2010:30]:

- promovišu zajedničku kolektivnu i individualnu odgovornost u borbi protiv siromaštva i socijalne isključenosti;
- definišu i sprovedu mere usmerene na specifične okolnosti grupa pod posebnim rizikom (kao što su porodice sa jednim roditeljem, starije žene, manjine, Romi, osobe sa invaliditetom i beskućnici);

- primene potpuno svoj sistem socijalne zaštite i penzioni sistem, kako bi osigurale adekvatnu podršku u vidu dohotka i pristup zdravstvenoj zaštiti.

Ključni finansijski instrument za podršku zapošljavanju i socijalnom uključivanju je Evropski socijalni fond (ESF) iz kojeg se svake godine direktno pomogne 5 miliona nezaposlenih i oko 1 milion pripadnika osetljivih grupa. Takođe, postoji program PROGRESS za otvaranje većeg broja kvalitetnih radnih mesta, borbu protiv siromaštva i isključenosti, kao i Evropski fond za regionalni razvoj (ERDF), jer priroda isključenosti koja pogađa siromašne i socijalno isključene ljude zavisi od područja na kome žive, pa je jedan od važnih ciljeva da se obezbedi socijalna i teritorijalna koheziju. Aktivnosti ESF-a su dopunjene i Evropskim fondom za integraciju državljana trećih zemalja (za migrante) i Evropskim fondom za izbeglice (za izbeglice). Osim toga, kako je rizik od siromaštva u ruralnim sredinama dvostruko veći nego u urbanim sredinama, uz podršku Evropskog poljoprivrednog fonda za ruralni razvoj (EAFRD), Evropska unija vodi i aktivnu politiku ruralnog razvoja koja doprinosi unapređenju socijalne i obrazovne infrastrukture i usluga, odnosno, osnaživanju ljudskog kapitala u ruralnim sredinama [EC, 2010:14-15]. Širom Evrope povećava se broj inicijativa vezanih za socijalnu ekonomiju, kroz volontiranje, sektor socijalnih preduzeća i fondacija.

STRATEGIJA ZA SMANJENJE SIROMAŠTVA I SOCIJALNE ISKLJUČENOSTI U SRBIJI

Republika Srbija je kao jedan od važnih zadataka u procesu pridruživanja EU definisala aktivno učešće u evropskom procesu socijalne uključenosti i smanjenja siromaštva. To podrazumeva razvoj politike, institucionalnog okvira i metodologije za praćenje socijalne uključenosti i smanjenje siromaštva. U izveštaju iz 2010. godine, Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva i Republičkog zavoda za statistiku, „Praćenje socijalne uključenosti u Srbiji“, ukazano je na trenutne potencijale za praćenje indikatora socijalne uključenosti, koji su usaglašeni na nivou EU zemalja, na nedostatke u izvorima podataka za merenje indikatora i na sagledavanje trenutnog stanja siromaštva u Srbiji.

Prvi put u 2002. godini Srbija je dobila podatke o siromaštvu po međunarodno priznatoj metodologiji. Proces prikupljanja statističkih podataka koji se odnose na siromaštvo započeo je sprovođenjem *Ankete o životnom standardu* (AŽS) tokom 2002. i 2003. godine, a na zahtev Vlade Republike Srbije i uz stručnu pomoć Svetske banke. Na osnovu ovih podataka napravljena je Strategija za smanjenje siromaštva. Takođe, kako bi se pratili trendovi od 2006.godine, Republički zavod za statistiku je prihvatio preporuku Svetske banke da se za utvrđivanje apsolutne linije siromaštva koristi primena metoda: indeks potrošačkih cena – CPI. Podaci Ankete o potrošnji domaćinstva za 2010. godinu pokazuju da je ispod apsolutne linije siromaštva u 2010. godini živelo 9,2% stanovnika Republike Srbije, čija je potrošnja bila ispod 8.544 dinara po potrošačkoj jedinici [SIPRU, 2009].

Uzroci svega leže u ekonomskoj krizi i neuspešnoj tranziciji, koja se ogleda, pre svega, u nižem nivou BDP u 2010. godini za čak 30% nego pre 21 godinu [EBRD, 2010], rastu

spoljno-trgovinskog deficita koji je u 2010. godini iznosio –4.989.700 evra [ITC, 2011] i porastu broja nezaposlenih lica, sa stopom nezaposlenosti od 25% i činjenicom da je vrlo visok udeo mladih ljudi bez posla, pa mnogi od njih odlaze u inostranstvo ili vremenom gube stečeno znanje, veštine i samopouzdanje. Takođe, na bazi dokumenta „Baza podataka o socijalno ugroženim kategorijama stanovništva svih gradova i opština u Srbiji“, uočava se da je u Srbiji 760 000 lica bez posla, a oko 700 000 lica je ispod linije siromaštva, da veliki broj lica radi, ali ne prima platu ili je ona vrlo niska, pa kao posledica svega toga više od 185 000 lica dobija socijalnu pomoć, i prema najnovijim podacima, preko 40 000 ljudi se hrani u narodnim kuhinjama. Neuspešna tranzicija imala je za posledicu i sve izraženiju društvenu krizu vrednosnog sistema, morala, pravnog sistema, ljudskog kapitala i demokratije, što je itekako uticalo na negativnu selekciju kadrova, socijalnu isključenost i produbljavaње siromaštva.

Jedna od glavnih aktivnosti Programa UN za razvoj i ujedno jedan od primarnih interesa Milenijumskih ciljeva razvoja jeste borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti. Milenijumski ciljevi razvoja uključeni su i u Strategiju za smanjenje siromaštva u Srbiji, usmerenu na suzbijanje uzroka, a ne samo posledica siromaštva i socijalne isključenosti. Osnovni pravci ove Strategije su: dinamičan i što ravnomerniji privredni rast i razvoj; otvaranje novih radnih mesta i povećanje zarada; sprečavanje pojave novog siromaštva usled restrukturiranja privrede; definisanje novih instrumenata, mera i aktivnosti u oblasti socijalne zaštite za najsiromašnije građane i osetljive društvene grupe i stanovništvo u ekonomski najnerazvijenijim područjima [Government of the RS, 2003:2-3].

U mnogim strateškim dokumentima tretira se prethodno navedena problematika, kao na primer u okviru Nacionalne strategije zapošljavanja u Srbiji za period 2005-2010. godine, gde se ističe neophodnost uvođenja posebnih mera za promociju preduzetništva u sektorima koji su najvažniji za ekonomski razvoj zemlje, zatim u Nacionalnoj strategiji privrednog razvoja Republike Srbije 2006–2012. godine, gde se, pored ostalog, razmatraju problemi zapošljavanja, rešavanja socijalnih pitanja i regionalnog razvoja. U Strategiji regionalnog razvoja Srbije za period 2007–2012. godine, posebna pažnja posvećena je nedovoljno razvijenim područjima, naročito u domenu politike zapošljavanja, smanjenja migracija mladih ljudi i stvaranja institucionalnog okvira za podršku razvoju. Nacionalna strategija održivog razvoja iz 2007. godine se, takođe, oslanja na Strategiju za smanjenje siromaštva i druge važne strategije, pri čemu se razvoj razmatra sa aspekta regionalne neujednačenosti, potrebe za decentralizacijom, jačanjem lokalnih samouprava i lokalne ekonomije, usaglašavanja nacionalnih propisa sa EU i dr. Kada je u pitanju smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti u ruralnim područjima, važnu ulogu ima Strategija ruralnog razvoja Srbije 2010–2013. godine, zatim formiranje Mreže za podršku ruralnom razvoju, sa 15 regionalnih centara, kao i Nacionalnog saveta za ruralni razvoj, da bi se, kroz kontinuiranu saradnju i koordinaciju svih resornih ministarstava, omogućilo proaktivno i usklađeno pristupanje fondovima EU i unapredio institucionalni okvir u ovoj oblasti [MAFWM of the RS, 2009:69-72].

ZAKLJUČAK

Evropska platforma protiv siromaštva i isključenosti pruža okvir za upravljanje razvojem i utvrđivanje nacionalnih ciljeva u sledećim domenima: zapošljavanje, istraživanje i inovacije, klimatske promene i energetika, obrazovanje i teritorijalna kohezija. U Republici Srbiji, politike socijalnog uključivanja i suzbijanja siromaštva postaju sastavni deo redovnih aktivnosti relevantnih institucija na svim nivoima. Procesi koji se razvijaju u ovoj značajnoj oblasti oslanjaju se na primere dobre prakse evropskih zemalja, kao i na iskustva državnih institucija tokom izrade i sprovođenja nacionalne politike razvoja. Dosadašnji rezultati ne ohrabruju, pa je zato potrebno u narednoj fazi reformi unaprediti saradnju svih aktera u društvu i, umesto primene pojedinačnih mera, neophodni su integralni razvojni projekti iz oblasti zapošljavanja, obrazovanja, stanovanja, socijalne zaštite i drugih oblasti, koji će biti usmereni na smanjenje siromaštva svih građana. Samo kroz partnerstvo i zajedničko delovanje svih segmenata društva može se očekivati uspešna realizacija reformi u ovoj oblasti. Pritom je velika odgovornost lokalnih zajednica u mobilizaciji raspoloživih resursa, izgradnji administrativnih kapaciteta i procedura za stvaranje uslova za smanjenje siromaštva i socijalne isključenosti.

LITERATURA:

1. EBRD (2010) The Tranzition Report 2010, European Bank for Reconstruction and Development.
2. EC (2010) Evropska platforma za borbu protiv siromaštva i socijalne isključenosti: Evropski okvir za socijalnu i teritorijalnu koheziju, Evropska komisija, Brisel, 16.12.2010., COM (2010) 758 final, SEC(2010) 1564 final
3. Government of the RS (2003) Poverty Reduction Strategy in Serbia, Government of the Republic of Serbia, Belgrade.
4. ITC (2011) Market Analysis and Research, International Trade Centre, Geneva, Switzerland, available at www.trademap.org (07.06.2011)
5. MAFWM of the RS (2009) Draft Rural Development Strategy 2010-2013, Ministry of Agriculture, Forestry and Water Management of Republic of Serbia, Belgrade.
6. **SIPRU (2009)** Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva Vlade R. Srbije – **Social Inclusion and Poverty Reduction Unit**, available at <http://www.inkluzija.gov.rs/> (28.03.2012. i 29.07.2012.)
7. Strategija Evropa 2020 (2010) Evropska komisija, Brisel, 3. 3. 2010., COM(2010) 2020.
8. Vujičić, M., Ristić, L., Obradović, S. (2012) Rural poverty reduction in the Republic of Serbia – a new approach of the Jagodina's local self-government, Actual Problems of Economics, ISSN: 1993-6788, NAM, Kyiv, Ukraine, No 5 (131) 2012, p. 339-345.

TERRITORIAL COHESION AND POVERTY REDUCTION IN SERBIA AS THE COMPONENTS OF INTEGRATION POLICY IN THE EU

Milica Vujičić¹, Lela Ristić², Milan Vujičić³

¹Full Professor, State University of Novi Pazar – Department of Economics, Republic of Serbia; e-mail: vujicic-milica@yahoo.com

²Assistant professor Lela Ristic, University of Kragujevac – Faculty of Economics, Republic of Serbia; e-mail: lelaristic1@yahoo.com

³M.Sc. Milan Vujicic, research associate – demonstrator, State University of Novi Pazar – Department of Economics, Republic of Serbia; e-mail: vujicicm@yahoo.com

Abstract: Managing ongoing changes in the economic, social, cultural, technological and political spheres in order to achieve balanced development, reduce structural disparities between regions and promote equal opportunities for everyone is an ideal towards which every economy strives. Unfortunately, the issues related to economic, social and infrastructural development disparities is a reality faced even by the world's most developed countries. Unsuccessful transition in the Western Balkan countries, especially Serbia, as well as the world economic crisis and inadequate development management have led the majority of citizens of these countries into poverty and brought about social exclusion. Poverty as a multidimensional phenomenon, along with the insufficient income to meet a minimum acceptable standard of living, also involves lack of employment opportunities, inadequate housing conditions, inadequate access to social welfare, health care, education and cultural services. This paper does not aim to give a detailed analysis of this complex problem, but to provide a concise analyzes the main causes of deepening the regional development disparities and indicate appropriate strategic orientation for reducing poverty and eliminating social exclusion in Serbia, in accordance with the European initiatives for overcoming the economic crisis and within the framework of the Europe 2020 strategy.

Keywords: territorial cohesion, social inclusion, poverty reduction, European integration.

JEL Classification: I32, I38, I39, P29.

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

UTICAJ EKONOMSKE KRIZE NA UPRAVLJANJE LJUDSKIM RESURSIMA I DAUNSAJZING

Svetlana Vukotić¹, Nebojša Zakić², Jugoslav Aničić³

¹Vanredni profesor, Doktor ekonomskih nauka, Univerzitet Union – Nikola Tesla, Fakultet za preduzetnički
biznis, Beograd, Srbija; cecavukotic@gmail.com

²Vanredni profesor, Doktor organizacionih nauka, Univerzitet Union – Nikola Tesla, Fakultet za preduzetnički
biznis, Beograd, Srbija; nebojsa.z@fpb.edu.rs

³Docent, Doktor ekonomskih nauka, Univerzitet Union – Nikola Tesla, Fakultet za preduzetnički biznis, Cara
Dušana, 62-64, 11000 Beograd, Srbija; bilansaudit@open.telekom.rs

Rezime: Ekonomska kriza je prodršla u sve poresvihoblasti i sadržaja društvenog života. Po sistemu spojenih sudova dolazi do promena ekonomskih, političkih i socijalnih prilika. Ono što je svima njima zajedničko su ljudski resursi. Isto tako, nužni pratilac ekonomske krize ili, bolje rečeno, njena posledica je smanjenje zaposlenosti. Pored svih uticaja, može se reći da je kriza donela ili potencirala i izvesne organizacione promene. U ovom radu se analizira nova uloga upravljanja ljudskim resursima. U kriznim vremenima, gde je dominantna potraga za slobodnim radnim mestima, ne treba mnogo napora da bi se privukli kvalitetni kadrovi. Međutim, suština upravljanja ljudskim resursima je i u njihovom zadržavanju, negovanju i vrednovanju. U skladu sa tim je i organizacioni redizajn – daunsajzing, koji istina smanjuje zaposlenost, ali koji redukuje hijerarhiju, čineći tako organizacionu strukturu fleksibilnijom.

Ključne reči: ekonomska kriza, upravljanje ljudskim resursima, zaposlenost, racionalizacija, daunsajzing

JEL klasifikacija: G01, J24, L25

UVOD

Prema Svetskoj banci [The WorldBank, 2009] u toku 2008. godine, svetska ekonomija je doživela svoju najtežu recesiju od 1930. godine. Ova kriza ima dramatične efekte na tokove kapitala, a svet izgleda da ulazi u eru nižeg rasta. Kriza je dovela do nekih suprotnih tokova, posle tri decenije progressa ka liberalizaciji međunarodne trgovine i finansijskih tokova, ponovo se vraćaju problemi protekcionizma [Bussiere, Bareiro, Stra-

19 Rad jerezultat istraživanja na projektu 47007/III Geografija Srbije-Nacionalna ekonomija, koji je odobren i finansiran od strane Ministarstva za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije

ub, Taglioni, 2010], a ima mišljenja [Friedman, 2012] da se ulazi u eru u kojoj će politički faktori dominirati u ekonomskim odlučivanju.

Godine 2009. globalni bruto proizvod je pao za 2,9%, a globalna trgovina čak za 10%. Prema Kumpikaite i saradnicima [Kumpikaite, Grybauskas, Juodelis, Strumyla, 2011] kriza ima veliki negativan uticaj na finansijska tržišta, porast stope nezaposlenosti i snižavanje dohotka po stanovniku. Isto tako, ako se uzme u obzir mikroekonomski nivo, u okvirima kompanije kriza ima veliki uticaj na razvoj, obrt kompanije i prihodi mogu značajno opasti, kao i vrednost kompanije na tržištu.

Ekonomska kriza i recesija donose sa sobom ekonomsku etiku pukog preživljavanja, u kojoj se, u ime opstanka na tržištu, sprovodi drakonska racionalizacija. Postepeno, a ponekad i naglo, osiromašuju se pređašnje norme i modifikuju standardi. Smanjuje se obim radne snage, ne ulaže se u nove tehnologije i druge inovacije, u obuku zaposlenih, u nove stručnjake, snižavaju se cene proizvoda, a sa tim često strada i kvalitet [Milivojević, Vukotić, Staletović, 2009]. U skladu sa tim je i upozorenje Klause Švaba, osnivača i predsednika Svetskog ekonomskog foruma da: „svet prolazi kroz istorijsku krizu poverenja u vrednosti, sistem i institucije. Trenutak je za oblikovanje novog sveta” [Svetski ekonomski forum, 28. 01 – 01. 02. 2009. godine - Davos].

Oblikovanje novog sveta je istovremeno šansa, ali i imperativ za pronalaženje drugačijih puteva kojima treba krenuti kada se izađe iz krize. Utoliko više, jer ekonomski ciklusi predstavljaju neizbežnu zakonomernost.

U razvijenim privredama, ali i onim u razvoju neminovna su ciklična kretanja, smenjivanja blagostanja i depresije, odnosno konjunktura i pada. Samuelson i Nordhaus [Samuelson, Nordhaus, 1992] ih određuju kao recesiju i ekspanziju sa tačkama zaokreta koje nazivaju vrhom i dnom. Kada posle prosperiteta nastupi kriza, onda se mora boriti sa nezaposlenošću.

Istovremeno, svedoci smo društveno-ekonomskih procesa koji na drugačiji način oblikuju ulogu upravljanja ljudskim resursima. Ovaj vid dovodi do „ostvarivanja same svrhe postojanja upravljačke funkcije kao podsistema funkcionisanja organizacije” [Čamilović, Vujić, 2006: 13]. Okretanje čoveku i stavljanje ljudi u epicentar u poslovanju su nove dimenzije i vrednosti koje donosi menadžment ljudskih resursa (MLJR). Rastući trend bavljenja ljudskim potencijalom koji beleže i teorijska proučavanja i njihova implementacija u praksi, doprinosi povećanju uloge menadžmenta ljudskih resursa. Današnja funkcija rukovodioca ljudskim resursima prerasta interni fokus, odnosno oni sada dobijaju dodatnu ulogu da oblikuju i sprovedu strategije u okviru jedne organizacije, što se definitivno i šire reperkutuje.

Turbulentno okruženje nametnulo je dinamične i korenite promene u svim područjima društvenih aktivnosti. Polivalentnost uloge zaposlenih je upravo ono što izdvaja ljude u poređenju sa svim ostalim resursima. Zahtevi civilizacijskog progressa podrazumevaju da zaposleni poseduju kompleksna, multidisciplinarna znanja, heterogene sposobnosti i kreativne performanse širokog spektra. Implikacije koje proističu iz ovih zahteva su novi domeni i dometi upravljanja ljudskim resursima.

Promena prioriteta je postala neminovna. Savremeni koncept menadžmenta ljudskih resursa podrazumeva dvojaku ključnu dimenziju, kao što je promena stavova menadžmen-

ta prema menadžmentu ljudskih resursa i promena očekivanja zaposlenih u upravljačkom procesu. Zaposleni predstavljaju sve više kvalitativnu, a ne samo kvantitativnu odrednicu u poslovanju jedne organizacije.

Sa druge strane, svojevrsna implikacija krize je ukidanje radnih mesta i nužna racionalizacija u domenu zapošljavanja. Smanjenje obima (*downsizing*) ima za posledicu materijalne probleme za milione ljudi koji su izgubili radna mesta. I brojni menadžeri na srednjim, pa i višim položajima su ostali bez posla usled sravnjivanja organizacija. U današnjim savremenim organizacijama, u kojima se sve vreme smanjuju rukovodeći slojevi, ima manje stepenica na organizacionim lestvicama, čime se više nego ikad smanjuju mogućnosti vertikalnog kretanja. Usled takvih promena, sve više ljudi koji ostaju na radnim mestima vide da više neće imati mnogo prilika za napredovanje-faza koja se naziva maksimalni domet u karijeri [Greenberg, Baron, 1998]. Isto tako, nova sintagma koja se za ovu pojavu koristi je problem staklene tavanice ili plafona, koji mahom mlade ljude čini nezadovoljnim, koji bi hteli mnogo toga u svojoj karijeri - sad i odmah. Naravno, ukoliko je to neostvarivo, postaju, najblaže rečeno, frustrirani, ako ne i deprimirani. Međutim, u kriznim vremenima i sama situacija da se ima radno mesto predstavlja prednost, ako ne čak i egzistenciju.

Dvostruka racionalizacija je u vreme ove ekonomske krize prisutna, kad su zaposleni u pitanju. Od zaposlenih se traži da znaju i da rade više poslova istovremeno, pa čak i da *pokrivaju* nekoliko radnih mesta. Kombinovano sa tehnološkim razvojem, koji donosi uštede poslodavcima, sve to samo po sebi izaziva smanjenje zaposlenosti. Kriza dodatno dovodi do toga da se pojedini poslovi gase, pa se *armija* nezaposlenih još više uvećava.

UPRAVLJANJE LJUDSKIM RESURSIMA

Menadžment ljudskih resursamotiviše sve članove organizacije da se aktivno uključe u procese odlučivanja i operativnog delovanja, snoseći odgovornost za ostvarene rezultate. U tom smislu, menadžment ljudskih resursa deluje kao katalizator u odnosu na ostale funkcije i organizacione jedinice, doprinoseći sinergetskim efektima u okviru globalnog poslovnog sistema. Stavljajući čoveka u prvi plan, menadžment ljudskih resursa određuje filozofiju menadžmenta, ali istovremeno je i racionalna koncepcija koja prevazilazi zacrtane granice i doprinosi poslovnom uspehu.

Kod svih vrsta organizacija logična i poželjna težnja svih menadžera je da stvore okruženje u kome ljudi mogu ostvariti ciljeve grupe sa najmanje utrošenog vremena, novca i materijala ili okruženje u kome se sa dostupnim resursima može postići što više rezultata. Isto tako, treba imati u vidu da u uslovima visoke stope nezaposlenosti koja ograničava opcije alternativnog zaposlenja, ljudi će ostati na svom poslu iako su njime nezadovoljni. Što je viša stopa nezaposlenosti, to je niža korelacija između zadovoljstva poslom i fluktuacije[Mihailović, Ristić, 2007].Samim tim, pored strategijskih ciljeva firme postoje i personalni ciljevi koji su proizvod težnje samih zaposlenih. Odavde proizilazi dualna, ali harmonizovana suština menadžmenta ljudskih resursa: da bude u funkciji onih koji su zaposleni, ali i same firme, kao nukleusa gde ti zaposleni ostvaruju i ciljeve firme, ali i svoje lične ciljeve.

Shodno tome i rukovodioci koji se bave upravljanjem ljudskim potencijalom postaju stratezi organizacijskih talenata, ali i konsultanti u pogledu razvoja liderstva. Pored strateške funkcije, menadžeri ljudskih resursa imaju i izvršnu ulogu, jer postaju odgovorni za kvalitet usluge ljudskih resursa, odnosno učinak, kao i za poštovanje i sprovođenje pravnih regulativa iz domena rukovođenja. Na taj način menadžment ljudskih resursa prelazi sa strategije implementacije u strategiju razvoja, što i jeste preduslov uspeha. Zaposlenima treba omogućiti da svoje znanje plasiraju da bi postali posvećeni strateški partneri, a ne samo izvršioci ideja top menadžmenta.

Poslednjih godina povećana pažnja se posvećuje načinu na koji organizacije upravljaju ljudskim resursima. Promocija širokog dijapazona menadžmenta je involvirana u većinu industrija, a među njima i u preduzetništvo. Strateški pristup, tako ustanovljen, treba da doprinese uspešnom pozicioniranju kompanija na tržištu. Osnovne postavke menadžmenta ljudskih resursa su zasnovane na suočavanju sa njegovom slojevitosti. Koncept menadžmenta ljudskih resursa je posebno aktuelan i značajan za organizacije koje se susreću sa konkurencijom koju je potrebno savladati da bi se uspešno poslovalo na dugi rok.

Svojevremeno su strategije bile sublimirane u težnji: *biti najbolji u svemu* što je značilo nagomilavanje resursa i umnožavanje problema kontrole. Menadžmentu se danas nameće nova poslovna formula, koja konkurentski uspeh dovodi u vezu sa boljim obavljanjem većeg broja poslova, sa manje resursa. Nameću se strategije kompetentnosti, otvorenosti, povezivanja i saradnje sa drugima.

Ako ih posmatramo kao resurse, može se konstatovati da ljudi dolaze u kompaniju u različitim stanjima spremnosti. Svejedno kojim se delatnostima bave, pa čak iako postoji nesklad ponude i tražnje za određenim profilima, preduzeća će u stanju velike nezaposlenosti, ipak biti u situaciji da ona vrše selekciju među mnogobrojnim regrutovanim kandidatima [Stone, 2002]. Ljudi se uslovno mogu smatrati resursom, ali je jasno da su oni najraznovrsniji i veoma dinamični resursi kojima kompanija raspolaže. Otuda postoje i različite paradigme ili mitovi koji se vezuju za upravljanje ljudskim kapitalom. Jedna od tih grupacija je prikazana u tabelama 1.

Tabela 1. Paradigme ljudskih resursa (LJR)

Stari pristup	Novi pristup
Ljudi su deo procesa	Ljudi projektuju i unapređuju proces
Proces je praćen spoljnom kontrolom	Zaposleni angažovani u procesu upravljaju procesom
Menadžeri moraju da kontrolišu šta zaposleni rade	Menadžeri moraju zadobiti poverenje zaposlenih

Izvor: Evans, Lindsay, 2002.

Savremena organizacija deluje u pluralističkim društvenim strukturama. Stoga, ona mora da bude usmeravana od strane savremenog menadžmenta koji uživa autoritet, koji nije komandujući, već inspirišući [Ikač, 2006].

U zemljama tranzicije ekonomije ka tržišnom privređivanju, u koje treba uključiti i Srbiju, menadžment ljudskih resursa sve više dobija na značaju kroz opšta teorijska izučavanja. Praktična primena, međutim, izgleda da nije još uvek dovoljno zastupljena u Srbiji. Međutim, jednom sagledane prednosti od upotrebe upravljanja ljudskim potencijalom će svakako doprineti njegovoj afirmaciji.

Tranzicioni uslovi privređivanja podrazumevaju čitav kompleks promena. Pored potrebe da se u ljudski kapital drugačije investira, da bi se smanjila nezaposlenost koja je nužni pratilac ovakvih dešavanja, javlja se i tržišna orijentacija i promena vlasničke strukture. Opterećenost hiperpromenama koje su prouzrokovane i ratnim razaranjima, nameću potrebu uključivanja svih aktiviteta da se izađe iz krize.

Nedvosmisleno je važno da proces edukacije kadrova za upravljanje, prati i implementacija njihovih kompetencija. Zaposlenima treba obezbediti mesto u timu, a menadžerima dodeliti ulogu trenera [Vukotić, 2009]. U krajnjoj liniji, čini se da su raspoloživi ljudski resursi u zemlji i izvan nje jedan od važnih potencijala srpske privrede.

Ako se pođe od pretpostavke da je kvalitet našeg ljudskog kapitala izuzetan, onda je potrebno spojiti ovu tradicionalnu premisu sa savremenom tendencijom i negovati i još više unaprediti kadrovski koncept. Sa takvom polaznom osnovom koju imamo, zaključak da je ta premisa u skladu sa imperativom modernog vremena predstavlja samo dodatni podsticaj.

Ono što je suština upravljanja ljudskim potencijalom je lakše rukovođenje kadrovima, racionalizacija kadrovskih troškova, optimalan raspored kadrova s obzirom na tok poslovanja. Sa ispunjenjem ovih navedenih premisa, može se smatrati da je i menadžment ljudskih resursa razvijen.

Menadžeri ne mogu da rade efektivno svoj deo posla bez razumevanja simultanih odnosa u celini. Poslovne organizacije funkcionišu kao celina, a celokupnost je funkcija stalne i efikasne komunikacije, poput krvotoka i centralnog nervnog sistema [Torrington, Hall, Taylor, 2004].

U svemu tome posebnu ulogu zauzima ljudski potencijal kao *izvor* konkurentske prednosti i nečeg što kreira stratešku sposobnost [Boxall, 1996]. Međutim, praksa ljudskih resursa je i *sredstvo* za postizanje konkurentske prednosti. Wright i saradnici [Wright, McMahon, McWilliams, 1994] smatraju da je ljudski faktor pravi atribut konkurentske prednosti, jer konkurenti, uglavnom, nisu u stanju da proniknu u kombinatoriku ljudskog kapaciteta. S druge strane, praksa se može ponoviti, pa samim tim i takmacima ne mora biti nepoznanića.

SMANJENJE OBIMA – DAUNSAJZING

Daunsajzing (engl. *downsizing*) je organizaciona promena kojom se nastoje poboljšati poslovni rezultati redukovanjem resursa, usklađujući organizacionu strukturu sa novom

strategijom i okruženjem[Herrero, Bravo, 2012]. Organizacije primenjuju daunsajzing da poboljšaju efikasnost i performanse i utiču na ljudske resurse, troškove i procese. Smanjenje troškova se dobrim delom ostvaruje redukovanjem broja zaposlenih na šta daunsajzing obično asocira. Međutim, u praksi daunsajzing može obuhvatiti mnoge promene, uključujući i promene organizacione kulture i vrednosti, biti više sistemski po svojoj prirodi, i doprineti na duži rok opstanku organizacije.

U osnovi postoje dva pristupa daunsajzingu: poboljšanje i reorijentacija[Cameron, Freeman, Mishra, 1995]. Prvi pristup je više inkrementalan, po svojoj prirodi. U ovom pristupu, menadžeri postavljaju kao cilj za daunsajzing očuvanje postojeće misije i strategije i fokusirani su na adaptiranje tekućim prilikama u okruženju. Drugi pristup je radikalniji, ovde menadžeri nastoje da redefinišu organizacionu misiju i strategiju i da započnu nove aktivnosti. Organizacije koje su se opredelile za različite pristupe daunsajzingu različito izvode: strukturalne promene, redizajn posla, redukciju radne snage, iznos komunikacije i međuorganizacione relacije.

Kada organizacije primenjuju prvi pristup, to zahteva manje promene u tehnologiji i strukturi, a primarni cilj promene je postati manjim. Drugi pristup zahteva veći iznos promene u tehnologiji i strukturi, a primarni cilj promene je postati različitim. Daunsajzing je koncept vredan proučavanja zbog njegove praktične važnosti i jedinstvene dinamike. On dovodi do smanjivanja hijerarhije i stvaranja organizacione strukture. Time se dobija fleksibilnija struktura koja se lakše prilagođava tempu promene globalnog tržišta. Međutim, usled smanjenja organizacije daunsajzing znači i bolno iskustvo u životu korporacija i zaposlenih.

Otpuštanje ljudi je jedna od najtežih uloga sa kojom se menadžeri suočavaju. Takođe, situacija nije laka ni za zaposlene koji ostaju. Kako se u organizaciji postupa sa teškim pitanjima uticaja daunsajzinga na ljude, i kako se vodi promena, direktno utiče na angažovanje, moral i rezultate.

U praksi daunsajzinga mogu se naći nehumani načini otpuštanja radnika i postupanja prema zaposlenima. Međutim, kompanije koje su ozbiljno i pažljivo pristupile daunsajzing naporima, maksimalno vodeći računa o najvažnijem kapitalu kompanije – ljudima i osetljivim pitanjima u toku planiranja i sprovođenja promene, mogle su da računaju na benefite. Tokom vremena iskristalisala se dobra praksa efektivnog upravljanja procesom daunsajzinga. Neki od elemenata te prakse [videti Cascio, 2009. i Daft, 1998] su:

- Transparentnost o sadašnjem stanju i postizanje učešća. Zaposleni treba da znaju situaciju o postojećem stanju sa kojom je organizacija suočena, i potencijalni uticaj na njih. Učešćem u planiranju promene bolje će razumeti potrebu za uvođenjem promene, manje se odupirati i postati deo rešenja.
- Osiguranje da su procedure pravične i fer. Organizacije treba pažljivo da pristupe kreiranju procedura koje se koriste u daunsajzingu i da ih se pridržavaju pri primeni. Odgovarajuće procedure i fer postupanje se pokazalo pozitivnim u praksi u redukovanju stresa, angažovanju i poverenju, nasuprot pogrešnom postupanju koje može rezultovati u neželjenom ponašanju, aktivnom ili pasivnom otporu.

- Tretiranje onih koji se otpuštaju sa poštovanjem i obezbeđenje pomoći. Ljude treba tretirati sa respektom, saslušati ih i saosećati sa njima, omogućiti po njihovom izboru da se oproste sa kolegama itd. Ljudima se daju i određeni benefiti, što uključuje otpremnine, ali i pomoć u nalaženju drugog posla, asistenciju u stvaranju mreža i sl. Jedan od programa pomoći je trening i dodatno osposobljavanje. Sve ovo može olakšati traume koje prate otpuštanja i pomoći radnicima da nađu nove poslove.
- Razmatranje dobrovoljnih programa. Jedan od načina da se po smanjivanju poslova još drži visok moral među zaposlenima je ponuda dobrovoljnog odlaska. U tom slučaju nudi se poseban podsticaj za one koji izaberu da odu ili se penzionišu. Dobrovoljni raskid je skuplji nego što su to prinudna otpuštanja, ali preduzeće time stvara dobru klimu i za radnike koji ostaju.
- Podrška zaposlenima koji su ostali. Prema [Appelbaum i Donia, 2001] ljudi koji ostaju kreiraju psiho-socijalne probleme "opstanka preživelih". Oni mogu da postanu apatični, da imaju nisko angažovanje i moral, čak da nanose štetu organizaciji. Organizacije treba da pruže podršku svojim radnicima, da ih ohrabre da učestvuju u stvaranju budućnosti, da im objasne da će se ulagati u njih, voditi računa o njihovoj karijeri. Zaposleni moraju da imaju nadu da žrtve koje čine će nositi plodove za njih u doglednom vremenu.

Daunsajzing može biti uspešan i poboljšati performanse organizacije, ali ako se loše osmisli i upravlja može imati negativne i neželjene konsekvence. Organizacije moraju dobro da upravljaju procesom promene, pri čemu je neophodno angažovanje top menadžmenta. Zaposleni se moraju tretirati humano i sa respektom, organizacije moraju voditi računa i pružiti podršku onima koji odlaze i biti proaktivne u radu sa reakcijama i potrebama onih koji ostaju.

ZAKLJUČAK

Tehnološki razvoj udružen sa zahtevima vremena da zaposleni znaju sve više nameće nužnu potrebu racionalizacije. Istovremeno, organizacioni aspekt potenciradaunsajzing, jer organizacione promene takođe moraju biti aktuelne. Kada se svemu tome doda i ekonomska kriza, proizilazi da smanjenje zaposlenosti predstavlja nužni pratilac sadašnjih dešavanja.

Kriza, svakako, generiše povratnu spregu između upravljanja ljudskim resursima i daunsajzinga. To dalje artikuliše razliku između modela koji će organizacije izabrati. Neke organizacije se fokusiraju prvenstveno na to da budu manje, što postižu redukcijom radne snage. Druge teže da postanu različite što zahteva veću promenu. Promene u radu (npr. eliminisanje zadataka ili redukovanje broja ljudi koji rade isti rad) zahtevaju manju promenu nego promene u tehnologiji (npr. automatizovanje rada). Međutim, promene u tehnologiji obično zahtevaju manju promenu nego promene u strukturi (npr. eliminisanje hijerarhijskih nivoa ili spajanje odeljenja).

Nesumnjivo je da su ljudi najvažniji resurs. Sa druge strane, u kriznim vremenima, kada smanjenje troškova postaje jedan od prioriteta, gasi se i radna mesta onih koji bi trebalo

da se bave upravljanjem ljudskim potencijalom. Afirmacijom ovog menadžmenta bi trebalo prevazići paradoks da oni koji treba da brinu o zaposlenima, mogu i sami veoma lako da postanu nezaposleni.

Uvažavanjem ljudskog faktorazadržavaju se zaposleni koji imaju kritična znanja i veštine, što bi trebalo da podstakne preduzeća da pažljivo upravljaju redukcijom, kako bi sprečila odlazak ključnih zaposlenih.

LITERATURA

1. Appelbaum S., H. Donia M., 2001, *The Realistic Downsizing Preview: A Multiple Case Study*, Part 1: The Methodology and Results of Data Collection. *Career Development International*, 6 (3): pp.128-150.
2. Boxall P., F., 1996, The strategic HRM debate and the resource-based view on the firm, *Human Resource Management Journal*, Vol. 6, No. 3.
3. Bussiere M., Bareiro E., P., Straub R., Taglioni D., 2010, Protectionist responses to the crisis: Global trend and the implications, *European Central Bank*
4. Cameron K., S. Freeman S., J., Mishra A., K., 1995, *Downsizing and redesigning organizations*, In: G. P. Huber, W. H. Glick (eds.), *Organizational change and redesign*, Oxford University Press, Oxford
5. Cascio W., F., 2009, *Employment downsizing and its alternatives*, SHRM Foundation
6. Čamilović S., Vujić V., 2007, *Osnove menadžmenta ljudskih resursa*, Fakultet organizacionih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd
7. Daft R., 1998, *Organization theory and design*, Sixth edition, International Thomson Publishing Company
8. Evans J., R., Lindsay W., M., 2002, *The Management and Control Quality*, fifth edition, South-Western, Ohio, USA
9. Friedman G., 2012, Financial markets, politics and the new reality, *Geopolitical Weekly*, Stratfor
10. Greenberg J., Baron R., A., 1998, *Ponašanje u organizacijama*, Peto izdanje (prev.), Želnid, Beograd
11. Herrero A., M., Bravo C., S., 2012, Case study: Downsizing strategy influence on the structure of the firm, *Management*, Vol. 17, 1, pp. 75-92.
12. Ikač N., 2006, *Menadžment ljudskih resursa*, Fakultet tehničkih nauka FTN, Novi Sad
13. Kumpikaite B., Grybauskas A., Juodelis M., Strumyla D., 2011, *Companies' management during economic crisis*, *Economics and management*, Vol. 16, pp. 789-795.
14. Mihajlović D., Ristić S., 2007, *Menadžment ljudska strana*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad
15. Milivojević T., Vukotić S., Staletović N., 2009, Analiza poverenja u kontekstu racionalnosti, kvaliteta i ekonomske krize, (zbornik), str. 43-54, XIX međunarodna konferencija o kvalitetu – *I u ekonomskoj krizi kvalitet je i rešenje i izazov*, u organizaciji Jugoinspekta, JUQS-a u saradnji sa JUSK-om, 07.- 09. 09. 2009. godine, Sutomore, Crna Gora
16. Samuelson P., Nordhaus D., W., 1992, *Economics*, 14 th edition, McGraw Hill, Inc., New York
17. Stone R., J., 2002, *Human resource management*, fourth edition, John Wiley & Sons Australia, Melbourne
18. Svetski ekonomski forum, 28. 01 – 01. 02. 2009. godine – Davos The World Bank, 2009, *Global Development Finance 2009: Charting a Global Recovery*. *World Bank*, Washington DC
19. Torrington D., Hall L., Taylor S., 2004, *Menadžment ljudskih resursa*, peto izdanje, Data status, Beograd
20. Vukotić S., 2009, *Menadžment ljudskih resursa – osnovne perspektive*, Univerzitet Union, Fakultet za preduzetnički biznis, Beograd
21. Wright P., McMahon G., McWilliams A., 1994, Human and sustained competitive advantage: a resource-based perspective, *International Journal of Human Resource Management*, Vol. 5, No. 2, May

THE INFLUENCE OF ECONOMIC CRISIS ON HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND DOWNSIZING

Svetlana Vukotić¹, Nebojša Zakić², Jugoslav Aničić³

¹Associate Professor, Doctor of Economics, Faculty of Entrepreneurial Business, Belgrade, Serbia, email: cecavukotic@gmail.com

²Associate Professor, Doctor of Organizational Science, Faculty of Entrepreneurial Business, Belgrade, Serbia, email: nebojsa.z@fpb.edu.rs

³Docent, Doctor of Economics, Faculty of Entrepreneurial Business, Belgrade, Serbia, email: bilansaudit@open.telekom.rs

Summary: *The economic crisis has gotten into all areas and aspects of social life. It caused perpetual changes in economic, political and social conditions. What they all have in common are human resources. Also, unemployment necessarily follows, or better yet, is caused by the economic crisis. It can be said that in addition to these influences the crisis instigated some organizational changes*

This paper analyzes the new role in human resource management. In times of crisis where the search for available jobs is dominant it doesn't take too much effort to attract quality workers. But the essence of human resource management is in keeping, valuing and nurturing them.

In accordance with that is the organizational redesign – downsizing that does lower the employment, but it also reduces hierarchy thereby making the organizational structure more flexible.

Keywords: *economic crisis, human resource management, employment, rationalization, downsizing*

JEL classification: *G01, J24, L25*

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

PANEVROPSKI UNIVERZITET
APEIRON
VUENBOH
za multidisciplinarnu i virtualnu studiju
Pan-European University for Multidiscipline & Virtual Studies
Banja Luka

PORESKA EVAZIJA U BOSNI I HERCEGOVINI I SOCIJALNO OKRUŽENJE

Wolfgang Berger¹, Radenka Grgić², Saudin Terzić³

¹Docent, University of Vienna, Austrija, email: wolfgang.berger@uino.gov.ba

²Docent, Panevropski univerzitet Apeiron Banja Luka, Bosna i Hercegovina, email: radenka.g@apeiron-uni.eu

³Magistar, Uprava za indirektno oporezivanje BiH, email: saudin.terzic@uino.gov.ba

Rezime: Fenomen poreske evazije je, u manjoj ili većoj mjeri, problem svih društava bez obzira o kakvom se političkom uređenju ili stepenu ekonomskog razvoja radi. Nedovoljno izgrađen privredni sistem uz neadekvatno uvažavanje ekonomskih zakonitosti i uz neefikasan rad institucija zaduženih za provođenje zakona, stvaraju preduslove za pojavu poreske evazije. Socijalno okruženje, svojom dinamikom i neprestanim promjenama, direktno utiče na smanjenje poreske evazije. Poreska evazija je kompleksan socijalno-ekonomski fenomen koji direktno utiče na nivo prikupljenih javnih prihoda, a i uzročno-posljedično je vezan za sistem društvenih vrijednosti i zato svojim djelovanjem dodatno destabilizuje taj sistem.

Ključne riječi: porez, poreska evazija, stavovi.

JEL klasifikacija: H2.

UVOD

Poreski sistem savremene države je centralni stub sveukupnog finansijskog sistema, i bez kvalitetnog funkcionisanja istog ne može se sprovesti efikasna ekonomska politika. Poreska evazija je složen ekonomski, društveno-politički, socijalni, moralni i pravni problem dakle jedan kompleksan fenomen. Pitanje poreske evazije je veoma važno, jer je ona vodeća prijetnja makroekonomskoj stabilnosti, a i predstavlja najznačajniji oblik sive ekonomije i ne prestaje biti predmetom dnevno političkih rasprava naročito u sadašnjem vremenu ekonomske i finansijske krize. Posljedice poreske evazije su dvostruke, nepovoljni fiskalni učinci i posljedice na privredno-političkom i socijalno-političkom nivou. Postojanje velikog opsega utaje poreza i neplaćanja drugih javnih prihoda uzrokuje posljedice koje mogu biti vrlo ozbiljne za određenu nacionalnu ekonomiju. Širenje ovog fenomena postavlja pitanja koja se tiču ekonomske pravednosti i jednakosti, ekonomske politike i ekonomske efikasnosti [Kulić, 2005].

Tranzicijsko okruženje, međutim, svojom dinamikom i nizom promjena u poreskom i ekonomskom sistemu negativno utiče na smanjenje poreske evazije. U uslovima prilagođavanja poreskih sistema tržišnoj ekonomiji, širenja poreske osnovice, uvođenja novih poreza, ukidanja starih te mijenjanja poreskih stopa, teško je donijeti pouzdane zaključke o visini poreske evazije [Mađarević, 2002]. U doba opšte globalizacije u svakom segmentu života, svako društvo i/ili država je u nekoj tranziciji [Grgić, 2008].

Ovdje će biti posebno prikazani rezultati provedenog istraživanja ispitivanja stavova ispitanika o uticaju uvođenja PDV u Bosni i Hercegovini na poreske prevare i utaje kao i faktora koji u manjoj ili većoj mjeri determinišu te stavove [obzirom na smjer i intenzitet] i djelovanju istih u socijalnoj sredini.

POJAM I KARAKTERISTIKE POREZA

U finansijama postoje veoma velik broj različitih objašnjenja za sam pojam poreza, sve u zavisnosti od ekonomskih, socijalnih, političkih i drugih uslova i sam porez se jasnije definiše u poreskim zakonima nego u finansijskim analizama. Porez je glavni izvor prihoda za obavljanje različitih funkcija države i za porez ne postoji univerzalna definicija koja bi tačno odrazila takav sadržaj pojma poreza. Definicija poreza ima skoro toliko koliko ima i autora koji se bave proučavanjem ovog finansijskog instituta. Porez [engl. tax, njem. steuer, fr. impôt, it. imposta] predstavlja instrument javnih prihoda kojim država [uključujući i niže političko-teritorijalne zajednice] od subjekta pod njenom poreskom vlašću [fizičkih i pravnih lica] prinudno uzima novčana sredstva, bez neposredne protivusluge, u svrhu pokrivanja svojih izdataka i postizanja drugih prvenstveno ekonomskih i socijalnih ciljeva [Popović, 2006].

Principi oporezivanja

Svaki poreski sistem mora da se oslanja na određene principe oporezivanja. Poreski principi su se pojavili kada i porezi i sve promjene u društveno-ekonomskom sistemu ujedno su uticale i na poreze. Zahtjevi koji se danas stavljaju pred poreze u obliku principa oporezivanja odnose se na cijeli poreski sistem, a ne na neke pojedine oblike poreza.

Socijalno politički principi zahtijevaju da porezi trebaju biti pravični. Pri tome je pravedno oporezivanje ono koje je opšte i ravnomjerno raspoređeno na sve poreske obveznike. Socijalni ciljevi oporezivanja su ciljevi koje sprovodi država svojom redistributivnom funkcijom da smanji materijalne razlike poreskih obveznika [diferencirano oporezivanje prometa proizvoda i usluga, standardni odbici i dr.] [Raković, 2003]. Princip opštosti poreske obaveze podrazumijeva da svi poreski obveznici plaćaju porez prema stvarnoj ekonomskoj mogućnosti. Princip ravnomjernosti u oporezivanju predstavlja materijalnu pretpostavku pravičnog oporezivanja. Pravičnom oporezivanju se mogu postaviti dva zahtjeva: zahtjev za horizontalnom, da sva lica sa istom ekonomskom snagom treba da plate isti porez i vertikalnom pravičnošću, koji podrazumijeva odabir između primjene proporcionalnog i progresivnog oporezivanja. [Raičević, 2005, str. 114-115]. Ovo znači da svako plaća porez prema svojoj ekonomskoj snazi i on nalaže državi da propisuje visinu poreske

obaveze prema poreskim obveznicima u skladu sa njihovom ekonomskom snagom. Administrativno-politički principi oporezivanja ustanovljeni su na obostranom interesu, kako poreske administracije, tako i poreskih obveznika. Ova važnost se manifestuje kroz pravni odnos između poreske administracije sa jedne strane, koja u svom postupku provođenja zakona mora imati jednak stav i pristup prema svim poreskim obveznicima, i poreskog obveznika sa druge strane. Isti princip insistira na određenosti poreza u smislu roka plaćanja, načina plaćanja i iznosa poreskog duga. Očekuje se da zakonski opis poreskog činjeničnog stanja bude formulisano na jasan i nedvosmislen način: sadržaj i granice poreskih normi moraju se jasno vidjeti iz samog zakonskog teksta. Još je Smit postavio princip da poreski propis mora da bude *lex certa*, tj. „poreska obaveza treba da bude određena u pogledu iznosa duga, roka plaćanja i drugih momenata koji su od značaja za utvrđivanje i naplatu poreza“ [Popović, 2006 a, str. 68].

Porezi postaju aktivan instrument socijalne politike kao dobar instrument poreske politike ublažavanja socijalnih razlika i mogu se koristiti kod izuzimanja od oporezivanja, npr. oslobađanja od plaćanja poreza za humanitarne i socijalne organizacije. Uglavnom se postavlja pitanje jedinstvene poreske stope, da li ista zadovoljava princip pravednog oporezivanja? Ona, u svakom slučaju, omogućuje bolju ekonomsku opravdanost u smislu povećanja prikupljanja prihoda, a samim tim smanjuje mogućnost pojave poreskih prevara i utaja. Jedinstvena stopa, sama po sebi se čini da je pravedna. Međutim, postoji i drugačiji pogled na jedinstvenu stopu u smislu da pravednost u oporezivanju ne zahtijeva jednak tretman. Umjesto toga, pravednost traži da oni koji imaju više novca plaćaju i više poreza, a pravedno je i ono opterećenje koje u obzir uzima i obveznikovu mogućnost plaćanja. „Neke države poput Njemačke, Italije i Španije, načelo „mogućnost plaćanja“ uvrsti li su i u svoje ustave, [www.vjesnik.com]

Isto tako, odgovarajućim poreskim mjerama, može se uvesti niža stopa oporezivanja za određene vrste dobara koje koriste široki slojevi stanovništva, npr. niža poreska stopa za hljeb, mlijeko i druge prehrambene namirnice, a dodatno oporezovati dobra koja zadovoljavaju standarde luksuza. Ipak, ostaje pitanje ako se uvede snižena stopa za oporezivanje za prehrambene proizvode, istu povlasticu će koristiti i oni sa nižim kao i višim socijalnim statusom a postavlja se i pitanje kršenja principa pravičnosti i opštosti oporezivanja. Jedan od ciljeva oporezivanja treba da bude i da se dođe do pravednosti u oporezivanju, ali isto tako značajno je napomenuto da pravednost oporezivanja je neodvojiva od pravednosti ekonomskog i društvenog sistema. Ova dilema oko pravednosti oporezivanja kao jednog od ciljeva oporezivanja nije samo osnov za političke rasprave, već je to i pitanje koje se postavlja od strane ekonomskih stručnjaka. Pravedno je ono oporezivanje koje je opšte i ravnomjerno raspoređeno na sve poreske obveznike. Ciljevima oporezivanja mora se postići uspostava takvog poreskog sistema kojim bi se smanjila poreska evazija.

Poreska evazija

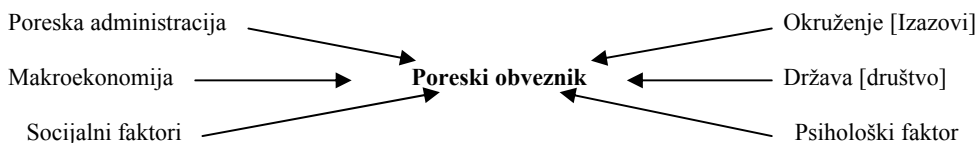
Poreskom evazijom ne ugrožava se samo budžetski sistem jedne zemlje, nego i indirektno utiče na smanjenje izdataka za nivo socijalnih potreba. Riječ evazija potječe od latinske riječi *evadere*, što znači bježanje, izbjegavanje, vađenje, izmigoljavanje i sl. U poreskoj terminologiji ovim pojmom označavaju se različiti načini izbjegavanja plaćanja poreza

[Šaković, 2002]. Evazija poreza ili različiti oblici i vidovi odnosno načini izbjegavanja utvrđivanja, razreza i naplaćivanja poreza i drugih propisanih dažbina predstavljaju štetnu, protivpravnu i opasnu djelatnost pojedinaca i grupa kojima se ugrožavaju osnovni fiskalni interesi društva. Pod poreskom evazijom podrazumjevaju se radnje i propuštanja koje poduzima poreski obveznik radi izbjegavanja plaćanja poreza. Poreska evazija nastaje kao rezultat otpora koji poreski obveznik osjeća prema plaćanju poreza. [Jelčić, 2001]. Otpor plaćanju poreza javlja se u oblicima poreske evazije koju karakterišu radnje koje poreski obveznik poduzima radi izbjegavanja plaćanja poreza.

Opredjeljenje poreskih obveznika da u potpunosti ili djelimično izbjegnu plaćanje poreza zavisi u prvom redu od intenziteta otpora plaćanju poreza. Taj intenzitet otpora zavisi od više elemenata koji se mogu svesti na slijedeće:

- visina poreskog opterećenja,
- namjena trošenja sredstava prikupljenih porezom,
- poreski oblik,
- mišljenje javnosti da li je porez pravičan ili ne. [Jovašević, preuzeto, Popović, 1997]

Postoje, naravno, mnogi potencijalni indikatori, osim rizika od otkrivanja i krivične sankcije koji bi mogli objasniti ponašanje poreskih obveznika i neki od tih snaga ili okolnosti koje utiču su povezane i sa individualnim karakteristikama. Ovaj grafički prikaz daje različite faktore koji bi mogli uticati na sklonost ponašanja poreskog obveznika na dobrovoljno ispunjavanje poreskih obaveza:

Poreska evazija se dijeli na zakonitu [dozvoljenu] i nezakonitu [nedozvoljenu] [Raković, 2003 b] i tačnu granicu teško je odrediti, ona zavisi od relevantnih zakonskih propisa.

Zakonita poreska evazija [eng. tax avoidance, fr. évation fiscale, njem. steuerumgehung] postoji kada poreski obveznik umanjuje poresku obavezu, ne kršeći pri tom poreske propise i ostaje u okviru dozvoljenih odstupanja od zakona i propisa [Popović, 2006 b]. Zakonita poreska evazija je najčešći korišćeni metod izbjegavanja plaćanja poreza i samo po sebi ne bi trebalo biti problem ako se sve odvija u okviru propisa i zakona. Zakonito izbjegavanje poreske obaveze problem je svih savremenih poreskih sistema i gdje god postoji mogućnost umanjavanja poreske obaveze, poreski obveznici će iskoristi poreske propise i pronaći „rupe u zakonu“, jer u načelu dopušteno je izbjeći neku normu ako su ispunjene zakonske pretpostavke. Za zakonito izbjegavanje poreza neophodno je dobro poznavanje bitnih poreskih propisa i jedina prilika za ustanovljavanje da li se radi o zakonitoj poreskoj evaziji postoji kada se određeni slučaj nađe pred sudom. U takvim slučajevima važno je vršiti temeljit uvid i pregled u pojedina zakonska rješenja i jedina mogućnost za otklanjanje poreske evazije jeste mijenjanje zakona ili propisa. Mnoge države, radi suzbijanja zakonitog izbjegavanja poreske obaveze, ustanovljavaju opšte pravilo za

sprečavanje zakonitog izbjegavanja poreske obaveze. Ono njihovim poreskim vlastima omogućuje nepriznavanje pravnih poslova kojima je cilj zakonito izbjegavanje poreza te poreskim vlastima osigurava prikupljanje iznosa poreza koji bi bio plaćen kad ne bi bilo konstrukcije sračunate na izbjegavanje. Opšte pravilo, dakle, omogućuje državama ubiranje znatnih poreza koji bi inače bili izgubljeni [Preblle, 2005].

Međutim, pored zakonite, dozvoljene, postoji i nezakonita i nedozvoljena evazija poreza. Nezakonita poreska evazija [eng. tax evasion, fr. fraude fiscale, njem. steuerhinterziehung] obuhvata one postupke poreskog obveznika usmjerene na izbjegavanje plaćanja poreza kojim se krši poreski zakon. Ona je pokazatelj neprivaćanja poreskog tereta zbog čega poreski obveznik, u cilju izbjegavanja plaćanja poreza čini zakonite ili nezakonite radnje ili propuštanja. Nezakonito izbjegavanje poreza znači neplaćanje legalno dospjelih obaveza. [Harvey, 1999]. Utajivač poreza će nastojati da činjenice koje su bitne za sam postupak oporezivanja budu zadržane kao nejasne ili sakrivene i nastojeće da slučaj izbjegavanja poreza zadrži kao da je sve u okviru poreskog zakona. Nezakonitom evazijom poreski obveznik krši zakonske propise i nanosi određenu štetu društvenoj zajednici kroz protivpravno pribavljanje imovinske koristi. Prije svega važno je sprovesti detaljnu istragu o stvarnim činjenicama i provjeriti da li se radi o izbjegavanju poreza ili zloupotrebi i nakon toga vrlo je vjerovatno da taj slučaj mora biti izveden pred sud.

Poreska evazija se, prema modernoj teoriji i praksi, shvata kao problem koji je duboko ukorijenjen u socijalnim, kulturnim i političkim karakteristikama svake pojedinačne zemlje i štetne posljedice odražavaju se u sferi politike, privrede i finansija. U Bosni i Hercegovini kao i u mnogim drugim tranzicijskim zemljama u nedostaku demokratskih, ekonomskih i regulatornih institucija i nedostatka iskustva u plaćanju poreza [s velikim diskrecijskim pravima od strane države] vrlo je vjerovatno postojanje poreske evazije, korupcije i drugih nezakonitosti [Bejaković, 2008].

Različiti faktori se vežu za nastanak poreske evazije i svi aspekti posmatranja međusobno se preklapaju. Kao ekonomski faktori navode se finansijski problemi, visoki poreski nameti, vjerovatnoća utvrđivanja [nada da utaja poreza neće biti otkrivena], strogost sankcija [nada da sankcije neće biti oštre], očekivani profit [visok profit zbog visokog rizika] i dr. Isto tako od poreskog morala društva zavisi i urednost ispunjavanja poreskih obaveza. Međutim, poreski moral nije lako izmjeriti [International Tax Compact, 2010]. U psihološke faktore mogu da se ubroje nepovjerenje u državu i njene ekonomske mjere, neslaganje sa ciljevima i sredstvima ekonomske politike kao i stav prema riziku. Kao najvažniji faktori oportuniteta navode se radno iskustvo i obrazovanje značajno za nalaženje posla i njegovo uspješno obavljanje van okvira zakonske regulative [Jović, Spariosu, Jovanović, 2008]. Finansijski problemi, odnosno visoki poreski nameti mogu nepovoljno uticati na poslovne aktivnosti poreskog obveznika. Visina opterećenja javnim prihodima do određenog nivoa ima veoma mali uticaj na poresku evaziju, a kada opterećenje pređe određenu granicu, evazija progresivno raste.

Obveznici nisu uvijek spremni da priznaju obaveznost plaćanja javnih prihoda, objašnjavajući to svojim uvjerenjem da se prikupljeni javni prihodi neracionalno troše ili da nisu pravilno raspoređeni. Razumljivo je da su obveznici javnih prihoda zainteresovani za trošenje ubranih prihoda. Ukoliko obveznici ne odobravaju način na koji se sredstva troše, to može usloviti povećanju utaje javnih prihoda. Psihološki aspekti ponašanja poreskih

obveznika, govore da će se prema pojavi poreske evazije odnositi u skladu sa sadržajima svoje svijesti: Kako takve pojave vrednuje, tj. opaža li poresku evaziju kao ozbiljnu smetnju razvoju društva, kako vrednuje postojeći sistem kažnjavanja, kako vrednuje uticaj i ponašanje medija i sl. Poreski moral takođe utiče na izbjegavanje javnih prihoda. U državama [pa i u našoj] u kojima je formirano mišljenje da je moralno izbjegavati plaćanje javnih prihoda, osjećaj obveznika da plaćanje dažbina ne proizvodi nikakvu protivuslugu, uslovljava, u određenoj mjeri, izbjegavanje poreskih obaveza.

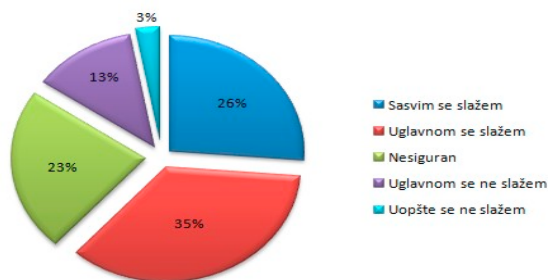
ANALIZA I PREZENTACIJA REZULTATA ISTRAŽIVANJA

U ovom istraživanju [Terzić, 2009]. odabran je statistički uzorak od 240 ispitanika, pri čemu je nastojano da tako odabrani uzorak, može biti dovoljan pokazatelj o stanju istraživane teme. Među iskustvenim karakteristikama ispitanika u središtu interesovanja su poreski obveznici, odnosno profesionalne grupe, na jednoj strani, za koju se vezuje problem poreske prevare i utaje i na drugoj strani, one profesionalne grupacije koje su u vezi sa ovim društvenim problemom, kao što su: inspektori za poreze i carinski službenici.

Survey metodom [Petz, 1985] su obrađeni, prikazani i analizirani rezultati i shodno dobijenim podacima, na kraju su izvedeni odgovarajući zaključci. Podaci su prikupljeni pomoću standardnih instrumenata i instrumenata koji su konstruisani samo za potrebe ovog istraživanja. Uzorkom ispitanika je obuhvaćeno 240 osoba: a) 120 poreskih obveznika, direktora privrednih društava ili drugih odgovornih lica [Republika Srpska, Federacija BiH i Brčko Distrikt] i b) 120 zaposlenih u profesionalnim organizacijama [poreski inspektori, carinski službenici]. Procijeniti kakve su uzročno-posljedične veze stavova ljudi i njihovog ponašanja je veoma važno pitanje za ustanovljavanje, kako sistem oporezivanja može uticati na poresku evaziju.

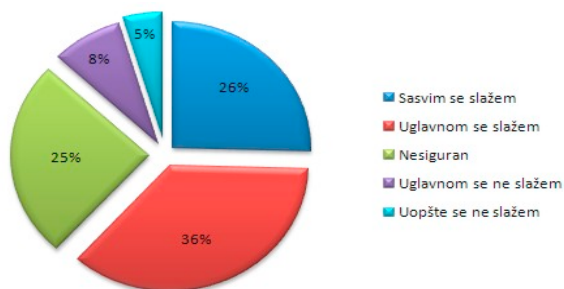
Pri operacionalizaciji problema istraživanja, tj. ispitivanja stavova poreskih obveznika i državnih službenika kao i faktora koji u manjoj ili većoj mjeri determinišu te stavove [s obzirom na smjer i intenzitet], polazi se od konstatacije da djelovanje različitih faktora u socijalnoj sredini može biti manje ili više podsticajno za ispoljavanje različitih oblika ponašanja, te da se u tom smislu može govoriti i o uslovima koji su manje ili više povoljni za određene oblike ponašanja. Stoga je za razumijevanje stavova o poreskim prevarama i utajama važno analizirati i socijalno okruženje koje je medij za ispoljavanje takvih stavova.

Grafikon 1. Stavovi o poreskim prevarama koje predstavljaju najveću kočnicu razvoja našeg društva

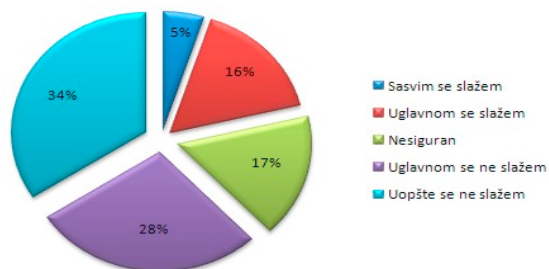
Iz ovog stava ispitanika može se vidjeti koliko su ispitanici svjesni opasnosti koju sobom nose poreske prevare i utaje. Sa tvrdnjom da poreske prevare i utaje predstavljaju najveću kočnicu razvoja našeg društva slaže se 26% ispitanika i uglavnom se slaže 35%, ukupno 61% ispitanika [grafikon 1]. Stav od 3% onih koji se ne slažu sa ovom tvrdnjom ne predstavlja veću zastupljenost koju bi trebalo posebno promatrati.

Grafikon 2. Poreske prevare su najbolji pokazatelji pada sistema vrijednosti

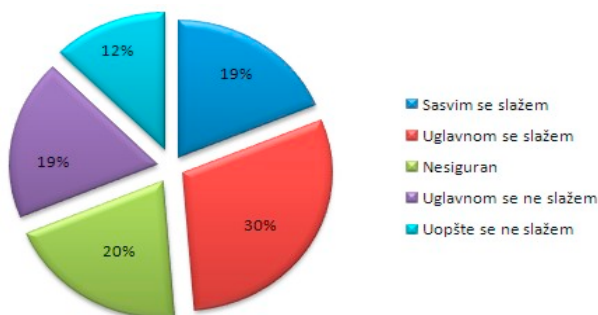
U javnosti se iznosi stav da je sistem pada vrijednosti posebno izražen u zemljama koje su u tranziciji. U odgovorima ispitanika njih 62% [grafikon 2], slaže se i uglavnom se slaže, da su poreske prevare „najbolji pokazatelji pada sistema vrijednosti“. Ovakav stav ispitanika ukazuje na kompleksnost problema poreskih prevara i utaja.

Grafikon 3. Stavovi o tretmanu poreskih prevara u medijima

Kroz odgovore na pitanje koje se odnosi na zastupljenost poreskih prevara u medijima, kao i ukazivanja na njihovu štetnost, mogli smo utvrditi da su ispitanici shvatali teškoće i značaj borbe protiv poreskih prevara. Procenat od 62% ispitanika od onih koji se ne slažu [28% uglavnom se ne slažu ili 34% uopšte se ne slažu] da mediji ne pretjeruju sa ukazivanjem na štetnost poreskih prevara potvrđuje dosadašnji kontinuitet odgovora [grafikon 3].

Grafikon 4. Stavovi o poreskim prevarama kao svojstvo mentaliteta

Pitanje poreskih prevara sa tvrdnjom „da su poreske prevare tradicionalno karakteristične za naš mentalitet“ pokazuje da su ispitanici značajno podijeljeni. Ako grupišemo dva odgovora [sasvim se slažem 19% i uglavnom se slažem 30%] dolazimo do 49% [grafikon 4] ispitanika koji smatraju da su poreske prevare tradicionalna „vrijednost“ našeg mentaliteta, što može značiti da izbjegavaju odgovornost za poduzimanje mjera, jer to je „viša sila“, protiv koje se malo šta može uraditi.

Rangiranje stavova ispitanika po pitanju zadovoljstva stanja ispitanika po fenomenu poreskih prevara i utaja izvršeno je tako da se izračuna srednja statistička vrijednost [od 1 sasvim se slažem do 5 uopšte se ne slažem]. Veća srednja vrijednost znači veće nezadovoljstvo po pitanju fenomena poreskih prevara i utaja.

Tabela 1. Zadovoljstvo ispitanika slijedećim fenomenima - Statistička srednja vrijednost

TVRDNJE	Srednja vrijednost
1. Ukupnim društvenim odnosom prema poreskim prevarama	3,44
2. Stepenom u kome je razvijeno javno mišljenje o poreskim prevarama	3,44
3. Prevencijom koju u borbi protiv poreskih prevara preduzima UIO	2,83
4. Etičkim normama zaposlenih	2,88
5. Visinom predviđenih kazni za poreske prevare	3,43
6. Mogućnošću da dobijete informacije o radu odgovornih	3,45
7. Vlastitim profesionalnim razvojem	2,55
8. Opštim društvenim uslovima za obezbjeđenje egzistencije radom	3,62
9. Odnosom prema pojavi poreskih prevara u sredini u kojoj radite	3,25

Analizirajući podatke iz tabele 1 utvrđeno je da ispitanici nisu zadovoljni ukupnim društvenim odnosom prema poreskim prevarama i utajama, kao i stepenom u kojem je razvijeno javno mišljenje o poreskim prevarama. Statistička srednja vrijednost u oba slučaja je 3,44. Visinom predviđenih kazni nezadovoljno je 52,1% ispitanika, a manje ili više zadovoljno je 25,4% ispitanika. Veoma mali broj ispitanika zadovoljno je mogućnošću dobijanja informacija o radu odgovornih lica [statistička srednja vrijednost je 3,45], što ukazuje da je transparentnost rada javnih institucija na niskom nivou u BiH. Ispitanici su najnezadovoljniji opštedruštvenim uslovima za obezbjeđenje egzistencije radom [uglavnom ili uopšte nije zadovoljno 59,2% ispitanika]. Zadovoljstvo ispitanika odnosom prema pojavama poreskih prevara u sredinama gdje rade je relativno na srednjem nivou 3,25 [srednja vrijednost svih stavova ispitanika po ovoj skali je 3,21].

Prema navedenim podacima ispitanici su najvećim dijelom zadovoljni fenomenima pod rednim brojem 3,4. i 7. Ispitanici su najviše zadovoljni vlastitim profesionalnim razvojem [statistička srednja vrijednost 2,55], prevencijom koje u borbi protiv poreskih prevara preduzima UIO [statistička srednja vrijednost 2,83] i etičkim normama zaposlenih [statistička srednja vrijednost 2,88].

ZAKLJUČAK

Procjena kako poreska evazija utiče na socijalno okruženje i promjene ponašanja poreskih obveznika je izazovna i neizbježno zahtijeva pojednostavljene pretpostavke.

Ovim istraživanjem zaključeno je da se 61% ispitanika slaže da poreske prevare predstavljaju najveću kočnicu razvoja našeg društva, odnosno da su poreske prevare najbolji pokazatelj pada sistema vrijednosti u društvu, s čim se slaže 62% ispitanika, a i da su poreske

prevare tradicionalna „vrijednost“ našeg mentaliteta. Ispitanici nisu zadovoljni ukupnim društvenim odnosom u Bosni i Hercegovini prema poreskim prevarama i utajama kao i stepenom u kojem je razvijeno javno mišljenje o poreskim prevarama.

Poreska evazija, odnosno poreske prevare i utaje su i dalje aktuelna stvarnost u našem poreskom sistemu. Ipak, ono što želimo da istaknemo je da istraživanje poreske evazije treba usmjeriti ne samo na pitanje unapređenja borbe protiv poreskih prevara i utaja, već i na koji način mijenjati ukupni društveni odnos i stav prema poreskoj evaziji.

LITERATURA:

1. Bejaković, Predrag. [2008].: Tax evasion, state capacity and trust i transtional contry: the case of Croatia, Institute for publice finance, Zagreb.
2. Grgić, Radenka. [2008]. Objektivni indikatori mjerenja raširenosti i optimizacija strukture organizacionih faktora prevencije korupcije, Doktorska disertacija, Novi Sad: Fakultet za menadžment.
3. Harvey S. Rosen. Public finance, USA, international edition, 2002.
4. International Tax Compact, [2010].: Tax evasion and tax avoidance in developing country, Published by Deutsche Gesellschaft fur Ineternationale Zusammenarbeit GLZ GmbH
5. Jelčić, Barbara. [2001]. Javne financije. Zagreb: Informator
6. Jović, M., Spariosu, T., Jovanović M., [2008] Institucije i mjere za legalizaciju sive ekonomije, <http://www.ien.bg.ac.yu/download/wp02-01.pdf>
7. Kulić, Mirko. [2005]. Economic and social aspects of tax evasion, - Faculty of Business Studies. Megatrend. Beograd.
8. Mađarević-Šujster, Sanja. [2002]. Procjena porezne evazije u Hrvatskoj. Financijska teorija i praksa 26 [1] str. 117-144,.
9. Petz, Boris. [1985]. Osnove statističke metode za nematematičare, Zagreb: Udžbenici sveučilišta Zagreb
10. Popović, Dejan. [1997] Nauka o porezima i poresko pravo, Savremena administracija, Beograd
11. Prebble, Rebeca, [2005], Treba li Hrvatska opće pravilo za izbjegavanje zakonite poreske obaveze? Prijedlohi promjena važećeg Hrvatskog zakonodavstva. Financijska teorija i praksa 29, [3] str. 265-285.
12. Raičević, Božidar. [2005]. Javne finansije, Beograd: Čibura print.
13. Raković, Milena. [2003] Javne finansije i finansijsko pravo, Banja Luka: Pravni fakultet.
14. Šaković, Asim. [2002] Ekonomska kriminalistika, Sarajevo: Magistrat.
15. Terzić, Saudin. [2009]. Uticaj uvođenja PDV-a u BiH na poreske prevare i utaje, Ekonomski fakultet Banja Luka, Magistarski rad.
16. www.vjesnik.com, novinski članak, preuzeto, 24/02/2002

TAX EVASION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND SOCIAL ENVIRONMENT

Wolfgang Berger¹, Radenka Grgić², Saudin Terzić³

¹Assistant Professor, University of Vienna, Austria, email: wolfgang.berger@uino.gov.ba

²Assistant Professor, Pan-European University Apeiron Banja Luka, Bosnia and Herzegovina, email: radenka.g@apeiron-uni.eu

³Msc, The Indirect Taxation Authority, Banja Luka, B&H, email: saudin.terzic@uino.gov.ba

Summary: *The phenomenon of tax evasion is, to a lesser or greater extent, a problem in all societies, no matter what type of political establishment or degree of economic development is in question. Insufficiently developed economic system, inadequate compliance with economic laws, alongside with the inefficient work of the institutions in charge of law*

enforcement, create preconditions for the occurrence of tax evasion. The social environment directly influences the decrease of tax evasion by its dynamic and constant changes. Tax evasion is a complex socio-economic phenomenon, directly influencing the amount of the collected public revenues and is in the causal connection with the system of social values, thus significantly destabilizing that system by its effect.

Key words: *tax, tax evasion, attitudes.*

JEL classification: *H2.*

ABSTRACT

II Međunarodni naučni skup o ekonomskom razvoju
i životnom standardu
2nd International Scientific Conference on economic
development and standard of living
“EDASOL 2012 - Economic development and
Standard of living”
Banja Luka, 12-13. 10. 2012.

ECONOMIC DEVELOPMENT AND FINANCIAL MARKET PERFORMANCE: THE CASE OF BALKAN COUNTRIES

Res. Asist. Seda Abacıoğlu, Dr. Engin Demirel, Dr. Ahmet Atakişi

Faculty of Economic and Administrative Sciences, Trakya University, Edirne/Turkey

Abstract: *In this study, Gini Economic development scale will be argued within the perspective of Balkan Countries Stock Exchange data and market securitization indicators. Thus, the data that collected from Balkan regions' financial markets and their macro-economic performances examined by linear time series analyzes between the years 2000-2011. The potential relations between the financial markets development and income distribution will be questioned in the research.*

Keywords: *Gini index, Financial markets, Economic development, Balkan countries.*

JEL classification: *O52*

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

330.34(4):338.246(082)

**МЕЂУНАРОДНИ научни скуп о економском развоју и
животном стандарду „EDASOL 2012 – Economic
development and Standard of living“ (2 ; 2012 ;
Бања Лука)**

Zbornik radova II Međunarodni naučni skup o
ekonomskom razvoju i životnom standardu „EDASOL
2012 – Economic development and Standard of
living“, Banja Luka, 12-13.09.2011. = Proceedings
/ 2nd International Scientific Conference on
economic development and standard of living
„EDASOL 2012 – Economic development and Standard
of living“ ; urednici Zorka Grandov, Sanel
Jakupović. - 1. izd. – Banja Luka : Panevropski
univerzitet Apeiron, 2012. (Banja Luka : Art
print). 503 str. : ilustr. ; 25 cm. - (Edicija
Ekonomska biblioteka = Οἶκος νόμος ; knj. 86)

Radovi na srp. i engl. jeziku. - Bibliografija uz
sve radove – Rezime i na engl. jeziku uz sve
radove.

ISBN 978-99955-49-93-0

COBISS.BH-ID 3275032